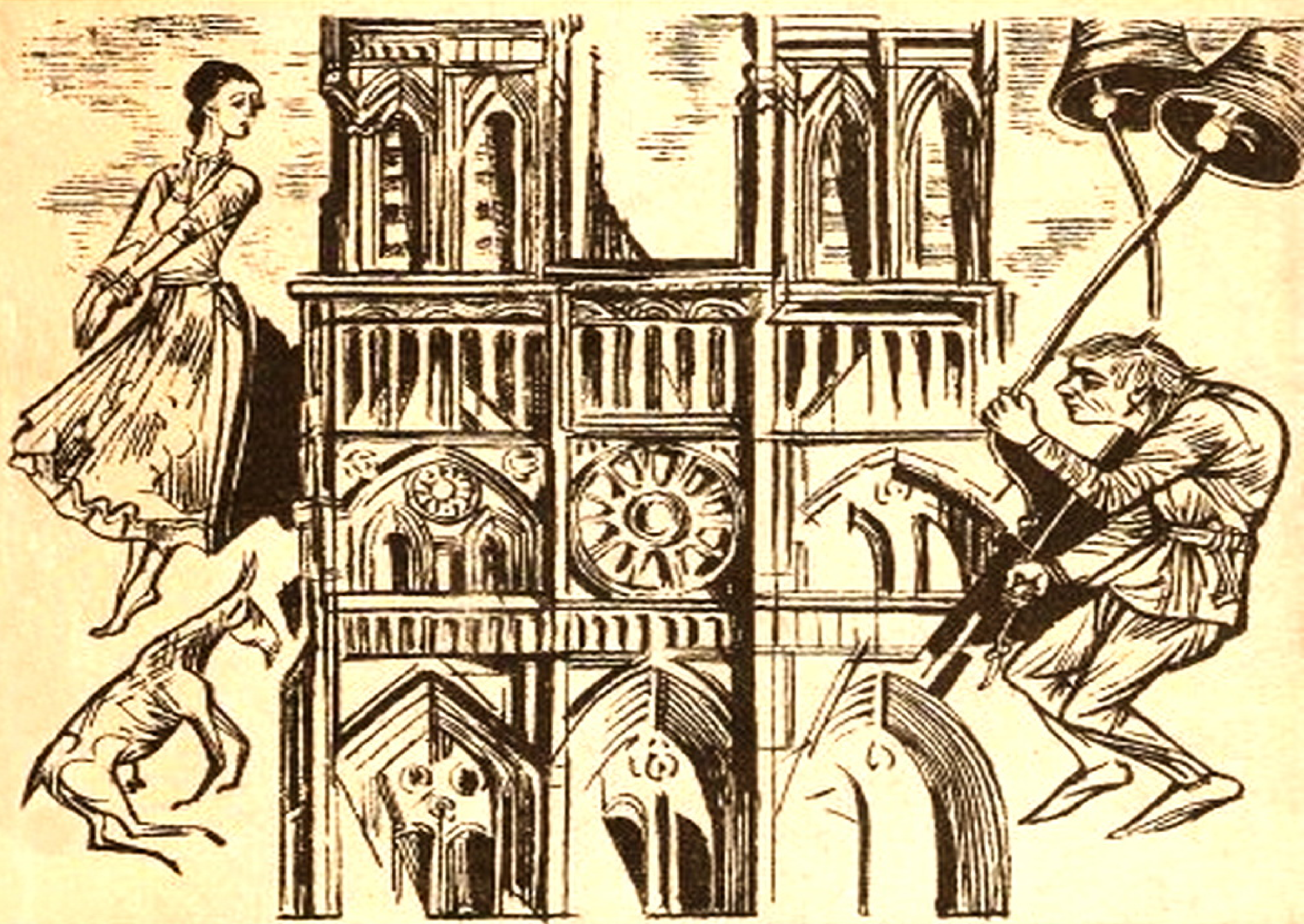
Библиотека за ученика

Виктор Юго

ПАРИЖКАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА

Издателство Отечество

ВИКТОР ЮГО
ПАРИЖКАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА

Превод: Лилия Сталева

ЛЮДМИЛА СТЕФАНОВА
ЧОВЕКЪТ И ТВОРЕЦЪТ ВИКТОР ЮГО

В историята на световната култура 1985 година ще остане завинаги като година на Виктор Юго. Стогодишнината от смъртта на големия френски писател се превърна в истински голям празник за всички културни хора на земята. Решението на Юнеско тази годишнина да се отбележи като изключително събитие беше не само изпълнено, но и надминато при осъществяването му, тъй като в продължение на цялата хиляда деветстотин осемдесет и пета година по най-различни начини — тържествени събрания, колоквиуми, научни сесии, рецитали, театрални и филмови спектакли по творби на Юго, статии, изследвания и сборници, нови преводи, издания и преиздания — светът изрази възхищението, почитта и дълбоката си благодарност към човека и твореца Виктор Юго.

Виктор Юго, поетът, романистът, драматическият автор, критикът, публицистът, общественикът, чието творчество изпълва целия XIX век, отдавна премина границите на своето време и на своята родина. Той намери свои възторжени почитатели сред всички народи на света, всички поколения, всички възрасти. На какво се дължи тази универсална известност на Юго, това безрезервно приемане на творчеството му от толкова различни по дух и възпитание хора? Към отговора на този въпрос може да ни доближи един поглед върху многостранността му, изразена от Жан-Ришар Блок така: „Музикален като Верлен, мелодичен като Расин, бунтовен и заплашителен като Бодлер, ваятел на поетически видения и активен участник в страстните политически борби на своето време като Данте, епичен като Байрон, лиричен като Кийтс, мечтателен като Шели, ироничен и ясен като Хайне, самотен като Леопарди, пантеист като Гьоте, демократ като Уитман, еротичен като Мюсе, религиозен като Ламартин — това е Юго.“

И всичко това е точно така, въпреки че обикновено литературните критици са склонни да преувеличават качествата на

прочутите писатели, въпреки че когато се говори с много любов за един автор, често му се преписват повече достойнства, отколкото той притежава. Дори противници на Юго не са могли да не признаят неговия всестранен и всеобхватен талант, богатата му тоналност, неизчерпаемите източници на неговото вдъхновение, необикновено широкия му емоционален и мисловен мир. Тъкмо тези, на пръв поглед противоречиви елементи в творчеството му правят писателя близък до най-различни хора и най-добре обясняват неговата популярност. Тъкмо затова Виктор Юго издържа изпитанието на времето. Неговото име остава непомрачено въпреки многобройните критики, дошли „от ляво“ и от дясно, от консервативни литературни критици и естети, които не можеха да простят демократическата насоченост на творчеството му, както и неговата утилитарна естетика, и от сектантите, които не съумяха да разберат и оправдаят идейните колебания и противоречия на човека и писателя Юго.

Това богатство и тази всестранност в творчеството на Виктор Юго могат да бъдат обяснени освен с изключителното му дарование, талант и гениалност и с факта, че той живее в една от най-интересните епохи от историята на Европа.

Франция през XIX век бе разтърсена от две революции — в 1830 и 1848 г., — от многобройни народни въстания, между които историческото Юнско въстание на пролетариата. Във Франция буржоазията, изплашена от нарастването на народните сили, прибягва до открита диктатура с установяването на Втората империя на Наполеон III и от страх пред въоръжения народ извърши национално предателство по време на Френско-пруската война. И най-после във Франция стана първата в световната история пролетарска революция — Парижката комуна от 1871 г.

Но истински големият писател не живее само с тревогите на своята страна, а и с вълненията на всички народи, с техните борби за свобода и независимост. Ето защо трябва да припомним, че XIX век е не само времена големи социални и политически сътресения в родината на Юго, но и на общ революционен кипеж в цяла Европа, време на величествени битки и мощни националноосвободителни движения. Революция в Германия, Италия и Австрия, освободителни движения в Ирландия, Унгария, Чехия, Полша, Гърция и България —

такъв е политическият облик на този век, който някои буржоазни историци си позволиха да нарекат „глупав деветнадесети век“.

Целият живот на Юго е тясно свързан с тези важни политически събития, затова в цялото му художествено творчество намираме пречупени през променящия се мироглед на поета дълбоките стремежи на народите за създаване на справедливо общество.

Всички изследвания върху творчеството на Юго задължително разделят поста Юго от Юго драматурга и от Юго романиста. Всъщност Виктор Юго е само и винаги поет и в поемите, и в драмите, и в романите си. Нека се позовем на литературния критик Сент Бьов, съвременник на поета, който пише, че не се знае дали някои речи на Юго, произнесени пред парламента през 1849, не са оди в проза! И може би именно високата поетичност на всички негови творби е причината, поради която героите от поемите, драмите и романите на Юго живеят в образния свят на всеки културен човек на земята.

Едно е безспорно: идейната еволюция на поета е съпътствувана с все по-голямо художествено умение. Така в неговите ранни стихотворения, рожба на възпитанието, което той по-късно ще определи като „ограничено, кастово и клерикално“, се чувства силно влиянието на лириката на класицизма от XVIII в, и в тях има много повече възклицания, въздишки, упреци и клетви, отколкото спонтанно движение на душата и дълбоко преживяно чувство. В следващите си сбирки постепенно се освобождава от тези влияния. При това новото не е само в различната идейна насоченост, резултат на започналата еволюция на Юго, но и във формата. Явява се нова композиция в неговите стихотворения, които съдържат вече елементи и на драма. Налице е и по-дълбок лиризъм, резултат на лични преживявания, спонтанна простота и повече поетическа правда. Юго се отърсва от търсените ефекти, самоцелните описания и натруфените стихове и стига до точния рисунък и верния израз. Този процес е твърде дълъг и той може да се проследи в редица стихосбирки, създадени след „Одите“, „Оди и балади“, „Източни стихотворения“, „Есенни листа“, „Песни на здрача“, „Вътрешни гласове“, „Лъчи и сенки“. В тях, както и в по-късно издадените сбирки, Юго пее за любовта, за радостта от живота, за семейството и децата, за родината и националната слава, за добротата, справедливостта, честта, труда и достойнството. Биографичните, лични и семейни теми са преплетени с общите за

романтиците тези за любовта, природата и смъртта. С този широк тематичен обсег, съчетан с голямо богатство от рими и ритми, на ярки образи и картини, на дълбоки преживявания, Юго се утвърждава като един от най-големите и най-близки до народа поети на Франция.

Не можем да си представим една история на френската поезия, нито пък историята на европейската поезия без Юго. Неговият стих изпълва века, така както този век изцяло изпълва творчеството на поета. Изключителната му плодовитост е феноменална. Разнообразието по отношение на теми, образи, картини, ритми и метри е негов най-ярък и безспорен белег. В поезията той вижда чудесна многоцветна градина, в която няма забранен плод. Всичко е обект на поетично пресъздаване, всички сюжети имат право на присъствие в поезията. „Няма добри сюжети — твърди той, — има само добри и лоши поети.“

Цялата действителност с нейните контрасти, сблъсъци, с върховете и паденията, с цветовете, багрите и шумовете, е в поезията на Юго. Затова в тази поезия съжителстват всички регистри и тоналности: епически, елегически, сатирически. Или както се изрази един съвременен френски критик, Юго е единственият, който съумя да свири на всички струни на своята лира.

Ехо от многогласното звучение на тази лира откриваме в поезията на по-късните френски поети Бодлер, Верлен, Рембо, Маларме.

1851 година, годината, която разделя на две равни части XIX век, е решителна преломна година за идейната еволюция на поета и бележи рязък поврат в неговото творчество. До 1851 г. Юго въпреки изразените си искрени симпатии към народа, въпреки съчувствието си към страданията на онеправданите социални низини, остава все пак до голяма степен изразител на хаотичния и индивидуалистичен свят на своята класа. След преврата на Наполеон III, след експулсирането на Юго от страната, той за пръв път се сблъсква сам с тиранията, с беззаконията, със социалното потисничество. Певецът на екзотичната, интимна и отвлечено-хуманистична лирика отстъпва място на социалния певец, на поет, който вижда в бъдещето, на поета пророк. Едва сега Юго наистина отива при народа, на когото дотогава говори малко отвисоко, с известна снизходителност. Минал през роялизма, легитизма, либералния бонапартизъм и конституционния монархизъм,

Виктор Юго най-после стига до републиката, и то в момента, в който тя агонизира, и за пръв път в своя живот той избира най-противоречащия на собствените му интереси път.

Не бихме преувеличили, ако кажем, че на изгнаничеството на поета дължим най-хубавото, което е създал неговият гений. Сам Юго съзнава това, наричайки себе си самодоволен буржоа през последните години от Юлската монархия; той не се бои да признае дълбоко положителната и благодатна роля на станалото: „Изгнанието беше хубаво и аз благодаря на съдбата за него.“

Той прекарва в изгнание 18 години, отначало в Джърси, по-късно в Гернзей (Белгия). В този период създава острия политически памфлет „Малкият Наполеон“, „История на едно престъпление“; „Съзерцание“, „Легенда за вековете“, „Възмездие“, „Клетниците“, „Уилям Шекспир“, „Песни на улиците и горите“, „Морски труженици“, „Париж“, „Човекът, който се смее“. Но това е само част от написаното в изгнание. Всичко, което излиза по-късно, е създадено всъщност в „стъклената стая“ в Гернзей, където се намира кабинетът на Юго с прозорци към океана. Не бива в никакъв случай да се мисли, че тази стъклена кула е кулата от слонова кост на привържениците на самоцелното изкуство. Тъкмо обратното е вярно: няма по-голям враг на теорията на изкуството за самото изкуство от Юго, няма по-яростен противник на интелектуалната изолация от него. Трудно може да се намери поет, който така малко да обособява своята съдба от съдбата на другите. Може би най-красноречивият израз на тази приобщеност, на това тъждество с другия, с хората е знаменитият предговор към „Съзерцание“.

„Тук е разказана една човешка съдба ден след ден. Но това животът на един човек ли е? Да, но също така и животът на другите хора. Никой от нас няма честта да притежава живот, който е само негов. Моят живот е вашият, и вашият живот е моят, вие изживявате това, което изживявам аз, съдбата ни е еднаква. Вземете огледалото и погледнете в него. Понякога се оплакват от писателите които казват «аз». Викат им «говорете ни за нас.» Уви, когато ви говоря за себе си, говоря за вас. Как не го чувствате. Безумен е този, който мисли, че аз не е ти.“

Изгнаник, Юго живее с борбите и страданията на хората от всички страни. Той отправя до американските власти протест против

смъртното наказание в защита на бореца срещу робството, Джон Браун, подкрепя Гарибалди, у когото уважава не само героя, но и човека, станал изразител на борбите на своя народ. Юго с възмущение обвинява поробителите и тираните, с чувство на дълбоко негодувание издига глас срещу зверствата на османците в Гърция, Сърбия и България, с цялото си сърце откликва на освободителните движения в целия свят, като им посвещава незабравими страници. Не случайно мнозина борци се обръщат към поета и поставят странен символичен адрес на своите писма: „Виктор Юго-океанът“. По-късно, след жестокото потушаване на Парижката комуна, Юго отваря широко вратите на своя дом в Брюксел за преследваните комунари и смело се бори за тяхното амнистиране.

Твърде често в недоброжелателската критика за Юго се натъкваме на твърдението, че в основата на цялото му поведение и дейност по време на изгнанието лежи чувството на лична обида, накърненото самолюбие и неосъществени политически амбиции. Но никога личната обида не може да роди такива произведения, каквито създава Юго през това време, и да вдъхнови за такова високо хуманно и достойно поведение като поведението на Виктор Юго. Двете големи творби на Юго от този период заслужава! особено внимание. Стихосбирката „Възмездие“ е продиктувана от справедливия гняв и възмущение на поета от престъплението, извършено спрямо френския народ, и представлява забележителен етап в неговото творчество. Ирония, обида, проклятие — т.е, в нея откриваме всички гами на сатирата. Новото е в сполучливото съчетание с епичното и лирическото начало. Така възникват неповторими стихове, които са едновременно и остра сатира, и призив за борба срещу узурпатора. Не случайно в продължение на петнадесет години стихосбирката е забранена във Франция и тайно се предава от ръка на ръка, за да стане Юго най-четеният поет на Франция и символ на надеждите на френския народ. Актуална, активна, войнстваща поезия, написана от човек, който като защитник на свободата и глас на съвестта на човечеството високо обвинява. И все така не случайно в годините на Съпротивата на френския народ стихотворенията от „Възмездие“ станаха лозунг и знаме в борбата.

„Легенда на вековете“ е епична поема за историята на човечеството от древната античност през френското, немското и

испанското средновековие до съвремието на поета. Но тази история е представена не като сбор от епизоди и събития, а от непрекъснато, неотклонно движение на човечеството напред — на човечеството, което се измъква от мрака на невежеството и тиранията, за да излезе на широкия път, залян от светлината на разума. Защото легендата е едновременно и история на човешката съвест, на нейното пробуждане, развитие и победа. Герои на тази епопея на човешкия възход са обикновени хора, които заедно образуват една непобедима армия. Но „Легенда на вековете“ е и героическа епопея на бедните и онеправданите в обществото. И в това се крие част от оригиналността на творбата. Й преди Юго мнозина са писали за мизерията и са плакали над жестоката орис на бедните, но той е един от първите, които поставят ударението не само върху съчувствието и състраданието, но и върху нравствената сила и героизма на тези хора.

На 4 септември 1870 година, след капитулацията на Наполеон III при Седан, поетът се връща в Париж и в речта си при празничното посрещане от народа той дава следното чудесно определение на столицата на Франция: „Знаете ли защо Париж е градът на цивилизацията? Защото е град на революцията.“ В тази синтезирана мисъл Юго влага дълбокото си убеждение, че не може да има истинска цивилизация без революция и че от своя страна революцията е носител на съкровища от мисли, идеи, таланти, които ще създават новата цивилизация на едно общество.

До последния ден на живота си Юго остава верен на своя девиз: „Поетът трябва да върви като факел пред своя народ!“

Важен дял в творчеството на Виктор Юго заемат неговите пиеси, подчинени на основното изискване на поета: „Всяка творба представлява действие.“ „Театърът е трибуна и катедра…“ „Театърът трябва да превърне идеята в хляб за народа.“

Всички негови драми, едни — написани в стихове, други — в проза, представят пред читателите актуални за времето си политически и нравствени проблеми: за демокрацията и тиранията, за отношението между управляващи и народ, за корупцията на върховете и моралната чистота на хората от низините, за личната свобода и дълга, за бунтовния индивид и обществото и най-после за възраждащата сила на всяко искрено и дълбоко човешко чувство.

Лирическата фантазия, музиката на стиха и прозата, свежестта на рисунъка, плътното действие, красноречието и романтично-революционния патос, обясняват дългия сценичен живот на пиесите му независимо от някои чисто жанрови несъвършенства.

И все пак най-широка популярност Юго дължи на романите си. „Парижката света Богородица“ и „Клетниците“ спадат към най-много превежданите и преиздавани книги от XIX век до днес. Те са социални романи, изградени върху конкретен исторически фон, пронизан от дълбока човечност. В основата им лежи характерната за Юго тема за светлината, за постоянния антагонизъм между силите на нощта и деня, на доброто и злото. Тази антитеза противопоставя невинността на престъплението, грозното на красивото, низкото на възвишеното. От всички романи на Юго лъха твърдата увереност на поета, че целият свят се издига постепенно към светлината, че всички същества се чувствуват привлечени от лъчите на тази светлина и че няма кътче в света, в което тя да не може да проникне.

Романът според Юго трябва да съдържа елементи на драмата и епопеята, да напомня едновременно за Уолтър Скот и за Омир, да бъде „реален и идеален, верен и величествен“. Очевидно амбицията му е да създаде роман, който да обедини прозаичното с поетичното, да смеси трагичното и комичното, така както Шекспир е направил в своите пиеси.

Юго успява да осъществи това намерение както благодарение на удивителното богатство и верния избор на получените от наблюдението на художествени елементи и комбинирането им в едно стройно цяло, така и благодарение на умението си да създава силни, ярки и колоритни картини, чрез които прави своите психологически анализи, философски и нравствени размишления.

Романът „Парижката света Богородица“ принадлежи към ранното творчество на писателя: Юго е само на двадесет и осем години, когато го написва (1830–1831 г.) Този роман, очаровал нашите юношески години, безсъмнено ще завладява и в бъдеще съзнанието и фантазията на младите, защото в него има всичко, толкова необходимо за човека въобще — вяра в доброто, ненавист към догматиката, насилието и гнета, възторг от красотата и изкуството, възхищение от силата и дързостта на стихията на недоволните и онеправдани народни маси, копнеж по щастие…

Този роман ще остане завинаги една от най-интересните творби на Виктор Юго, а същевременно с това и едно от най-характерните произведения на романтизма. Не би било преувеличено да се каже, че винаги когато говорим за романтичен роман, се сещаме преди всичко за „Парижката света Богородица“.

Всичко е романтично в този съвършен готически разказ, в който оживява живописната и объркана атмосфера на късното европейско средновековие с център една величествена катедрала, чиито фантастични сенки се открояват в небето, тайнствено осветено от пълната луна!

Привлекателно-романтично е въвеждането в романа със загадъчната старогръцка дума „ἈΝΑΓΚΗ“ (Ананке), която означава „орис“ и „неизбежна фаталност“. Открита, по думите на автора, в „тъмния ъгъл на една от кулите на църквата, написана от някоя средновековна ръка, поразяваща със злокобния и фатален смисъл, вложен в нея“, тя завладява въображението на читателя още от първата страница и го подготвя за трагичната история, подчинена изцяло на страшната прокоба, скрита в загадъчната дума, написана неизвестно кога и от кого. Романтична е самата история на младата и горда циганка Есмералда, очаровала всички с красотата си, с изяществото и изкуството си на танцьорка, с добротата и любовта си към хората, със силата на своя характер. Нейните изключителни качества са причина за гибелта ѝ: вдъхнала непреодолима грешна любов у архидякона на катедралата „Света Богородица“, тя загива, обвинена в убийството на човека, когото обича — блестящия Феб, и нито намесата на тълпата — неин покровител, — нито рискованата помощ на грозния Квазимодо са в състояние да попречат за осъществяването на „неизбежната фаталност“. Загива красотата, загива изкуството, загива истински човечното, смазано от отмъстителната страст на инквизитора!

Особено романтично е заплетена и разплетена тази приказна история: в нея има и фатална любов, и дива ревност, и жажда за отмъщение; има саможертва и лекомислие, има намиране на откраднатото някога от циганите дете, има и страшна смърт! Есмералда — на бесилката, Клод Фроло — блъснат от най-високата кула на катедралата, която по този начин се очиства от злото и омразата. Квазимодо — сам избрал да умре в гробището на осъдените, прегърнал плътно изстиналия труп на любимата Есмералда. Всичко е

невероятно и красиво, ужасно и привлекателно за едно романтично въображение.

Не можем да не се съгласим с критиците, които намират историята „дребна и изкуствена“, а персонажите — еднолинейни, без дълбочина и без нюанси. Бихме казали, че всички действуващи лица са преди всичко елементи на едно величествено, грандиозно цяло, на един внушителен ансамбъл, който се е извисил над задачата за вътрешна органическа връзка и индивидуална психология. Наистина характерите са по-скоро типове, традиционните типове от мелодрамата, отколкото хора от плът и кръв. Архидяконът на катедралата Клод Фроло е предателят, човекът с черната душа; Квазимодо — човекът изрод с изключително благородна душа, но и шутът, който забавлява шумната тълпа със своята уродливост, със своята сила, равна на Херкулесовата, и със страшните си гримаси; капитан Феб е традиционният любовник, леконравен, безгрижен, непостоянен, нечувствителен към голямата любов, която за него е само едно от безбройните приключения на млад красавец. Но въпреки това те всички заживяват в отделните картини, където в чудни контрасти на бяло и черно, се редуват сцени — забавни, фантастични, чудовищни. На фона на тези картини се очертават не лицата на героите, а техните силуети, с контури, поразяващи с живописната си точност.

По-релефни, по-ярки и много по-живи са тълпите от просяци и скитници на площада пред катедралата и в Двореца на Чудесата. По-жив е самият град: Париж през петнадесетия век — кипящ, тъмен, нечист, грохотен, ярко обрисуван с неговата сложна топография и причудлива физиономия. В съзнанието на читателя остават завинаги грандиозните описания на Париж, гледан от птичи поглед. Атмосферата на епохата, изразена чрез напрежението и неспокойния живот на шумната тълпа, чрез контраста между бедния и гладен народ и хората от богатите квартали на столицата, между аристократите и нещастните, но талантливи комедиографи от типа на Гренгоар, прониква в съзнанието ни от всяка страница на този роман. А отклоненията на Юго и разсъжденията му по всички въпроси, които го интересуват във връзка с главната тема, разширяват обсега и дават възможност за интересен разговор с един автор, надарен със сигурно драматическо чувство, с изключително богато въображение и култура. А темата на този разговор може да бъде една малко позната епоха с

нейните резки контрасти, от които ще се родят новите, модерни времена.

Истинският герой на романа си остава обаче самата катедрала — „Парижката света Богородица“ със своите витражи, със статуите на светци и ангели, със страшните чудовища, с камбаните и кулите, с движещите се сенки между сложно преплетените мощни колони.

По думите на известния френски литературен критик и историк Гюстав Лансон, „Парижката света Богородица“ е единствената фигура в романа, която има душа. Тази страшна и привлекателна монументална сграда, чиято сянка покровителствува града, живее свой живот, свързана завинаги с миналото, с настоящето и бъдещето на града-светлина. Другаде не бихме могли и да си представим действието на този роман. Символ на величието на народния гений, който я е създал, иззидал в продължение на векове, „тази симфония изградена от камък“, както пише Юго, звучи в ушите ни, извисява се пред очите ни! И неслучайно благородството, истинската човечност и способност за подвиг намираме в тези прости, обезправени хора, чиито предци са направили тази изумителна симфония!

В бележките си към окончателното издание на романа „Парижката света Богородица“ от 1832 година романистът прави интересно признание: една от главните цели на живота му е била да внуши на френския народ любов към националната архитектура, а романът за величествената парижка катедрала чрез правдивите описания на средновековното изкуство, „това възхитително изкуство, непознато досега за едни и непризнато от други“ е едно от средствата за постигането на тази цел.

Имаме пълно основание да кажем, че целта е не само постигната, но и надмината — във френската литература няма друга творба, която с такава сугестивна сила да извиква в човешкото съзнание този незабравим паметник на голямото изкуство.

Не е трудно да се открие във всички романи на Юго влиянието от възгледите на Русо: „Човекът е добър, но обществото е лошо.“ Обществото създава мизерията, то принуждава Жан Валжан от „Клетниците“ да открадне и прави от него каторжник, то създава жени като Фантин, то е причина за нещастието на Гуинплен, то е причина за съществуването на хора от типа на Жавер и Тенардие. Близките до природата хора, тези, които живеят встрани от обществото, запазват

завинаги своята доброта и нравствена чистота — Квазимодо, Есмералда, Гаврош, Дея, Жилиат, Гунплен.

Разкриването на дълбоките противоречия между бедни и богати поставя пред романиста Юго важни задачи — да се бори за премахване страданието от живота, за облекчаване на мизерията, да разобличи егоизма на имащите, да издигне глас за установяване на социално равенство. Главната роля в изпълнението на тази програма, която е по-скоро реформаторска, отколкото революционна, според Юго се пада на любовта. Любовта е първият етап в борбата за спасяване на човека. Тя може да изтръгне от бездната на злото всеки човек. Върху тази идея почива нравственият път на Жан Валжан, неговото възлизане към светлината. Епископът Мириел запалва първата искра у Жан Валжан, затъпял и озверен от социалното зло и „осъден на светлина“, воден от пламъка на тази любов, той тръгва по пътя на истинската святост, увличайки със себе си Козет, Фантин, Мариус и дори Жавер.

Но в романите има моменти, в които Юго иска не само да облекчи мизерията чрез любов, състрадание и прошка, но и да потърси начини да я изкорени. В „Клетниците“ в сцената с причастието на стария якобинец се вижда открита възхвала на един живот, посветен на борбата, възхвала на делото на Конвента; в страниците, посветени на въстанието, се чувства възхищението на поета от подвига на Анжолрас и другарите му; в романа „Деветдесет и трета година“ Юго изразява преклонението си пред делото на Великата френска революция, а в четвъртата част на „Клетниците“ четем: „Кой спира революциите посред пътя им? Буржоазията. Защо? Защото буржоазията представлява задоволените интереси.“

Силата на романите на Юго е не само в пламенната защита на човека и неговото право на щастие. Тя се корени и в интересното водене на разказа, в оригиналната сюжетна линия, макар че тя често е начупвана, прекъсвана от нови епизоди и коментари на автора; силата им се крие в пластичния релефен стил, наситен с особена материалност от ярки цветове, шумове и ритъм, крие се в нарисуваните с могъщ замах картини на Париж от 1482, на Париж от 1830 година, на океана, на природните стихии, на катедралата „Света Богородица“ и особено на движението на тълпите, уличните боеве, барикадите, революциите…

Написаните в последния период от живота на Юго творби „Думи и дела“, „Изкуството да бъдеш дядо“, „Папата“, „Върховна младост“, „Религия“, „Четирите посоки на духа“, както и, многобройните съчинения, публикувани след смъртта му, допълват картината на една необикновена свръхчовешка продуктивност, която но своя обем и мащабност може да се сравни с продуктивността на Шекспир, Гьоте или Толстой.

Юго остана в сърцата на хората, защото въплъти в себе си духа на народа и духа на своето пълно с противоречие време; защото изпълни историческата си мисия на писател — създаде творби, които съставляват, по думите на Луи Арагон, части от една симфония, която може да се нарече „Любов към човечеството“.

Ценностите, които отстоява Юго, са вечни, общочовешки ценности, чието осъществяване е цел на прогресивните обществени движения и в наше време. Тъкмо затова великият френски поет от XIX в. Виктор Юго и днес, сто години след неговата смърт, принадлежи на нашето съвремие, на нашето бъдеще.

Когато преди няколко години посети, или по-скоро основно претърси „Парижката света Богородица“, авторът на тази книга откри в тъмния ъгъл на една от кулите следната дума, издълбана в стената от нечия ръка:

ἈΝΑΓΚΗ[1]

Тези потъмнели от старост главни букви, врязани дълбоко в камъка, с ясно доловимите, свойствени за готическия краснопис очертания и извивки, които издават, че са били написани там от средновековна ръка, поразиха силно автора главно със злокобния и съдбоносен смисъл, вложен в тях.

Той се запита, помъчи се да отгатне чия изтерзана душа не бе пожелала да напусне земния живот, без да остави върху челото на старата църква отпечатък на престъпление или злощастие.

По-късно боядисаха или изстъргаха стената — не се знае кое от двете — и надписът изчезна. Впрочем, кажи-речи, от двеста години вече постъпват все така с дивните църкви на средновековието. Как ли не ги осакатяват — и отвън, и отвътре. Свещеникът ги пребоядисва, архитектът ги остъргва, после идва народът, който ги разрушава.

И тъй, днес няма нито помен от загадъчната дума, издълбана върху мрачната кула на „Парижката света Богородица“. Нищо не е останало и от неизвестната участ, изразена тъй сбито и тъй печално, освен недълговечния спомен, който и посвещава авторът на тази книга. Човекът, който бе я написал върху стената, е изчезнал преди няколко столетия от числото на живите, думата е изчезнала на свой ред от стената на църквата, а и самата църква ще изчезне може би скоро от лицето на земята.

Тази дума даде повод за настоящата книга.

Март 1831 година

---

[1] Съдба (гр.) — Б. пр.; чете се „Ананке“ — Б. NomaD. ↑

БЕЛЕЖКИ НА АВТОРА КЪМ ОКОНЧАТЕЛНОТО ИЗДАНИЕ (1832 ГОДИНА)

Погрешно бе обявено, че това издание щяло да бъде допълнено с няколко нови глави. Би трябвало да се каже неиздадени. Защото наистина, ако под нови се разбира новонаписани, главите, прибавени към това издание, съвсем не са нови. Те бяха написани едновременно с останалата част на романа, по същото време, и са плод на същия замисъл. Открай време са спадали към ръкописа на „Парижката снета Богородица“. Нещо повече, авторът мъчно си представя как може да се прибавят впоследствие нови части към подобно произведение. Това не става току-така. Според него романът се появява на бял свят като че ли по необходимост с всичките си части, драмата — с всичките си действия. Не си въобразявайте, че броят на частите, от които е съставено цялото — този загадъчен микрокосмос, който вие наричате драма или роман, — е произволен. Спойката и присадът не се хващат добре при такъв вид произведения, които трябва да избуят наведнъж и да си останат такива, каквито са. Завършите ли веднъж труда си, не се връщайте повече на него, не го поправяйте. Излезе ли книгата ви от печат, стане ли ясно дали произведението ви е мъжествено, или не, нададе ли детето първия си вик, то е родено, то е пред вас такова, каквото си е, и баща, и майка са безсилни да го променят. То принадлежи на слънцето и въздуха, оставете го да живее или да умре такова, каквото е родено. Несполучлива ли е книгата ви? Толкова по-зле, Не прибавяйте глави към несполучлива книга. Струва ви се непълна? Трябвало е да я допълните още когато сте я замисляли. Чепато ли е дървото ви? Няма да го изправите. Охтичав ли е романът ви? Нежизнеспособен? Не сте в състояние да му вдъхнете тепърва диханието, което му липсва. Вашата драма се е родила хрома? Послушайте ме, не й слагайте дървен крак.

Авторът много държи читателите да знаят, че прибавените глави не са написани нарочно за това издание. Те не бяха поместени в предишните издания по една съвсем проста причина. По времето, когато печатаха за първи път „Парижката света Богородица“, папката с тези три глави се бе загубила. Трябваше или да се напишат наново, или да се мине без тях. Авторът сметна, че две от тях, значителни по обем, се отнасят до изкуството и историята и никак не накърняват основното развитие на драмата и романа. Читателите нямаше да забележат липсата им и само авторът щеше да бъде посветен в тайната на това опущение. Той реши да мине без тях. Освен това, ако иска да бъде откровен докрай, трябва да признае, че личността му не устоя пред задачата да напише отново трите загубени глави. Той по-лесно би написал нов роман.

Днес тия глави са намерени и той се възползува от първия случай, за да ги вмъкне на мястото им.

И така, ето цялото му произведение такова, каквото го е замислил, такова, каквото го е създал, добро или лошо, трайно или мимолетно, но такова, каквото го желае.

Намерените глави сигурно няма да се сторят особено ценни на онези читатели — твърде разумни между другото, — които са търсили в „Парижката света Богородица“ само драмата, само романа. Но може би има и други читатели, които не смятат, че е излишно да вникнат в естетическия и философски замисъл на книгата и които с удоволствие са открили, четейки „Парижката света Богородица“, нещо друго под интригата и са проследили — нека бъдем извинени за малко самонадеяния израз — гледището на историка и целта на ценителя на изкуството в творбата на поета.

За тези именно читатели прибавените глави ще допълнят „Парижката света Богородица“, ако приемем, че тя изобщо заслужава да бъде допълнена.

В една от тия глави — за съвременния упадък на архитектурата и за неизбежната според него гибел на това първостепенно изкуство — авторът изказва и обосновава едно мнение, което за съжаление е сериозно обмислено и дълбоко вкоренено в него. Но той чувствува нуждата да каже, че горещо желае бъдещето да го опровергае един ден. Защото знае, че изкуството във всичките си форми може да очаква още много от новите поколения, чийто гений, засега в зародиш, покълва в

нашите ателиета. Зърното е хвърлено в браздата, жътвата навярно ще бъде богата. Авторът само се опасява — във втория том на това издание ще разберете основанията му — да не би жизнените сокове да са се оттеглили от древната почва на архитектурата, която векове наред беше най-благодатният терен за изкуството.

Днес обаче у младите хора на изкуството има толкова живот, сила и едва ли не предопределение, че съвсем посредствени професори, особено в архитектурните факултети, подготвят не само без да си дават сметка, но и без да искат, отлични ученици. Напълно в противовес на грънчаря, за когото говори Хораций, който замислял амфори, а произвеждал гърнета. Currit rota, urceus exit.[1]

Във всеки случай, каквото и да бъде бъдещето на архитектурата, по какъвто и начин младите архитекти да разрешат един ден проблемите на своето изкуство, нека в очакване на нови архитектурни паметници да пазим старите. Да внушим, ако е възможно, на нашата нация любов към националната архитектура. Авторът признава, че това е една от главните цели на настоящата книга. Това е една от главните цели и на живота му.

„Парижката света Богородица“ включва може би няколко правдиви описания на средновековното изкуство, това възхитително изкуство, непознато досега на едни и нещо по-лошо дори, непризнавано от други. Но авторът съвсем не смята, че е постигнал целта, която си е поставил доброволно. По най-различни поводи вече той е защитавал каузата на нашата стара архитектура, разобличавал е открито кощунствата, разрушенията, посегателствата. Ще продължава и занапред неуморно да прави същото. Решил е да се връща често на този въпрос и ще се връща. Ще брани неуморно историческите ни сгради, нападани така настървено от школските и академични иконоборци. Тъжно е да се види кой се разпорежда със средновековната ни архитектура и какво е отношението на днешните бъркачи на хоросан към развалините на това велико изкуство. Срамно е за нас, интелигентните хора, които виждаме какво правят те и се задоволяваме само да ги порицаваме. И аз имам предвид в случая не само това, което се върши в провинцията, но и това, което се върши в Париж, пред нашите врати, под нашите прозорци, в големия културен град, средище на печата, словото и мисълта. Приключвайки тези бележки, не можем да не споменем някои от тези вандалски

начинания, които ежедневно се замислят, обсъждат, продължават и довършват преспокойно пред очите ни; пред очите на ценителите на изкуството в Париж, пред лицето на критиката, озадачена от толкова дързост.

Неотдавна срутиха архиепископския дворец, безвкусна сграда, за която няма защо да се съжалява особено, но заедно с него срутиха и епископския дворец — рядка останка от четиринадесети век, която архитектът разрушител не е съумял да отличи от останалите постройки. Той изскубна житния клас ведно с къклицата. Няма що. Говори се, че щели да събарят пленителната „Венсенска капела“, за да построели с камъните ѝ не знам каква крепост, като че ли Доменил[2] навремето не се справи и без нея. Докато възстановяват скъпо и прескъпо Бурбонския дворец, тази грозна поругана, пролетният вятър троши великолепните стъклописи на „Сент Шапел“. От няколко дни кулата на „Сен Жак дьо ла Бушри“ е обградена със скели. И някоя прекрасна сутрин кирката ще се забие в нея. Намери се зидар, който издигна бяла къщичка между старинните кули на съдебната палата. Друг се е сетил да окастри „Сен Жермен де Пре“, феодалното абатство с трите камбанарии. Ще се намери и трети, можете да бъдете сигурни, който ще сравни със земята и „Сен Жермен л’Оксероа“. Всички тия зидари си въобразяват, че са архитекти, носят зелени униформи и получават заплати от префектурата или народа. Те са виновници за вредите, които лошият вкус нанася на истинското изкуство. Каква печална гледка само в мига, когато пишем тези редове! Един от тях се е заловил с Тюйлери, той разсича безпощадно лицето на Филибер Дьолорм[3] и не е ли скандално наистина за нашето съвремие, че тежката архитектура на този господин се перчи безочливо точно по средата на една от най-изящните фасади на Ренесанса!

Париж, 20 октомври 1832 г.

---

[1] Колелото се върти, излиза стомна (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Управител на замъка по време на Стоте дни на Наполеон. — Б. пр. ↑

[3] Кралският архитект, който построил Тюйлери. — Б пр. ↑

КНИГА ПЪРВА

I. ГОЛЯМАТА ЗАЛА

Триста четиридесет и осем години, шест месеца и деветнадесет дни ни делят от деня, когато парижаните се събудиха от звъна на всички камбани, разлюлени с все сила в тройните стени на Сите, Университета и Града.

А историята едва ли си спомня 6 януари 1482 година. Събитието, което раздвижи така бурно още от зори камбаните и гражданите на Париж, не се отличаваше с нищо забележително. Нямаше нито нападение на пикардци или бургундци, нито процесия с мощи, нито студентско вълнение в лозята на Лаас, нито посещение на „нашия твърде страшен повелител господин краля“, нито достойно за внимание обесване на крадци и крадли по нареждане на парижкото правосъдие. Не се очакваше и тъй честото в петнадесети век посрещане на някое пъстро и пищно облечено посолство. Само преди два дни последната кавалкада от този род — фламандските пратеници, упълномощени да сключат брака между престолонаследника и Маргарита Фламандска — беше пристигнала в Париж за голямо неудоволствие на Бурбонския кардинал, който беше принуден, за да угоди на краля, да любезничи с цялата тази селяшка сбирщина от фламандски първенци и да ги гощава в Бурбонския дворец с една „много хубава нравоучителна пиеса, сатира и фарс“, докато проливният дъжд се лееше върху разкошните килими, постлани пред входа на двореца му.

На този шести януари по думите на Жеан дьо Троа цялото население на Париж беше развълнувано от двоен празник — Богоявление и Деня на шутовете, съвпаднали за първи път от незапомнени времена.

Този ден на Гревския площад щяха да горят празнични огньове, в „Бракския параклис“ щеше да бъде посадено майското дръвче[1], а в съдебната палата щеше да бъде представена една мистерия. Глашатаите на парижкия прево, в хубави виолетови плащове, с големи бели кръстове на гърдите, разгласиха това още предната вечер, надувайки тръбите си по всички кръстопътища.

Затворили къщи и дюкянчета, граждани и гражданки се стичаха още от сутринта от всички страни към тези места. Всеки бе избрал едно от тях — кой празничните огньове, кой майското дръвче, кой мистерията. Трябва да признаем, за чест и слава на благоразумните открай време парижки зяпльовци, че по-голямата част от тълпите се отправяха към празничните огньове, които подхождаха отлично на сезона, или към мистерията, която щеше да бъде представена в добре покрита и закътана палата, и любопитните се бяха сякаш наговорили да оставят клетото зле разцъфнало майско дръвче да зъзне сам-самичко под януарското небе в гробищата на „Бракския параклис“.

Най-много хора се стичаха по улиците, водещи към съдебната палата, защото се знаеше, че фламандските пратеници, пристигнали по-предния ден, възнамеряват да присъстват на мистерията и на избора на папа на шутовете, който също щеше да стане в голямата зала.

Не беше лесно да се проникне в този ден в голямата зала, макар че тогава тя беше известна като най-обширното покрито помещение в света. (Вярно е, че по онова време Совал не беше измерил още голямата зала на замъка Монтаржи.) За любопитните, които гледаха през прозорците, задръстеният от народ площад пред съдебната палата напомняше море, в което пет-шест улици, подобни на реки, изливаха през устията си всеки миг нови вълни човешки глави. Безспир нарастващите талази на множеството се разбиваха в ъглите на издадените тук-таме къщи, които приличаха на носове, вързани в неправилния басейн на площада.

В средата на високата готическа[2] фасада на палатата по централното стълбище слизаше и се качваше непрекъснато двоен поток от хора, който се срещаше на междинната площадка и се разливаше на широки вълни по двата странични наклона. Голямото стълбище на площада струеше като водопад над езеро. Виковете, смеховете, тропотът на хилядите крака се сливаха в силен шум и неописуема врява. От време на време врявата и шумът се удвояваха, потокът, който изтласкваше тълпата към голямото стълбище, се огъваше назад, размътваше се, образувайки водовъртежи, защото някой стрелец или конят на някой градски сержант се втурваше внезапно сред тълпата, за да въдвори ред. Великолепна традиция,

завещана от парижкия прево на конетабъла, от конетабъла на конната стража, а от конната стража на днешната парижка жандармерия.

Врати, прозорци, капандури, покриви гъмжаха от хиляди благодушни, хрисими и почтени еснафски лица, които гледаха палатата и навалицата и не искаха нищо друго. Защото за мнозина парижани зрителите са сами по себе си достатъчно зрелище и дори голата стена, зад която става нещо, представлява за тях интересна гледка.

Ако ние, хората от 1830 година, можехме да се смесим мислено с тези парижани от петнадесети век и да влезем заедно с тях, влачени, блъскани с лакти, люшкани насам-натам, в обширната зала на палатата, тъй тясна на 6 януари 1482 година, зрелището щеше да бъде безспорно интересно и запленяващо. И всичко около нас щеше да бъде толкова старинно, че щеше да ни се стори съвсем ново.

Ако читателят няма нищо против, ние ще се опитаме да възсъздадем мислено впечатлението, което той би добил, прекосявайки заедно с нас прага на голямата зала сред навалицата в къси връхни дрехи, военни униформи и туники.

Преди всичко оглушителен шум и ослепителен блясък. Над главите ни — двоен готически свод с дървена резба, целият изпъстрен със златни лилии на лазурен фон. Под краката ни — плочи от бял и черен мрамор. На няколко крачки от нас — огромна колона, по-нататък втора, трета. Всичко седем стълба по дължината на залата, поддържащи сключените в средата двойни сводове. Около първите четири колони — търговски будки с евтини стъклени и лъскави дреболии. Около последните три — дъбови пейки, изтъркани и излъскани от тесните и къси панталони на тъжителите и от тогите на прокурорите. Околовръст — край дългата стена между вратите и нишите на прозорците, както и между колоните — безкраен низ от статуи на всички френски крале като се почне от Фарамонд. Безволните — с вяло отпуснати рамене и сведени очи, а храбрите и войнствените — вдигнали дръзко към небето ръце и глави. По високите стрелчати прозорци — разноцветни стъклописи. В широките рамки — богати, покрити с изящна резба врати, и всичко — сводове, колони, стени, корнизи, дървена ламперия, врати, статуи, залени отгоре до долу със злато и лазур, леко потъмнели по времето, когато ги наблюдавахме ние, и почти напълно изчезнали под праха и паяжините

през 1549 година, когато Дю Брьол по традиция все още се възхищаваше от тях.

Представете си сега тази огромна продълговата зала под синкавата светлина на януарския ден, заляна от пъстра и шумна тълпа, която се трупаше край стените и около седемте стълба, и ще добиете смътна представа за общия изглед, преди да се опитам да ви запозная с отделните интересни подробности.

Несъмнено, ако Раваяк не беше убил Анри IV, в архивите на съдебната палата нямаше да се намират документи по делото на Раваяк, нямаше да има и съучастници, заинтересовани от изчезването на тия документи, нямаше следователно да има и подпалвачи, които по липса на друго по-добро средство да прибягнат до подпалването на архивата, за да изгорят документите, нямаше да опожарят съдебната палата, за да изгорят архивата, нямаше следователно да избухне и пожарът от 1618 година. Старата съдебна палата още щеше да се възвисява със старинната си голяма зала и аз щях да имам възможност да кажа на читателя: „Идете да я видите!“ — и по този начин и на двама ни щеше да бъде спестено едно усилие: на мене — описанието на тази зала, а на него — четенето на описанието ми. Това доказва следната нова истина: големите събития имат неизмеримо големи последици.

Наистина напълно възможно е Раваяк изобщо да не е имал съучастници, както е възможно, дори ако случайно е имал, те съвсем да не са били замесени в пожара от 1618 година. Има и две други съвсем приемливи обяснения: първо, голямата пламтяща звезда, широка една сгъпка и дълга цял лакът, която паднала, както е всеизвестно, от небето точно върху съдебната палата на седми март след полунощ, и второ — четиристишието на Теофил:

Да, да, невесела шега:
от много ядене лютиво
небцето на мадам Темида
във страшен огън запламтя.[3]

Но каквото и да си мислим за това тройно — политическо, природно и поетично — обяснение на пожара на съдебната палата през

1618 година, за жалост едно само не подлежи на съмнение: самият пожар. Поради това бедствие и главно поради различните последователни реставрации, които окончателно унищожиха това, което пожарът бе пощадил, твърде малко нещо е оцеляло днес от това първо жилище на френските крале, от този дворец, по-стар от Лувъра, толкова стар вече по времето на Филип Красивия, че още тогава са търсели следите на великолепните сгради, издигнати от крал Робер и описани от Елгалдус. Почти всичко вече е изчезнало. Какво стана с кралската канцелария, където свети Луи „консумира своя брак“? Градината, в която, излегнат на килима заедно с Жоанвил, той раздаваше правосъдие, „облечен в пищна вълнена туника, със сукнен безръкавник и черен плащ от източна коприна“? Къде са покоите на император Сигизмунд? Ами на Шарл IV? На Йоан Безземни? Къде е стълбата, от която Шарл VI прочете милосърдния си едикт? Къде е плочата, върху която в присъствието на престолонаследника Марсел преряза гърлата на Робер дьо Клермон и на маршал Дьо Шампан? А вратичката, където бяха разкъсани вулите на антипапа Бенедикт и откъдето изведоха пратениците, които ги бяха донесли, облечени за посмешище в мантии и с митри на глава, за да се каят публично из цял Париж? Ами голямата зала, цяла в позлата и лазурносиньо, с готически аркади, със стълбове, с огромния, отрупан със скулптури свод? А златната стая? А каменният лъв, застанал пред вратата с наведена глава и подвита опашка в смирена поза, която подхожда на грубата сила пред правосъдието, също както лъвовете пред трона на Соломон? А красивите врати? Дивните стъклописи? Изящното ковано желязо, което е довеждало до отчаяние Бискорнет[4]? Фините резби на Дю Анси?… Какво стори времето? Какво сториха хората с тия чудеса? Какво ни дадоха в замяна на галската история, в замяна на готическото изкуство? В замяна на изкуството — тежките, ниски полукръгли сводове на господин Дьо Брос, недодялания строител на портала на „Сен Жерве“, а колкото до историята — останаха ни само голословните възпоминания на централния стълб, още кънтящ от злостните излияния на безброй патрюковци[5].

Не много нещо, както виждате. Но нека се върнем към истинската голяма зала на някогашната съдебна палата.

В единия край на исполинския паралелепипед се намираше прословутата мраморна маса, ненадмината по широчина, дебелина и

дължина, „истински резен от мрамор“, който би могъл да възбуди апетита на Гаргантюа[6] според старинните благороднически летописи, а в другия — параклисът, в който Луи XI беше заповядал да го изваят коленичил пред светата Дева, като бе накарал да пренесат — без да го е грижа, че ще остави две празни ниши в поредицата кралски статуи — статуите на Карл Велики и на Луи Свети, двамата светци, ползуващи се според него с особено влияние на небето като френски крале. Параклисът, още нов, беше изработен в пленителния стил на нежната архитектура, която бележи у нас края на готическата ера и се задържа чак до средата на XVI век сред приказните приумици на Ренесанса.

Малката ажурна розетка, издълбана на портала, беше същински шедьовър с тънката изработка и изяществото си. Тя напомняше дантелена звезда.

Посред залата, точно срещу главния вход, беше издигната обвита в златоткани драперии естрада, опряна до стената, със специален вход през прозореца на коридора, водещ към златната стая. Тази естрада беше предназначена за фламандските пратеници и други знатни личности, поканени за представлението на мистерията.

По традиция мистерията трябваше да бъде играна върху мраморната маса, нагласена още от сутринта за тази цел. Над великолепната мраморна плоча, издраскана надлъж и нашир от краката на съдебните писари, бе закрепена доста висока, скована от дъски клетка, чиято горна повърхност, достъпна за погледите на зрителите от цялата зала, щеше да служи за сцена, а вътрешността й, закрита с килими, щеше да бъде гардеробна на актьорите. Подвижната стълба, наивно подпряна от вътрешната страна, трябваше да свързва сцената с гардеробната и те щяха да излизат на сцената и да я напускат по нейните груби стъпала. Така че всяка най-неочаквана поява на актьорите, всички перипетии на действието, всички театрални ефекти трябваше да минат по тази стълба. Невинно и достойно за уважение младенчество на изкуството и на техниката!

Четиримата съдебни пристави, неизбежни надзиратели на всяко народно увеселение в дни на празненство или на екзекуции, стояха изправени в четирите ъгъла на мраморната маса.

Мистерията трябваше да започне по обед след дванадесетия удар на големия часовник на палатата. Твърде късно наистина за театрално

представление, но нямаше как — трябваше да се съобразят с най-удобния за пратениците час.

Множеството обаче чакаше още от сутринта. Голям брой от тия достопочтени зяпльовци зъзнеха от ранни зори пред главното стълбище на палатата. Някои твърдяха дори, че били висели цяла нощ пред входа, за да бъдат сигурни, че ще влязат първи. Тълпата се сгъстяваше с всеки изминал миг и като придошла река почна да се надига край стените, да се издува около сводовете, да пъпли по корнизите, по подпорите, по всички архитектурни издатини, по всички скулптури. Затова притеснението, нетърпението, скуката и волността, допустима в подобен ден на разпуснатост и лудории, кавгите, които избухваха по всякакъв повод — заради някой по-остър лакът или подкована обувка, — умората от дългото висене придаваха дълго преди часа, когато трябваше да пристигнат фламандските пратеници, остра и неприятна отсенка на врявата на затворената, притисната, смачкана и задушена тълпа. Чуваха се само оплаквания, клетви срещу фламандците, превото, Бурбонския кардинал, главния съдия, срещу нейно височество Маргарита Австрийска, срещу приставите с палките, студа, спарения въздух, лошото време, парижкия епископ, папата на шутовете, колоните, статуите, затворената врата, отворения прозорец. Всичко това страшно много забавляваше орляците учещи се и слуги, пръснати сред множеството, които примесваха закачките и злобните си шеги към недоволството на тълпата и като че ли бодяха с карфички общото лошо настроение.

Между тях личаха група весели дяволчета. Те бяха издънили цветните стъкла на един прозорец и насядали дръзко върху перваза, насочваха погледите и подигравките си ту навън, ту навътре, ту към множеството в залата, ту към навалицата на площада. Лесно беше да се види по подражателното им кривене, по буйния смях и присмехулните подвиквания, които разменяха с другарите си от другия край на залата, че тези млади учещи се споделяха скуката и умората на останалите присъстващи и умееха отлично за свое собствено развлечение да превърнат гледката в краката си в забавно зрелище, което даваше възможност да дочакат търпеливо другото зрелище.

— Кълна се в душата си! Кого другиго, ако не вас, виждам там, Жоанес Фроло де Молендино[7]! — провикна се един от тях, сочейки хубавичко, лукаво, русо дяволче, кацнало на лъснатите мраморни

клони на един капител. — Не току-така ви наричат Жеан Мелницата: двете ви ръце и двата ви крака са също като развени от вятъра крила. Откога сте тук?

— Дяволът да ми е на помощ! — отвърна Жоанес Фроло. — Има повече от четири часа. Смея да се надявам, че ще ми ги приспаднат един ден от времето, което трябва да прекарам в чистилището. Бях вече тук, когато осмицата псалтове на сицилийския крал изпяха първата строфа от тържествената сутрешна литургия в „Сент Шапел“.

— Певци за чудо и приказ! — поде другият. — Гласовете им са подостри от шапките им. Преди да отслужи утринна на свети Йоан, кралят трябваше да се осведоми дали пресвети Йоан Кръстител обича да му пеят псалми на латински с провансалски акцент!

— Той поръча тази литургия само за да намери работа на омразните псалтове на сицилийския крал — намеси се злобно една старица от навалицата под прозореца. — Та преценете сами, моля ви се! Хиляди парижки ливри за една нищо и никаква литургия! Как няма да покачват после таксата за морската риба в халите!

— Затваряй си устата, старо! — прекъсна я една дебела и важна особа, запушвайки нос край вонящата рибарка. — Тази литургия трябваше да се отслужи. Да не искате кралят да се разболее пак?

— Много добре казано, господин Жил Льокорню, придворни кожухарю! — извика дребничкият учещ, вкопчен в капитела.

Злополучното име на горкия придворен кожухар предизвика бурен смях сред учещите се.

— Льокорню! Жил Льокорню[8]! — завикаха те.

— Cornutus et hirsutus![9] — обади се някой.

— Ха! И таз добра! Какво пък толкова смешно има тук? — продължи малкото изчадие от капитела. — Става дума за достопочтения Жил Льокорню, брат на Жеан Льокорню, управител на кралския дом, син на метр Майе Льокорню, пръв надзирател на Винсенската гора, всичките парижки граждани, всичките женени, като се почне от бащата и се свърши със сина!

Смехът се засили. Дебелият кожухар, без да каже нито дума, се мъчеше да се скрие от отправените му от всички страни погледи. Но напразно, пухтеше и се потеше. Като забит в дърво клин, колкото повече се мъчеше да се измъкне от тълпата, толкова по-плътно

приклещваше в раменете на съседите си пълнокръвното си алено от яд и гняв лице.

Най-сетне един нисък и важен като него човек му се притече на помощ.

— Отвратителна работа! Учещи да говорят така на един гражданин! В мое време щяха да ги нашибат здравата с наръч пръчки и после да ги изгорят на тях.

Цялата банда избухна:

— Охо! Кой взе да опява така? Какво врачува тази кукумявка?

— Чакай! Ами че аз го познавам — подхвърли един. — Това е метр Андри Мюние.

— Вярно бе! Един от заклетите библиотекари на Университета — каза друг.

— В нашата барака всичко е по четири — обади се трети. — Четири народности[10], четири факултета, четири празника, четирима икономи, четирима настоятели и четирима библиотекари!

— Отлично! — провикна се Жеан Фроло. — В такъв случай нека всеки един от нас да крещи за четирима!

— Мюние, ще ти запалим книгите!

— Мюние, ще напердашим слугата ти!

— Мюние, ще натиснем жена ти!

— Тази славна дебелана, госпожа Удард!

— Дето е свежа и весела като вдовичка!

— Мътните да ви отвлекат! — измърмори сърдито метр Андри Мюние.

— Метр Андри — продължи Жеан, все още увиснал на капитела, — мълчи или ще тупна върху главата ти.

Метр Андри вдигна очи, измери, както изглежда, набързо височината на колоната и теглото на шегобиеца, умножи мислено теглото му по квадрата на скоростта и млъкна.

Господар на бойното поле, Жеан продължи победоносно:

— И непременно ще го сторя, макар че съм брат на архидякон!

— Бива си ги и нашите от Университета! Да не могат дори в такъв ден да извоюват малко повече зачитане на нашите привилегии! Ето на — в Града има майско дръвче и празнични огньове, в Сите — мистерия, папа на шутовете и фламандски пратеници, само в Университета — нищо!

— Като че ли площад „Мобер“ е малък! — добави един от кацналите на перваза учещи.

— Долу ректорът, настоятелите и икономите! — изкрещя Жоанес.

— Трябва да устроим празничен огън на Шан Гаяр с книгите на метр Андри — обади се друг.

— И с писалищата на писарите! — допълни съседът му:

— И с тоягите на клисарите!

— И е плювалниците на деканите!

— И бюфетите на икономите!

— И раклите на настоятелите!

— И столчетата на ректора!

— Долу! — повтори дребничкият Жеан напевно. — Долу метр Андри, клисарите и писарите, богословите, лекарите и законодателите, икономите, настоятелите и ректорът!

— Та това е същинско второ пришествие! — прошепна метр Андри и си запуши ушите.

— Охо! Ето че и ректорът се задава тъкмо навреме! Ей го там, пресича площада! — провикна се един от прозореца.

Всички се заобръщаха към площада.

— Наистина ли минава нашият високоуважаван ректор метр Тибо? — попита Жеан Фроло Мелницата, който от колоната вътре в залата не можеше да види какво става навън.

— Да, да! — отвърнаха му другите. — Точно той, ректорът метр Тибо.

Беше действително ректорът, придружен от всички други важни личности от Университета, които отиваха тържествено да пресрещнат пратениците и в момента пресичаха площада пред палатата. Притиснати един до друг на прозореца, учещите ги посрещнаха с язвителни насмешки и подигравателни ръкопляскания. Ректорът, който вървеше начело на групата, обра първия залп. А този залп си го биваше.

— Добър ден, господин ректор! Хей! Здрасти!

— Какво търси тук този стар комарджия? Нима се е разделил със заровете си?

— Как само се друса на мулето! А ушите му по-дълги и от мулешките!

— Охо! Добър ден, господин ректор Тибо! Tibai, be eleator![11] Дърт глупак! Дърт комарджия!

— Нека бог ви закриля! Хвърляхте ли често дюшеш снощи?

— Ох, какво разкапано лице, оловносиво, изпито и изнурено от страстта към хазарта и заровете!

— Накъде сте се запътили така, Tibalde ad dados[12], обърнал гръб на Университета и поел в тръс към Града?

— Навярно отива да търси квартира на улица Тиботоде[13]! — извика Жеан Мелницата.

Цялата банда поде гръмогласно шегата и заръкопляска бясно.

— Отивате да търсите квартира на улица Тиботоде ли, господин ректор? Там ли отивате, дяволски ортако?

После дойде ред на другите длъжностни лица.

— Долу клисарите! Долу жезлоносците!

— Я ми кажи, Робен Пуспен, що за птица е тоя там?

— Това е Жилбер дьо Сюй, Gilbertus de Soliaco, управител на колежа „Отьон“.

— Дръж обувката ми. Твоето място е по-удобно. Цапни го по мутрата!

— Saturnalitias mittimus ecce nuces.[14]

— Долу шестимата богослови с белите стихари!

— Богослови ли били тия? Аз пък ги взех за шестте бели гъски, подарени на града от света Жонвиев за имението „Рони“.

— Долу лекарите!

— Долу диспутите на основни и свободни теми!

— Ще те цапардосам с капелата си, управителю на „Сент Жонвиев“! Ти ме онеправда. Това е самата истина. Даде мястото ми в нормандската корпорация на дребничкия Асканио Фалцаспада от провинцията Бурж само защото е италианец!

— Каква неправда! — закрещяха студентите. — Долу управителят на „Сент Жонвиев“!

— У-у! Метр Жоашен дьо Ладьоор! У-у! Луи Даюй! У-у! Ламбер Октьоман!

— Дяволът да удуши иконома на германската корпорация!

— И капеланите от „Сент Шапел“ заедно със сивите им кожени наметки, cum tunicis grisis.

— Sen de pellibus grisis furratis.[15]

— Ехей! Магистри на изкуствата! Брей, че хубави черни мантии! Брей, че хубави червени мантии!

— Бива си я опашката на ректора!

— Също като венециански дож, който отива да се жени[16] за морето.

— Какво ще кажеш, Жеан? Ето ги и канониците от „Сент Жонвиев“!

— По дяволите канониците!

— Абат Клод Шоар! Доктор Клод Шоар! Да не би да търсите Мари Жифардата?

— Тя живее на улица „Глатини“.

— Готви се да си легне с надзирателя на публичните домове.

— Плаща си четирите дьоние, quatuor denarios.

— Aut unum bombum.[17]

— Другари! Ето ви и Симон Санген, настоятеля на Пикардската корпорация, с жена си, седнала зад него.

— Post equitem sedet atra cura.[18]

— Дръж се метр Симон!

— Добър ден, господин настоятелю!

— Лека нощ, госпожа настоятелко!

— Ах, блазе им, че виждат всичко това! — въздишаше Жоанес де Молендино, кацнал сред мраморните листа на капитела.

През това време библиотекарят при Университета метр Андри Мьоние се беше навел към ухото на придворния кожухар метр Жил Льокорню.

— Пак ви казвам, господине, това е същинско второ пришествие. Никога не е имало подобна разпуснатост сред учещите. Проклетите изобретения на нашето време погубват всичко. Различните огнестрелни оръдия, топовете и главно печатницата, тази нова германска напаст. Няма вече ръкописи, няма вече книги. Печатницата убива книжарницата! Второ пришествие!

— Това се вижда и по широкото разпространение на кадифетата — каза кожухарят.

В този миг часовникът удари дванадесет.

— А-а! — възкликна в един глас тълпата. Студентите притихнаха. После се вдигна невероятен шум на хора, които се наместват — тропот на крака, обръщане, общо оглушително кашляне и

секнене. Всеки се приготви да гледа, настани се удобно, понадигна се край другите. После — мъртва тишина. Протегнати напред шии, отворени уста, приковани в мраморната маса погледи. Но там не се появи нищо ново. Само четиримата съдебни пристави продължаваха да стърчат вдървени и неподвижни като четири изписани статуи. Всички очи се обърнаха към естрадата, определена за фламандските пратеници. Вратата беше затворена, естрадата — празна. Още от заранта множеството чакаше три неща: пладне, фламандските пратеници и мистерията. Само пладне беше дошло навреме. Това беше вече прекалено.

Тълпата почака една, две, три, пет минути, четвърт час. Пак нищо. Естрадата си оставаше пуста, театърът — безмълвен. Нетърпението се превърна постепенно в гняв. Понесоха се възмутени забележки, наистина все още полугласно.

— Мистерията! Мистерията! — чу се глух ропот. Главите закипяха. Над тълпата тътнеше буря. Жеан Мелницата хвърли първата искра.

— Почвайте мистерията, а фламандските пратеници да вървят по дяволите! — провикна се той с все гърло, виейки се като змия около капитела.

Тълпата заръкопляска.

— Мистерията! — подхванаха всички. — А Фландрия да върви по дяволите!

— Искаме мистерията, и то начаса! — дереше се студентът. — Иначе ще обесим, както ми се струва, главния парижки съдия и тогава ще имаме и комедия, и нравоучителна пиеса!

— Отлично! — закрещя народът. — Да започнем с приставите!

Настана неописуема врява. Четиримата злочести клетници почнаха да бледнеят и да се споглеждат. Множеството се люшна към тях и крехката дървена балюстрада, която ги отделяте, се огъна и се поддаде под напора.

Критична минута.

— Дръжте ги! Дръжте ги! — крещяха от всички страни. В този миг килимът на гардеробната, която описахме по-горе, се вдигна и пропусна едно лице, чийто вид тутакси спря тълпата и превърна магически гнева ѝ в любопитство.

— Тишина! Тишина!

Не особено сигурен и цял разтреперан, човекът пристъпи до края на мраморната маса с много поклони, които с всяка крачка все повече заприличваха на падане на колене.

Залата постепенно притихна. Чуваше се само лекото шумолене, присъщо на всяка смълчана тълпа.

— Господа граждани и госпожи гражданки — започна човекът, — ние ще имаме честта да рецитираме и да представим пред негово преосвещенство кардинала една много хубава нравоучителна пиеса, която носи името „Справедливата присъда на пресвета Дева Мария“. Аз играя Юпитер. Негово преподобие придружава в този момент достопочтените пратеници на австрийския херцог. А те са задържани при Порт Боде от приветствената реч на господин ректора на Университета. Щом негово преосвещенство кардиналът пристигне, веднага ще започнем.

Безспорно само намесата на Юпитер можа да спаси четиримата злочести съдебни пристави. И ако на нас се е паднало щастието да съчиним тази напълно достоверна история и следователно да отговаряме за съдържанието ѝ пред светата Дева — критиката, класическото правило: „Nec deus intersit“[19] не би могло да се приложи спрямо нас. Впрочем одеянието на господин Юпитер беше красиво и допринесе доста за уталожването на тълпата, като привлече изцяло вниманието ѝ. Юпитер беше облечен в ризница със златни плочки, обшита с черно кадифе. На главата си носеше двувръх шлем със сребърни копчета. И ако лицето му не беше покрито наполовина от червило, наполовина от голяма брада, ако не държеше в ръка завит на руло позлатен картон, осеян с лъскави пулове и омотан с блестящи ленти, в които опитното око лесно разпознаваше мълнията, ако краката му не бяха обути в трико с телесен цвят и опасани с панделки по гръцка мода, той би могъл успешно да издържи сравнението — особено по строгата си осанка — с кой да е бретонски стрелец от отряда на херцог Дьо Бери.

---

[1] Окичено с панделки дръвче, което съдебните писари поставяли най-често в двора на съдебната палата на патронния си празник. — Б. пр. ↑

[2] Думата „готически“ в най-често употребявания ѝ смисъл не е точна, но си е извоювала правото на съществуване. Ние я възприемаме

като всички други и си служим с нея, за да окачествим архитектурния стил във втората половина на средните векове, в основата на който лежи стрелчатият свод — приемник на пълния полукръг, който, от своя страна, е породил архитектурния стил през първата половина на същата епоха. — Б. а. ↑

[3] Игра на думи — palais на френски значи палата и небце. — Б. пр. ↑

[4] Майстор, изработил вратите от ковано желязо. — Б. пр. ↑

[5] Патрю — известен адвокат от XVII в. — Б. пр. ↑

[6] Герой на Рабле. — Б. пр. ↑

[7] Мелницата (лат.). — Б. пр. ↑

[8] Le cornu — рогатият. — Б. пр. ↑

[9] Рогат и космат (лат.). — Б. пр. ↑

[10] Факултетът на изкуствата е включвал четири национални групи: Франция, Пикардия, Нормандия и Германия. — Б. пр. ↑

[11] Тибо, играч на зарове (лат.). — Б. пр. ↑

[12] Тибо със заровете (лат.). — Б. пр. ↑

[13] Thibaut aux des (фр.). — Тибо със заровете, игрословица. — Б. пр. ↑

[14] Изпращаме ти орехи от римските сатурналии (лат.). — Б. пр. ↑

[15] Или със сиви кожи подплатени (лат.). — Б. пр. ↑

[16] Ежегодна церемония във Венеция, символизираща овладяването на морето. — Б. пр. ↑

[17] Или един гуляй (лат.). — Б. пр. ↑

[18] Зад конника е седнала черната грижа (лат.). — Б. пр. ↑

[19] „Нека бог не се намесва“ — цитат от Хораций (лат.). — Б. пр. ↑

II. ПИЕР ГРЕНГОАР

Обаче още докато произнасяше тържествената си реч, единодушното възхищение и доволство, предизвикани от костюма му, започнаха да се изпаряват от думите му. И когато стигна до злополучното заключение: „Щом негово преосвещенство кардиналът пристигне, веднага ще започнем“, гласът му се загуби в буря от дюдюкания.

— Започнете незабавно мистерията! Незабавно мистерията! — крещеше народът, а над всички гласове се извисяваше гласът на Жоанес де Молендино, който пронизваше общата глъч подобно пиколино на какофония в Ним.

— Започнете начаса! — дереше се студентът.

— Долу Юпитер и Бурбонският кардинал! — крещяха Робен Пуспен и другите кацнали по перваза учещи.

— Искаме нравоучителната пиеса! — повтаряше тълпата. — И то веднага! Никакво отлагане! Иначе чувал и въже и за комедиантите, и за кардинала!

Горкият Юпитер, уплашен, объркан, съвсем блед под пласта червило, изпусна гръмотевицата си, взе двувърхия си шлем в ръка и се закланя треперещ и заекващ:

— Негово преосвещ… пратениците… нейно височество Маргарита Фламандска…

Чудеше се какво да каже. Дълбоко в душата си той се опасяваше, че ще бъде обесен.

Обесен от простолюдието, ако чака кардинала, обесен от кардинала, ако не го чака. И от двете страни виждаше само пропаст — тоест бесило.

За щастие един непознат го измъкна от затруднението му и пое отговорността върху себе си.

Някакъв човек, който стоеше отвън оградата в свободното пространство около мраморната маса, незабелязан от никого, понеже поради диаметъра на колоната, на която се беше облегнал, не можеше да попадне в ничие зрително поле. Този непознат — висок, мършав,

блед, възрус, млад още, макар и вече с набръчкано чело и страни, с блестящи очи и усмихнати устни, облечен в черна изтъркана и излъскана от дългото носене роба от серж, се приближи до мраморната маса и кимна на злочестия страдалец, който, изгубил ума и дума, не го забеляза.

Непознатият пристъпи крачка напред.

— Юпитер — повика го той, — драги Юпитер! Юпитер пак не го чу.

Тогава високият рус мъж загуби търпение и кресна, кажи-речи под носа му:

— Мишел Жиборн!

— Кой ме вика? — стресна се Юпитер като събуден от сън.

— Аз! — отвърна облечената в черно личност.

— А! — промълви Юпитер.

— Започнете незабавно! — нареди непознатият. — Задоволете народа. Аз се нагърбвам да смекча господин главния съдия, който пък ще успокои негово преосвещенство.

Юпитер си отдъхна.

— Уважаеми господа граждани! — извика той с пълно гърло към тълпата, която продължаваше да го освирква. — Ей сега ще започнем.

— Evoe, Юпитер! Plaudite, cives![1] — завикаха студентите. — Браво! Браво! — закрещя публиката. Раздадоха се оглушителни ръкопляскания. Юпитер се скри под килима, докато залата все още се тресеше от възторжени викове.

Междувременно непознатата личност, която като с магическа пръчка бе сменила „бурята със затишие“, за да си послужим с думите на стария ни любим Корней[2], се отдръпна скромно в сянката на колоната и сигурно щеше да остане там невидима, неподвижна и безмълвна както досега, ако две девойки, застанали в първата редица на публиката, не я бяха измъкнали оттам. Разговорът на непознатия с Мишел Жиборн-Юпитер не беше минал незабелязано.

— Метр — повика го едната, правейки му знак да се приближи.

— Какво говорите, мила Лиенард — пошушна съседката ѝ, хубавичка, сочна и празнично дръзка девойка. — Ами че той не е духовник, а мирянин. Не бива да му казваш метр, а месир.

— Месир — поправи се Лиенард. Непознатият се приближи до балюстрадата.

— Какво обичате, госпожици? — попита той любезно.

— Ах, нищо! — отвърна съвсем засрамена Лиенард, — Моята приятелка Жискет Жансиен иска да ви каже нещо.

— О, съвсем не! — промълви пламнала Жискет. — Лиенард ви нарече метр, а аз й обясних, че трябва да ви каже месир.

Двете девойки наведоха очи. Мъжът, който нямаше нищо против да завърже разговор, ги погледна усмихнат.

— И така, нищо ли нямате да ми кажете, госпожици?

— О, съвсем нищо! — отвърна Жискет.

— Нищо — добави и Лиенард.

Високият рус мъж понечи да се оттегли. Но двете любопитни девойки не искаха да изпуснат така лесно жертвата си.

— Месир — обърна се живо Жискет към него, устремена като отприщен яз или като внезапно одързостила се жена, — познавате ли войника, който ще играе ролята на Дева Мария в мистерията?

— Искате да кажете ролята на Юпитер? — попита непознатият.

— Разбира се! — възкликна Лиенард. — Ама че си глупава, Жискет! Значи вие познавате Юпитер?

— Мишел Жиборн ли? — отвърна непознатият. — Да, госпожице.

— Има знаменита брада! — каза Лиенард.

— Хубаво ли ще бъде това, дето сега ще го играят? — осведоми се плахо Жискет.

— Много хубаво, госпожице — отвърна непознатият без всякакво колебание.

— Какво точно ще бъде? — попита Лиенард.

— „Справедливата присъда на пресвета Дева Мария“ — нравоучителна пиеса, госпожици.

— А, това е вече нещо ново — забеляза Лиенард. Последва кратко мълчание. Непознатият го наруши.

— Това е съвсем нова нравоучителна пиеса, която не е играна още.

— Значи — намеси се Жискет, — не е същата, дето я дадоха преди две години, когато пристигна папският посланик и в която имаше три хубави моми, три…

— Сирени — подсказа й Лиенард.

— При това съвсем голи — добави младият мъж. Лиенард сведе свенливо очи. Жискет я погледна и стори същото. Мъжът продължи усмихнат:

— Забавно беше, вярно. Днес обаче ще се представя нравоучителна пиеса, написана специално за фламандската принцеса.

— Ами ще пеят ли пасторали? — попита Жискет.

— И таз добра! — отвърна непознатият. — В нравоучителна пиеса? Не бива да се смесват жанровете. Виж, ако беше комична пиеса, тогава би могло.

— Жалко — промълви Жискет, — тогава около фонтана Понсо имаше разни диваци, мъже и жени, които се биеха помежду си, кривяха се и пееха пасторали и забавни куплети.

— Това, което подхожда за папски посланик, не подхожда за принцеса — забеляза доста сухо непознатият.

— А около тях — поде Лиенард — се надпреварваха да свирят какви ли не медни инструменти и изпълняваха чудесни мелодии.

— А за разхлаждане на зрителите — добави Жискет — през трите чучура на фонтана бликаха вино, мляко и подсладено вино и всеки, който иска, можеше да пие.

— Малко по-надолу от Понсо — продължи Лиенард — в „Троиците" играеха, без да говорят, „Страдание господне".

— Че как да не си спомням! — провикна се Жискет. — Исус Христос на кръста с двама разбойници отдясно и отляво.

Тук младите бъбрици, разгорещени от спомените, свързани с пристигането на папския посланик, започнаха да говорят в надпревара.

— А малко по-нататък при Порт о Пентър имаше други едни хора, много натруфени.

— А помниш ли оня ловец при фонтана Сент Иносан, който гонеше сърната сред оглушителен кучешки лай и ловджийски рогове?

— Ами дървеното скеле при парижката кланица, дето представляваше Диепската крепост?

— А помниш ли, Жискет, тъкмо когато посланикът мина, превзеха с пристъп крепостта и прерязаха гърлата на всички англичани.

— А при входа на Шатле какви хубави актьори имаше!

— Ами на Понт о Шанж, целия покрит с килими?

— А когато папският посланик мина, пуснаха над моста над двеста дузини какви ли не щеш птици. Колко беше хубаво, Лиенард!

— Днес ще бъде още по-хубаво — намеси се най-сетне събеседникът им, който ги слушаше с известна досада.

— Обещавате ли ни, че мистерията ще бъде хубава? — попита Жискет.

— Разбира се — отвърна той и добави малко наперено: — Аз съм авторът, госпожи.

— Наистина ли! — възкликнаха двете девойки смаяни.

— Наистина — отвърна поетът и се поизпъчи. — По-право ние сме двама: Жеан Маршан наряза дъските и скова скелето и другата дървения за театъра, а аз написах пиесата. Казвам се Пиер Гренгоар.

Едва ли авторът на „Сид“ би казал по-гордо: „Казвам се Пиер Корней.“

Нашите читатели са си дали може би сметка, че от момента, когато Юпитер се вмъкна под килима, до момента, когато авторът на новата нравоучителна пиеса разкри така неочаквано самоличността си пред наивно възхитените Жискет и Лиенард, бе изминало доста време. Но забележително нещо — цялата публика, така шумна само преди няколко минути, сега чакаше прилично, уповавайки се на думите на комедианта. Това доказва вечната истина, че най-доброто средство да накараш зрителите да чакат търпеливо е да ги увериш, че представлението ще започне незабавно. Жоанес обаче не спеше.

— Ехей! — провикна се внезапно той сред настъпилото след бурята спокойно очакване. — Юпитер, госпожа Дева Мария, проклети палячовци! Гаврите ли се с нас? Пиесата! Пиесата! Почвайте, да не почнем пак ние! Нямаше нужда от нищо друго.

На скелето прозвучаха алтови и басови инструменти, килимът се повдигна и четирима пъстро облечени и силно гримирани актьори се измъкнаха от клетката, покатериха се по стръмната театрална стълба и като се качиха на горната площадка, наредиха се в права линия пред публиката и се поклониха дълбоко. Оркестърът престана да свири. Мистерията започна.

— Четиримата актьори изчакаха да ги възнаградят щедро с ръкопляскания заради поклоните им и пристъпиха сред благоговейно мълчание към пролога, от който ние ще избавим читателите. Впрочем, както се случва и по наше време, публиката се занимаваше много

повече с костюмите на актьорите, отколкото с репликите, които те декламираха. Пък и това беше напълно оправдано. Одеждите и на четиримата бяха наполовина жълти, наполовина бели и се отличаваха само по материята: първият носеше роба от златносребрист брокат, вторият — от коприна, третият — от вълна, а четвъртият — от памучно платно. Първият актьор държеше в ръката си сабя, вторият — два златни ключа, третият — везни, четвъртият — мотика. А в помощ на ленивите умове, които не биха могли да прозрат дълбокия смисъл на тия принадлежности, в долната част на робите можеха да се прочетат следните големи, извезани в черно букви: на златотканата — „Наричам се дворянство“, на копринената — „Наричам се духовенство“, на вълнената — „Наричам се търговско съсловие“, а на платнената — „Наричам се селячество“. Полът[3] на двете мъжки алегорични фигури личеше ясно по късите роби и по островърхите шапки, докато женските алегорични фигури носеха по-дълги роби и бяха покрили главите си с качулки.

Само злонамерен слушател не би разбрал от поетичния пролог, че селячеството е омъжено за търговското съсловие, а духовенството — за дворянството, и че двете щастливи двойки притежават общо великолепен златен делфин[4], който са решили да дадат на най-голямата хубавица. И те тръгнаха по света да търсят и да дирят тази хубавица и след като не харесали нито царицата на Голконда нито принцесата на Трапезунд, нито дъщерята на великия татарски хан, нито много други хубавици, селячеството, духовенството, дворянството и търговското съсловие дошли да си починат върху мраморната маса в съдебната палата и да изтърсят пред почтената аудитория толкова сентенции и максими, колкото се изразходват във факултета по литература по време на изпитите, както и всичките софизми, афоризми, дефиниции и реторични фигури, необходими за получаване на докторско звание.

Всичко това беше от красиво по-красиво.

И сред цялата тълпа, над която четирите алегорични фигури изливаха в надпревара талази от метафори, нямаше по-внимателно ухо, по-изтръпнало сърце, по-занесен поглед, по-протегната шия от погледа, ухото, шията и сърцето на автора, на поета, на славния Пиер Гренгоар, който малко преди това не беше устоял на удоволствието да каже името си на двете хубави момичета. Той се беше върнал до

колоната на няколко крачки от тях и слушаше, гледаше и ликуваше. Благосклонните ръкопляскания, които посрещнаха началото на пролога, още кънтяха в душата му и той беше всецяло I потънал във възторжения унес, с който всеки автор следи как мислите му падат една след друга от устата на актьора в смълчаната обширна зала. Достойният Пиер Гренгоар!

Макар и с прискърбие обаче ще трябва да признаем, че първоначалното му въодушевление беше скоро помрачено. Гренгоар едва долепи устни до опияняващата чаша на радостта и триумфа и в нея се примеси една горчива капка.

Някакъв опърпан просяк, който не можа да събере милостиня, докато беше забутан сред тълпата, а и не успя, изглежда, да попълни недостига от джобовете на съседите си, си науми да се качи някъде по-нависоко, за да привлече погледите на милосърдието. По време на първите стихове на пролога той се покатери по гредите на почетната естрада чак до корниза, който стърчеше навън в долния край на парапета, и се настани там, предизвиквайки съжаление и интерес у множеството с дрипите си и с отвратителната рана, зинала на дясната му ръка. Иначе той седеше съвсем тихо.

Понеже той мълчеше, прологът щеше да продължи безпрепятствено и никакво по-осезаемо безредие нямаше да възникне, ако за нещастие студентът Жоанес не беше зърнал на високата колона просяка и номерата му. Младият обесник беше обзет от луд смях и без да се грижи, че прекъсва представлението и нарушава всеобщото мълчание, завика весело:

— Виж пък тоя кекльо къде наумил да проси!

Само онзи, който е хвърлял камък в блато с жаби или е гърмял с пушка по ято птици, може да си представи въздействието на тези неуместни думи върху внимателно заслушаната аудитория. Гренгоар изтръпна като разтърсен от електрически ток. Прологът увисна във въздуха, всички глави шумно се обърнаха към просяка, а той не само не се смути, но веднага съобрази, че този инцидент е удобен случай да изкара някой грош, затова затвори очи и захленчи жално:

— Подарете за бога!

— Охо! Я виж ти! Кълна се в душата си! — продължи Жоанес. — Ами че това е Клопен Труйфу. Хей, приятелю, какво ти пречеше раната на крака, че си я преместил на ръката?

При тези думи той хвърли с маймунска сръчност една дребна монета в мазната касторена шапка, която просякът подаваше с болната си ръка. Без да трепне, дрипльото прие и милостинята, и язвителната закачка и пак занарежда с плачлив глас:

— Подарете за бога!

Тази случка значително разсея публиката, а доста зрители начело с Робен Пуспен и всички учещи заръкопляскаха развеселени от странния импровизиран диалог между Жеан с неговия писклив глас и просяка с невъзмутимото си еднообразно мънкане.

Гренгоар беше страшно недоволен. Като се опомни от първоначалното си смайване, той се развика към четиримата актьори на сцената, без да благоволи дори да погледне презрително двамата смутители на тишината:

— Продължавайте! Продължавайте, дявол да ви вземе!

В този миг той усети, че някой го дърпа за дрехата, обърна се с досада и едва смогна да се усмихне. А трябваше да го стори. Жискет Жансиен беше провряла хубавата си ръка през парапета, стараейки се да привлече по този начин вниманието му.

— Господине — попита тя, — ще продължат ли?

— Разбира се — отвърна Гренгоар, засегнат от въпроса й.

— В такъв случай, месир — продължи тя, — ще бъдете ли така любезен да ми обясните…

— Какво ще кажат по-нататък ли? — прекъсна я Гренгоар. — Ето, слушайте.

— А, не! — каза Жискет. — Какво казаха досега. Гренгоар подскочи, като че ли го докоснаха по жива рана.

— Каква напаст е тази тъпа гъска! — процеди през зъби той.

От този момент Жискет падна в очите му.

Междувременно актьорите се бяха подчинили на подканванията му и публиката, като видя, че те говорят отново, се заслуша, но пропусна не една красива мисъл в промеждутъка между двете части на внезапно прекъснатата пиеса. Гренгоар разсъждаваше горчиво върху всичко това. Все пак спокойствието постепенно се възстанови, студентът не се обаждаше, просякът се зае да брои монетите в шапката си и нравоучителната пиеса пак взе надмощие.

В действителност тя беше великолепно произведение, от което по наше мнение и днес би могло да се използува нещичко с известна

преработка. Изложението — малко дълго и безсъдържателно, напълно в духа на литературните канони — беше просто и дълбоко в душата си Гренгоар се възхищаваше чистосърдечно на яснотата му. Както може би се досещате, четирите алегорични фигури се бяха малко уморили, след като бяха обиколили трите части на света, без да успеят да пласират прилично златния делфин. На това място бе вмъкната възхвала на чудната риба с безброй тънки намеци за младия годеник на Маргарита Фламандска, печален затворник по това време в замъка Амбоаз, който съвсем не подозираше, че селячеството, духовенството, дворянството и търговското съсловие бяха обиколили целия свят заради него. Та гореспоменатият делфин беше млад, хубав, силен и главно — нали това е разковничето на всички кралски добродетели! — беше син на френския лъв. Аз намирам тази смела метафора прекрасна. Не вярвам в подобен ден на алегории и епиталамии в чест на краля театралната естествена история да се смущава от обстоятелството, че делфинът е син на лъв! Точно тия редки и пиндаровски смешения са доказателство за възторга на поета. И все пак, ако си позволим да бъдем малко по-критични, трябва да отбележим, че поетът би могъл спокойно да развие тази чудна мисъл не непременно в двеста стиха! Вярно е обаче, че според нарежданията на парижкия прево мистерията трябваше да трае от пладне до четири часа и през това време, тъй или иначе, беше необходимо да се декламира нещо. Впрочем публиката слушаше търпеливо.

Внезапно, точно в разгара на препирнята между търговското съсловие и дворянството, в момента, когато селячеството произнасяше великолепния стих:

В горите не живее
животно по-победно,

вратата на почетната естрада, която досега беше тъй ненавременно затворена, се отвори още по-ненавременно и гръмкият глас на вратаря извести без предисловие:

— Негово преосвещенство монсеньор Бурбонският кардинал!

---

[1] Ликувай, Юпитер! Ръкопляскайте, граждани! (лат.). — Б. пр. ↑

[2] „Лъжецът“ от Корней. — Б. пр. ↑

[3] На френски духовенство и селячество са от мъжки род, а дворянство и търговско съсловие — от женски. — Б. пр. ↑

[4] Игрословица — на френски dauphin означава делфин и престолонаследник. — Б. пр. ↑

III. КАРДИНАЛЪТ

Горкият Гренгоар! Надали пукотевицата от всички двойни фишеци на Богоявление, залпът от двадесет аркебузи, гърмежът от прословутото оръдие от кулата Бий, което по време на обсадата на Париж в неделя на 29 октомври 1465 година уби с един изстрел седем бургундци, избухването на всичкия барут, складиран при Порт Тампл, биха пронизали тъй грубо ушите му в този тържествен и драматичен миг, както няколкото думи, произнесени от вратаря: „Негово преосвещенство монсеньор Бурбонският кардинал.“

Не че Пиер Гренгоар се страхуваше от кардинала или че го презираше. Не му беше присъщо нито подобно малодушие, нито подобно високомерие. Като истински еклектик — както бихме казали в наши дни — Гренгоар спадаше към издигнатите, твърди, спокойни и умерени натури, които умеят да се придържат във всичко към златната среда (stare in dimidio rerum), без благоразумието и либералните схващания да им пречат да тачат все пак кардиналите. Ценна, непресекваща философска порода, получила от тази нова Ариадна мъдростта — кълбото, което се развива и я води още от сътворението на света през лабиринта на житейските неволи. Тези хора се срещат във всички епохи, верни на себе си, тоест винаги приспособени към съответната епоха. И без да смятаме нашия Пиер Гренгоар, който би могъл да бъде чудесен техен представител в петнадесети век, ако съумеем да го изобразим както заслужава, няма съмнение, че и отец Дю Брьол споделяше философията му, като пишеше в шестнадесети век тези наивно възвишени думи, достойни за вечни времена: „Аз съм парижанин по рождение и паризианин по език, защото parrhisia означава на гръцки свобода на словото, с която и аз не малко отегчих господа кардиналите — брата и вуйчото на монсеньор принц Конти, но отдавайки все пак нужната почит на техния сан и без да оскърбя когото и да било от тяхната свита, което не е малка заслуга.“

Така че в неприятното чувство, което Гренгоар изпита при появяването на кардинала, нямаше нито сянка от омраза или презрение. Точно обратното. Нашият поет беше достатъчно

благоразумен и ризата му беше достатъчно износена, затова той държеше особено много на един намек от пролога му, по-специално възхвалата на делфина, син на френския лъв, да бъде чут от влиятелното ухо. Само че в благородната натура на поетите интересът не винаги стои на първо място. Приемем ли, че същността на поета е изразена с числото десет, ако някой химик я анализира и „фармакополизира“, за да си послужим с езика на Рабле, би намерил, че тя се състои от една част заинтересованост и девет части честолюбие. А в момента, когато разтвориха вратичката пред кардинала, деветте части честолюбие на Гренгоар, напомпани и раздути от диханието на народното възхищение, се намираха в състояние на чудотворен растеж, докато незабележимата молекула заинтересованост, която току-що разграничихме в устройството на поетите, просто не се забелязваше. Ценна частица, между другото, нещо реално и човешко, необходим баласт, без който поетите не биха могли да слизат на земята.

Гренгоар се наслаждаваше, чувствувайки, виждайки и едва ли не долавяйки с всички сетива, че цялото това множество — от безделници наистина, но нима това имаше значение? — бе прехласнато, изтръпнало, вкаменено пред безконечните тиради, които бликаха всеки миг от всички строфи на неговата епиталама. Смея да твърдя, че той споделяше общия възторг и за разлика от Лафонтен, който при представяне на комедията му „Флорантен“[1], попитал: „Кой невежа е скалъпил тази нелепост?“, Гренгоар с удоволствие би запитал съседа си: „Чий е този шедьовър?“ Сами съдете сега какво въздействие му оказа внезапната и ненавременна поява на кардинала.

Опасенията му се оправдаха. И то премного. Пристигането на негово преосвещенство страшно възбуди публиката. Всички глави се извърнаха към естрадата. Вдигна се невъобразима врява.

— Кардиналът! Кардиналът! — повтаряха безброй уста.

Злополучният пролог увисна за втори път във въздуха.

Кардиналът се спря за миг на прага на естрадата. Докато погледът му се плъзгаше доста равнодушно над зрителите, шумът се удвои. Всеки се мъчеше да провре главата си над раменете на съседа си. А кардиналът наистина беше високопоставена личност и появяването му само струваше колкото коя да е комедия. Шарл, Бурбонски кардинал, лионски граф и архиепископ, галски примат,

беше родственик едновременно и на крал Луи XI чрез брат си Пиер, сеньор Дьо Божо, който се беше оженил за най-възрастната дъщеря на краля, и с Шарл Смели чрез майка си Агнеса Бургундска. Дворцовият дух и сляпата преданост към властвуващите бяха преобладаващата отличителна черта в характера на галския примат. Можете да си представите безкрайните усложнения, в които бе изпаднал благодарение на това духовно родство, и колко ловко трябваше да лъкатуши духовната му ладия сред какви ли не светски подводни скали, за да не се сблъска нито с Луи, нито с Шарл — тази Сцила и Харибда, които бяха разкъсали херцог Дьо Ньомур и конетабъла Сен Пол. С божия милост той успя да измине своя опасен път и безпрепятствено хвърли котва в Рим. Но макар и да беше вече в пристанището — или по-скоро точно защото беше там, — той винаги си спомняше с тревога различните превратности на политическия си живот, тъй дълго разтърсван от трудности и бури. Затова имаше навика да казва, че 1476 година била за него *черна* и *бяла*; под това той разбираше, че в същата година беше загубил и майка си — херцогиня Бурбонска, и братовчед си — бургундския херцог, и че едната загуба го утешила за другата.

Иначе той не беше лош човек. Водеше лек кардиналски живот, обичаше да си попийва кралско винце от лозята Шалюо, нямаше нищо против Ришард Гармоазката и Томас Шегаджийката, предпочиташе да дава милостиня на хубави моми вместо на баби и поради всички тия качества беше особено приятен на парижкото простолюдие. Движеше се винаги обкръжен от малка свита епископи и абати от благородно потекло, галантни, разпуснати, славни лапачи, когато се наложи. Неведнъж почтените набожни енориашки от „Сен-Жермен д’Оксер“, минавайки вече под ярко осветените прозорци на бурбонския дворец, се възмущаваха, като чуваха същите гласове, които им бяха пели вечерната служба, да пеят проточено под звъна на чашите пиянските стихове на Бенедикт XII, който беше прибавил трета корона към папската си тиара: „Bibamus papaliter!“[2]

Може би именно тази справедливо извоювана популярност го предпази при влизането му от каквато и да било враждебна проява от страна на навалицата, тъй недоволна само до преди малко и не особено склонна да тачи кардинала в ден, когато щеше да избира папа. Но парижаните не са злопаметни: освен това, налагайки се да започне

представлението, простодушните буржоа бяха победили кардинала и се чувстваха удовлетворени. Независимо от всичко друго негово преосвещенство кардиналът беше хубав мъж и носеше много изящно прекрасното си червено расо, затова всички жени, следователно по-голямата част от публиката, бяха за него. Ясно е, че би било грозно и несправедливо да се освирка кардинал, който е такъв красавец и носи тъй елегантно червеното си расо само защото бил закъснял за представлението!

И така, кардиналът влезе, поздрави присъствуващите с наследствената усмивка на високопоставените, предназначена за народа, и се отправи бавно към яркочервеното си кадифено кресло, явно замислен за съвсем друго. Свитата му, днес бихме казали „генералният му щаб“, от епископи и абати нахълта след него на естрадата и шумът и любопитството на зрителите се удвоиха. Надпреварваха се да си показват новодошлите, да ги назовават по име, да разпознават по-известните измежду тях. Едни, доколкото си спомням, сочеха марсилския епископ Алоде, други — настоятеля на „Сен Дьони“, трети — Робер дьо Леспинас, абат на „Сен Жермен де Пре“, разблудния брат на една метреса на Луи XI. Всяка забележка от този род бе придружена от много подигравки и крясъци. Колкото до учещите, те не жалеха задевките си. Та нали това беше техният ден, денят на шутовете, техните сатурналии, ежегодната оргия на писарите и учещите. И най-грубата непристойност беше свещена и позволена този ден. Пък и сред тълпата имаше такива весели женички като Симон Четирите фунта, Анес Треската, Рабин Козлоногата. Как да не попсуват на воля в такъв хубав ден и в такава приятна компания от духовници и леки жени, как да не побогохулствуват! Затова те никак не се въздържаха. Сред общата глъч се носеха страхотните псувни и богохулства на разпасаните езици на писари и студенти, които цяла година се сдържат от страх пред нагорещеното желязо на свети Луи! Горкият свети Луи! Как само се гавреха с него в собствената му съдебна палата! Всеки от тях беше избрал за прицел някое черно, сиво, бяло или виолетово расо измежду новодошлите на естрадата. Колкото до Жоанес Фроло де Молендино, като брат на архидякон, той се залови дръзко с червеното расо и запя пронизително, вперил безочливия си поглед в кардинала: „Cappa repelta mero!“[3].

Всички тия подробности, които излагаме тук в цялата им голота за назидание на читателя, така много се заглушаваха от общата глъч, че не достигаха до почетната естрада. Впрочем кардиналът едва ли щеше да се трогне много, защото този ден бяха допустими всякакви волности. Освен, това той си имаше съвсем друга грижа, изписана и на лицето му, която вървеше по петите му и излезе почти едновременно с него на естрадата — фламандските пратеници.

Не че беше кой знае какъв тънък политик или че се интересуваше кой знае колко от възможните последици от женитбата на братовчедка си Маргарита Бургундска и братовчед си Шарл, виенски престолонаследник. Колко би могло да трае неустойчивото разбирателство между австрийския херцог и френския крал, как английският крал щеше да посрещне това оскърбително пренебрегване на дъщеря му, всичко това малко го тревожеше. И той продължаваше да отдава всяка вечер почит на кралското вино от Шалюо, без да се съмнява, че няколко бутилки от същото това вино (леко подобрени и подправени, вярно, от кралския лекар Коактие), сърдечно предложени на Едуард IV от Луи XI, щяха да отърват една прекрасна сутрин Луи XI от Едуард IV. „Многоуважаемите посланици на господин австрийския херцог“ не създаваха подобни грижи на кардинала, но го дразнеха по съвсем друг начин. Мъчително бе за него, Шарл Бурбонски, ние споменахме вече това в началото на тази книга, че е принуден да оказва почит и радушен прием на някакви си буржоа. Той, кардиналът, да придружава някакви си градски първенци! Той, французинът, забавният сътрапезник, да любезничи с всевъзможни фламандци, смукачи на бира! И то публично. Това действително беше една от най-досадните роли, които беше изпълнявал някога в угода на краля.

Но той се обърна към вратата с възможно най-приветливото изражение (толкова се бе обиграл в изкуството да лицемери), когато вратарят извести гласовито: „Господа пратениците на господин австрийския херцог!“ Излишно е да ви казвам, че цялата зала последва примера на кардинала.

И на естрадата заприиждаха важно двама по двама четиридесет и осемте пратеници на Максимилиан Австрийски начело с достопочтения отец Жеан, абат на „Сен Бертен“, канцлер на ордена на златното руно, и Жак дьо Гой, сийор Доби, върховен съдия на град

Ганд, важни, рязко отличаващи се от веселата свита духовници на Шарл Бурбонски. В залата настана тишина, нарушавана от сдържани смехове при комичните имена и еснафски звания, които всяко от влизащите лица съобщаваше на вратаря, и той от своя страна изричаше едно след друго имената и званията и ги поднасяше изопачени на тълпата. Ето ви метр Лос Рулоф, наместник на град Лувен, месир Клас д'Етюлд, наместник на Брюксел, месир Пол дьо Баюст, сийор дьо Воармизел, пръв депутат на Фландрия, метр Жеан Кольохенс, бургместър на Анверс, метр Жорж дьо ла Мур, старейшина на тъкачите в град Ганд, метр Гелдолф ван дер Хаг, старейшина на земевладелците в същия град, и сийор Дьо Бирбеке, и Жеан Пинок, и Жеан Димерзел, и пр., и пр. — все съдии, наместници, бургместри, наместници, съдии. Всички дървени, важни, надути, натруфени в кадифета и коприна, с черни кадифени шапки с пискюли от кипърска сърма. С една дума, добродушни фламандски глави, строги и благопристойни като тези, които се открояват тъй ярко и наперено върху черния фон на Рембрандовата „Нощна стража“. Хора, на чиито лица е написано, че Максимилиан Австрийски с пълно право „се е доверил изцяло“, както се казва в манифеста му, „на тяхното благоразумие, мъжество, опитност, вярност и честност“.

Само един се отличаваше от останалите. Той имаше тънко, умно и хитро лице с изражение на дипломат или на маймуна. Кардиналът направи три крачки към него и му се поклони дълбоко, макар че той се наричаше само Гийом Рим, съветник и сановник на град Ганд.

Малцина знаеха по онова време какво представлява Гийом Рим. Рядък гений, който във време на революция би изплувал бляскаво на повърхността на събитията и който в петнадесети век бе успял да стигне само до подмолно интригантстване и „разложителна дейност“ по думите на херцог Сен Симон. Впрочем той беше правилно оценен от *най-добрия специалист по подривна дейност в Европа*, беше посветен в машинациите на Луи XI и често се бе намесвал в тайните му замисли. Дейности, които тълпата не подозираше, затова се удивляваше на любезния прием, оказан от кардинала на невзрачния фламандски сановник.

---

[1] Комедия от Шанмеле, погрешно приписвана на Лафонтен в XIX век. — Б. пр. ↑

[2] Да пием по папски (лат.). — Б. пр. ↑
[3] Расо, пълно с вино (лат.) — Б. пр. ↑

IV. МЕТР ЖАК КОПЕНОЛ

Докато гандският сановник и негово преосвещенство размениха ниски поклони и още по-ниско прошепнати поверителни думи, един снажен, широкоплещест мъж с едро лице застана на входа и се накани да влезе заедно с Гийом Рим. Булдог след лисица. Нахлупената му касторена шапка и кожената му дреха биеха неприятно на очи сред окръжаващите го кадифета и коприни. Вратарят го взе за сбъркал пътя коняр и го спря. — Хей, приятелю! Не можеш да минеш оттук! Мъжът с кожената дреха го отблъсна с рамо.

— Какво иска от мене този чудак? — попита той така гръмогласно, че цялата зала се заслуша в необичайния диалог. — Не виждаш ли, че и аз съм с тях?

— Името ви? — попита вратарят.

— Жак Копенол.

— Звание?

— Чорапчия в Ганд, под фирмата „Три синджира“.

Вратарят се стъписа. Да съобщава за наместници и бургместри, все още се търпеше, но и за чорапчии беше вече прекалено. Кардиналът стоеше като на тръни. Тълпата слушаше и гледаше. Два дни вече негово преосвещенство се чудеше как да пооглади фламандските мечоци, за да им придаде по-благопристоен вид, и тази неочаквана грубоватост беше наистина неприятна. Междувременно Гийом Рим се приближи до вратаря с тънка усмивка и му прошепна съвсем тихо:

— Съобщете за метр Жак Копенол, писар на наместниците в град Ганд.

— Вратарю — повтори високо кардиналът, — съобщете за метр Жак Копенол, писар на наместниците от бележития град Ганд.

Това беше грешка. Без неговата намеса Гийом Рим може би щеше да заглади ловко неприятната случка, но Копенол чу думите на кардинала.

— А, нищо подобно! Честен кръст! — възкликна гръмогласно той. — Жак Копенол, чорапчия. Чуваш ли, вратарю? Ни повече, ни по-

малко. Честен кръст! Чорапчия си е много хубаво. Самият ерцхерцог неведнъж е дирил ръкавицата си в мои чорапи.[1]

Избухнаха смехове и ръкопляскания. Парижаните тутакси разбират всяко остроумие и умеят да отдадат нужната похвала.

Нека прибавим, че Копенол беше човек от народа, а публиката, която го обкръжаваше, имаше същия произход. Затова между тях се установи мигновено галваничен, непринуден контакт. Гордият изблик на фламандския чорапчия, който нанесе обида на придворните, раздвижи в плебейските души някакво смътно и неопределено още в петнадесети век чувство на достойнство. Този чорапчия, равен тям човек, беше оказал отпор на господин кардинала! Тази мисъл доставяше наслада на злочестите голтаци, свикнали да се умилкват и да се прекланят дори пред слугите на помощниците на домоуправителя на абата от църквата „Сент Жонвиев“, който от своя страна придържа шлейфа на кардинала.

Копенол поздрави гордо негово преосвещенство. Кардиналът също се поклони вежливо на всемогъщия гражданин, от когото се плашеше дори Луи XI. После, докато Гийом Рим, „мъдър и хитър мъж“ според думите на Филип дьо Комин, ги следваше с подигравателна и снизходителна усмивка, те се отправиха към местата си — кардиналът, смутен и угрижен, а Копенол, високомерен и невъзмутим, мислейки си по всяка вероятност, че в края на краищата званието „чорапчия“ струва не по-малко от което и да е друго и че Мария Бургундска, майка на тази Маргарита, която Копенол идваше да жени днес, сигурно щеше по-малко да се бои от него, ако беше; кардинал, а не чорапчия. Защото не кардиналът би разбунтувал жителите на Ганд против любимците, на дъщерята на Шарл Смели и не кардиналът би направил с една само дума тълпата непреклонна пред сълзите и молбите й, когато фламандската принцеса дойде да моли своя народ за пощада чак под ешафода на своите любимци. А чорапчията с кожената дреха вдигна само ръка и вашите глави, видни благородници Ги д’Емберкур и канцлер Гийом Югоне, паднаха от раменете ви!

Обаче изпитанията на бедния кардинал още не се бяха свършили и веднъж попаднал сред това тъй неподбрано общество, той трябваше да изпие до дъно горчивата чаша.

Читателят не е забравил може би безочливия просяк, който се бе вкопчил още в началото на пролога в ресните на драперията върху

корниза на кардиналската естрада. Пристигането на бележитите гости съвсем не го накара да се смъкне и докато прелатите и пратениците се тъпчеха като истински фламандски херинги по пейките на естрадата, той се ширеше удобно, кръстосал дръзко крака, върху дебелата хоризонтална греда. Рядко нахалство, за което никой отначало не си даваше сметка, защото вниманието беше съсредоточено другаде. А и той от своя страна не се интересуваше какво става в залата. Клатеше с неаполитанско безгрижие глава и повтаряше от време на време машинално, по навик, сред общата врява: „Подарете, за бога!“ Той действително беше единственият човек в множеството, който не благоволи да извърне глава по време на пререканията между Копенол и вратаря. Случайността обаче пожела достопочтеният чорапчия от град Ганд, който бе спечелил симпатиите на простолюдието и бе привлякъл всички погледи, да седне точно на първия ред на естрадата, над просяка. И какво беше всеобщото удивление, когато, след като огледа внимателно чудака под себе си, фламандският пратеник потупа дружески дрипавото му рамо. Просякът се обърна. По лицата и на двамата се изписа изненада. Те се познаха и засияха. После, без да се грижат ни най-малко за зрителите, чорапчията и дрипльото почнаха да разговарят полугласно, като се държаха за ръце; дрипавият Клопен Труйфу, разположил се върху златотканата драперия на естрадата, напомняше гъсеница върху портокал.

Съвсем необичайната сцена предизвика такова неудържимо веселие и оживление в залата, че скоро привлече вниманието и на кардинала. Той се понаведе напред, но понеже от мястото си виждаше само част от гнусните дрипи на Труйфу, помисли съвсем естествено, че просякът иска милостиня и възмутен от подобна дързост, се провикна:

— Господин главен съдия! Изхвърлете този негодник в реката!

— Честен кръст, господин кардинал! — каза Копенол, без да пусне ръката на Клопен. — Той е мой приятел.

— Браво! Браво! — закрещя простолюдието. От този момент метр Копенол спечели и в Париж, както и в Ганд, „голямо влияние сред народа“, защото, както казва Филип дьо Комин, „хората от неговата пасмина се радват на подобен успех, когато се държат непристойно“.

Кардиналът прехапа устни. Той се наведе към съседа си, абата на „Сент Жонвиев“, и му каза полугласно:

— Чудесни пратеници ни е изпратил господин ерцхерцогът, за да известят пристигането на Маргарита.

— Ваше преосвещенство напразно любезничи с тия фламандски свини — отвърна абатът. — Margaritas ante porcos.[2]

— Кажете по-скоро porcos ante Margaritam[3] — отвърна усмихнат кардиналът.

Малката му свита в раса изпадна във възторг от тази игрословица. Кардиналът изпита известно облекчение. Беше квит с Копенол. И неговото остроумие бе оценено.

А сега нека тия наши читатели, които притежават способността да обобщават образите и идеите, както е прието да се казва днес, ни позволят да ги попитаме дали си представят ясно как изглеждаше в този именно момент обширният паралелепипед на голямата зала в съдебната палата. В средата, опряна на западната стена — широко и пищно драпирана в златист брокат естрада, на която възлизат тържествено през малка сводеста вратичка важни особи, чиито имена обявява последователно с креслив глас вратарят. На първите редици са насядали вече достопочтени личности, натруфени с хермелини, кадифета и багреници. Около естрадата, която се издига безмълвна и внушителна, под нея, срещу нея, навред — невъобразима тълпа и невъобразима глъчка. Хиляди простосмъртни погледи са вперени във всяко лице от естрадата, хиляди уста повтарят шепнешком всяко име. Няма съмнение, гледката е любопитна и заслужава вниманието на зрителите. Но какво ли е това скеле чак на другия край с четири шарени палячовци отгоре и четири други отдолу? И кой ли е този блед мъж до скелето в черна износена роба? Уви, драги читателю! Това са Пиер Гренгоар и неговият пролог.

Всички ние го бяхме съвсем забравили.

А той се страхуваше именно от това.

От момента, когато се появи кардиналът, Гренгоар не бе престанал да полага грижи за оцеляването на пролога си. Най-напред подканваше актьорите, които бяха замлъкнали в недоумение, да продължат и да говорят по-високо. После, като видя, че никой не ги слуша, ги накара да спрат и от четвърт час, откакто ги беше прекъснал, не преставаше да тропа нервно с крак, да се върти като луд, да се

обръща към Жискет и Лиенард, да подстрекава съседите си да искат продължение на пролога. Всичко напразно.

Никой не откъсваше очи от кардинала, пратениците и естрадата, единствен фокус, който събираше зрителните лъчи на този огромен кръг. Трябва да се предположи — и ние го допускаме с прискърбие, — че в момента, когато негово преосвещенство така ужасно разсея публиката с появата си, прологът сигурно беше почнал леко да й додява. Всъщност и естрадата, и мраморната маса поднасяха една и съща гледка — стълкновението между селячеството и духовенството, между дворянството и търговското съсловие. И повечето хора предпочитаха да ги наблюдават в натура — живи, дишащи, движещи се, от плът и кръв, застанали едно до друго, в лицето на фламандските пратеници, в лицето на епископската свита, под кардиналската мантия или под дрипите на Труйфу, отколкото гримирани, натруфени, говорещи в стихове, същински сламени чучела под жълтите и бели туники, с които ги бе издокарал Гренгоар.

Тъй или иначе, когато нашият поет забеляза, че шумът поутихва, той измисли една хитрост, която все още можеше да спаси всичко.

— Господине! — обърна се той към един от съседите си, добродушен шишко с търпеливо изражение. — Дали няма да е по-добре да започнат отначало?

— Кое? — попита съседът.

— Как кое? Мистерията — каза Гренгоар.

— Както обичате — отговори съседът.

Гренгоар се задоволи с това половинчато съгласие. Той се зае сам с работата, смеси се с тълпата и се развика:

— Започнете отново мистерията! Започнете отново мистерията!

— Дявол да го вземе! — възкликна Жоанес де Молендино. — Кой се е разбръмчал в дъното на залата? (Защото Гренгоар вдигаше врява за четирима.) Я кажете, другари, не свърши ли вече тази мистерия? Сега пък искат да я почнат отначало! Това на нищо не прилича!

— Не! Не! — закрещяха студентите. — Долу мистерията! Долу мистерията!

Но и Гренгоар викаше в надпревара.

— Започнете! Започнете!

Крясъците привлякоха вниманието на кардинала.

— Господин главен съдия — обърна се той към един висок мъж с черни дрехи, застанал на няколко крачки от него, — да не би тия дяволи да са ги поръсили със светена вода, че са се разбеснели така?

Парижкият, главен съдия беше един вид магистрат-амфибия, прилеп в съдебното съсловие, нещо средно между мишка и птица, между съдия и военен.

Той се приближи до негово преосвещенство и като се боеше да не си навлече гнева му, обясни, заеквайки, причината за неприличното държане на тълпата: че пладне настъпило, преди негово преосвещенство да дойде, и комедиантите били принудени да почнат, без да дочакат негово преосвещенство.

Кардиналът се разсмя.

— Ей богу, и господин ректорът на университета трябваше да постъпи по същия начин! Какво ще кажете, господин Гийом Рим?

— Монсеньор — отвърна Гийом Рим, — да благодарим, че сме се отървали от половината комедия. Все сме спечелили нещо.

— Ще позволите ли на тия безделници да продължат фарса? — запита главният съдия.

— Нека продължават, нека продължават — каза кардиналът. — Все ми едно. През това време ще чета молитвеника си.

Съдията пристъпи до края на естрадата, махна с ръка, за да въдвори тишина, и извика:

— Граждани, селяни и парижани! За да задоволим тия, които искат да се почне от началото, и тия, които искат да се свърши, негово преосвещенство заповяда мистерията да продължи.

И двете страни трябваше да се примирят. Но и автор, и публика дълго, ги беше яд на кардинала.

И така, актьорите подновиха върху сцената нескончаемите си тиради, а Гренгоар почна да се надява, че поне останалата част от произведението му ще бъде чута. Но и тази надежда се разби скоро ведно с другите му илюзии. Вярно е, че в залата настъпи що-годе тишина, но Гренгоар не беше забелязал, че в момента, когато кардиналът заповяда да продължат представлението, естрадата не беше още съвсем пълна и след фламандските пратеници пристигнаха нови личности, членове на свитата, чиито имена и звания, произнасяни кресливо от вратаря посред диалога на актьорите, го осакатяваха до голяма степен. Представете си наистина по време на пиеса грaченето

на вратар, който подхвърля, ни в клин, ни в ръкав, между две рими, а понякога и по средата на някой стих:

— Метр Жак Шармолю, кралски прокурор в духовния съд.

— Жеан дьо Арле, благородник, изпълняващ длъжността началник от нощната стража на град Париж.

— Месир Галио дьо Жонояк, рицар, сеньор дьо Брюсак, началник на кралската артилерия.

— Метр Дрьо-Рагие, инспектор на водите и горите на негово величество краля във френските области Шампан и Бри.

— Месир Луи дьо Гравил, рицар, съветник и кралски камерхер, адмирал на Франция и пазител на Венсенската гора.

— Метр Дьони льо Мерсие, управител на дома на слепите в Париж.

И пр., и пр.

Положението стана просто нетърпимо.

Този странен съпровод, който пречеше да се следи действието, възмущаваше Гренгоар главно защото той беше убеден, че произведението му става все по-интересно и че му липсва само едно — вниманието на слушателите. Мъчно би могло наистина да се измисли по-остроумно и по-драматично преплитане на интригата. Докато четирите действуващи лица от пролога се оплакваха от своето ужасно затруднение, пред тях се явяваше лично Венера, „vera incessu patuit dea“[4], облечена в прелестна туника с извезан на нея кораб — герба на Париж. Тя идваше да иска за себе си делфина, обещан на най-красивата жена. Юпитер, чиято гръмотевица тътнеше в гардеробната, подкрепи искането й. Богинята се готвеше да вземе със себе си делфина или, по-разбираемо казано, да се омъжи за него, когато едно малко дете, облечено в бяла копринена дреха, с маргаритка в ръка (прозрачен намек за фламандската принцеса), дойде да съперничи с Венера. Театрален ефект, усложнения. След дълъг спор с Венера Маргарита и всички други се съгласиха да потърсят справедливата присъда на Дева Мария. Имаше още една хубава роля, на дон Педро, цар на Месопотамия. Но с всичките тия прекъсвания беше просто невъзможно да се разбере какво търсеше там и той. Всички тези действуващи лица се бяха качили по стълбата.

Какво да се прави? Нито едно от тия достойнства на пиесата не беше почувствувано, нито разбрано. Като че ли със самото влизане на

кардинала някаква невидима магическа нишка изтегли внезапно всички погледи от мраморната маса към естрадата, от южния край на залата към западния. Нищо не беше в състояние да разтури магията, завладяла публиката. Всички очи оставаха вперени там и новопристигащите, техните проклети имена, лицата им, костюмите им постоянно отвличаха вниманието на зрителите. Наистина отчайващо. Като изключим Жискет и Лиенард, които се обръщаха от време на време, когато Гренгоар ги дърпаше за ръкава, и търпеливия съсед, шишкото, никой не слушаше, никой не беше извърнал лице към злополучната изоставена нравоучителна пиеса. Гренгоар виждаше само профили.

С какво огорчение наблюдаваше той как рухва къс по къс нетрайната сграда на неговата поезия и слава! И като си помислите само, че същата тази тълпа, горяща от нетърпение да чуе произведението му, едва ли не се разбунтува срещу господин главния съдия! А сега, когато това произведение беше на нейно разположение, тя пет пари не даваше за него! Същата пиеса, която беше започнала сред тъй единодушни ръкопляскания! Вечен прилив и отлив на народното благоволение! Като си помислите, че едва не обесиха съдебните пристави! Какво не би дал Гренгоар, за да върне отново този сладостен миг!

В това време грубият монолог на вратаря свърши. Всички поканени бяха дошли и Гренгоар най-сетне си отдъхна. Актьорите продължаваха мъжествено играта. Но ето че метр Копенол, чорапчията, се надигна внезапно от мястото си и Гренгоар чу сред всеобщото внимание следната отвратителна реч:

— Господа граждани и парижки благородници, честен кръст, не зная какво търсим тук, На скелето в оня ъгъл виждам някакви хора, които като че се готвят да се сбият. Не зная дали точно това наричате *мистерия*. Но никак не е забавно. Чешат си само езиците и нищо повече. Четвърт час вече чакам да се сбият. Но нищо такова не става. Страхопъзльовци! Нападат се само помежду си с оскърбления! Трябваше да повикате борци от Лондон или Ротердам, тогава щяхте да видите! Щеше да падне такава тупаница с юмруци, че да се чува чак от площада! А тия тук са направо жалки. Да бяха ни изиграли поне един мавритански танц или нещо по-весело. Съвсем друго ми разправяха.

Обещаха ми празник на шутовете и избор на папа. И ние имаме папа на шутовете в Ганд. Не сме останали назад в това отношение, честен кръст. Да ви кажа ли как постъпваме ние? Събира се тълпа, както тук. После всеки на свой ред си подава главата през една дупка и застива в някаква гримаса. Който по общо признание направи най-грозната гримаса, бива избран за папа. И това е всичко. Страшно забавно. Искате ли да изберем папа по нашия начин? Все няма да е толкова скучно, колкото ако слушаме тия дърдорковци. Ако искат да ни се изплезят от прозорчето, нека участвуват и те в играта. Какво ще кажете, господа граждани? Тук са се събрали достатъчно комични мостри от двата пола, за да се посмеем по фламандски, и както не сме от най-хубавите, можем да очакваме знаменити гримаси.

Гренгоар искаше да отговори нещо, но онемя от изумление, гняв и възмущение. Впрочем предложението на популярния вече чорапчия беше посрещнато с такъв ентусиазъм от тия еснафи, поласкани, че бяха наречени „благородници“, че всяка съпротива щеше да бъде излишна. Не му оставаше друго, освен да се остави на течението. Той скри лице в ръцете си, понеже нямаше плащ, с който да закрие глава като Агамемнон на Тимант[5].

---

[1] Чорапи-панталони от трико, каквито са се носели през XV век. — Б. пр. ↑

[2] Маргарит (бисери) пред прасета (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Прасета преди Маргарита (игрословица — margaritas на латински означава бисери). — Б. пр. ↑

[4] В самата походка пролича богинята (Вергилий — „Енеида“). — Б. пр. ↑

[5] Гръцки художник, нарисувал жертвоприношението на Ифигения, по време на което Агамемнон е закрил лице. — Б. пр. ↑

V. КВАЗИМОДО

Миг по-късно всичко бе готово, за да се осъществи предложението на Копенол. Граждани, учещи, писари се заловиха за работа. Избраха малкия параклис срещу мраморната маса за сцена на гримасите. Счупиха прекрасната стъклена розетка на вратата и решиха, че състезателите ще промушват главите си през образувания кръгъл каменей отвор. За да стигнат до него, трябваше да се покатерят на две бъчви, взети кой знае откъде и закрепени криво-ляво една върху друга. Уговорено бе всеки кандидат — бил той мъж или жена, защото можеха да изберат и папеса — да покрие лицето си и да стои затворен в параклиса, докато се покаже, за да бъде по-свежо и пълно впечатлението от гримасата му. Само след миг кандидатите се натъпкаха в параклиса. Затвориха вратата.

Копенол даваше заповеди от мястото си, ръководеше и подреждаше всичко. В разгара на суматохата кардиналът, не по-малко объркан от Гренгоар, се оттегли със свитата си под предлог, че имал неотложна работа, а и поради предстоящата вечерня. Тълпата, която се развълнува така живо при пристигането му, не се трогна ни най-малко от оттеглянето му. Единствен Гийом Рим забеляза бягството на негово преосвещенство. Народното внимание, подобно на слънцето, продължаваше своя кръговрат: възникнало в единия край на залата, то се беше спряло за известно време в средата, а сега се изместваше чак на другия край. Времето на мраморната маса и на брокатната естрада беше отзвъняло. Дошъл бе редът на параклиса на Луи XI. Занапред полето беше свободно за всякакви буйства. В залата бяха останали само фламандците и простолюдието.

Показването на гримаси започна. Първото лице, което застана на прозорчето — с обърнати червени клепачи, раззина-та уста и надиплено като хусарски чизми чело, — предизвика такъв неудържим смях, че Омир би сметнал тия простаци за богове. Голямата зала обаче нямаше нищо общо с Олимп и бедничкият Гренгоаров Юпитер най-добре знаеше това. Последва втора, трета гримаса, после още една,

още една и смеховете и възторженото тропане с крака се удвоиха. В това зрелище имаше някакъв странен шемет, някакво мощно опиянение и обаяние, които съвременният читател, свикнал с държанието в сегашните салони, мъчно би могъл да си представи. Поредица от лица, възможни геометрични фигури — от триъгълника до трапеца, от конуса до многоъгълника. Всевъзможни човешки изражения — от гнева до сладострастието. Всевъзможни възрасти — от леките бръчки на новороденото до дълбоките бразди на умиращата старица. Най-фантастични образи от какви ли не щеш религии — като се почне с бога Фавн и се стигне до Велзевул. Най-неочаквани животински профили — от муцуната до клюна, от рибната глава до зурлата. Представете си всички каменни уроди от Пон Ньоф, тези застинали под длетото на Жермен Пилон каменни кошмари, оживели, задъхани, блещещи се един след друг във вас с пламналите си очи; всички маски от Венецианския карнавал, редуващи се пред погледа ви. С една дума, същински човешки калейдоскоп.

Оргията добиваше все по-фламандски облик. Дори четката на Тьоние не би могла да я изобрази достатъчно ярко. Опитайте се да си представите битката на Салватор Роса, превърната във вакханалия. Нямаше вече нито учещи, нито пратеници, ни граждани, ни мъже, ни жени. Ни Клопен Труй-фу, ни Жил Льокорню, ни Мари Четирите фунта, ни Робен Пуспен. Всичко се беше сляло в обща разпуснатост. Голямата зала се бе превърнала в огромна пещ на безсрамие и веселие, в която всяка уста бе крясък, всяко око — светкавица, всяко лице — гримаса, всяко тяло — гърч. Всичко живо крещеше и се дереше. Странните лица, които се зъбеха едно след друго през розетката, бяха като запалени главни, хвърлени в жаравата. Над кипналата тълпа се носеше като изпарения над пещ остър пронизителен вой, рязък, съскащ като криле на огромна муха.

— Уха! Проклятие!

— Погледни само тази мутра!

— Нищо не струва!

— Друга!

— Гиймет Можрьопюи, погледни този бик, само рогата му липсват! Не е ли мъжът ти?

— Друга!

— Кълна се в папския търбух! Що за гримаса!

— Ехей! Без шмекерии! Само лицето може да се показва!

— Това трябва да е онази безобразница Перет Калбот. Само тя е способна на такова нещо.

— Браво! Браво!

— Задушавам се от смях!

— Тоя пък не може да си провре ушите! И все в същия дух.

Трябва обаче да бъдем справедливи към нашия приятел Жеан. Дори сред това дяволско сборище той се открояваше от другите на върха на своята колона, подобен на юнга, покатерил се до най-горното платно. Беше изпаднал в истинско изстъпление. От широко раззинатата му уста излизаше вик, който не се чуваше, но не защото беше заглушен от общата врява, макар че и тя не беше малка, а защото по всяка вероятност бе достигнал крайния предел на доловимите високи звуци — дванадесетте хиляди трептения на Совьор[1] или осемте хиляди на Бис[2].

Колкото до Гренгоар, когато първоначалното му униние премина, той се окопити. Несполуката го въоръжи с твърдост.

— Продължавайте! — каза за трети път той на своите актьори — говорещи машини.

И докато се разхождаше с широки крачки пред мраморната маса, му идеше да се покаже и той на свой ред през прозорчето на параклиса, ако не за друго, то поне заради удоволствието да се изплези на тази неблагородна паплач. Но не, това нямаше да бъде достойно за него. „Никакво отмъщение. Борба докрай! — повтаряше си той. — Неизмеримо голяма е властта на поезията над народа. Ще успея да ги вразумя. Ще видим кой ще победи накрая: гримасите или изящното слово.“

Уви! Той беше останал единственият зрител на пиесата си.

Беше още по-лошо, отколкото до преди малко. Сега виждаше вече само гърбове.

Не, имам грешка. Търпеливият шишко, към когото се беше допитал вече в една критична минута, стоеше все още обърнат с лице към сцената. Колкото до Жискет и Лиенард, те отдавна бяха изчезнали.

Гренгоар се трогна от все сърце от верността на единствения си слушател. Той се приближи до него, и го заговори, като го побутна леко по ръката, защото добрият човечец се беше облегнал на балюстрадата и беше позадрямал.

— Благодаря ви, господине — каза Гренгоар.

— Защо, господине? — попита шишкото и се прозина.

— Разбирам вашето неудоволствие — поде поетът, — този шум ви пречи да слушате добре. Но бъдете спокоен, вашето име ще се запази вечно за потомството. Как, се казвате, моля ви се?

— Рьоно Шато, пазител на печата в Шатле, на вашите услуги, господине.

— Господине, вие сте единственият слушател на музите тук — каза Гренгоар.

— Много сте любезен, господине — отвърна пазителят на печата на Шатле.

— Вие сте единственият, който слуша, както подобава, моята пиеса. Как ви се харесва?

— Хм! Хм! — отвърна полусънен дебелият магистрат. — Доста веселичка е, няма що.

Гренгоар трябваше да се задоволи с тази похвала, защото гръм от ръкопляскания, смесени с оглушителни акламации, внезапно прекъсна разговора им. Папата на шутовете беше избран.

— Браво! Браво! Браво! — крещеше от всички страни тълпата.

Гримасата, която красеше в този миг отвора на розетката, беше действително удивителна. След всички петоъгълници, шестоъгълници и най-разнородни фигури, които се бяха изредили на прозорчето, без да осъществят идеала за комична уродливост, който се беше оформил в разпаленото и разюздано въображение на тълпата, само потресаващата гримаса, която току-що смая множеството, беше в състояние да предизвика бурното му одобрение. Дори метр Копенол започна да ръкопляска. Клопен Труйфу, който също беше участвувал в състезанието, се призна за победен, а един бог само знаеше каква степен на грозота можеше да достигне неговото лице. Ние ще последваме примера му. Няма да се опитваме да описваме на читателя четириъгълния нос, подковообразната уста, малкото ляво око, задръстено от гъста червеникава вежда, докато дясното беше цялото скрито зад огромна брадавица, разкривените, нащърбени на места като крепостна стена зъби, грапавата устна, над която стърчеше слонски зъб, чепатата брада и главно изображението, което обединяваше тия черти: смесица от злоба, удивление и печал. Представете си, ако можете, цялостното впечатление.

Одобрението беше единодушно. Втурнаха се към параклиса. Измъкнаха триумфално щастливия папа на шутовете. Тогава възторгът и изненадата достигнаха своя връх: гримасата се оказа истинското му лице.

Или по-скоро той целият беше гримаса. Грамадна глава с щръкнали червеникави коси; между двете рамена — огромна гърбица, уравновесена с почти същата издутина и отпред; толкова разкривени бедра и пищяли, че можеха да се допрат само при колената и гледани отпред, приличаха на два сърпа, съединени при дръжките. Широки стъпала, чудовищни ръце. Но въпреки тази уродливост от него лъхаше необикновена сила, ловкост и мъжественост. Странно изключение на неизменния природен закон, според който хармонията поражда и силата, както красотата. Такъв беше новоизбраният папа на шутовете.

Разчупен на късове и после зле споен отново исполин.

Когато циклопът застана на прага на параклиса — неподвижен, набит, почти толкова висок, колкото и широк, „квадратен в самата си основа“, както обичаше да казва един велик човек[3], — тълпата го позна веднага по връхната му дреха, наполовина червена, наполовина виолетова, осеяна със сребърни камбанки, и главно по несравнимата му грозота.

— Та това е Квазимодо, звънарят! Квазимодо, гърбавият от „Света Богородица“. Едноокият Квазимодо! Кривокракият Квазимодо! Браво! Браво!

Както виждате, на клетника не му липсваха прякори!

— Пазете се, бременни жени! — завикаха студентите.

— Също и тия, които имат подобни намерения! — допълни Жеан.

Жените действително криеха лица в ръцете си.

— У, каква грозна маймуна! — каза една от тях.

— Колкото грозна, толкова и зла! — подхвърли друга.

— Същински сатана! — заключи трета.

— За зла беда аз живея близо до „Света Богородица“ и цяла нощ го чувам, като броди по капчуците.

— Заедно с котараците.

— Вечно се върти по покривите ни.

— И хвърля магии през комините ни.

— Онази вечер се облещи на прозореца ми. Помислих, че е някой мъж. Само да знаеш как се изплаших!

— Сигурна съм, че ходи по дяволски сборища. Веднъж си забрави метлата на нашата водосточна тръба.

— О, какъв отвратителен гърбльо!

— О, каква злобна душа!

— Пфу!

Мъжете, напротив, бяха възхитени и силно ръкопляскаха.

А Квазимодо — предмет на цялата тази врява — продължаваше да стои прав пред вратата на параклиса, мрачен и сериозен, безразличен към всеобщото възхищение.

Един студент, Робен Пуспен, струва ми се, се приближи и му се изсмя под носа. Квазимодо го сграбчи само през кръста и го захвърли на десет крачки сред тълпата, без да каже нито дума.

Метр Копенол се приближи смаян до него.

— Честен кръст! Пресвети боже! Ти наистина притежаваш най-великолепната грозота, която съм срещал през живота си. Заслужаваш да бъдеш папа не само в Париж, но и в Рим… — И той го потупа весело по рамото. Квазимодо не помръдна. Копенол продължи: — Голям чудак си ти и страшно ми се ще да погуляя с тебе, ако ще да ми струва цяла дузина нови-новенички туренки[4]. Какво ще кажеш, а?

Квазимодо не отвърна нищо.

— Честен кръст! — провикна се чорапчията. — Да не би да си глух?

Квазимодо беше действително глух.

Обаче държането на Копенол почна да му дотяга. Той се обърна внезапно към него и така страшно скръцна със зъби, че фламандският великан отстъпи като булдог пред котарак.

Страхът и уважението пред силата на това странно същество описаха около него кръг с радиус поне петнадесет стъпки. Една старица обясни на Копенол, че Квазимодо е глух.

— Глух! — изкикоти се гръмогласно фламандският чорапчия. — Честен кръст! Че той тогава е съвършен папа!

— Охо! Аз го познавам! — провикна се Жеан, който слезе най-сетне от капитела, за да види по-отблизо Квазимодо. — Та той е звънар на моя брат, архидякона. Добър ден, Квазимодо.

— Опасен човек — каза Робен Пуспен, цял натъртен от падането. — Покаже ли се — гърбав, тръгне ли да ходи — кривокрак, погледне ли ви — едноок, заговорите ли го — глух. За какво му е тогава езика на тоя Полифем[5]?

— Той говори, когато пожелае — поясни бабичката. — Оглуша от биенето на камбаните. Но не е ням.

— Само това му липсва — обади се Жеан.

— Едното око му е излишно. — реши Робен Пуспен.

— Грешиш — възрази дълбокомислено Жеан. — Едноокият е много по-несъвършен от слепеца. Той си дава сметка какво му липсва.

През това време всички просяци, слуги и джебчии, ведно с учещите, отидоха да вземат тържествено от шкафа на съдебните писари картонената тиара и присмехулната мантия на папата на шутовете. Квазимодо остави да го облекат, без дори да мигне, с гордо покорство. После го сложиха на пъстро боядисана носилка. Дванадесет членове от братството на шутовете го вдигнаха на раменете си. Горчива и презрителна радост озари мрачното лице на циклопа, когато видя в уродливите си нозе главите на всички тия красиви, стройни и добре сложени мъже. После шумната дрипава процесия обиколи по традиция вътрешните галерии на палата, преди да тръгне по улиците и кръстопътищата на града.

---

[1] Музикант от XVII век, който създал въпреки глухотата си музикалната акустика. — Б. пр ↑

[2] Физик от XVIII век. — Б. пр. ↑

[3] Наполеон. — Б. пр. ↑

[4] Монети, сечени в град Тур. — Б. пр. ↑

[5] Циклоп, ослепен от Одисей. — Б. пр. ↑

VI. ЕСМЕРАЛДА

С радост можем да осведомим нашите читатели, че докато траеше цялата тази сцена, Гренгоар и неговата пиеса се държаха доблестно. Актьорите, подтиквани от автора, продължаваха без прекъсване мистерията, а той продължаваше да я слуша. Беше се примирил с врявата и беше решил да изкара представлението докрай, като все още не губеше надежда, че отново ще успее да привлече вниманието на публиката. Този проблясък от надежда се съживи, когато Копенол и оглушителната свита на папата на шутовете излязоха шумно от залата. Тълпата се втурна жадно подире им. „Още по-добре — каза си Гренгоар, — ще се махнат всички смутители.“ За съжаление „смутителите“ бяха цялата публика. За миг голямата зала опустя.

По-право казано, останаха още неколцина зрители, едни пръснати, други на групи край колоните: жени, старци, деца, които се бяха наситили на крясъците и шума. Останали бяха и няколко учещи. Яхнали первазите на прозорците, те гледаха към площада.

„Така да бъде — помисли си Гренгоар, — и тези тук са достатъчни, за да изслушат края на мистерията ми. Малко са наистина, но затова пък са отбрана, образована публика.“

Обаче симфонията при идването на Дева Мария, която трябваше да произведе най-силно впечатление, изобщо не прозвуча. Гренгоар се досети, че музикантите му бяха отведени от процесията на папата на шутовете.

— Карайте без нея! — каза той стоически.

Поетът се приближи до група граждани, които, както му се стори, разговаряха за неговата пиеса. Ето откъслечния разговор, който дочу:

— Нали знаете, метр Шенто, Наварския дворец, който принадлежеше по-рано на господин Дьо Ньомур?

— Да, срещу „Бракскил параклис“.

— Точно тъй. Данъчните власти са го дали на писателя Гийом Аликсандър за шест парижки ливри и осем су годишно.

— Колко са поскъпнали наемите!

„Няма що — каза си Гренгоар с въздишка, — другите поне слушат.“

— Другари! — провикна се внезапно един от младите обесници по прозорците. — Есмералда! Есмералда е на площада!

Тази дума оказа магическо въздействие. Всичко живо, останало в залата, се втурна към прозорците и се закатери по стените, повтаряйки:

— Есмералда! Есмералда!

В същото време отвън долетяха силни ръкопляскания.

— Какво значи сега пък това? Есмералда! — възкликна Гренгоар и сключи отчаяно ръце. — Ах, боже мой! Нима пък сега дойде ред на прозорците?

Той се обърна към мраморната маса и видя, че представлението е преустановено. Беше точно мигът, когато Юпитер трябваше да се появи с гръмотевицата си. Обаче Юпитер стоеше неподвижен в подножието на сцената.

— Мишел Жиборн! — викна гневно поетът. — Защо си тук? Нали е твой ред! Качвай се де!

— Уви! — отвърна Юпитер. — Един студент току-що отмъкна стълбата.

Гренгоар се огледа наоколо. За съжаление това беше самата истина. Всяко общение между завръзката и развръзката му беше прекъснато.

— Какъв глупак! — промълви той. — За какво му бе притрябвала стълбата?

— За да види Есмералда — отвърна жално Юпитер. — Той каза: „Я виж, ето една непотребна стълба“ и я отмъкна.

Това беше последният удар. Гренгоар го посрещна с примирение.

— Вървете по дяволите всичките! — каза той на актьорите. — Ако ми платят, ще ви платя и аз.

И той се оттегли с наведена глава, но последен, като генерал, който се е сражавал доблестно.

Докато слизаше по извитото стълбище на палатата, той мърмореше през зъби:

— Невиждана сбирщина от магарета и тъпаци са тия парижани! Идват, да слушат мистерия, а въобще не я слушат. С какво ли не се занимаваха — с Клопен Труйфу, с Копенол, с Квазимодо, с дявол знае що, само не и с госпожа Дева Мария. Ако знаех, щях да ви дам аз една

Дева Мария, зяпльовци такива! Ами моя милост! Да дойда да наблюдавам лицата на зрителите, а да гледам само гърбове! Да бъдеш поет и да имаш по-малко успех от кой да е продавач на билки! Вярно е, че и Омир е просел из гръцките поселища, а Назон[1] умря на заточение при московците. Но дяволът жив да ме одере, ако мога да проумея какво искат да кажат сега пък с тяхната Есмералда! Най-напред що за дума? Цигански език.

---

[1] римският поет Публий Овидий Назон — Б. пр. ↑

КНИГА ВТОРА

I. ОТ ХАРИБДА НА СЦИЛА

Нощта се спуска рано през януари. Когато Гренгоар излезе от съдебната палата, улиците бяха вече тъмни. Този мрак му допадна. Той гореше от нетърпение да стигне до някоя тъмна и безлюдна уличка, за да може да размисли на воля и философът да сложи първата превръзка на раната на поета. Философията беше впрочем единственото му убежище, защото той не знаеше къде да прекара нощта. След блестящия провал на първия му театрален опит той не смееше да се завърне в наетото жилище на улица „Грьоние сюр л'О" срещу Порт о Фоан. Разчиташе, че архиепископът ще му брои за неговата епиталама дванадесет парижки су, сума, дванадесет пъти по-голяма от всичко, което той притежаваше на този свят — включително гащите, ризата и шапката му — и с която щеше да изплати наема за шест месеца на метр Гийом Ду Сир, откупчик на таксата за рогатия добитък в Париж. Той се подслони временно под малката вратичка на мрачното жилище на ковчежника на „Сент Шапел", за да обмисли къде да нощува — парижкият паваж беше изцяло на негово разположение, — и си спомни, че предишната седмица беше зърнал на улица „Саватри" пред вратата на един съдебен съветник каменно стъпало, от което вероятно се качват върху мулетата. Още тогава си бе казал, че ако се наложи, този камък би бил отлична възглавница за просяк или поет. По-благодари на провидението, че се сети така навреме. Но тъкмо когато се накани да пресече площада пред палатата, за да поеме из криволичещия лабиринт на Сите, където лъкатушат старите посестрими улиците „Ла Барийри", „Ла Вией Драпри", „Ла Саватри", „Ла Жуиври" и пр. — и днес още запазени с девететажните си къщи, — той видя шествието на папата на шутовете, което също излезе от палатата и се втурна с крясъци, с ярко пламтящи факли и с неговата, Гренгоаровата, музика право към него. Това зрелище разведри наранeното му честолюбие. Той побягна. Огорчението от драматичния му провал беше толкова голямо, че всичко, което му напомняше днешното празненство, подлютяваше и разкървавяваше раната му.

Реши да мине по моста Сен Мишел, но и там се гонеха деца с факли и фишеци.

— Дявол да ги вземе тия фойерверки! — каза Гренгоар и свърна към Понт о Шанж.

На домовете край моста бяха закачени три знамена с ликовете на краля, престолонаследника и Маргарита Фламандска, заедно с шест малки знамена с портретите на австрийския херцог, Бурбонския кардинал, господин Дьо Божо, принцеса Жана Френска, господин незаконния син на бурбонския херцог и още един, не си спомням точно кой. Знамената бяха ярко осветени с факли. А наоколо се трупаше народ и се възхищаваше.

— Блазе му на художника Жеан Фурбо! — промълви Гренгоар с дълбока въздишка и обърна гръб на знамената и знаменцата.

Пред него зееше една улица. Тя му се стори тъй черна и пуста, че той се надяваше там поне да се изплъзне от празничния екот и блясък. Шмугна се в нея. След няколко минути само се препъна в нещо. Залитна и падна — сноп вейки от майското дръвче, струпани от писарите пред вратата на председателя на съда в чест на празника. Гренгоар понесе героично и тази неприятна среща. Стана и се отправи към брега на реката. Отмина гражданския и углавния затвор, повървя край дългата стена на кралските градини, по непавирания чакълест бряг, където калта стигаше до глезените му, стигна до западния край на Сите и се загледа в Островчето на превозвача на кравите, което по-късно изчезна под бронзовия кон и Пон Ньоф. Островчето му изглеждаше в мрака като черна купчина отвъд тясната ивица белезникава вода, която го отделяше от Сите. Блещукаше слаба светлина, на която се отгатваха очертанията на колибка във форма на кошер, където се подслоняваше нощем лодкарят, който прекарваше кравите през реката.

„Блазе ти, превозвачо! — помисли си Гренгоар. — Ти не мечтаеш за слава и не пишеш епиталами! Не искаш и да знаеш за кралете, които се женят, нито за бургундските херцогини! Не познаваш други маргаритки освен тия, които априлската ливада предлага на твоите крави. А аз, поетът, съм освиркан и зъзна, имам да давам двадесет су и подметката ми е тъй прозрачна, че би могла да послужи за стъкло на фенера ти. Благодаря ти, превозвачо, твоята колибка успокоява взора ми и ми помага да забравя Париж.“

Трясъкът на една двойна богоявленска ракета, която избликна внезапно от благословената колибка, прекъсна рязко едва ли не лиричния му унес. И превозвачът на крави вземаше своя дял от празненството и се забавляваше с ракети.

Гренгоар настръхна от тази ракета.

— Проклето празненство! — провикна се той. — Нима ще ме преследваш навред! О, боже! Дори при превозвача на крави!

Той погледна Сена в краката си и го обзе страшно изкушение.

— О, с какво удоволствие бих се удавил, ако водата не беше толкова студена!

Тогава му хрумна едно отчаяно решение. Понеже не можеше да избегне папата на шутовете, знаменцата на Жеан Фурбо, майското дръвче, факлите и ракетите, то нека поне се втурне смело в разгара на празненството и да отиде на Гревския площад.

„Там поне — помисли си той — ще намеря може би някоя главня от празничните огньове, за да се стопля, и ще мога да вечерям с някоя троха от трите големи захарни герба, които сигурно са поставени над градския народен бюфет.“

II. ГРЕВСКИЯТ ПЛОЩАД

От някогашния Гревски площад днес са останали незначителни следи — само пленителната куличка в северния ъгъл на площада. И тя обаче е почти погребана под грозната мазилка, облепваща острите издатини на скулптурите ѝ, и навярно скоро ще изчезне под прилива на новите сгради, който тъй бързо поглъща всички старинни паметници в Париж.

Тези, които като нас не могат да пресекат Гревския площад, без да погледнат със съчувствие и симпатия клетата куличка, притисната между две порутени сгради от времето на Луи XV, лесно биха могли да възстановят във въображението си блока от постройки, към който е спадала тя, и да видят мислено старинния готически площад от XV век.

И тогава, както и днес, той представляваше неправилен трапец, граничещ от едната страна с крайбрежната улица, а от другите три — с високи, тесни и мрачни къщи. Денем човек можеше да се любува на разнообразието им. Те бяха целите отрупани с каменни скулптури и резби, прекрасни образци на различните средновековни архитектурни стилове от XI до XV век. Правоъгълните прозорци с кръстосани рамки почваха вече да изместват готическите остросводести прозорци, но романският пълен полукръгъл свод, който бе отстъпил място на готическия, все още се ширеше под него в долния етаж на старинната Роландова кула на ъгъла откъм Сена, където почва улица „Танри“. Нощем се открояваше само черната линия на покривите на тази купчина сгради, която се виеше като остроръба верига около площада. Защото едно от основните различия на тогавашните и днешните градове е, че докато днес къщите гледат към площадите и улиците, по онова време те им даваха гръб. Едва от два века насам се обърнаха с лице към тях.

В центъра на източния край на площада се издигаше тромава разнородна постройка, съставена от три, залепени едно до друго жилища. Наричаха я с три имена, които обясняваха нейната история, предназначение и архитектурен стил — „Къщата на

престолонаследника“, защото Шарл V беше живял в нея като престолонаследник, „Търговски дом“, защото в нея се беше помещавало кметството, и „Дома с колоните“ (domus ad piloria), заради редицата дебели стълбове, които поддържаха трите етажа. Гражданите намираха в нея всичко, което беше нужно на град като Париж — параклис, за да се помолят богу, съдебна зала, за да заседават и да слагат на място кралските хора, а в горния етаж — цял арсенал с огнестрелни оръжия. Защото гражданите на Сите знаеха, че не във всички случаи е достатъчно да се молиш богу и да *пледираш* за запазване на градските свободи. Затова предпочитаха да държат в запас някоя славна ръждясала аркебуза на тавана на кметството.

Гревският площад и тогава изглеждаше така злокобен, какъвто ни се струва днес поради грозните спомени, които буди, както и поради мрачната сграда на кметството, построена от Доминик Бокадор на мястото на Дома с колоните Трябва да признаем, че бесилката и позорният стълб, които вечно стърчаха един до друг върху каменната настилка — „правосъдие и стълба“, както ги наричаха тогава, — доста допринасяха за неприятното впечатление, което оставаше този съдбоносен площад, където се бяха гърчили в предсмъртни мъки толкова жизнеспособни и цветущи човешки същества и където петдесет години по-късно щеше да се роди „треската на Сен-Валие“, предизвикана от страха пред ешафода, най-чудовищната от всички болести, защото я пращаше не бог, а човекът.

Утешително е все пак, нека отбележим мимоходом, че смъртното наказание, което преди триста години задръстваше с железните си колела, с каменните бесилки, с всевъзможните си уреди за изтезание, зазидани здраво в земята, Гревския площад, халите, Плас Дофин, Кроа дьо Траоар, Марше о Пурсо, отвратителния Монфокон, Градската врата на сержантите, Плас о Ша, Порт Сен Дьони, Шампо, Порт Боде, Порт Сен Жак, без да смятаме безбройните бесилки на архиепископите, владиците, канониците, абатите, приорите, на всички, които имаха право да раздават правосъдие, без да смятаме законните присъди за удавян в Сена, утешително е, че днес, след като загуби постепенно всичките си доспехи — цялата пищност на изтезанията, произволните наказателни мерки, инквизиционната камера в Големия Шатле, където всеки пет години сменяха коженото легло, върху което изтезаваха жертвите — остарелият повелител на феодалното

общество, смъртното наказание, почти изхвърлено от нашите градове и от нашите закони, преследвано от кодекс на кодекс, гонено от площад на площад, е запазило в цял Париж само едно позорно кътче на Гревския площад, само една жалка гилотина, която се спуска бегло, неспокойна и засрамена, и изчезва мигом, след, като нанесе удара, като че ли се бои да не бъде уловена на местопрестъплението.

III. BESOS PARA GOLPES[1]

Пиер Гренгоар стигна мокър до кости на Гревския площад. Беше минал по Понт о Мьоние, за да избегне навалицата по Понт о Шанж и знаменцата на Жеан Фурбо, но колелата на всички епископски воденици го изпръскаха и робата му стана вир-вода. Пък и провалянето на мистерията му го бе направило като че ли още по-зиморничав. Затова той побърза да се приближи до празничния огън, който гореше буйно на площада. Обаче около него се беше насъбрала вече многобройна тълпа.

„Проклети парижани! — каза си Гренгоар. Като истински поет, той беше склонен към монолози. — Сега пък ми преграждат огъня! А аз имам такава нужда от малко топлинка! Обувките ми текат, а и тия противни воденици проляха сума ти сълзи над мене. Мътната да ги отнесе заедно с епископа! Бих желал да зная за какво му са притрябвали воденици. Да не би да възнамерява да хвърли расото и да стане воденичар? Ако му е нужно само моето проклятие, за да се осъществи въжделението му, аз съм готов да прокълна и него, и катедралата, и водениците му! Вижте ги само тия зяпльовци! Не се помръдват дори! Като че кой знае какво правят. Греят се. Неземно удоволствие, няма що! Гледат как торят сто наръча дърва — гледка и половина!“

Като се вгледа по-внимателно, Гренгоар видя, че тълпата бе образувала много по-голям кръг, отколкото бе нужно, за да се грее на кралския огън. Тя не беше привлечена само от красотата на горящите сто наръча дърва.

В широкото свободно пространство между навалицата и огъня танцуваше девойка.

Човешко същество, фея или ангел беше тя? Колкото и да бе скептик във философията си и остроумен в поезията си, Гренгоар не можа да определи това в първия момент, до такава степен бе обаян от ослепителното видение.

Девойката не беше висока, но изглеждаше стройна — тъй дръзко бе източен гъвкавият й стан. Беше тъмнокоса, но се отгатваше, че денем кожата й сигурно придобива златистия оттенък на андалузките или римлянките. Малките й крачета бяха също андалузки, стегнати и все пак свободни в прелестните обувки. Тя танцуваше, завърташе се, кръжеше шеметно върху старо, персийско килимче, проснато небрежно под краката й. И всеки път, когато се завъртеше и лъчезарното й личице се мернеше пред зрителите, големите й черни очи изпускаха мълнии.

Всички погледи бяха вперени в нея, всички уста бяха зинали в захлас. И действително, докато танцуваше под дрънкането на баското си дайре, издигайки го над главата си с двете си нежно заоблени ръце, тънка, крехка и подвижна като оса, със сърменото си прилепнало елече, с пъстрата си разперена рокля, с голите си рамене, с изящните си крака, които откриваше понякога, с черните коси, с огнените си очи, тя беше свръхестествено създание.

„Та това е същинска саламандра! — помисли си Гренгоар. — Русалка, богиня, вакханка от планината Менада.“ В този момент плитката на „саламандрата“ се разгалете и една медна паричка се търкулна на земята. — О, не! — промълви той. — Циганка била! Обаянието се пръсна.

Тя затанцува отново. Взе от земята две саби, закрепи върховете им на челото си и ги завъртя на една страна, като самата тя се завъртя на другата. Беше действително циганка. Но колкото и да бе разочарован, Гренгоар все пак се поддаваше на очарованието и красотата на гледката. Празничният огън заливаше девойката с яркочервена светлина, която трептеше по челото й, по лицата на окръжаващите я зрители и хвърляше бледи отблясъци, примесени с люшкащи се сенки, върху старинната черна и набръчкана фасада на Дома с колоните и върху разперените каменни ръце на бесилката. Между стотиците лица, обагрени от тази светлина, се открояваше едно, потънало сякаш повече от всички други в съзерцание на танцьорката. Сурово мъжко лице, мрачно и студено. Този мъж, чието облекло се губеше сред окръжаващата го тълпа, едва ли бе на повече от тридесет и пет години. Но беше плешив. Само при слепите му очи се сивееха няколко редки кичура. Широкото му голямо чело беше вече прорязано от бръчки, но в хлътналите му очи светеше необичаен

младежки жар, пламенна жизненост, затаена страст. Те бяха втренчени в циганката и докато безгрижната шестнадесетгодишна девойка танцуваше и се въртеше за всеобща наслада, мъжът сякаш потъваше във все по-мрачни мисли. От време на време по устните му пробягваше усмивка и се изплъзваше въздишка, но усмивката беше по-скръбна и от въздишката. Най-сетне девойката се спря задъхана и тълпата почна с обич да й ръкопляска.

— Джали — каза циганката.

Тогава Гренгоар видя една хубава бяла козичка, пъргава, жива, с лъскави косми, с позлатени рогчета и копитца и с позлатено герданче. Тя стоеше до този момент приклекнала в единия ъгъл на килимчето и наблюдаваше танца на господарката си. Гренгоар не я беше още забелязал.

— Джали — повтори циганката, — твой ред е.

И тя седна, като подаде грациозно дайрето си на козичката.

— Джали — продължи тя, — кой месец от годината е сега?

Козичката вдигна предния си крак и удари веднъж по дайрето. Беше действително първият месец от годината. Тълпата заръкопляска.

— Джали — поде девойката, като обърна дайрето от другата страна, — а кой ден от месеца сме днес?

Джали вдигна позлатеното си копитце и удари шест пъти по дайрето.

— Джали — продължи циганката, като отново обърна дайрето, — колко е часът?

Джали удари седем пъти. В същия миг часовникът от Дома с колоните изби седем часа. Публиката се смая.

— Тук се крие магия! — раздаде се зловещ глас сред зрителите — гласът на плешивия мъж, който не сваляше поглед от циганката.

Девойката изтръпна и се обърна бързо, но публиката заръкопляска и заглуши злокобното възклицание.

Аплодисментите го заличиха до такава степен и от съзнанието на циганката, че тя продължи да пита козичката:

— Джали, какво прави метр Гишар Гран Рьоми, капитан на градските сабленосци, по време на шествието на Сретение Господне?

Джали се изправи на задните си крачка и заблея, като крачеше важно и забавно и тъй комично възпроизвеждаше лицемерната

набожност на началника на сабленосците, че всички зрители наоколо избухнаха в смях.

— Джали — поде девойката, насърчена от растящия успех, — а как държи реч метр Жак Шармолю, кралският прокурор, в духовния съд?

Козичката приклекна на задните си крака, заблея и така необикновено задвижи предните си крачка, че като изключим лошия френски и лошия латински, всичко останало — движения, тембър, поза — бе Жак Шармолю, цял-целеничък.

Тълпата заръкопляска още по-силно.

— Кощунство! Светотатство! — обади се повторно плешивият.

Циганката се извърна още веднъж.

— Ах, пак този отвратителен човек! — промълви тя, издавайки долната си устна в обичайна, както изглежда, гримаса, завъртя се на токовете си почна да събира в дайрето подарените й от множеството монети.

Заваляха големи и малки сребърни пари, тарги[2], лиарди. Изведнъж тя мина пред Гренгоар. Той бръкна несъзнателно в джоба си и девойката се спря.

— По дяволите! — прошепна поетът, когато напипа в дъното на джоба действителността, тоест празното пространство. А хубавото момиче стоеше пред него, гледаше го с големите си черни очи, държеше протегнато дайрето и чакаше. Гренгоар се обля в пот от напрежение.

Ако би имал на свое разположение златото на Перу, той сигурно би го предложил на циганката. Но Гренгоар не разполагаше с Перу, пък и Америка не беше още открита.

За щастие едно неочаквано произшествие му се притече на помощ.

— Няма ли да се махнеш оттук, египетски[3] скакалецо? — кресна писклив глас от най-тъмния ъгъл на площада.

Девойката се обърна уплашено. Този път не беше плешивият мъж. Някаква жена, оскърбена в благочестието си, викаше с остър и злобен глас.

Нейният вик стресна танцьорката, но развесели група деца, които се шляеха наоколо.

— Отшелницата от Роландовата кула! — завикаха те и се запревиваха от смях. — Кълчищната се кара. Сигурно не е вечеряла. Да й занесем нещичко от градския бюфет.

И всички се втурнаха вкупом към Дома с колоните.

Междувременно Гренгоар се възползува от смущението на танцьорката, за да се измъкне. Виковете на децата му напомниха, че и той не беше вечерял. Затича се към бюфета. Когато пристигна там, те бяха обрали всичко. Не бяха оставили дори нито едно долнокачествено хлебче от пет су ливрата. На стената се виеха само лилиите, преплетени с рози, които Матийо Битерн нарисува през 1434 година. Твърде постна вечеря!

Досадно нещо е да си легнеш, без да си вечерял, но още по-невесело е не само да не си вечерял, но и да не знаеш къде да легнеш. Гренгоар се беше озовал точно в такова положение. Ни хляб, ни подслон. Струваше му се, че оскъдицата се е настървила срещу него и го потиска от всички страни. Отдавна беше открил една истина: Юпитер беше сътворил, изглежда, живота в пристъп на мизантропия и съдбата цял живот държи в обсада философията на мъдреца. Колкото до Гренгоар, никога досега блокадата не му се бе виждала тъй пълна. Стомахът му беше вече готов да капитулира. Поетът намираше, че е съвсем непочтено от страна на злата орисия да атакува философията му чрез гладния му стомах.

Той се увличаше все повече в този скръбен размисъл, когато една странна, но пълна с нежност песен го изтръгна рязко от мислите му.

Пееше младата египтянка.

И гласът й беше подобен на танца и на хубостта й. Прелестен, неподдаващ се на определение глас. Чист, въздушен, крилат, ако мога да се изразя така. Непресекващо бликане, низ от мелодии, неочаквани каденци, следвани от прости музикални фрази, изпъстрени с резки свистящи ноти; ту скокове от гама в гама, които биха затруднили и славея, ту нежни вълни от октави, които се издигаха и снишаваха ведно с гръдта на младата певица. Хубавото й, необикновено подвижно лице отразяваше различните настроения на песента — от страстно изстъпление до най-целомъдрено достойнство. Тя изглеждаше ту безумна, ту царствена.

Думите на песента й бяха на непознат за Гренгоар език, който сякаш беше непознат и за нея самата, защото чувството, с което ги

изпълняваше, малко съответствуваше на смисъла им. Така например следните четири стиха звучаха безумно весело в нейната уста:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar.
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.[4]

А миг по-късно настроението, с което изпя другата строфа:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.[5]

извика сълзи в очите на Гренгоар. Но от песента на девойката лъхаше преди всичко радост. Тя пееше, както пеят птичките — от безгрижие и душевна ведрина.

Песента на циганката смути мислите на Гренгоар, както лебедът смущава спокойната водна повърхност. Той слушаше очарован, забравил всичко. За пръв път от няколко часа насам не страдаше.

Но това беше само за миг.

Същият женски глас, който беше прекъснал танца на циганката, прекъсна и песента ѝ.

— Ще млъкнеш ли, пъклен щурецо? — кресна жената от същия тъмен ъгъл на площада.

Горкият „щурец“ тутакси млъкна. Гренгоар си запуши ушите.

— О, проклет нащърбен трион, който пререза лирата! И другите слушатели запротестираха като него.

— Дявол да я вземе тази вещица! — възмущаваха се мнозина.

Старата смутителка на радостта щеше навярно да съжалява за грубите си думи срещу циганката, ако точно в този момент вниманието на тълпата не беше отвлечено от шествието на папата на шутовете,

което, след като беше обиколило много улици и кръстопътища, заля Гревския площад със запалените си факли и неописуемата си врява.

Тази процесия, която нашите читатели видяха при излизането ѝ от съдебната палата, се беше разраснала по пътя, привличайки всички мошеници, апаши и скитници, които можеха да се срещнат в Париж. Когато стигна до Гревския площад, тя представляваше внушителна гледка.

Най-отпред вървяха циганите. Начело яздеше циганският херцог с графовете, които вървяха пеш и държаха юздата и стремената на коня му. Зад тях се блъскаха безредно цигани и циганки, понесли кресливи дечурлига на раменете си. Всички — и херцог, и графове, и поданици — тънеха в дрипи и парцали. После идваше кралството на аргото — тоест всички крадци на Франция, строени според достойнствата си. Най-дребните крачеха първи. После, по четирима в редица, с различните отличителни знаци на учените им степени в този чудноват факултет, следваха разни сакати — кой без крак, кой без ръка, лъжебезработни, лъжепоклонници с окичени с мидени черупки дрипи, лъжепобеснели, лъжеепилептици, лапнали парче сапун, за да излиза пяна от устата им, скитници, немощни, пияници, просяци с изкуствени рани, „пострадали“ от пожар, „банкрутирали“, джебчии, „сираци“, архимошеници[6], прокажени — и Омир би се изморил да ги изброява. В центъра на братството на архимошениците и прокажените едва можеше да се забележи кралят на аргото, великият кесар на крадците, клекнал в малка количка, теглена от два големи песа. След кралството на аргото идваше империята Галилея[7]. Императорът Гийом Русо пристъпваше величествено в пурпурната си роба, опръскана с вино. Пред него подскачаха палячовци, които се биеха помежду си и играеха ориенталски танци. Той беше обкръжен от жезлоносците си, поддръжниците си и секретарите на сметната палата. Най-сетне идваше корпорацията на писарите, с майски клонки, с цветя, с черни роби и дебели восъчни свещи в ръце начело с музика, достойна за дяволско сборище. После тълпата висши членове от братството на шутовете носеха на раменете си носилка, много по-отрупана от свещи, отколкото мощите на света Жонвиев но време на епидемия от чума. А върху носилката сияете новоизбраният папа на шутовете, звънарят на „Света Богородица“, гърбавият Квазимодо, облечен в присмехулна мантия, с жезъл в ръка и митра на глава.

Всеки отряд на гази чудновата процесия си имаше специална музика. Циганите думкаха балафони и африкански тамбурини. Апашите, не особено музикална раса — бяха все още в епохата на виолата, овчарския кавал и готическата рю-бебба[8]. И империята Галилея не беше твърде модерна. Сред музикалните ѝ инструменти можеше да се съзре най-много някоя гъдулка, датираща от детството на музиканта — своего рода цигулка, свиреща само на три тона: ре, ла, ми.

Но около папата на шутовете се разгръщаха във великолепна какофония всичките музикални богатства на епохата — колкото щете гъдулки в горния, средния и долния регистър, без да говорим за флейтите и медните инструменти. Уви! Читателите си спомнят навярно, че това беше оркестърът на Гренгоар.

Мъчно е да се даде представа за степента на гордо блаженство, в което бе разцъфнало тъжното и грозно лице на Квазимодо, докато процесията стигна от съдебната палата до Гревския площад. Звънарят за пръв път опознаваше насладата от задоволеното честолюбие. Досега беше изпитал само унижение, презрението на другите хора към социалното му положение, отвращението им към физиката му. Затова, макар и глух, той се наслаждаваше сега като истински папа на одобрителните възгласи на тълпата, която ненавиждаше, защото чувстваше, че и тя го мрази. Нищо, че поданиците му бяха сбирщина от шутове, хроми, апаши и просяци. Все пак те бяха негови поданици и той беше техен повелител. Квазимодо вземаше за чиста монета подигравателните аплодисменти, присмехулната почит, към която, не може да се отрече, бе примесена и известна доза действителен страх. Защото гърбавият беше силен. Кривоногият беше ловък. Глухият беше зъл. Три качества, които обуздаваха подигравките.

Едва ли впрочем новоизбраният папа на шутовете осъзнаваше самият той чувствата, които изпитваше и които вдъхваше. Духът, обитаващ това неугледно тяло, не можеше да не бъде също така несъвършен и притъпен като слуха му. Чувствата му в момента бяха смътни, неясни, неопределени. Сред тях си пробраяваше път задоволството, а най-силно от всички беше гордостта. Мрачното и злочесто лице излъчваше сияние.

Затова, когато един мъж се втурна през тълпата към полуопиянения Квазимодо, носен триумфално пред Дома с колоните, и

изтръгна с гневен жест от ръцете на гърбавия позлатения дървен жезъл, отличителен знак на папското му достойнство, множеството се стъписа.

Този мъж, този безумец, беше същият плешив човек, който малко преди това, смесен с тълпата, беше вледенил клетата танцьорка със злостните си, заплашителни думи. Той посейте свещеническо расо. Гренгоар не го беше забелязал досега, но тутакси го позна, когато той се отдели от множеството.

— Я виж! — възкликна учуден поетът. — Ами че това е учителят ми по астрология дон Клод Фроло, архидяконът. Защо ли му трябва да се закача с този ужасен гръбльо? Та той ще го разкъса на парчета!

Тълпата нададе ужасен вик. Страшният Квазимодо скочи от носилката и жените извърнаха глави, за да не гледат как ще смаже архидякона.

Но Квазимодо се приближи с един скок до свещеника, погледна го и се свлече на колене.

Свещеникът махна тиарата, счупи жезъла, раздра лъскавата мантия.

Квазимодо продължаваше да стои на колене, навел глава, със смирено сключени ръце.

После между двамата започна странен диалог със знаци и жестове, без който и да било от тях да промълви нито дума. Свещеникът — изправен, гневен, властен, заплашителен. Квазимодо — проснат в краката му, покорен, умоляващ. Макар че, бъдете сигурни, той можеше да смаже архидякона само е палеца си.

Най-сетне архидяконът разтърси мощното рамо на гърбавия и му направи знак да стане и да го последва. Квазимодо се изправи.

Тогава братството на шутовете, окопитило се от първото си смайване, се опита да защити своя тъй внезапно развенчан папа. Цигани, мошеници, цялата писарска колегия се разкрещяха около свещеника. Но Квазимодо застана пред него, стисна атлетическите си юмруци, изгледа нападателите и скръцна със зъби като разярен тигър.

Лицето на свещеника стана отново мрачно и невъзмутимо, той направи знак на Квазимодо и се оттегли безмълвно.

Квазимодо закрачи пред него, отстранявайки тълпата от пътя му.

Когато се промъкнаха сред навалицата на площада, рояк зяпльовци и безделници се опитаха да ги сподирят. Тогава Квазимодо

тръгна заднишком след свещеника. Къс, набит, намусен, чудовищен, настръхнал, леко приведен, той облизваше стърчащите си глигански зъби и ръмжеше като звяр. Вървящите след тях се дръпваха назад при всеки негов поглед или жест.

Двамата потънаха в една тясна и тъмна уличка. Никой не се осмели да ги последва. Мисълта за скърцащия със зъби Квазимодо им преграждаше пътя.

„Чудно нещо! — каза си Гренгоар. — Но къде, дявол да го вземе, да намеря нещо за вечеря?“

---

[1] Целувки за удари (исп). — Б. пр. ↑

[2] Монета, изобразяваща щит. — Б. пр. ↑

[3] През средните векове се е смятало, че циганите са дошли от Египет. — Б. пр. ↑

[4] Богато ковчеже бе намерено под колоната, а на него знамена със страхотни изображения (исп.). — Б пр. ↑

[5] Арабите яздят неподвижни конете си, с мечове и лъкове на рамо, които улучват добре (исп.), — Б. пр. ↑

[6] Титла на адютантите на краля на аргото — опитни мошеници, обучаващи начинаещите. — Б. пр. ↑

[7] Корпорация на писарите от сметната палата, взела името от съседна на палатата улица — Б. пр. ↑

[8] Старинен духов инструмент. — Б. пр. ↑

IV. НЕУДОБСТВОТО ДА СЕ СЛЕДИ ВЕЧЕР ПО УЛИЦАТА ХУБАВА ЖЕНА

Гренгоар тръгна за всеки случай след циганката. Видя, че тя зави с козичката си по улица „Кутелри“. И той свърна по същата улица, като си каза:

„Защо пък не?“

Гренгоар, обигран философ на парижките улици, беше забелязал, че най-приятно се мечтае, когато вървиш след хубава жена, без да знаеш накъде отива тя.

В този доброволен отказ от свободата на волята, в подчинението на собствения порив на прищявката на друго същество, което съвсем не подозира това, се таи някаква смесица от своенравна независимост и сляпо покорство, нещо средно между робство и свобода, което допадаше на Гренгоар и на неговия неустойчив, колеблив и сложен дух, който се опитваше да съгласува всички крайности и постоянно се люшкаше между най-различни домогвания, неутрализиращи се едно друго. Той се сравняваше драговолно с гроба на Мохамед, привличан в две противоположни посоки от два магнита, увиснал вечно между небесния свод и бездната, между звездната вие и земната твърд, между възхода и падението, между зенита и надира.

Ако Гренгоар живееше в наши дни, той сигурно отлично би съумял да запази златната среда между класиците и романтиците.

Той обаче не беше достатъчно първобитен, за да живее триста години. Жалко! Неговото отсъствие създава празнота, която страшно много се чувствува.

Впрочем липсата на сигурен подслон необикновено много предразполага към следене на минувачи по улиците (и особено на минувачки) — впрочем Гренгоар вършеше доста охотно в момента точно това.

И тъй, той вървеше замислен подир младото момиче, което ускоряваше стъпките си и подръпваше хубавата си козичка, виждайки, че хората се прибират и че кръчмите, единствените отворени заведения през този ден, се затварят.

„Тя трябва да има все пак някакъв дом — разсъждаваше Гренгоар. — Циганите имат отзивчиви сърца… Кой знае?…“

И многоточията, които мислено следваха недоизказаното му предположение, съдържаха многообещаващи картини.

Сегиз-тогиз, отминавайки закъснели граждани, които затваряха домовете си, той дочуваше откъслечни разговори и това прекъсваше веригата от примамливи хипотези.

Ту двама старци се обръщаха един към друг:

— Че намирате ли, метр Тибо Ферникъл, че времето много застудя?

(Гренгоар споделяше това убеждение още от първия ден на зимата.)

— О, и още как, метр Бонифас Дизом! Дали няма да стане както преди три години, в осемдесета, когато дървата поскъпнаха до осем су наръчът?

— Ха, това не е нищо, метр Тибо, в сравнение със зимата през 1407 година, когато хвана мраз от Свети Мартин чак до Сретение господне. И то такъв мраз, че дори перото на писаря в съда замръзваше в голямата зала на всеки три думи. Не можеха да записват делата.

Малко по-нататък две съседки бъбреха от прозорците си, на които бяха закрепени едва мъждукащи в мъглата свещи.

— Разказа ли ви вашият съпруг за злополуката, госпожа Будрак?

— Не. Какво се е случило, госпожа Тюркан?

— Ами че конят на господин Жил Годен, секретаря в Шатле, се подплашил от фламандските пратеници и от шествието и съборил метр Филип Аврийо, послушник при селестинците.

— Не думайте!

— Точно така.

— И то цивилен кон! Това на нищо не прилича. Да беше поне кавалерийски, разбирам.

Прозорците хлопваха. Но Гренгоар непрекъснато изпускаше нишката на мислите си.

За щастие той бързо я улавяше отново и лесно я съединяваше благодарение на циганката и на Джали, които още вървяха пред него — и двете нежни, тънки, пленителни. Поетът се възхищаваше от малките им крачка, от изящните форми и пленителни движения, като почти ги смесваше в съзерцанието си. С будния си ум и доброто си

разбирателство те му изглеждаха и двете девойки, а по леката, гъвкава и кръшна походка и двете приличаха на козички.

Междувременно улицата ставаше все по-тъмна и по-безлюдна. Сигналът за угасяваме на светлините бе прозвучал отдавна и вече съвсем нарядко се мяркаше минувач из улиците или светлинка по прозорците. Вървейки подир циганката, Гренгоар беше навлязъл в заплетения лабиринт от улички, кръстопътища и задънени улици в съседство със старото гробище. Сенз-Иносан, които напомнят объркано от котка кълбо конци.

„Улици без капка логика!“ — възмущаваше се Гренгоар, загубен в тези безбройни криволици, които сякаш се връщаха на едно и също място, но девойката вървеше уверено из тях. Тя явно познаваше пътя и все повече ускоряваше крачка. Колкото до Гренгоар, той изобщо нямаше да има представа къде се намира, ако не беше зърнал при завоя на една уличка осмоъгълния позорен стълб при халите. Ажурният му връх се открояваше ярко върху един все още осветен прозорец на улица „Вердьоле“.

Гренгоар беше привлякъл от известно време вниманието на девойката. Тя няколко пъти извърна неспокойно глава към него. Веднъж дори рязко се спря и използувайки слабата светлина, която се прокрадваше през открехнатата врата на една фурна, го изгледа втренчено от глава до пети. После на лицето й се мярна познатата му вече пренебрежителна гримаса и циганката отмина нататък.

Тази забавна гримаса накара Гренгоар да се замисли. В нея безспорно се съдържаше презрение и насмешка. Затова той наведе глава, загледа се в паважа и поизостана от девойката, но когато тя се скри от погледа му зад един завой, той чу внезапно пронизителния й писък.

Изтича бързо натам.

Улицата гънеше в мрак. Все пак благодарение на напоеното в олио кълчищено фитилче, което гореше в желязното фенерче на ъгъла на улицата в подножието на една каменна света Богородица, Гренгоар можа да различи циганката. Тя се мяташе в ръцете на двама мъже, които се мъчеха да й запушат устата. Горката козичка, съвсем изплашена, бе навела рогчетата си и блееше.

— Насам, стражи! — извика Гренгоар и се спусна смело напред. Единият от мъжете, които държаха девойката, се обърна към нето и

той зърна страшното лице на Квазимодо.

Гренгоар не побягна, но не направи нито крачка напред.

Квазимодо се приближи до него, замахна с ръка и го запрати на десет крачки върху паважа, после потъна в мрака, отнасяйки девойката, преметната като копринен ешарп на ръката му. Другарят му тръгна след него, а клетата козичка подтичваше подире им и блееше жално.

— Помощ! Убиха ме! — крещеше нещастната циганка.

— Стойте, окаяници! Пуснете момата! — екна неочаквано гръмък глас и из съседната улица изскочи бързо конник.

Беше един капитан от кралските стрелци, въоръжен до зъби, с извадена сабя.

Той изтръгна циганката из ръцете на слисания Квазимодо и я метна напреко на седлото си. В момента, когато страшният грьбльо се опомни и се втурна да грабне отново плячката си, се появиха петнадесет или шестнадесет стрелци с голи саби в ръка, които следваха отблизо капитана си. Този отряд проверяваше нощната стража по заповед на месир Робер д’Естутвил, парижкия прево.

Квазимодо бе обкръжен, уловен и вързан здраво. Той ревеше, беснееше, хапеше и ако беше светло, целият отряд навярно щеше да се разбяга при вида на обезобразеното му от ярост лице. В тъмнината обаче той беше лишен от най-страшното си оръжие — своята грозота.

Другарят му бе изчезнал по време на схватката.

Циганката се изправи с изящно движение върху седлото на офицера, сложи ръце на раменете на младия мъж и го загледа известно време неподвижно, като че ли запленена от хубостта му и от помощта, която й бе оказал. После първа наруши мълчанието и попита придавайки още по-нежни нотни на нежния си глас:

— Как се казвате, господин жандарм?

— Капитан Феб дьо Шатопер. На вашите услуги, хубавице! — отвърна офицерът и се изпъчи лекичко.

— Благодаря ви — промълви тя.

И докато капитан Феб засукваше мустаците си, подстригани по бургундска мода, тя се изплъзна като стрела от седлото и избяга.

Светкавица би се разсяла по-бавно.

— Кълна се в пъпа на папата! — възкликна капитанът, като стегна въжето на Квазимодо. — Бих предпочел да държа момата.

— Какво да се прави, господин капитан — обади се един стрелец, — синигерчето отлетя, а прилепът остана.

V. ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА НЕУДОБСТВАТА

Съвсем замаян от падането, Гренгоар лежеше върху паважа пред пресветата Богородица на ъгъла. Малко по малко той дойде на себе си. Първите няколко минути бе в плен на сладък полусън, в който безплътните образи на циганката и козичката се преплитаха с тежкия юмрук на Квазимодо. Това състояние не продължи дълго. Доста остро усещане на студ в тази част на тялото му, която беше в допир с паважа го разсъни напълно. Съзнанието му се избистри.

„Защо ли ми е така студено?“ — запита се внезапно той. И чак тогава забеляза, че лежеше, кажи-речи, в уличната вада.

— Дявол да го вземе този гърбав циклоп! — процеди през зъби поетът и се опита да стане. Но беше толкова зашеметен и разнебитен от падането, че не можа да помръдне. Впрочем нали можеше да движи ръката си. Той си запуши носа и се примири.

„Парижката кал — помисли си Гренгоар, твърдо убеден, че тази вада щеше да му послужи за постеля, «а какво друго можеш да сториш в постеля, освен да мислиш?»[1], — парижката кал е особено зловонна. Тя съдържа навярно голямо количество изпаряващи се азотни соли. Такова е впрочем и мнението на Никола Фламел и другите херметици[2]…“

Думата „херметици“ го наведе тутакси на мисълта за архидякона Клод Фроло. Той си припомни насилствената сцена, на която бе свидетел, спомни си, че циганката се бореше с двама мъже, че Квазимодо имаше и другар, и мрачното, високомерно лице на архидякона се мярна смътно в паметта му.

„Просто невероятно!“ — помисли си Гренгоар и се зае да сглоби с разполагащите данни върху тази основа фантастичната сграда на хипотезите — картонения замък на философите. После се върна внезапно към действителността и възкликна:

— И таз добра! Та аз се вледених!

Мястото наистина ставаше все по-непоносимо. Всяка молекула вода от вадата отнемаше по една молекула топлина, излъчваща се от кръста на Гренгоар, и по съвсем неприятен за него начин

температурата на тялото му и температурата на вадата бяха почнали да се изравняват.

Ненадейно го сполетя нова беда.

Група деца, босоноги диванета, които открай време скитат по парижките улици под безсмъртното прозвище „гамени“ и които в детството ни са ни замервали безразборно с камъни всяка вечер на излизане от училище само защото панталонките ни не са били окъсани, такъв един рояк малки обесници се втурна със смях и крясъци към кръстопътя, където лежеше Гренгоар, без да ги е грижа за спокойствието на съседите. Те влачеха някакъв безформен чувал и можеха да събудят дори мъртвите само с тропота на дървените си обувки. Гренгоар, който още не беше съвсем мъртъв, се привдигна.

— Ей, Енкен Дандеш! Хей, Жеан Пенсбурд! — деряха се с все гърло хлапетиите. — Старият Йосташ Мубон, търговецът на железарии от ъгъла на улицата, умря. Взехме му сламеника, за да накладем празничен огън. Нали днес е празникът на фламандците!

И те хвърлиха сламата точно върху Гренгоар. Бяха се приближили до него, без да го забележат. Един от тях взе стиска слама и отиде да я запали от кандилото на пречистата Дева.

— Господи помилуй! — промълви недоволно Гренгоар. — Дали пък сега няма да ми стане прекалено жежко?

Критична минута. Той се видя заклещен между огъня и водата. Гренгоар направи нечовешко усилие, за да се спаси, също като фалшификатор на пари, когото се канят да хвърлят във вряща вода. Той се изправи, метна сламеника върху гаменчетата и побягна.

— Света Богородичке! — развикаха се децата. — Железарят вампиряса!

И се втурнаха ма обратната страна.

Сламата остана господар на бойното поле. Белфоре, отец Льо Жуж и Корозе твърдят, че на другия ден тя била събрана много тържествено от духовенството в квартала и отнесена в ризницата на църквата „Сент-Опортюн“, чийто клисар чак до 1789 година си изкарвал хубавичък доход от това голямо чудо на статуята на Богородицата от улица „Моконсей“. В паметната нощ на шести срещу седми януари 1482 година тази статуя само с присъствието си бе освободила душата на покойния Йосташ Мубон, който я скрил хитро в последния си час в своя сламеник, за да измами дявола.

---

[1] Цитат от баснята за заека и жабите от Лафонтен. — Б. пр. ↑

[2] Последователи на Хермес — виден египетски алхимик. — Б. пр. ↑

VI. СЧУПЕНАТА СТОМНА

Гренгоар тича известно време с всички сили, без посока, блъскайки се в не един ъгъл при завоите, прескачайки не една вада, пресичайки не една уличка, не една сляпа улица, не един кръстопът в усилията си да се измъкне, да излезе от лабиринта на стария квартал при халите, изследвайки в панически страх това, което на изящния латински език от хартите се наричаше tota via, cheminum et viaria[1]. После нашият поет се спря внезапно, първо, за да си поеме дъх, и второ, защото бе завладян от една дилема, проблеснала внезапно в мисълта му.

„Струва ми се, метр Гренгоар — каза сам на себе си той, като притисна с пръст челото си, — че вие нямате капка ум в главата си, за да избягате тъй. Малките обесници се уплашиха от вас точно толкова, колкото и вие от тях. Струва ми се, че добре чухте тропота на дървените им обувки, които ги отнасяха на юг, докато вие самият се носехме на север. Следователно едно от двете: или те са избягали и забравеният от тях сламеник е точно гостоприемната постеля, за която копнеете още от сутринта, пратена ви сякаш по чудо от пречистата Дева като награда за нравоучителната пиеса в нейна чест, представена с подходящата тържественост и преобличания, или пък децата не са избягали и в такъв случай са запалили сламата и това е тъкмо великолепният огън, от който се нуждаете, за да се поразвеселите, изсушите и стоплите. И в двата случая — буен огън или мека постеля — този сламеник е дар небесен. Всеблагата света Богородица от ъгъла на улица «Моконсей» е уморила навярно Йосташ Мубон само с тази цел. Същинска лудост е да бягате презглава като пикардец пред французин, оставяйки зад гърба си това, което търсите пред себе си. Вие сте просто глупак!“

И той се върна назад, опитвайки се да се ориентира, да разбере къде се намира, душейки въздуха, наострил уши и нос, стараейки се да открие благословения сламеник. Но напразно, Само безредно изпречващи се къщи, задънени улици, кръстопътища, из който той се луташе несигурно, по-затруднен и по-безпомощен из тези черни

заплетени коридори, отколкото в лабиринта на замъка Турнел. Най-сетне загуби търпение и се провикна тържествено:

— Проклети да са кръстопътищата! Дяволът ги е сътворил по образ и подобие на вилата си!

Това възклицание го пооблекчи, а червеникавият отблясък, който забеляза в същия миг в дъното на една дълга и тясна уличка, още повече повдигна духа му.

— Да бъде благословен господ бог! — възкликна той. — Там трябва да е! Сигурно моят сламеник гори. — И като се сравни с лодкар, който потъва в нощта, добави благоговейно: — Salve, salve, maris Stella![2]

Дали отправи това хвалебствено приветствие към Дева Мария или към сламеника.? Съвсем не ни е известно.

Но едва успя да направи няколко крачки по дългата наклонена и непавирана улица, която ставаше все по-стръмна и по-кална, Гренгоар се натъкна на нещо много странно. Улицата не беше безлюдна. Тук-таме надолу по нея пълзяха безформени и неясни сенки, всички забързани към светлината, която блещукаше в дъното на улицата, подобно на тромавите насекоми, които се придвижват нощем по тревата от стрък на стрък към лумнал овчарски огън.

Нищо не предразполага толкова към приключения, както празният джоб. Гренгоар продължи да върви напред и скоро настигна една ларва, която се влачеше по-бавно от другите. Като се приближи до нея, той видя, че това беше жалък, безног човек, който подскачаше на ръцете си, подобно на ранен дългоног паяк, останал само с две крачета. В момента, когато Гренгоар мина край паяка с човешки лик, се разнесе жален стон:

— La buona mancia, signor! La buona mancia![3]

— Дяволите да те вземат, а и мене заедно с тебе, ако мога да разбера какво искаш да кажеш! — промълви Гренгоар и го отмина.

Той настигна друга подвижна сянка и я разгледа. Това беше друго сакато същество, едновременно куцо и безръко, и то толкова куцо и безръко, че сложната система от патерици и дървени крака, на които се крепеше, му придаваха вид на подвижно зидарско скеле. Гренгоар, който си служеше с благородни и класически сравнения, го уподоби мислено на оживелия триножник на бога Вулкан.

Живият триножник свали шапка за поздрав, когато Гренгоар мина край него, поднесе я като бръснарско легенче до брадата на поета и кресна оглушително:

— Señor caballero, para comprar un pedaso de pan![4]

— Изглежда, че и тоя говори на мене — каза Гренгоар, — но какъв чуден език! Блазе му, ако си го разбира!

В този момент той внезапно се сети за нещо друго и се удари по челото.

— Какво ли всъщност искаха да кажат днес студентите с тяхната Есмералда?

Той понечи да ускори крачка. Но за трети път нещо му прегради пътя. Това нещо или по-право някой се оказа слепец, дребничък, брадясал, с еврейска физиономия, който опипваше околното пространство с тоягата си, воден от грамадно куче. Той избъбри носово с унгарски акцент:

— Facitote caritatem![5]

— Слава богу! — възкликна Гренгоар. — Ето най-сетне един, който говори на християнски език. Трябва да имам много милосърден вид, щом всички ми искат милостиня при жалкото състояние, в което се намира кесията ми. Драги приятелю — каза той, като се извърна към слепеца, — миналата седмица продадох последната си риза. Тоест, понеже вие разбирате само езика на Цицерон: vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.[6]

При тези думи той обърна гръб на слепеца и продължи пътя си. Но слепецът също удължи крачките си, а изведнъж и хромият, и безногият дотичаха запъхтени, тропайки по камъните с патериците и дървените гаванки. После и тримата се затътриха по петите на клетия Гренгоар, като се бутаха един друг и нареждаха напевно:

— Caritatem! — започваше слепецът.

— La buona mancia! — подемаше безногият.

А хромият завършваше музикалната фраза със своето:

— Un pedaso de pan! Гренгоар си запуши ушите.

— О, вавилонско стълпотворение! — извика той и се спусна напред.

Но и слепецът затича след него. И куцият затича. И безногият затича.

И докато навлизаше все по-навътре по улицата, около него загъмжаха безноги, слепи, хроми, безръки, еднооки, прокажени, покрити с язви, едни излизащи от къщите, други от страничните улички, трети от зимничните прозорчета, всички викащи, мучащи, грачещи, устремени кандил-кандил, куцук-куцук към светлината, овъргаляни в калта като плужеци след дъжд.

Неотлъчно следван от тримата преследвачи, без да има ясна представа, как ще свърши цялата таза история, Гренгоар вървеше зашеметен сред другите, заобикаляше куците, прескачаше безногите, заплел крака в този мравуняк от сакати, подобно кораба на английския капитан, който бил затънал сред безброй раци.

Мина му през ум да се върне назад, но беше много късно. Човешкото множество се бе затворило плътно зад него, а тримата просяци не го изпускаха. И той продължи да върви напред, тласкан от бурно напиращата човешка вълна, от страх и от някакво умопомрачение, което превръщаше всичко в кошмарен сън.

Най-сетне стигна до края на улицата. Тя извеждаше на обширен площад, където в смътната нощна мъгла мъждееха стотици пръснати светлини. Гренгоар се спусна натам, надявайки се да се изплъзне с бързите си крака от тримата недъгави призраци, които се бяха вкопчили в него.

— Qnde vas, hombre?[7] — викна сакатият, като захвърли патериците и се затича след него с най-здравите крака, които са се движили някога по парижките улици.

Междувременно безногият, изправен на крака, нахлупи на главата му тежката си дървена копанка, обкована с желязо, а слепецът втренчи в лицето му двете ся пламтящи очи.

— Къде се намирам? — попита ужасен поетът.

— В Двора на чудесата — отвърна му четвърти призрак, който току-що ги бе настигнал.

— Кълна се в душата си! — промълви Гренгоар. — Аз действително виждам слепци, които прогледват, и хроми, които тичат, но къде е спасителят?

Отговори му зловещ кикот.

Клетият поет се огледа. Той наистина се намираше в страшния Двор на чудесата, където никой почтен човек не беше проникввал в такъв късен час. Омагьосан кръг, в който всеки заблудил се градски

сержант или служител от Шатле изчезваше безследно. Град на крадците, гнусна брадавица върху лицето на Париж, клоака, откъдето всяка сутрин изпълзяваше и където всяка вечер се вливаше обратно потокът от пороци, просия и скитничество, който залива улиците на столицата. Чудовищен кошер, в който се прибираха вечер с плячката си всички търтеи на обществения строй; измамна болница, където циганинът, хвърлилият расото монах, пропадналият студент, мошениците от всички нации: испанци, италианци, германци, от всички религии: евреи, християни, мохамедани, идолопоклонници, покрити с изкуствени язви, просяци денем, се превръщаха в разбойници нощем. С една дума, огромна съблекалня, където в тази епоха се събличаха и обличаха всички актьори на вечната комедия, представяна из парижките улици от кражбата, проституцията и престъплението.

Дворът на чудесата представляваше обширен неправилен и зле павиран площад, подобен на кой да е друг тогавашен парижки площад. Тук-таме блещукаха огньове, около които гъмжаха странни групи. Всичко живо се суетеше безспир и крещеше. Чуваха се дрезгави смехове, детски хленч, женски възклици.

Тъмните движещи се ръце и глави се открояваха чудновато на светлия фон. От време на време по земята, където трепкаха отблясъците на огньовете, примесени с огромни неясни сенки, се мяркаше куче, подобно на човек, или човек, подобен на псе. Расовите и видовите отлики се бяха сякаш заличили в това поселение като в дяволско свърталище. Мъже, жени, животни, възраст, пол, здраве, недъгавост, всичко в тази паплач изглеждаше общо. Всичко беше слято, примесено, разбъркано, наслоено едно над друго. Всеки имаше дял във всичко.

Въпреки смущението си Гренгоар успя да различи при слабото и колебливо проблясваме на огньовете отвратителната рамка от стари къщи с проядени от червеи, съсухрени и извехтели фасади, прорязани от едно-две осветени прозорчета; те обграждаха площада и напомняха наредени околовръст старчески глави, които наблюдаваха дяволската оргия и мигаха с очи.

Нов свят — непознат, нечуван, уродлив, пълзящ, гъмжащ, непонятен.

Все по-уплашен, заловен от тримата просяци като в три чифта клещи, зашеметен от стотици блеещи и лаещи около него лица, злочестият Гренгоар се опитваше да възвърне хладнокръвието си и да си спомни дали не беше събота. Но усилията му останаха напразни. Нишката на паметта и мисълта му беше скъсана. Съмнявайки се във всичко, несигурен дори в това, което виждаше и усещаше, той си задаваше неразрешимия въпрос: „Ако аз действително съществувам, съществува ли и това около мене? И ако това около мене съществува, съществувам ли и аз?“

В същия миг сред шумното множество се зачу ясен вик:

— Да го отведем при краля! Да го отведем при краля!

— Света Богородичке! — прошепна Гренгоар. — Тукашният крал сигурно ще се окаже някой козел!

— При краля! При краля! — повтори тълпата.

Помъкнаха го. Всеки се надпреварваше да се вкопчи в него. Но тримата просяци не изпускаха плячката си и го изтръгваха от другите, крещейки:

— Той е наш!

Връхната дреха на поета, и без това в доста жалко състояние, се превърна по време на тази борба в ненужна дрипа.

Докато прекосяваше ужасния площад, поетът се опомни. Само след няколко крачки той си възвърна чувството за действителността. Почна да свиква с атмосферата на мястото. В първия миг било поради поетичното му въображение, а може би по-просто и по-прозаично — поради празния му стомах, но между него и предметите димяха сякаш изпарения и той съзираше всичко замъглено, несвързано, като в кошмар, като в неясен сън, в който трепкат и се гърчат какви ли не форми, в който предметите заприличват на неимоверно големи грамади, неодушевените неща — на химери, а хората — на призраци. Постепенно тази халюцинация отстъпи място на по-спокойни и непреувеличени възприятия. Действителността почна да си проправя път към него — тя се набиваше в очите му, блъскаше се в краката му и разпръскваше постепенно поетичното страхотно видение, на което той се смяташе в плен. Нямаше как, трябваше да си даде сметка, че не гази в реката Стикс, а в кал, че край него се суетят не демони, а най-обикновени крадци, че бе застрашена не душата му, а чисто и просто животът му. (Защото му липсваше ценният помирител, който така

успешно посредничи между разбойника и почтения човек — кесията.) Най-сетне, като разгледа по-хладнокръвно и по-отблизо цялата тази оргия, той проумя, че е попаднал не в дяволско сборище, а в най-обикновена кръчма.

Дворът на чудесата беше всъщност кръчма, само че разбойническа, обагрела не само от вино, но и от кръв.

Когато най-сетне дрипавата стража го довлече до крайната цел на нощното си придвижване, гледката, която се разкри пред очите му, нямаше нищо общо с поезията, дори и със сатанинската поезия. Най-прозаична и груба кръчмарска действителност. Ако не бяхме в петнадесети век, бихме могли да кажем, че Гренгоар беше слязъл от Микеланджело до Кало. Край запаления върху широка кръгла каменна плоча огън, който лижеше с пламъците си нажежена, празна в момента пиростия, стърчаха няколко прогнили маси, пръснати безредно: липсваше явно прислужник с чувство за симетрия, който да ги подреди успоредно или да се погрижи поне да не се пресичат под съвсем необичайни ъгли. Върху масите лъщяха глинени кани, по които се стичаше вино или галска бира, а около каните бяха струпани множество пиянски физиономии, зачервени от огъня и виното. Тук мъж с огромен корем и развеселено лице целуваше шумно набита и тътлеста проститутка, а някакъв мним ранен от войната, „джебчия“ според техния жаргон, махаше, свирейки с уста, превръзката от фалшивата си рана, за да поразкърши съвсем здравото си коляно, омотано от заранта в хиляди бинтове. От другата страна някакъв „недъгав“ подготвяше от вечерта ужасни язви върху крака си със змийско мляко и волска кръв. През две маси от тях просяк със зашити по расото мидени черупки — лъжепоклонник, пристигнал от далечни страни — сричаше носово и провлечено тъжния припев „Царице небесна“. Малко по-нататък млад момък, ухапан уж от бясно куче, вземаше уроци по епилепсия от стар лъжеепилептик, който му преподаваше изкуството да изпуска пяна, дъвчейки сапун. До тях един „болен от воднянка“ изпразваше корема си и принуждаваше четири-пет крадли, седнали на същата маса, да си запушват носовете, докато си оспорваха едно открадната през деня дете. Обстановката, която два века по-късно се била сторила толкова забавна на кралския двор — по думите на Совал, — че я използували за развлечение на краля, като встъпление на балета в четири действия „Нощ“, танцуван върху

сцената на двореца Пти Бурбон. Един очевидец от 1653 година добавя: „Никога внезапните метаморфози на Двора на чудесата не са били така успешно представени. Бенсерад ни подготви за тях с изящните си стихове.“

Навред ехтяха груби смехове и непристойни песни. Всеки х интересуваше само от себе си, плещеше и псуваше, без да слуша другите. Мъжете чукаха глинените си чаши, чукането пораждаше спречквания, а счупените парчета още повече разбираха дрипите им.

Голямо куче гледаше огъня, подвило опашка. Дори и няколко хлапета вземаха участие в оргията. Откраднатото дете плачеше и викаше. Друго едно дебело четиригодишно момченце седеше с увиснали крака на много висока пейка и мълчеше, опряло брадичка на масата. Трето размазваше сериозно с пръстчето си разтопената лой, която се стичаше по масата от една свещ. Последното, съвсем мъничко, стържеше с керемида, клекнало в тинята, дъното на един казан, който го закриваше, кажи-речи, цялото, и произвеждаше такива остри звуци, че Страдивариус би припаднал.

До огъня имаше бъчва, а върху бъчвата — просяк. Кралят на своя престол.

Тримата дрипльовци, които все още държаха Гренгоар, го домъкнаха до бъчвата и пиянската врява позатихна. Само детето продължаваше да стърже казана.

Гренгоар не смееше нито да вдигне очи, нито да си поеме дъх.

— Hombre, quita tu sombrero![8] — заповядя един от тримата нехранимайковци, които го бяха заловили. И преди Гренгоар да разбере какво означават тия думи, друг един грабна шапката му. Жалка капела наистина, но все още му вършеше работа в слънчеви или дъждовни дни. Гренгоар въздъхна.

Кралят изрева от своята бъчва:

— Кой е този негодник?

Гренгоар изтръпна. Макар и изменен от заплашителния гои, този 1 лае [???] му напомни друг един глас, който бе нанесъл същата сутрин първия удар на неговата мистерия, мънкайки сред голямата зала: „Подарете, за бога!“ Той вдигна глава. Беше действително Клопен Труйфу.

Въпреки кралските си отличия Клопен Труйфу беше облечен в старите дрипи. Само раната от ръката му беше изчезнала. Той

държеше в ръка камшик с бели кожени ремъци, наречен „метличка“. Градските сержанти задържаха с подобни камшици тълпата. На главата му имаше кръгла шапка с обърната и събрана на върха периферия. Мъчно можеше да се разграничи дали беше детска шапчица или корона. Тия две неща толкова си приличат!

Без сам да знае защо, Гренгоар се пообнадежди, когато разпозна в краля на Двора на чудесата проклетия просяк от голямата зала.

— Метр — запъна се той, — монсеньор… ваше величество… Как да се обърна към вас? — изрече на един дъх той, стигнал до кулминационната точка на своето кресчендо и незнаещ вече нито как да повиши, нито как да понижи просяка.

— Монсеньор, ваше величество, друже, наричай ме както щеш, само че побързай. Какво ще кажеш в своя защита?

„В своя защита! — помисли си Гренгоар. — Това не ми харесва.“

И той поде, запъвайки се:

— Аз съм същият, който тази сутрин…

— Кълна се в брадата на дявола! — прекъсна го Клопен. — Само името, нехранимайко, и нищо повече! Слушай! Ти се намираш пред трима всевластни повелители: пред мене, Клопен Труйфу, крал на тюните[9], наследник на великия кесар, върховен властелин на кралството на аргото. Матиас Юнгади Спикали, херцог на Египет и Бохемия, ей този смугъл старец тук, с парцала на главата. И Гийом Русо, император на Галилея, шишкото там, дето не ни слуша, ами гали онази хубостница. Ние сме твоите съдии. Ти се вмъкна в кралството на аргото, без да си негов поданик, и наруши законите на нашия град. Трябва да бъдеш наказан, освен ако си джебчия, немощен или „пострадал от пожар“, тоест според жаргона на почтените люде, ако си крадец, просяк или скитник. Имаш ли подобни звания? Оправдай се. Изреди заслугите си!

— Уви! — отвърна Гренгоар. — Нямам тази чест. Аз съм авторът…

— Достатъчно — прекъсна го Труйфу. — Ще бъдеш обесен. Та това е толкова просто, господа почтени граждани. Както вие постъпвате с нашите у вас, така и ние постъпваме с вашите у нас. Същият закон, който вие прилагате срещу мошениците, мошениците го прилагат на свой ред срещу вас. Ако той е суров, вината е само ваша. Не е зле от време на време да увисне на конопената огърлица и

някоя почтена мутра. Това облагородява бесилката. Хайде, приятелче, раздай весело дрипелите си на тези моми, и ще заповядам да те обесят за развлечение на крадците, а пък ти ще им подариш кесията си, за да се почерпят. Ако искаш да изпълниш някой лицемерен обред, ей там в хавана[10] има един чудесен каменен бог-отец, откраднат от „Сен Пиер о Бьо“. Давам ти четири минути, за да му изповядаш греховете си. Това слово прозвуча зловещо.

— Отлично казано! Кълна се в душата си! Клопен Труйфу проповядва не по-зле от светия отец папата! — провикна се императорът на Галилея и счупи глинената си чаша, за да подире крака на масата.

— Милостиви императори и крале — каза хладнокръвно Гренгоар (просто се чудя как успя да възвърне самообладанието и решителния си тон). — Мислите ли какво говорите? Ами че аз съм Пиер Гренгоар, поетът, чиято нравоучителна пиеса бе представена тази сутрин в голямата зала на съдебната палата.

— А, ти ли си, метр? — подхвърли Клопен. — Че и аз бях там, бога ми! Та какво от това? Нима защото ни отегчи тази сутрин, не бива да бъдеш обесен тази вечер?

„Мъчно ще се измъкна!“ — помисли си Гренгоар. Но направи още един опит.

— Не разбирам защо не са причислили поетите към просяците. Нима Езоп не беше скитник? Нима Омир не беше просяк? Нима Меркурий не меше крадец?…

Клопен го прекъсна:

— Струва ми се, че искаш да ни замаеш главата с този неразбираем брътвеж. Хайде да те обесим, пусто да остане, и стига си го увъртал!

— Простете, монсеньор, повелителю на тюните — възрази Гренгоар, бранейки всяка педя от позициите си. — Заслужава си все пак труда да ме изслушате… Един момент… Чуйте ме… нима ще ме осъдите, без да ме изслушате?

Жалният му глас обаче потъна в оглушителната врява, която се вдигна около него. Момченцето стържеше Още по-ожесточено казана, а като връх на всичко и една бабичка сложи в същия момент на нажежената пиростия пълен с мазнина тиган, който зацвъртя на огъня, като че ли рояк кресливи дечурлига гонеха някой маскиран.

През това време Клопен Труйфу се посъветва за миг с египетския херцог и с императора на Галилея, който беше съвършено пиян. После извика пронизително: — Тишина!

И понеже казанът и тиганът не го чуха и продължаваха дуета си, той скочи от бъчвата, ритна казана, търкулна го на десет крачки заедно с детето, ритна и тигана, изля маста в огъня и се качи важно на трона си, без да обръща внимание на задавеното хълцане на детето и на сърдитото мърморене на бабата, чиято вечеря се превърна във великолепен бял пламък.

Труйфу направи знак и херцогът, императорът, архимошениците и прокажените се наредиха във форма на подкова около него. Гренгоар, все още грубо охраняван, стоеше в центъра. Околовръст — дрипи, парцали, евтини лъскави дрънкулки, вили, брадви, пияни нозе, дебели разголени ръце, отвратителни, тъпи и безизразни лица. Клопен Труйфу, дож сред своя сенат, крал сред перовете си, папа сред кардиналите си, заемаше челно място посред тази „кръгла маса“ на нищетата не само защото беше седнал върху бъчвата, но главно е високомерното, диво и жестоко изражение, което искреше в зениците му. Животинските черти на просяшката пасмина бяха сякаш облагородени в неговия суров профил. Главата на глиган сред свински зурли.

— Слушай — каза той на Гренгоар, галейки с мазолестата си ръка своята уродлива брада. — Не виждам защо да не те обесим. Вярно е, че това, както изглежда, не ти е приятно. Е да, разбира се, вие, обикновените граждани, не сте свикнали. Въобразявате си, че е кой знае колко страшно. Но в края на краищата ние не ти желаем злото. Има един начин да се отървеш поне засега. Искаш ли да се побратимим?

Можете да си представите въздействието на това предложение върху Гренгоар, който вече виждаше близкия си край и почти се беше примирил с тази мисъл. Той се хвана за думите на просяка и отвърна енергично:

— Искам, разбира се, и още как!

— Съгласен ли си — продължи Клопен — да станеш един от мъжете с късите ками?

— Точно така, с късите ками — отвърна Гренгоар.

— Признаваш ли се за член на общината на свободните граждани? — попита го кралят на тюните.

— На свободните граждани.
— Поданик на кралството на аргото?
— На кралството на аргото.
— Просяк?
— Просяк.
— От все душа?
— От все душа.
— Имай обаче предвид, че и в този случай ще бъдеш обесен.
— По дяволите! — възкликна поетът.
— Само че това ще стане по-късно — продължи невъзмутимо Клопен — и по-тържествено, за сметка на славния град Париж, на хубава каменна бесилка и от почтени люде. Все пак е утешително.
— Щом вие смятате така — съгласи се Гренгоар.
— Ще имаш и други предимства. Като свободен гражданин няма да плащаш като другите парижки граждани нито за чистотата, нито за бедните, нито за уличните фенери.
— Амин! — каза поетът. — Съгласен съм. Аз съм просяк, поданик на аргото, свободен гражданин, къса кама, всичко, което пожелаете. Та аз и преди това си бях такъв, повелите-лю на тюните, защото съм философ, et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur[11], както навярно знаете.
Кралят на тюните смръщи вежди.
— За какъв ме вземаш, приятелче? Що за еврейско-унгар-ски жаргон ми дрънкаш? Аз не разбирам еврейски. Като сме разбойници, това не значи, че сме евреи. При това аз вече не крада, а върша нещо повече — убивам. Прерязвам гърла, а не върви на кесии.
Гренгоар се опита да вмъкне някакво извинение сред тия гневни, отсечени думи.
— Простете, монсеньор, но това не е еврейски, а латински.
— Аз пък ти повтарям — поде гневно Клопен, — че не съм евреин и ще заповядам да те обесят, синагогски търбух такъв! Заедно с ей този юдейски дребосък „разорения“ търговец, който стои до тебе и когото се надявам да видя скоро закован на някой тезгях като фалшива монета, каквато си е.
При тези думи той посочи с пръст дребния брадясал унгарски евреин, който се беше обърнал към Гренгоар със своето „facitote

earitatem“ и който, понеже не разбираше никакъв друг език, не можеше да проумее защо лошото настроение на краля се излива върху него.

Най-сетне монсеньор Клопен се успокои.

— Е, мошенико — обърна се той към нашия поет. — значи си готов да станеш просяк?

— Разбира се — отговори поетът.

— Не е достатъчно само да искаш — каза сърдито Клопен. — Добрите намерения не прибавят нито една глава кромид лук в чорбата и са добри само колкото да идеш в рая. А рай и арго са две различни неща. За да бъдеш приет в аргото, трябва да докажеш, че те бива за нещо и затова трябва да претършуваш чучелото.

— Ще претършувам всичко, което ви е угодно — съгласи се Гренгоар.

Клопен направи знак. Неколцина негови поданици се отдалечиха от кръга и се върнаха след малко. Те носеха две греди с лопатообразни подпори в долния край, благодарение на които ги закрепиха много лесно на земята. На горния им край сложиха една напречна греда и всичко това се превърна във великолепна портативна бесилка, която се издигна мигновено, за да достави удоволствие лично на Гренгоар! Нищо не й липсваше. Дори и въжето се люшкаше грациозно под гредата.

„Какво ли възнамеряват да правят?“ — запита се не без безпокойство Гренгоар. Но след малко дочу дрънкане на звънчета, което прекрати тревогата му. Просяците провесиха на въжето едно чучело, подобно на бостанско плашило, облечено в червено и така отрупано с хлопатари и звънчета, че биха стигнали за хамутите на тридесет кастилски мулета. Тези безбройни звънчета подрънкаха известно време при всяко трепване на въжето, после притихнаха постепенно и най-сетне млъкнаха, когато чучелото дойде в състояние на покой съгласно закона на махалото, което развенча водния и слънчевия часовник.

Тогава Клопен посочи на Гренгоар едно старо разклатено столче, сложено под бесилото.

— Стъпи отгоре!

— По дяволите! — възрази Гренгоар. — Та нали ще си строша врата! Вашето столче накуцва като двустишие от Марциал. Единият му крак е хекзаметър, а другият — пентаметър.

— Качвай се! — повтори Клопен.

Гренгоар стъпи на столчето и успя, махайки усилено глава и ръце, да намери отново центъра на тежестта си.

— А сега — продължи кралят на тюните — преметни десния си крак зад левия и стъпи на пръстите на левия.

— Монсеньор — промълви Гренгоар, — нима непременно държите да си счупя ръка или крак? Клопен поклати глава.

— Слушай, приятелю, ти много дрънкаш. Ето с две думи в какво се състои работата. Ще се изправиш на върха на пръстите си, както ти казах. По този начин ще можеш да досегнеш джоба на чучелото. Ще бръкнеш в него. Ще измъкнеш кесията, която се намира вътре. Ако успееш да направиш това, без да дрънне нито едно звънче, всичко е наред и ти ще станеш просяк. Ще трябва после само да те налагаме с тояга една седмица и готово.

— Ох, да му се не види! Ше се постарая — каза Гренгоар. — Ами ако звънците се раздрънкат?

— В такъв случай ще те обесим. Сега разбра ли?

— Нищо не разбирам — отвърна Гренгоар.

— Слушай тогава още веднъж. Ще претърсиш чучелото и ще му вземеш кесията. Ако само едно-едничко звънче дрънне през това време, ще бъдеш обесен. Сега ясно ли ти е?

— Добре. Това ми стана ясно. Ами после? — запита Гренгоар.

— Ако успееш да вземеш кесията, без да разклатиш звънчетата, ти си просяк и ще те бием една седмица. Сега вярвам вече разбра?

— Не, монсеньор, не разбирам. Къде е облагата за мене? В единия случай бесилка, в другия — тояга.

— Ами това, че ще станеш просяк? — възрази Клопен. — Какво? Малко ли ти се вижда? Ако искаш да знаеш, в твой интерес е да те поналожим, за да свикнеш с боя.

— Покорно благодаря.

— Хайде, по-бързо — изсумтя кралят и тропна с крак по бъчвата, която избумтя като празен сандък. — Претършувай чучелото и свършвай. Предупреждавам те за последен път, че ако чуя само едно-единствено звънче, ще увиснеш на мястото на чучелото.

Бандата на босяците шумно одобри думите на Клопен и се нареди около бесилото, като се смееше жестоко — Гренгоар си даде сметка, че им беше премного забавно, за да очаква милост от тях. Не

му оставаше впрочем никаква надежда освен нищожния шанс за успех в предстоящата страшна операция. Той се реши да рискува, като преди това отправи за всеки случай гореща молитва до чучелото, което му предстоеше да обере; то между другото би се трогнало по-лесно от просяците. Милиардите звънчета с медни езичета му се сториха раззинати усойници, готови да хапят и да съскат.

„О! — каза си Гренгоар. — Нима е възможно животът ми да зависи от най-малкото трепване на едно нищо и никакво звънче? О! — добави със сключени ръце той. — Не звънете, звънчета! Не дрънкайте, дрънкулки! Не хлопайте, хлопатари!“

После се опита за последен път да омилостиви Труйфу и попита:

— Ами ако духне вятър?

— Ще те обесим — отвърна без капка колебание Труйфу. Като видя, че няма нито отсрочка, нито забавяне, нито възможност за изклинчване, Гренгоар се примири мъжествено. Изправи се на левия си крак, преметна десния зад него и протегна ръка. Но точно в момента, когато вече докосваше чучелото, тялото му, останало само на един крак, се заклати на столчето, което от своя страна се крепеше само на три крака. Той понечи инстинктивно да се опре на чучелото, загуби равновесие и се строполи тежко на земята, зашеметен от съдбоносното дрънчене на хилядите звънчета на чучелото, което под натиска на ръката му се завъртя най-напред около себе си и после се люшна тържествено между двата стълба.

— Проклятие! — извика поетът, падайки, и остана като мъртъв, залепил лице о земята.

А през това време в ушите му кънтеше злокобният звън, сатанинският кикот на просяците и гласът на Труйфу, който казваше:

— Вдигнете този смешник и ми го обесете без повече протакане.

Гренгоар се изправи. Откачиха чучелото, за да направят място за него.

Поданиците на аргото го качиха на столчето. Клопен се приближи, нахлузи въжето на шията му и го потупа по рамото.

— Сбогом, приятелю! Сега вече не можеш се изплъзна, дори ако имаш папски черва.

Думата „милост“ угасна върху устните на Гренгоар. Той се огледа наоколо. Никаква надежда. Всички се хилеха.

— Белвин дьо л'Етоал — обърна се кралят на тюниге към един грамаден просяк, който се отдели от тълпата — покачи се на гредата.

Белвин дьо л'Етоал се покатери ловко на напречната греда и само след миг, като повдигна очи, Гренгоар видя с ужас, че той клекна точно над главата му.

— А сега — поде Клопен Труйфу, — щом плесна с ръце, ти, Анри дьо Руж, ще ритнеш на земята столчето, ти, Франсоа Шант-Прюн, ще се обесиш на краката на нехранимайкото, а ти, Белвин, ще скочиш на раменете му. И тримата наведнъж, чухте ли?

Гренгоар изтръпна.

— Готови ли сте? — попита Клопен Труйфу тримата разбойници, които се тъкмяха да се спуснат към Гренгоар, подобни на три паяка, настървени срещу муха. Бедният осъден изживя миг на нечовешко очакване, докато Клопен бавно буташе в огъня няколко съчки, които не бяха още обхванати от пламъка.

— Готови ли сте? — повтори той и се накани да плесне с ръце. Още миг и всичко щеше да бъде свършено.

Но той се спря, осенен като че ли от внезапно хрумване.

— Един момент! — провикна се кралят. — Щях да забравя!… У нас има обичай да не бесим никого, преди да попитаме дали някоя жена не го иска. Това е последният ти шанс, приятелю. Трябва да се ожениш или за въжето, или за някоя крадла.

Колкото и странен да изглежда на читателите този цигански обичай, той и до днес е описан надълго и нашироко в старото английско законодателство. Можете да проверите в „Burinton's Observations"[12].

Гренгоар си пое дъх. За втори път от половин час насам се връщаше към живота. Затова не смееше да се надява много.

— Хей! — провикна се Клопен, като стъпи на бъчвата си. — Хей! Жени! Женски! Има ли между вас някоя хубостница, дори вещица или котката ѝ, която да иска да се ожени за този хубостник? Хей! Колет Коларката! Елизабет Трувен! Симон Жодуин! Мари Козлоногата! Тони Дългата! Берард Фануел! Мишел Жьонай! Клод Гризиухо! Матюрин Жирору! Хей! Изабо Тиери! Елате и го вижте! Без пари мъж! Иска ли го някоя?

Несъмнено в жалкото състояние, в което бе изпаднал, Гренгоар не изглеждаше особено съблазнителен. Просякини-те слабо се

трогнаха от предложението на Труйфу. Клетият поет чу техните отговори:

— Не! Не! Обесете го! Така ще бъде по-забавно за всички.

Но все пак три жени се отделиха от множеството и дойдоха да го подушат. Първата беше дебела мома с четвъртито лице. Тя разгледа внимателно жалката връхна дреха на философа и износената му роба, по-надупчена от скара за печене на кестени. Момата се нацупи.

— Стари дрипели! — измърмори тя и се обърна към Гренгоар: — Я дай да видя наметката ти.

— Загубих я — каза Гренгоар.

— Ами шапката?

— Взеха ми я.

— Обувките?

— Подметките ми си отиват вече.

— Кесията ти?

— Уви! — заекна Гренгоар. — Нямам пукнат грош.

— Тогава по-добре да те обесят и бъди благодарен и за това! — каза просякинята и му обърна гръб.

Втората — стара, черна, сбръчкана, отвратителна и толкова грозна, че петнеше дори Двора на чудесата — се поза-въртя също около Гренгоар. Тръпки го побиха да не би да го пожелае. Но тя процеди през зъби:

— Много е хилав! — и се отдалечи.

— Третата беше младо момиче, доста свежо и съвсем не грозно.

— Спасете ме! — прошепна й клетникът.

Тя го погледна за миг със състрадание, после наведе очи и взе да мачка нерешително полата си. Той следеше с очи всяко нейно движение. Това беше последният лъч надежда.

— Не! — каза най-сетне момата. — Не, Гийом Дългобузестия ще ме бие. — И тя потъна в тълпата.

— Не ти върви, приятелче! — подхвърли Клопен.

После той се изправи върху бъчвата си и се провикна, подражавайки за всеобщо развлечение тона на съдия-изпълнител, провеждащ публичен търг с наддаване.

— Никоя ли не го иска? Първи път! Втори път! Трети път! — после се обърна към бесилката и й кимна с глава: — Остава за тебе!

Белвин дьо л’Етоал, Андри льо Руж и Франсоа Шант-Прюн се приближиха отново до Гренгоар. В този миг сред просяците се чуха викове:

— Есмералда! Есмералда!

Гренгоар изтръпна и се обърна натам, откъдето долитаха виковете. Тълпата се отдръпна и даде път на едно непорочно и ослепително хубаво създание.

Беше циганката.

„Есмералда!“ — помисли Гренгоар посред грижите си, смаян от бързината, с която тази магическа дума обедини всичките му спомени от този ден.

Изглежда, че това необикновено създание упражняваше дори в Двора на чудесата властта на своето очарование и хубост. Просяци и просякини отстъпваха кротко, когато тя преминаваше, а грубите им лица светваха, щом ги погледнеше.

Тя се приближи до осъдения с леката си изящна походка. Джали я следваше. Гренгоар беше ни жив, ни мъртъв. Девойката се загледа известно време безмълвно в него.

— Ще го бесите ли? — попита тя сериозно Клопен.

— Да, сестро — отвърна кралят на тюните, — освен ако решиш да го вземеш за мъж.

Девойката издаде долната си устна в обичайната си гримаса.

— Вземам го — каза тя.

В този миг Гренгоар се убеди окончателно, че всичко, което му се бе случило от заранта досега, беше само сън и че това бе просто продължението му.

Развръзката, макар и приятна, не беше лишена от бурни изживявания.

Разхлабиха примката и свалиха поета от столчето Сътресението беше толкова силно, че той се принуди да седне.

Без да промълви нито дума, египетският херцог донесе една глинена стомна. Циганката я подаде на Гренгоар и му каза:

— Хвърли я на земята!

Стомната се разчупи на четири парчета.

— Братко — каза египетският херцог, като сложи ръце на челата им, — тя е твоя жена. Сестро, той е твой мъж за четири години. Идете си.

[1] Всички друмища, пътища и улици (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Здравей, здравей, звезда на морето! (лат.) — Б. пр. ↑

[3] Милост прося, господине! Милост прося! (ит.) — Б. пр. ↑

[4] Сеньор рицарю, дай да си купя парче хляб! (исп.) — Б. пр. ↑

[5] Подарете, за бога! (лат.) — Б. пр. ↑

[6] Миналата седмица продадох последната ся риза (лат.) Б. пр. ↑

[7] Къде отиваш, човече. (исп.) — Б. пр. ↑

[8] Човече, свали си шипката! (исп.) — Б. пр. ↑

[9] Thune — на арго така се наричала петфранковата монета. — Б. пр. ↑

[10] Тъй наричали на арго амвона заради формата му. — Б. пр. ↑

[11] А философията включва всичко, а философът включва всички (лат.) — Б. пр. ↑

[12] „Забележки на Бърингтън“ (апгл.) — Б. пр. ↑

VII. БРАЧНА НОЩ

След няколко минути нашият поет се озова в уютна и топла сводеста таичка, седнал пред маса, върху която като че ли оставаше само да се сложи нещичко за ядене от закаченото съвсем наблизо шкафче, при това с изглед за меко легло и оставане насаме с тази прекрасна девойка. Неговото приключение граничеше с вълшебство. Гренгоар не на шега почна да се смята за герой от приказките за феи. Той се оглеждаше от време на време, за да види дали не е още тук огнената колесница, запретната с две крилати химери, която единствено е могла да го пренесе тъй шеметно бързо от пъкъла в рая. Заглеждаше се също тъй упорито час по час в дупките на връхната си дреха, за да се вкопчи в нещо реално и да не се откъсне напълно от земята. Само тази нишка придържаше разсъдъка му, залутан във въображаеми простори.

Девойката като че ли никак не се интересуваше от него. Тя шеташе из стаята, разместваше столчетата, разговаряше с козичката, правеше своята обичайна гримаса. Най-сетне седна до масата и Гренгоар можа да я разгледа на воля.

И вие, читателю, сте били дете — а може би имате щастието да сте дете и днес — навярно неведнъж (самият аз съм прекарвал по цели дни, кой знае дори дали не най-добре оползотворените в живота ми) сте следили край някоя бързоструйна рекичка в хубав слънчев ден кипрото зелено или синьо водно конче, което лети от храст на храст на остри зигзаги, докосвайки едва-едва връхчетата на всички клонки. Сигурно си спомняте как сте приковавали, пламнали от любопитство, мисъл и взор в шеметно трепкащите крилца — пурпур и лазур, сред които със съсък и бръмчене се носи неуловима форма, замъглена от стремителното движение. Това въздушно нежно създание, мяркащо се бегло сред трепета на крилата, ви се е струвало безплътно, въображаемо, неосезаемо, едва ли не невидимо. Но когато най-сетне водното конче е кацвало да си почине на върха на някоя тръстика и вие сте разглеждали със затаен дъх дългите прозрачни крилца, емайловото телце и двете кристални топчета на главата, какво удивление ви е

изпълвало и как ли сте изтръпвали да не би отново формата да се обърне в сянка, а живото същество в химера. Припомнете си тези впечатления и лесно ще си представите чувствата, които вълнуваха Гренгоар, докато съзерцаваше под видимата ѝ и осезаема форма тази Есмералда, която преди това само бе зърнал бегло във вихъра на танца, песента и хорската врява.

„И тъй, ето какво значело Есмералда! — казваше си той, все по-дълбоко замечтан, като я следеше несъзнателно с очи. — Небесно създание! Улична танцьорка! Толкова много и толкова малко! Тя нанесе тази сутрин последния удар на моята мистерия и пак тя спасява живота ми тази вечер. Зъл дух и ангел—хранител. Пленителна девойка, честна дума! И сигурно лудо влюбена в мене, щом ме взе по такъв начин. Всъщност — помисли си той и се изправи, възвърнал си внезапно чувството за действителността, което беше основа на неговия характер и философия — сам не зная как стана това, но ето че съм неин съпруг.“

И с тази мисъл в главата, отразена красноречиво и в погледа му, той пристъпи така войнствено и влюбено към девойката, че тя се дръпна назад и попита:

— Какво искате от мене?

— И вие питате, обожаема Есмералда! — отвърна Гренгоар така страстно, че сам се удиви, като чу гласа си.

Египтянката отвори широко очи:

— Не разбирам какво искате да кажете.

— Как! — поде Гренгоар все по-разпалено, със задната мисъл, че в края на краищата има работа с добродетел от Двора на чудесата. — Нима не съм твой, нежна приятелко? Нима ти не си моя?

И най-безцеремонно я улови през кръста.

Елечето на циганката се изплъзна из ръцете му като кожа на змиорка. Тя се озова с един скок в другия край на стаята, наведе се и се изправи с малка кама в ръката, преди Гренгоар да успее да види откъде я бе взела. Гневна, горда, стиснала устни, с широко разтворени ноздри, с пламнали като алена ябълка страни, с хвърлящи мълнии зеници. В същото време бялата козичка застана пред господарката си и насочи към Гренгоар войнственото си чело, увенчано с две красиви позлатени, но и доста остри рогчета. Всичко това стана за миг.

Водното конче се превърна в оса, готова да жили.

Философът се стъписа, местейки озадачено поглед от девойката към козичката.

— Пресвета Дево! — каза най-сетне той, като се посъвзе от изненадата си. — Какви сте ми юнакини!

Циганката наруши мълчанието:

— Но и ти се страшно дързък чудак.

— Извинете, госпожице — каза Гренгоар усмихнат, — но защо тогава ме взехте за съпруг?

— Нима трябваше да оставя да те обесят?

— Значи — поде поетът, леко разочарован в любовните си надежди, — вие нямахте нищо друго предвид, когато се оженихте за мене, освен да ме спасите от бесилото?

— А какво друго бих могла да имам предвид? Гренгоар прехапа устни.

— Няма що — каза той, — очевидно съвсем не съм бил такъв победител в любовта, за какъвто се мислех. Но защо, дявол да го вземе, счупихме тогава горката стомна?

Междувременно камата на Есмералда и рогчетата на козичката бяха все още в отбранително положение.

— Госпожице Есмералда — каза поетът, — да сложим оръжие. Не съм секретар в Шатле и няма да ви наклеветя, че носите кама в Париж въпреки разпорежданията и забраната на господин превото. И все пак вие навярно знаете, че Ноел Лекривен беше осъден преди една седмица на десет парижки су, задето носи кама. Но това не ми влиза в работата, да се върнем на думата си. Кълна се в спасението на душата си, че няма да ви докосна без ваше съгласие и позволение, но дайте ми да хапна нещо.

Всъщност нашия Гренгоар, както и господин Депрео, „не беше особено сладострастен“. Той не спадаше към породата на рицарите и мускетарите, които завладяват с пристъп девойките. И в любовта, както и във всичко друго, той драговолно се отказваше от крайните мерки и предпочиташе да изчаква. Задоволителна вечеря в приятно общество му се струваше, особено когато беше гладен, отличен антракт между пролога и развръзката на едно любовно приключение.

Циганката не отвърна нищо. Тя издаде презрително устни, вирна главичка като птиче и избухна в смях. Миниатюрната камичка изчезна,

както бе дошла, и Гренгоар пак не успя да види къде осата криеше жилото си.

Миг след това на масата се появи ръжен хляб, резен сланина, няколко сбръчкани ябълки и кана с бира. Гренгоар почна да яде настървено. Ако се съдеше по бясното тракане на вилицата му върху фаянсовата чиния, би могло да се каже, че цялата му любов се беше превърнала в апетит.

Седнала срещу него, девойката го наблюдаваше безмълвно, явно унесена в други мисли, на които се усмихваше от време на време, докато нежната й ръка галеше умната глава на козичката, леко притисната между коленете й.

Жълта восъчна свещ осветяваше тази сцена — съчетание на лакомия и замечтаност.

Задоволил първите протести на стомаха си, Гренгоар изпита неискрен срам, като видя, че на масата беше останала само една ябълка.

— Ами вие защо не ядете, госпожице Есмералда?

Тя едва поклати отрицателно глава и замислено устреми поглед към свода на стаичката.

„С какво ли се занимава, дявол да го вземе — помисли си Гренгоар. — Не допускам, че гримасата на онова джудже, изваяно от камък в центъра на свода, може да погълне до такава степен вниманието й. На какво прилича това: Все струвам поне колкото него!“ Той повиши глас:

— Госпожице!

Тя като че не го чу.

Гренгоар повтори по-високо:

— Госпожице Есмералда!

Напразно. Мисълта на девойката беше другаде и гласът на Гренгоар нямаше власт да я върне. За щастие козичката се намеси. Тя дръпна кротко господарката си за ръкава.

— Какво искаш, Джали! — запита живо египтянката и се сепна.

— Гладна е — отвърна Гренгоар, очарован, че ще може да започне разговор.

Есмералда натроши шепа хляб и Джали го изяде грациозно от ръката й.

Впрочем Гренгоар не я остави да продължи мечтите си. Той се осмели да й зададе един деликатен въпрос:

— И тъй, вие не ме искате за съпруг?

Девойката го погледна втренчено и отвърна:

— Не.

— Ами за любим?

Тя направи пренебрежителната си гримаса.

— Не.

— За приятел? — продължи Гренгоар.

Есмералда го погледна отново втренчено и като помисли малко, промълви:

— Може би.

Това „може би“, тъй скъпо на философите, насърчи Гренгоар.

— Знаете ли какво е приятелство? — попита той.

— Да — отвърна циганката. — То означава брат и сестра, две души, които се докосват, без да се сливат, като двата пръста на ръката.

— Ами любовта? — продължи Гренгоар.

— О, любовта! — отвърна тя и гласът й затрепера. — Двама души, а сякаш са един. Мъж и жена, слети в ангел. Земен рай.

Произнасяйки тези думи, уличната танцьорка беше толкова хубава, че Гренгоар остана покъртен. Стори му се, че хубостта й съответствува съвършено на ориенталската екзалтираност на думите й. Невинната й розова устица се полуусмихваше. Ведрото й, непорочно чело се засенчваше от време на време от някаква мисъл подобно на огледало от топло дихание, а изпод дългите й сведени черни мигли струеше неизразима светлина, придаваща доловената по-късно от Рафаел идеална прелест, която се поражда от мистичното сливане на девственост, майчинство и божественост. Гренгоар продължи да задава въпроси:

— Какъв трябва да бъде човек, за да ви се хареса?

— Трябва да бъде мъж.

— Ами аз какво съм! — възкликна той.

— Истинският мъж носи на главата си шлем, в ръката — сабя, а на токовете — златни шпори.

— Значи, така — забеляза Гренгоар, — човек без кон не е мъж. Ами обичате ли вече някого?

— С любов?

— С любов.

Девойката се замисли за миг, после каза с необикновено изражение.

— Скоро ще узная.

— А защо не гази вечер? — поде нежно поетът. — Защо не мене?

Тя го погледна сериозно.

— Мога да обичам само мъж, който би ме закрилял.

Гренгоар се изчерви и не настоя повече. Тя очевидно намекваше за недостатъчната помощ, която той й бе оказал, когато беше изпаднала в критично положение два часа по-рано. Този спомен, заличен от другите преживелици през тази вечер, оживя в паметта му. Той се удари по челото:

— Ех, че съм заплес! Трябваше да почна оттам! Извинете глупавата ми разсеяност, госпожице. Как се изплъзнахте от ноктите на Квазимодо?

— О, отвратителният гърбльо? — каза тя и скри лице в ръцете си, като се разтрепера, сякаш тръпки я полазиха.

— Наистина е ужасен — съгласи се Гренгоар, без да забравя въпроса си. — Но как успяхте да се изтръгнете от него?

Есмералда се усмихна, въздъхна и не каза нищо.

— Знаете ли защо ви беше проследил? — попита Гренгоар, като се опита да се върне по обиколен начин на предишния си въпрос.

— Не зная — отвърна девойката и добави живо: — Ами вие, нали и вие вървяхте подире ми, защо ме следяхте?

— Откровено да ви кажа, и сам не зная защо — отвърна Гренгоар.

Замълчаха. Гренгоар дялкаше масата с ножчето си. Девойката се усмихваше и като че ли се любуваше на нещо отвъд стената. Изведнъж почна да пее едва чуто:

Quando las pintadas aves
Mudas estan, y la tierra…[1]

После млъкна рязко и започна да гали Джали.

— Чудесно животинче — забеляза Гренгоар.

— Тя ми е сестричка — отговори Есмералда.

— Защо ви наричат Есмералда? — попита поетът.

— И аз не зная.

— Кажете все пак!

Тя измъкна от пазвата си малка продълговата кесийка, закачена на шията й на огърлица от лаврови зърна. От кесийката дъхаше силно на камфор. Тя беше обвита в зелена коприна и точно в средата беше пришито голямо зелено стъкло, подобно на изумруд.

— Може би заради това — каза тя.

Гренгоар посегна да вземе кесийката, но девойката се отдръпна.

— Не я докосвайте. Това е муска. Или ще развалиш магията, или ще си навлечеш беда.

Любопитството на поета се разпали още повече.

— Кой ви я е дал?

Тя сложи пръст на устните си и скри муската в пазвата си. Гренгоар се опита да я поразпита още малко, но девойката почти престана да му отговаря.

— Какво означава думата Есмералда?

— Не зная — отвърна тя.

— На какъв език е?

— Египетски, струва ми се.

— И аз така предполагах — каза Гренгоар. — Не сте ли от Франция?

— Не зная.

— Живи ли са родителите ви?

Тя му отговори с една старинна мелодия:

Баща ми беше птичка,
летеше майка ми с крила.
Минавам през реки самичка,
без лодка, още без гребла.
Летеше майка ми с крила,
баща ми беше птичка.

— Добре — каза Гренгоар. — На колко години сте дошли във Франция?

— Съвсем малка.

— А в Париж?

— Миналата година. Когато влизахме през Порт-Папал, видях да прелита блатно синигерче. Беше в края на август и аз си казах: „Зимата ще бъде сурова.“

— И тя наистина беше сурова — каза Гренгоар, доволен от завързания разговор. — Аз я прекарах в духане на пръстите си. Нима имате пророческа дарба?

Тя стана отново лаконична.

— Не.

— Този човек, когото наричате египетски херцог, главатар на племето ви ли е?

— Да.

— И точно той ни ожени, нали? — забеляза плахо поетът. Тя направи обичайната си гримаса.

— Аз не зная дори името ти!

— Името ми ли! Веднага ще ви го кажа, ако се интересувате: Пиер Гренгоар.

— Знам едно по-хубаво име.

— Лошо момиче! — възкликна поетът. — Но няма значение, не ви се сърдя. Знаете ли, може би ще ме обикнете малко, ако ме опознаете по-добре. Освен това вие толкова доверчиво ми разказахте историята си, че и аз ви дължа същото. Аз се казвам Пиер Гренгоар и съм син на събирача на нотариалните такси в Гонес. Баща ми го обесиха бургундците, а майка ми я заклаха пикардците по време на обсадата на Париж преди двадесет години. И така на шест години останах кръгъл сирак и единствената подметка на обувките ми беше парижкият паваж. Не помня как съм прекарал промеждутъка от шест до шестнадесет години. Ту някоя зарзаватчийка ми даваше плодове, ту някой хлебар ми подхвърляше къшей хляб. Вечер гледах да ме уловят нощните стражи, които ме отвеждаха в затвора и там намирах поне купчина слама. Това не ми попречи, както виждате, да порасна и да отслабна. Зиме се греех на слънце под входа на двореца Санс и намирах, че е много смешно да палят огньове през лятото, на Еньовден. На шестнадесет години пожелах да се сдобия с професия. Опитах едно след друго всичко. Станах войник. Но не бях достатъчно смел. Станах монах, но не бях достатъчно набожен, пък и не можех да пия. От отчаяние постъпих чирак при майстори зидари. Но не бях

достатъчно як. Повече ме влечеше да стана учител. Вярно е, че не знаех да чета, но това съвсем не беше пречка. След известно време забелязах, че за всяка професия не ми достигаше по нещо. И като разбрах, че не съм годен за нищо, станах напълно съзнателно поет и римотворец. Това поне е работа, за която човек винаги може да се залови, когато няма друга, пък и все е по-хубаво, отколкото да крадеш, както ме съветваха няколко крадливи момчетии измежду приятелите ми. За щастие срещнах един прекрасен ден дон Фроло, уважаемия архидякон на „Света Богородица“. Той се заинтересува за мене и на него съм задължен, ако днес съм истински образован човек, който знае латински, като се почне от труда „De officiis“[2] на Цицерон и се свърши с „Житията“ на селестинските отци, и който не е бос нито но схоластика, нито по поетика, нито по стихосложение, нито дори по херметика, гази премъдрост на премъдростите. Аз съм автор на мистерията, която бе представена днес с голям успех пред многолюдна публика в голямата зала на съдебната палата. Написал съм и една книга, която ще излезе около шестстотин страници, върху чудната комета от 1465 година, същата, заради която полудя един човек. Имал съм и други успехи. Понеже разбирам малко нещо от артилерия, взех участие, при отливането на голямото оръдие на Жан Мог, което, както знаете, избухна на Шарантонския мост в деня, когато го изпробваха, и уби двадесет и четирима зяпльовци. Виждате, че не съм лоша партия за женитба. Знам и какви ли не интересни номера, на които ще науча козичката ви. Как например да подражава на парижкия владика, този проклет фарисей, чиито воденици заливат с вода минувачите по целия воденичарски мост. Освен това моята мистерия ще ми донесе доста пари в брой, ако изобщо ми платят. С една дума, аз съм цял на вашите заповеди — и телом, и духом, с всичките си знания и дарования; и съм готов да живея с вас, госпожице, както ви се харесва: целомъдрено или по-забавно, като мъж и жена, ако ви е угодно, или като брат и сестра, ако така ви е по-угодно.

Гренгоар млъкна, очаквайки въздействието на многословната си реч върху девойката. Циганката гледаше земята.

— Феб — промълви тя полугласно и се обърна към поета. — Феб, какво означава тази дума?

Без да може да проумее връзката между неговата реч и този въпрос, Гренгоар нямаше нищо против да блесне с начетеността си.

Той отвърна малко наперено:

— Латинска дума, която значи *слънце*.

— Слънце! — възкликна тя.

— Така се е наричал и един прекрасен стрелец, който е бил бог — добави Гренгоар.

— Бог! — повтори египтянката и гласът й прозвуча мечтателно и страстно.

В този миг една от гривните й се откачи и се търкулна по пода. Гренгоар се наведе бързо да я вдигне. Когато се изправи, от девойката и козичката нямаше нито следа. Чу се само как щракна резето на вратичката, която навярно водеше в съседната стаичка и се затваряше от другата страна.

„Дали поне ми е оставила легло?“ — запита се нашият философ.

Той огледа стаята. Една-единствена вещ беше подходяща за тази цел — доста дълъг дървен сандък. Само че капакът му беше целият в резба, така че когато Гренгоар се просна върху него, той изпита почти същото усещане, каквото би изпитал Микромегас[3], ако легнеше върху Алпите.

„Няма що — каза си поетът, като се нагласи, доколкото можа. — Трябва да се примиря със съдбата си. Колко странна сватбена нощ все пак! Жалко! В тази женитба със счупената стомна имаше нещо наивно и примитивно, което много ми допадаше.“

---

[1] Когато пъстрите птички са безмълвни и когато земята… (исп.). — Б. пр. ↑

[2] За задълженията (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Великан, герой от един разказ на Волтер. — Б. пр. ↑

КНИГА ТРЕТА

I. „СВЕТА БОГОРОДИЦА“

„Парижката света Богородица“ и днес още е несъмнено величествена и вълнуваща старина. Но колкото и хубава да се е запазила тя въпреки напредналата си възраст, не можем да не съжаляваме и да не се възмущаваме от безбройните посегателства и осакатявания, нанесени от времето и хората на този внушителен архитектурен паметник без капка почит към Карл Велики, който е положил основния й камък, нито към Филип Август, който е сложил последния.

До всяка бръчка по челото на тази стара кралица на нашите катедрали личи неизбежно и белег от рана. „Tempus edax, homo edacior“[1], което аз охотно бих превел по следния начин: „Времето е сляпо, а човек е невежа“.

Ако имахме време да разгледаме една по една заедно с читателя разрушителните следи върху старинната църква, най-невинни биха се оказали причинените от времето щети, а най-зловредните се дължат на хората, и то предимно на хората на изкуството. Принуден съм да си послужа с израза „хора на изкуството“, защото през последните години най-различни индивиди си присвоиха званието архитекти.

Преди всичко — нека се ограничим с няколко най-ярки примера — рядко може да се срещне по-хубава архитектурна страница от фасадата на „Парижката света Богородица“ с трите готически портала, с назъбената, сякаш извезана ивица на двадесет и осемте кралски ниши, с огромната централна розетка между двата странични прозореца — подобна на свещеник, застанал между дякона и поддякона, — с високата изящна галерия от детелинообразни сводове, която поддържа на крехките си колонки тежката тераса, и най-сетне с двете мрачни и масивни кули с плочести стрехи, хармонични части на великолепно цяло; всичко това се разгръща пред погледа разнообразно и стройно с безчислените статуи, скулптури и резби, мощно обединени в спокойното величие на цялата фасада. Необятната каменна симфония, колосално дело на един човек и на цял народ, единна и сложна като „Илиадата“ или като народния епос, с който се родее,

дивно произведение, за което са дали своя принос всички сили на една епоха, от всеки камък на което блика под стотици форми въображението на работника, овладяно от гения на художника строител. Човешко творение, с една дума, могъщо и плодотворно като божествените творения, защото е заимствувало техните две най-характерни черти — разнообразие и нетленност.

И всичко, което казваме за фасадата, важи за цялата църква. А всичко, което можем да кажем за парижката катедрала, се отнася и за останалите християнски църкви на средновековието, В това избликнало от само себе си, последователно и строго съразмерно изкуство всичко е издържано. Измерете единия пръст на гиганта и ще добиете представа за целия му ръст.

Но нека се върнем на фасадата на „Парижката света Богородица“ такава, каквато я виждаме сега, когато се възхищаваме благоговейно от строгата величествена катедрала, която е вдъхвала страх по думите на един от нейните летописци: „Quae mole sua terrorem incutit spectantibus“[2].

Три важни части не съществуват вече. Най-напред, стълбата с единадесет стъпала, която я е издигала над земята. После, долната поредица статуи, които са запълвали нишите на трите портала; и най-сетне — горната поредица, която е украсявала галерията на първия етаж с двадесет и осемте най-древни крале на Франция, като се почне с Хилдеберт и се стигне до Филип-Август с „императорската ябълка“ в ръка.

Времето е премахнало стълбата, повдигайки бавно и неудържимо нивото на Сите. Но макар и да е погълнало едно след друго под прилива на парижкия паваж стъпалата, които са подчертавали величествената височина на сградата, времето все пак ѝ е дало повече, отколкото ѝ е взело, защото то е оставило върху фасадата тъмната отсенка на вековете, която превръща преклонната възраст на архитектурните паметници в истински разцвет на тяхната красота.

Но кой е повалил двете редици статуи? Кой е опразнил нишите? Кой е издълбал точно в средата на централния портал този незаконнороден ъглест свод? Кой се е осмелил да вмъкне в него редом с арабеските на Бискорнет тази безвкусна, отрупана с резби врата в стил Луи XV? Хората; архитектите, днешните представители на изкуството.

А вътре в храма? Кой е съборил колоса свети Кристоф, пословичен между статуите, както голямата зала в съдебната палата е била пословична между другите зали или както острият връх на Страсбургската катедрала се е славел между всички камбанарии? Кой е помел грубо мириадите статуи, които са населявали пространството между колоните на кораба и олтара — коленичили, изправени, на коне, мъже, жени, деца, крале, епископи, военни, каменни, мраморни, златни, сребърни, медни или дори восъчни? Не времето във всеки случай.

Кой е сменил стария готически олтар, пищно отрупан с мощи и реликви, с този тежък мраморен саркофаг, украсен с облаци и ангелски главички, самотен образец от Вал дьо Грас или от Дома на инвалидите? Кой е вкопал така нелепо този каменен анахронизъм в плочите на Каролингите, положени там от Еркандус? Та нали Луи XIV, изпълнявайки обета на Луи XIII?

Кой е сложил хладните бели стъкла на мястото на разноцветните стъклописи, тъй прекрасни, че нашите деди се чудели на какво да спрат смаяния си взор — дали на розетката на главния портал или на заострените сводове на абсидата? Какво би казал най-обикновеният псалт от шестнадесети век, ако видеше красивата жълта боя, с която нашите архиепископи вандали са наплескали съборната ни църква? Той би си спомнил навярно, че някога палачите са боядисвали с този цвят домовете на осъдените. Би си спомнил, че целият дворец Пти Бурбон е бил измазан поради измяната на конетабъла с жълта боя, „и при това толкова доброкачествена — както твърди Совал — и толкова дълготрайна, че и след сто години не е загубила цвета си“. Псалтът би помислил, че светото място е осквернено и би побягнал.

А изкачим ли се на върха на катедралата, без да споменаваме хилядите други варварства — къде е пленителната малка камбанария, издигната на пресечната точка на покрива, крехка и дръзка като своята съседка, разрушената днес стрела на „Сент Шапел“? Стройна, устремена, звънка, прозрачна, тя се е възнасяла към небето, изпреварила кулите. Някакъв архитект с премного изтънчен вкус я ампутирал през 1787 година, като сметнал, че е достатъчно да лепне днешния широк оловен пластир, напомнящ капак на тенджера, за да прикрие раната.

Такова е било отношението към дивното средновековно изкуство почти във всички страни и по-специално във Франция. Върху развалините му личат три вида накърнявания, проникнали на различна дълбочина: най-напред — времето, което е покрило изцяло повърхността му с ръжда, нащърбвайки я на места. После политическите и религиозни революции, които — слепи и яростни по природа — са връхлетели бурно върху него, раздрали пищната му дреха от скулптури и резби, разбили розетките, разкъсали нанизите от арабески и статуетки, изтръгнали статуите било заради митрите им, било заради короните. И най-сетне модите — една от друга по-смешни и по-глупави, които след анархичните, но великолепни отклонения на Ренесанса са се редували една след друга при неизбежния упадък на архитектурата. Модите са нанесли повече вреда от революциите. Те са се врязали в живата плът, те са посегнали на самия скелет, те са осакатили, окастрили, изопачили, унищожили формата и символа на сградата, неговия замисъл и красота. А после са се заели да преправят. Времето и революциите не са имали подобна претенция. Модите са лепнали безсрамно в името на „добрия вкус“ върху раните на готическата архитектура своите жалки еднодневни украшения — мраморни панделки, метални помпони, същинска проказа от овали, волюта, завъртулки, драперии, гирлянди, ресни, огнени езици от камък, облаци от бронз, охранени амури, пухкави ангелчета, проказа, която за пръв път почна да разяжда лика на изкуството в молитвената стая на Екатерина Медичи, за да то задуши в гърчове и гримаси в будоара на мадам Дюбари.

И така, за да обобщим накратко казаното дотук — три вида посегателства обезобразяват днес готическата катедрала. Бръчки и брадавици по епидермата — дело на времето. Издевателства, грубости, наранявания, разрушения — дело на революциите от Лютер до Мирабо. Осакатявания, ампутирвания, изкълчвания, „реставрации“ — дело на професорите, подражаващи на гръцкото, римското или варварското изкуство в духа на Витрувий и Виньоле. Академиите унищожиха дивното изкуство, създадено от вандалите. Към вековете и революциите, които поне рушат безпристрастно и величаво, се присъединяват рояк школски архитекти, обучени, признати, дипломирани, които унищожават съзнателно, водени от лошия вкус, и заместват, за да увековечат Партенона, готическите дантели с

цикориите от времето на Луи XV. Магарешки ритник на умиращ лъв. Стар, засъхващ дъб, нападнат, глождeн и разяждан от гъсеници.

Колко сме далеч от епохата, когато Робер Сьоналис, сравнявайки „Парижката света Богородица“ с прочутия, „толкова превъзнасян от древните езичници“ храм на Диана в Ефес, който обезсмърти Херострат[3], намирал галската катедрала „по-забележителна по дължина, широчина, височина и строеж“.

Впрочем „Парижката света Богородица“ съвсем не е цялостен, строго определен и илюстриращ даден стил архитектурен паметник. Тя не е вече романска църква, без да бъде още напълно готическа. Тя не спада към определен архитектурен тип. „Парижката света Богородица“ не се отличава като абатството „Турню“ с тежка масивна квадратна форма, широк кръгъл свод, ледена голота, величествена простота, подобно на напълно издържаните сгради в романски стил. Тя не е и като катедралата в Бурж — великолепно, леко, многообразно, пищно, отрупано с остри върхове произведение на готическия стил. Невъзможно е да се причисли към античното семейство на мрачните, тайнствени, прихлупени и като че ли смазани от пълния полукръг храмове, едва ли не египетски, ако се изключи покривът им. Съвсем неразгадаеми, жречески, символични, с повече ромбоиди и зигзаги в украшенията, отколкото цветя, с повече цветя, отколкото животни, с повече животни, отколкото хора. Произведения по-скоро на епископа, отколкото на архитекта. Първо превращение на изкуството, изцяло белязано от теокрацията и военната дисциплина, водещо началото си от византийската империя и стигащо до Вилхелм Завоевателя. Невъзможно е също така да бъде причислена и към по-късното семейство на устремените нагоре безплътни църкви с пищни стъклописи и скулптури, островърхи и дръзки, обществени и граждански като политически символи, волни, своеобразни и необуздани като произведения на изкуството. Второ превращение на изкуството, но не вече йероглифно, строго, неизменно и жреческо, а художествено, напредничаво, народностно, което почва със завръщането от кръстоносните походи и свършва с Луи XI. „Парижката света Богородица“ няма нито чисто романски произход като първите, нито чисто арабски — като вторите.

Тя е архитектурен паметник от преходния период. Саксонският архитект едва бил издигнал първите стълбове на кораба в храма и

ъглестият свод пристигнал от Изток и стъпил като завоевател върху широките романски капители, предназначени за пълния полукръг. Готическият стил, господар от този момент нататък, се е наложил в останалата част на сградата. И все пак, неопитен и плах в началните си стъпки, той се е развял на ширина и още доста сдържан, не е посмял да се устреми в стрели и острия, както по-късно в толкова много дивни катедрали. Повлиял се е като че ли от съседството на тежките романски стълбове.

Тези сгради от периода на преход от романски към готически стил са не по-малко ценни впрочем за проучване, отколкото чистите образци. Те изразяват един етап на изкуството, за който не бихме имали представа без тях: присаждането на ъглестия свод върху пълния полукръг.

„Парижката света Богородица“ представлява интересен образец на тази разновидност. Всяка стена, всеки камък на този внушителен архитектурен паметник е не само страница от историята на страната, но и страница от историята на науката и изкуството. Така например, за да се спрем само на по-главните подробности, докато малката червена вратичка достига едва ли не пределите на готическата изтънченост през XV век, стълбовете на кораба ни връщат с обема и тежестта си към абатството „Сен Жермен де Пре“ от времето на Каролингите. Човек би бил склонен да мисли, че между тази вратичка и стълбовете са изминали цели шест века. Дори и херметиците намират в символиката на главния портал задоволително изложение на науката си, чието пълно йероглифно изображение е дадено в църквата „Сен Жак дьо ла Бушри“. По такъв начин в „Парижката света Богородица“ е слято, размесено и съчетано всичко — романското абатство, философската църква, готическото и саксонското изкуство, тежкият кръгъл стълб, който напомня Грегоар VII, символиката на херметиците, с която Никола Фламел се явява предшественик на Лютер, папското единство, схизмата, „Сен Жермен де Пре“ и „Сен Жак дьо ла Бушри“. Тази централна църква прародителка е нещо като химера: тя е заела от един храм главата, от друг — крайниците, от трети — тялото, и тъй има нещо общо с всички.

Повтаряме, тези кръстосани постройки са еднакво интересни за художника, за любителя на античното и за историка. Те ни дават представа за първичността на архитектурата, като ни доказват, подобно

останките от строежите на циклопите, египетските пирамиди и исполинските индуски пагоди, че най-великите произведения на архитектурата са по-скоро дело на цялото общество, отколкото на отделната личност, че те са по-скоро принос на цели народи, отколкото изблик на отделни гении. Следи от дадена нация. Наноси на вековете. Утайка от последователните изпарения на човешките общества. С една дума, геоложки формации. Всяка вълна от времето оставя своя нанос, всяка раса — своя слой, всеки индивид — своя камък. Така градят бобрите, така градят пчелите, така градят и хората. Величавият символ на архитектурата — Вавилонската кула — е всъщност пчелен кошер. Големите архитектурни паметници, подобно на големите планини, са дело на вековете. Често изкуството се видоизменя, преди те да са довършени: „Pendent opera interrupta.“[4] Довършват се без сътресения според изискванията на видоизмененото изкуство. Новото изкуство поема сградата в състоянието, в което я заварва, врязва се в нея, нагажда я към себе си, продължава я по своему и я довършва, ако това му се удаде. Този процес се извършва спокойно, без затруднете, без реакции, по силата на естествен безпристрастен закон. Присадът се хваща, жизнените сокове си текат, растението продължава да живее. Разбира се, в тези последователни спойки на няколко вида изкуство на различни височини в една и съща сграда се крие материал за обемисти книги, нерядко за цяла всемирна история на човечеството. В тези огромни безименни маси човекът, строителят, индивидът се заличават. Те въплътяват и сумират човешкия ум. Времето е истинският архитект, народът — истинският зидар.

Ако се спрем само на европейската християнска архитектура — тази породена сестра на грандиозните архитектурни паметници на Изтока, — тя ни изглежда действително като огромна геологична формация, разделена на три ясно разграничени слоя, напластени един над друг: романски, готически и Ренесанс, който с удоволствие бих нарекъл гръко-римски слой. Над романския пласт — най-древен и най-дълбок — властвува пълният полукръг, който се явява отново и в горния пласт, Ренесанса, поддържан от гръцка колона. Ъглестият свод заема средата. Постройките, които принадлежат изключително на един от тези три слоя, са ясно разграничени една от друга, единни и цялостни. Такова е абатството „Жумиеж“, Реймската катедрала, църквата „Сент Кроа“ в Орлеан. Но трите пласта се смесват и преливат

един в друг по краищата си, както цветовете на слънчевия спектър. Така са възникнали нееднородните преходни архитектурни паметници, носещи различни оттенъци. Някой от тях е романски в основата, готически по средата, гръко-римски в горната част, защото е бил построен за шестстотин години. Но това се среща рядко. Образец на подобен архитектурен паметник е кулата в Етамп. По-често се срещат постройки, спадащи към две формации. Такава е „Парижката света Богородица“ — готическа църква, чиито първи стълбове са забити в романския пласт, в който са затънали също порталът на „Сен Дьони“ и корабът на „Сен Жермен де Пре“. Такава е и пленителната зала на духовниците в Бошервил, пропаднала до пояс в романския пласт. Такава е и Руанската катедрала, която щеше да бъде чисто готическа, ако острият й централен връх не се къпеше в Ренесанса.

Обаче всички тия разновидности, всички тия отлики засягат само външност на църквите. Изкуството е променяло само кожата си. Самото устройство на християнската църква изобщо не е било засегнато. Все същият вътрешен скелет, същото логично разположение на частите. Каквато и да е скулптурната и дантелена обвивка на катедралата, под нея непременно срещаме, макар и в зародиш, в първично състояние, романската базилика. Тя се разгръща върху земята според един и същ строг закон. Два винаги едни и същи кораба, пресичащи се на кръст, със закръглен във форма на абсида горен край — олтарът. Все същите по-ниски странични галерии за вътрешните процесии и параклисите, свързани с кораба чрез светлите отвори между колоните. Върху тази неизменна основа — безкрайно разнообразие на броя на параклисите, порталите, камбанариите, стрелите според прищявката на века, на народа или на изкуството. Веднъж осигурила правилното богослужение, архитектурата е свободна в почините си. Статуи стъклописи, розетки, арабески, дантели, капители, барелефи, тя може да съчетава, както пожелае, приумиците на въображението си. На това се дължи невероятно разнообразната външност на тези сгради, подчинени на толкова строг ред и единство в основата си. Дънерът на дървото си остава един и същ, само разклоненията и листата му са своеобразни.

---

[1] Времето разяжда, човек разяжда повече (Овидий). — Б. пр. ↑

[2] Която с големите си размери вдъхва страх у зрителите (Дю Брьол). — Б. пр. ↑

[3] Безличен ефесянин, който запалил храма в деня на раждането на Александър Велики, за да се прослави. — Б. пр. ↑

[4] Прекъснатият строеж остава висящ (Вергилий). — Б. пр. ↑

II. ПАРИЖ ОТ ПТИЧИ ПОЛЕТ

Преди малко се опитахме да възстановим за читателя прекрасната „Парижка света Богородица“. Описахме в общи линии красотата, която тя притежаваше в петнадесети век и която й липсва сега. Но забравихме най-важното — панорамата, която се откриваше тогава от кулите й.

Когато след дълго изкачване пипнешком по тъмната спираловидна стълба, пресичаща отвесно дебелия зид на камбанарията, се излезеше внезапно на една от двете залени със светлина и слънце тераси, пред погледа се разстилаше вълшебна гледка на всички страни. Гледка sui generis[1], която лесно биха могли да си представят ония наши читатели, които са имали щастието да видят напълно запазен стилно готически град, а такива градове още се срещат — например Нюрнберг в Бавария, Виттория в Испания или някои по-малки градчета, стига само да са напълно запазени — Витре в Бретан или Нордхаузен в Прусия.

Париж преди триста и петдесет години, Париж в петнадесети век беше още по онова време град гигант. Ние, сегашните парижани, имаме обикновено погрешна представа за площта, с която той се е уголемил по-късно. От Луи XI насам градът едва ли е нараснал дори с една трета. И разбира се, той е загубил много повече по красота, отколкото е спечелил по големина.

Париж е възникнал, както се знае, на древния остров Сите, който има форма на люлка. Чакълестият бряг на острова бил първата му ограда, Сена — първият му ров. В продължение на няколко века той си е останал остров с два моста — единият на север, другият на юг, и две кули на мостовете си, едновременно врати и крепости — Големия Шатле на десния бряг и Малкия Шатле на левия. По-късно, още по времето на първите крале, Париж се почувствувал много натясно в острова, където не можел вече да се обърне, и прекрачил реката. Тогава една стена се врязала в полето от двете страни на Сена отвъд Големия и Малкия Шатле. До миналия век все още стърчаха останки от тази старинна ограда. Днес е останал само споменът и тук-таме някое

свързано с нея предание: Порт Боде или Бодоайе, Porta Bagauda. Постепенно потокът къщи, изтласкван безспир от сърцето на града към периферията, залива, разяжда, изтрива и съвсем заличава тази оградна стена. Филип-Август построява нова дига. Той заключва Париж в околовръстна верига от големи, високи и яки кули. Повече от век къщите се притискат, блъскат се една в друга и повишават нивото си като вода в басейн. Те стъпват дълбоко, трупат етаж върху етаж, качват се една над друга, избликват на височина като сок под налягане, надпреварват се да подават глави над съседите си, за да вдъхнат малко въздух. Улицата хлътва все по-навътре и става все по-тясна. Всяко празно местенце се попълва и изчезва. Най-сетне къщите прескачат стената на Филип-Август и се пръсват весело и безредно като бегълци в равнината. Разполагат се нашироко, изрязват си градинки сред полето. Още от 1367 година покрайнините на града толкова се разрастват, че се налага издигането на втора стена, главно върху десния бряг. Построява я Шарл V. Но град като Париж е в постоянен растеж. Само такива градове стават столици. Те приличат на фунии, в които се стичат всички географски, политически, морални и интелектуални притоци на дадена страна, всички естествени склонности на даден народ. Кладенци на цивилизацията, ако мога да се изразя така, а също и клоаки, в които се сцежда и се набира капка по капка, век по век всичко — търговия, индустрия, образование, население, жизнени сокове, целият живот, цялата душа на една нация. Стената на Шарл V споделя участта на стената на Филип-Август: още в края на петнадесети век тя бива прескочена, надхвърлена и предградията плъзват отвъд нея. През шестнадесети век тя изглежда смалена и свита в стария град, защото извън нея се сгъстява новият град. И така, още в петнадесети век, за да се спрем дотам, Париж бе вече изтъркал трите концентрични кръга от стени, които по времето на Юлиан Отстъпника бяха още в зародиш в Големия и Малкия Шатле. Мощният град бе разпукал един след друг четирите пояса от стени, като дете, което расте и пука миналогодишните си дрехи. По времето на Луи XI стърчаха още на места в това море от къщи няколко порутени кули от старинните огради като върхове на хълмове по време на наводнение, архипелаг острови от стария Париж, потънал под новия.

Оттогава насам за съжаление Париж пак се е видоизменил, но той е прекрачил само една ограда, стената на Луи XV — тази жалка

стена от тиня и храчки, достойна за краля, който я бе издигнал, и за поета, който я бе възпял:

Пристегнат от стена,
Париж смутен застена.

В петнадесети век Париж все още беше разделен на три ясно разграничени и независими градове, всеки със своята специфична физиономия, предназначение, нрави, обичаи, привилегии, история — Сите, Университета, Града. Сите заемаше острова и беше най-старинен, най-малък, родител на другите два, притиснат между тях като — простете за сравнението — дребна старица между две хубави снажни девойки. Университета се простираше върху левия бряг на Сена от крепостта Турнел до крепостта Нел — точки, които отговарят в днешния Париж на Винарския пазар и на Монетния двор. Стената му се врязваше надълбоко в равнината, където Юлиан беше построил своите бани. Тя включваше и възвишението Сент Жонвиев. Кулминационната точка на тази крива линия беше Порт Папал, тоест почти до мястото на днешния Пантеон.

Града, който беше най-обширната от трите части на Париж, се разстилаше на десния бряг. Кеят му, прекъснат на много места, се виеше край Сена от кулата Бий до кулата Боа, тоест от мястото, където днес се намират продоволствените складове, до Тюйлери. Тези четири точки, в които Сена пресичаше оградата ма столицата — вляво крепостите Турнел и Нел, а вдясно кулите Бий и Боа, се наричаха просто „четирите кули на Париж“. Града нахлуваше още по-навътре в полето. Най-високата точка от оградата на града (построена от Шарл V) беше при Порт Сен Дьони и Порт Сен Мартен, които и днес се намират на тия места.

Както вече казахме, всяка една от тия големи части на Париж беше отделен град, но с доста тясно предназначение, за да бъде истински самостоятелен град и да може да мине без другите. Всеки от тях обаче имаше свой собствен облик. В Сите изобилствуваха църквите, в Града — частните дворци, а в Университета — колежите. Като изоставим второстепенните особености на стария Париж и своеобразните закони на пътното право, ние ще кажем изобщо,

позовавайки се на хаоса в общинските ведомства, че островът принадлежеше на епископа, десният бряг — на кмета, а левият — на ректора. Парижкият прево, кралски, а не общински служител, държеше върховната власт. Сите се гордееше с „Парижката света Богородица“, Града — с Лувъра и кметството, а Университета — със Сорбоната. В Града се намираха халите, в Сите — болницата, в Университета — Пре о Клер. Престъпленията, извършени от учещите на левия бряг в тяхното Пре о Клер, се съдеха в острова, в съдебната палата, а се наказваха на десния — в Монфокон, освен ако се намесеше ректорът, преизпълнен от съзнанието за силата на Университета и слабостта на краля. Защото учещите се имаха привилегията да бъдат обесвани у дома си.

Нека отбележим мимоходом, че повечето от тия привилегии — а между тях имаше и по-значителни — бяха изтръгнати от краля чрез бунтове и вълнения. Така си върви от памтивека: кралят пуска само когато народът дърпа. В една старинна грамота е казано наивно по повод верността на поданиците: „Civibus fklelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus inlerrupta. multa peperit privilegio.“[2]

В петнадесети век Сена миеше пет острова сред стените на Париж — Вълчия остров, където тогава още растели дървета, докато днес има само дърва. Кравия и Богородичния, епископски владения, пусти и двата, ако не смятаме няколко колиби. (В седемнадесети век тези два острова били слети, застроени и днес носят името Сен Луи.) Най-сетне Сите и на върха му Островчето на превозвача на крави, изчезнало по-късно под насипа Пон Ньоф. По онова време Сите имаше пет моста — три отдясно: Пон Нотр Дам и Понт о Шанж, каменни, и Понт о Мьоние, дървен, и два отляво: каменния Пти Пон и дървения Пон Сен Мишел. Всичките отрупани с къщи. Университета имаше шест врати, построени от Филип-Август. Те бяха, като почнем от крепостта Турнел: Сен Виктор, Бордел, Порт Папал, Сен Жак, Сен Мишел и Сен Жермен. Града имаше също шест врати, построени от Шарл V. Те бяха, като почнем от кулата Бий: Сент Антоан, Тампъл, Сен Мартен, Сен Дьони, Монмартър и Сент Оноре. Тези врати бяха здрави и хубави и хубостта им никак не вредеше на здравината им. Широк и дълбок ров с буйно течаща вода, прииждаща зиме, миеше подножието на околовръстната стена на Париж. Водата идваше от

Сена. Нощем затваряха вратите, препречваха реката и двата края на града с дебели железни вериги и Париж заспиваше спокойно.

Гледани от птичи полет, тези три града — Сите, Университета и Града — предлагаха на погледа сплъстена мрежа от странно заплетени улици. И все пак още от първия миг се познаваше, че тези три отделни части образуват едно цяло. Веднага се забелязваха две успоредни улици, които не се пресичаха никъде, почти съвсем прави, прекосяващи едновременно и трите града от единия до другия край, от юг на север, перпендикулярно на Сена. Те ги свързваха, те ги съединяваха, като преливаха безспир тълпи народ от единия в другия и образуваха един общ град от трите града. Първата улица водеше от Порт Сен Жак до Порт Сен Мартен. Тя се наричаше в Университета улица „Сен Жак“, в Сите — улица „Жуиври“, а в Града — улица „Сен Мартен“. Пресичаше два пъти реката при Пти Пон и Пон Нотр Дам. Втората, която носеше името „Ла Арп“ върху левия бряг, „Барийри“ в острова и Сен Дьони върху десния бряг, пресичаше единия ръкав при Пон Сен Мишел, а другия — при Понт о Шанж. Тя водеше от Порт Сен Мишел в Университета до Порт Сей Дьони в Града. Но макар и под толкова различни имена това бяха едни и същи улици, улици майки, улици прародителки, двете главни артерии на Париж. Всички други вени на тройния град се вливаха в тях или водеха началото си от тях.

Независимо от тия две главни улици, пресичащи диаметрално Париж от край до край по цялата му ширина, общи за цялата столица, Града и Университета имаха още по една главна улица, успоредна на Сена, която пресичаше под прав ъгъл другите две „артерии“. Така в Града можеше да се отиде по права линия от Порт Сент Антоан до Порт Сент Оноре, а в Университета — от Порт Сен Виктор до Порт Сен Жермен. Тези две големи улици, кръстосани с първите две, образуваха канавата, върху която се преплиташе и затягаше във всички посоки подобната на лабиринт мрежа на парижките улички. В сливащите се очертания на тази мрежа се различаваха при внимателно вглеждане два разперени снопа — единият в Университета, другият в Града, — две ветрила от по-широки улици, водещи от мостовете към вратите.

Нещо от този геометричен план се е запазило и до днес.

Но каква гледка е представлявало всичко това от високите кули на „Парижката света Богородица“ през 1482 година. Точно това ще се опитаме да ви опишем.

Изкачил се задъхан до върха, зрителят оставаше замаян преди всичко от просналите се пред него покриви, комини, улици, мостове, площади, островърхи кули, камбанарии. Какво ли не грабваше наведнъж погледа — и фино изрязаната стрела, и острият покрив, и увисналата в ъглите на стените куличка, и каменната пирамида от XI век, и обелискът от плочи от XV век, и кръглата гола кула на замъка, и четвъртитата, покрита със скулптури камбанария на църквата, и голямото, и малкото, и масивното, и ефирното. Погледът дълго се рееше над този лабиринт, където всяко отделно нещо беше оригинално, целесъобразно, одухотворено и красиво, където всяка сграда беше художествена творба — от най-незначителния дом с рисунки и скулптури по фасадата, с кръстосани външни греди, прихлупен над вратите свод и струпани един над друг етажи до царствения Лувър, обкръжен по онова време от колонада от кули. Но нека видим какви по-значителни здания различаваше зрителят, веднъж свикнал с хаоса от постройки.

На преден план Сите. „Остров Сите — пише Совал, който покрай всичкия ненужен баласт има понякога и сполучливи стилни хрумвания — напомня огромен кораб, затънал в тинята, изтласкан от течението към средата на Сена.“ Ние обяснихме вече, че в края на XV век този кораб беше прикрепен към двата бряга на реката чрез пет моста. Корабоподобната форма беше направила впечатление дори на специалистите по гербовете и заради тази именно прилика по думите на Фавен и Паские, а не заради обсадата на норманите, на стария парижки герб е изобразен кораб. Гербът е същинска алгебра, той е език за този, който умее да го дешифрира. Цялата история на втората половина на средновековието е написана в гербове, както историята на първата половина — символиката на романските църкви. Гербовете представляват йероглифите на феодализма, които заместват йероглифите на теокрацията.

И така Сите се набиваше в очи с обърнатата си на изток кърма и насочения към запад нос. Обърнат с лице към носа на този кораб, зрителят виждаше пред себе си безчислена гмеж от стари покриви, над които се издигаше оловното кубе на „Сент Шапел“, наподобяващо

слон с куличка на гърба. Само че в случая куличката беше най-смело източената и най-съвършено изработената стрела, най-прозрачният дантелен конус, през който някога е прозирало небето. Пред самата „Парижка света Богородица“, на красивия площад пред църквата, обграден със старинни къщи, се вливаха три улици. Към южната страна на площада се накланяше набръчканата и начумерена фасада на парижката болница Отел Дийо с покрития си като че ли с брадавици и гнойни язви покрив. Надясно, наляво, на изток, на запад в тясната ограда на Сите се издигаха камбанариите на двадесет и една църкви от най-различни епохи с най-разнообразна форма и всевъзможна големина — като се почне от ниската, проядена от червеи романска камбанария на „Сен Дьони дю Па“, carcer Glaucini, и се свърши с тънките като игли камбанарии на „Сен Пиер о Бьо“ и „Сен Ландри“. Зад „Света Богородица“, на север, се раздипляше манастирът с готическите си галерии, а на юг — епископският дворец, изграден в полуромански стил. На изток — незастроеният нос Терен. Сред хаоса от къщи окото все пак различаваше изрязаните ажурно каменни митри, които украсяваха дори и таванските прозорчета на двореца, подарен от града на Жувенал де з-Юрсен. Много по-нататък личаха намазаните с катран бараки на пазара Палю и новата абсида на „Сей Жермен льо Вийо“, удължена през 1458 година за сметка на улица, „Фев“ Тук-таме прозираше кръстопът, задръстен от народ, позорен стълб, издигнат на някой завой, или пък част от хубавия паваж на Филип-Август, широките плочи, издълбани по средата на улиците от краката на конете и тъй несполучливо заменени през шестнадесети век с жалките камъчета, наречени „паваж на лигата“. Окото зърваше също някой заден двор с доста разпространената през петнадесети век прозрачна куличка за стълбището, каквато още може да се види на улица „Бурдоне“. Най-сетне, вдясно от „Сент Шапел“, на запад, се виждаше съдебната палата, опряла кулите си на брега на реката. Високостволите дървета на кралските градини, които заемаха западния нос на Сите, скриваха от погледа Островчето на превозвача на крави. Колкото до водата от двете страни на острова, тя почти не се виждаше отгоре. Реката беше закрита от мостовете, а мостовете — от къщите.

Когато погледът се плъзнеше над мостовете, отрупани с преждевременно зеленясали поради влагата покриви, и се насочваше към Университета, първата постройка, която го задържаше там, беше

дебелият и нисък сноп от кули — Малкият Шатле, чиято раззинала врата сякаш поглъщаше единия край на Пти Пон. Обхванехте ли с взор гледката от изток до запад, от Турнел до кулата Нел, пред вас се занизваха безспир къщи с украсени с резби греди, с разноцветни стъкла, с издадени един над друг етажи, надвиснали над паважа. Безкрайната начупена линия на покривите се пресичаше на места от някоя улица или от лицето или лакътя на голям частен каменен дворец, разположен нашироко с дворовете и градините си, с крилата и корпуса си сред простолюдните тесни, набутани една в друга къщи, като благородник сред купчина селяци. По кея се виждаха пет-шест такива дворци, като се започне с дома Лорен, който делеше с бернардинците голямото заградено пространство от Турнел чак до крепостта Нел, чиято главна кула служеше за граница на Париж и чиито островърхи покриви цели три месеца през годината очертаваха черните си триъгълници върху аления диск на залязващото слънце.

Този бряг на Сена съвсем нямаше търговски характер. Тук шумяха и се тълпяха повече учещи, отколкото занаятчии, и крайбрежната улица се простираше само от моста Сен Мишел до кулата Нел, а останалата част от брега беше ту гола песъчлива площ, както отвъд владенията на бернардинците, ту купища къщи, стъпили във водата, както между двата моста. Тук ехтеше постоянно врявата на перачките. Те викаха, разговаряха и пееха от сутрин до вечер, тупайки чевръсто бельото, както и в наши дни. Едно от най-веселите кътчета на Париж.

Университетът изглеждаше като компактен блок. От край до край хомогенна, плътна маса. Хилядите гъсти, островърхи, кажи-речи, слети един с друг покриви, с почти еднаква форма, изглеждаха, гледани отгоре, като еднородни кристали. Капризните улеи на уличките разрязваха тази пита от къщи на доста съразмерни резени. Четиридесет и двата колежа бяха пръснати равномерно, по малко навсякъде. Разнообразните и забавни върхове на техните хубави сгради бяха плод на същото изкуство, което бе построило и скромните покриви, над които те се издигаха. Те представяха всъщност същите геометрични фигури, само че повдигнати на квадрат или куб. Усложняваха цялото, без да нарушат единството му, допълваха го, без да го обременят. Геометрията създава хармония. Над живописните чардаци на левия бряг се открояваха пищно няколко хубави частни

дворци — дворецът Невер, Римският дворец, Реймският, изчезнали и трите днес, и дворецът Клюни, който все още съществува за утешение на любителите на изкуството, но без кулата си, съборена тъй безразсъдно само преди няколко години. Римската сграда с хубавите полукръгли арки близо до Клюни бяха баните на Юлиан. Виждаха се и доста абатства, които се отличаваха от частните дворци с по-благочестивата си красота и по-строгото величие, макар че бяха също така прекрасни и обширни. Измежду тях най-ясно се открояваше абатството на бернардинците с трите си камбанарии, „Сент Жонвиев“ със запазената си до днес квадратна кула, която ни кара да съжаляваме за останалата част от църквата, Сорбоната, полуколеж, полуманастир, с оцелелия си още възхитителен кораб, Хубавият квадратен манастир на матюринците, съседният манастир на бенедиктинците, в чиито стени успяха в промеждутъка между седмото и осмото издание на настоящата книга да вмъкнат на бърза ръка някакъв театър, абатството на корделиерите с три огромни, проснати един до друг покрива и най-сетне абатството на августинците със своята изящна стрела, издигаща се в западната част на Париж близо до кулата Нел. Колежите — съединително звено между манастирите и света — заемаха средно място сред архитектурните паметници между частните дворци и абатствата със своето строго изящество и със своите скулптури, по-тежки от дворцовите и не тъй сериозни като манастирските. За съжаление почти нищо не е останало днес от тези старинни сгради, в които готическото изкуство умееше така добре да съчетава пищното и умереното. Църквите (а те и в Университета бяха многочислени и великолепни и илюстрираха всички възрасти на архитектурата, като се почне от пълния кръг на църквата „Сен Жулиен“ и се стигне до стрелчатите сводове на „Сен Северен“) се възвишаваха над общия пейзаж и като ново съзвучие, прибавено към общата хармония, пробиваха сегиз-тогиз зигзаговидната линия на покривите със своите фино изработени стрели, прозирни камбанарии, устремени нагоре върхове, които се явяваха великолепно повторение на островърхи-те покриви на къщите.

Теренът на Университета беше хълмист. Възвишението Сент Жонвиев се издуваше като огромен мехур на югоизток. Гледани отгоре, тесните криволичещи улички на днешния Латински квартал с гроздовете къщи, плъзнали във всички посоки от върха и втурващи се

почти отвесно и безредно по стръмните склонове, едни едва ненагазили във водата, други плъпнали обратно нагоре, крепящи се сякаш една друга, представляваха интересна гледка. Непрекъснато придвижване на хиляди черни точки, разминаващи се по улиците, премрежваше очите на зрителя — минувачите, гледани отдалече и отвисоко.

Най-сетне тук-таме между тия покриви, остриета и безчислени сгради, които странно къдреха и назъбваха крайната линия на Университетския град, прозираше ту дебела, обрасла в мъх стена, ту тежка кръгла кула, ту зъбната градска врата, напомняща крепост — стената на Филип-Август. Отвъд нея се зеленееха ливади, бягаха пътища, покрай които се белееха къщи от предградията, все по-редки в далечината. Някои от тия предградия бяха доста значителни. На първо място предградието Сен Виктор, което почваше от крепостта Турнел с едносводестия мост над река Биевр, с абаството, в което се съхраняваше епитафията на Луи Дебелия, epitaphium Ludovici Grossi, и с църквата от XI век с осмоъгълна стрела и четири камбанарии (подобна църква може да се види в Етамп, там не е още съборена). По-нататък селището Сен Марсо, което по онова време имаше вече три църкви и един манастир. Още по-нататък, като оставим вляво Гобленовата мелница с нейните четири бели стени, идваше предградието Сен Жак с прекрасно изваяното разпятие на кръстопътя си и с църквите „Сен Жак дю О Па“, по онова време готическа, пленителна с острите си очертания, „Сен Маглоар“, с прекрасния си кораб, датиращ от XIV век, който по-късно бе превърнат от Наполеон в плевня, и „Нотър Дам де Шан“, известна с византийските си мозайки. Най-сетне, като отминем стърчащия сред полето манастир „Шартрьо“, пищна постройка, съвременница на съдебната палата, с разделени на участъци градини, както и развалините на Вовер, ползуващи се с лоша слава, погледът попадаше на запад върху трите романски стрели на църквата „Сен Жермен де Пре“. Предградието Сен Жермен, по онова време голяма община, наброяваше петнадесет до двадесет улици. На единия край на селището стърчеше острата камбанария на „Сен Сюлпис“. Съвсем близо до нея личеше квадратната ограда на панаира Сен Жермен, където днес се намира пазарът. После се виждаше позорният стълб на абата, хубава кръгла куличка с оловен конус отгоре. По-далеч беше керемидарницата и фурнаджийската улица,

водеща към общата хлебопекарница, мелницата върху могилката и болницата за прокажени — усамотена и избягвана от всички къщичка. Но най-много привличате и задържаше погледа самото абатство. Без съмнение този манастир, внушителен и като църква, и като замък, този абатски дворец, в който парижките епископи се чувствуваха поласкани, ако прекарат някоя нощ, трапезарията, която с красивия си външен изглед и великолепните розетки по прозорците приличаше на катедрала благодарение на майсторството на архитекта, изящният параклис на Богородица, обширната спалня, просторните градини, зъбчатата решетка, подвижният мост, назъбената ограда, която се очертаваше на фона на околните зелени ливади, дворовете, където проблясваха военни униформи, смесени със златоткани свещенически одежди, всичко това, групирано около трите високи камбанарии в романски стил, стъпили удобно върху готическата абсида, се открояваше живописно на хоризонта. Когато най-сетне, наситили се на Университета, обърнехте очи към десния бряг, към Града, гледката се променяше рязко. Много по-голям от Университета, Градът беше същевременно не тъй еднороден. Още при пръв поглед се забелязваше, че той е разделен на няколко особено ясно разграничени зони. Най-напред на изток, в тази част на града, която и до днес се нарича блатото, за спомен от блатото, в което някога Камюлоген натикал войската на Цезар, бяха струпани няколко двореца. Техният блок стигаше чак до реката. Четири почти слети един с друг дворци оглеждаха в Сена покритите си с плочи покриви, пресечени от изящни улички — Жуи, Санс, Барбо и частният дворец на кралицата. Тези четири сгради заемаха разстоянието от улица „Нонендиер“ до абатството на селестинците, чиято остра камбанария допълваше изящно линията на покривите и куличките им.

Няколкото зеленясали и порутени къщи, надвиснали над водата пред тези пищни дворци, не затуляха красивите чупки на фасадите им, широките им четвъртити прозорци в каменни рамки, островърхите им входове, отрупани със статуи, изпъкналите строго очертани ръбове на стените и всички пленителни архитектурни изненади и неизчерпаеми комбинации на готическото изкуство. Зад тези дворци се раздипляше на всички посоки безкрайната и разнообразна ограда на двореца Сен Пол, на места фугирана, другаде дъсчена или пък назъбена като крепост, на места засенчена от кичести дървета като монашеска

обител. В този дворец френският крал можеше свободно да настани двадесет и двама принцове, равни по ранг на престолонаследника и бургундския херцог ведно със слугите и свитите им, без да смятаме придворните благородници и императора, когато дойдеше на гости на Париж, и лъвовете, които имаха специално жилище п кралския дворец. Нека споменем мимоходом, че княжеските покои се състояха тогава най-малко от единадесет помещения, като се почне от парадната зала и се свърши с молитвената стая, без да смятаме галериите, баните, ваните и другите сервизни помещения, с които беше снабден всеки апартамент. Без да говорим и за частните градини на всеки кралски гостенин. Без да говорим и за кухните, килерите, стаите за прислужниците, обидите трапезарии на двореца. Без да вземаме предвид задните дворове, където се намираха двадесет и две служебни помещения, като се почне от хлебопекарницата и се стигне до склада за вината. Освен това там имаше най-разнообразни приспособления за всевъзможни игри: Le mail[3], la paume[4], la bague[5], имаше и птичарници, рибарници, менажерии, конюшни, обори; библиотеки, арсенали и стоманолеярни. Такова нещо представляваше по онова време един кралски дворец от рода на Лувър или Сен Пол. Град в града.

От кулата, на която сме застанали, макар и полузакрит от четирите дворци, за които споменахме преди малко, дворецът Сен Пол все пак представляваше чудна гледка. Ясно се различаваха трите дворци, които Шарл V бе присъединил към своя, макар че бяха изкусно долепени до него — дворецът Пти Мюс с дантелената си балюстрада, обточваща пленително покрива му, дворецът на абата Сен Мор, който напомняше замък — дебела кула, тесни прозорци, бойници, железни човки и абатския герб върху широката саксонска врата между двата подемника на подвижния мост, и най-сетне дворецът на граф д'Етамп, чиято срутена на върха кула беше закръглена и нащърбена като гребен на петел. Три-четири стари дъба стърчаха тук-таме един до друг като огромни глави цветно зеле, лебеди се гонеха в бистрите води на рибниците, преливащи в светлосенки. Забелязваха се също множество дворове с живописни кътчета. Дворецът на лъвовете с ниски ъглести сводове върху невисоки саксонски стълбове, с железни решетки и неспирен рев. Над всички сгради се възвисяваше люспестата стрела на църквата „Аве Мария“.

Вляво се намираше жилището на парижкия прево, с четири изящни прозрачни кулички встрани. А в средата, чак в дъното, се разстилаше самият дворец Сен Пол с надиплените си фасади, с последователните притурки след Шарл V, с израстъците в смесен стил, с които го бе отрупало в продължение на два века въображението на архитектите, с многочислените абсиди и параклиси, с островърхите покриви на галериите, с хилядите ветропоказатели на четирите страни и с двете съседни кули с конусообразни покриви, обкръжени от назъбена стена в основата — същински островърхи шапки с обърната периферия.

Изкачвайки се стъпало по степало по този амфитеатър от дворци, проснат в далечината по протежение на десния бряг, погледът прекосяваше дълбока падина сред покривите на Града — пасажа на улица „Сент Антоан“, и спирайки се само на по-важните сгради, стигаше до двореца Ангулем — обширна постройка, плод на няколко епохи, в която личаха съвсем нови, чисто бели части, които се открояваха върху останалата част като пурпурна кръпка върху синя връхна дреха. Така например изключително острият покрив на модерния дворец, по който стърчаха художествено изрязани водосточни тръби, покрит с оловни листове с бляскави лъкатушни инкрустации от позлатена мед, образуващи хиляди причудливи арабески, този тъй интересно украсен покрив се възвисяваше елегантно сред кафявите порутини на старата сграда, чиито дебели стари кули, издути от старост като бъчви, рухващи и разпукващи се от горе до долу, приличаха на дебелаци с разкопчани на корема жилетки. Зад тях се издигаше гората от остри върхове на двореца Турнел. Нищо в света, нито дворецът в Шамбор, нито Алхамбра, не може да предложи на погледа по-вълшебна, по-ефирна, по чаровна гледка от тази високоствола гора от най-разнообразни по форма, височина и разположение стрели, камбанарии, комини, ветропоказатели, спирални и свредлообразни стълби, ажурни, куполовидни кули, изрязани като по калъп, павилиони, вретеновидни кулички. Гигантска каменна шахматна дъска.

Вдясно от двореца Турнел снопът от огромни мастилено-черни кули, застъпващи се една друга и сякаш пристегнати с околовръстния ров, тази крепост с повече бойници, отколкото прозорци, с вечно изправен подвижен мост и вечно спусната решетка — беше

Бастилията. Черните човки, които се подаваха от бойниците, не бяха, както бихте могли да сметнете, водосточни тръби, а дула на оръдия.

Под тяхната сянка в подножието на страшната сграда личеше Порт Сент Антоан, почти скрита между две кули.

Отвъд Турнел, чак до стената на Шарл V, се раздипляше кадифеният губер на кралските ниви и градини с пищна зеленина и цветя, сред който се разпознаваше по лабиринта от дървета и алеи прословутата градина Дедал, подарена на Коактие от Луи XI. Обсерваторията на доктора стърчеше над лабиринта като огромна усамотена колона с къщурка на върха вместо капител. В тази лаборатория се изготвяха страшни хороскопи.

Днес на това място се намира Плас Роял.

Както казахме, кварталът на дворците, за който се опитахме да дадем известна представа на читателя, спирайки се естествено само на най-важните постройки, заемаше ъгъла, образуван от стената на Шарл V и Сена на изток. Центърът на Града бе зает от купчина къщи на простолюдието. Там извеждаха трите моста, които свързваха Сите с десния бряг, а край мостовете изникват по-скоро жилища, а не дворци. Тази купчина къщи, натъпкани като килийки в кошер, не беше лишена от известна красота. Покривите на столицата напомняха морски вълни. В гледката имаше нещо величествено. И преди всичко улиците — кръстосани и объркани, образуваха всевъзможни забавни фигури в този плътен блок. Около халите например наподобяваха звезда с хиляди лъчи. Улиците „Сен Дьони“ и „Сен Мартен“ се изкачваха една след друга с разклоненията си, подобни на две дървета, преплели клоните си. Между тях се провираха, лъкатушейки, улиците „Платрьори“, „Верьори“, „Тиксьорандри“ и други. Имаше и хубави сгради, които изплуваха над вкаменените вълни от островърхи покриви. Така до Понт о Шанж, зад който Сена къдреше водите си под колелата на Понт о Мьоние, стърчеше Шатле, не вече римска кула, както по времето на Юлиан Отстъпника, но феодална кула от тринадесети век, построена от толкова твърд камък, че три часа да копаете с кирка, не бихте откъртили почти нищо. Там се издигаше и пищната четвъртита камбанария на „Сен Жак дьо ла Бушри“, със скрити под скулптурите ръбове, възхитителна още в петнадесети век, макар че не беше довършена. Тогава й липсваха четирите чудовища, кацнали по ъглите на покрива й. Те приличат на сфинксове, които

задават на новия Париж загадката, която са поставяли и на древния. Скулпторът Ро ги сложи там едва в 1526 година и получи двадесет франка за труда си. Виждаше се също и Домът с колоните, чиято фасада гледаше към Гревския площад, за който читателят има вече известна представа. Църквата „Сен Жерве“, развалена впоследствие от един портал, рожба на „добрия вкус“. „Сен Мери“, чиито ранни ъглести сводове напомняха много пълния полукръг. „Сен Жан“ с пословичната си стрела. И двадесет други архитектурни паметника, които не се гнусят да гушат прелестите си в хаоса на тъмни, тесни и дълбоки улички. Прибавете и каменните кръстове, отрупани със скулптури, които красяха кръстопътищата много по-често от бесилките. Гробището „Дез Иносан“, чиято художествена ограда се виеше в далечината зад покривите. Позорния стълб при халите, подаващ се между два комина на улица „Косонри“. Стълбата на кръста Трауар в гъмжащия от народ кръстопът. Житния пазар, който образуваше обръч от порутини. Останките от старинната ограда на Филип-Август, която прозираше тук-таме, потънала между къщите — проядени от бръшлян кули, срутени врати, останки от рушащи се безформени стени. Кея с хилядите дюкянчета и залените в кръв живодерници. Сена, покрита с кораби от Порт о Фоан до Фор л’Евек. И тогава ще имате смътна представа за централния трапец на Града в 1482 година.

Към тези два разнородни блока — единият, пълен с дворци, другият, с жилищни домове, Градът предлагаше още един: дългата върволица абатства, които го опасваха почти отвред, от изток до запад, и образуваха втора вътрешна ограда от манастири и параклиси пред крепостната стена, която ограждаше Париж. Така непосредствено до парка на Турнел между улица „Сент Антоан“ и старата улица, „Тампъл“ се намираше абатството „Сен Катрин“ с обширното си имение, което граничеше със стените на Париж. Между старата и новата улица „Тампъл“ се издигаше Тампъл, зловещ сноп от кули, висок и усамотен зад широката си назъбена ограда. Между новата улица „Тампъл“ и улица „Сен Мартен“ се разстилаше сред градините си абатството „Сен Мартен“, — великолепна укрепена църква, която с пояса от кули и тиарата от камбанарии отстъпваше само на „Сен Жермен де Пре“ по величественост и хубост. Между двете улици „Сен Мартен“ и „Сен Дьони“ се простираше оградата на абатството

„Трините“. Най сетне между улиците „Сен Дьони“ и „Монтор-гьой“ — абатство „Фий-Дийо“; До него личаха изгнилите покриви и порутената ограда на Двора на чудесата. Единственото нечестиво звена в благочестивата верига от манастири.

Най-сетне, четвъртата част, която, се открояваше от само себе си сред купищата покриви върху десния бряг и заемаше западния ъгъл на околовръстната стена и долната част на течението на Сена, беше новият възел от дворци и частни домове, струпани около Лувъра. Старият Лувър на Филип-Август, огромна постройка, около чиято дебела кула се тълпяха още двадесет и три величествени кули, без да броим куличките, изглеждаше отдалеч включен като в рамка между готическите покриви на дворците д’Алансон и Пти Бурбон. Същинска хидра от кули, исполинска пазителка на Париж, с двадесет и четири вечно изправени глави, с чудовищно тяло, покрито с олово или с люспи от плочи, струящо метален блясък, Лувър се явяваше великолепен завършек на Града откъм западната му страна.

И така Градът представляваше огромна площ от градски къщи — това, което римляните наричаха insula, с два блока от дворци от двете страни, едните, увенчани с Лувъра, другите — с Турнел, ограничена на север от дълга броеница от абатства и имения, всичко това споено и слято пред погледа. Над тези хиляди сгради, чиито каменни или керемидени покриви се врязваха едни в други и очертаваха странни вериги, се възвисяваха татуираните, скулптирани и Симетрично изрязани камбанарии на четиридесет и четирите църкви на десния бряг. Мириади улици се кръстосваха. От едната страна високи стени с квадратни кули (оградата на Университета имаше кръгли кули), от другата — Сена, пресечена от мостове, влачеща многобройни кораби. Ето какво представляваше Градът през петнадесети век.

Отвъд стените няколко предградия се притискаха край вратите, но не така гъсти и по-малобройни от предградията отвъд Университета. Зад-Бастилията двадесет къщурки, групирани около интересните скулптурни фигури на кръста Фобен и подпорните стени на абатството „Сент Антоан де Шан“. По-нататък се виждаше Попенкур, потънал в житата, и Куртий, весело селце, пълно с кръчми. Селището Сен Лоран с църквата си, чиято камбанария се сливаше като че ли отдалеч с острите кули на Порт Сен Мартен. Предградието Сен Дьони с широката ограда на Сен Ладър. Отвъд Порт Монмартър се

белееше стената на Гранж-Батлиер, а зад нея — тебеширените склонове на Монмартър, по които тогава имаше толкова църкви, колкото и мелници, а днес са останали само мелниците, защото човешкото общество сега се нуждае от храна само за тялото си. И най-сетне отвъд Лувър се разстилаше голямото още по онова време предградие Сент Оноре; зеленееше селцето Птит Брьотан с пазара на свинете, в центъра на който се намираше ужасната пещ, където варяха живи фалшификаторите. Между Куртий и Сен Лоран окото ви навярно би различило някаква постройка, приклекнала върху малка могила сред пустеещите поля, която приличаше отдалеч на развалини от колонада върху необлицовани основи. Това не беше нито Партенон, нито храм на Юпитер Олимпийски, а просто Монфокон.

А сега, ако изброяването на толкова сгради, колкото и да се постарахме да го обобщим, не е превърнало на пух и прах още по време на описанието ни общата картина на древния Париж, ще го повторим с няколко думи. В центъра — острова Сите, напомнящ с формата си огромна костенурка, подала покритите си с керемидени люспи мостове като крачка изпод сивата броня от покриви. Вляво — еднородният плътен, притиснат и наежен трапец на Университета. Вдясно — обширният полукръг на Града, много повече примесен с градини и архитектурни паметници. Трите части — Сите, Университетът и Градът, прорязани от безброй улици, а между тях Сена, кърмачката Сена, както казва старият Дю Брьол, задръстена от острови, мостове и кораби. Наоколо необятна равнина, изпъстрена с всевъзможни посеви, подобни на кръпки, и осеяна с китни селца: вляво — Иси, Ванвър, Вожирар, Монруж, Жантий с двете си кули: кръгла и квадратна, и пр. Вдясно — още двадесет, като се почне от Конфлан и се стигне до Вил д’Евек. На хоризонта вълнистата линия на хълмовете, разположени околовръст като перваз на басейн. И най-сетне на изток, в далечината — Венсен със седемте четириъгълни кули, на юг — Бисетър с острите кулички, на север — Сен Дьони със стрелата си и на запад — Сен Клу и неговият замък. Ето Париж такъв, какъвто го наблюдаваха гарваните, обитаващи кулите на „Парижката света Богородица“ през 1482 година.

И все пак за този именно град Волтер е казал, че „преди Луи XIV той притежавал само четири хубави архитектурни паметника: Сорбоната, Вал дьо Грас, Лувъра“ и не помня кой беше четвъртият,

може би Люксембургският дворец. За щастие Волтер е автор на „Кандид“ и е също един от най-злъчните сатирици през дълговековния живот на човечеството. Това доказва, между другото, че можеш да бъдеш достоен за възхищение гений и все пак нищо да не разбираш от едно изкуство, което ти е чуждо. Та нима Молиер не си въобразяваше, че прави голяма чест на Рафаел и Микеланджело, като ги наричаше „глезльовците на века“?

Но нека се върнем към Париж и към петнадесети век.

Тогава Париж не беше просто красив град. Той беше също и еднороден град, архитектурна и историческа творба на средновековието, каменна хроника. Град, образуван само от два слоя: романски и готически, защото римският беше изчезнал отдавна, като изключим Юлиановите бани, с които той пробиваше дебелата средновековна кора. Колкото до келтския слой, дори при изкопаването на кладенци не можеха да се намерят следи от него.

Петнадесет години по-късно, когато Ренесансът примеси към това тъй строго и все пак тъй разнообразно единство ослепителния разкош на своите хрумвания и системи, оргията на римските полукръгли сводове, на гръцките колони и готическите арки, нежната и съвършена скулптура, особената си слабост към арабеските и акантовите листи, архитектурното си езичество, съвременно на Лютер, Париж стана може би още по-хубав, макар и не така хармоничен за погледа и мисълта. Но това великолепие беше краткотрайно. Ренесансът не се оказа безпристрастен. Той не се задоволи да гради, а пожела да руши. Вярно е, че той имаше нужда от площ. Затова готическият Париж беше наистина готически само един миг. Едва бе завършена църквата „Сен Жак дьо ла Бушри“, и вече почнаха да рушат стария Лувър.

Оттогава насам големият град почна от ден на ден да губи своя облик. Готическият Париж, под който постепенно се беше заличил романският Париж, се заличи на свой ред. Но можем ли да кажем кой Париж го замести?

Съществува Париж на Катерина Медичи — в Тюйлери, Париж на Анри II в кметството, и двете сгради все още издържани и издаващи голям вкус. Париж на Анри IV на Плас Роял: трицветни къщи с тухлени фасади, с каменни ъгли и покриви от плочи. Париж на Луи XIII във Вал дьо Грас: сплескана, тромава архитектура, сводове във

форма на дръжки на кошници, разплути колони, изгърбени куполи. Париж на Луи XIV — в Дома на инвалидите: величествен, пищен, позлатен и студен. Париж на Луи XV — „Сен Сюлпис“: волюта, панделки, облаци, завъртулки, листа от цикория, все от камък. Париж на Луи XVI — Пантеонът: лошо копие на църквата „Свети Петър“ в Рим (зданието се е слегнало някак неугледно и линиите още повече са се изкривили). Париж на републиката — Медицинския факултет: жалък, гръко-римски стил, който прилича толкова на Колизеума или на Партенона, колкото конституцията от третата година на законите на цар Минос. В архитектурата този стил е известен под името „стил месидор“. Париж на Наполеон — на площад „Вандом“: този Париж е действително величав, бронзова колона, направена от оръдия. Париж на Реставрацията — в сградата на Борсата: една твърде бяла колонада, поддържаща твърде гладък фриз, голям куб, на стойност двадесет милиона франка.

Към всяка една от тия характерни сгради се отнасят известен брой сходни по стил, по начин на строеж и разположение къщи, пръснати в различни квартали, които окото на познавача лесно може да различи и причисли към съответната епоха. Когато човек умее да наблюдава, може да намери духа на даден век и облика на някой крал дори в чукчето на вратата.

Сегашният Париж няма определена физиономия. Той представлява сбор от образци на архитектурата през няколко века, като най-хубавите са изчезнали. Столицата расте само за сметка на жилищата. И то какви! Както е тръгнало, Париж ще се подновява всеки петдесет години. Историческото значение на архитектурата му запада с всеки изминал ден. Архитектурните паметници стават все по-редки, жилищните домове сякаш го поглъщат и задушават. Париж на нашите бащи беше от камък, Париж на нашите синове сигурно ще бъде един ден от гипс!

Колкото до модерните архитектурни паметници в съвременния Париж, с удоволствие ще се въздържим да говорим за тях. Не че не им отдаваме нужното възхищение. Църквата „Сент Жонвиев“ на господин Суфло е несъмнено най-хубавата савойска паста, която някога е била изваяна от камък. Дворецът на Почетния легион е също знаменито сладкарско изделие. Куполът на Житния пазар е същински каскет на английски жокей, килнат на висока стълба. Кулите на „Сен Сюлпис“

приличат на два големи кларнета — какво пък, и това е форма като другите! Разкривените и жестикулиращи телеграфни жици внасят приятно разнообразие в очертанията на покривите им. Порталът на „Сен Рош“ може да се сравни по великолепие само със „Сан Тома д’Акен“. И той има една релефно изобразена Голгота в една ниша и едно позлатено дървено слънце. Това са действително удивителни произведения на изкуството. И куполообразната кула на лабиринта в Ботаническата градина е също много остроумно замислена. Колкото до сградата на Борсата, гръцка с колонадата си, римска с полукръглите сводове на вратите и прозорците си и ренесансова с ниския си схлупен свод, тя безспорно с много издържан в стилово отношение паметник. Доказателството е, че тя е увенчана с атически корниз, какъвто никога не е бил виждан в Атина — хубава права линия, изящно прекъсната тук-таме от кюнците на печките. Нека добавим, че ако е прието архитектурата на известна страда да е нагодена към предназначението й, и то така, че това предназначение да бие на очи от пръв поглед, какво възхищение тогава трябва да събуди сграда, която може да бъде еднакво лесно и кралски палат, и камарата общините, и кметство, и колеж, и манеж, и академия, и склад, и съд, и музей, и казарма, и гробница, и храм, и театър. А междувременно е обикновена Борса. Освен това архитектурните постройки трябва да са съобразени с климата. Тази сграда е построена очевидно точно за нашето студено и дъждовно небе. Покривът й е почти плосък като в Ориента, така че зиме, когато вали сняг, го метат. Та нали покривът е създаден точно за това, да бъде метен. Колкото до предназначението, за което говорихме преди малко, тя го изпълнява невероятно добре: във Франция е Борса, както би била храм в Гърция. Вярно е, че архитектът доста се е поизмъчил, докато прикрие циферблата на часовника, който щеше да наруши хубавите линии на фасадата. Но в замяна на това пък имаме колонадата, която обкръжава сградата и под която в дни на религиозни тържества може чудесно да се разгърне шествието на сарафите и търговските комисионери.

Без съмнение това са все великолепни архитектурни паметници. Като прибавим и чудно красивите улици, приятни и разнообразни като улица „Риволи“, смея да се надявам, че гледан от някой балон, Париж един ден ще представлява богатство от линии, пищност в

подробностите, разнообразие на гледката, грандиозна простота и изненадваща красота, отличителни черти на всяка шахматна дъска.

И все пак, колкото и прекрасен да ви се струва днешният Париж, възсъздайте мислено Париж от петнадесети век, погледнете небето през тази смайваща гора от остри игли, кули и камбанарии, разлейте сред необятния град Сена, по променлива от змийска кожа с широките зелени и жълти петна, разкъсвайте я с клинове на островите, накъдрете я под сводовете на мостовете, очертайте ясно върху лазурната синева готическия профил на древния Париж, размийте контурите му в зимната мъгла, която се полепва по многобройните му комини, потопете го в дълбока нощ и се полюбувайте на чудната игра на светлините и сенките в този тъмен лабиринт от здания, хвърлете един лунен лъч, който да го освети бегло, за да изплуват из мъглата големите глави на кулите, или пък вземете отново този черен силует, подсилете със сенки хилядите остри ъгли на стрелите и покривите и си го представете по-назъбен от челюст на акула върху меденочервеното небе на залеза. Сравнявайте сега.

И ако искате да добиете представа за стария град, каквато новият не може вече да ви даде, изкачете се някоя празнична утрин — на Великден или на Света Троица, — изкачете се призори на някое високо място, откъдето можете да видите столицата в краката си, и изчакайте събуждането на камбаните. Вижте как по даден сигнал от небето — защото слънцето дава сигнала — трепват наведнъж хиляди църкви. Отначало се разнасят редки удари, от църква на църква, като музиканти, които се предупреждават един друг, че трябва да започват; после вижте изведнъж — в някои моменти и ухото може да гледа, — вижте как от всяка камбанария се издига колона от звуци, дим от хармонии. Трепетът на всяка камбана възлиза отначало право нагоре, чист и сякаш откъснат от другите, в дивното утринно небе. После малко по малко се разширява, съединява се, смесва се, заличава се в другите и всички заедно се сливат във великолепен концерт. Общ поток от звучащи трептения, който се носи, огъва се, подема се, клокочи над града и разнася надалеч зад хоризонта оглушителните вълни на разлюлените камбани. Обаче това море от съзвучия съвсем не е хаотично. Въпреки своята необятност и дълбочина то си остава прозрачно. В него ясно личат отделните съзвучия, които лъкатушат самостоятелно, изплъзнали се от звънарниците. Можете да проследите

диалога — ту дълбок, ту креслив — между тенорните и басовите камбани. Виждате как октавите прескачат от камбанария на камбанария. Виждате ги как се подемат, леки, окрилени и свистящи от сребърната камбана, после тежко се отпускат, пречупени и осакатени от дървеното клепало. Възхищавате се на безспир изобликващата и затихваща богата гама на седемте камбани на „Сент Йосташ“. Бързите и звучни тонове пробягват в общата хармония, прорязват я с две-три ослепителни зигзага и се пръсват като светкавици. Там в далечината се обажда абатството „Сен Мартен“ с тънкия се пресипнал глас. Тук боботи зловещо и сърдито Бастилията. На другия край се носи откъслечният бас на дебелата кула на Лувър. Царственият хор на камбаните на двореца пръска безспир на всички страни лъчезарните си трели, над които през равни промеждутъци падат като чук над наковалня тежките удари на кулата на „Парижката света Богородица“ и ги пръскат в искри. Сегиз-тогиз до вас долита във всевъзможни съчетания звънът на тройната камбанария на „Сан Жермен де Прес“. Този поток от възвишени звуци се раздвоява от време на време и прави път на фугата на „Аве Мария“, която избликва и искри като сноп звезди. Ниско долу, в самите недра на оркестъра, долавяте смътно църковното пеене, което сякаш се изпарява през вибриращите пори на църковните сводове. Същинска опера, която заслужава да бъде чута. Обикновено денем над Париж се носи врявата от неговия говор, нощем — неговото дихание, а в този ранен час — неговата песен. Вслушайте се в хора от камбани, присъединете към него шепота на половин милион живи същества, вечното стенание на реката, постоянните въздишки на вятъра, тържествения далечен квартет на четирите гори по хълмовете на хоризонта, подобни на исполински тръби на орган, потопете в смекчени полутонове острия и дрезгав глас на главната партия и кажете след това дали има в целия свят нещо по-пищно, по-ликуващо, по-разкошно, по-ослепително от този камбанен метеж, от тази разискрена музика, от тези десет хиляди пиринчени гласа, които се възземат едновременно из каменните високи триста стъпки флейти, от този преобразен в оркестър град, от тази гърмяща като буря симфония!

---

[1] Своеобразна (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Верността към краля, прекъсвана нес пак с няколко бунта, донесе на гражданите не една привилегия (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Игра с дървена топка, хвърляна с хилка. — Б. пр. ↑

[4] Игра с топка, напомняща тениса. — Б. пр. ↑

[5] Нанизване на халки на копие по време на езда. — Б. пр. ↑

КНИГА ЧЕТВЪРТА

I. ДОБРИТЕ ДУШИ

Шестнадесет години преди събитието, което описваме тук, през една хубава утрин, навръх Томина неделя, едно живо същество беше оставено след службата в дървените ясли, прикрепени неподвижно в преддверието на църквата „Света Богородица“, вляво, точно срещу грамадната статуя на свети Кристоф, пред която още от 1413 година стоеше рицарят месир Антоан дез Есар, изваян по негово желание на колене, докато един ден решиха да изхвърлят и светеца, и набожния рицар. Върху тази дървена ясла слагаха по стар обичай подхвърлените деца, предоставяйки ги на обществената благотворителност. Можеше да ги прибере всеки, който пожелае. Пред яслата имаше меден съд, в който богомолците пускаха подаяния.

Живото същество, което лежеше на дъската тази Томина неделя през 1467 година след Рождество Христово, разпалваше, изглежда, любопитството на многобройните зрители, които се бяха насъбрали около яслата. Виждаха се предимно представителки на нежния пол. Повечето от тях бабички.

На първия ред се забелязваха четири жени, наведени над яслата. По сивите им монашески дрехи се отгатваше, че са монахини от някой благочестив орден. Не виждам защо да не увековечим за потомството имената на тези четири достопочтени и скромни особи. И тъй, те бяха Анес Ерм, Жеан дьо ла Тарм, Анриет Голтиер и Гошер Виолет, и четирите вдовици, и четирите калугерки от манастира „Етиен-Одри“, излезли с разрешение на игуменката съобразно устава на Пиер д’Ай, за да чуят божествената служба.

Между другото, ако тези достойни калугерки спазваха в момента устава на Пиер д’Ай, те безспорно нарушаваха, и то без да им мигне окото, правилата на Мишел дьо Браш и на пизанския кардинал, които им предписваха — колко безчовечно! — пълно мълчание.

— Какво ли е това, сестро? — запита Анес Гошер Виолет, разглеждайки малкото създание, което врещеше и се гърчеше върху дъската, подплашено от толкова погледи.

— Какво ли ни чака, щом почнаха да се раждат такива деца! — възкликна Жеан.

— Не разбирам от деца, — добави Анес, — но ми се струва, че е грехота да се гледа подобно нещо.

— Но това сигурно не е дете, Анес!

— Полумаймуна трябва да е! — забеляза Гошер.

— Някакво чудо — обади се Анриет Голтиер.

— В такъв случай ще бъде третото поред от Кръстопоклонната неделя насам. Само преди седмица оня нечестивец, дето се подиграваше с поклонниците, беше наказан от „Нотър Дам д’Обервилие“. А това беше второто чудо през този месец.

— Не знам дали е дете, или не, но е същински урод — каза Жеан.

— И реве, та се къса! — продължи Гошер. — Млъкни, ревльо такъв!

— И като си помислите само, че реймският архиепископ изпраща подобен урод на парижкия! — подхвърли Голтиер, като сключи ръце.

— Аз мисля — заяви Анес Ерм, — че това трябва да е някакво животно, плод от съвъкуплението на евреин и свиня; изобщо нещо нечестиво, което трябва да се хвърли във вода или в огън.

— Надявам се, че никой няма да го пожелае — добави Голтиер.

— Ах, божичко! — възкликна Анес. — Горките кърмачки от приюта за намерени деца, там, на края на уличката, край реката, точно до дома на епископа, какво ли ще правят, ако им занесат да кърмят това чудовище! Бих предпочела да кърмя вампир!

— Колко сте наивна, клета ми Ерм! — каза Жеан. — Ами не виждате ли, сестро, че това чудовище е най-малко на четири години и би захапало по-охотно някое шишче, отколкото гърдта ви?

И наистина „малкото чудовище“ (самите ние мъчно бихме могли да го наречем иначе) не беше кърмаче. То представляваше къс ръбесто и мърдащо месо, мушнато в платнена торба, върху която личаха инициалите на месир Гийом Шартие, парижки епископ по онова време. От торбата се подаваше глава. Доста уродлива впрочем. Виждаха се само гъсти, червеникави коси, едно око, уста и зъби. Окото плачеше, устата викаше, а зъбите изглеждаха готови да хапят. Тялото пък се гърчеше в торбата за голямо удивление на тълпата около него, която ставаше все по-многобройна и по-разнородна.

Госпожа Алоиз дьо Гондьолорие, богата и знатна дама с дълъг воал, прикрепен със златен рог в косите й, се спря мимоходом пред яслата, държаща за ръка хубавото си около шестгодишно момиченце, и погледна за миг изложеното злочесто създание, докато прелестната й дъщеричка Фльор дьо Лис Гондьолорие, цялата в кадифе и коприна, сричаше, сочейки с пръстче закованата над яслата табелка: *„Намерени деца“*.

— Право да ви кажа — промълви дамата с отвращение, — аз мислех, че тук излагат само деца.

Тя обърна гръб, хвърляйки в съда един сребърен флорин, който иззвънтя между медните монети и накара бедните калугерки от манастира „Етиен-Одри“ да се облещят от изненада.

Малко след това се показа важният и учен кралски секретар Робер Мистрикол, стиснал под едната си мишница огромен молитвеник, а под другата — ръката на жена си (госпожа Гиймет Кметицата) или с двамата си ръководители: духовния и светския, от двете си страни.

— Намерено дете! — възкликна той, след като разгледа предмета. — Трябва да са го намерили на брега на Флегетон[1]!

— Само едното му око се вижда — забеляза госпожа Гиймет. — Върху другото има брадавица.

— Не е брадавица — поде метр Робер Мистрикол, — а яйце, което съдържа друг също такъв демон, който носи друго малко яйце с още един дявол и така нататък.

— Откъде знаете това? — попита Гиймет Кметицата.

— Зная го напълно положително — отвърна секретарят.

— Господин кралски секретар — попита Гошер — как мислите, какво предвещава това уж подхвърлено дете?

— Най-големи нещастия — отвърна Мистрикол.

— Ах, божичко! — обади се една бабичка от навалицата.

— Не стига, че лани имаше чума и че както се разправя, англичаните се канели да прехвърлят войска в Арфльо!

— Тогава може би кралицата няма да дойде през септември в Париж — каза друга старица, — а търговията и без това върви толкова лошо!

— Моето мнение е — провикна се Жеан дьо ла Тарм, — че за гражданите на Париж би било много по-добре, ако този малък

магьосник беше положен върху сноп пръчки, отколкото в ясли.

— Върху добре разпален наръч съчки! — добави старицата.

— По-разумно би било — заяви Мистрикол.

От няколко минути един млад свещеник слушаше разсъжденията на калугерките и сентенциите на секретаря. Той имаше строго лице, широко чело и дълбок поглед. Свещеникът отстрани мълчаливо навалицата, погледна „малкия магьосник“ и простря ръка над него. Беше крайно време, защото всичките тия благочестиви особи се облизваха вече при мисълта за „добре разпаления наръч съчки“.

— Аз осиновявам това дете — каза свещеникът.

И той го взе под расото си и го отнесе. Присъствуващите го изгледаха слисани. Миг по-късно той потъна в Червената врата, която водеше тогава от църквата в манастира.

Като се съвзеха от изненадата си, Жеан дьо ла Тарм се наведе към ухото на Голтиер:

— Нали ви казах, сестро, че този млад свещеник Клод Фроло е магьосник!

---

[1] Река, която според гръцката митология обграждала ада. — Б. пр. ↑

II. КЛОД ФРОЛО

И наистина Клод Фроло не беше обикновена личност. Той принадлежеше към едно от тия семейства със средно обществено положение, които на непочтителния език на миналия век се наричаха едра буржоазия или дребни благородници. Това семейство беше наследило от братята Пакле имението Тиршап, васално на парижкия епископ. То се състоеше от двадесет и една къщи, които в тринадесети век бяха предмет на редица пледоарии пред властите. Като притежател на това имение, Клод Фроло беше един от претендиращите за аренда в Париж и предградията му „сто и четиридесет и един“ феодали. На това основание името му дълго време беше вписвано в списъците, съхранявани в Сен Мартен де Шан, между двореца Танкарвил, собственост на метр Франсоа льо Рец, и колежа „Тур“.

Родителите на Клод Фроло го бяха предопределили още от детинство за духовническо звание. Научили го бяха да чете латински. Възпитали го бяха да свежда очи и да говори тихо. Още невръстно дете, баща му го затвори в колежа „Ториш“ в университетския квартал. Там той израсна над требника и лексикона.

Той беше впрочем тъжно, задълбочено и сериозно дете, което се пристрастяваше към учението и заучаваше лесно. Не крещеше през междучасията, почти не участвуваше в оргиите на улица „Фуар“, нямаше представа какво значи dare alapas et capillos laniare[1] и никак не беше замесен в метежа през 1463 година, който е записан в аналите под гръмкото заглавие „Шестият бунт в Университета“. Рядко му се случваше да се подиграва на бедните ученици на Монтагю за качулките „капет“, на които дължаха прякора си, или на стипендиантите от колежа „Дорман“ за бръснатите им глави и за трицветните им дрехи от зеленикаво, синьо и виолетово сукно, „azurini coloris et bruni“, както гласи хартата на кардинала на Четирите корони.

В замяна на това той беше редовен посетител на големите и малки учебни заведения на улица „Жан дьо Бове“. Първият ученик, когото абатът на църквата „Сен Пиер дьо Вал“ забелязваше, когато почваше да чете лекцията си по каноническо право, беше Клод Фроло.

Винаги точно срещу катедрата, облегнат на една колона в училището „Сен Вандрьожозил“, въоръжен с рогова мастилница, той гризеше перото си, вземайки си бележки, подпрял тетрадка върху изтърканото си коляно и духайки премръзналите си пръсти зиме, за да ги стопли. Първият слушател, когото месир Мил д’Ислие, доктор по правните науки виждаше да пристига запъхтян всеки понеделник, щом се отвореха вратите на училището „Шеф Сен Дьо-ни“, беше Клод Фроло. Затова на шестнадесет години младият студент би могъл да се мери по мистична теология с кой да е църковен отец, по каноническа теология с кой да е прелат, а по схоластическа теология — с кой да е доктор от Сорбоната.

Когато завърши с богословието, той се залови да изучи декретите. От „Сборника със сентенции“ попадна на „Капитулариите на Карл Велики“. И воден от ненаситната си жажда за наука, той погълна един след друг всички сборници с папски постановления — на хиспалския епископ Теодор, на вормския епископ Бушар, на шартърския епископ Ив. После изчете постановленията на Грациан, които последваха „Капитулариите на Карл Велики“, сборника на Грегоар IX, посланието „Super specula“ ка Онориус III. Той съумя да разбере и да проучи необхватния и смутен период, който води началото си от 618 година с епископ Теодор и завършва в 1227 година с папа Грегоар.

Погълнал постановленията, той се впусна в медицината и свободните изкуства. Изучи науката за билките и мехлемите. Стана съвсем сведущ по треските и натъртванията, по раните и циреите. Жак д’Епар[2] не би имал нищо против да му издаде диплома за лекар, а Ришар Елен[3] — за хирург. Той премина също всички учени степени — лисансие, магистър и доктор по изкуствата. Изучи латински, гръцки и еврейски — това малко тачено по онова време тройно светилище. Обзет бе от истинска жажда да придобива и да трупа знания. На осемнадесет години беше завършил вече четирите факултета. Младежът смяташе, че животът има само една цел — знанието.

Приблизително по същото време — в знойното лято на 1466 година, избухна страшна чума, която покоен над четиридесет хиляди човешки живота само в Париж и околностите му, между другите и Жеан дьо Троа, и кралския астролог метр Арну, „добродетелен, мъдър и забавен мъж“. В Университета се пръсна слух, че епидемията е

обхванала главно улица „Тиршап“. А там живееха в имението си родителите на Клод. Студентът изтича разтревожен в бащиния дом. Той завари майка си и баща си умрели предната вечер. Само невръстното му братче, още пеленаче, беше живо и плачеше, изоставено в люлката си. То едничко бе оцеляло от семейството на Клод. Младежът го взе на ръце и излезе замислен. Досега бе живял с науката, отсега нататък почваше да живее в живота.

Това нещастие беше първият преломен момент в съществуването на Клод. Сирак, по-възрастен брат, глава на семейство на деветнадесет години, той бе грубо откъснат от ученическите си мечти и изправен пред житейските несгоди. Преизпълнен от състрадание, той заобича предано и страстно братчето си. Това чувство бе ново и сладостно за момъка, влюбен до този момент само в книгите си.

Тази привързаност взе неимоверни размери. Тя бе за неопитната му душа като първа любов. Отлъчен от ранно детство от родителите си, които едва познаваше, затворен и кажи-речи, зазидан сред книгите си, жадуващ преди всичко знание и наука, съсредоточил вниманието си изключително върху развитието на ума си, обогатяван от науката, и на въображението си, подхранвано от литературата, бедният учещ не бе имал още време да се вслуша в гласа на сърцето си. Малкото останало без баща и майка братче, това детенце, което внезапно беше паднало в ръцете му, като че ли от небето, го направи нов човек. Той забеляза, че на този свят освен научните теории на Сорбоната и стиховете на Омир има нужда и от чувства. Че лишен от обич и нежност, животът се превръща в бездушен, скърцащ и убийствен механизъм. Само че той си въобрази — понеже беше във възраст, когато една илюзия се сменя с друга, — че кръвните родствени чувства са единствените необходими за човека връзки и че любовта към малкото братче е напълно достатъчна, за да осмисли съществуването му.

И той се отдаде на обичта към малкия Жеан с цялата страст на дълбоката си пламенна и затворена натура. Злочестото крехко братче, хубаво, русо, розово и къдрокосо, сирачето, чиято единствена опора беше друг сирак, го изпълваше с умиление. И привикнал към дълбок размисъл, той се замисляше с безкрайно състрадание над съдбата на Жеан. Грижеше се и трепереше над него като над нещо много крехко и уязвимо. Той стана за детето нещо повече от брат, стана негова майка.

Малкият Жеан бе загубил майка си, преди да бъде отбит. Клод му намери кърмачка. Освен владението на улица „Тиршап“ той бе наследил от баща си и друго владение — Мелницата, разположена на един хълм близо до замъка Винчестер (Бисетър), спадаща към квадратната кула на Жантий. Мелничарката кърмеше своето здраво бебе. Не беше далеч от Университета. Клод й занесе сам своя малък Жеан.

От този момент, съзнавайки, че се е нагърбил с тежко бреме, той започна да се отнася съвсем сериозно към живота. Мисълта за братчето му бе не само негова отмора, но и цел на заниманията му. Реши да се посвети всецяло на неговото бъдеще, за което се чувствуваше отговорен пред бога, отказа се завинаги от мисълта за жена и за свои деца в името на щастието и благоденствието на брат си. Духовническото призвание му се стори още по-привлекателно. Неговите нравствени достойнства, познанията му, положението му на васал на парижкия епископ разтваряха широко пред него вратите на църквата. На двадесет години със специално разрешение на папската курия бе назначен за свещеник в „Парижката света Богородица“ и като най-млад от свещенослужителите служеше в тази част на църквата, която се наричаше altare pigrorum[4] поради късния час, в който се извършваше богослужението.

Потънал още по-дълбоко в любимите си книги, от които се откъсваше само за да изтича за малко в Мелницата, той бързо спечели уважението и възхищението на другите монаси със смесицата от знания и строг морал, тъй редки за неговата възраст. От монасите известността му на учен се разпростря и сред населението, но както се случваше често по онова време, неговите качества му създадоха сред простолюдието слава на магьосник.

Когато се прибираше на Томина неделя, след като бе отслужил литургията пред олтара на мързеливците, който се намираше до вратата на хора, от дясната страна на кораба, близо до статуята на Богородица, вниманието му бе привлечено от оживено разговарящите бабички край яслата за намерени деца.

Той се приближи до клетото създание, дало повод за толкова ненавистни закани. То бе така жалко, уродливо и изоставено, че неволно му напомни собственото му братче и го наведе на ужасяващата мисъл, че ако самият той умре, неговият любим Жеан ще

бъде също тъй мизерно изложен в яслата за подхвърлени деца. Сърцето му болезнено се сви. Обхвана го неизмеримо състрадание и той взе детето със себе си.

Когато го извади от торбата, видя, че то беше действително съвсем уродливо. Клетото дяволче имаше една брадавица върху лявото си око, главата му беше хлътнала между раменете, гръбначният му стълб беше изкривен, гръдната му кост стърчеше напред, краката му образуваха две дъги. Но изглеждаше доста живо и макар че беше невъзможно да се разбере на какъв език бръщолевеше, крясъците му издаваха здраве и сила. Грозотата му засили състраданието на Клод и той си даде обет да отгледа това дете от любов към брат си, та каквито и прегрешения да има в бъдеше малкият Жеан, те да бъдат предварително изкупени от тази милосърдна постъпка, извършена заради него. Надеждно вложен капитал от благодеяния на името на невръстното братче. Сбор от добри дела, натрупани за в случай, че малкият обесник има нужда един ден от подобна монета, единствената, която е в обръщение пред райските двери.

Той кръсти храненика си и му даде името Квазимодо било в памет на деня, когато го беше намерил[5], било за да изрази с това име до каква степен това злочесто създание бе несъвършено и нескопосано сглобено. Квазимодо беше наистина „кажи-речи“ човек.

---

[1] Да се бие с юмруци и да скубе коси (лат.). Б. пр. ↑

[2] Известен на времето лекар от медицинския факултет. — Б. пр. ↑

[3] Декан на медицинския факултет но онова време. — Б. пр. ↑

[4] Олтар на мързеливите (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Службата на Томина неделя започва е думите: „Quasimodo geniti infantes“ (почти като новородени деца) — Б. пр. ↑

III. IMMANIS PECORIS CUSTOS IMMANIOR IPSE[1]

В 1482 година Квазимодо беше вече голям. От няколко години той беше звънар на „Парижката света Богородица“ благодарение на приемния си баща Клод Фроло, който пък бе станал жозаски архидякон благодарение на своя сюзерен месир Луи дьо Бомон, който от своя страна бе станал в 1472 година парижки епископ след смъртта на Гийом Шартие благодарение на своя покровител Оливие льо Ден, бръснар по божия милост на крал Луи XI.

И така, Квазимодо беше звънар на „Света Богородица“.

С течение на времето между звънаря и църквата се породиха странни връзки. Откъснат завинаги от света поради двойната си нещастна съдба — неизвестния си произход и физическата си уродливост, — заключен още от ранно детство в този двоен непреодолим кръг, злочестият клетник беше свикнал да не вижда нищо извън свещените стени, които го бяха приютили под своята сянка. Съобразно с растежа и развитието му „Парижката света Богородица“ беше едно след друго за него яйце, гнездо, дом, родина, вселена.

Безспорно между това същество и църквата имаше някаква тайнствена и предопределена хармония. Още съвсем малък, докато пъплеше, гърчейки се и подскачайки под мрачните сводове, той напомняше влечуго, възникнало естествено сред влажните тъмни плочи, по които пълзяха причудливи сенки на романските капители.

По-късно, когато за пръв път увисна случайно на въжето на камбаната и я разклати, приемният му баща Клод изпита чувството, че езикът на детето се развързва и че то почва да говори.

Така малко по малко, развивайки се под сянката на катедралата, в която живееше, спеше и почти не напускаше, подложен всеки миг на тайнственото ѝ въздействие, той някак заприлича на нея, срасна се като че ли с църквата и стана нейна неразривна част. Ръбестото му тяло съвпадаше с вдлъбнатините на сградата — извинете за сравнението, — той изглеждаше не само неин обитател, но и нейно естествено съдържание. Бихме могли да кажем, че той беше взел нейната форма,

както охлювът взема формата на своята рогова къщичка. Църквата бе негово, жилище, негово убежище, негова броня. Между него и старата катедрала се беше установила толкова дълбока инстинктивна симпатия, такова магнетично и физическо сродство, че той бе свързан с църквата както костенурката с черупката си. Грапавите стени на църквата бяха станали негова ризница.

Излишно е да предупреждаваме читателя да не приема буквално сравненията, към които сме принудени да прибегнем в случая, говорейки за това необикновено, хармонично, непринудено и почти органическо сливане на човек и сграда. Излишно е също да изтъкваме до каква степен Квазимодо се беше сродил с катедралата след едно тъй дълго интимно съжителство. Това обиталище бе сякаш създадено за него. Той бе проникнал в недрата му, преодолял бе височините му. Често му се случваше да се катери по фасадата, залавяйки се само за издадените скулптурни фигури. Двете исполински близначки — високите, непристъпни и толкова страшни кули, по чиято външна страна той бе свикнал да се катери като гущер по отвесен зид, не предизвикваха у него нито шемет, нито уплаха, нито замайване. Те изглеждаха толкова покорни, толкова достъпни под ръцете му, като че ли ги беше опитомил. Постоянното катерене, ежедневното скачане и премятане над бездните на исполинската катедрала го бяха направили ловък като маймуна или дива коза. Така децата в Калабрия се научават да плуват, преди да проходят, и още съвсем невръстни си играят с морето.

Впрочем не само тялото му се беше нагодило към църквата, но и душевният му мир. В какво състояние се намираше душата му? Как се бе огънала, каква форма бе приела под тази възлеста обвивка, при този необикновен начина на живот? Мъчно би могло да се определи. Квазимодо се бе родил гърбав, едноок и хром. С голяма мъка и търпение Клод го бе научил да говори. Но някаква неумолима орисница преследваше клетото подхвърлено дете. Когато едва четиринадесетгодишен Квазимодо стана звънар на „Света Богородица“, нов недъг допълни уродливостта му. Камбаните пукнаха тъпанчетата му. Той оглуша. Единствената врата, която природата беше оставила широко отворена пред него, се захлопна внезапно завинаги.

С нейното затваряне изчезна единственият лъч радост и светлина, който все още проникваше в душата на Квазимодо. Тя

потъна в дълбок мрак. Неизлечима и безизходна като самата му уродливост печал налегна клетника. Глухотата му го направи до известна степен и ням. За да не става за посмешище на околните, когато разбра, че е глух, той се обрече на мълчание. Нарушаваше го само когато беше сам. Гърбавият звънар доброволно върза езика си, развързан с такава мъка от Клод Фроло. И когато се наложеше да каже нещо, той го раздвижваше бавно и трудно като врата с ръждясали панти. Ако все пак се опитаме да проникнем през твърдата плътна кора до душата на Квазимодо, ако успеем да изследваме дълбините на това уродливо създание, ако ни се удаде да надникнем с факла в ръка зад непрозрачните органи и да разгледаме вътрешния мир на това невзрачно същество, да осветим най-тъмните кътчета, невероятните задънени улички на съзнанието му и внезапно да осветим ярко окованата във вериги душа в дъното на тази пещера, ние бихме я заварили навярно приклекнала в жалка поза, хилава, рахитична, подобна на затворниците от венецианските тъмници, които чезнат до дълбока старост, превити на две в ниски и къси каменни килии.

Умът безспорно се атрофира в лошо сглобеното тяло. Квазимодо долавяше смътно слепите пориви на душата си, създадена по подобие на тялото му. Впечатленията от заобикалящите го предмети се променяха чувствително, преди да стигнат до съзнанието му. Мозъкът му представляваше странна среда: мислите, които я прекосяваха, излизаха съвсем разкривени от нея. Разсъждението, плод на това пречупване, се оказваше, разбира се, нестройно и изопачено.

Затова той беше жертва на хиляди оптически измами, хиляди неверни съждения, хиляди заблуди, сред които се рееше мисълта му— ту безумна, ту малоумна.

Първата последица на това злополучно устройство беше, че Квазимодо не можеше да има ясен поглед върху нещата. Той не получаваше нито едно непосредствено възприятие. Външният свят му се струваше много по-отдалечен, отколкото на нас.

Втората последица бе, че стана зъл.

Той беше действително зъл, защото беше див. А беше див, защото беше грозен. И в неговата природа, както и в нашата, имаше известна логика.

Неимоверно развитата му физическа сила беше още една причина за неговата злост. „Malus puer robustus“[2] — казва Хобс.

Трябва обаче да бъдем справедливи: неговата злост не беше вродена. Още с първите си стъпки сред хората той почувствува осезателно тяхното презрение, подигравки и погнуса. Всяка човешка дума, отправена към него, бе присмех или проклятие. Докато растеше, виждаше около себе си само ненавист. И той също стана зъл. Зарази се от всеобщата злост. Мразен от всички, той вдигна оръжието, с което го бяха наранили.

Изобщо Квазимодо обръщаше съвсем неохотно лице към хората. Катедралата му стигаше. Тя бе населена от мраморни статуи на крале, светци и епископи, които поне не му се смееха, а го гледаха спокойно и благосклонно. Другите статуи — чудовища и демони — също не изпитваха ненавист към него: той премного приличаше на тях. Те се подигравaха по-скоро с нормалните хора. Светците му бяха приятели. Те го благославяха. И чудовищата му бяха приятели. Те го закриляха. Затова той се отдаваше на дълги излияния пред тях. Понякога прекарваше с часове клекнал през някоя статуя, увлечен в самотен разговор. Ако някой го изненадваше така, той побягваше като любовник, когото са заварили, като прави серенада.

Катедралата му заместваше не само човешкото общество, но и вселената, природата. Той не мечтаеше за други виещи се дървета освен за вечно цъфналите разноцветни стъклописи по прозорците, нито за друга сянка освен за сянката на каменните листи, отрупани с птички, чиито кичури украсяваха саксонските капители. Не бленуваше за други планини освен за исполинските кули на църквата, нито за друг океан освен за вълнуващия се в краката му Париж.

Но едно нещо той обичаше най-много в родната катедрала, то пробуждаше душата му и я караше да разперва клетите си крила, свити жалко в пещерата й, то го изпълваше понякога с блаженство — камбаните. Той ги обичаше, галеше ги, говореше им, разбираше ги. Всичките будеха у него нежност — от най-тънкогласата камбанка на стрелчатата куличка до тежката камбана над портала. Средната камбанария и двете кули бяха за гърбавия три огромни клетки с птици, отгледани от него и пеещи само за него. Нищо, че същите тия камбани бяха притъпили слуха му. Нима често пъти майките не обичат най-много точно това дете, което им е причинило най-много горест?

Не беше ли техният глас единственият достъпен за слуха му звук? Затова голямата камбана, беше неговата любимка. В семейството

от шумни девойки, люшкащи се буйно около него в празнични дни, той изпитваше особено предпочитание към нея. Тя се казваше Мари. Висеше самичка в южната кула, близо до сестра си Жаклин, средно голяма камбана, затворена в по-малка клетка до нея. Жаклин носеше името на жената на Жан дьо Монтагю, който бе подарил тази камбана на църквата. Това не попречи да го изложат по-късно обезглавен в Монфокон. Във втората кула висяха още шест камбани, а най-малките шест обитаваха камбанарията над покрива ведно с дървеното клепало, което използуваха само през страстната седмица, от четвъртък до сутрешната великденска служба. И така, Квазимодо имаше в харема си петнадесет камбани, но дебелата Мари беше възлюбената му.

Мъчно можете да си представите радостта му в дните, когато всички камбани биеха едновременно. Щом архидяконът го отпратеше с думите: „Върви!“, той се втурваше нагоре по витата стълба на камбанарията по-бързо, отколкото друг би се смъкнал по нея. Влизаше задъхан във въздушното обиталище на голямата камбана. Съзерцаваше я няколко мига влюбено и благоговейно, после я заговаряше нежно, милваше я с ръка, както се гали кон, комуто предстои дълга езда. Жалеше я за умората, която щеше да й причини. След тия встъпителни ласки той заповядваше на помощниците си, настанени на долния етаж на кулата, да почнат. Те увисваха на въжата, скрипецът заскърцваше и исполинската металическа капсула се разклащаше бавно. Квазимодо я следеше с очи, обзет от трепетно вълнение. Първият удар на медния език по пиринчената стена разтърсваше дървеното скеле, на което той стоеше. Гърбавият тръпнеше ведно с камбаната. „Карай!“ — викаше той с безумен смях. Движението на камбаната се ускоряваше, ъгълът на люлеенето й ставаше все по-широк, а окото на Квазимодо се отваряше все повече и повече, пламтящо, фосфоресциращо.

Най-сетне всички камбани почваха да бият едновременно. Цялата кула се тресеше — греди, оловни капчуци, каменни плочи. Всичко гърмеше — от стълбовете до трилистните сводове на върха. Квазимодо не беше на себе си. Той се мяташе насам-натам. Трепереше заедно с кулата от глава до пети. А разюзданата и разярена камбана извръщаше час по час към стените на кулата бронзовата си паст и изпускаше бурното си дихание, което се носеше на четири левги околовръст. Квазимодо заставаше срещу зиналата й уста. Той приклякваше и се изправяше при всяко люшкане на камбаната,

вдъхваше мощното й дихание и гледаше ту гъмжащия от народ площад на двеста стъпки дълбочина под него, ту огромния меден език, който всяка секунда изреваваше в ушите му. Единствен глас, достъпен за слуха му, единствен звук, нарушаващ за него безмълвието на вселената. И той му се радваше, както птичката се радва на слънчевия лъч. Внезапно бесът на камбаната сякаш го заразяваше. Погледът му придобиваше налудничаво изражение. Той изчакваше тя да се приближи до него, както паякът изчаква мухата, и се мяташе стремително върху нея. Увиснал над бездната, понесен в страшното люшкане на камбаната, той се държеше за ушите на пиринченото чудовище, притискаше го с двете си колене, пришпорваше го с петите си и удвояваше с тласъка и тежестта на тялото си бясното му люлеене. Кулата се тресеше, гърбавият крещеше и скърцаше със зъби, червените му коси щръкваха, гърдите му пухтяха като ковашки мях, очите му изпускаха пламъци, чудовището цвилеше задъхано под него и това не беше вече нито камбаната на „Света Богородица“, нито нейният звънар, а някакво странно съновидение, вихър, буря; шеметът, яхнал грохота, дух, вкопчан в крилат кон, чудноват кентавър — получовек, полукамбана, страхотен Астолф[3], литнал върху приказен, внезапно оживял бронзов хипогриф[4].

Присъствието на необикновения звънар придаваше странен живот на катедралата. Изглежда, че от него се излъчваше — поне според нарастващите суеверни приказки на тълпата — някаква тайнствена сила, която одухотворяваше всички камъни на „Света Богородица“ и изпълваше с трепет дълбоките недра на старинната църква. Достатъчно беше да знаят, че той е там и на хората им се струваше, че хилядите статуи от галериите и порталите оживяват и се размърдват. Катедралата изглеждаше смирена и покорна под неговата власт. Тя чакаше разпорежданията му, за да възвиси мощния си глас. Квазимодо я обитаваше и владееше като домашен дух. Той бе вдъхнал сякаш душа на огромната сграда. Беше едновременно навсякъде и се появяваше като че ли размножен във всички кътчета на храма. Обитателите на Сите зърваха с ужас на върха на някоя от кулите странно джудже, което се катереше, криволичеше, пълзеше на четири крака, навеждаше се над бездната, подскачаше от издатина на издатина, тършуваше в корема на мраморните горгони — Квазимодо разваляше гнездата на гарваните. Или се сблъскваха в някой тъмен

ъгъл на църквата с оживяла химера, клекнала начумерено — Квазимодо, потънал в размисъл. Или съглеждаха под някоя камбанария чудовищна глава и уродливи крайници, люшкащи се яростно на края на въжето — Квазимодо звънеше утринна или вечерня. Често виждаха нощем някаква грозна сянка по тънката дантелена балюстрада, която увенчава кулите и обгражда от всички страни абсидата — пак гърбльото на „Света Богородица“. Съседите твърдяха, че в такива моменти цялата църква добивала приказен, зло-кобен и свръхестествен вид. Тук-таме се раззинвали уста и очи, пролайвали мраморни псета, съскали каменни змейове и лами, бдящи ден и нощ около грамадната църква с протегната шия и раззината паст. А на Бъдни вечер, докато голямата камбана глухо призоваваше богомолците на среднощната служба, тъмната фасада просто се преобразяваше: големият зинал портал гълташе жадно тълпата, а розетката не сваляше от нея втренченото си око. Всичко това се дължеше на Квазимодо. В Египет той щеше да бъде почитан като божество на този храм. Средновековието го смяташе за демон. А той бе всъщност душата на църквата.

И то до такава степен, че за тия, които си спомнят съществуването му, „Света Богородица“ днес е пуста, бездушна, мъртва. Като че ли нещо е отлетяло. Исполинското тяло е празно. Само скелет. Духът го е напуснал. Вижда се само обиталището му и нищо повече, Все едно череп, върху който още зеят очните кухини, но погледът е вече угаснал.

---

[1] На чудовищно стадо още по-чудовищен пазач (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Силното дете е лошо (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Герой на Ариосто. — Б. пр. ↑

[4] Крилат кон. — Б. пр. ↑

IV. КУЧЕТО И НЕГОВИЯТ ГОСПОДАР

И все пак имаше едно човешко същество, което Квазимодо изключваше от омразата и злобата, вдъхвани му от другите хора, което той обичаше колкото катедралата, а може би и повече от нея. Това беше Клод Фроло.

Причината беше проста. Клод Фроло го беше прибрал, осиновил, отхранил, възпитал. Още невръстно дете, Квазимодо беше свикнал да търси в краката на Клод Фроло убежище, когато кучетата или децата го подгонеха. Клод Фроло го научи да говори, да чете, да пише. Клод Фроло главно го направи звънар. А да свържете навеки Квазимодо с голямата камбана, бе все едно да дадете Жулиета на Ромео.

Затова Квазимодо му беше дълбоко, страстно и безгранично признателен и макар че лицето на приемния му баща беше често мрачно и сурово, макар че думите му бяха обикновено резки, сухи и властни, благодарността на Квазимодо не отслабна нито за миг и си остана неизменна. Архидяконът имаше в негово лице най-покорен роб, най-безропотен слуга, най-вярно куче. Когато бедният звънар оглуша, между него и Клод Фроло се установи тайнствен език със знаци, понятен само за тях двамата. По такъв начин архидяконът беше единственото човешко същество, с което Квазимодо можеше все още да общува. Той беше свързан само с две неща на този свят — „Парижката света Богородица“ и Клод Фроло. Нищо не би могло да се сравни с властта на архидякона над звънаря, с привързаността на звънаря към архидякона. Само по един знак на Клод, само при мисълта да му достави удоволствие Квазимодо би се хвърлил от върха на кулите н-а „Света Богородица“. Това доброволно и сляпо предоставяне на собствената физическа сила, достигнала изключително развитие, всецяло във властта на друг човек, представляваше необикновено явление. Отношението на Квазимодо несъмнено включваше синовна преданост, привързаност на слуга към господар, но също и преклонение пред по-силния духом. Злочестото тромаво и недоразвито създание стоеше със сведена глава и благоговеен поглед пред превъзходството на по-дълбокия, мощен и възвишен ум. Но над всички

тия чувства преобладаваше признателността. Признателност, стигнала до такава крайност, че мъчно би могла да се сравни изобщо с каквото и да било. Примерите за подобна благородна проява са редки между хората. Затова ние ще се задоволим да кажем, че Квазимодо обичаше архидякона, както никога куче, кон или слон не са обичали своя господар.

V. ОЩЕ ЗА КЛОД ФРОЛО

В 1482 година Квазимодо беше на около двадесет години, а Клод Фроло — на тридесет и шест. Единият бе порасъл, другият — остарял.

Клод Фроло не беше вече скромният студент от колежа „Торши“, нежният закрилник на малкото братче, младият мечтател философ, който знаеше много неща, но същевременно нямаше представа за много други. Той се бе превърнал в строг, сериозен и мрачен свещеник, отговарящ за хорските души, жозаски архидякон, втори викарий на епископа, ръководещ два „деканата“[1] — Монлери и Шатофор — и сто седемдесет и четири селски кюрета. Беше станал внушителна и тъжна личност. Децата от хора, облечени в стихари или униформени куртки, псалтовете, братята августинци и послушниците, които присъствуваха на утринната служба в „Света Богородица“, трепереха, когато той минаваше бавно под високите островърхи сводове на олтара, замислен, величествен, със скръстени ръце и толкова ниско наведена глава, че се виждаше само високото му плешиво чело.

Отец Клод Фроло не беше изоставил нито науката, нито възпитанието на малкия си брат — двете главни задачи в живота му. Но с течение на времето в тези толкова приятни занимания се примеси известна горчилка. „С течение на времето и най-хубавата сланина почва да нагарча“ — твърди Пол Диакър. Малкият Жеан Фроло, прекръстен Мелницата по името на мястото, където беше отрасъл, не се развиваше в желаната от Клод насока. По-възрастният брат се надяваше, че Жеан ще бъде благочестив, покорен, ученолюбив и достоен за уважение ученик. А малкият брат — подобно на фиданка, която въпреки усилията на градинаря се извръща упорито към въздуха и слънцето — растеше и се развиваше, като пущаше гъсти и пищни клони само към леността, невежеството и разврата. Същинско дяволче, толкова необуздано, че свещеникът час по час се мръщеше, но толкова забавно и остроумно същевременно, че по-големият брат час по час се усмихваше. Клод го беше настанил в същия колеж „Торши“, където самият той беше прекарал първите си години в учение и углъбение. Голяма мъка бе за него, че името Фроло, което по-рано бе гордост на

това светилище, сега бе негов позор. Той четеше понякога на Жеан строги и дълги нравоучения, които малкият изслушваше храбро. Между другото младият обесник имаше добро сърце, както се случва във всички комедии. Но когато конското евангелие свършеше, той подновяваше без капка свян немирствата и безобразията си. Ту ще натупа за добре дошъл някой младок — така наричаха новопостъпилите в Университета, — ценна традиция, която се е запазила грижливо и до днес, ту ще насъска цяла банда учещи, quasi classico excitati[2], които се втурваха в някоя кръчма по всички правила на изкуството, набиваха кръчмаря с дървени сопи и разграбваха весело заведението му, като на отиване издънваха и бъчвите в мазето. А после възпитателят от колежа пристигаше нажален при Клод Фроло и му връчваше едно хубавичко изложение на латински със следната печална забележка в полето „Rixa; prima causa vinum optimum potatum“[3]. Говореше се дори — какъв ужас за едно шестнадесетгодишно момче, — че неговата разпуснатост го отвеждала понякога чак до улица „Глатини“[4].

Огорчен и разочарован вследствие на това в човешките си чувства, Клод се бе хвърлил още по-страстно в обятията на науката, тази сестра, която поне не се гаври с нас и винаги се отплаща, макар и доста оскъдно понякога, за грижите, които сме положили за нея. И той стана още по-задълбочен в научните си занимания и едновременно с това — като естествена последица — ставаше все по-строго морален в свещеническите си обязаности и все по-тъжен в личния си живот. У всеки от нас се наблюдава подобно успоредно развитие на ума, нравственото чувство и характера ни, което се нарушава само при някои големи сътресения в съществуването ни.

Тъй като още в младежките си години Клод Фроло бе изминал почти пълния кръг на положителните, светски и позволени от църквата науки, той бе принуден или да спре, ubi defuit orbis[5], или да отиде по-далеч и да потърси друга храна за ненаситния си ум. Древният символ за змията, която хапе опашката си, подхожда много на науката. Изглежда, че и Клод Фроло изпитваше същото. Известен брой сериозни хора уверяваха, че след като изчерпил всичко fas[6] в човешките познания, той се осмелил да проникне и в nefas[7]. Беше опитал последователно всички ябълки от дървото на познанието и

подтикван било от глад, било от пресищане, се бе осмелил да вкуси и забранения плод.

Той бе посещавал едно след друго — както нашите читатели видяха — и съвещанията на теолозите в Сорбоната, и събранията на философите в Сент Илер, и диспутите на капацитетите по каноническо право в Сен Мартен, и конгрегации-те на лекарите край съда със светена вода на „Света Богородица“, ad cupam nostrae dominae. Беше погълнал всички позволени и одобрени яденета, които четирите големи кухни — назовавани четири факултета — можеха да приготвят и да поднесат на човешкия ум. Наситил им се бе, преди да утоли глада си. Тогава навлезе по-навътре, по-надълбоко зад завършената, материална и ограничена наука. Може би бе заложил душата си, влизайки в тази пещера и сядайки на тайнствената трапеза на алхимиците, астролозите и херметиците. На единия неин край стояха в средните векове Авероес[8], Гийом Парижки и Никола Фламел, а другият й край се губеше в Ориента, осветен със седемрог свещник, и стигаше чак до Соломон, Питагор и Зороастър[9].

Така поне се предполагаше, с право или не. Едно бе безспорно: че архидяконът посещаваше често гробището „Сенз Иносан“, където бяха погребани баща му и майка му ведно с другите жертви на чумната епидемия през 1466 година. Но той като че ли се прекланяше не толкова пред техния надгробен кръст, колкото пред чудноватите скулптури над издигнатата близо до него гробница на Никола Фламел и Клод Пернел[10].

Безспорно беше също така, че често го виждаха да върви по улица „Ломбар“ и да се вмъква крадешком в една малка къща на ъгъла на улица „Мариво“ и улицата на писателите. Тази къща бе построена от Никола Фламел и той бе умрял в нея през 1417 година. Необитаема оттогава насам, тя бе почнала да се руши и многобройните подписи на херметици и търсачи на философския камък, издълбани по стените й, немалко допринасяха за това. Някои съседи твърдяха, че видели веднъж през прозорчето на мазето Клод Фроло. Той копаел, обръщал и разравял земята в двете зимнични помещения, чиито каменни подпори бяха изпъстрени със стихове и йероглифи от ръката на самия Никола Фламел. Предполагаше се, че Фламел е заровил тук философския си камък и в продължение на два века всички алхимици, като се почне с Магистри и се свърши с отец Пасифик, непрестанно обръщаха

почвата, докато най-сетне след толкова безжалостно подкопаване и подриване къщичката се разсипа на прах под краката им.

Безспорно беше също така, че архидяконът се беше пристрастил необикновено много към символичния портал на „Света Богородица“, тази неразгадаема каменна страница, написана от епископ Гийом Парижки, който сигурно е погубил душата си, лепвайки този светотатствен фронтиспис на божествената поема, възнасяща се ежечасно от цялата останала сграда. Говореше се също, че архидяконът Клод изследвал вътрешността на колоса свети Кристоф — загадъчната висока статуя, стърчаща пред главния портал, която простолюдието наричаше на присмех „господин Льогри“. Всекиму обаче можеше да се случи да види Клод Фроло, седнал върху парапета на преддверието, съзерцаващ с часове скулптурите на портала, загледан ту в неразумните деви, обърнали надолу светилниците си, ту в разумните, които ги държат изправени, или изчисляващ ъгъла, под който гарванът от лявата страна на портала гледа някаква тайнствена точка вътре в църквата, където навярно е заровен философският камък, ако не е в мазето на Никола Фламел.

Странна съдба — нека отбележим мимоходом — бе отредена по онова време на „Парижката света Богородица“! Да бъде обичана така благоговейно и така различно от две до такава степен противоположни същества — Клод Фроло и Квазимодо. Да бъде обичана от един първобитен и див получовек заради красотата, стройността и хармонията, които се излъчват от външния ѝ вид, и от едно пламенно и обогатено със знания въображение заради съкровеното си значение, заради скрития замисъл, заради легендата, символиката, вмъкната в скулптурите на фасадата, която напомня ранен текст, полузаличен под по-късния. Или, с една дума, заради загадката, която тази църква предлага за вечни времена на човешкия ум.

Не можеше най-после да се отрече, че архидяконът си бе приспособил в кулата, която гледа към Гревския площад, съвсем близо до клетката на камбаните, една малка тайна килия, където според мълвата никой, дори и епископът, не влизал без негово разрешение. Тази килийка, издигната почти на върха на кулата между гнездата на гарваните, е била построена някога от епископ Юго дьо Бьозансон[11], който се занимавал с магии. Никой не знаеше какво точно има в нея. Но често бяха наблюдавали нощем от песъчливия бряг на Терена

малкото прозорче откъм задната страна на кулата — някаква необикновена пресеклива червена светлина ту бликваше, ту угасваше и пак се появяваше на кратки, равни промеждутъци подобно задъхано дишане на ковашки мях. Тя явно произхождаше по-скоро от огън, отколкото от свещ. Това прозорче, мигащо високо в небето, правеше злокобно впечатление и бабичките мълвяха: „Архидяконът пак раздухва огъня. Самият пъкъл искри там горе.“

В края на краищата във всичко това нямаше особени доказателства за магьосничеството. Но има ли някъде пушек, може да се допусне, че има и огън. Затова архидяконът се ползуваше с доста незавидна репутация. Трябва, от друга страна, да изтъкнем, че пред духовния съд на „Света Богородица“ нямаше по-ожесточен враг и по-безмилостен изобличител на египетската наука, на некромантията и магията, било макар най-безобидна и най-невинна, от архидякон Клод Фроло. Но независимо дали това негово поведение бе продиктувано от искрено отвращение или бе лицемерна тактика на крадец, който вика: „Дръжте крадеца!“, образованите глави от духовния съд смятаха отец Фроло за душа, осмелила се да проникне в преддверието на ада, да се залута в пещерите на кабалистиката и да търси пипнешком пътя си в мрака на окултните науки. Народът също не се заблуждаваше. Всеки по-свестен човек смяташе Квазимодо за демон, а Клод Фроло за магьосник. За всекиго беше очевидно, че звънарят се е задължил да служи известно време на архидякона и след изтичането на този срок щеше да отнесе душата му като възнаграждение за службата си. Затова въпреки прекалено моралния си живот архидяконът не се ползуваше с добро име сред добродетелните хорица. И най-наивната богомолка подушваше в него магьосника.

Ако с възрастта в познанията му се бяха образували дълбоки пукнатини, същите бездни се бяха раззинали и в сърцето му. Така поне можеше да се мисли с пълно основание, ако се погледнеше лицето му, върху което прозираше като през тъмен облак душата му. Как да си обясним оплешивялото му чело, вечно наведената глава, непрестанно въздишащата гръд? Каква тайна мисъл разкривяваше в горчива усмивка устните му, докато смръщените му вежди се приближаваха като два бика, готови да се сбият? Защо бяха посивели оределите му коси? Какъв вътрешен огън пламваше понякога в погледа му, та очите му заприличваха на два отвора, пробити в стената на пещ?

Тези прояви на силен душевен смут бяха достигнали особено висока степен по време на описваното от нас събитие. Погледът му беше така странен и блестящ, че не едно дете от хора побягваше уплашено, ако го срещнеше само в църквата. Неведнъж по време на божествената служба застаналият до Клод Фроло свещеник забелязваше, че той отваря някакви неразбираеми скоби, докато другите пееха в хор ad omnem tonum. Неведнъж перачката на свещениците от Терена бе забелязала с ужас по одеждите на жозаския архидякон следи от нокти и сгърчени пръсти.

А същевременно той ставаше все по-строг и по-безупречен. Званието, както и характерът му го бяха държали винаги далеч от жените. Сега като че ли бе почнал да ги мрази повече от когато и да било. Достатъчно беше да прошумоли женска копринена фуста край него и той смъкваше качулката над очите си. Беше станал толкова ревнив блюстител на нравствеността и на въздържанието, че когато кралската дъщеря, госпожа Дьо Божо, пожела да посети манастира на „Света Богородица“ през месец декември 1481 година, той се противопостави енергично, като припомни на епископа устава на „Черната книга“, издадена в навечерието на Вартоломеевата нощ през 1334 година, с който се забраняваше достъпът в манастира на „коя да е жена, стара или млада, господарка или прислужница“. В отговор епископът беше принуден да му цитира заповедта на легата Одо, с която се правеше изключение за някои високопоставени дами, aliquae magnates tnulieres quae sine scandalo evitare non possunt[12]. Но архидяконът пак се противопостави, изтъквайки, че постановлението на легата е от 1207 година и е издадено 127 години преди „Черната книга“, следователно е било отменено от нея. И той отказа да се яви пред принцесата.

Забелязваше се освен това, че от известно време изпитваше двойно по-голямо отвращение към египтянките и циганите. Той беше издействувал от епископа специален едикт, по силата на който се забраняваше изрично на циганките да танцуват и да удрят дайретата си на площада пред църквата. Ровеше се из мухлясалите архиви на духовния съд и издирваше всички случаи на изгаряне или обесване на мъже и жени, обвинени в магьосничество при съучастничеството на козли, свине или козички.

---

[1] Десет енории. — Б. пр. ↑

[2] Възбудени сякаш от бойна тръба (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Побой; първопричина — изпитото първокачествено вино (лат.). — Б. пр. ↑

[4] Улица, на която в XV век са живеели леки жени. — Б. пр. ↑

[5] Където се сключва кръгът (лат.). — Б. пр. ↑

[6] Позволено (лат.). — Б. пр. ↑

[7] Непозволено (лат.). — Б. пр. ↑

[8] Арабски философ от дванадесети век. — Б.пр. ↑

[9] Заратустра. — Б.пр. ↑

[10] Съпругата на Никола Фламел. — Б.пр. ↑

[11] Юго II от Бизунсио (1326–1332). — Б.а. ↑

[12] Няколко знатни дами, които не могат да бъдат отстранени без скандал (лат.). — Б.пр. ↑

VI. НАРОДНАТА ВРАЖДЕБНОСТ

Както вече казахме, архидяконът и звънарят не се ползуваха с обичта нито на знатните, нито на обикновените хора, живеещи в съседство с катедралата. Когато Клод Фроло и Квазимодо излизаха заедно — а това се случваше доста често — и ги видеха да прекосяват един зад друг (слугата зад господаря) прохладните, тесни и тъмни улички на квартала на „Света Богородица“, не една обидна дума, не една подигравателна песничка, не едно злостно остроумие ги стрелваше мимоходом, освен когато Клод, а това се случваше рядко, вървеше с високо изправена глава и неговото строго и гордо чело смущаваше присмехулниците.

Двамата бяха в квартала като поетите, за които говори Рение:

Сподиряни са те от хора многобройни,
след бухалите тъй писукат птици пойни.

Ту някое ловко хлапе рискуваше кожа и кости заради неописуемото удоволствие да забие карфица в гърбицата на Квазимодо, ту някоя хубавица, по-разпусната и по-дръзка, отколкото подобава, докосваше черното расо на свещеника, пеейки язвително под носа му: „На! На! На! Дяволът се хвана!“

Или група развлечени старухи, приклекнали на сянка по стъпалата на някой вход, се разбъбряха шумно, щом зърнеха архидякона и звънаря, и им подхвърляха недружелюбно следния недотам насърчителен поздрав: „Хм! Каквато е душата на единия, такова е тялото на другия!“

Или пък банда учещи и безделници, играещи на дама, прекъсваха едновременно играта и ги приветствуваха хорово на латински с някоя класическа игрословица: „Eia! Eia! Claudus cum claudo.“[1]

Но в повечето случаи нито свещеникът, нито звънарят даваха ухо на оскърбленията. Квазимодо беше премного глух, а Клод премного

углъбен в размисъл, за да чуят тия любезности.

---

[1] Ехей! Ехей! Клод с куция (лат.). — Игра на думи: claudus на латински означава куц. — Б. пр. ↑

КНИГА ПЕТА

I. ABBAS BEATI MARTINI[1]

Славата на Клод Фроло се беше пръснала надалеч. Тя бе причина — приблизително по времето, когато отказа да види госпожа Дьо Божо, за едно посещение, което той дълго не можа да забрави.

Свечеряваше се. Той току-що се беше оттеглил след вечерната служба в своята килия в манастира при църквата „Света Богородица“. Като се изключат няколко стъкленици, забутани в един ъгъл и пълни със съмнителен прах, който напомняше доста много алхимичния прах, в тази килия нямаше нищо необикновено или загадъчно. Наистина тук-таме по стените личаха някакви надписи, но те бяха чисто и просто научни или благочестиви мисли, взети от общопризнати автори. Архидяконът беше седнал пред един меден трисвещник, близо до нисък шкаф, отрупан с ръкописи. Облакътен на една разтворена книга от Онориус д’Отьон — „De praedestinatione et libero arbitrio“[2], той прелистваше, дълбоко замислен, един печатан том in folio, който бе донесъл наскоро. Това беше единствената печатна книга в неговата библиотека. Някой почука на вратата и прекъсна дълбокия му размисъл.

— Кой е? — извика ученият недотам любезно, като гладно куче, на което издърпват кокала от устата.

— Вашият приятел Жак Коактие — чу се глас отвън и Клод стана да отвори вратата.

Беше действително кралският лекар, петдесетинагодишен мъж. Суровото изражение на лицето му се смекчаваше от лукавия му поглед. Придружаваше го някакъв непознат. И двамата бяха облечени с дълги тъмносиви роби, подплатени с кожи от белки, пристегнати в кръста и затворени чак догоре. Носеха шапки от същата материя и цвят. Ръцете им се губеха под дългите ръкави, краката им — под дългополите роби, а очите им — под нахлупените шапки.

— Бог да ми е на помощ, любезни господа! — възкликна архидяконът и ги въведе в килията си. — Съвсем не очаквах такива

знатни гости в този късен час. — И докато говореше любезно, той поглеждаше неспокойно и изпитателно ту лекаря, ту другаря му.

— Никой час не е неподходящ, за да се посети такъв известен учен като отец Клод Фроло дьо Тиршап — отвърна доктор Коактие, провличайки като шлейф думите си — интонация, която издаваше, че произхожда от областта Франш-Конте.

И между лекаря и архидякона започна предварителната размяна на любезности, която в онази епоха предшествуваше съгласно етикецията всеки разговор между учени мъже, без естествено да им пречи да се мразят от все душа. Впрочем нима и днес не е така? Устата на учен, който отдава възхвала на друг учен, напомня чаша жлъчка, подсладена с мед.

Комплиментите, които Клод Фроло отправяше към Коактие, се отнасяха предимно до многобройните светски блага, които достойният лекар бе успял да си извоюва по време на завидната си кариера от всяка кралска болест — алхимична операция, значително по-успешна и по-сигурна, отколкото диренето на философския камък.

— Право да ви кажа, доктор Коактие, много приятно ми стана, когато узнах, че вашият племенник, преподобният сеньор Пиер Версе, е получил епархия. Нали сега той е амиенски епископ?

— Да, господин архидякон, по божие благоволение и милост.

— Знаете ли, че изглеждахте прекрасно на Коледа начело на служителите на сметната палата, господин председателю?

— Само подпредседател за съжаление, отец Фроло! Нищо повече!

— Ами как върви строежът на великолепната ви къща на улица Сент Андре дез-Арк? Същински Лувър! Страшно ми харесва кайсиевото дръвче, скулптирано над вратата, и забавната игрословица: „A Fabri cotier“[3].

— Уви, метр Клод! Този строеж ми излезе скъпо и прескъпо! Колкото повече напредва, толкова повече ме разорява.

— Така ли? Нима нямате доходи от затвора и от съдилищата? А рентите от разни къщи, бараки, дюкянчета, и тезгяхи в обсега на съдебната палата? Това е славна дойна крава!

— Тази година имението ми в Поаси не ми донесе абсолютно нищо.

— Затова пък пътните такси от Триел, Сен Джеймс, Сен Жермен ан Ле, вярвам, не са лоши?

— Само сто и двадесет ливри, и то не парижки.

— Но все пак нали имате службата си на кралски съветник. Това поне е нещо сигурно.

— Да, любезни ми Клод, но това проклето имение Полици, около което се вдига толкова шум, не ми докарва дори и шестдесет златни екюта годишно.

В любезностите, които архидяконът сипеше върху Жак Коактие, се долавяше скрита саркастична и язвителна нотка, съпроводена от тъжната жестока усмивка на по-издигнат интелектуално, но нещастен човек, който се забавлява мимолетно с грубото благополучие на един еснаф.

— Бог ми е свидетел — каза накрая Клод, като му стисна ръка, — много ми е приятно, че изглеждате толкова добре.

— Благодаря ви, метр Клод.

— Впрочем — възкликна отец Клод, — как е височайшият ви болен?

— Не плаща достатъчно на своя лекар — отвърна докторът, като погледна крадешком своя другар.

— Така ли мислите, колега Коактие? — промълви непознатият.

Тези думи, произнесени с укор и изненада, привлякоха върху посетителя вниманието на архидякона. Всъщност, откакто непознатият бе прекрачил прага на килията, той не бе го забравил напълно нито за миг. Ако не бяха хилядите основания, които го принуждаваха да запази добрите си отношения с доктор Жак Коактие, всемогъщия лекар на крал Луи XI, отец Клод нямаше да го приеме, придружен от някакъв непознат. Затова лицето му стана недружелюбно и когато Жак Коактие му го представи.

— Между другото, отец Клод, водя ви един събрат, който пожела да ви види, чул за вашата слава.

— Господинът има също научни интереси? — попита архидяконът, като погледна проницателно другаря на Коактие. Той срещна под веждите на непознатия неговия също така проницателен и недоверчив поглед.

Гостът — доколкото можеше да го разгледа на слабата светлина на лампата — беше около шестдесетгодишен старец, среден на ръст, с

доста изтощен и болнав вид. Профилът му, макар и не особено изтънчен, се налагаше с властната си строгост, зениците му искряха във вдлъбнатите орбити като пламък в дъното на пещера, а под ниско спуснатата шапка, нахлупена чак до носа, се открояваха очертанията на високо умно чело.

Непознатият отговори сам на въпроса на архидякона.

— Уважаеми учителю — поде той сериозно, — вашата слава достигна чак до мене и аз пожелах да се посъветвам с вас. Аз съм само дребен провинциален благородник, който събува обувките си, преди да влезе при някой учен. Трябва да ви кажа името си. Наричам се Туранжо.

„Странно име за благородник!“ — помисли си архидяконът. Но той изпитваше чувството, че пред него стои силен и сериозен човек. С острия си ум отгатваше по инстинкт, че под подплатената с кожа шапка на събрата Туранжо се крие друг не по-малко остър ум. И гледайки неговото сериозно лице, подигравателната гримаса, в която се бяха изкривили мрачните му черти поради присъствието на Жак Коактие, се разнесе постепенно, както се пръсва здрачът по нощния хоризонт. Той седна отново тъжен и замислен в голямото си кресло, облакъти се по навик на масата и опря чело на ръката си. След неколкоминутен размисъл архидяконът направи знак на двамата посетители да седнат и се обърна към Туранжо.

— Идвате да се допитате до мене, метр, но в областта на коя наука?

— Уважаеми учителю — отвърна Туранжо, — аз съм болен, сериозно болен. Казват, че сте велик ескулап, затова дойдох да ви поискам медицински съвет.

— Медицината ли! — каза архидяконът и поклати глава. Той сякаш се съсредоточи за миг, после добави: — Колега Туранжо, понеже се казвате така, обърнете глава. Ще намерите отговора ми, написан на стената.

Туранжо се подчини и прочете над главата си следния надпис, издълбан в стената: „Медицината е дъщеря на съновиденията“ — Ямблих.

Доктор Коактие обаче изслуша въпроса на спътника си с неприятно чувство, което се засили от отговора на отец Клод. Той се

наведе към ухото на Туранжо и му прошепна доста ниско, за да не го чуе архидяконът:

— Аз ви предупредих, че е луд. Вие сам пожелахте да го видите.

— Само че може би този луд има право, доктор Жак! — отвърна също шепнешком другарят му, горчиво усмихнат.

— Както обичате! — отвърна кисело Коактие. После той се обърна към архидякона: — Вие много набързо претупахте въпроса, отец Клод, и се справихте с Хипократ със същата лекота, с каквато маймуната разчупва лешника. Медицината съновидение! Струва ми се, че аптекарите или лекарите охотно ще ви пречукат с камъни, ако ви чуят! Значи, отричате въздействието на филтрите върху кръвта и на мехлемите върху кожата? Нима отричате Открайвремешното лечебно свойство на билките и металите, което се зове природа, създадено за вечния болен, наречен човек?

— Аз не отричам — отвърна хладно отец Клод — нито лекарствата, нито болните. Отричам само лекарите.

— Нима не е вярно — отвърна Коактие с жар, — че подаграта е вътрешна екзема, че раните от огнестрелно оръжие се лекуват с лапа от печена мишка, че умелото преливане на младежка кръв възвръща младостта на старческите вени. Нима отричате, че две и две прави четири и че emprosintonos[4] настъпва след opisthotonos[5]?

Архидяконът отвърна невъзмутимо:

— На по-особено мнение съм по някои въпроси. Коактие цял пламна от гняв.

— Хайде, хайде, драги Коактие, не се сърдете — намеси се Туранжо. — Та архидяконът е наш приятел!

Коактие се поуспокои и измърмори полугласно:

— В края на краищата той не е с всичкия си!

— Ей богу, метр Клод — поде Туранжо след кратко мълчание, — вие много ме объркахте. Аз исках да се посъветвам за две неща с вас — за здравето и за бъдещето си.

— Господине — отвърна архидяконът, — ако действително сте дошли само за това, не си е заслужавало да се морите по стълбите ми. Аз не вярвам в медицината, не вярвам и в астрологията.

— Истина ли е това? — възкликна изненадан Туранжо.

Коактие се разсмя принудено.

— Убедихте ли се вече, че е луд? — каза той ниско на Туранжо. — Не вярвал в астрологията!

— Нима може да се допусне — продължи отец Клод, — че всеки звезден лъч бил нишка, опъната до главата на един човек?

— Но в какво вярвате тогава? — провикна се Туранжо. Архидяконът замълча нерешително, после каза с мрачна усмивка, която сякаш опровергаваше думите му.

— Credo in deum.[6]

— Dominum nostrum[7] — добави Туранжо и се прекръсти.

— Amen[8] — каза Коактие.

— Уважаеми учителю — поде Туранжо — очарован съм от вашата набожност. Но нима такъв голям учен като вас е стигнал дотам, че не вярва вече в науката?

— О, не! — каза архидяконът, като хвана Туранжо за ръката и мрачните му зеници блеснаха възторжено. — Не, аз не отричам науката. Не съм пълзял тъй дълго, забивайки нокти в земята, през неизброимите разклонения на тази пещера, за да не зърна съвсем далеч в края на тъмната галерия някаква светлина, пламък, искра, отблясък навярно от ослепителната централна лаборатория, където търпеливите мъдреци биха могли да изненадат бог по време на работата му.

— Но кажете тогава — прекъсна го Туранжо, — коя наука смятате за истинска и положителна?

— Алхимията.

Коактие възкликна:

— За бога, отец Клод, да приемем, че алхимията почива на нещо, но защо трябва да хулите медицината и астрологията?

— Вашата наука за човека е нищо, вашата наука за небето е нищо! — каза властно архидяконът.

— Това ще рече да не даваш пет пари нито за Епидавър, нито за Халдея! — забеляза лекарят подигравателно.

— Чуйте, месир Жак. Говоря ви съвсем искрено. Не съм кралски лекар и негово величество не ми е подарил градината Дедал, за да наблюдавам съзвездията. Не се сърдете и ме изслушайте. Каква истина сте извлекли например, да не говорим за медицината, която е съвсем безсмислено нещо, от астрологията? Какви са свойствата на вертикалния бустрофедон[9] и какви открития са направени благодарение на числата зируф и зефирод[10]?

— Нима отричате — възрази Коактие — невидимата сила на Соломоновия ключ, от който води началото си цялата кабалистика?

— Заблуда, месир Жак! Нито една от вашите формули не води до нещо положително, докато алхимията има зад гърба си всевъзможни открития. Можете ли да оспорите резултатите, които ще ви цитирам? Че след хилядогодишен престой под земята ледът се превръща в скален кристал, че оловото е родоначалник на всички метали, защото златото не може да се смята за метал, то е светлина. Че на оловото са необходими само четири периода, от по двеста години всеки, за да се превърне последователно от олово в червен арсеник, от червен арсеник в калай и от калай в сребро. Нима това не са факти? Но да се вярва в някакъв Соломонов ключ, в линията на съдбата и в звездите, е толкова смешно, колкото ако вземем да вярваме ведно с обитателите на великия Китай, че авлигата се превръща в къртица, а житните зърна — в златни рибки!

— Аз съм учил херметика и твърдя… — прекъсна го Коактие.

Разпаленият архидякон не го остави да се доизкаже.

— А пък аз съм учил и медицина, и астрология, и херметика. Само тук е истината — говорейки, той взе от шкафа една стъкленица, пълна с праха, за който споменахме по-горе, — само тук е светлината! Хипократ е блян. Урания е блян. Хермес е мисъл. А златото е слънце. Получиш ли злато, ти си равен на бог. Това е единствената наука. Казвам ви: аз изследвах дълбините на астрологията и медицината. Нищо, абсолютно нищо. Човешкото тяло е мрак, звездите са също мрак.

И той се отпусна в креслото си, величествен и вдъхновен. Туранжо го наблюдаваше безмълвно. Коактие се силеше да се усмихне подигравателно, повдигаше незабележимо рамене и повтаряше полугласно: „Безумец!“

— А вие самият доближихте ли се до приказната цел? — обади се внезапно Туранжо. — Успяхте ли да получите злато?

— Ако бях успял да добия злато — отвърна архидяконът, изговаряйки бавно думите, сякаш ги обмисляше, — кралят на Франция нямаше да се казва Людовик, а Клод.

Туранжо смръщи вежди.

— Но какво казвам! — поде Клод с презрителна усмивка. — За какво ми е френският престол, когато бих могъл да възстановя

Източната империя!

— На добър час! — каза непознатият.

— О, бедният безумец! — прошепна Коактие. Архидяконът продължи, отговаряйки като че ли вече само на собствените си мисли:

— Уви, не! Аз все още пълзя. Раздирам лицето и коленете си по камъните на подземния проход. Съзирам смътно истината, но още не виждам! Сричам, но не чета!

— А когато почнете да четете — попита Туранжо, — ще можете ли да добиете злато?

— Нима някой може да се съмнява в това? — каза архидяконът.

— В такъв случай света Богородица едничка знае каква въпиюща нужда от пари имам аз! Наистина много бих желал да се науча да чета по вашите книги. Кажете ми, уважаеми учителю, нали вашата наука не е враждебна и не е противна на божията майка?

Клод се задоволи да му отговори със спокойно високомерие:

— Та нали аз съм неин архидякон?

— Вярно, учителю. Добре тогава, приятно ли ще ви бъде да ме посветите в тайните на тази наука? Да ме научите да сричам заедно с вас?

Клод зае царствената жреческа поза на древния Самуел.

— Старче, необходими са много повече години, отколкото ви остават, за да предприемете това пътуване през тайнствените дебри. Главата ви е доста посребрена. От тази пещера се излиза с бели коси, но се влиза само с черни. Науката сама умее да издълбава, да изхабява и да изсушава човешките лица. Тя няма нужда старостта предварително да набръчква лицата. Но ако въпреки всичко вие имате желание да се учите на вашата възраст и да разчетете страшната азбука на мъдреците, елате при мен, ще се опитам да ви я предам. Няма да ви накарам, бедни старче, да проучите погребалните зали на пирамидите, за които говори древният Херодот, нито изградената от тухли Вавилонска кула, нито огромното светилище от бял мрамор на индийския храм в Еклинга. И аз самият не съм виждал халдейските каменни строежи, издигнати според свещената форма на Сикра, нито храма на Соломон, който днес е разрушен, нито строшените каменни врати на гробниците на израелските царе. Ние ще се задоволим с откъсите от книгата на Хермес, които се намират пред очите ни. Ще ви обясня смисъла на статуята на свети Кристоф, символа на Сеяча, както

и на двата ангела от портала на „Сент Шапел“, единият от които е мушнал ръката си в някакъв съд, а другият — в облак.

На това място Жак Коактие, смутен от пламенните думи на архидякона, се поопомни и го прекъсна победоносно с израз на учен, който поправя грешката на събрата си:

— Erras, amici Klaudi.[11] Символът не е число. Вие вземате Орфей за Хермес.

— Вие грешите — възрази с внушителен тон архидяконът. — Дедал е цокълът, Орфей е стената, а Хермес е цялата сграда. Вие можете да дойдете, когато пожелаете — продължи той, обръщайки се към Туранжо, — и аз ще ви покажа частиците злато, останали в дъното на ретортата на Никола Фламел, за да имате възможност да ги сравните със златото на Гийом Парижки. Ще ви запозная с тайните свойства на гръцката дума peristera[12]. Но преди всичко ще ви науча да четете една след друга мраморните букви на азбуката, гранитните страници на книгата. Ще минем от портала на епископ Гийом и от „Сен Жан льо Рон“ на „Сент Шапел“, после ще посетим къщата на Никала Фламел на улица „Мариво“, гробницата му в гробището „Сенз-Иносан“, двете му болници на улица „Монморанси“. Ще ви накарам да разчетете йероглифите, с които са покрити тежките железни подпори на портала на болницата „Сен Жерве“ и на улица „Феронри“. Ще разгадаем заедно фасадите на „Сен Ком“, на „Сент Жонвиев дез Ардан“, на „Сен Мартен“, на „Сен Жак дьо ла Бушри“…

Отдавна вече Туранжо, въпреки интелигентния си поглед, беше престанал като че ли да разбира отец Клод. Той го прекъсна:

— Пасха господня! Що за книги четете вие!

— Ето ви една от тях — каза архидяконът.

И той отвори прозорчето на килията и посочи с пръст огромната църква „Света Богородица“, чийто черен силует се изрязваше върху звездното небе с двете кули, каменните хълбоци и исполинската задна част, подобен на грамаден двуглав сфинкс, клекнал посред града.

Архидяконът съзерцава безмълвно известно време исполинската сграда, после простря с въздишка дясната си ръка към печатната книга, която беше отворена на масата му, а лявата към „Света Богородица“ и като погледна тъжно най-напред книгата, после църквата, промълви:

— Уви! Това ще убие онова!

Коактие, който се беше приближил бързо до книгата, не можа да въздържи изненадата си.

— Извинете, но какво толкова страшно има в тази книга? „Glossa in epistolas. D. Pauli. Norimbergce, Antonius Koburger, 1474“[13] Всъщност не е нищо ново. Творба на Пиер Ломбар, „майстор“ на сентенции. Какво ви плаши? Че е напечатана?

— Точно така — отвърна Клод, който бе сякаш потънал в дълбок размисъл и стоеше прав, опрял показалец върху тома, излязъл изпод прословутите печатарски преси в Нюрнберг. После той добави следните непонятни думи: — Уви! Уви! Дребните неща унищожават големите. Един зъб може да надвие огромно животно. Нилският плъх излиза наглава с крокодила, мечоносецът убива кита, книгата ще убие сградата!

Манастирската камбана прозвъни сигнала за загасване на светлината в същия миг, когато доктор Коактие повтаряше тихо на другаря си за не знам кой път: „Той е обезумял!“

Този път другарят му отговори:

— И аз мисля същото.

След този сигнал никой външен посетител не можеше да остане повече в манастира. Двамата гости на Клод си тръгнаха.

— Учителю — каза Туранжо на сбогуване, — обичам начетените хора и силните умове и вие ми вдъхвате особена почит. Елате утре в двореца Турнел и поискайте да се видите с абат Сен Мартен дьо Тур.

Архидяконът се прибра смаян в килията си. Едва сега, припомняйки си следния откъс от сборника с грамоти на манастира „Сен Мартен дьо Тур“: „Abbas beati Martini, scilicet rex Franciae, est canonicus de consuetudine et habet parvam procebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesauraru“[14], той разбра каква знатна личност беше този Туранжо.

Казваха, че оттогава архидяконът често беседвал с Луи XI, когато негово величество идвал в Париж, че засенчвал с влиянието си Оливие льо Ден и Жак Коактие и че по този повод лекарят, верен на своя нрав, се карал доста грубо с краля.

---

[1] Абатът Сен Мартен (лат.). — Б.пр. ↑

[2] „Върху предопределението и свободата на волята“ (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Игра на думи: I’abricotier на френски означава кайсиево дръвче; l’abri cotier — крайбрежен заслон. — Б.пр. ↑

[4] Сгърчване на тялото напред (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Изкривяване на тялото назад (лат.). — Б. пр. ↑

[6] Вярвам в бога (лат.). — Б. пр. ↑

[7] В единаго бога отца (лат.), — Б. пр. ↑

[8] Амин (лат.). — Б. пр. ↑

[9] Стар гръцки начин на писане. — Б. пр. ↑

[10] Име на десетте съвършени форми на божеството. — Б. пр. ↑

[11] Лъжеш се, приятелю Клод (лат.). — Б. пр. ↑

[12] Тази гръцка дума има две значения: гълъб и върбинка. — Б. пр. ↑

[13] „Коментар на писмата на свети Павел“, Нюрнберг, при Антоан Кобургер, 1474 (лат.). — Б. пр. ↑

[14] „Абат Сен Мартен, тоест кралят на Франция, е според обичая каноник, получава малкия приход от Сен Вьонан и трябва да заседава на мястото на ковчежника“ (лат.). — Б. пр. ↑

II. ТОВА ЩЕ УБИЕ ОНОВА

Нека нашите читатели ни простят, че ще се отклоним за малко, за да се опитаме да разгадаем каква мисъл бе вложил архидяконът в загадъчните си думи: „Това ще убие онова. Книгата ще убие сградата.“

Според нас тази мисъл имаше двояко значение. Най-на-пред тя изразяваше убеждението на свещеника. Страха на духовното лице пред един нов фактор — печатницата. Уплахата и изумлението на служителя на олтара пред ослепителното изобретение на Гутенберг. Амвонът и пергаментът, устното и ръкописното слово, обзети от смут пред печатното слово. Както врабецът би се стъписал от ужас при вида на ангела Легион, размахал пред него своите шест милиона крила. Възкликна пророк, който чува шума и гмежа на освободеното човечество, който вижда в бъдещето как умът подкопава вярата, как свободната мисъл смъква от престола религията, как светът се отърсва от владичеството на Рим. Предвиждане на философ, който прозира как човешката мисъл, окрилена чрез печатането, се изплъзва под форма на изпарения от стъкления съд на теокрацията. Ужас на воин, който вижда приближаващата се медна стенобойна машина и мълви: „Кулата не ще устои!“ Една нова сила идваше да смени досегашната сила. Мисълта на архидякона означаваше: „Книгопечатането ще убие църквата.“

Но под тази първа и разбира се, съвсем проста мисъл ние смятаме, че се криеше и друга, по-оригинална, незабележима последица от първата, не така неоспорима. Пак философско убеждение, но вече не на свещеник, а на учен и на човек на изкуството. Предчувствието, че човешката мисъл, изменяйки формата си, ще измени и средствата за изразяване, че основната идея на всяко поколение няма вече да се записва със същата материя и по същия начин, че толкова устойчивата и дълговечна каменна книга ще отстъпи пред хартиената, защото тя е още по-дълговечна и по-устойчива. Такъв именно е вторият смисъл на думите на архидякона. Те означаваха, че едно ново изкуство щеше да измести досегашното изкуство. Архидяконът искаше да каже: „Печатницата ще убие архитектурата.“

И действително от сътворението на света чак до петнадесети век на християнската ера включително архитектурата си остава великата книга на човечеството, главното негово изразно средство в различните стадии на развитие на физическите и умствените му сили.

Когато паметта на първите човешки поколения се почувствувала премного обременена, когато товарът на спомените на човешкия род станал толкова тежък и объркан, че голото хвърчащо слово рискувало да го загуби по пътя си, хората записали възпоминанията си върху земята по възможно най-ясен, траен и естествен начин. Запечатали всяко предание под някой паметник.

Първите паметници били обикновени каменни блокове, „недокоснати от желязото“ по думите на Мойсей. Първите стъпки на архитектурата напомняли първите стъпки на всяка азбука. Изправяли някой камък и той представлявал буква, а всяка буква била йероглиф. Върху всеки йероглиф — като капител върху колона — кацвали няколко мисли. Така постъпвали първобитните хора по всички части на земното кълбо и по едно и също време. „Побитите камъни“ на келтите се срещат и в Азия — Сибир, и в Америка — пампасите.

По-късно почнали да съставят цели думи. Слагали камък върху камък, съединявали гранитните срички и се опитвали да получат няколко думи. Келтските долмени и кромлехи, етруските тумулуси, еврейските галгали са все такива думи. Някои от тях — главно тумулусите — често изразявали собствено име. Понякога даже, когато разполагали с много камъни и обширен терен, хората се опитвали да напишат и цяло изречение. Исполинската грамада в Карнак е вече цяла формула.

Най-сетне почнали да пишат цели книги. Преданията родили символи, под които самите те се губели, както дънерът се губи под листнатите грани. Тези символи, в които човечеството вярвало, се умножавали постепенно, увеличавали се, кръстосвали се и се преплитали все по-сложно. Първите паметници не можели вече да ги поберат. Те преливали от всички страни. Първобитните паметници едва успявали да изразят първобитното предание, просто, голо сливащо се със земята като тях самите. Символът имал нужда да се разгърне в сграда. Тогава успоредно с развитието на човешката мисъл се развила и архитектурата. Тя се превърнала в исполин с хиляди глави и ръце и дала вечна, видима и осезаема форма на неуловимата

символика. Докато Дедал, символ на силата, измервал, докато Орфей, символ на ума, пеел, стълбът буква, сводът сричка, пирамидата дума, движени по силата на закона на геометрията и поезията, се групирали, комбинирали, сливали се, снишавали се, издигали се, разполагали се едни до други на земята, редели се на етажи до небето, за да напишат под диктовката на главните идеи на дадена епоха чудните книги, които били същевременно дивни сгради: пагодата в Еклинга, гробницата на Рамзес в Египет, храмът на Соломон.

Първоначалната идея — словото — проличавала не само в съкровената същност на всички тия сгради, но и в тяхната форма. Така например храмът на Соломон бил не само подвързията на свещената книга, но и самата свещена книга. Свещениците можели да прочетат върху всяка от концентричните му огради свещеното слово, преведено и ясно изразено чрез камъка. Те проследявали неговите преобразования от светилище в светилище, докато го откривали в последното му убежище под най-конкретната му форма, създадена пак от архитектурата — Ноевия ковчег. Така словото било заключено в сградата, но неговият образ, подобно на човешко лице върху ковчег на мумия, бил запечатан върху външната обвивка на архитектурния паметник.

И не само формата, но и мястото, което избирали за издигане на сградите, разкривало идеята, която те изразявали. В зависимост от мрачния или ведър характер на изобразявания символ Гърция увенчавала хълмовете си с храмове, за-пленяващи погледа, а Индия дълбаела недрата на планините си, за да извае безформените си подземни пагоди, поддържани от исполинските редици на гранитните слонове.

Така в първите шест хиляди години от човешката история, като се почне от най-древната индийска пагода и се стигне до Кьолнската катедрала, архитектурата е била великата писменост на човечеството. Безспорна истина е, че не само всеки религиозен символ, но и всяка човешка мисъл има своя страница в тази необятна книга, има свой паметник.

Всяка цивилизация започва с теокрация и свършва с демокрация. Този закон за последователния преход от единовластие към свобода е отразен и в архитектурата. Защото — наблягаме на това обстоятелство — строителното изкуство не се ограничава само в изграждане на

храма, в изразяване на мита и жреческия символ, в записване чрез йероглифи върху каменните страници загадъчните скрижали на божествения закон. Ако беше така, понеже във всяко човешко общество настъпва момент, когато свещеният символ се изхабява и заличава под напора на свободната мисъл, когато човекът се изплъзва от тиранията на свещеника, когато разрасналите философски и научни системи разяждат лика на религията, архитектурата щеше да бъде безсилна да възпроизведе това ново състояние на човешкия дух, нейните страници, гъсто изписани от едната страна, щяха да останат празни от другата, нейните творби щяха да бъдат окастрени, нейната книга щеше да бъде непълна. Но не е така.

Да вземем например средновековието, което е по-достъпно за наблюдение, понеже е по-близо до нас. През първия период, докато теокрацията установява в Европа своя режим, докато Ватиканът обединява и прегрупира около себе си елементите на новия Рим изграден от стария, разсипан в развалини около Капитолия, докато християнството дири сред отломките на предишната цивилизация останките от обществените слоеве и изгражда с тях новия йерархичен свят, чийто ключов камък е духовенството, тайнствената романска архитектура, сестра на теократическите сгради в Египет и Индия, неизменна емблема на чистия католицизъм, застинал йероглиф на папското единство, напира в хаоса изпод останките на мъртвата гръцка и римска архитектура и избликва под диханието на християнството и под ръцете на варварите.

Цялата тогавашна мисъл намира израз в мрачния романски стил. Навсякъде се чувствува властното, единното, непроницаемото, абсолютното — папа Григорий VII. Навсякъде свещеникът, никъде човекът. Навсякъде кастата, никъде народът. Но ето че почват кръстоносните походи. Голямо народно движение. А от утайката на всяко голямо народно движение се излъчва винаги духът на свободолюбието. Пробиват си път нови влияния. Открива се бурният период на жакериите, прагериите, лигите. Властта се разклаща, единството се разцепва. Феодализмът иска да раздели властта с теокрацията в очакване на народа, който ще се появи неизбежно, за да вземе както винаги лъвския пай. Quia nominor leo.[1] Феодалната аристокрация си проправя път изпод духовенството, а градската община — изпод феодалната аристокрация. Европа променя облика си.

И какво виждаме? Архитектурата също променя своя облик. И тя заедно с цивилизацията обръща страницата и новият дух на епохата я намира готова да пише под негова диктовка. Тя се връща от кръстоносните походи със стрелчатия свод, както народите се върнаха със свободата. И тогава, докато Рим постепенно се разпада, романската архитектура замира. Йероглифът напуска катедралата и търси убежище в гербовете на замъците, за да придаде по-голям престиж на феодализма. Самата катедрала, доскоро напълно догматична сграда, завладяна занапред от буржоазията, от градската община, от свободата, се изплъзва от ръцете на свещеника и изпада под властта на художника. Архитектът я построява по свой вкус. Сбогом, тайнственост, мит, закон! На преден план излизат въображението, прищявката. Обезпечат ли му храм и олтар, свещеникът няма вече думата. Четири стени принадлежат на архитекта. Архитектурната книга престава да бъде собственост на духовенството, на религията, на Рим. Тя принадлежи на въображението, на поезията, на народа. На това се дължат бързите и безчислени превращения на тази архитектура, преживяла само три века, превращения, които ни смайват след неподвижната закостенялост на романската архитектура, която се бе задържала шест-седем века. Изкуството напредва с исполински крачки. Геният и самобитността на народа поемат задачата на епископите. Всяко поколение написва мимоходом по един ред в архитектурната книга, задрасква старите романски йероглифи от фронтисписите на катедралите и догмата едва прозира под новия символ, който то запечатва върху тях. Под драперията на народното творчество едва се долавя религиозният скелет. Мъчно можем да имаме представа за волностите, които си позволяват архитектите даже спрямо църквите — ту капители от сплетени в непристойни пози монаси и монахини, както в залата с камините в съдебната палата, ту приключението на Ной, изваяно е всички подробности, както върху големия портал на катедралата в Бурж, ту пиян монах с магарешки уши и чаша вино, хилещ се в лицето на другите братя, както върху умивалника на абатството в Бошервил. Изваяната върху камъка мисъл се ползува в онази епоха с привилегии, които могат да се сравнят с днешната наша свобода на печата. Свобода на архитектурата.

Тази свобода отива доста далеч. Понякога порталът, фасадата, цялата църква изразяват съвсем чужд, едва ли не враждебен на

религията символ. Още Гийом Парижки в тринадесети век и Никола Фламел в петнадесети са написали такива бунтовни страници. „Сен Жак дьо ла Бушри“ е изцяло опозиционна църква.

Мисълта тогава беше свободна само по този начин, затова тя се изказваше без задръжка само върху книгите, наречени сгради. Не приемаше ли форма на сграда, проявеше ли безразсъдството да се покаже под рискованата форма на ръкопис, тя щеше да бъде изгорена от ръката на палача. Мисълта, въплътена в църковен портал, щеше да присъствува на изтезанието на мисълта, въплътена в книга. Затова, тъй като строителството беше нейният единствен свободен път за изява, мисълта се втурна от всички страни към него. На това се дължат безчислените катедрали, които покриват цяла Европа. Техният брой е толкова неправдоподобен, че дори и след проверка мъчно може да се приеме. Всички материални и интелектуални сили на обществото се сливат в една и съща точка — архитектурата. Така, под предлог, че въздига божи храмове, изкуството достига пищно развитие.

По онова време всеки, който се раждаше поет, ставаше архитект. Пръснатите в народните маси дарби, притискани от всички страни от феодализма като под testudo[2] от бронзови щитове, намираха израз само в архитектурата и се изявяваха само чрез това изкуство. Техните илиади се изливаха във форма на катедрали. Всички други изкуства бяха подчинени на архитектурата и ѝ служеха. Те бяха работниците, създаващи велико произведение. Архитектът — поет и маестро — обединяваше и скулптурата, която извайваше фасадите, и живописта, която оцветяваше ярко стъклописите, и музиката, която разклащаше камбаните и надуваше тръбите на органа. Дори бедната истинска поезия, която упорито живуркаше в ръкописите, беше принудена, ако искаше да придобие известно значение, да се влее в сградата под формата на химн или проза. С други думи, да приеме ролята, която са играели трагедиите на Есхил в жреческите празненства на Гърция или „Битието“ в храма на Соломон.

И така, до Гутенберг архитектурата е главната обща за всички писменост. Тази гранитна книга, започната на Изток и продължена от гръцката и римската древност, беше дописана от средновековието. Впрочем това явление — смяната на кастовата архитектура с народностна, — което се наблюдава в средните векове, се повтаря при всички подобни раздвижвания на човешкото съзнание и в други

велики исторически епохи. Така, за да изразим само под най-обща форма този закон, за чието подробно изложение са необходими цели томове, в Далечния изток, люлка на първобитното човечество, след индийската архитектура идва финикийската — пищна майка на арабската архитектура. В древността след египетската архитектура и нейните разновидности: етруския стил и исполинските паметници, идва гръцката архитектура и продължението ѝ — римският стил, обременен с картагенския куполообразен свод. В модерните времена след романската архитектура идва готическата. А ако разграничим двете тенденции на тези три периода, ще намерим при трите по-възрастни сестри — индийската, египетската и романската архитектура — един и същ символ: теокрацията, кастата, единовластието, догмата, мита, бога. А при трите по-малки сестри — финикийската, гръцката и готическата архитектура, въпреки многообразието на съответните им форми ще видим една и съща обща идея: свободата, народа, човека.

В египетската, индийската или романската архитектура се чувствува винаги свещеникът, само свещеникът, бил той брамин, жрец или папа. Не е така при народностната архитектура. Тя е по-богата и по-светска. Във финикийската архитектура се чувствува търговецът, в гръцката — републиканецът, а в готическата — гражданинът.

Главните отличителни белези на всяка теократическа архитектура са скованост, ужас пред прогреса, запазване на традиционните линии, култ към първоначалните образци, постоянно подчинение на всяка човешка и природна проява на невнятната прищявка на символа. Неразгадаеми книги, които могат да бъдат разчетени само от посветените. Всяка тяхна форма и дори всяка тяхна уродливост крие някакъв смисъл, който ги прави неприкосновени. Не искайте от индийската, египетската или романската архитектура да разнообразят своята живопис или да подобрят скулптурата си. Всяко усъвършенствуване е за тях светотатство. Суровостта на догмата, застинала върху камъка на тези архитектури, го е вкаменила като че ли повторно.

Напротив, главните отличителни белези на народностните архитектури са разнообразие, прогрес, самобитност, пищност; вечно движение. Те са се откъснали достатъчно от религията, за да могат да помислят за красотата си, да се грижат за нея, да усъвършенствуват

безспир нанизите си от статуи или арабески. Те живеят с века си. В тях има нещо човешко, което постоянно се преплита с божествения символ, в името на който са издигнати. На това се дължат тези сгради, достъпни за всяка душа, за всеки ум, за всяко въображение, все още символични, но лесно разгадаеми, подобно на самата природа. Между теократическата и народностната архитектура съществува същата разлика, която отличава жреческия език от говоримия, йероглифа от изкуството. Соломон от Фидий.

Ако повторим накратко казаното дотук в общи черти, като оставим настрана хиляди доказателства и хиляди дребни възражения, ще стигнем до следния извод: архитектурата до петнадесети век е главният летопис на човечеството. През този период не е възникнала нито една по-сложна мисъл, която да не е била изразена в сграда. Всяка народна идея, както и всеки религиозен канон са имали свой паметник. Човечеството не се е замисляло за нищо по-значително, без да го запечата в камък. Защо? Защото всяка мисъл, било религиозна или философска, се стреми да се увековечи, всяка идея, която вълнува дадено поколение, иска да вълнува и останалите, да остави следа. А колко мимолетно е безсмъртието на ръкописа! Колко по-трайна, по-устойчива и по-дълговечна е сградата! Един запален факел, един варварин са достатъчни да унищожат написаната дума. А за да се разруши вградената дума, е необходима социална революция или земно сътресение. Варварските орди минаха през Колизеума, без да го разрушат, потопът е залял може би пирамидите, без да ги отнесе.

В петнадесети век всичко се променя.

Човешката мисъл открива не само по-трайно и по-устойчиво средство за увековечаване от архитектурата, но и много по-лесно и по-просто. Архитектурата е развенчана. Каменните букви на Орфей са изместени от оловните букви на Гутенберг.

Книгата ще убие сградата.

Откриването на книгопечатането е най-голямото събитие в историята. То съдържа в зародиш всички революции. То представлява коренно изменение в начина на изказване на човешката мисъл. Тя смъква една форма и облича нова. Символичната змия, която още от времето на Адам изобразява човешкия ум, променя този път окончателно и напълно кожата си.

Под печатна форма мисълта става по-нетленна от когато и да било. Тя става крилата, неуловима, неразрушима. Слива се с въздуха. По времето на архитектурата тя се превръщаше в планина и властно цареше над даден век и място. Сега се превръща в орляк птици, литва по четирите краища на света и царува едновременно над всички точки във времето и пространството.

Пак повтаряме, кой не вижда, че под тази форма тя е по-неуязвима? Беше трайна, сега е вечно жива. Премина от дълголетие към безсмъртие. Може да се разруши и най-голямата грамада, но може ли да се изкорени вездесъщото? Настъпи ли потоп, планината може да е изчезнала отдавна под вълните, но птичките ще продължават да летят. И остане ли да плува един-единствен ковчег над стихията, те ще кацнат на него и ще оцелеят с него, ще изчакат спадането на водите и новият свят, възникнал из хаоса, ще види при събуждането си зареяна над себе си мисълта на изчезналия свят — крилата, неумираща.

А ако вземем предвид, че този начин на изразяване на мисълта не само я запазва най-добре от унищожение, но е и най-прост, най-удобен и приспособим за всички, ако си помислим, че той не влачи подире си товари, не изисква тежки съоръжения, ако сравним мисълта, принудена да се изрази в сграда, викаща на помощ четири-пет други изкуства, тонове злато, планини от камъни, гора от дървен материал, множество работници, с мисълта, превърната в книга, която се задоволява с малко хартия, мастило и перо, как можем да се учудваме, че човешкият ум е изоставил архитектурата заради книгопечатането? Пресечете внезапно коритото на някоя река с издълбан под нивото ѝ канал, нима тя няма да излезе от коритото си?

Затова не е чудно, че след откриването на книгопечатането архитектурата почва постепенно да вехне, да се атрофира и да съхне. Водите в нейното корито спадат чувствително, жизнените сокове я напускат, мисълта на вековете и на народите се оттегля от нея. През петнадесети век това охладняване е още почти незабележимо. Печатницата е съвсем неукрепнала и в най-лошия случай отнема на архитектурата само излишната ѝ жизненост. Но още от шестнадесети век проличава, че архитектурата боледува. Тя не е вече главната изразителка на основните идеи на обществото. Търси жалко опора в класическото изкуство. От галска, европейска, самобитна, става гръко-римска, от истинска и модерна — лъжекласическа. Този упадък се

нарича Ренесанс. Великолепен упадък, не може да се отрече, защото старият готически гений, това слънце, залязващо под исполинската печатарска преса на Майнц, озарява все още с последните си лъчи разнородната маса от римски аркади и коринтски колонади.

А ние вземаме това залязващо слънце за утрешна зора!

Обаче от момента, когато архитектурата става обикновено изкуство като всяко друго, когато престава да бъде всеобемаща, господствуваща, тиранична, тя не може вече да задържи при себе си другите изкуства. Те се освобождават, отхвърлят ярема на архитектурата и тръгват по свой собствен път. Всяко от тях спечелва от разтрогването на тази връзка. Самостоятелността съдействува на растежа. Резбата става ваятелство, иконописът — живопис, църковният канон — музика. Както след смъртта на Александър отделните провинции на разпокъсаната империя стават кралства.

Така се появяват Рафаел, Микеланджело, Жан Гужон, Палестрина — тези светила на лъчезарния шестнадесети век.

Заедно с изкуствата и мисълта се освобождава по всички линии. Средновековните еретици бяха причинили сериозни пукнатини на католицизма. Шестнадесети век разбива окончателно единството на църквата. Преди книгопечатането реформата щеше да бъде само схизма, книгопечатането я превръща в революция. Унищожете печатарската машина и ереста е обезсилена. По щастливо или нещастно съвпадение на обстоятелствата Гутенберг е предшественик на Лютер.

Но когато слънцето на средновековието се скрива напълно, когато готическият гений угасва завинаги на хоризонта на изкуството, архитектурата почва постепенно да потъмнява, да се обезцветява и заличава. Печатната книга — червей, прояждащ сградата — я гризе и поглъща. Тя се оголва, листата ѝ окапват, тя вехне, с всеки изминал ден. Става оскъдна, бедна, нищожна. Не изразява нищо, дори и спомена за някогашното изкуство. Предоставена на собствените си сили, изоставена от другите изкуства, защото вече е изоставена от човешката мисъл, тя зове обикновени работници по липса на художници. Стъклото замества стъклописите. Каменоделецът заема мястото на ваятеля. Сбогом, жизненост, оригиналност, сила, осмисленост! Архитектурата се влачи като жалка просякиня в художническите ателиета, задоволявайки се с копия. Микеланджело,

който навярно още в шестнадесети век е чувствувал, че това изкуството умира, има едно последно отчаяно хрумване. Този титан на изкуството струпа Пантеона над Партенона и създаде „Свети Петър“ в Рим. Велико произведение, което заслужаваше да остане единствено, последна самобитна творба на архитектурата, подпис на художник исполин под колосалния каменен регистър, който се затваряше. Какво стана след смъртта на Микеланджело с тази жалка архитектура, преживяла сама себе си във вид на призрак, сянка? Тя се залавя с римския „Свети Петър“, копира го робски, възпроизвежда го комично. Същинска мания. Жалка гледка. Всеки век има свой „Свети Петър“. В седемнадесети век — „Вал дьо Грас“, в осемнадесети — „Сент Жонвиев“. Всяка страна има свой „Свети Петър“. И Лондон, и Петербург. А Париж има поне два-три. Лишено от ценност завещание, последен празен брътвеж на грохнало от старост велико изкуство, вдетинило се преди смъртта си.

Ако вместо тия характерни архитектурни паметници, за които преди малко споменахме, разгледаме общия облик на изкуството от шестнадесети до осемнадесети век, ние ще се натъкнем на същите признаци на упадък и израждане. Като се почне от времето на Франциск II, архитектурната форма на сградата все повече се заличава и вместо нея изпъква геометричната форма, както под кожата на отслабнал болник се подават костите. Изящните линии на художника отстъпват пред студените неумолими линии на геометрика. Сградата не е вече сграда, а многоъгълна призма. Архитектурата обаче се мъчи да прикрие тази голота. Гръцкият фронтон се вмъква в римския или обратно. На всяка крачка Пантеон в Парте-нон, на всяка крачка римската църква „Свети Петър“. Вижте тухлените къщи с каменни ъгли на Анри IV, Плас Роял, Плас Дофин. Вижте църквите на Луи XIII — тежки, тромави, прихлупени, неугледни, обременени с купол, подобен на гърбица. Вижте архитектурата от времето на Мазарини — Колежа на четирите нации, грозно подражание на италианските образци. Вижте дворците на Луи XIV — дълги, сковани, ледени, скучни казарми за придворни. Вижте най-сетне и епохата на Луи XV с цикориите и фидетата, с брадавиците и израстъците, които обезобразяват тази стара, изпаднала, беззъба, но все още кокетна архитектура. От Франциск II до Луи XV недъзите нарастват в

геометрична прогресия. Изкуството се е превърнало вече в кожа и кости. То изживява жалка агония.

А какво става междувременно с печатницата? Целият живот, който изтича от архитектурата, се влива в нея. Колкото повече архитектурата запада, толкова повече книгопечатането се разраства и разцъфтява. Запасът от сили, който човешката мисъл изразходваше за катедрали, се изразходва занапред за книги. Затова още от шестнадесети век, настигнала западащата архитектура, печатницата повежда борба с нея и я убива. В седемнадесети век тя е вече тъй мощна, победоносна и сигурна в победата си, че дава на света един празник — великия литературен век. В осемнадесети век, след дългата си почивка в двора на Луи XIV, тя грабва шпагата на Лютер, въоръжава Волтер и се втурва бурно в пристъп срещу стара Европа, след като бе унищожила архитектурната форма на нейното изразяване. В края на осемнадесети век печатницата е превърнала всичко в развалини. През деветнадесети век тя почва отново да възстановява.

Ние се питаме впрочем сега кое от двете изкуства действително представлява от три века насам човешката мисъл? Кое от тях я изразява правилно? Кое предава не само литературните и схоластични мании, но и нейното дълбоко, необхватно и всеобщо движение? Кое от тях неизменно, неотлъчно и вярно върви в крак с човешкия род, който напредва подобен на хилядокрако чудовище? Архитектурата или книгопечатането?

Разбира се, книгопечатането. Нека не се заблуждаваме. Архитектурата е мъртва, безвъзвратно мъртва, убита от печатната книга, убита, защото е по-краткотрайна, убита, защото е по-скъпа. Всяка катедрала струва най-малко милион. Нека си представим само какви огромни суми биха били необходими, за да се напише отново архитектурната книга. За да избуят отново върху земята хилядите сгради, за да се върнем към епохите, когато броят на архитектурните паметници е бил тъй голям, че по думите на един очевидец „човек би казал, че разтърсвайки се, светът бе смъкнал от себе си старите си дрехи, за да се покрие с бяла мантия от църкви“. Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret (Glaber Radulphus).

Книгата се отпечатва толкова бързо, струва толкова евтино и се разпространява толкова надалече! Чудно ли е тогава; че цялата човешка мисъл почна да тече по този наклон? Това не значи, че архитектурата няма да може да създаде отсега нататък нито един великолепен паметник, нито един изолиран шедьовър. Сегиз-тогиз, въпреки царството на книгопечатането, ще се появява някоя колона, издигната, предполагам, от цяла армия, излята от стопени оръдия, както по времето на царуването на архитектурата се появяваха „Илиада“ и „Романсеро“, „Махабхарата“ и „Нибелунгите“, създадени от цели народи от отделни, слети в едно, откъси. Великият случай може да роди гениален архитект и в двадесети век, както Данте се роди в тринадесетия. Но архитектурата няма да бъде вече обществено, колективно, преобладаващо изкуство. Великата поема, великата сграда, великото творение на човечеството няма вече да се иззижда, то ще се печата.

Занапред, дори ако случайно изживее период на възход, архитектурата няма вече да играе първостепенна роля. Тя ще бъде подчинена на каноните на литературата, която по-рано се подчиняваше на нейните. Взаимоотношенията им се промениха коренно. Без съмнение в епохата на архитектурата поемите, колкото и редки да бяха, напомняха архитектурни паметници. Индийските поеми „Виаза“ са сложни, своеобразни и непроницаеми като пагодите. Поезията в Египет се отличава със същите величествени и спокойни линии, които са свойствени и за архитектурата му. В антична Гърция — с красота, ведрина и спокойствие. В християнска Европа — с католическа царственост, простодушие, богата и пищна растителност, свойствена за всяка епоха на обновление. Библията напомня пирамидите, „Илиадата“ — Партенона, Омир — Фидий. Данте в тринадесети век е последната романска църква. Шекспир в шестнадесети — последната готическа катедрала.

И така, за да повторим накратко казаното дотук — изложено по необходимост непълно и бегло, — човешкият ум разполага с две книги, два летописа, две завещания — архитектурата и книгопечатането, каменната и хартиената библия. Без съмнение, когато съзерцаваме тия две библии, широко разтворени във вековете, не

можем да не съжаляваме за безспорното величие на гранитната писменост, за тези исполински азбуки, взели формата на колонади, стълбове, обелиски, за тези човешки планини, пръснати навред по земята — от пирамидата до камбанарията, от Хеопсовата гробница до Страсбургската катедрала. Трябва да препрочетем миналото, изписано върху тези мраморни скрижали. Трябва безспир да прелистваме и да се любуваме на книгата, написана от архитектурата, но не бива да отричаме величието на сградата, която издига на свой ред книгопечатането.

Тази сграда е колосална. Не зная кой статистик бе изчислил, че ако се сложат една върху друга всички книги, излезли изпод печатната преса от Гутенберг насам, те биха запълнили разстоянието от Земята до Луната. Но не това материално величие искаме да подчертаем. И все пак, когато се опитваме да си представим мислено всички произведения, отпечатани до наши дни, нима тази грамада не се възправя пред погледа ни като огромна постройка, чиито основи се опират на целия свят, за чийто строеж работи без отдих цялото човечество и чиято чудовищна глава се губи в гъстата мъгла на бъдещето? Мравуняк на човешките умове. Кошер, в който човешките въображения — златни пчели — донасят своя мед. Хилядоетажна сграда. Тук-таме по площадките зеят тъмните отвори на пещерите на разните науки, чиито проходи се пресичат в нейните недра. Външната страна на сградата е щедро украсена с арабеските, розетките и дантелите на изкуството. Всяко индивидуално произведение, колкото причудливо и изолирано да ни се струва, има свое място и стойност. Общото впечатление е хармония. Като почнем от катедралата на Шекспир и свършим с джамията на Байрон, хиляди камбанарии отрупват безразборно тази метрополия на всемирната мисъл. В подножието са намерили място някои древни грамоти, забравени от архитектурата. Вляво от входа е взидан стар барелеф от бял мрамор — Омир, вдясно многоезичната библия изправя седемте си глави. По-далеч се ежи хидрата на „Романсеро“ заедно с няколко други хибридни форми — „Ведите“ и „Нибелунгите“.

Впрочем това удивително здание остава винаги недовършено. Печатницата, гигантска машина, изсмуква непрестанно всички умствени сокове на обществото и бълва нови и нови материали за своята постройка. Целият човешки род е върху строителното скеле.

Всеки човешки ум е зидар. И най-скромният от тях запушва някоя дупка или слага някой камък. Дори Ретиф дьо ла Брьотон[3] донася своята кошница с изкъртена мазилка. Всеки ден градежът се издига с нов ред камъни. Независимо от оригиналния индивидуален принос на всеки писател има и колективни постъпления. Осемнадесети век дава „Енциклопедията“, революцията — „Монитьор“[4]. Този строеж действително нараства и се възвисява в безкрайни спирали. И при него езиците се смесват, кипи непрестанна дейност, неуморен труд, настървено съревнование на цялото човечество, бленувано убежище не човешкия ум в случай на нов потоп, в случай на ново варварско нашествие. Книгопечатането е второ вавилонско стълпотворение на човешкия род.

---

[1] Защото се наричам лъв (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Костенурка (лат.) — римски военен термин — покрив от щитове Б. пр. ↑

[3] Френски писател от осемнадесети век. — Б. пр. ↑

[4] Вестник, основан в 1789 година от Панкук. — Б. пр. ↑

КНИГА ШЕСТА

I. БЕЗПРИСТРАСТЕН ПОГЛЕД ВЪРХУ НЯКОГАШНОТО СЪДОПРОИЗВОДСТВО

През благословената 1482 година, парижкия прево, благородният Робер д'Естутвил, рицар, сийор дьо Бейн, барон д'Иври и Сент Андри в Ла Марш, съветник и кралски шамбелан, беше напълно щастлив човек. Почти седемнадесет години бяха изминали вече, откакто на 7 ноември 1465 година — година на кометата — беше получил благодатната длъжност парижки прево, по-скоро отличие, отколкото служба или както казва Жоанес Лемнеус: „… dignitas, quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque proerogativis multis et juribus conjuncta est.“[1] През 1482 година беше необичайно явление някой благородник да заема още службата, на която е бил назначен по време на бракосъчетанието на незаконната дъщеря на Людовик XI и на незаконния син на херцог Бурбонски. В същия ден, когато Робер д'Естутвил замести Жак дьо Валие като парижки прево, метр Жан Дове замести месир Ели дьо Торет като пръв председател на кралския съд, Жан Жувнел дез-Юрсен бе назначен за върховен съдия на Париж на мястото на Пиер дьо Морвилие, а Реньо де Дорман зае службата постоянен докладчик при кралския съд, за която мечтаеше Пиер Пюи. А колко хора се смениха на тези три служби, откакто Робер д'Естутвил беше парижки прево! Тази длъжност му беше „възложена на съхранение“, както гласеше кралската грамота. И той действително я съхраняваше добре. Беше се вкопчил в нея, беше се срастнал и отъждествил с нея до такава степен, че бе съумял да се изплъзне от манията на Луи XI за промени: този недоверчив, свадлив и енергичен крал се стремеше чрез чести назначения и подменяния да упражнява свободно собствената си власт. Нещо повече, почтеният рицар беше издействувал наследственост на службата си и от две години вече името на благородника Жак д'Естутвил, кавалер, стоеше до неговото начело на списъка на служащите в парижкото превотство. Рядка и действително изключителна милост! Вярно е, че Робер д'Естутвил беше храбър воин, той вдигна мъжествено бойното знаме против „лигата на общественото благо“ и поднесе на кралицата един

великолепен захарен елен при идването й в Париж през 14… година. Освен това беше в добри приятелски отношения с месир Тристан Отшелника, управител на кралския дворец. Така че животът на месир Робер протичаше твърде приятно и леко. Преди всичко той имаше доста тлъстичка заплата, към която се прибавяха, увиснали като допълнителни гроздове на лозницата му, доходите от съдебните такси по гражданските и углавните дела в окръга, доходите от гражданските и углавните дела, разглеждани от следователите в Шатле, без да смятаме дребните постъпления от пътните такси по мостовете Мант и Корбей, нито приходите от налозите върху гроздоберачите и лицата, мерещи дървата и солта. Трябва да прибавим и удоволствието да се перчи, яздейки из града, и да се откроява между облечените наполовина в червено, наполовина в тъмносиньо наместници и жандарми със своята хубава военна униформа, на която можете да се полюбувате и днес върху гробницата му във „Валмонтското абатство“ в Нормандия, както и с шлема си, изкорубен в сражението при Монлери. Пък и малко ли нещо беше да държи в подчинение сержантите от градската стража, вратаря и караула на Шатле, двамата следователи на Шатле, auditores Castelleti, шестнадесетте комисари на шестнадесетте квартала, тъмничаря на Шатле, четиримата феодални сержанти, сто и двадесетте конни сержанти, сто и двадесетте сержанти жезлоносци, началника на нощната стража ведно с всичките му подчинени? Малко ли нещо беше да раздава правосъдие в низшите и висши съдебни инстанции, да има право да привързва към позорния стълб, да беси и да разчеква осъдените, без да говорим за дребните дела в първата инстанция, in prima instantia, както е казано в съдебните архиви, в цялото парижко виконтство, към което така достойно се числяха и седемте дворянски съдебни окръга? Можете ли да си представите нещо по-приятно от издаването на присъди и решения — ежедневно занимание на месир Робер д’Естутвил в Големия Шатле под широките прихлупени сводове не Филип-Август? А колко приятно беше да се прибира вечер, верен на навиците си, в пленителната къща на улица „Гали-ле“, близо до кралския дворец, която бе получил в зестра от жена си госпожа Амброаз дьо Лоре? Той си почиваше там от уморителното изпращане на някой клетник да нощува в „малкото жилище на улица «Ескоршори» — единадесет стъпки дълго, седем стъпки и три дюйма широко и единадесет стъпки високо, — което

парижките превота и наместници бяха свикнали да използуват за затвор“.

При това месир Робер д’Естутвил раздаваше правосъдие не само в качеството си на прево и парижки виконт, но той участвуваше — и то с право на мнение и възнаграждение — и във висшето кралско правораздаване. Нямаше нито една що-годе по-високопоставена глава, която да не бе минала през неговите ръце, преди да стигне до палача. Той изведе от Бастилията в предградието Сент Антоан господин Дьо Ньомур, за да го доведе до халите, пак той придружи до Гревския площад господин Дьо Сен Пол, който се дърпаше и крещеше за голямо удоволствие на господин парижкия прево, настроен отдавна враждебно към господин конетабъла. Налице са, както виждате, много повече условия, отколкото са необходими, за да направят живота ви толкова приятен и забележителен, че да заслужи някой ден една хвалебствена страница в интересната история на парижките превота, от която научаваме, че Удар дьо Вилньов имал къща на улица „Бушри“, че Гийом дьо Анже купил големия и малкия савойски дворец, че Гийом Тибу подарил на монахините от „Сент Жонвиев“ къщите си на улица „Клопен“, че Юг Обрио живял в двореца Порк-Епик и други интимни подробности. При толкова основания обаче да гледа на живота ведро и спокойно, месир Робер д’Естутвил се събуди сутринта на 7 януари 1482 година много начумерен. Идеше му да удуши всичко живо. На какво се дължеше лошото му настроение? Едва ли сам той би могъл да каже. Дали защото небето беше сиво? Или токата на стария му колан, останала още от сражението при Монлери, бе лошо закопчана и пристягаше премного, по военному, превотските му тлъстини? Или бе видял под прозорците си присмехулни безделници, строени по чети-рими в редица, облекли на голо връхните си дрехи, с издънени шапки, провесили торби и бутилки през рамо? Или бе осенен от смътно предчувствие за триста и седемедсетте ливри, шестнадесет су и осем дьоние, които бъдещият крал Шарл VIII щеше да му удържи следващата година от доходите на превотството? Читателят е свободен да избере една от тия причини. Колкото до нас, ние сме склонни да мислим, че настроението му беше лошо чисто и просто защото не беше добро.

Впрочем този следпразничен ден беше досаден за всички и главно за парижкия прево, който трябваше да измете всичката смет —

в буквален и преносен смисъл, — която остава след празник по парижките улици. А освен това му предстоеше и заседание в Големия Шатле. Ние сме забелязали, че съдиите гледат обикновено в деня на заседанието да бъдат в лошо настроение, за да има върху кого да си излеят безнаказано яда в името на краля, закона и правосъдието.

Междувременно заседанието бе почнало без него. Помощниците му по гражданските, углавните и частните дела изпълняваха добросъвестно обязаностите си както винаги. Още от осем часа сутринта няколко десетки граждани и гражданки, гъсто натъпкани в тъмния ъгъл между стената и здравата дъбова решетка в долната зала на Шатле, се наслаждаваха на разнообразната и забавна гледка, която предлагаше следователят на Шатле, метр Флориан Барбъодиен, помощник на господин превото, раздаващ правосъдие безогледно и наслуки.

Залата беше малка, прихлупена, сводеста. В дъното — маса, украсена с хералдически лилии, зад нея голямо дъбово кресло с красиви резби, предназначено за превото и празно в момента, а вляво от него — столчето на следователя метр Флориан. Малко по-долу бе седнал писарят, който драскаше нещо. Отсреща се притискаше народът. Пред вратата и пред масите стояха много съдебни пристави във виолетови туники с бели кръстове на гърдите. Двама сержанти от кметството, облечени в празничните си униформи, наполовина червени, наполовина сини, стояха на стража пред една ниска затворена вратичка, която се виждаше в дъното зад масата. Един-единствен остросводест прозорец, тясно изрязан в дебелата стена, осветяваше с бледа януарска светлина двете комични фигури, причудливия демон, изваян от камък, който висеше като лампа в центъра на свода, и съдията, седнал в дъното на залага сред хералдическите лилии.

Опитайте се да си представите метр Флориан Барбьодиен, седнал на масата на превото между два купа папки. Зачервен, премигващ, с царствено увиснали бузи, които се съединяваха под брадата му, нашият следовател се бе облакътил на масата, застъпил с крак шлейфа на робата си от гладко кафяво сукно, прихлупил бял агнешки калпак, изпод който се подаваха само веждите му.

Между другото следователят беше глух. Несъществен недостатък за един следовател, който никак не пречеше на метр Флориан да издава съвсем основателни безапелационни присъди.

Безспорно съвсем достатъчно е следователят да си дава вид, че слуша. А нашият многоуважаван Барбьодиен отговаряше много добре на това условие — единствено необходимо за правилното правораздаване, — тъй като вниманието му изобщо не можеше да бъде отвлечено от какъвто и да било шум.

Впрочем сред слушателите се намираше един безжалостен контрольор на постъпките и жестовете му в лицето на нашия приятел Жеан Фроло Мелницата, този довчерашен ученик, това „шило“, което можехте да срещнете навред из Париж освен пред професорската катедра.

— Гледай ти — говореше тихичко той на своя другар Робен Пуспен, който се хилеше до него, докато Жеан коментираше сцените, разиграващи се пред очите им, — ето Жеанет Дю Бюисон, хубавата дъщеря на Ленивеца от Новия пазар! Не може да бъде! Старчето я осъжда! Той, значи, е не само глух, но и сляп! Петнадесет парижки су и четири дьоние, защото носела две броеници! Скъпи й излязоха! Lex duri carminis.[2] Ами този пък кой е? Робен Шиеф дьо Вил, майстор на ризници. Задето бил приет в съсловието и получил майсторска титла. Встъпителна вноска. Гледай ти! И двама благородници между другите нехранимайковци! Егле дьо Соан и Ютен дьо Май. Двама кавалери, corpus Christ[3]! А! Те играли на зарове! Кога ли ще видя тук и нашия ректор? Сто парижки ливри в полза на краля! Този Барбьодиен не се шегува, нали не чува! Да стана като брат ми, архидякона, ако това ми попречи да ш рая, да играя ден и нощ, да прекарам целия си живот в игра, да умра от игра, да си проиграя и душата, след като си проиграя последната риза! Света Богородичке, колко жени! Хайде една след друга, драги ми овчици! Амброаз Лекюйер! Изабо Пейнет! Берард Жиронен! Ей богу, познавам ги всичките! Глоба! Глоба! Да ви видя сега кой ще носи позлатени колани! Десет парижки су! Ех вие, кокетки! О, тази стара съдийска мутра, глуха и малоумна! О, този тъпак Флориан! О, този мухльо Барбьодиен! Вижте го само как се е разплул на масата! Лапа ищците, лапа процесите, лапа, жвака, тъпче се, дебелее. Глоби, безхазяйствени имущества, такси, разноски, съдебни мита, възнаграждения, вреди и лихви, разпит, затвор, задържане под стража, окови с плащане на разходите по тях — всичко е коледен кравай и еньовденска погача за него! Погледни само каква свиня! Хайде! Точно така! Още една любовчийка! Тибо Тибод, цяла-

целеничка! Задето излязла от улица „Глатини“! Ами кой ли е този юначага! Жифроа Мабон, жандарм от командата на стрелците. Богохулствувал. Глоба, Тибод, глоба, Жифроа! Глоба и на двама ви! Ах, старият глухчо! Той сигурно сбърка двете дела! Готов съм да се обзаложа десет срещу едно, че глобява момата за богохулство, а жандарма за леко поведение! Внимание, Робен Пуспен! Кого ли ще въведат сега? Колко сержанти! Кълна се в Юпитер! Всички ловджийски хрътки са налице. Навярно е дошъл ред на едрия дивеч. Глиган. Трябва да е глиган, Робен. Охо, и то какъв! Кълна се в Херкулес! Ами че това е вчерашният ни избраник, папата на шутовете, нашият звънар, нашият едноок, хром и гърбав кривльо! Квазимодо!…

Беше действително Квазимодо.

Вързан, обкръжен, омотан в ремъци, окован и здраво охраняван. Стражата около него беше подсилена от самият началник на нощната охрана в красивата си униформа с герба на Франция на гърдите и с герба на Париж — на гърба. А между другото, като се изключи уродливостта на Квазимодо, нищо не оправдаваше това натрупване на алебарди и аркебузи. Звънарят стоеше мрачен, безмълвен и спокоен. От време на време само поглеждаше ядно и подмолно с единственото си око въжата, в които беше омотан.

Той погледна по същия начин и хората около себе си, но погледът му беше толкова угаснал и сънен, че жените си го сочеха подигравателно с пръст.

Междувременно метр Флориан, съдията, прелисти внимателно папката със заведеното Срещу Квазимодо дело, която писарят му подаде, и след като я прегледа, се замисли за миг. Благодарение на тази предвидливост, която проявяваше винаги, преди да пристъпи към разпита, той знаеше предварително името, занятието и провинението на обвиняемия, задаваше съответни въпроси след предполагаеми отговори и успяваше да се измъкне от опасните криволици на разпита, без да проличи особено ярко глухотата му. Досието по делото го водеше, както кучето води слепеца. Ако му се случеше понякога да издаде недъга си с безсмислена забележка или неуместен въпрос, едни вземаха това за дълбокомислие, други — за глупост. Но и в двата случая честта на съдебното съсловие не се накърняваше. Защото все пак е много по-хубаво да смятат съдията за дълбокомислен или глупав, отколкото за глух. Затова той полагаше особени старания да прикрие

от всички глухотата си и обикновено това му се удаваше толкова добре, че в края на краищата сам беше почнал да се поддава на тази илюзия. Това впрочем се постига много по-лесно, отколкото хората си мислят. Всички гърбави ходят с изправена глава, всички пелтеци се пребиват да бръщолевят, всички глухи говорят нарочно ниско. Колкото до самия метр Флориан, той признаваше най-много, че слухът му изневерява сегиз-тогиз. Това беше единствената отстъпка, която правеше на общественото мнение, и то само в моменти на откровение или добросъвестна самопреценка.

Като предъвка делото на Квазимодо, той отметна назад глава и притвори очи, за да придобие по-внушителен и по-безпристрастен вид, така че в този момент беше не само глух, но и сляп. Двойно условие, без което човек не може да бъде съвършен съдия. И той започна разпита именно в тази величествена поза.

— Името ви?

Тук обаче се яви случай, който не беше „предвиден от закона“ — глух съдия трябваше да разпитва глух обвиняем. Квазимодо, който по нищо не можеше да отгатне, че му задават въпрос, продължаваше да гледа втренчено съдията и не отговори. Глухият съдия, който по нищо не можеше да отгатне, че обвиняемият е глух, помисли, че той му е отговорил, както правеха обикновено всички обвиняеми, и продължи разпита механично, с глупаво самоуверен тон:

— Добре. На колко години сте?

Квазимодо и сега не отговори на въпроса. Съдията сметна, че е получил отговор, и продължи:

— Така. А с какво се занимавате?

Пак същото мълчание. Междувременно слушателите почнаха да шушукат и да се споглеждат.

— Достатъчно — отсече невъзмутимо следователят, когато предположи, че обвиняемият е отговорил и на третия му въпрос. — Вие сте обвинен пред нас: (primo), в нарушаване на нощната тишина; (secundo), в непочтено насилствено държане спрямо жена с леко поведение, (in projudicum meretricia[4]; tertio) в непокорство и бунтуване спрямо стрелците, служещи на краля, нашия повелител. Изкажете се по тези точки. Писарю, записахте ли досегашните отговори на обвиняемия?

При този злополучен въпрос избухна гръмък смях от писарската скамейка до аудиторията. Смехът беше толкова силен, толкова заразителен, толкова неудържим и всеобщ, че дори двамата глухи не можеха да не го забележат. Квазимодо се обърна, повдигайки презрително гърбицата си, а метр Флориан, също учуден, подозирайки, че смехът на слушателите е предизвикан от някоя непочтителна забележка на обвиняемия, за която заключи по презрителното вдигане на раменете му, се обърна възмутен към него:

— За такъв отговор, негоднико, заслужавате бесило! Знаете ли на кого говорите?

Разбира се, този изблик само увеличи всеобщото веселие. Той беше толкова неуместен и безсмислен, че дори сержантите от кметството, тези копиеносци, чието тъпоумие съставлява част от униформата им, не можаха да се сдържат. Само Квазимодо остана сериозен, защото не разбираше нищо от това, което ставаше около него. Съдията се разгневи още повече и сметна, че трябва да продължи в същия тон, за да сплаши обвиняемия и по този начин да внуши и на слушателите повече уважение към съда.

— Така ли, майсторе в разврата и изнасилването, вие си позволявате да се гаврите със следователя на Шатле, с магистрата, натоварен с охраната на Париж, с издирването на престъпленията, провиненията и постъпките; с контрола над всички занаяти и забраната на монопола, с поддържането на улиците, със забраната на търговията с домашни, водни и диви птици, с измерването на дървата и дървения материал, с изчистването на града от калта и на въздуха от заразните болести, с една дума-, човека, който денонощно се грижи за благополучието на гражданите, и при това съвсем безвъзмездно, не разчитайки на никакво възнаграждение! Знаете ли, че аз се наричам Флориан Барбьодиен, заместник на господин парижкия прево и освен това комисар, следовател, контрольор, и се ползувам със същите права не само в парижкия, но и в областния съд, като участвувам и в делата по надзора и във висшата инстанция!…

Когато някой глух говори на друг глух, няма основание да спре. Не се знае кога и как щеше да стъпи на сушата метр Флориан, както се бе понесъл с издути платна по водите на високопарното красноречие, ако ниската вратичка в дъното не се бе отворила внезапно и не бе влязъл самият господин прево.

Метр Флориан не прекъсна речта си при влизането му, но се завъртя на петите си и отправи тутакси към превото изобличителните думи, с които миг преди това заплашваше Квазимодо.

— Монсеньор — каза той, — пледирам по отношение на тук присъствуващия обвиняем за такова наказание, каквото ще ви бъде угодно да му наложите за грубо и нечувано оскърбление на съда.

Той седна съвсем задъхан, изтривайки едрите капки пот, които капеха от челото му и мокреха като сълзи разтворените пред него книжа. Месир Робер д'Естутвил смръщи вежди и така многозначително и властно се обърна към подсъдимия, че макар и глух, той си даде донякъде сметка какво става.

Превото го попита строго:

— Защо са те довели тук, безделнико?

Нещастникът предположи, че превото го пита за името му, наруши обичайното си безмълвие и отговори с дрезгав, гърлен глас:

— Квазимодо.

Отговорът подхождаше тъй малко на въпроса, че хората пак се разсмяха неудържимо и месир Робер се провикна, пламнал от гняв:

— И с мене ли се подиграваш, мизернико?

— Звънар в „Света Богородица“ — отвърна Квазимодо, мислейки, че става дума за професията му.

— Звънар ли? — възкликна превото, който се беше събудил сутринта в достатъчно лошо настроение, както вече казахме, за да има нужда да подклаждат яда му с такива странни отговори. — Звънар! Ще ти дам аз едни камбани по гърба, и то по всички кръстопътища на Париж! Чуваш ли, безделнико!

— Ако се интересувате за възрастта ми — каза Квазимодо, — струва ми се, че ще навърша двадесет години на Свети Мартин.

Това вече беше прекалено. Превото не можа да се сдържи.

— А! Ти се гавриш с властта, клетнико! Господа сержанти-жезлоносци, отведете този хубостник при позорния стълб на Гревския площад и го въртете и шибайте един час. Добре ще ми плати, бога ми! Искам също настоящата присъда да бъде разгласена публично от четирима тръбачи в седемте сеньор-ски владения на парижкото виконтство.

Писарят се зае незабавно с изготвянето на присъдата.

— Дявол да го вземе! Това се казва справедлива присъда! — провикна се от своя ъгъл студентът Жеан Фроло Мелницата.

Превото се извърна и отново впери в Квазимодо святкащите си очи.

— Стори ми се, че този хубостник каза „дявол да го вземе“. Писарю, прибавете дванадесет парижки дьоние глоба за богохулство, като половината бъдат дадени на ковчежника от църквата „Сент Йосташ“. Аз тача особено много този светец.

За няколко минути присъдата беше написана. Съдържанието ѝ беше кратко и просто. Председателят на съда Тибо Байе и кралският адвокат Роже Барм не бяха още преобразували обичайното право на парижкото виконтство. По онова време то не беше още задръстено от високостволия лес на формалностите и процедурите, които тези двама юрисконсулти посадиха в началото на шестнадесети век. Правораздаването беше все още ясно, експедитивно и недвусмислено. То водеше право към целта и в края на всяка пътечка — без излишни храсти и завои — се виждаха тутакси колелото за изтезаване, бесилката или позорният стълб. Човек знаеше поне какво го чака.

Писарят представи присъдата на превото, който я подпечата и излезе да продължи обиколката си из другите зали в такова настроение, че сигурно щеше да напълни този ден всички парижки тъмници. Жеан Фроло и Робен Пуспен се смееха под мустак. Квазимодо наблюдаваше всичко това с безучастен и учуден вид.

Обаче, докато метр Флориан Барбьодиен четеше на свой ред присъдата, преди да я подпише, писарят съжали злочестият осъден и с надеждата, че ще издейства известно намаление на наказанието му, се доближи възможно най-близо до ухото на следователя и му каза, посочвайки Квазимодо: „Този човек е глух.“

Той се надяваше, че общият недъг ще предразположи метр Флориан в полза на осъдения. Но, първо, ние изтъкнахме, че метр Флориан съвсем не държеше да забележат глухотата му. Освен това той до такава степен не чуваше, че не схвана нито дума от това, което му каза писарят. И понеже искаше да даде вид, че е разбрал, отвърна:

— А, така ли? Това е вече нещо друго. Не знаех. В такъв случай още един час на позорния стълб.

И той сложи подписа си върху така изменената присъда.

— Отлично — промълви Робен Пуспен, който имаше зъб на Квазимодо. — Това ще го научи да не бъде толкова груб с хората.

---

[1] „Длъжност, свързана не само със значителна полицейска власт, но и с много преимущества и права“ (лат.) — Б. пр. ↑

[2] Текстът на закона е строг (лат.) — Б. пр. ↑

[3] Кълна се в тялото господне! (лат.) — Б. пр. ↑

[4] В посегателство над блудница (лат.). — Б. пр. ↑

II. ПЛЪХОВАТА ДУПКА

Нека читателят ни позволи да се върнем на Гревския площад, който напуснахме вчера, за да тръгнем заедно с Гренгоар по следите на Есмералда.

Десет часът сутринта е. Всичко напомня вчерашния празник. Паважът е покрит с отпадъци, панделки, парцали, пера от накити, капки восък от факлите, трохи от народното пиршество. Множество граждани се шляят насам-натам, под-ритват угасналите главни от празничния огън, спират се пред Дома с колоните и си спомнят с възхищение, гледайки пироните по фасадата, прекрасните драперии, които я украсяваха предния ден. Последно удоволствие. Продавачите на сайдер и бира тикат буренцата си сред групите. Неколцина заети минувачи прекосяват бързо площада. Търговците разговарят и си подвикват от праговете на дюкянчетата си. Празненството, Копенол, пратениците, папата на шутовете са предмет на всички разговори. Гражданите бъбрят и се смеят в надпревара. Междувременно четирима сержанти на коне, застанали от четирите страни на позорния стълб, привличат вече около себе си голяма част зяпльовци, пръснати по площада, готови винаги да бездействуват и скучаят, очаквайки някое макар и незначително публично наказание.

Ако сега читателят, след като се полюбува на тази оживена и шумна сцена, която се разиграва по всички ъгли на площада, отмести поглед към старинната полуготическа, полуроманска сграда — Ролaндовата кула, разположена на западния край на площада откъм крайбрежната улица, — той ще може да забележи на ъгъла на фасадата й голям обществен молитвеник с пищни илюстрации, защитен от дъжда с малка стряха, а от крадците — с решетка, която позволява все пак да се прелистват страниците му. До молитвеника се вижда тясно остросводесто прозорче, препречено с две кръстосани железни пръчки. Този единствен отвор гледа към площада и пропуска малко въздух и светлина в тясна килия без врата, издълбана в дебелата стена на старата постройка. В килията цари дълбок покой и мрачна тишина,

докато околовръст гъмжи и тътне най-многолюдният и най-шумният парижки площад.

Тази килия беше прочута близо от три века, когато, госпожа Роланд от Роландовата кула, потопена в скръб по загиналия си по време на кръстоносните походи баща, беше накарала да я издълбаят в стената на собствената й къща, за да се затвори до края на живота си там. Тя запазила от целия си дворец само тази килия със зазидана врата и отворено зиме и лете прозорче, като раздала всичко останало на бедните и на църквата. Двадесет години покрусената девойка чакала смъртта в тази преждевременна гробница, молейки се ден и нощ за душата на баща си, облечена в черна кълчищна дреха, спейки в пепелта, без да има дори камък за възглавница, хранейки се само с това, което милосърдните минувачи оставяли на перваза на прозорчето й — хляб и вода, — живеейки от подаяния, след като някога сама бе правила подаяния. Преди да умре, пред прага на другия гроб, тя завещала за вечни времена тази килия на дълбоко отчаяните жени, майки, вдовици или дъщери, които трябва много да се молят за свои или чужди грехове и биха пожелали да се погребат живи поради голяма скръб или дълбоко покаяние. Тогавашните парижки бедняци й устроили хубаво погребение, пролели обилни сълзи, изрекли много благословии. Но за голямо съжаление на простолюдието, по липса на необходимата протекция в папския двор, благочестивата девица не била провъзгласена за светица. Малко по-свободомислещите се надявали, че това ще стане по-лесно в рая, отколкото в Рим, и обърнали молитвите си към бога, вместо към папата. Повечето се задоволили да тачат свято паметта на Роланд и запазили като реликви нейните дрипи. А градът поставил в чест на девойката обществен молитвеник, взидан близо до прозорчето на килията й, та когато минувачите се спрат, макар и само за да се помолят, молитвата да ги подсети да дадат милостиня на клетите затворнички, наследили гробницата на госпожа Роланд, за да не умрат те от глад и забрава. Впрочем такива гробници не бяха рядкост в средновековните градове. Често можеше да се види по най-оживената улица, на най-пъстрия и шумен пазар, точно в средата, под краката на конете или под колелата на каруците някакъв зимник, кладенец или иззидана килия с решетъчно прозорче, в дъното на които денонощно се молеше човешко същество, обрекло се доброволно на вечна скръб и мъчително

изкупление. Но всички мисли, които би възбудило днес у нас това необикновено зрелище, тази зловеща килия, преходно звено от жилището към гроба, от града към гробището, това живо същество, откъснато от човешката общност и причислило се още приживе към покойниците, тази лампа, догаряща в мрака последната си капка масло, тази сянка от живот, залитащ в гроба, този дъх, този глас, тази вечна молитва в каменния ковчег, това лице, обърнато завинаги към другия свят, този взор, озарен вече от друго слънце, това ухо, долепено до гробната стена, тази душа, пленница на тялото, това тяло, пленено в каменния си затвор, този глух ропот на изтерзания дух под двойната обвивка на тялото и гранита — оставаха неразбрани от тогавашната тълпа. Неразсъждаващото, примитивно благочестие на онази епоха не съзираше всички отсенки на този религиозен подвиг. То възприемаше явлението, без да го анализира, уважаваше и почиташе подобна жертва, прекланяше се при случай пред нея, но не се замисляше над страданията, с които е придружена, нито изпитваше прекалено голямо състрадание. То донасяше от време на време къшей хляб на злочестия каещ се, поглеждаше през дупката дали още живее, не се интересуваше дори от името му, едва си спомняше от колко години е почнала бавната му смърт и ако някой чужденец попиташе съседите за живия скелет, който гниеше в подземието, те отговаряха просто: „Отшелникът“, ако ставаше дума за мъж, или „Отшелницата“, ако беше жена.

Впрочем тогава гледаха на всичко в живота така — без метафизика, без въображение, без увеличително стъкло, с просто око. Микроскопът не беше още открит нито за материалните, нито за духовните явления.

Освен това, както току-що казахме, колкото и чудно да ни се струва, случаите на подобно доброволно вграждане в сърцето на града бяха доста чести. В Париж имаше твърде голям брой такива килии за молитва и покаяние и те бяха почти всичките заети. Вярно е, че и духовенството от своя страна се грижеше да не остават празни, защото това би означавало охлаждане на вярата, и при липса на доброволни отшелници, там затваряха прокажени. Освен килията на Гревския площад имаше килия и на Монфокон, при гробището Сенз-Иносан и още една, не си спомням точно къде, мисля, че в стената на дома Клишон. Имаше и други, пръснати на различни места, за които

свидетелствуват само преданията, понеже сградите вече не съществуват. И в Университета имаше подобна килия. На хълма Сент Жонвиев някакъв средновековен Йов пял цели тридесет години седемте псалма на покаянието, седнал на купчина тор в дъното на едно водохранилище. Щом свършел последния псалм, той започвал отново пеейки по-високо нощем — magna voce per umbras[1] И днес още, ако някой любител на старинни предмети посети улица „Пюи ки парл“[2] причува му се неговият глас.

Ако се спрем само на килията в Роландовата кула, длъжни сме да кажем, че тя никога не оставаше без отшелница. След смъртта на госпожа Роланд тя рядко се освобождаваше за една или две години. Не една жена бе оплаквала в нея чак до смъртта си родители или любим или бе изкупвала някакви прегрешения. Злостните парижки езици, които се бъркат дето не им е работата, твърдят, че там рядко попадали вдовици.

Според обичая на епохата латински надпис, издълбан в стената, предупреждаваше образования минувач за благочестивото предназначение на тези килии. Чак до средата на шестнадесети век се бе запазил обичаят да се обяснява смисълът на постройките с кратък девиз, написан над вратата. Така например във Франция още личи надписът над входа на затвора на замъка Турвил: „Sileto et spera“[3]. В Ирландия под герба над главния портал на замъка Фортескю е написано: „Forte scutumsalus ducum“[4]. В Англия над главния вход на гостоприемното имение на графовете Каупер се чете: „Tuum est“[5]. Защото тогава вът всяка сграда бе вложена мисъл.

Понеже взиданата в Роландовата кула килия нямаше врата, над прозорчето бяха издълбани с големи романски букви следните две думи:

TU, ORA![6]

Народът, чийто здрав разум не се вглежда тъй тънко в нещата и охотно прекръства арката на Ludovico Magno[7] на Порт Сен Дьони, бе дал на това тъмно, мрачно и влажно подземие името Тру о Ра[8]. Не тъй възвишено обяснение може би, но по-образно.

---

[1] С гръмък глас в мрака (лат.). — Б. пр. ↑
[2] Говорещ кладенец. — Б. пр. ↑
[3] Мълчи и се надявай (лат.). — Б. пр. ↑
[4] Здрав щит — спасение за вождовете (лат.). — Б. пр. ↑
[5] Твое е (лат.). — Б. пр. ↑
[6] Моли се (лат.). — Б. пр. ↑
[7] Людовик Велики (лат.). — Б. пр. ↑
[8] Плъховата дупка (лат.). — Б. пр. ↑

III. ИСТОРИЯТА НА ЕДНА ЦАРЕВИЧНА ПИТКА

По времето, когато ставаха описваните от нас събития, килията на Роландовата кула беше заета. Ако читателят иска да узнае от кого, нека се вслуша в разговора на три достопочтени матрони, които точно в момента, когато ние спряхме вниманието му на Плъховата дупка, се отправяха към нея, идвайки по крайбрежната улица от Шатле към Гревския площад.

Две от тия жени бяха облечени като истински парижанки. Тънките им бели нагръдници, сукнените им поли на червени и сини ивици, добре изопнатите им бели плетени чорапи с цветни бродерии отстрани, обувките им от бежова кожа с черни подметки и квадратни бомбета и главно начинът на забраждането им — някакъв лъскав рог, отрупан с панделки и дантели, какъвто още носят жените в Шампан (съревновавайки се с гренадирите от руската императорска гвардия), издаваха, че те принадлежат към класата на богатите търговски жени, нещо средно между тези, които слугите наричат „жени“, и тези, които наричат „дами“. Те не носеха нито пръстени, нито златни кръстчета и лесно можеше да се види, че това не се дължи на бедност, а чисто и просто на страх от глоба. Другарката им беше нагиздена по същия начин, но с облеклото и държането си напомняше жена на провинциален нотариус. По препасания й високо колан личеше, че отдавна не е идвала в Париж. Можем да прибавим и плисирания нагръдник, панделките на обувките, полата с напречни, а не надлъжни ивици и много още нарушения на добрия вкус.

Първите две жени вървяха със свойствената походка на парижанки, които развеждат из столицата някоя провинциалистка. Провинциалистката държеше за ръка дебело момченце, а то от своя страна стискаше в ръка голяма питка.

Неприятно е, но трябва да добавим, че поради студения сезон езикът му служеше за носна кърпичка.

Детето се влачеше non passions oequis[1], както казва Вергилий, и се спъваше на всяка крачка за голямо неудоволствие на майката. Вярно е, че то гледаше повече питката, отколкото паважа. Явно бе, че някаква

сериозна причина го въздържаше да я захапе (питката), защото детето само я гледаше с копнеж. Майка му би трябвало да я носи сама. Жестоко бе да подлага бузестото дебелаче на танталови мъки.

През това време трите „дамоазел“ (името „дами“ по онова време беше запазено само за жените от знатен произход) говореха едновременно.

— Да побързаме, дамоазел Майет — казваше най-младата и най-дебелата от трите на провинциалистката, — страх ме е да не закъснеем. В Шатле казаха, че щели веднага да го доведат на позорния стълб.

— Ами! Какво разправяте, дамоазел Удард Мюние! — прекъсна я другата парижанка. — Той ще остане два часа на позорния стълб. Имаме време. Виждали ли сте някога такова наказание, Майет?

— Да — отвърна провинциалистката, — в Реймс.

— Така ли? Само че какво може да представлява вашият реймски позорен стълб! Сигурно жалка клетка, в която въртят само селяндури! Чудо невиждано!

— Какви ти селяндури! — възкликна Майет. — На Марше о Дра в Реймс! Та ние сме виждали знаменити престъпници, дори такива, дето са убили баща си и майка си! Селяндури! За какви ни вземате вие, Жервез?

Явно беше, че провинциалистката е готова да се разсърди заради честта на техния позорен стълб. За щастие тактичната Удард Мюние отклони навреме разговора.

— Добре, че се сетих, дамоазел Майет! Какво ще кажете за нашите фламандски пратеници? Виждали ли сте такива красавци в Реймс?

— Признавам, че такива фламандци могат да се видят само в Париж — отвърна Майет.

— Ами видяхте ли между тях високия пратеник, чорапчията? — попита Удард.

— Да — каза Майет. — Той ми заприлича на Сатурн.

— Ами оня дебелак, дето лицето му прилича на гол корем — поде Жервез. — И дребния с малките очи със зачервени, проскубани и разнищени като магарешки бодил клепачи!

— Заслужаваше си да се видят конете им — каза Удард, — нагиздени според тамошния обичай.

— Ах, драга моя — прекъсна я провинциалистката Майет, на свой ред с тон на превъзходство, — какво ли пък щяхте да кажете, ако бяхте видели през шейсет и първа година, преди осемнадесет години, конете на принцовете от кралската свита при коронясването в Реймс? Какви ли не щеш седла и покривала! Едни от сукно от Дамаск, други сърмени, подплатени със самурови кожи, или кадифени, подплатени с хермелин, трети отрупани със скъпоценни украшения, с тежки сребърни и златни висулки. И колко пари струваше всичко това! Ами красивите пажове, дето ги бяха яхнали!

— Може би — забеляза сухо дамоазел Удард, — но и фламандците имат много хубави коне. Освен това да знаеш само каква вечеря им предложи кметът вчера в кметството! Поднесли им захаросани бадеми, подсладено вино, ароматични хлебчета и какви ли не лакомства!

— Какво разправяте, любезна моя — провикна се Жервез, — та фламандските пратеници вечеряха снощи у кардинала в двореца Пти Бурбон!

— Нищо подобно. В кметството.

— Аз пък ви казвам, че са били в Пти Бурбон.

— Не само че са били в кметството — отвърна сприхаво Удард, — ами и доктор Скурабл им произнесъл реч на латински и те останали много доволни. Каза ми го мъжът ми, той е заклет библиотекар.

— Не само че са били в Пти Бурбон — отвърна не по-малко жлъчно Жервез, — ами мога да ви кажа и какво им е поднесъл управителят на господин кардинала: дванадесет двойни бутилки от по четвърт литър подсладено вино — бяло, розово и червено, двадесет и четири кутии позлатен лионски марципан, същия брой факли от по две ливри всяка и шест бъчви бонско вино от най-доброкачественото. Надявам се, че това не може да се оспорва. Каза ми го мъжът ми, който е петдесетник при градския съвет. Той сравняваше тази сутрин фламандските пратеници с пратениците на трапезундския император и на абисинския Прет-Ян, които пристигнаха в Париж по времето на покойния крал и които носеха халки на ушите си.

— Аз пък ви повтарям, че вечеряха в кметството — възрази Удард, без да се трогне от всички тия подробности — и че имало небивало изобилие от месо и захаросани плодове.

— Аз пък ви казвам, че им е прислужвал Льо Сек, градският сержант, само че в двореца Пти Бурбон и затова сте се заблудили.

— В кметството, казвам ви!

— В Пти Бурбон, скъпа! И затова бяха осветили с цветни фенерчета думата „Надежда“, която е написана над главния портал.

— Не! В кметството и никъде другаде! И ако много искате да знаете, Юсон льо Воар име е свирил на флейта!

— А аз пък ви казвам, че не!

— Аз пък ви казвам, че да!

— Не!

Добродушната дебела Удард се канеше да възрази и накрая те сигурно щяха да се хванат за косите, ако Майет не беше възкликнала внезапно:

— А вижте ония хора, дето са се струпали при моста, Какво ли гледат!

— Вярно — каза Жервез, — чувам биене на дайре. Мисля, че е малката Смералда. Показва навярно номерата на козичката си. Бързо, Майет! Ускорете крачка и накарайте момченцето си да побърза! Вие сте дошли, за да видите забележителностите на Париж. Вчера видяхте фламандците. Днес трябва да видите египтянката.

— Египтянка ли! — възкликна Майет и отстъпи рязко назад, стискайки по-здраво ръчичката на сина си. — Пазил ме бог! Тя ще открадне детето ми! Ела насам, Йосташ!

И тя се затича по крайбрежната улица към Гревския площад, като остави моста далеч зад себе си. Детето обаче, което тя влачеше подире си, падна на колене. Майет се спря задъхана. Удард и Жервез я настигнаха.

— Тази египтянка щяла да открадне детето ви! — учуди се Жервез. — Как може да ви мине такова нещо през ума!

Майет поклати замислено глава.

— Чудното е — забеляза Удард, — че и Кълчищната мисли същото за циганката.

— Каква Кълчищна — попита Майет.

— И таз добра! — каза Удард. — Ами че сестра Гюдюл.

— Каква сестра Гюдюл? — пак попита Майет.

— Вижда се, че не сте напускали скоро вашия Реймс, щом не знаете нищо! — възкликна Удард. — Отшелницата от Плъховата

дупка!

— Как? — учуди се Майет. — Бедната жена, на която носим питката ли?

Удард кимна утвърдително с глава.

— Точно тя. Ей сега ще я видим през малкото ѝ прозорче, обърнато към Гревския площад. И тя мисли същото за египетските скитници, които бият дайрета и предсказват бъдещето на тълпата. Никой не знае защо така се ужасява от циганите и циганките. Но защо вие, Майет, побягнахте така само като я видяхте?

— О! — възкликна Майет, притискайки с две ръце кръглата главичка на детето си. — Не бих желала да ми се случи това, което сполетя Пакет Шантфльори.

— Разкажете ни нейната история, драга Майет — каза Жервез и я улови за ръка.

— С удоволствие — отвърна Майет, — но вижда се, че не сте излизали от вашия Париж, щом не сте чули нищо за това. Ще ви разкажа, но няма защо да се спираме. Пакет Шантфльори беше красиво осемнадесетгодишно момиче по времето, когато и аз бях на същата възраст, тоест преди осемнадесет години, и само тя си е виновна, ако днес не е като мене здрава, пълна и свежа задомена жена на тридесет и шест години с мъж и дете. Впрочем още от четиринадесетгодишна възраст за нея беше вече късно! И така, тя беше дъщеря на Гиберто, певец по корабите в Реймс, същия, който бе свирил пред крал Шарл VII при коронясването му, когато се возел по нашата река Вел от Сийри до Мюизон и дори госпожа Орлеанската дева била с него. Старият баща умря, когато Пакет беше още невръстно детенце. Тя остана само с майка си, сестра на господин Матййо Прадон, майстор бакърджия и казанджия в Париж на улица „Парен-Гарлен“, който умря миналата година. Виждате, че беше от добро семейство. За нещастие майката беше простичка жена и научи Пакет само да бродира разни ненужни неща, а междувременно момичето порасна и продължаваше да е все тъй бедно. Те живееха и двете в Реймс край реката, на улица „Фол-Пен“. Обърнете внимание, струва ми се, че това стана причина за нещастието на Пакет: през шейсет и първа година, годината на коронясването на нашия крал Луи XI, господ да му даде живот и здраве, Пакет беше толкова весела и толкова хубава, че всички я наричаха Шантфльори[2]. Горкото момиче! То имаше хубави зъби и

обичаше да се смее, за да ги показва. А момиче, което много се сме, скоро заплаква. Хубавите зъби погубват хубавите очи. Такава беше, значи, Шантфльори. Майка й и тя трудно си изкарваха хляба. Много бяха изпаднали след смъртта на певеца. Везбата им докарваше едва шест дьоние седмично, което е по-малко дори от два лиара. Отишли си бяха дните, когато татко Гиберто печелеше дванадесет парижки су само по време на коронясването с една-единствена песен. Една зима все през същата шейсет и първа година двете жени нямаха ни цепеници, ни съчки, а беше страшен студ и бузите на Шантфльори така поруменяха, че мъжете почнаха да й викат „Пакет“! Някои я зовяха „Пакрет“[3] и тя пропадна. Йосташ, да не си посмял да отхапеш от питката! Ние веднага разбрахме, че е пропаднала, понеже една неделя дойде на църква със златен кръст на шията. На четиринадесет години! Представете си само! Най-напред почна с младия виконт дьо Кормонтрьой, чийто замък се намира на три четвърти левга от Реймс. После дойде месир Анри дьо Трианкур, кралски кавалерист, после друг, още по-прост, Шиар о Болион, обикновен сержант! Тя продължи да слиза все по-надолу: Гери Обержон, кралски слуга, Масе Фрепю, бръснар на господин престолонаследника, Тевнен льо Моан, кралски готвач. И така тя заживя с все по-стари и по-незначителни мъже, докато стигна до Гийом Расин, свирач на гъдулка, и до Тиери Мер, уличен фенерджия! И тогава бедната Шантфльори тръгна просто от ръка на ръка. От всичките златни монети не й остана нито един лиар. Как да ви кажа, драги госпожици? По време на коронясването през същата шейсет и първа година тя спа дори с надзирателя на публичните домове!

Майет въздъхна и изтри овлажнелите си очи.

— В тази история няма нищо необикновено — каза Жервез — и главно не виждам никакви циганки, нито крадени деца.

— Имайте търпение — поде Майет. — Сега ще чуете за детето. През шейсет и шеста година, сега през този месец ще се навършат шестнадесет години оттогава, Пакет роди момиченце. Нещастницата! Как само му се зарадва! Отдавна искаше да си има детенце. Майка й, тази загубена женица, която знаеше само да си затваря очите, беше умряла. Пакет не обичаше никого на света и никой не я обичаше. Изминали бяха пет години от нейното падение и Шантфльори се бе превърнала в жалко създание. Беше сама, съвсем сама на този свят,

сочена с пръст, обиждана по улиците, преследвана от градската стража, осмивана от дрипавите гаменчета. Освен това беше вече двадесетгодишна, а двадесет години за жена с леко поведение е вече старост. Сега развратът й докарваше само толкова, колкото везбата някога. С всяка нова бръчка си отиваше по едно екю. Зимата наново стана сурова за нея, дървата пак липсваха в огнището й, а хлябът — в раклата за хляб. Тя не можеше вече да работи, защото разблудният живот я беше направил мързелива, и страдаше двойно повече, защото леността я предразполагаше към сладострастие. Така поне кюрето от „Сен Рьоми“ обяснява защо тези жени страдат повече от студ и глад, когато остареят, отколкото другите беднячки.

— Всичко това хубаво — забеляза Жервез, — ами циганката?

— Не бързайте, Жервез — прекъсна я Удард, която слушаше по-търпеливо. Че какво ще остане за края, ако всичко се каже още в началото? Продължавайте, Майет, моля ви се. Горката Шантфльори!

— И тъй — поде Майет, — Пакет беше много тъжна, много нещастна, сълзи дълбаеха бузите й. Но тя си въобразяваше в своя позор, падение и самота, че няма да се чувствува толкова опетнена, грешна и изоставена, ако има нещо или някой на тоя свят, когото тя да обича и който да я обича. Това трябваше да бъде дете, защото само детето е толкова невинно, че може да стори това. Тя се беше убедила в тази истина, след като се опита да обикне един крадец, единствения мъж, който все още можеше да я пожелае. Но много скоро си даде сметка, че и крадецът я презира. Жените, които живеят от любов, имат нужда от любим или от дете, за да запълнят сърцето си. Иначе те са много нещастни. Понеже не можеше вече да има любим, тя закопня за дете и понеже не беше престанала да вярва в бога, непрестанно го молеше за това. Всеблагият бог се смили над нея и й подари едно момиченце. Не мога да ви опиша радостта й. Ураган от сълзи, ласки и целувки. Тя откърми сама детето си, направи му пелени от завивката си, единствената, която беше останала на леглото й, но не чувствуваше вече нито студ, нито глад. Отново се разхубави. Старата мома се подмладява, когато стане майка. Тя поднови любовните си връзки, пак почнаха да я търсят и Шантфльори намери отново клиенти за стоката си. Но всички тия непочтени връзки се превръщаха в пелени, кърпички и лигавчета, в дантелени ризки и сатенени шапчета; и през ум не й мина да си купи нова завивка. Господин Йосташ, казах ви вече да не

ядете от питката. Едно е безспорно: малката Анес — това беше кръщелното ѝ име, защото Шантфльори отдавна нямаше фамилно име — беше увита като бебе в повече дантели и бродерии, отколкото малката херцогиня в херцогството Дофине. Тя притежаваше между другото чифт малки обувчици, каквито и крал Луи XI едва ли е имал! Майката ги бе ушила и извезала сама, влагайки в тях цялото си изтънчено умение на бродирачка, като ги бе обсипала с пайети както дрехата на някоя Богородица. Действително не бихте могли да си представите по-сладки розови обувчици. Бяха дълги най-много колкото палеца ми и трябваше да видите, че ги събува от малките краченца, за да повярвате, че може да има толкова мънички, хубави и розови крачета. По-розови дори от сатена на обувчиците! Когато един ден имате деца, Удард, ще разберете, че няма нищо по-сладко от детските крачета и ръчички.

— Толкова ми се иска! — въздъхна Удард. — Но не знам кога ще благоволи господин Андри Мюние.

— Впрочем — продължи Майет — не само крачетата на детето на Пакет бяха хубави. Аз го видях, когато то беше само на четири месеца. Истинско ангелче! Очите му по-големи от устицата. Прелестни меки черни косици, които вече се къдреха. Кой знае каква черноока красавица щеше да стане на шестнадесет години! А майката от ден на ден все повече лудееше по него. Галеше го, целуваше го, гъделичкаше го, къпеше го, гиздеше го, просто беше готова да го изяде. Благодареше на бога, изгубила ума и дума от радост. Особено хубавите розови крачета извикваха непрекъснато у нея възторжено и радостно умиление! Тя не можеше да откъсне устни от тях, не можеше да им се нагледа. Обуваше им мъничките обувчици, събуваше ги, любуваше им се, чудеше им се, гледаше светлината през тях, изпадаше в захлас, като караше детето да пристъпва по леглото, и драговолно би прекарала целия си живот, коленичила пред него, обувайки и събувайки малките крачета, като че ли бяха краката на младенеца Исус.

— Хубаво разказвате, не може да се отрече — обади се полугласно Жервез, — само че все още не виждам египтянки-те!

— Сега щети видите! — отвърна Майет. — Един ден в Реймс пристигнаха странни конници. Това бяха дрипльовци и мошеници, които пътуваха из страната, водени от херцога и графовете си. Бяха мургави, със ситно накъдрени коси и сребърни халки на ушите.

Жените бяха по-грозни и от мъжете. Лицата им бяха още по-черни, ходеха винаги разбрадени, с мръсни рокли, с груби кълчищни наметала върху раменете и вързана като конска опашка коса. Децата, които се навираха в скутовете им, биха изплашили дори маймуните. Шайка нечестивци! Идваха направо от Долни Египет в Реймс, след като бяха минали през Полша. Казваха, че папата ги бил изповядал и им наложил за покаяние да ходят седем години по света, без да легнат в удобно легло. Затова се наричаха покаяници и страшно воняха. Изглежда, че някога са били сарацини, защото вярваха в Юпитер и искаха от всички архиепископи, епископи и абати, носещи жезъл и митра, по десет турецки ливри. Някаква папска вула им даваше това право. Идваха в Реймс да предсказват бъдещето в името на алжирския крал и германския император. Давате си сметка, нали, че това беше напълно достатъчно, за да им забранят да влязат в града. Тогава цялата шайка се разположи преспокойно близо до Порт дьо Брен на възвишението, където е мелницата, до старите тебеширени кариери. Цял Реймс се извървя да ги види. Те гледаха на ръка и предсказваха невероятни неща. Бяха в състояние да предрекат дори на Юда, че ще стане папа. Междувременно по техен адрес се носеха лоши слухове: крадели деца, прерязвали вървите на кесиите и ядели човешко месо. Разумните казваха на безразсъдните: „Не отивайте там!“, а скришом отиваха и те. Същинска лудост. Работата е, че те действително казваха такива неща, че и кардинал би се смаял. Майките страшно се гордееха с децата си, откакто египтянките бяха прочели на ръката им какви ли не чудесии, написани на дивашки и турски език. Една щяла да се ожени за император, друга — за папа, трета — за капитан. Горката Шантфльори също се запали. И тя пожела да узнае какво ще се случи с нея и дали и нейната Анес няма да стане един ден императрица на Армения или нещо такова. Тя я отнесе при циганките. А египтянките не можели да се нарадват на детенцето — милвали го, целували го с черните си уста, дивели се над малката му ръчичка. За голяма радост, уви, на майката. Те се любували главно на хубавите крачета и на сладките обувчици. Детето нямаше още годинка. То се опитваше вече да говори, заливаше се в смях, като видеше майка си, беше пълничко, съвсем закръглено и напомняше с очарователните си движения ангелче от рая. То много се уплашило от циганките и се разплакало. Но майката го целунала по-силно и се върна очарована от хубавото

бъдеще, което гадателките предсказали на нейната Анес. Тя щяла да стане един ден въплъщение на красота, добродетел и нещо повече — кралица! Шантфльори се прибра в таванската си стаичка на улица „Фол-Пен“, горда при мисълта, че носи в ръцете си бъдеща кралица. На другия ден тя се възползува от момента, когато детето й спеше в леглото — тя го слагаше винаги да спи при нея, — остави тихичко вратата открехната и изтича да разкаже на една съседка от Улица „Сешсри“, че ще дойде ден, когато нейната дъщеря Анес ще бъде обслужвана на масата на краля на Англия и от ерцхерцога на Етиопия, както и много други небивалици. Когато се върна, тя не чу плача на детето, докато се качваше по стълбите, и си каза: „Още по-добре, не се е събудило!“ Намери вратата по-широко отворена, изтича към леглото… Детето го нямаше, мястото му беше празно. Ни помен от дете, само една от хубавите обувчици. Майката изхвръкна от стаята, полетя по стълбата, заблъска глава о стените и завика: „Детенцето ми! Кой ми взе детенцето? У кого е моето дете?“ Улицата беше безлюдна, къщата усамотена, никой не можа да й каже нищо. Тя тръгна из града, претърси улиците, лута се насам-натам целия ден, обезумяла, страшна, загубила ума и дума, душеща по вратите и прозорците като див звяр, който е загубил малките си. Задъхана, разчорлена, зловеща, с пламтящи, сухи очи. Тя спираше минувачите и викаше: „Дъщеря ми! Дъщеря ми! Хубавото ми момиченце! Който ми върне момиченцето, ще му слугувам цял живот, ще слугувам и на кучето му, ще му дам да изяде и сърцето ми, стига само да пожелае!“ Срещна кюрето от „Сен Ръоми“ и му каза: „Господин кюре, ще разора земята с ноктите си, върнете ми само моето детенце!“ Сърцераздирателна гледка беше, Удард. Видях един много твърд човек, метр Поне Лакабър, прокурора, който също не можа да сдържи сълзите си. Ах, клетата майка! Вечерта тя се прибра в дома си. По време на отсъствието й една съседка видяла, че две циганки се качили скришом в стаята й с пакет под мишница, после слезли, затворили вратата и офейкали. Откакто си отишли, от стаичката на Пакет като че ли долитали детски писъци. Майката се засмя радостно, качи се по стълбата, сякаш й бяха поникнали крила, издъни вратата като артилерийски снаряд и влезе… Ужасна гледка, Удард! Вместо сладката Анес, такава румена, сочна, същински божи дар, някакво малко чудовище, куцо, отвратително, едноoко, изкривено, се влачеше и писукаше по мозайката. Пакет скри

ужасена очи. „О! — промълви тя. Нима тия вещици са превърнали дъщеря ми в това безобразно животно!“ Побързаха да изнесат куцото момченце То щеше да я подлуди. Беше навярно уродливото дете на някоя египтянка, заченала го от дявола. Изглеждаше на около четири години и говореше на някакъв език, който нямаше нищо общо с човешкия говор. Невъзможни думи. Шантфльори се хвърли върху малката обувчица, едничкото нещо, което й оставаше от всичко, което бе обичала. Тя лежа толкова дълго неподвижна, безмълвна, бездушна, че я помислиха за мъртва. После внезапно потрепера с цялото си тяло, покри реликвата с бесни целувки и избухна в ридания, като че сърцето й се бе пръснало. Уверявам ви, че и ние всички плачехме наоколо. „О, мое момиченце! Хубаво мое детенце! Къде си!“ — казваше тя и късаше сърцата ни. И сега се просълзявам, като си спомня. Как да ви кажа, децата са мозъкът на костите ни. Бедни ми Йосташ! Колко си ми хубавичък! И да знаете само колко е сладък! Вчера ми казваше: „Искам да стана жандарм!“ О, мили ми Йосташ! Какво би станало с мене, ако те загубя? После Шантфльори стана и се затича по улиците на Реймс, викайки: „Към циганския лагер! Към циганския лагер! Пратете сержанти за изгорят магьосниците!“ Но египтяните си бяха отишли. Беше черна нощ. Не можаха да тръгнат подире им. На другия ден намериха на две левги от града сред храсталаците между Гьо и Тийоа следи от голям огън, няколко панделки на детенцето, капки кръв и тор от козел. Предната нощ беше събота срещу неделя. За всички беше очевидно, че циганите бяха отпразнували в тези храсталаци съботната си оргия според обичая на мохамеданите и бяха изяли детето в компанията на самия Велзевул. Когато Шантфльори научи тези страхотни неща, тя не заплака, помръдна устни да каже нещо, но не издаде нито звук. На другия ден косите й бяха сиви. На по другия изчезна от града.

— Каква ужасна история наистина! — промълви Удард. — И бургундец би заплакал, ако я чуе.

— Не се учудвам вече — каза Жервез, — че толкова се плашите от циганките.

— И много добре сторихте преди малко, като се отдалечихте с вашия Йосташ — добави Удард, — защото тези египтяни също са от Полша.

— А, не — възрази Жервез. — Казват, че дошли от Испания или Каталония.

— От Каталония ли? Възможно е — съгласи се Удард. — Полша, Каталония, Валоня, все ги бъркам тези три провинции. Едно обаче е безспорно: че са египтяни.

— И че зъбите им са достатъчно дълги, за да изядат някое дете. Никак няма да се изненадам, ако науча, че и Смералда опитва човешко месо, макар и да се гнуси. Бялата й козичка знае премного хитри номера, за да няма нещо нечестиво в цялата тази работа.

Майет вървеше мълчаливо, потънала в размисъл — естествено продължение на скръбния разказ, който се разсейва едва когато породените от него трептения стигнат до най-съкровените гънки на сърцето. Обаче Жервез я заговори:

— И не можахте ли да разберете какво е станало с Шантфльори?

Майет не отговори. Жервез повтори въпроса си, като я дръпна за ръка и я повика по име. Майет сякаш се събуди от мислите си.

— Какво стана с Шантфльори ли? — повтори тя машинално думите на Жервез, които звучаха още в ушите й, без да са стигнали до съзнанието й. После се опита да вникне в смисъла им и отвърна живо: — О, никой нищо не може да узнае!

Тя помълча малко и добави:

— Едни казваха, че я видели да излиза привечер от Реймс през Порт Флешамбо. Други уверяваха, че това било призори, и то през Порт Базе. Един просяк намери златното й кръстче, провесено на каменния кръст сред полето, където стана панаирът. Това кръстче я погуби през шейсет и първа година. Подарил й го беше виконт дьо Кормонтрьой, първият й любовник. Пакет не пожела да се раздели с него в колкото и голяма мизерия да изпадаше. Пазеше го като очите си. Затова, като видяхме, че го е оставила, ние всички си помислихме, че е мъртва. Но някои хора от Кабаре ле Вант казваха, че я видели да върви по пътя за Париж. Ходела боса по камъните. Но в такъв случай трябва да е излязла през Порт дьо Вел, а това не съвпада с твърденията на другите. Всъщност според мене тя наистина е излязла през Порт дьо Вел, само че за оня свят.

— Не ви разбирам — каза Жервез.

— Вел се казва нашата река — отвърна Майет със скръбна усмивка.

— Горката Шантфльори! — промълви изтръпнала Удард. — Сигурно се е удавила!

— Удавила се! — потвърди Майет. — Дали е мислил някога добрият чичо Гиберто, когато плуваше по реката под моста Тенкьо, пеейки в лодката си, че един ден неговата мила Пакет ще мине под същия мост, но без песен и без лодка?

— Ами малката обувчица! — попита Жервез.

— Изчезна заедно с майката — отвърна Майет.

— Горкичката обувчица! — промълви Удард. Дебелата и сантиментална Удард би се задоволила да въздъхне заедно с Майет, но по-любопитната Жервез не беше още изчерпала въпросите си.

— Ами чудовището? — попита неочаквано тя.

— Какво чудовище? — учуди се Майет.

— Малкото египетско чудовище, оставено от вещиците у Шантфльори вместо момиченцето ѝ! Какво сторихте с него? Надявам се, че също сте го удавили.

— Съвсем не — отвърна Майет.

— Как? Нима го изгорихте? Всъщност така е по-правилно. Щом е било магьосническо изчадие!

— Нито едното, нито другото, Жервез. Господин архиепископът се заинтересува за детето, покръсти го, благослови го, изгони грижливо дявола от тялото му и го изпрати в Париж, за да бъде изложено на дървената ясла за намерени деца в „Света Богородица“.

— Ах, тия епископи! — измърмори недоволно Жервез. — От много ученост все правят работи не за света. Помислете си само, Удард, да сложат дявол в яслите за намерени деца. Та това чудовище е било сто на сто дяволът! Ами после, Майет, какво са направили с него в Париж? Вярвам, че никоя милосърдна личност не е пожелала да го вземе.

— Не зная — отвърна жителката на Реймс. — Точно по това време мъжът ми откупи мястото на един нотариус в Берю, на две левги от града, и повече не сме се интересували от тази история. Освен това пред Берю има две възвишения Серне, които скриват дори камбанарията на Реймската катедрала.

Говорейки така, трите достопочтени гражданки стигнаха до Гревския площад. Улисани в разговора си, те отминаха обществения молитвеник на Роландовата кула и се отправиха машинално към

позорния стълб, около който тълпата непрестанно нарастваше. По всичко изглеждаше, че зрелището, което привличаше натам всички погледи, щеше да ги накара да забравят Плъховата дупка и намерението си да се спрат при нея, ако дебелият шестгодишен Йосташ, когото Майет теглеше за ръка, не им припомни внезапно за това.

— Майко, — каза той, предупреден сякаш от някакъв вътрешен инстинкт, че са отминали Плъховата дупка, — мога ли вече да изям питката?

Ако Йосташ беше по-тактичен, тоест не толкова лаком, той щеше да почака и да зададе плахия си въпрос: „Майко, мога ли вече да изям питката?“ чак на връщане, в Университета, в дома на метр Андри Мюние на улица „Мадам ла Валанс“, когато между Плъховата дупка и питката щяха да стоят двата ръкава и петте моста на Сена.

Сега обаче този неблагоразумен въпрос привлече вниманието на Майет.

— Добре, че се сетих! — възкликна тя. — Ами че ние забравихме отшелницата! Покажете ми вашата Плъхова дупка, за да ѝ занеса питката.

— Ей сега — каза Удард. Ще направите истинско благодеяние.

Това съвсем не влизаше в сметките на Йосташ.

— Я виж ти! Моята питка! — възкликна той и потърка уши о раменете си, движение, което в подобни случаи е признак на върховно неудоволствие.

Трите жени се върнаха назад и като доближиха Роландовата кула, Удард каза на другарките си:

— Не бива да поглеждаме и трите едновременно през прозорчето, за да не уплашим Кълчищната. Вие двете се престорете, че се молите пред молитвеника, а пък аз ще надзърна през отвора. Отшелницата ме познава малко. Ще ви кажа кога можете да дойдете.

И тя се доближи сама до прозорчето. Когато погледът ѝ обходи вътрешността на килията, по чертите ѝ се изписа дълбока жалост, веселото ѝ, искрено лице промени внезапно цвета и изражението си, като че ли слънчевият лъч по него внезапно помръкна и го смени бледата луна. Очите ѝ се овлажниха, устните ѝ се сгърчиха, тя едва не заплака. После сложи пръст на устата си и направи знак на Майет да надзърне.

Майет се приближи на пръсти, няма, развълнувана, както се пристъпва до легло на умиращ.

Тъжна гледка се разкри наистина пред погледа на двете жени, застанали, без да смеят да помръднат или да си поемат дъх, пред решетъчното прозорче на Плъховата дупка.

Килията беше тясна, но дълга, с островръх свод. Вътрешността ѝ напомняше голяма епископска митра. Върху голите плочи, които застилаха пода, беше седнала или по-скоро приклекнала една жена. Опряла брада на коленете си, тя ги бе обгърнала с ръце и ги притискаше силно към гърдите си. Както се бе сгушила в тъмната кълчищна риза, която падаше на широки дипли около тялото ѝ, с дългите сиви коси, стигащи до краката ѝ и покриващи лицето ѝ, тя наподобяваше при пръв поглед странна геометрична фигура, изрязана на тъмния фон на килията — възчерен триъгълник, рязко разделен от идващата от прозорчето светлина на две половини: едната тъмна, другата осветена. Призрак, наполовина потънал в сянка, наполовина облян от светлина, като тия, които виждаме в сънищата или в причудливите скици на Гоя, бледи, застинали, зловещи, приклекнали върху нечий гроб или прислонили се до решетката на тъмница. Не беше нито жена, нито мъж, нито живо същество, нито определен предмет. А някакво очертание, видение, в което действителността се сливаше с фантастиката, както сянката се слива със светлината. Изпод спуснатите ѝ до пода коси едва се различаваше строгият ѝ мършав профил. Изпод ризата ѝ едва се подаваха пръстите на единия ѝ бос крак, сгърчени от студа върху заледените плочи. Човешкото тяло, което се долавяше смътно под траурната плащеница, караше зрителя да настръхва.

Тази сянка, която бе сякаш взидана в плочите, бе лишена от движение, мисъл, дихание. Загърната въпреки януарския студ само в тънка кълчищна риза, сгушена на голия гранитен под, без огън, в полумрака на килията, чието наведено прозорче пропускаше само ледения вятър и нито един слънчев лъч, тя изглеждаше недостъпна за страдание или дори за усещане, беше се сякаш вкаменила като килията си, вледенила като зимата. Ръцете ѝ бяха сключени, очите — устремени в една точка. На пръв поглед бихте я взели за призрак, при по-внимателно вглеждане — за статуя.

Обаче от време на време посинелите й устни се полуотваряха от диханието й и потръпваха, но тъй безжизнени и безучастни — като раздвижени от вятъра листа.

В помръкналите й очи проблясваше неизразимият и поглед: дълбок, трагично примирен, втренчен постоянно в един ъгъл на килията, недостъпен за външния зрител. Поглед, който сякаш свързваше всички мрачни мисли на тази покрусена душа с някакъв тайнствен предмет.

Такова беше създанието, наречено заради обиталището си *Отшелницата* и заради дрехата си — *Кълчищната*.

Трите жени, понеже и Жервез се беше присъединила към Удард и Майет, гледаха през прозорчето. Главите им засланяха слабата светлина, която проникваше в килията, но клетницата все още не ги забелязваше.

— Да не я смущаваме — каза тихичко Удард. — Тя е унесена, моли се.

В това време Майет наблюдаваше с растяща тревога изпитата, повехнала и разрошена глава и очите й се наливаха със сълзи.

— Не може да бъде! — шепнеше тя.

После провря глава през пречките на решетката и успя да зърне ъгъла, в който бе приковала взор нещастницата.

Когато измъкна глава от прозорчето, лицето й беше обляно в сълзи.

— Как наричате тази жена? — попита тя Удард.

— Ние я наричаме сестра Гюдюл — отвърна Удард.

— А пък аз я наричам Пакет Шантфльори — каза Майет, И като сложи пръст на устните си, тя направи знак на Удард да промуши глава през прозорчето и да погледне в ъгъла.

Удард надзърна и видя в ъгъла, където бе втренчила в мрачен захлас поглед отшелницата, една малка обувчица от розов сатен, обшита с безброй сребърни пайети.

Жервез също погледна на свой ред и трите жени се разплакаха, гледайки злочестата майка.

Но нито погледите, нито сълзите им можеха да изтръгнат отшелницата от унеса й. Ръцете й останаха сключени, устните безмълвни, очите втренчени. Тази малка обувчица, от която тя не сваляше поглед, разкъсваше сърцата на тия, които знаеха историята й.

Трите жени не бяха разменили нито дума. Не смееха да разговарят дори тихо. Дълбокото мълчание, дълбоката скръб, дълбокото забвение, в което бе потънало всичко освен този малък предмет, им правеха такова силно впечатление, като че ли бяха застанали пред окичен по случай Коледа или Великден олтар. Те мълчаха, преизпълнени с благоговение, готови да коленичат. Струваше им се, че са влезли в църква на разпети петък.

Най-сетне Жервез, най-любопитна от трите и следователно най-малко чувствителна, се опита да заговори отшелницата:

— Сестро! Сестра Гюдюл!

Тя я повика три пъти, повишавайки глас. Отшелницата не помръдна. Нито дума, ни поглед, ни въздишка, ни знак за живот.

И Удард се обърна към нея на свой ред с по-нежен и по-ласкав глас:

— Сестро! Сестра света Гюдюл! Същото мълчание, същата вцепененост.

— Странна жена! — възкликна Жервез. — И с топ не можеш да я стреснеш!

— Навярно е глуха — каза с въздишка Удард.

— Може би е сляпа — добави Жервез.

— Може би е мъртва — каза Майет.

Не ще съмнение, че дори душата да не беше още напуснала това безжизнено, безчувствено и вкочанясало тяло, то тя се бе оттеглила и се бе затаила дълбоко в него и усещанията от външния свят очевидно не достигаха до нея.

— Ще трябва да оставим питката на прозорчето, но да не я задигне някое хлапе — каза Удард. — Как да я събудим от унеса й?

Йосташ, чието внимание до този момент беше отвлечено от минаващата наблизо малка количка, теглена от голямо куче, забеляза внезапно, че трите жени гледаха нещо през прозорчето, и обзет на свой ред от любопитство, стъпи на един камък и долепи пълничкото си румено лице до отвора, викайки:

— Майко, нека да видя и аз!

При този ясен, свеж и звънък детски глас отшелницата изтръпна. Тя обърна рязко и стремително глава като освободена пружина, отстрани с мършавите си дълги ръце косите от челото си и впери изненадано скръбните си очи в детето. За миг в тях трепна съзнание.

— О, божичко! — извика тя с пресипнал глас, който сякаш раздираше гърдите й. — Не ми показвайте поне чуждите деца! — И тя зарови лице в скута си.

— Добър ден, госпожо — каза детето сериозно.

Неочакваното сътресение обаче като че ли събуди отшелницата от унеса й. Дълъг трепет пробягна по тялото й от главата до краката, зъбите й загракаха, тя повдигна малко глава, притисна лакти до хълбоците си и хвана с ръце краката си, като че ли за да ги стопли.

— О, какъв студ!

— Бедничката — промълви трогната Удард. — Искате ли малко огън?

Отшелницата поклати отрицателно глава.

— Добре тогава — поде Удард, подавайки й едно шише. — Ето ви сладко вино, то ще ви загрее. Пийнете.

Отшелницата поклати глава, погледна втренчено Удард и отвърна:

— Само вода.

— Не, сестро — настоя Удард, — водата не е подходящо питие за зимата. Трябва да пийнете малко подсладено вино и да изядете тази царевична питка, която сме опекли за вас.

Жената отблъсна питката, която й подаваше Майет, и каза:

— Само черен хляб.

— В такъв случай — каза Жервез, обзета на свой ред от състрадание — ето нещо малко по-топло от вашата дреха. Наметнете се с него. — И тя развърза вълнения си шал.

Отшелницата отказа да вземе шала, както не взе шишето с вино и питката, и отвърна:

— Само кълчищна риза.

— Все пак и вие би трябвало да разберете, че вчера бе празник — забеляза добродушната Удард.

— Аз добре го разбрах — отговори отшелницата. — Втори ден вече нямам вода в стомната си. — И тя добави след кратка пауза: — Празник беше и хората ме забравиха. Така и трябва. Защо да мислят за мене, когато аз не мисля за тях? На угаснал въглен — студена пепел.

И като че ли уморена от дългата си реч, тя пак отпусна глава на коленете си. Простодушната и жалостива Удард, която си въобрази

поради последните й думи, че тя се оплаква от студа, й отвърна наивно:

— Не искате ли малко огън?

— Огън ли! — възкликна със странен глас отшелницата. — А ще стъкнете ли огън и за малкото ми момиченце, което от петнадесет години гние под земята?

Ръцете и краката й се разтреперaха, тя се изправи на колене, просна внезапно бялата си слаба ръка към детето, което я гледаше учудено, и извика:

— Скрийте детето! Циганката ще мине!

После се строполи на земята и челото й се блъсна в плочите, като че ли камък се удари в камък. Трите жени помислиха, че е умряла. Миг по-късно обаче тя се раздвижи и се повлече по колене и лакти към ъгъла, където се намираше малката обувчица. Жените не посмяха да погледнат, те не я видяха, но чуха хиляди целувки и хиляди въздишки, примесени със сърцераздирателни вопли и тъпи удари: нещастницата блъскаше главата си з стената. По едно време главата й из-кънтя толкова силно, че и трите се олюляха от ужас. Настана гробна тишина.

— Дали не се уби? — каза Жервез и се осмели да проври глава през прозорчето. — Сестро! Сестра Гюдюл!

— Сестра Гюдюл! — повтори Удард.

Със свито от вълнение гърло Майет промълви:

— Чакайте! — После се наведе към прозорчето и повика тихо: — Пакет! Пакет Шантфльори!

Ако някое дете духне невнимателно зле разпаления фитил на фишек и той внезапно избухне в очите му, то едва ли би се уплашило повече, отколкото се уплаши Майет от въздействието на това име, прошушнато изневиделица в килията на сестра Гюдюл.

Отшелницата потрепера с цялото си тяло, изправи се на босите си крака и се спусна към прозорчето с толкова пламтящи очи, че Майет, Удард, Жервез и детето отстъпиха чак до парапета на кея.

Зловещото лице на отшелницата се долепи до решетката.

— О! — извика тя със страхотен кикот. — Египтянката ме вика.

Блуждаещият й поглед попадна случайно на една сцена, която се разиграваше на позорния стълб. Челото й се сгърчи в ужас, тя простря извън килията двете си костеливи ръце и се провикна с хъркащ глас:

— Ти ли си пак, египетска щерко! Ти ли ме викаш, крадло на деца! Ще ти дам да разбереш! Бъди проклета! Трижди проклета!

---

[1] С неравни крачки (лат.). — Б. пр. ↑
[2] Цъфнала песен. — Б. пр. ↑
[3] Великденче. Б. пр. ↑

IV. ЕДНА СЪЛЗА ЗА КАПКА ВОДА

Тези думи послужиха, така да се каже, като съединително звено между двете сцени, развиващи се до този момент успоредно и едновременно, но всяка в своя театър — едната, която току-що описахме, в Плъховата дупка, и другата, за която ей сега ще прочетете, върху стълбата на позорния стълб. Свидетели на първата бяха само трите жени, с които читателят преди малко се запозна. Цялата навалица, която, както видяхме по-горе, се тълпеше на Гревския площад около позорния стълб и бесилката, имаше възможност да наблюдава втората.

Разбрала при появяването на четиримата сержанти, застанали от четирите страни на позорния стълб, че ще има някакво зрелище, очевидно не обесване, но все пак бичуване, рязане на уши или нещо подобно, тълпата беше нараснала толкова бързо, че четиримата пазители на реда, обсадени отблизо, се видяха принудени неведнъж да я „посвиват“, както се казваше тогава, размахвайки камшици или изтласквайки зрителите със задниците на конете си.

Свикнало да чака с часове публичните наказания, простолюдието не проявяваше особено голямо нетърпение. То се забавляваше, разглеждайки позорния стълб, не много сложно изобретение, съставено от един издялан куб, висок десетина стъпки, кух отвътре. Стръмна стълба от недялани камъни водеше на площадката горе, върху която бе закрепено, хоризонтално масивно дъбово колело. Връзваха наказания на колелото коленичил, със стегнати на гърба ръце. Дървена ос, привеждана в движение от скрипец, скрит във вътрешността на куба, въртеше колелото, което оставаше постоянно в хоризонтално положение, така че всички зрители на площада виждаха лицето на осъдения. Това именно значеше по онова време „въртене“ на престъпник.

Както виждате, позорният стълб на Гревския площад далеч не предлагаше на любопитните разнообразните забавления на позорния стълб при халите. Нито сложна архитектура, нито монументалност. Нямаше покрив с железен кръст, нямаше осмоъгълен фенер, нямаше

тънки колонки, цъфнали в горната си част като капители с листи и цветя, нямаше водосточни тръби с химери и чудовища вместо зурлички, нямаше скеле, отрупано с резба, нямаше тънки скулптури, дълбоко изваяни в камъка.

Само четири голи стени, иззидани от пясъчник, две ниши и стърчащата до тях грозна каменна бесилка, хилава и неугледна.

За любителите на готическа архитектура тази трапеза би била съвсем оскъдна. Не бива обаче да забравяме, че нашите зяпльовци от средните векове не се интересуваха от архитектурни паметници и им беше все едно дали позорният стълб е красив, или не.

Най-сетне докараха осъдения, вързан за задните ритли на една каручка. Когато го качиха на площадката и го изложиха, омотан във въжа и ремъци върху колелото на позорния стълб, пред погледите на зрителите, струпани по площада, избухна невероятна буря от дюдюкания, смехове и ръкопляскания. Тълпата позна Квазимодо.

Беше действително той. Странна превратност на съдбата! Да бъде изложен на позорния стълб на същия площад, където предната вечер бе приветствуван, акламиран и единодушно провъзгласен за папа и принц на шутовете, съпровождан от египетския херцог, краля на тюните и императора на Галилея! Едно е сигурно, че сред цялата тази тълпа, като не изключваме и самия Квазимодо — едно след друго чествуван и подложен на гавра, — нямаше нито един човек, който би могъл да съпостави ясно тези два факта. Зрелището се нуждаеше от Гренгоар и неговата философия.

Не след дълго Мишел Ноаре, заклетият тръбач на негово величество краля, заповяда на безделниците да пазят тишина и прочете високо присъдата съгласно изричното поръчение на господин превото. После той се отдръпна-зад каручката заедно със своите хора, облечени в униформени ливреи.

Квазимодо стоеше невъзмутим. Дори веждите му не трепваха. Всякаква съпротива от негова страна бе осуетена от „силата и издръжливостта на въжата“, както гласеше тогава криминалното право, или, с други думи, ремъците и веригите се впиваха по всяка вероятност в тялото му. Впрочем тази традиция на арестите и затворите не се е загубила още и е съхранена грижливо под формата на белезници и между нас, цивилизованите, добросърдечни и човечни хора (като поставим в скоби гилотината и каторгата).

Квазимодо се беше оставил да го водят, бутат, носят, изкачват и връзват. На лицето му не личеше нищо друго освен диво или малоумно изумление. Знаеха, че е глух, но сега биха могли да го помислят и за сляп.

Накараха го да коленичи на хоризонталното колело — той не се възпротиви. Махнаха му ризата и горната дреха — той пак не се възпротиви. Омотаха го с нова система от ремъци и катарами — той позволи да го затягат и закопчават. Само пухтеше тежко от време на време, провесил глава като теле, което водят на заколение.

— Какъв тъпак! — каза Жеан Фроло Мелницата на приятеля си Робен Пуспен. (Както можеше да се очаква, двамата студенти бяха последвали осъдения.) Въобще не съзнава в какво положение е изпаднал, също като майски бръмбар, затворен в кутия!

Когато тълпата зърна разголената гърбица на Квазимодо, камилските му гърди и грапавите космати рамене, тя избухна в луд смях. Докато всичко живо се смееше, един набит мъжага, доста як на вид, облечен в ливреята на общинските служители, се изкачи на площадката и застана до наказания. Името му тутакси се разнесе сред тълпата. Метр Пиера Тортьорю, заклетият палач на Шатле.

Той постави най-напред в ъгъла на площадката един пясъчен часовник, запълнен в горната част с червен пясък, който се стичаше бавно в долната половина, махна двуцветната си горна дреха, взе в дясната си ръка тънък камшик с дълги бели, лъскави, възлесто оплетени ремъци, завършващи с металически кукички, а с лявата запретна небрежно ръкава на ризата си чак до мишницата.

През това време Жеан Фроло крещеше, вирнал високо над тълпата русата си къдрокоса глава (беше се качил за тази цел върху раменете на Робен Пуспен):

— Насам, госпожи и господа! Ей сега без отлагане ще почнат да шибат метр Квазимодо, звънаря на моя брат, жозаския архидякон. Елате да се полюбувате на един странен образец на източната архитектура: гърбът му същинско кубе, а краката му — извити колони!

Тълпата се превиваше от смях, особено дечурлигата.

Най-сетне изтезателят тронна с крак. Колелото се завъртя. Квазимодо залитна под въжата. Слисването, което се изписа внезапно на уродливото му лице, предизвика нов пристъп на смях около него.

Изведнъж в момента, когато при въртенето на колелото изкорубеният гръб на Квазимодо мина край метр Пиера, той вдигна ръка, тънките ремъци изсвистяха остро във въздуха като сноп змии и изплющяха яростно върху раменете на нещастника.

Квазимодо подскочи като събуден от сън. Най-сетне той почна да разбира. Сгърчи се във въжата. Мускулите на лицето му се разкривиха в страшна гримаса на болка и изненада. Но той дори не въздъхна. Отметна само глава назад, заклати я надясно, наляво, като бик ужилен от стършел в слабините.

Втори удар последва първия, после трети, после още един, още един, още. Колелото се въртеше непрекъснато, ударите се сипеха безспирно. Скоро бликна кръв и зашуртя на хиляди струйки по черните рамене на гърбавия. Тънките ремъци профучаваха във въздуха и пръскаха с кръв зрителите.

Поне привидно Квазимодо изпадна отново в първоначалната си апатия. Той се опита в първите минути безмълвно и без видимо външно усилие да разкъса въжата. Очите му кръвясаха, мускулите му се напрегнаха, той присви крайници, ремъците и веригите се изпънаха. Усилието беше необикновено, отчаяно, свръхчовешко, но старите каиши на превотството устояха. Само изпращяха и нищо повече. Квазимодо се отпусна отмалял. Смаяното изражение на лицето му се смени с горчиво и дълбоко отчаяние. Той затвори единственото си око, отпусна глава на гърдите си и замря.

От този момент гърбавият изобщо не помръдна. Нищо не бе в състояние да изтръгне от него каквото и да било движение — нито кръвта му, която течеше безспир, нито ударите, които ставаха все по-ожесточени, нито бесът на изтезателя, който се самовъзбуждаше и опияняваше от екзекуцията, нито свистенето на ужасните ремъци, по-остри и по-свистящи от разярени насекоми.

Най-сетне един пристав от Шатле, облечен в черно и яхнал черен кон, който още от началото стоеше до стълбата, посочи с абаносовата си палка пясъчния часовник. Изтезателят престана да шиба. Колелото спря. Квазимодо бавно отвори око.

Бичуването свърши. Двама прислужници на изтезателя измиха окървавените рамене на осъдения, намазаха ги с не знам какъв мехлем, който тутакси затвори всички рани, и го наметнаха с жълто наметало,

скроено като расо. През това време Пиера Тортьорю изстиска върху паважа напоените с алена кръв ремъци.

Мъките на Квазимодо не бяха свършили. Трябваше да изтърпи още един час на позорния стълб, допълнителното наказание, прибавено тъй справедливо от метр Флориан Барбьодиен към присъдата на месир Робер д'Естутвил, за прослава на старата физиологична и психологична игрословица на Жан дьо Кюмен: „Surdus absurdus“[1].

Обърнаха пясъчния часовник и оставиха гърбавия вързан на колелото, за да бъде удовлетворено докрай правосъдието. Простолюдната паплач е сред човешкото общество — особено през средновековието — също като дете сред възрастни. Докато се намира в състояние на примитивно невежество, на духовно и умствено непълнолетие, и за него може да се каже, както за детето: „Тази възраст е безпощадна.“[2]. Изтъкнахме вече, че всички мразеха Квазимодо, и то поради не една уважителна причина. Едва ли имаше макар и един зрител сред тази тълпа, който нямаше или поне не си въобразяваше, че има основание да се оплаче от злия гръбльо на „Света Богородица“. Затова всички злорадствуваха, че е изложен на позорния стълб. Суровото наказание, което бе понесъл преди малко, и жалката поза, в която стоеше сега, не само не умилостивиха простолюдието, но го направиха още по-жестоко, като го въоръжиха и с жилото на присмеха.

Затова, след като бе отдадено „обществено възмездие“ — както и днес се изразяват съдийските шапки, — дойде ред на хилядите лични отмъщения. И тук, както в голямата зала, челно място заемаха жените. Всички му имаха зъб — коя заради злобата му, коя заради грозотата му.

Последните бяха най-настървени.

— О, антихристова мутра! — подвикваше му една.

— Пак ли ще яхаш метли? — подхвърляше му друга.

— Каква печална гримаса! — дереше се трета. — Ако празникът на шутовете не беше вчера, наново щяха да те изберат за папа!

— Точно така. Сега се кривиш от позорния стълб. А кога ще се облещиш от бесилото?

— Кога ще ти нахлупят голямата камбана, проклети звънарю, та да пропаднеш вдън земя!

— И като си помислите, че този дявол ни звъни за утринна!

— Ей! Глухчо! Кьорчо! Гръбльо! Изрод!

— Ако някоя бременна иска да пометне, няма нужда от доктор и лекарства!

А двамата студенти, Жеан Мелницата и Робен Пуспен, пееха с все гърло една стара народна песничка:

Въже
за недостойните мъже!
Клада
на уродливия се пада!

Хиляди други оскърбления, дюдюкания, клетви, смехове, а сегиз-тогиз и камъни валяха над нещастника.

Квазимодо беше глух, но не беше сляп, пък и народната ярост беше достатъчно енергично изразена не само в думите, но и по лицата. Впрочем хвърлените камъни обясняваха буйните смехове.

Отначало той се сдържаше. Но малко по малко търпението му, останало твърдо под ударите на бича на изтезателя, се огъна и поддаде под жилото на тия досадни насекоми. Астурийският бик, който не се трогва от нападенията на тореадора, се вбесява от кучетата на бандерилите.

Той плъзна най-напред бавен и заплашителен поглед над тълпата. Но както бе омотан, погледът му бе безсилен да отпъди мухите, хапещи раната му. Тогава той се размърда в букаите си и старото колело на позорния стълб заскрибуца под бесните му мятания. Подигравките и подвикванията се удвоиха.

Като разбра, че не може да строши намордника си на пленен звяр, клетникът отново се укроти. От време на време само яростна въздишка повдигаше гърдите му. По лицето му не се четеше ни срам, ни смущение. Беше много далеч от човешкото общество и много близо до първобитното състояние, за да знае какво е срам. Впрочем при такава степен на уродливост може ли изобщо да се чувствува срам? Обаче гневът, омразата и отчаянието спущаха над грозното му лице все по-тъмен облак, все по-наситен с електричество, което искреше с хиляди светкавици в окото на циклопа.

Лицето му обаче се разведри за миг, когато зърна сред тълпата един свещеник, яхнал мулето си. Още щом го забеляза в далечината,

злочестият осъден придоби кротко изражение. Яростта, която сгърчваше чертите му, отстъпи място на неизразимо блага и нежна усмивка. Колкото повече се приближаваше свещеникът, толкова по-ясна, по-подчертана и по-лъчезарна ставаше усмивката на Квазимодо. Злочестникът приветствуваше сякаш спасителя си. Когато обаче мулето се приближи дотолкова, че ездачът да може да различи наказания, свещеникът сведе очи, сви рядко в обратна посока и пришпори мулето, като че ли бързаше да се отърве от оскърбителни за него молби и сякаш не му беше приятно изложеният на позорния стълб клетник да го поздрави и познае.

Този свещеник беше архидякон Клод Фроло.

Мрачният облак се спусна още по-ниско над челото на Квазимодо. Усмивката се задържа още малко на устните му, но унила, горчива и безкрайно скръбна.

Времето течеше. Той беше на стълба вече час и половина, изранен и изтерзан, осмиван и замерян с камъни.

Внезапно гърбавият се размърда повторно въз веригите си, но с такава сила, че уредът, на който бе прикрепен, се разтресе цял. Гърбавият наруши мълчанието, което пазеше упорито до този момент, и извика с дрезгав и яростен глас, напомнящ по-скоро кучешки вой, нежели човешки вик:

— Вода!

Този горък стон заглуши подигравателните подвиквания. Отчаяният му възклик обаче не само не събуди състрадание, но предизвика нов прилив на веселие сред простодушните парижани, които бяха обградили стълба. Събрани вкупом, те едва ли бяха по-малко жестоки и груби от отвратителното племе на скитниците — познати вече на нашия читател, — които представляваха най-долния слой на народа. Около злочестния наказан се чуваха само гаври с жаждата му. Без съмнение в този момент той беше по-скоро комичен и противен, отколкото жалък с пурпурното си лице, по което се стичаше пот, с безизразния си поглед, с разпенената от гняв и страдание уста и полуизплезения си език. Трябва да добавим, че дори в тълпата да се намереше някоя добра християнска душа, която би се опитала да поднесе чаша вода на това жалко изтерзано създание, предразсъдъкът свързваше позорните стъпала в съзнанието на народа с толкова срам и

безчестие, че това би било напълно достатъчно да възпре и отблъсне добрия самарянин.

След няколко минути Квазимодо обходи тълпата с отчаян поглед и повтори още по-покъртително:

— Вода!

Отново избухна смях.

— На! Пий! — извика Робен Пуспен и хвърли в лицето му една гъба, намокрена във водата. — Дръж, гаден гръбльо! Аз съм ти длъжник!

Една жена пък го замери с камък по главата.

— Ще те науча аз тебе, дето будиш нощем хората с дяволското си звънене!

— Е какво, синко! — извика му един схванат човек, като посегна да го удари с патерицата си. — Пак ли ще ни хвърляш магии от кулите на „Света Богородица“?

— Дръж това канче! Пий! — намеси се друг мъж и му запрати в гърдите парче счупена стомна. — Веднъж само мина край жена ми и тя роди дете с две глави!

— А моята котка окоти коте с шест лапи! — изврещя една бабичка и го замери с керемида.

— Вода! — простена за трети път Квазимодо, едва поемайки си дъх. В този момент тълпата се отдръпна, за да направи път някому. Появи се странно облечена девойка. Подире й подрипваше малка бяла козичка с позлатени рогчета. Момичето държеше в ръка баско дайре.

Окото на Квазимодо засвятка. Гърбавият разпозна циганката, която се бе опитал да отвлече предишната нощ. Той смътно съзнаваше, че в този момент го наказват заради нейното похищение. Всъщност него съвсем не бяха го осъдили заради това провинение, а заради нещастното съвпадение, че сам той глух, бе съден от друг глух. Квазимодо не се съмняваше, че тя идва да си отмъсти и да го уязви както другите.

Девойката действително заизкачва бързо стълбата. Гърбавият се задушаваше от яд и гняв. Какво не би дал да можеше да срути позорния стълб. Ако окото му хвърляше мълнии, египтянката сигурно щеше да се превърне в прах и пепел, преди да стигне до горната площадка.

Девойката се приближи безмълвно да изтезавания, който напразно се гърчеше, мъчейки се да се дръпне от нея, откачи една манерка от пояса си и я поднесе кротко до изсъхналите устни на нещастника.

Тогава във възпаленото и сухо до този момент око на Квазимодо проблесна едра сълза, която се плъзна бавно по уродливото, сгърчено от отчаяние лице. Първата сълза може би, която бе пролял досега в живота си.

Той не се сещаше да пие. Египтянката се нацупи нетърпеливо и допря с усмивка манерката до щръкналите зъби на Квазимодо. Той започна да пие на големи глътки. Изгаряше от жажда.

Когато свърши, нещастният осъден протегна черните си устни, навярно за да целуне хубавата ръка, която му се беше притекла на помощ. Но девойката нямаше като че ли твърде доверие в него и не беше забравила среднощното му нападение. Тя дръпна уплашено ръката си, като дете, което се бои да не би да го ухапе някой звяр.

Тогава бедният глухчо устреми към нея погледа си, пълен с упрек и неизразима печал.

Кой не би се трогнал от това хубаво, свежо, невинно и очарователно момиче, тъй крехко и същевременно тъй отзивчиво към толкова злощастие, уродливост и злост? Особено на позорния стълб тази гледка беше величава.

Всички зрители бяха поразени и започнаха да ръкопляскат, викайки:

— Браво! Браво!

В този именно момент отшелницата забеляза от прозорчето на килийката си египтянката върху позорния стълб и й отправи зловещото си проклятие:

— Проклета бъди, египетска щерко! Проклета! Трижди проклета!

---

[1] Глухият е и безразсъден (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Лафонтен — „Басни“. — Б. пр. ↑

V. КРАЙ НА ИСТОРИЯТА С ПИТКАТА

Есмералда пребледня и слезе, залитайки, от позорния стълб. Гласът на отшелницата продължаваше да я преследва:

— Слез! Слез, египетска крадло, но пак ще се качиш там!

— Пак я прихванаха нашата Кълчищна — зашепнаха сред тълпата, без обаче да предприемат каквото и да било против нея. Плашеха се от подобни жени и ги считаха в страха си едва ли не за неприкосновени. В онези времена никой не смееше да оскърби хора, които се молят денонощно.

Настъпи момент да освободят Квазимодо. Развързаха го и тълпата се пръсна.

При Гран Пон Майет, която се връщаше с двете си другарки, се спря внезапно.

— Ей, Йосташ, какво направи с питката?

— Майко — отвърна детето, — докато вие се разправяхте с онази леличка от дупката, едно голямо куче отхапа от питката. Тогава и аз си отхапах…

— Как, господинчо, нима излапа цялата питка?

— Не аз, майко, кучето. Аз му казах да не яде, но то не ме послуша. Тогава и аз си отхапах.

— Невъзможно дете! — каза майката, едновременно усмихната и сърдита. — Можете ли да си представите, Удард, той вече изяжда съвсем самичък всичките череши от градината ни в Шарльоранж. Затова дядо му казва, че щял да стане капитан. Само още веднъж да те пипна, господин Йосташ! Хайде, лакомчо такъв!

КНИГА СЕДМА

I. КОЛКО Е ОПАСНО ДА ДОВЕРИШ ТАЙНАТА СИ НА КОЗИЧКА

Минаха няколко седмици.

Беше в началото на март. Слънцето, което класическият родоначалник на перифразата Дюбарта не беше още нарекъл „великия херцог на свещите“, грееше независимо от това весело и лъчезарно. Беше една от тия меки и хубави пролетни утрини, на които цял Париж, наизлязъл по площадите и булевардите, се радва като на празници.

В тези сияйни, топли и спокойни дни има един час, когато е най-подходящо да се полюбувате на портала на „Света Богородица“, часът, в който слънцето, клонящо вече на запад, е спряло точно срещу фасадата на църквата. Лъчите му, все по-хоризонтални, се оттеглят постепенно от паветата на площада и плъзват по отвесната фасада. Хилядите изпъкнали украшения се открояват ярко върху сянката, а голямата централна розетка запламтява като око на циклоп, в което се отразяват отблясъците на ковашко огнище.

Беше точно по това време на деня.

Срещу високата, обагрена от залеза катедрала, на каменния балкон над входа на богата къща в готически стил на ъгъла на площада и улица Парви, няколко хубави девойки се смееха и бъбреха мило и безгрижно. По воалите, които се спущаха от високите им шалчета, обнизани с бисери, чак до петите им, по тънките везани корсажи, покриващи раменете им, оставяйки съгласно тогавашната съблазнителна мода полуоткрити прелестните им девствени гърди, по пищните им долни фусти, по-скъпи дори от горните им дрехи (очарователна изтънченост!), по газа, коприната и кадифето, от които беше направено всичко това, и главно по белотата на ръцете им, свидетелствуваща за безделие и леност, беше лесно да се отгатне, че са благородни и богати наследници. И наистина това бяха дамоазел Фльор дьо Лис дьо Гондьолорие и нейните другарки — Диан дьо Кристьой, Амлот дьо Монми-шел, Коломб дьо Гайфонтен и малката Дьо Шаншьоврие.

Всичките от добро потекло, събрани в този момент при вдовицата Дьо Гондьолорие по случай предстоящото пристигане в Париж през април на монсеньор Дьо Божо и жена му. Те трябваше да изберат почетни дами за госпожа Маргарита, съпругата на престолонаследника, които щяха да я посрещнат в Пикардия и да я приемат от ръцете на фламандците. Затова всички благородници на тридесет левги околовръст се домогваха до тази чест за своите дъщери и мнозина измежду тях ги бяха вече довели или изпратили в Париж. Споменатите по-горе девойки бяха поверени от родителите си на внимателните и строго морални грижи на госпожа Алоиз дьо Гондьолорие, вдовица на бившия началник на кралските стрелци, оттеглила се с единствената си дъщеря в къщата си на площада пред „Света Богородица“ в Париж.

Вратата на балкона, където бяха застанали девойките, водеше в стая, богато тапицирана с фландърска кожа в бежов цвят с гравирани златни бордюри, успоредните греди по тавана радваха окото с хилядите причудливи резби, целите в позлата. Върху изящно изработените шкафове блестяха тук-таме украшения от емайл. Фаянсова глава на глиган увенчаваше великолепния бюфет, чиито две полици показваха, че домакинята е жена или вдовица на дворянин със собствено знаме. В дъното, в богато кресло от червено кадифе, до висока камина, покрита отгоре до долу с гербове, бе седнала госпожа Дьо Гондьолорие, чиито петдесет и пет години личаха не само по дрехите, но и по лицето й. До нея стоеше прав млад мъж с твърде горда осанка, макар и леко наперен и суетен — един от тия хубави младежи, на чието обаяние не може да устои нито една жена, макар че сериозните хора, физиономисти, поглеждайки ги, вдигат недвусмислено рамене. Този млад кавалер носеше блестяща униформа на капитан от кралските стрелци, напомняща премного костюма на Юпитер, на който имахме възможност да се полюбуваме в първата книга на настоящата история, затова няма смисъл да уморяваме повторно читателя с описанието му.

Девойките бяха насядали коя в стаята, коя на балкона, едни на възглавнички от утрехско кадифе със златни ръбове, други на дъбови столчета, гравирани с цветя и фигури. Всяка от тях държеше на колената си част от голям везан килим, който всички бродираха общо. Единият му край се влачеше върху рогозката, застилаща пода.

Те разговаряха шепнешком помежду си и се смееха сподавено, както всяка група девойки, когато между тях има млад мъж. Младежът, чието присъствие беше достатъчно, за да развълнува женското им честолюбие, като че ли съвсем не се интересуваше от тях и докато младите момичета се надпреварваха да привлекат вниманието му, лъскаше грижливо токата на колана си с ръкавицата си от еленова кожа.

От време на време възрастната дама го заговорваше съвсем ниско и той й отговаряше, доколкото можеше, любезничейки несръчно и принудено. По усмивките, по многозначителните кимвания на госпожа Алоиз, по бързите погледи, с които стрелкаше дъщеря си Фльор дьо Лис, говорейки същевременно тихичко на капитана, лесно можеше да се разбере, че става дума за годеж или може би за предстоящ брак между младия мъж и Фльор дьо Лис. А по смущението и студенината на офицера лесно можеше да се види, че поне от негова страна не ставаше и дума за любов. Цялото му лице изразяваше притеснение и досада. Днес нашите поручици по гарнизоните имат много подходяща дума за подобно положение: „Кучешка ангария!“

Добрата дама, премного горда със своята дъщеря — като всяка заслепена майка, — съвсем не забелязваше липсата на възторг у офицера и се чудеше как по-добре да му изтъкне изумителното съвършенство, с което Фльор дьо Лис забождаше иглата си или развиваше чилето с конците.

— Погледнете, братовчеде — шепнеше му тя, дърпайки го за ръкава, за да наведе към нея ухо, — вижте я само! Ето, тя се навежда!

— Вярно — отвръщаше младият мъж и отново изпадаше в разсеяно и ледено мълчание.

Малко след това трябваше да се наведе повторно, защото госпожа Алоиз му казваше:

— Виждали ли сте по-приятно и по-весело личице от лицето на вашата годеница? Има ли по-руса и по-бяла девойка от нея? Ами ръцете й? Съвършенство! Ами шията? Колко ви завиждам понякога! Колко сте щастлив, че сте мъж, развратнико! Нали моята Фльор дьо Лис е достойна за обожаване и вие сте лудо влюбен в нея?

— Естествено — отговаряше той, мислейки за друго.

— Но поговорете малко с нея! — каза внезапно госпожа Алоиз. — Кажете й нещо. Станали сте много срамежлив. — И тя го бутна по

рамото.

Можем да уверим нашите читатели, че срамежливостта не беше нито добродетел, нито недостатък на капитана. Той се опита все пак да изпълни поръчението.

— Прекрасна братовчедке — каза той, като се приближи до Фльор дьо Лис, — какво изобразява килимът, който бродирате?

— Прекрасни братовчеде — отвърна Фльор дьо Лис, леко засегната, — ами че аз ви казах вече три пъти. Пещерата на Нептун.

Явно беше, че Фльор дьо Лис виждаше много по-ясно от майка си студеното и разсеяно държане на капитана. Той почувствува, че трябва да продължи разговора.

— А за кого е предназначена цялата тази нептунология?

— За абатството „Сент Антоан де Шан“ — отвърна Фльор дьо Лис, без да вдигне поглед.

Капитанът хвана единия край на килима.

— Кой е, хубава братовчедке, този дебел жандарм, който надува с все бузи тръбата?

— Тритон — отвърна тя.

В кратките отговори на Фльор дьо Лис се долавяше, че му се сърди. Младежът почувствува, че трябва да й пошепне нещо на ухото, някаква блудкава любезност, каквото и да е. Той се наведе, но не можа да измисли нищо по-нежно и по-интимно от следното:

— Защо майка ви носи винаги роба, украсена с гербове като нашите баби от времето на Шарл VI? Кажете й, хубава братовчедке, че това не е вече на мода днес и че резето и лавровата клонка[1], извезани като герб на дрехата й, й придават вид на ходеща рамка на камина. Не е прието вече да се сяда върху знаме, уверявам ви.

Фльор дьо Лис вдигна към него хубавите си, пълни с укор очи.

— Само в това ли ме уверявате? — попита го тихо тя.

А през това време добродушната госпожа Алоиз, очарована, че те са се навели един към друг и си шепнат, каза, играейки със закопчалките на молитвеника си:

— Каква вълнуваща любовна гледка!

Все по-затруднен, капитанът пак се залови с гоблена.

— Очарователна работа наистина!

При тази негова забележка Коломб дьо Гайфонтен, друга руса хубавица с бяла кожа, добре пристегната в синята си копринена рокля,

се осмели да се обърне плахо към Фльор дьо Лис с надежда, че ще й отговори хубавият капитан:

— Драга Гондьолорие, виждали ли сте гоблените в двореца Рощ-Гийон?

— Двореца, до който се намира градината на шивачката на Лувъра ли? — попита, смеейки се, Диан дьо Кристьой, която имаше хубави зъби и затова се смееше с повод и без повод.

— Близо до старата дебела кула, останала от някогашната стена на Париж, нали? — добави Амлот дьо Монмишел, хубава къдрокоса и сочна брюнетка, която въздишаше по навик, без сама да знае защо, също както другата се смееше по навик.

— Драга ми Коломб, за двореца, който принадлежеше на господин Баквил по времето на Шарл VI ли говорите? Действително там има великолепни гоблени — намеси се в разговора госпожа Алоиз.

— Шарл VI! Шарл VI! — измърмори младият капитан, засуквайки мустаци! — Господи! Какви отдавнашни неща помни тази достопочтена дама!

— Да, да — продължаваше госпожа Дьо Гондьолорие, — прекрасни килими. Така изкусно изработени, че ги считат за рядкост.

В този миг Беранжер дьо Шаншьоврие, кръшно седемгодишно момиченце, което гледаше към площада през изрязаните трилистници на парапета на балкона, възкликна:

— О, погледнете, кръстнице Фльор дьо Лис, каква хубава танцьорка играе на площада и удря дайренцето си посред уличната тълпа!

Чуваше се действително звънливото биене на баско дайре.

— Сигурно някоя циганка от Бохемия — каза Фльор дьо Лис, поглеждайки нехайно към площада.

— Нека погледаме! Нека погледаме! — развикаха се игривите й другарки и всички изтичаха на балкона, докато Фльор дьо Лис, замислена за студенината на годеника си, тръгна бавно след тях, а капитанът, облекчен от тази случка, която прекъсна трудния за него разговор, се върна в дъното на апартамента доволен, като свършил дежурството си войник. При това дежурството край хубавата Фльор дьо Лис беше приятно и чаровно и доскоро съвсем не му тежеше. Но капитанът се бе наситил малко по малко. Перспективата за предстоящата женитба го изстудяваше все повече и повече с всеки

изминал ден. Впрочем той беше непостоянен по темперамент и имаше — дали да признаем? — малко просташки вкус. Макар и от много добър произход, той беше придобил по време на военната си служба доста войнишки привички. Харесваше кръчмите и свързаните с тях развлечения. Чувстваше се добре сред грубите приказки, казармените любезности, леснодостъпните хубавици и леките успехи. Беше получил в семейството си известно възпитание и добри обноски. Но много млад беше обходил страната, много млад бе попаднал в гарнизон и всеки ден благородническото лустро се изтриваше от съприкосновението с жандармерийския му ремък. Посещавайки от време на време Фльор дьо Лис, както изискваше благоприличието, той се чувствуваше двойно стеснен край нея: първо, защото, след като бе пръскал щедро любовта си къде ли не, бе запазил много малко за нея, и второ, защото между всичките тия хубави, строги, благопристойни и сдържани дами той постоянно трепереше да не би да се увлече и от свикналата му с неприлични думи уста да се изплъзне някоя кръчмарска приказка. Можете да си представите какво впечатление би направил!

Всичко това, от друга страна, бе примесено у него с големи претенции за елегантност, изящен тоалет и хубава външност. Съгласувайте, ако можете, тези разнородни елементи. Аз съм само разказвач.

И така, той се бе облегнал безмълвно от известно време на изваяната рамка на камината, замислен за нещо или въобще не мислейки за нищо, когато Фльор дьо Лис се обърна внезапно към него и го заговори. Клетото момиче всъщност му се сърдеше само привидно.

— Любезни братовчеде, нали ни бяхте разказвали за една млада циганка, която сте спасили преди два месеца по време на нощното ви патрулиране от ръцете на дванадесетина разбойници?

— Струва ми се, че да, любезна братовчедке — отвърна капитанът.

— А не е ли същата — поде тя, — която сега играе на площада? Елате да видите дали няма да я познаете, братовчеде Феб.

В нежната покана да дойде до него и в обръщането към него по име личеше тайното й желание за помирение. Капитан Феб дьо

Шатопер (защото читателят вижда именно него още от началото на тази глава) се приближи бавно до балкона.

— Вижте — каза Фльор дьо Лис, слагайки нежно ръката си върху неговата ръка, — погледнете това момиче, кое го танцува сред тълпата. Не е ли вашата циганка?

Феб погледна и отвърна:

— Да, познах я по козичката.

— Каква хубава козичка наистина! — възкликна Амлот и сключи възторжено ръце.

— Дали рогчетата й са от чисто злато? — попита Беранжер.

Без да напусне креслото си, госпожа Алоиз се намеси в разговора:

— Дали не е някоя от циганките, които дойдоха миналата година през Порт Жибар?

— Майко — забеляза кротко Фльор дьо Лис, — тази врата сега се нарича Порт д'Анфер.

Госпожица Дьо Гондьолорие знаеше до каква степен капитанът се дразни от старомодния език на майка й. И действително той вече прецеждаше подигравателно през зъби:

— Порт Жибар! Порт Жибар! Естествено, нали Шарл VI ще трябва да мине през нея!

— Кръстнице — провикна се Бернажер, чиито вечно подвижни очи се обърнаха внезапно към върха на кулите на „Света Богородица", — какъв е оня черен човек горе?

Всички девойки вдигнаха очи. На най-горната балюстрада на северната кула, гледаща към площада, действително се беше облегнал някакъв мъж. Беше свещеник. Ясно се виждаше расото му и подпряното на ръцете му лице. Иначе той беше неподвижен като статуя. Гледаше втренчено към площада.

Неговата неподвижност напомняше керкенез, който е открил врабешко гнездо и е вперил поглед в него.

— Господин жозаския архидякон — каза Фльор дьо Лис.

— Много силни очи имате, щом го различавате оттук — забеляза Гайфонтен.

— Как само гледа малката танцьорка! — каза Диан дьо Кристьой.

— Тежко и горко на египтянката — промълви Фльор дьо Лис. — Той не може да търпи племето им.

— Колко жалко, че този човек я гледа така. Тя действително танцува възхитително — добави Амлот дьо Монмишел.

— Любезни братовчеде Феб — каза неочаквано Фльор дьо Лис, — понеже познавате тази малка циганка, направете й знак да се качи. Ще бъде забавно.

— Да, да! — развикаха се девойките и заплясках с ръце.

— Но това е лудост — отвърна Феб. — Тя навярно ме е забравила и аз дори не зная името й. Но понеже желаете, госпожици, ще се опитам. — И той се наведе през балюстрадата на балкона и извика: — Ей, девойче!

Танцьорката не удряше в момента дайрето си. Тя извърна глава в посоката, откъдето я викаха, блестящият й поглед се спря на Феб и тя прекъсна тутакси танца си.

— Ей, девойче! — повтори капитанът и й направи знак с ръка да дойде при тях.

Девойката го погледна още веднъж, после се изчерви, сякаш заляна от гореща вълна, взе дайрето под мишница и се запъти сред смаяните зрители към вратата на къщата, от която я викаше Феб. Тя се движеше бавно, залитайки, с по-мътен поглед, като птичка, поддаваща се на обаянието на змия.

Малко след това завесата на вратата се повдигна и циганката застана на прага на стаята, зачервена, смутена, задъхана, навела големите си очи, без да смее да пристъпи ни крачка повече.

Беранжер заплясква с ръце.

Циганката обаче стоеше неподвижно на прага. Появяването й направи странно впечатление на групата девойки. Вън от съмнение е, че всички те бяха обзети едновременно от смътно и неопределено желание да се харесат на хубавия офицер; неговата хубава униформа беше прицел на цялото им кокетство и откакто той беше там, между тях се бе породило глухо и тайно съперничество, което те едва съзнаваха сами, но което издаваха ярко с всички свои движения или думи.

Но понеже всички бяха почти еднакво хубави, те се бореха с еднакви оръжия и затова всяка можеше да се надява на победа. Пристигането на циганката рязко наруши равновесието. Нейната

хубост беше толкова необикновена, че когато застана на прага на стаята, от нея сякаш се излъчи сияние. В тясната стая, в тъмната рамка от завеси и дървена ламперия, тя беше несравнимо по-красива и по-лъчезарна, отколкото на площада. Като факла, внесена от ярката дневна светлина в мрака. Благородните госпожици бяха неволно смаяни. Всяка се почувствува едва ли не наранена в хубостта си. Затова, без да се наговарят помежду си, те смениха тутакси фронта (простете за израза!). Разбраха се отлично. Женските инстинкти намират по-бързо общ език, отколкото мъжкият разум. Те бяха открили неприятелката. Всички я чувствуваха неприятелка и затова се обединиха. Капка вино е достатъчна, за да промени цвета на чаша вода. Пристигането на една по-хубава жена е достатъчно, за да промени настроението на цяла компания хубави жени, особено когато между тях има само един мъж.

Затова те приеха леденостудено циганката. Измериха я с поглед от глава до пети, спогледаха се и всичко бе казано. Разбраха се без думи. А младото момиче чакаше да го заговорят, толкова смутено, че не смееше да вдигне очи.

Капитанът пръв наруши мълчанието.

— Честна дума — възкликна той самонадеяно и дръзко, — прелестно създание! Какво ще кажете, братовчедке?

Тази забележка, която някой по-деликатен поклонник би направил поне полугласно, съвсем не допринесе, разбира се, за разсейването на женската ревност, настръхнала при появяването на циганката.

Фльор дьо Лис отговори с престорено пренебрежение:

— Не е лоша.

Другите шушукаха помежду си.

Най-сетне госпожа Алоиз, която също ревнуваше, понеже беше засегната дъщеря й, се обърна към танцьорката:

— Приближете се, девойко.

— Приближете се, девойко! — повтори с комично достойнство Бернажер, която едва ли би стигнала и до кръста на Есмералда.

Циганката се приближи до благородната дама.

— Прелестно дете — каза превзето Феб, като също пристъпи към нея, — не зная дали ще имам преголямото щастие да бъда познат от вас…

Девойката го прекъсна, като му се усмихна и го погледна с безкрайна нежност.

— О, да! — промълви тя.

— Добра памет има — забеляза Фльор дьо Лис.

— Обаче вие избягахте много бързо онази вечер — поде Феб. — Нима се уплашихте от мене?

— О, не! — отвърна циганката.

В това: „О, не“, произнесено след: „О, да“, имаше нещо неизразимо, което болезнено засегна Фльор дьо Лис.

— А на ваше място, красавице — продължи капитанът, чийто език се развързваше, когато говореше на момичета от улицата, — вие ми оставихте един начумерен чудак, едноок и гърбав, звънаря на архидякона, доколкото зная. Казаха ми, че бил незаконороден син на архидякон и дявол. Има много смешно име. Казва се нещо като Велики петък, Връбница, Заговезни или и аз не зная точно какво. Някакъв празник, с една дума, когато бият всички камбани. Той, значи, си позволи да ви отвлече, като че ли вие сте създадена за клисар! Прекалено наистина! Какво искаше от вас тази кукумявка?

— Не зная — отвърна Есмералда.

— Можете ли да си представите само какво нахалство! Звънар да отвлече девойка, като че ли е виконт! Селяндур да бракониерствува с дивеча на благородниците! Нечувано! Впрочем той скъпо го плати. Метр Пиера Тортьорю е най-суровият коняр и никой не умее да чеше мошениците по-добре от него. И ако това би ви направило удоволствие, мога да ви кажа, че той здравата нашари кожата на вашия звънар.

— Горкият човек! — промълви циганката, която при тия думи си спомни още по-живо сцената при позорния стълб.

Капитанът избухна в смях.

— И таз добра! Това съжаление е толкова уместно, колкото перо в задницата на свиня! Да пусна шкембе като папата, ако… — Той се сиря внезапно. — Извинете, госпожи! Струва ми се, че щях да изтърва нещо не съвсем прилично.

— Пфу, господине! — възкликна Гайфонтен.

— Той говори с езика на тази особа! — добави полугласно Фльор дьо Лис, чието неудоволствие растеше с всеки изминал миг. Това неудоволствие съвсем не намаля, когато тя забеляза, че капитанът,

очарован от циганката и премного доволен от себе си, се въртеше на пети и повтаряше с груба простодушна любезност.

— Прекрасно девойче, кълна се в душата си!

— Но и доста дивашки нагиздена — забеляза Диан дьо Кристьой, като показа с усмивка хубавите си зъби.

Тази забележка беше същинско просветление за другите. Тя им показа уязвимото място на египтянката. Понеже не можеха да се заядат с красотата й, те се уловиха за облеклото й.

— Вярно, моето момиче — каза Монмишел, — как ти е хрумнало да ходиш по улиците без елече и нагръдник?

— А полата й е толкова къса, че просто да настръхнеш! — добави Гайфонтен.

— Драга моя — подхвърли й доста кисело Фльор дьо Лис, — пазете се да не ви задържи градската стража заради позлатения ви колан.

— Ех, моето момиче — поде Кристьой с жестока усмивка, — ако носеше почтено дълги ръкави, ръцете ти нямаше да изгорят така от слънцето.

Тези хубави девойки с техните отровни и гневни езичета, които се плъзгаха, гърчеха и съскаха край уличната танцьорка, представляваха действително зрелище, достойно за по-умен наблюдател от Феб. Те бяха неумолими, макар и изящни. Тършуваха, разнищваха злобно с думите си жалкия необичаен костюм, отрупан с пайети и сърмени бродерии. Смеховете, подигравките и оскърбителните забележки нямаха край. Язвителни насмешки, високомерно доброжелателство и злобни погледи се сипеха като град над египтянката. Човек би могъл да вземе тези благороднички за млади римлянки, които се забавляват, като забиват златни игли в гърдта на хубава робиня. Или за елегантни ловджийски хрътки, наобиколили с широко отворени ноздри и пламтящи очи бедната планинска кошута, която не смеят да разкъсат поради погледа на господаря си.

Пък и какво всъщност представляваше жалката улична танцьорка пред тези знатни девойки? Те като че ли изобщо не държаха сметка за нейното присъствие и говореха високо за нея пред самата нея като за нещо долно, нищожно, макар и доста хубаво.

Циганката не беше нечувствителна към тези убождания. От време на време бузите й пламваха от срам, а очите й — от гняв.

Презрителният й отговор се спираше колебливо на устните й и тя правеше обичайната си пренебрежителна гримаса, която читателят вече познава. Но мълчеше. Стоеше неподвижно и гледаше Феб с примирен, тъжен и нежен поглед. В този поглед се таяха и щастие, и обич. Тя сякаш се сдържаше, за да не я изгонят.

Феб се смееше и защищаваше циганката с някаква смес от съчувствие и безочливост.

— Не им обръщайте внимание, моето момиче! — повтаряше той и дрънкаше със златните си шпори. — Вярно е, че вашето облекло е малко необичайно и дивашко, но какво значение има това при вашата прелест!

— Боже мой! — възкликна русата Гайфонтен, като изпъна с горчива усмивка лебедовата си шия. — както виждам, господа кралските офицери лесно се запалват от хубави цигански очи.

— Защо не? — отвърна Феб.

При този отговор на капитана, хвърлен небрежно като камък, без да гледа къде ще падне, Коломб прихна, а след нея и Диан, и Амлот, и Фльор дьо Лис, макар и с насълзени очи.

Циганката, която бе забила поглед в земята при думите на Коломб дьо Гайфонтен, отново спря на Феб искрящите си от радост и гордост очи. Тя беше много хубава в този момент.

Старата дама, която наблюдаваше сцената, се почувствува засегната и не можеше да разбере нищо.

— Света Богородичке! — провикна се внезапно тя. — Какво се навира в краката ми? Ах, какво отвратително животно!

Беше козичката. Тя току-що бе дошла, търсейки господарката си, и се бе спуснала към нея, но бе заплела рогцата си във фустите на седналата дама, надиплени в краката й.

Тази случка отвлече вниманието на присъствуващите. Без да промълви нито дума, циганката освободи козичката.

— О! Ето малката козичка със златните крачка! — завика Беранжер и заподскача от радост.

Циганката коленичи и допря до бузата си гальовната главичка на козичката. Като че ли й искаше прошка, че я бе оставила, без да й се обади.

През това време Диан се наведе към ухото на Коломб.

— Ех, боже мой! Как не се сетих по-рано! Ами че това е циганката с козичката! Казват, че била магьосница и козата й знаела какви ли не номера!

— Така ли? — възкликна Коломб. — Тогава нека козичката ни развлече малко и да ни покаже някакво чудо.

И Диан и Коломб се обърнаха живо към циганката.

— Девойче, накарай козичката си да направи някое чудо!

— Не разбирам какво искате да кажете — отвърна танцьорката.

— Някакво чудо, някаква магия, с една дума, някакво вълшебство!

— Не разбирам — каза Есмералда и пак почна да гали хубавото животно, повтаряйки: — Джали! Джали!

В този момент Фльор дьо Лис забеляза една везана кожена торбичка, закачена на шията на козичката.

— Какво е това? — попита тя циганката. Девойката вдигна към нея големите си очи и отвърна сериозно:

— Моята тайна.

„Много бих искала да зная каква е тайната ти“ — помисли си Фльор дьо Лис.

Старата дама се начумери.

— Слушай, циганко, ако нито ти, нито козичката ти няма да играете нещо, какво търсиш тук?

Циганката се отправи бавно към вратата, без да отговори. Но колкото повече се приближаваше до изхода, толкова по-бавно пристъпваше. Някакъв непобедим магнит я задържаше. Изведнъж тя обърна овлажнелите си от сълзи очи към Феб и се спря.

— Кълна с в бога! — възкликна капитанът. — Не можете да си отидете така. Върнете се и ни изтанцувайте нещо. А между другото, прелестна хубавице, как е името ви?

— Есмералда — отвърна танцьорката, без да сваля поглед от него.

Това странно име предизвика луд смях сред девойките.

— Какво ужасно име за госпожица! — заяви Диан.

— Сега виждате, нали, че е магьосница! — добави Амлот.

— Драга моя — провикна се тържествено госпожа Алоиз, — едва ли родителите ви са извадили това име от кръщелния купел!

От няколко минути обаче, без някой да й обърне внимание, Беранжер беше примамила козичката със сладко хлебче в един ъгъл на стаята. Любопитното дете откачи торбичката от шията на козата, отвори я и изсипа на рогозката съдържанието й. Беше азбука, всяка буква на която беше написана отделно върху малка чемширена дъсчица. Дървените плочки едва се пръснаха на земята и детето видя с изненада как козичката — това беше навярно едно от „чудесата й“ — протегна златното си копитце, измъкна няколко букви и ги нареди, като ги побутваше лекичко, по особен начин. Само след миг буквите образуваха дума, която козичката, изглежда, беше свикнала да пише, защото я състави с голяма лекота. Беранжер плесна възторжена с ръце и тутакси се провикна:

— Кръстнице Фльор дьо Лис, елате да видите какво направи козичката!

Фльор дьо Лис се приближи бързо и изтръпна. Разположените на пода букви образуваха следната дума:

ФЕБ

— Козичката ли написа това? — попита с променен глас тя.

— Да, кръстнице — отговори Беранжер.

Нямаше място за съмнение. Детето не знаеше да пише.

„Ето каква била тайната й“ — помисли си Фльор дьо Лис.

Междувременно всички се бяха притекли при виковете на детето — и майката, и девойките, и циганката, и офицерът.

Циганката видя каква глупост е извършила козичката. Тя се изчерви, после пребледня и затрепера като виновна пред капитана, който я гледаше с изненадана и доволна усмивка.

— Феб! — шепнеха учудени момичетата. — Ами че това е името на капитана!

— Имате чудесна памет! — каза Фльор дьо Лис на вкаменената циганка. После избухна в ридания. — О! — мълвеше тя, скрила горестно лице в хубавите си ръце. — Тя е магьосница!

А един по-горчив глас шепнеше дълбоко в сърцето й: „Тя е съперница!“

И девойката падна в несвяст.

— Дъще! Дъще! — развика се изплашено майката. — Махай се, пъклена циганко!

Есмералда събра за миг злополучните букви, кимна на Джали и излезе през една врата, докато през друга отнасяха Фльор дьо Лис.

Останал сам, капитан Феб се поколеба за малко между двете врати. После тръгна след циганката.

---

[1] Името Гондьолорие е съставено от gond (резе) и laurier (лаврово дръвче). — Б. пр. ↑

II. СВЕЩЕНИК И ФИЛОСОФ СА ДВЕ РАЗЛИЧНИ НЕЩА

Свещеникът, когото девойките забелязаха на върха на северната кула, наведен над площада и внимателно следящ танца на циганката, беше действително архидякон Клод Фроло.

Нашите читатели не са забравили тайнствената килийка, която архидяконът си беше приспособил в тази кула. Не зная, казано мимоходом, дали това не е същата килия, която може да се види и днес през едно малко квадратно прозорче, пробито откъм източната страна, на човешка височина, на площадката, над която стърчат кулите — жалка дупка, понастоящем гола, празна и разнебитена, чиито зле измазани стени са „украсени“ и до ден-днешен с няколко лошокачествени пожълтели гравюри, представляващи фасади на катедрали. Предполагам, че тази дупка е обиталище на прилепи и паяци и следователно мухите са подложени на двойно изтребление в нея.

Всеки ден, един час преди залез слънце, архидяконът се качваше по стълбата на кулата и се затваряше в тази килия, където прекарваше понякога по цели нощи. Този ден, точно когато бе стигнал до ниската вратичка на килията и пъхаше малкия секретен ключ, който носеше винаги със себе си в окачената на пояса си кесия, до слуха му долетяха звуци на дайре и кастанети. Този шум идваше от площада пред църквата. Килийката, както казахме, имаше само едно прозорче, което гледаше към задната част на църквата. Клод Фроло измъкна бързо ключа и само след миг беше вече на върха на кулата в мрачната съсредоточена поза, в която го бяха забелязали госпожиците.

Той стоеше там, сериозен и неподвижен, погълнат от една-единствена гледка и една-единствена мисъл. Цял Париж беше в краката му с хилядите си заострени покриви, с меко заоблените хълмове на хоризонта, с реката, лъкатушеща под мостовете, и тълпите, преливащи по улиците, с облака пушеци над къщите, с неравната верига на покривите, която притиска от всички страни „Света Богородица“ с многочислените си брънки. Но архидяконът гледаше

една-единствена точка в целия град — площада пред църквата. А между всички хора по площада, само едно-едничко същество — циганката.

Мъчно би могло да се опише изражението на очите му и първопричината на бликащия в тях пламък. Погледът му бе втренчен неподвижно, изпълнен със смут и тревога. Съдейки по дълбоката вцепененост на тялото му, по което пробягваше само от време на време неволен трепет като отбрулено от вятъра дърво, по неподвижните му лакти, по-вкаменени от мраморната балюстрада, на която се облягаше, по замръзналата усмивка, в която бе сгърчено лицето му, човек би помислил, че само очите у Клод Фроло живееха още.

Циганката танцуваше. Тя въртеше дайрето на върха на пръста си и го подхвърляше във въздуха в ритъма на провансалската сарабанда. Гъвкава, лека, безгрижна, тя не чувствуваше тежестта на страшния поглед, надвиснал право върху нея.

Тълпата се притискаше около танцьорката. Сегиз-тогиз някакъв мъж, облечен в червена рубашка, разширяваше кръга около нея, после пак сядаше на едно столче на няколко крачки от танцьорката и слагаше главата на козичката върху коленете си. Този мъж като че ли придружаваше циганката. От високото място, където бе застанал, Клод Фроло не можеше да различи чертите му.

Щом забеляза този непознат, вниманието на архидякона като че ли се раздвои между танцьорката и него и лицето му още повече помръкна. Изведнъж той се изправи и по тялото му пробягна трепет.

— Кой може да бъде този мъж? — процеди през зъби той. — Досега съм я виждал винаги сама.

И той се спусна по витата стълба и слезе от кулата. Минавайки край вратата на камбанарията, която беше открехната, той видя гледка, която го порази: наведен през един отвор на плочестата стряха, напомняща огромни щори, Квазимодо също гледаше към площада. Той бе унесен в такова дълбоко съзерцание, че дори не забеляза приемния си баща. Дивото му око имаше необикновено изражение — очаровано и безкрайно нежно.

— Колко странно! — прошепна Клод. — Нима той гледа така циганката?

И продължи да слиза по стълбата. След няколко минути умисленият архидякон излезе на площада пред вратата, която се

намира в подножието на кулата.

— Къде се дяна циганката? — попита той, като се смеси с тълпата, привлечена от дайрето.

— Не зная — отвърна един от зрителите. — Току-що изчезна някъде. Струва ми се, че я извикаха да изиграе едно фанданго в къщата отсреща.

На мястото на египтянката, на същия килим, чиито шарки се губеха миг преди това под капризните фигури на нейния танц, архидяконът видя само мъжа в жълто-червена дреха, който, за да спечели на свой ред някой лиар, се разхождаше сега с ръце на кръста, с извърната назад глада, зачервено лице и опъната шия, стискайки в зъбите си стол. Една котка, взета навярно от някоя съседна къща, бе вързана на стола и мяукаше, силно уплашена.

— Света Богородице! — възкликна архидяконът, когато акробатът, плувнал в пот, мина пред него със стола и котката. — Какво дири тук метр Пиер Гренгоар?

Строгият глас на архидякона така сепна клетника, че той загуби равновесие и столът и котката се сгромолясаха върху зрителите сред невъобразими дюдюкания.

По всяка вероятност метр Пиер Гренгоар — защото това беше действително той — щеше скъпо да плати и за котката на съседката, и за изподрасканите и натъртени лица около него, ако не беше побързал да се възползува от бъркотията и да се скрие в църквата, където Клод Фроло му направи знак да го последва.

Катедралата беше вече безлюдна и тъмна. Страничните галерии тънеха в мрак, лампите на параклисите блещукаха като звезди на фона на черните сводове. Само голямата розетка на портала с хилядите си цветове, окъпана от лъчите на залязващото слънце, светеше в мрака като купчина диаманти и отразяваше ослепителния си спектър на другия край на кораба.

Като пристъпиха няколко крачки навътре в църквата, отец Клод се облегна на една колона и погледна втренчено Гренгоар. Но това не беше погледът, от който се боеше Гренгоар, засрамен, че една толкова сериозна и дълбокоучена личност го е видяла в неговия палячовски костюм. В погледа на архидякона нямаше нито подигравка, нито ирония. Той го гледаше спокойно, сериозно и проницателно. Архидякон Клод пръв наруши мълчанието.

— Елате насам, метр Пиер. Трябва да ми обясните доста работи. Разкажете ми най-напред защо не съм ви виждал вече два месеца, а после изведнъж се появявате по кръстопътищата, и то в чудесна премяна, няма що! Наполовина жълт, наполовина червен, същинска кодбекска ябълка!

— Месир — промълви жално Гренгоар, — облеклото ми е наистина съвсем необикновено и аз се чувствувам по-неудобно в него, отколкото котка с кратуна на главата. Съзнавам, че е страшно грозно от моя страна да давам възможност на господа сержантите от градската стража да налагат с палките си раменната кост на един философ питагореец. Но какво да се прави, уважаеми учителю? Виновна е старата ми връхна дреха, която ме изостави подло в началото на зимата, под предлог, че се била разпаднала на дрипи и имала нужда да си почине в коша на вехтошаря. Няма как! Цивилизацията не е достигнала още до тази степен на развитие, че да можем да ходим голи, както мечтаеше древният Диоген. Прибавете при това, че духаше леден вятър и че месец януари не е най-подходящото време на годината, когато може да се накара човечеството да направи тази нова крачка. Попадна ми двуцветната рубашка и аз я взех, като зарязах старата си черна роба. Впрочем тя съвсем не беше херметически затворена за херметик като мене. И ето ме, значи, облечен като жонгльор, подобно на свети Женест. Няма как! Временно затъмнение. И Аполон е бил принуден да пасе свини при цар Адмет!

— Отличен занаят сте си избрали, няма що! — поде архидяконът.

— Съгласен съм, учителю, че е много по-добре да философствуваш и да пишеш стихове, да духаш пламъка в пещта или да получаваш вдъхновение от небето, отколкото да носиш котки върху щит. Точно затова, когато ме заговорихте, изглупях като магаре пред шиш. Но какво да се прави, месир? Трябва да се живее всеки божи ден, а и най-хубавите александрийски стихове не струват в устата колкото парче сирене. Впрочем нали знаете, че написах прословутата си сватбена пиеса за Маргарита Фламандска, но градът не ми я плати, под предлог че не била превъзходна, като че ли човек може да напише за четири екю трагедия на Софокъл. Трябваше, значи, да умра от глад. За щастие оказа се, че челюстта ми е доста яка, и аз ѝ казах: „Показвай номера на издръжливост и равновесие и се храни сама!“ Ale te ipsam.[1] Сбирщина дрипльовци, които станаха мои добри приятели, ме научиха

на двадесетина херкулесовски номера и сега всяка вечер давам на зъбите си хляба, който са припечелили през деня с потта на челото ми. Съгласен съм най-сетне, concedo, че това е жалко приложение на умствените ми способности и че човек не е създаден, за да бие цял живот дайре и да държи столове със зъбите си. Но, уважаеми учителю, не е достатъчно да съществуваш, трябва също тъй да поддържаш съществуването си.

Отец Клод слушаше, без да възразява. Внезапно хлътналите му очи добиха такова прозорливо и проницателно изражение, че Гренгоар имаше чувството, че този поглед рови чак в дъното на душата му.

— Отлично, метр Пиер, но откъде накъде придружавате сега тази египетска танцьорка?

— Бога ми — каза Гренгоар, — ами че тя е моя жена и аз съм неин мъж.

Тъмните очи на свещеника пламнаха. Той сграбчи буйно ръката на Гренгоар и извика:

— Възможно ли е да си сторил това, окаянико? Възможно ли е бог да е отвърнал до такава степен поглед от тебе, че да докоснеш подобно момиче?

— Кълна се в спасението на душата си, монсеньор — отвърна цял разтреперан Гренгоар, — че изобщо не съм я докосвал, ако точно това ви тревожи.

— А какви ги дрънкаш тогава за мъж и жена? — попита свещеникът.

Гренгоар побърза да му разкаже възможно най-накъсо всичко, което читателят вече знае — и за приключението си в Двора на чудесата, и за женитбата си, и за счупената стомна. Впрочем изглежда, че тази женитба беше все още безрезултатна и че циганката всяка вечер му измъкваше изпод носа сватбената нощ както първия ден.

— Неприятно разочарование — заключи Гренгоар, — но то се дължи на обстоятелството, че съм се оженил за девственица.

— Какво искате да кажете? — попита архидяконът, който постепенно се успокои от думите на Гренгоар.

— Мъчно е да се обясни — отвърна поетът. — Свързано е с някакво суеверие. По думите на един стар крадец, когото у нас наричат египетски херцог, моята жена била намерено или загубено дете, което е горе-долу едно и също. Тя носи на шията си муска, която, както казват,

щяла да й помогне един ден да намери родителите си, но която щяла да загуби силата си, ако девойката загуби девствеността си. Затова ние двамата живеем съвсем непорочно.

— Значи — поде Клод, чието чело все повече и повече се разведряваше, — вие смятате, метр Пиер, че това създание не е било докоснато от нито един мъж?

— Какво може да стори един мъж срещу подобно суеверие? Тя си е внушила това. Безспорно според мене монашеската непорочност, която тя пази така страстно, е същинско чудо сред тъй леснодостъпните циганки. Но три неща я закрилят: египетският херцог, който я покровителствува може би с тайното намерение да я продаде някой ден на някой абат, цялото й племе, което изпитва необикновена почит към нея като към същинска Богородица, и една мъничка кама, която тази обесница носи винаги със себе си въпреки нарежданията на превото и която тя веднага изважда, щом някой я прегърне през кръста. Горда осичка, дума да не става!

Архидяконът отрупа Гренгоар с въпроси.

Според поета Есмералда била прелестно безобидно създание, истинска красавица, ако не правела постоянно една и съща гримаса. Простодушна и темпераментна девойка, която не знаела нищо и се възторгвала от всичко, която нямала представа каква е разликата между мъж и жена и дори не я била сънувала. Такава била тя. Луда за танци, шум и простор. Нещо като жена пчела, с невидими крила на краката, живееща като във вихрушка. Дължала този си нрав на скитническия живот, който била водила винаги. Гренгоар успял да узнае, че като малко дете тя пребродила Испания и Каталония и ходила чак в Сицилия. Той предполагаше дори че тя е била отведена от циганския керван в кралството Алжир, страна, разположена в Ахая, тази Ахая, която от едната страна граничи с малката Албания и Гърция, а от другата със Сицилийско море, през което се минава за Константинопол. Циганите, по думите на Гренгоар, били васали на краля на Алжир в качеството му на повелител на белите маври. Едно било сигурно, че Есмералда дошла още като дете във Франция, и то през Унгария. Девойката донесла от всички тия страни откъслеци от чудновати наречия, чудновати песни и представи, благодарение на които езикът й бил също така пъстър, както и нейният полупарижки, полуафрикански костюм. Впрочем простолюдието от кварталите,

които тя посещавала, я обичало заради нейната веселост, миловидност, за живите й движения, за танците и песните й. Тя смятала, че в целия град я мразят само двама души, за които говорела с ужас: Кълчищната от Роландовата кула, една грозна отшелница, която, кой знае защо, мразела египтянките и проклинала бедната танцьорка, колчем тя минела пред прозорчето й, и някакъв свещеник, който не можел да я срещне, без да й хвърли страшни погледи и думи. Последната забележка явно смути-архидякона, но Гренгоар не обърна внимание на смущението му. За безгрижния поет бяха достатъчни само два месеца, за да забрави необикновените обстоятелства, при които бе срещнал за пръв път циганката, и ролята на архидякона в случилото си. Между другото малката танцьорка според него не се бояла от нищо. Тя не предсказвала бъдещето и затова не била застрашена от процес за магьосничество, каквито много често завеждали срещу циганките. Освен това Гренгоар бил за нея ако не мъж, то поне брат. Философът в края на краищата понасял твърде търпеливо платоническата си женитба. Имал все пак подслон и хляб. Всяка сутрин излизал от разбойническото свърталище, най-често заедно с египтянката, помагал й да събира по кръстопътищата дребни монети и всяка вечер се прибирал с нея под същия покрив, позволявал й да се залости в стаичката си и заспивал със съня на праведниците. Общо взето, приятно съществуване според него и главно, предразполагащо към мечти. Пък и казано по съвест и съвсем откровено, философът не бил напълно сигурен, че е лудо влюбен в египтянката. Той обичал и козичката почти колкото нея. Пленително животинче, кротко, умно, досетливо, същинска образована коза. В средновековието бяха много често явление тия учени животни, които предизвикваха силно възхищение и отвеждаха повечето пъти учителите си на кладата. Обаче номерата на козичката с позлатените копитца били съвсем невинни хитрини. Гренгоар ги обясни подробно на архидякона, който, изглежда, се интересуваше живо от това. В повечето случаи било достатъчно да се подаде по един или друг начин дайренцето на козичката, за да се получи желаният номер. Циганката я била дресирала така. Есмералда имала такава голяма дарба в тази област, че само за два месеца я научила да пише с подвижни букви думата „Феб“.

— „Феб“ ли? — възкликна свещеникът. — Защо пък „Феб“?

— Не зная — отвърна Гренгоар. — Навярно това е някаква дума, която според нея притежава магическа и тайнствена сила. Тя често я повтаря полугласно, когато мисли, че е сама.

— Сигурен ли сте — поде Клод, вперил в него проницателния си поглед, — че това е само дума, а не нечие име?

— Чие име? — попита поетът.

— Отде да зная — отвърна свещеникът.

— Вижте какво предполагам аз, месир. Тези цигани са малко нещо езичници и боготворят слънцето. Оттам и думата „Феб“.

— Това не ми се струва толкова ясно, колкото на вас, метр Пиер.

— Впрочем малко ме засяга. Нека призовава своя Феб колкото си ще. Едно обаче е сигурно, че Джали ме обича вече почти толкова, колкото обича и нея.

— Коя е тази Джали?

— Козичката.

Архидяконът подпря брада на ръката си и се замечта за миг. После внезапно се обърна към Гренгоар.

— И ти си готов да се закълнеш, че не си я докоснал?

— Кого — понита Гренгоар, — козичката ли?

— Не, жената.

— Моята жена ли? Кълна се, че не.

— Често ли оставаш насаме с нея?

— Поне по един час всяка вечер.

Отец Клод се намръщи…

— Охо! Solus cum sola non cogitabuntur orare „Pater noster“[2].

— Кълна се в душата си, мога да казвам и „Pater“, и „Ave Maria“, и „Credo in Deum patrem omnipotentem“[3], без тя да ми обърне повече внимание, отколкото кокошка на църква.

— Закълни ми се в утробата на майка си — повтори енергично архидяконът, — че не си докосвал дори с крайчеца на пръста си това създание.

— Бих се заклел и в главата на баща си, защото двете неща имат доста общи черти. Само че позволете ми, уважаеми учителю, да ви задам и аз един въпрос.

— Кажете, господине.

— Какво ви интересува всичко това?

Бледото лице на архидякона пламна като бузите на младо момиче. Той замълча за миг, после каза с видимо смущение:

— Слушайте, метр Пиер Гренгоар. Вие не сте погубили още душата си, доколкото зная. Аз се интересувам от вас и ви желая доброто. А най-малкият допир с тази прокълната египтянка би ви направил васал на сатаната. Знаете, че именно тялото винаги погубва душата. Горко вам, ако се доближите до тази жена! Това е всичко.

— Аз се опитах веднъж — каза Гренгоар, като се почеса по ухото. — Това стана първия ден, но се убодох.

— Нима сте стигнали до такова безсрамие, метр Пиер?

Челото на свещеника отново се помрачи.

— Друг път пък — продължи усмихнат поетът — погледнах, преди да си легна, през дупката на ключалката и видях съблечена по риза възможно най-пленителната жена, под чиито боси крачка е скърцал някога креват!

— Върви по дяволите! — изкрещя свещеникът със зловещ поглед и като тласна за раменете смаяния Гренгоар, потъна бързо под най-тъмните сводове на катедралата.

---

[1] Храни се сама (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Мъж и жена насаме не помислят да четат „Отче наш“ (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Вярвам в едното бога отца (лат.). — Б. пр. ↑

III. КАМБАНИТЕ

От деня на наказанието върху позорния стълб живеещите близо до катедралата хора забелязаха, че звънарското усърдие на Квазимодо сякаш бе охладняло. По-рано звънът на камбаните проечаваше по всякакъв повод — безкрайни концерти, които траеха от утринна до вечерня; голямата камбана биеше тържествено за обедна литургия, пищни гами пробягваха по камбанките по случай някоя сватба или кръщене и се преплитаха във въздуха като везба от пленителни звуци. Старинната църква, тръпнеща и ехтяща, бе сякаш изпълнена с неспирното ликуване на камбаните. В нея постоянно се усещаше присъствието на някакъв шумен и своенравен дух, който пееше чрез всички тия медни уста. Сега този дух сякаш бе изчезнал. Катедралата изглеждаше мрачна и безмълвна. В празнични дни и при погребения се чуваше само сухо, безжизнено, най-обикновено звънене — определен брой удари според църковния канон, и нищо повече. От двата гласа, които притежава всяка църква органа вътре в нея и камбаната извън нея, — беше останал само органът. Човек би казал, че камбанариите бяха останали без музикант. А Квазимодо беше все още там. Какво се бе случило с него? Дали в сърцето му се бяха загнездили срам и отчаяние от преживяното на позорния стълб, или ударите от камшика на изтезателя още отекваха в душата му и огорчението от наказанието бе заглушило у него всичко, дори и страстта му към камбаните? Или може би Мари имаше вече съперница в сърцето на звънаря на „Света Богородица“ и голямата камбана с четиринадесетте си сестри бе пренебрегната заради нещо по-привлекателно и по-хубаво?

Случи се така, че през тази благословена 1482 година Благовещение се падна на 25 март, във вторник. Този ден въздухът беше така чист, така лек, че в сърцето на Квазимодо се съживи предишната му любов към камбаните. Той се изкачи на северната кула, докато клисарят отваряше долу широко вратите на църквата огромни дървени крила, облицовани с кожа, обковани с позлатени железни гвоздеи по края и обградени с „изключително изкусно изработени“ скулптурни украшения.

Когато стигна до високата клетка на камбанарията, Квазимодо погледна, поклащайки тъжно глава, шестте камбанки, като че съжаляваше за нещо, което бе застанало в сърцето му между него и тях. Но когато ги разклати, когато почувствува в ръцете си люшкането на грозда камбани, когато видя — понеже не можеше да я чуе — тръпнещата октава, която пробягваше нагоре и надолу като подскачаща от клон на клон птица, когато демонът на музиката, разтърсващ искрящ сноб фуги, трели и арпежи, завладя злочестия глух звънар, той се почувствува отново блажен, сърцето му се отпусна, той забрави всичките си горести и лицето му се разведри.

Квазимодо сновеше насам-натам, пляскаше с ръце, тичаше от въже на въже, насърчаваше шестимата певци с думи и жестове като диригент, който ръководи темпераментно изкусни музиканти.

— Хайде, Габриел — мълвеше той, — излей звуците си над площада. Днес е празник, Тибо, не се лени! Забавяш. Хайде, хайде! Нима си ръждясал, ленивецо? Ха така! По-живо, по-живо! Не искам да виждам езика ти. Оглуши всичко живо, както оглуши мене! Така те харесвам, Тибо, смело! Гийом, Гийом, жалко, че си най-голям. Паские е най-малък, а звъни най-хубаво. Обзалагам се, че ако някой ви слуша, чува по-добре него. Отлично, Габриел, карай още по-силно! Ей, какво става там горе с вас двете, врабчета? Не виждам да издавате ни най-малък звук! Що за медни човки, които, вместо да пеят, се прозяват? На работа! Днес е Благовещение. Какво хубаво слънце! И камбаните трябва да бият хубаво. Бедни ми Гийом! Ти цял се запъхтя, дундьо!

Той беше съвършено погълнат от камбаните си, които се надпреварваха да се люшкат все по-силно и тресяха лъскавите си гърбове като шумен впряг от испански мулета, бодвани насърчително от остена на мулетаря.

Внезапно той плъзна поглед през пролуките между широките плочести стрехи, които се издават на известна височина над отвесната стена на камбанарията, и видя на площада едно странно нагиздено момиче; то се спря и просна на земята килимче, върху което приклекна една козичка, а около тях започнаха да се трупат зрители. Тази гледка промени тутакси насоката на мислите му и изстуди музикалния възторг на звънаря, както полъхът на вятъра охлажда разтопената смола. Той изпусна въжето, обърна гръб на камбаните и клекна зад стряхата от плочи, вперил замечтано в танцьорката нежния си, покорен

поглед, който, както видяхме вече, изненада архидякона. Забравените камбани заглъхнаха рязко всички наведнъж за голямо огорчение на любителите на църковния звън, които слушаха доверчиво от Понт о Шанж и се разотидоха озадачени, с изражение на куче, което са подмамили с кокал, а после са му подхвърлили камък.

IV. ἈΝΑΓΚΗ

През една прекрасна утрин на същия този месец март, мисля, че беше в събота, на 29, празника на свети Йосташ, нашият млад приятел студентът Жеан Фроло Мелницата забеляза, обличайки се, че тесните му къси панталони, в които стоеше кесията му, не издаваха никакъв метафизически звън. — Бедна моя кесийо! — възкликна той, като я измъкна от джоба си. — Нима е възможно? Нито грош! Колко жестоко са те изкормили заровете, халбите бира и Венера! Как само си се сбръчкала, сплескала и увиснала! Приличаш на гръд на фурия. Кажете ми, месер Цицерон и месер Сенека, чиито изкорубени съчинения се валят по пода, за какво ми служи, че зная по-добре от кой да е началник на Монетния двор или от кой да е евреин от Понт о Шанж, че едно златно екю с корона струва тридесет и пет унции и по двадесет и пет су и осем парижки дьоние и че едно екю със сърп струва тридесет и шест унции и по двадесет и шест су и шест турецки дьоние, щом нямам дори един презрян лиар, за да го заложа на дюшеш? О, консуле Цицерон! Човек не може да се спаси от подобна беда с перифрази, нито с „quemadmodum“ и „Verum enim vero“.[1]

Той се облече в мрачно настроение. Докато връзваше връзките на обувките си, хрумна му една спасителна мисъл, която той отблъсна отначало. Тя обаче се върна повторно и Жеан облече наопаки жилетката си — очевиден признак на силна душевна борба. Най-сетне младежът пухна енергично шапката си о земята и извика:

— Толкова по-зле! Да става каквото ще! Ще отида при брат ми! Ще си докарам някое конско, но все ще изкарам и някое екю.

И той навлече набързо рубашката си с подплатени ръкави, вдигна шапката си от земята и излезе, изпълнен с отчаяна решителност.

Спусна се по улица Ла Арп към Града. Когато мина край улица Ла Юшет, миризмата на прекрасните шишчета, които се печаха постоянно там, погъделичка обонятелния му апарат и той хвърли запленен поглед към гигантската скара, която бе изтръгнала от францисканеца Калатаджироне следното патетично възклицание: „Veramente queste rotisserie sono cosa stupenda.“[2]. Но Жеан нямаше

пари за закуска и мина с дълбока въздишка под портала на Малкия Шатле — огромен двоен трилистник от дебели кули, който охраняваше входа на Града.

Той не се спря дори за да замери според обичая с камък статуята на Перине Льбклер, който бе предал Париж на англичаните по времето на Шарл VI; неговата изкаляна статуя, със смазано от камъните лице, изкупваше вече три века това престъпление, изложена като на вечен позорен стълб при ъгъла на улиците Ла Арп и Люси.

Жеан Мелницата прекоси малкия мост, пресече улица Ньов Сент Жонвиев и се озова пред „Парижката света Богородица“. Тогава пак го обзе нерешителност и той се заразхожда пред статуята на господин Льогри, повтаряйки си неспокойно: „Конското е едно на ръка, но екюто я падне, я не!“

Той спря един клисар, който излизаше от манастира.

— Къде е господин жозаският архидякон?

— Мисля, че е в своята килийка в кулата — отвърна клисарят, — и не ви съветвам да го безпокоите, освен ако идвате от името на папата или краля.

— По дяволите! Ето прекрасен случай да видя прословутата килия с магиите!

Жеан плесна радостно с ръце.

Това съображение го накара да се реши. Той се вмъкна смело през малката тъмна вратичка и се заизкачва по витлообразната стълба на свети Жил, която води към горните етажи на кулата. „Кълна се в пресветата Дева! — казваше си той, качвайки се. — Най-сетне ще я видя! Тази килия, която брат ми крие като срамните части на тялото си, трябва да е много интересна. Казват, че палел адски огън и варял над него своя философски камък. Бога ми! Пет пари не давам аз за неговия философски камък и бих предпочел да намеря на печката му омлет от великденски яйца със сланина, отколкото най-големия философски камък на света!“

Като стигна до галерията с колонките, той си отдъхна за миг и изпсува безконечната стълба, като призова върху нея милиони коли дяволи, после пак се заизкачва по тесния вход на северната кула, днес забранен за посетители. Малко след като отмина клетката на камбаните, той стигна до тясна площадка, образувана от една странична ниша. Под свода се виждаше ниска островърха врата. Една

бойница, пробита в отсрещната стена на стълбата, му даде възможност да разгледа огромната ключалка и тежката желязна обкова. Хората, които биха се интересували да видят днес тази врата, ще я разпознаят по издълбания с бели букви надпис в тъмната стена: *Обожавам Корали. 1823 година. Подписал Южен.* Думата *подписал* също фигурира в текста.

— Уф! — въздъхна студентът. — Навярно е тук.

Ключът беше в ключалката. Жеан стоеше до вратата. Той я бутна лекичко и пъхна глава в отвора.

Навярно читателят е прелиствал великолепните репродукции на Рембранд, този Шекспир на живописта. Между забележителните му гравюри има по специално един офорт, който представлява, както се предполага, доктор Фауст и който човек не може да съзерцава, без да изпадне в захлас. Мрачна килия. В средата — маса, отрупана с отвратителни предмети — черепи глобуси, реторти, компаси, пергаменти, покрити с йероглифи. Пред масата, — докторът, загърнат в широката си мантия, с нахлупена до вежди кожена шапка. Вижда се само горната част на тялото му. Той се е приповдигнал от огромното си кресло, опрял юмруци на масата, и наблюдава с любопитство и ужас големия светъл кръг от магически букви, който блести като слънчев спектър върху стената в дъното на тъмната стая. Това кабалистическо слънце сякаш трепти пред погледа и изпълва бледата килия с тайнствения си блясък. Зловещо и възхитително!

Когато Жеан се осмели да надзърне през открехнатата врата, той видя нещо подобно на килията на доктор Фауст. Също такова мрачно и едва осветено скривалище. Голямо кресло и голяма маса, пергели, реторти, закачени на тавана животински скелети, глобус, търкалящ се на пода, конски черепи и стъкленици, в които проблясваха златни пластинки, мъртвешки черепи, поставени върху пергаментова хартия, изпъстрена с геометрични фигури и странни букви, големи свитъци ръкописи, струпани небрежно, без капка жал за препънатите им чупливи ъгли, с една дума, цялата смет на науката. Прах и паяжини царяха над тази бъркотия. Липсваха-само кръгът със сияйни букви и възторженият доктор, съзерцаващ лъчезарното видение, както орелът се любува на слънцето.

Но килията не беше празна. Един мъж бе седнал в креслото, наведен над масата. Понеже беше обърнат гърбом към вратата, Жеан виждаше само раменете и тила му. Той лесно позна обаче плешивата глава, върху която природата беше очертала една постоянна тонзура, като че бе пожелала да дамгоса с видим символ неудържимото свещеническо призвание на архидякона.

И така Жеан позна брат си. Но вратата се бе открехнала тъй тихо, че отец Клод не усети присъствието му. Любопитният учещ се възползува от случая, за да разгледа на воля килията. Вдясно от креслото, под прозорчето имаше широка пещ, която Жеан не беше забелязал отначало. Лъчът, проникващ през прозорчето, минаваше през кръгла паяжина, чиято розетка бе изтъкана изящно в рамката наостросводесттата ниша. Насекомото архитект стоеше неподвижно в центъра и наподобяваше оста на това колело от дантела. Върху пещта бяха струпани в безпорядък какви ли не вази, глинени съдове, двугърли реторти, колби с въглен. Жеан забеляза с въздишка, че нямаше и следа от тиган.

„Бива си я тази кухненска батарея!“ — помисли си той.

Впрочем в пещта не гореше огън и както изглежда, отдавна не бе палено. В единия ѝ ъгъл бе захвърлена и като че забравена прашна стъклена маска, която Жеан различи между алхимическите прибори; тя служеше навярно за предпазване на лицето на архидякона, когато получаваше някое опасно вещество. Встрани от нея се въргаляше също много прашно духало, на чиято връхна дъсчица беше написан с медни инкрустирани букви следният девиз: „Spira, spera.“[3]

По стените, според обичая на херметиците, бяха също написани множество девизи. Едни с мастило, други издълбани с металическо острие. Готически, еврейски, гръцки и римски букви бяха размесени безразборно, надписите се застъпваха наслуки, като по-пресните заличаваха по-предишните, преплитаха се едни други като вейки на храсти, като копия по време на схватка. Тук действително се сблъскваха доста безредно всички философии, всички блянове, всички човешки мъдрости. Тук-таме някоя мисъл се открояваше като знаме сред копия. В повечето случаи това бяха кратки латински или гръцки девизи, лаконични и изразителни, много разпространени в средните

векове: „Unde? Inde?“[4] „Homo homini mosetrum“[5] „Astra, castra, nomen, numen“[6], „Μέγα βιβλίου μέγα κακόν“[7] „Sapere aude“[8], „Flat ubi vut“[9] и пр. Понякога се виждаше само една дума, лишена привидно от какъвто и да било смисъл — Ἀναγκοφαγία[10], която включваше може би горчив намек за монашеския режим. Понякога пък проста максима от духовната дисциплина, изложена в хекзаметър: „Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum“[11]. На места се срещаха и драскулки на еврейски, но Жеан, не особено силен дори по гръцки, не разбираше нищо. Всичко това бе примесено със звезди, с фигури на хора и животни и взаимно пресичащи се триъгълници, които немалко допринасяха за приликата на тази изподраскана стена с лист хартия, върху който маймуна е шарила с натопено в мастило перо.

Общият вид на стаичката впрочем оставяше впечатление на изоставеност и занемареност. По лошото състояние на съдовете можеше да се предположи, че собственикът им отдавна се е откъснал от тия опити заради други занимания. А междувременно, наведен над обширния ръкопис, украсен със странни рисунки, собственикът, като че ли се тормозеше от някаква мисъл, коя го натрапчиво прекъсваше разсъжденията му. Така поне заключи Жеан, чувайки от време на време замислените му възклицания на непоправим мечтател, кой го бълнува гласно.

— Да, Ману твърди това, а и Зороастър е учел същото: че Слънцето се ражда от огъня, а Луната — от Слънцето. Огънят е душата на вселената. Неговите безкрайни атоми се изливат и струят безспирно над света на безконечни потоци. В пресечните точки на тези потоци в небето избликва светлина. В пресечните им точки на Земята се образува злато. Светлината и златото са едно и също нещо. Огън в конкретно състояние. Разликата от видимо до осезаемо, от течно състояние до твърдо, на едно и също вещество е все едно водна пара и лед, нищо повече. Това не са мечти, това е основният закон на природата. Но как да се направи достояние на науката тайната на този основен закон? Как? Нима светлината, която залива ръката ми, е злато? Нима тези същите атоми, разширени по силата на друг закон, трябва само да се свият по силата на друг закон! Как може да се постигне това? Някои смятат, че трябва да заровят слънчевия лъч в земята. Авероес, да, Авероес е заровил един слънчев лъч в светилището на корона под първата колона отляво на голямата джамия в Кордова. Но

едва след осем хиляди години ще може да се отвори скривалището и да се провери дали опитът е бил успешен.

— Дявол да го вземе! — каза си Жеан. — Доста има да почакаш за едно екю!

— Други смятали — продължи замислено архидяконът. — че е по-добре да се извърши същият опит с лъч от Сириус. Но получаването на един такъв съвсем чист лъч е много трудно поради едновременната радиация на другите звезди, чиито лъчи се смесват с неговите. Фламел смята, че е по-просто да се работи със земния огън. Фламел! Какво пророческо име! Feamma![12] Да, огънят. Това е всичко. Диамантът се крие във вълена, а златото — в огъня. Но как да се извлече от него? Мажистри твърди, че съществуват женски имена, тъй нежно и загадъчно чаровни, че е достатъчно да се произнесат по време на опита… Да прочетем какво казва по този въпрос Ману: „Там, където жените са на почит, боговете са доволни; там, където жените са презрени, боговете не чуват молитвите. Устата на жената е вечно непорочна. Тя е текуща вода, слънчев лъч. Името на жената трябва да звучи приятно, нежно, неземно. Да завършва с дълги гласни, да прилича на благословия." Да, мъдрецът има право, вярно, Мария, София, Есмерал… Проклятие, все тази мисъл!

И той затвори буйно книгата.

После прокара ръка по челото си, сякаш за да отпъди натрапчивата мисъл. Взе от масата един гвоздей и едно чукче, чиято дръжка беше интересно изпъстрена с кабалистични знаци.

— От известно време всичките ми опити се провалят — промълви той с горчива усмивка. — Преследва ме една идея фикс, която опустошава мозъка ми и го гори като нажежено желязо. Не можах да открия дори тайната на Касиодор, чиято лампа горяла без масло и без фитил. А това е толкова просто!

— Да има да вземаш! — измърмори Жеан.

— Една жалка мисъл — продължи свещеникът — е достатъчна, за да ни направи безпомощни и безразсъдни. О, колко би ми се подигравала Клод Лернел, която нито за миг не е могла да отклони Никола Фламел от неговите велики занимания. Възможно ли е? Аз държа в ръката си магическото чукче на Зекиеле. Всеки път, когато, усамотен в килията си, страшният равин удрял с чукчето си върху този гвоздей, осъденият от него враг, където и да се намирал, макар й на две

хиляди левги от него, потъвал цял лакът навътре в земята и тя го разкъсвала. Самият френски крал само защото, без да иска, се блъснал една вечер във вратата на вълшебника, потънал до колене в парижкия паваж. Това е станало преди не повече от три века. Е добре. Аз притежавам чука и гвоздея, но в моите ръце те са толкова страшни, колкото дървен чук в ръцете на ковач! Липсва ми вълшебната дума, която Зекиеле произнасял, удряйки върху гвоздея.

„Дребна работа“ — помисли си Жеан.

— Хайде да се опитам пак — поде живо архидяконът. — Ако успея, ще видя синя искра върху главичката на гвоздея. Емен-етан! Емен-етан! Не е това. Сижеани! Сижеани! Нека този гвоздей отвори гроба на човека, който се нарича Феб!… Проклятие! Все същата, вечно същата мисъл!

И той запрати гневно чука. После така тежко се отпусна върху креслото и върху масата, че Жеан не можеше да го види зад облегалото. Известно време виждаше само конвулсивно сгърчения му юмрук върху една книга. Изведнъж отец Клод стана, взе един пергел и издълба върху стената с главни букви следната гръцка дума:

ἈΝΑΓΚΗ

„Брат ми е полудял — каза си Жеан. — По-просто щеше да бъде да напише Fatum. Не всички са длъжни да знаят гръцки.“

Архидяконът седна отново в креслото си и подпря на дланите си натежалото си и пламтящо чело, като че ли беше болен.

Студентът гледаше изненадан брат си. Той, който разкриваше свободно душата си и съблюдаваше само един-единствен закон — природните си влечения, позволявайки на страстите си да се стичат по естествения им наклон, той, у когото изворът на силните чувства беше вечно пресъхнал, защото всеки ден водите му изтичаха щедро по нови вади, не знаеше с каква ярост бушува и клокочи морето на човешките страсти, когато няма никакъв излаз, не можеше да си представи как то се препълва, надига, прелива, как дълбае сърцето, как се разразява в скрити стонове и безмълвни гърчове, преди да пробие дигите и да залее бреговете си. Суровата и ледена броня на Клод Фроло, хладно строгата му и недосегаемо добродетелна външност винаги бяха

мамили Жеан. Веселият учещ никога не се бе замислял колко кипяща, бушуваща и дълбока лава се крие под заснеженото чело на Етна.

Не ни е известно дали той тутакси съзна това, но колкото и да беше лекомислен, Жеан си даде сметка, че бе видял нещо, което не трябваше да види, че бе изненадал душата на брат си разголена в най-съкровените ѝ дълбини и че Клод не биваше да узнае това. Когато архидяконът отново изпадна в предишната си неподвижност, Жеан измъкна тихо глава и затрополи шумно зад вратата, като че ли току-що пристига и предупреждава за пристигането си.

— Влезте! — извика архидяконът от килията си. — Чаках ви. Нарочно оставих вратата отключена. Влезте, метр Жак.

Студентът влезе дръзко. Архидяконът трепна в креслото си: подобно посещение на подобно място очевидно му бе неприятно.

— Как? Вие ли сте, Жеан?

— Е, да. Пак гост, чието име почва с буквата „Ж“ — отвърна румениятт, весел и безочлив студент.

Лицето на Клод придоби тутакси обичайното си строго изражение.

— Какво търсите тук?

— Братко отговори студентът, силейки се да придаде на лицето си прилично, скромно и будещо съжаление изражение, като въртеше невинно в ръце двурогата си шапка. — идвам да ви помоля за…

— Какво?

— За малко наставления, от каквито имам голяма нужда.

Жеан не се осмели да добави високо: „И за малко пари. От които имам още по-належаща нужда.“ Тази последна част от изречението остана недоизказана.

— Господине — отвърна му с леден, тон архидяконът. — аз съм недоволен от вас.

— Уви! — въздъхна младежът.

Отец Клод завъртя креслото си и загледа проницателно Жеан.

— Много се радвам, че ви виждам.

Това встъпление не предвещаваше нищо хубаво. Жеан се приготви за сериозно стълкновение.

— Жеан, всеки ден слушам оплаквания от вас. Какъв е този побой, в който сте контузили с тояги младия виконт Албер дьо Рамоншан?

— О! — отвърна Жеан. — Дребна работа! Един проклет паж, който се забавляваше да пръска е кал учениците, като подкарваше в галоп коня си точно през локвите.

— Ами кой е този Майе Фаржел, чиято роба сте разкъсали? В молбата е казано: „Tunicam dechiraverunt“.

— Е, чудо голямо! Проста пелерина на учещ от Монте-по! Нищо повече!

— В оплакването се говори за tunicam, а не за cappettam. Знаете ли латински?

Жеан не отговори.

— Да — продължи свещеникът, поклащайки глава, — ето как изучават днес науките и литературата. Едва разбират латински, нямат понятие от сирийски и толкова мразят гръцки, че дори и най-образованите не се свенят да прескочат някоя гръцка дума, без да я прочетат казвайки: „Graecum est non legitur.“[13]

Младежът вдигна дръзко поглед.

— Господин братко, приятно ли ще ви бъде, да прочета на хубав френски език тази гръцка дума, която е написана на стената?

— Коя дума!

— ἈΝΑΓΚΗ.

Лека руменина обагри жълтите страни на архидякона, като кълбце дим над вулкан, единствен външен признак за сътресенията в недрата на земята. Младежът почти не я забеляза.

— Добре, Жеан — смотолеви с усилие по-големият брат, — какво означава тази дума?

— СЪДБА.

Клод побледня отново, а ученикът продължи безгрижно:

— А пък онази дума отгоре, издълбана от същата ръка, Αναγχέια, означава порочност. Виждате, че не съм съвсем бос по гръцки.

Архидяконът не отвърна нищо. Този урок по гръцки го накара да се замисли. Малкият Жеан, който беше лукав като всяко разглезено дете, прецени, че моментът е много удобен, за да пусне в ход молбата си. Той започна с нежен глас:

— Добри ми братко, нима толкова малко ме обичате, че ми се сърдите за няколко плесници и юмруци, които съм раздал в честен бой на разни хлапетии и дребосъци quibusdam mormosetis? Виждате, братко Клод, че владея донякъде и латински.

Но цялото това гальовно лицемерие съвсем не оказа върху големия брат обичайното въздействие. Церберът не се помами по медената питка. Челото на архидякона си остана намръщено.

— Какво целиш с този разговор? — попита го сухо той.

— Е добре, ще ви кажа, какво пък! — отвърна храбро Жеан. — Имам нужда от пари.

При това безочливо признание лицето на архидякона придоби наставническо, бащинско изражение.

— Нали знаете, господин Жеан, че нашето имение Тиршап ни донася едва тридесет и девет ливри, единадесет су и шест парижки дьоние, като се съберат и арендата, и доходи от двадесетте и една къщи. Това наистина е много повече, отколкото по времето на братята Пакле, но все пак не е кой знае колко.

— Имам нужда от пари — каза твърдо Жеан.

— Известно ви е също, вярвам, и решението на духовния съд, че нашите двадесет и една къщи са владение на епархията и ние можем да ш откупим само като платим на преподобния епископ две позлатени сребърни марки на стойност шест парижки ливри. А аз още не съм успял да събера тия две марки. Отлично знаел е това, нали?

— Аз зная само, че имам нужда от пари — повтори за трети път Жеан.

— За какво ви са?

Този въпрос запали лъч надежда в очите на Жеан. Той стана пак гальовен кат коте.

— Знаете ли какво, драги братко, Клод, не бих се обърнал към вас е лоши намерения. Не става дума да се подвизавам из кръчмите с вашите унции и да се разхождам по парижките улици, наконтен в златоткани одежди, съпроводен от лакея си. cum meo laquasio. Не, братко, това е за едно добро дето.

— Какво е пък това добро дело — попита леко изненадан Клод.

— Двама мои приятели искат да купят пелени за бебето на една бедна вдовица от Одри. Акт на милосърдие. Ще трябват три флорина и аз също бих искал да участвувам.

— Как се казват тия ваши приятели?

— Пиер Трепача и Батист Птицедова.

— Хм! — промълви архидяконът. — Тия имена подхождат толкова на милосърдно дело, колкото стенобойна на олтар.

Явно е, че Жеан избра много зле имената на двамата си приятели. Той го разбра с голямо закъснение.

— И освен това — продължи прозорливо Клод. — нима една пелена може да струва три флорина? И при това за бебето на жена от Одри? Откога вдовиците от Одри почнаха да повиват бебетата си в пелени?

Жеан се опита да направи генерален пробив.

— Е добре де! Трябват ми пари, за да отида тази вечер при Изабо Тиери във Вал д'Амур!

— Жалък развратник! — провикна се свещеникът.

— Αναγνεία — заяви Жеан.

Този цитат, който студентът зае не без известно лукавство от стената на килията, оказа странно въздействие върху свещеника. Той прехапа устни и гневът му се смени с червенина.

— Идете си — каза той на Жеан. — очаквам някого.

Студентът направи последен опит.

— Братко Клод, дайте ми поне един парижки дьоние, за да обядвам.

— Докъде стигнахте с декреталиите на Грациан? — попита отец Клод.

— Загубих записките си.

— Кой латински писател изучавате сега?

— Откраднаха ми съчиненията на Хораций.

— Какво сте чели от Аристотел?

— Бога ми, братко! Кой беше оня свет отец, който беше казал, че заблудите на еретиците открай време са намирали убежище в дебрите на Аристотеловата метафизика? Плюя аз на Аристотел! Не искам да разколебавам вярата си с неговата метафизика!

— Млади човече — поде архидяконът. — при последното идване на краля в Париж имаше един благородник на име Филип дьо Комин, който бе накарал да избродираг върху наметалото на коня му неговия девиз; съветвам ви да поразмислиге върху него: „Qui non laborat, non manducet“[14].

Ученикът замълча за миг, доста начумерен, забил поглед в земята, като чоплеше с пръст ухото си. После внезапно се обърна към Клод чевръст като стърчиопашка.

— Значи, братко, вие отказвате да ми дадете едно париш-ко су, за да си купя кора хляб от някой фурнаджия?

— Qui non laborat. non manducet.

При този отговор на неумолимия архидякон Жеан скри лице в ръцете си като разплакана жена и възкликна отчаяно:

— Oïoïoïoïoïoï!

— Това пък що за номер е, господине? — попита Клод, смаян от гази нова лудория.

— Какво ли — отвърна младежът, като погледна безочливо Клод, търкайки с юмруци очите си, за да ги зачерви, като че ли наистина е плакал. — Ами че това е гръцки. Един анапест на Есхил, много сполучлив израз на отчаяние.

И Жеан избухна в толкова весел и неудържим смях, че накара и архидякона да се усмихне. Всъщност вината беше негова. Защо беше разгалил така това дете?

— О, добри ми братко Клод! — поде Жеан, насърчен от тази усмивка. — Погледнете само пробитите ми обувки. Има ли нещо по-трагично от обувка е изплезена подметка?

Възвърнал тутакси първоначалната си строгост, архидяконът каза:

— Ще ви изпратя нови обувки. Но никакви пари.

— Поне едно-едничко парижко су, братко — продължи умолително Жеан. — Ще науча Грациан наизуст, ще вярвам в бога, ще стана същински Питагор по начетеност и добродетелност. Но дайте ми само едно парижко су! Нима искате гладът да ме захапе със зиналата си черна, вонеща паст, по-дълбока от преизподнята или от калугерски нос?

Отец Клод поклати набръчканото си чело.

— Qui non laborat…

Жеан не ю остави да довърши.

— Добре тогава! Вървете по дяволите — провикна се той. — Да живее радостта! Ще стана истински кръчмарски плъх! Ще се бия, ще троша съдините и ще гуляя с леки жени!

При тия думи той запрати шапката си към стената и защрака с пръсти като с кастанети.

Архидяконът го погледна мрачно.

— Жеан, вие нямате душа.

— В такъв случай, ако се позовем ма Епикур, на мен ми липсва това, което е направено от нещо, лишено от име.

— Жеан, трябва да се замислите сериозно и да се поправите.

— Така ли! — Извика младежът, гледайки ту брат си, ту ретортите върху пещта. — У вас всичко е рогато — и идеите, и стъклениците!

— Жеан, вие се плъзгате по наклонена плоскост. Знаете ли къде отивате?

— В кръчмата! — отвърна Жеан.

— Кръчмата води на позорния стълб.

— Фенер като всеки друг и може би с него Диоген би намерил човека, когото е дирел.

— Позорният стълб води към бесилката.

— Бесилката напомня везни, на едното блюдо на които е закрепен човек, а на другото — вселената. Хубаво нещо е да си човек.

— Бесилката води в ада.

— Обикновен буен огън.

— Жеан, Жеан, ги ще свършиш зле.

— Началото поне ще е било добро.

В този момент по стълбата се чуха стъпки.

— Тихо! — каза архидяконът, като сложи пръст на устните си. — Метр Жак идва.

— Слушайте, Жеан — добави той полугласно, — не казвайте никому това, което ще чуете сега. Скрийте се бързо в пещта и нито звук!

Младежът се сгуши в пещта. Но там внезапно го осени щастлива мисъл.

— Добре, че се сетих, братко! Един флорин, за да мълча като гроб!

— Шт! Обещано!

— Трябва да ми го дадете веднага.

— На, дръж! — каза архидяконът ядосано и му хвърли кесията си.

Жеан се пъхна под пещта и вратата се отвори.

---

[1] „Също както“ и „но действително“ (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Тези скари за печене на месо са наистина нещо възхитително (ит.). — Б. пр. ↑

[3] Духай, надявай се (лат.). — Б. пр. ↑

[4] Откъде? Оттам? (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Човек за човека е чудовище (лат.). — Б. пр. ↑

[6] Звезда, лагер, име, божество (лат.). — Б. пр. ↑

[7] Голяма книга, голямо зло (гр.). — Б. пр. ↑

[8] Осмели се да придобиеш знания (лат.). — Б. пр. ↑

[9] Духът диша, където пожелае (лат.). — Б. пр. ↑

[10] Пост (гр.) — Б. пр. ↑

[11] Наричай господар всевишния, а напаст — земния господар (лат.). — Б. пр. ↑

[12] Пламък (лат.). — Б. пр. ↑

[13] На гръцки е, не може да се прочете (лат.). ↑

[14] Който не работи, няма да яде (лат.). — Б. пр. ↑

V. ДВАМА МЪЖЕ В ЧЕРНО

Влезлият носеше черна роба и имаше навъсено лице. Изключително мрачното облекло и изражение на новодошлия поразиха от пръв поглед нашия приятел Жеан, който, както можете да очаквате, се беше разположил така в своя ъгъл, че да може да вижда и да чува всичко на воля. И все пак от лицето на тоста лъхаше някаква благост, но по-скоро котешка или съдийска, сладникава благост. Той беше посивял, набръчкан и наближаваше шестдесетте. Премигваше с очи, веждите му бяха бели, устните — отпуснати, ръцете — големи. Когато Жеан разбра, че посетителят беше по всяка вероятност най-многото лекар или съдия, чийто нос бе много далеч от устата — признак на глупост, — гой се дръпна в ъгъла си, отчаян, че ще трябва да прекара кой знае колко време в такова неудобно положение и в толкова скучна компания.

Архидяконът дори не стана да посрещне посетителя. Той му направи знак да седне на едно столче до вратата и като помълча известно време, сякаш продължаваше някакво започнато по-рано размишление, каза с леко покровителствен тон:

— Здравейте, метр Жак!

— Здравейте, метр! — отвърна мъжът в черно.

В двата начина, по който бе произнесена думата „метр“ — от единия „метр Жак“, а от другия — „метр“, личеше разликата, която съществува между „монсеньор“ и „господин“, между „domine“ и „domne“. Явно беше, че се срещаха учител и ученик.

— Е какво — поде архидяконът след ново мълчание, което метр Жак не се осмели да наруши, — успешни ли са заниманията ви?

— Уви, учителю — каза другият с тъжна усмивка, — само духам. Пепел колкото искам, но нито искрица злато.

Отец Клод махна нетърпеливо с ръка.

— Не ви питам за това, метр Жак Шармолю, а за процеса срещу вашия магьосник. Не ми ли бяхте казали, че се наричал Марк Сьонен, ковчежник в сметната палата? Признава ли, че е правел магии? Какъв е резултатът от разпита?

— Уви, никакъв — отвърна метр Жак все със същата тъжна усмивка. — Още не можем да се похвалим. Този човек е същински камък. Ще го сварим жив на Марше о Порсо, преди да ни е казал каквото и да било. Но ние все пак не пестим средствата, за да изтръгнем истината. Той е вече цял разглобен. Пуснали сме в ход всички мерки или както се изразява старият смешник Плавт:

Advorsum stimulos, laminas, crucesque, compedesque.

Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias[1], но нищо не помага. Ужасен човек. Страшно ме озадачава.

— Не намерихте ли нещо ново в дома му?

— Да — отвърна метр Жак, бръквайки в кесията си, — намерихме този пергамент. Върху него има разни думи, от които не разбираме нищо, макар че господин криминалният прокурор Филип Льолие знае малко еврейски още от делото срещу евреите от улица Кантерстен в Брюксел.

Докато казваше това, метр Жак развиваше пергаментовия свитък.

— Дайте ми го — каза архидяконът и хвърли поглед на ръкописа. — Чисто магьосничество, метр Жак! — възкликна той. — Емен-етан е викът на нощните вампири, когато пристигат на дяволското сборище. „Per ipsum, et cum ipso, et in ipso“[2] е заклинанието, чрез което се отпраща обратно дяволът в ада. „Нах, рах, max!“[3] пък е медицинска формула против ухапванията от бясно куче. Метр Жак, вие сте кралски прокурор в духовния съд. Този пергамент е чудовищен!

— Ще то подложим повторно на разпит. Ето какво намерихме още в дома на Марк Сьонен — добави метр Жак, като бръкна повторно в кесията си.

Беше стъкленица от рода на тия, които отрупваха пещта на отец Клод.

— А! — възкликна той. — Алхимическа реторта! — Ще ви призная — поде с плаха и неловка усмивка метр Жак, — че я опитах върху пещта, но получих същия резултат, както и с моята.

Архидяконът разгледа внимателно съда.

— Какво ли е написал на своята колба? „Ох! Ох!“ Та с тези думи се гонят бълхите! Вашият Марк Сьонен е невежа! Разбира се, че не можете да получите злато с това гърне! Можете най-много да то сложите под леглото си лете!

— Понеже говорим за грешки — каза кралският прокурор, аз току-що проучих долния портал, преди да се кача. Сигурен ли сте, ваше преподобие, че откъм Отел Дийо е изобразено началото на физическите изследвания, а измежду седемте голи фигури в краката на света Богородица тази, която има крила на петите, представлява Меркурий.

— Да — отвърна свещеникът. — Опостен Нифо твърди това. Този италиански учен е имал при себе си един брадат дявол, от когото научавал всичко. Впрочем ние ще слезем и аз ще ви обясня всичко върху самия текст.

— Благодаря ви, учителю — каза Шармолю, кланяйки се до земята. — А, добре, че се сетих, кога ще ви бъде угодно да задържа малката магьосница?

— Коя магьосница?

— Ами че циганката, която танцува всеки ден на площада пред църквата въпреки забраната на духовния съд! Тя има някаква обладана о i дявола коза с дяволски рога, която чете, пише и разбира от математика като Пикатрикс. Само тя е достатъчна, за да избесим всички цигани. Процесът е готов. Няма да се проточи, можете да бъдете сигурен. Бога ми, хубаво създание е гази циганка! Най-хубавите черни очи! Два египетски диаманта! Кога да започнем!

Архидяконът побледня страшно.

Ще ви кажа кога — смотолеви той неразбрано. После добави с известно усилие: — Занимавайте се засега с Марк Сьонен.

— Бъдете спокоен — усмихна се Шармолю. — Щом се върна, ще заповядам да го привържат отново на коженото легло. Но той е опасен човек. Дори Пиера Торторю се изморява с него, макар че ръцете му са по-големи и от моите. Както казва нашият славен Плавт: „… Nudus, vinctus, centum pondo, es quando pendes per pedes,“[4] Разпитване върху скрипеца. Това е най-хубавият ни уред. Ще го подложим и на него.

Отец Клод беше потънал сякаш в мрачен размисъл. Той се обърна към Шармолю:

— Метр Пиера… тоест, метр Жак, занимавайте се с Марк Сьонеи!

Но да, да отец Клод. Горкият човек! Ще има да пати като Мюмол! Но как му е хрумнало да ходи на дяволското сборище!

Ковчежник от сметната палата! Ами че той трябваше да знае закона на Карл Велики: „Stryga vel masca“[5] Колкото до малката Смералда, както я наричат, ще чакам заповедите ви. А като минем под портала, ще ми обясните също какво означава градинарят на фреската при входа на църквата. Не е ли Сеячът? Е, учителю, за какво мислите?

Углъбен в мислите си, отец Клод не го слушаше. Следвайки посоката на тм леда му, Шармолю видя, че той бе спрян на голямата паяжина, която премрежваше прозорчето. В този момент една заблудена муха, търсеща мартенското слънце, се блъсна в мрежата и се заплете в нея. Когато паяжината се разклати, огромният паяк напусна централната си позиция, озова се с един скок до мухата и я обви с двете си предни пипала, докато отвратителният му хобот се впиваше в главата й.

— Бедната муха! — промълви кралският прокурор на духовния съд и посегна с ръка да я спаси.

Архидяконът се сепна и дръпна ръката му с конвулсивно движение!

— Метр Жак! Не се бъркайте в работата на съдбата! — извика той.

Прокурорът се обърна уплашено. Стори му се, че железни щипци уловиха ръката му. Погледът на свещеника, помътнен, пламтящ, бе втренчен неотлъчно в зловещо вкопчилия се в мухата паяк.

— О, да — продължи свещеникът с глух глас, който сякаш идваше от дълбините на душата му. — Това символизира всичко! Тя лети, тя е весела, тя се е родила съвсем наскоро. Тя търси пролетта, простора, свободата. Но ето че се блъсва в съдбоносната розетка и излиза паякът, отвратителният паяк. Бедна танцьорко! Клетата предопределена мушица! Метр Жак, не се бъркайте! Такава е волята на съдбата! Уви! Клод, ти си паякът. Но ти си и мухата, Клод! Ти летеше към наука, светлина, ти летеше към слънцето, ти имаше само един копнеж — да излезеш на открито, в светлината на вечната истина. Но когато се спусна към ослепителния прозорец, който води отвъд, в света на светлината, на разума и на науката, ти, сляпа муха, безумен учен, не видя тънката паяжина, опъната от съдбата между светлината и тебе, ти се навря стремглаво в нея, а сега се бъхтиш със счупена глава и изтръгнати криле между железните пипала на съдбата. Метр Жак, метр Жак, не пречете на паяка!

— Няма да го докосна, уверявам ви — каза Шармолю, без да разбира каквото ида било. — Но пуснете ме, учителю, моля ви се! Ръката ви е като клещи.

Архидяконът не го чуваше.

— О, безумецо! — продължи той, без да сваля очи от прозорчето. — Дори ако разкъсаш тази страшна мрежа с жалките си крила, нима вярваш, че ще можеш да стигнеш светлината? Уви! Как ще прекосиш стъклото, което е отвъд нея, как ще прекосиш тази призрачна пречка, тази кристална стена, по-твърда от пиринч, тази преграда, която отделя всички философии от истината? О, суета на науката! Колко мъдреци летят отдалеч, за да разбият челата си в нея! Колко системи се сблъскват една връз друга и бръмчат пред това всевечно стъкло!

Той млъкна. Последните мисли, които неусетно го отвлякоха от него самия и го обърнаха към науката, му подействуваха сякаш успокоително. Жак Шармолю го върна към действителността със следния въпрос:

— И така, учителю, кога ще дойдете да ми помогнете да добия злато? Нямам търпение вече.

Архидяконът поклати глава с горчива усмивка.

— Метр Жак, четете Мишел Пселюс, „Dialogus de epergia et operatione daemonum“[6] Това, което правим, не е съвсем невинно.

— По-тихо, учителю, и аз се страхувам, че е така. Но няма как, необходима е и малко херметика, когато си само кралски прокурор в духовен съд и получаваш едва тридесет турецки екю годишно. Само че да говорим по-тихо.

В този момент откъм пещта се чу шум от дъвчене, който неспокойното ухо на Шармолю долови тутакси.

— Какво е това? — попита той.

Беше студентът. Отегчен и изтръпнал в скривалището си, той бе успял да открие една суха кора и парче мухлясало сирене и започна да яде, без много да му мисли, за разтуха и от глад. Той беше много гладен и шумното му дъвчене и апетитно мляскане разтревожи прокурора.

— Моята котка — каза живо архидяконът. — Навярно се гощава с някоя мишка.

Това обяснение задоволи Шармолю.

— Правилно, учителю — каза той с почтителна усмивка, — всички големи философи са имали по някое любимо животно. Знаете какво е казал Сервиус: „Nulus enim locus sine genio est“.[7]

Междувременно Клод, който се опасяваше от някоя нова лудория на Жеан, припомни на достопочтения си ученик, че трябва да разгледат заедно няколко фигури от портала, и двамата излязоха от килията за голямо облекчение на хлапака, който беше започнал да се безпокои сериозно да не би брадата му да се отпечати на коляното му.

---

[1] С шила, нажежени железа, разпъване и двойни окови, въжа, вериги, затвор, синджири, железни нашийници. (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Чрез него, е него, в него (лат.). — Б. р. ↑

[3] Безсмислени думи, имитиращи викове на побеснял човек (лат.). — Б. пр. ↑

[4] Гол, окован. Тежиш сто либри, когато си обесен за краката (ллт.). — Б. пр. ↑

[5] Вампир или маска (лат.). Б. пр. ↑

[6] „Диалог върху силата и дейността на духовете“ (лат.). — Б. пр. ↑

[7] Защото няма място, което да няма свой дух (лат.). — Б пр. ↑

VI. ВЪЗДЕЙСТВИЕТО НА СЕДЕМ ПРОКЛЯТИЯ, ПРОИЗНЕСЕНИ НА ОТКРИТО

— Te Deum laudamus![1] — възкликна метр Жеан, измъквайки се от скривалището си. — Ето че двете кукумявки си отидоха. Ох! Ох! Хакс! Пакс! Макс! Бълхите! Бесните кучета! Дяволът! До гуша ми дойдоха с разговора си! Главата ми кънти като камбанария! И отгоре на всичко това мухлясало сирене! Хайде! Да слизаме! Да вземем кесията на баткото и да обърнем в бутилки всички тия монети!

Той хвърли умилен и възхитен поглед към вътрешността на ценната кесия, пооправи дрехите си, изтри обувките си, изтупа подплатените си ръкави, посивели от прах, засвири с уста, завъртя се на петите си, огледа се дали не може да задигне нещо друго от килията, избра от печката няколко стъклени муски, за да ги предложи като украшения на Изабо Тиери, отвори вратата, оставена незаключена от архидякона — последна благосклонност от страна на големия брат, — и заслиза по витата стълба, подскачайки като врабче, след като остави на свой ред вратата отворена — последна проклетия от негова страна.

В мрака на спиралната стълба той се размина с нещо, което му направи път, ръмжейки. Предположи, че е Квазимодо, и му стана толкова смешно, че се превиваше от смях, докато слизаше надолу по стъпалата. Дори като излезе на площада, продължаваше да се смее.

Щом почувства твърда земя под себе си, той тропна с крак и извика:

— О, славен и почтен парижки паваж! Проклета стълба, по която биха се задъхали дори ангелите, изкачващи стълбата на Яков! Имах ли ум, като се пъхнах в този каменен свредел, забит в небето, за да ям мухлясало сирене и да гледам парижките камбанарии през таванското прозорче!

Той направи няколко крачки и забеляза двете кукумявки — тоест отец Клод и метр Жак Шармолю, — любуващи се на една скулптура на портала. Жеан се приближи на върха на пръстите си до тях и чу архидякона, който шепнеше на Шармолю:

— Гийом Парижки е накарал да гравират Йов върху този камък с лазурен цвят, позлатен по края. Йов е изобразен върху философския камък, който като него трябва да бъде подложен на изпитания и мъчения, за да стане съвършен. „Sub consci vatione formac speciticae salva anima“[2] — както казва Ремон Люл.

— Все ми е едно, щом имам кесията! — каза Жеан.

В този момент той чу нечий силен и звънък глас, който изреди зад гърба му страхотен низ от проклятия:

— Кълна се в божията кръв! В божията утроба! Триста дяволи! Да пропаднат вдън земя! Кълна се в пъпа на Велзевул! В папата! Гръм и мълния!

— Кълна се в душата си — възкликна Жеан, — това може да бъде само моят приятел капитан Феб.

Името Феб долетя до слуха на архидякона точно в момента, когато той обясняваше на кралския прокурор фигурата на дракона, който крие опашката си в една вана, откъдето излиза дим и се подава кралска глава. Отец Клод потрепера, прекъсна за голямо изумление па Шармолю обясненията си, обърна се и видя брат си Жеан, който се спря с един висок офицер пред входната врата на Гондьолорие.

Това беше действително капитан Феб дьо Шатопер. Той се бе изправил до ъгъла на къщата на годеницата си и ругаеше здравата.

— Бога ми, капитан Феб — каза Жеан, като се ръкува с него, страшно ви бива в проклятията!

— Гръм и мълния! — отвърна капитанът.

— Гръм и мълния да отнесат самия вас! — каза Жеан. — Кажете обаче, любезни капитане, на какво се дължи този ваш изблик на красноречие?

— Прощавайте, драги ми Жеан — извика Феб и му стисна ръка. — Нали знаете, засили ли се кон, не може да спре внезапно. Така и аз се бях засилил да проклинам. Излизам от дома на тия превземуши, а всеки път, когато се разделям с тях, устата ми е пълна с ругатни. Трябва да ги изхрача, иначе ще се задуша! Гръм и мълния!

— Искате ли да пийнем нещо? — попита студентът. Това предложение успокои капитана.

— С удоволствие, само че нямам пари.

— А пък аз имам!

— Така ли? Не може да бъде!

Жеан показа с царствена непринуденост кесията си на капитана. В това време архидяконът остави слисания Шармолю и се приближи до тях, спря се на няколко крачки и ги загледа, без да привлече вниманието им, защото те бяха твърде погълнати в съзерцание на кесията.

— Кесия във вашия джоб. Жеан! — възкликна Феб. — Та това е все едно луна във ведро с вода! Виждаш я, а всъщност я няма. Само голо отражение. Бога ми! Обзалагам се, че кесията ви е пълна с камъни!

— Сега ще видите с какви камъни тъпча кесията си — отвърна хладно Жеан. И без да каже нито дума повече, с изражение на римлянин, който спасява отечеството, той изпразни кесията върху един камък.

— Справедливи боже! — измърмори Феб. — Тарги, големи и малки бели пари, туренки, парижки дьоние, истински лиари с гравиран орел! Невероятно!

Жеан стоеше горд и невъзмутим. Няколко лиара се бяха изтърколили в калта. Капитанът в опиянението си се наведе да ги събере.

— Зарежи ги, капитан Феб дьо Шатопер! — спря го Жеан. Феб преброи парите и се обърна тържествено към Жеан: — Знаете ли, че тук има двадесет и три парижки су? Кого обрахте тази нощ на улица „Куп Гьол“[3]?

Жеан отметна назад русата си къдрокоса глава и каза, присвил презрително очи:

— Че защо имам полуумен брат архидякон!

— Мътната да го завлече! — възкликна Феб. — Какъв достоен човек!

— Да идем да се почерпим! — предложи Жеан.

— Къде ще отидем? — попита Феб. — В „Евината ябълка“?

— А, не капитане. Да идем в „Свещен завет“. На фирмата е изобразена ръка, която държи свещ на завет… Ребус. Страшно ги обичам.

— По дяволите ребусите, Жеан! Виното в „Евината ябълка“ е по-хубаво. И освен това до вратата се вие на слънце една лозница, която ме развеселява, когато пия.

— Добре, нека бъде Ева с ябълката й — каза студентът и хвана Феб под ръка. — Добре, че се сетих, капитане, преди малко споменахте улица „Куп Гьол“. Просташки се изразихте. Не сме вече такива варвари. Сега тази улича се казва „Куп Горж“[4].

Двамата приятели се запътиха към „Евината ябълка“. Излишно е да ви казвам, че те прибраха най-напред парите и че архидяконът тръгна след тях.

Архидяконът вървеше подире им мрачен и разсеян. Дали това беше същият Феб, чието прокълнато име не му даваше мира след срещата му с Гренгоар? Той не знаеше, но този мъж тук беше Феб и това магическо име беше достатъчно, за да го накара да върви с котешки стъпки подир двамата безгрижни другари, вслушвайки се в думите им и наблюдавайки с напрегната тревога и най-малките им движения. Впрочем съвсем не беше трудно да се чуят всичките им приказки, защото те разговаряха високо и пет пари не даваха, че минувачите ще научат тайните им. Говореха за дуели, леки жени, вино, лудории.

Като завиха по една улица, до ушите им долетя звукът на баско дайре. Отец Клод чу, че офицерът каза на Жеан:

— Гръм и мълния! Да побързаме!

— Защо, Феб?

— Страх ме е да не би циганката да ме забележи! — Каква циганка?

— Малката козичка.

— Смералда?

— Точно тя, Жеан. Все забравям дяволското й име. Да побързаме, защото ще ме познае. А не искам да се спирам с нея по улиците.

— Познавате ли я, Феб?

Архидяконът видя как Феб се ухили, наведе се към ухото на Жеан, прошепна му нещо и избухна в смях, като тръсна победоносно глава.

— Нима? — изненада се Жеан.

— Кълна се в душата си! — отвърна Феб.

— Тази вечер?

— Тази вечер.

— Сигурен ли сте, че ще дойде?

— Луд ли сте, Жеан. Нима може да има някакво съмнение?

— Щастлив жандарм сте вие, капитан Феб!

Архидяконът чу целия този разговор. Зъбите му загракаха. Видим трепет пробягна по тялото му. Той се спря за миг, подпря се като пиян на един уличен стълб и пак тръгна след веселите гуляйджии.

Когато ги настигна, те не говореха вече за циганката, а пееха с все гърло старата песничка:

Гуляйджиите момчета бесят ги като телета.

---

[1] Бъди благословен, господи (лат.). — Б пр. ↑

[2] При съхранение на специфичната си форма душата остава непокътната (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Прерязано гърло. Б. пр. ↑

[4] Прерязана шия. — Б. пр. ↑

VII. МОНАХЪТ ПРИВИДЕНИЕ

Прословутата кръчма „Евината ябълка“ се намираше в Университета, на ъгъла на улица „Рондел“ и улица „Батоние“. ОС ширна схлупена зала в приземния етаж със сводест таван, подпрян в средата с дебела дървена колона, боядисана в жълто. Навсякъде маси, лъскави калайдисани кани по стените, множество посетители, цял рояк леки жени, прозорец откъм улицата, лозница пред вратата, а над вратата — ябълка и жена, нарисувани върху ярка тенекия, ръждясала от дъжда, закачена на желязна пръчка, около която се люшкаше при всеки полъх на вятъра. Този ветропоказател, увиснал над паважа, беше фирмата.

Свечеряваше се. Кръстопътят тънеше в мрак. Кръчмата със запалените си свещи блещукаше отдалеч като ковашка пещ в тъмнината. През счупените прозорци долитаха пиянски викове, звън на чаши, ругатни, крамоли. Зад запотените от топлината стъкла се мяркаха смътно стотици лица. От време на време избухваше гръмък смях. Забързаните по работа минувачи отминаваха, без да погледнат шумната кръчма. Сегиз-тогиз само някое дрипаво хлапенце се повдигаше на пръсти до перваза на прозореца и подхвърляше в кръчмата старата подигравателна закачка, с която по онова време сподиряха пияниците: „В тръните пияните-заляните!“

Един мъж обаче се разхождаше невъзмутимо пред шумната кръчма, поглеждаше непрекъснато вътре и не се отдалечаваше нито крачка, подобен на часовой на пост. Широк плащ го закриваше чак до носа. Беше го купил преди малко от вехтошаря до „Евината ябълка“, за да се защити навярно от студа на мартенската вечер, а може би и за да скрие дрехите си. От време на време той се спираше пред мътното стъкло с оловна решетка, ослушваше се, надзърташе и тропаше с крака.

Най-сетне вратата на кръчмата се отвори. Той като че ли чакаше точно това. Излязоха двама гуляйджии. Светлината, струяща през отворената врата, озари за миг развеселените им лица. Мъжът с плаща се притаи под един вход от другата страна на улицата.

— Гръм и мълния! — възкликна единият от тях. — Скоро ще удари седем часът. А тогава имам среща.

— А пък аз ви казвам — изфъфли другият с надебелял език, — че не живея на улица „Неприлични думи“, indignus qui inter mala verba habitat[1]. Моето жилище е на улица „Жан Пен Моле“, in vice Johannis-Pain Mollet. И ако твърдите противното, вие сте по-рогат и от носорог. Всекиму е известно, че който яхне мечка, не се бои вече от нищо, но вие, виждам, душите все към сладкото, също като Сен Жак дьо л’Опитал.

— Драги ми Жеан, вие сте пиян! — забеляза другият.

Пияният отвърна, залитайки:

— Приказвайте каквото щете, Феб, но доказано е, че Платон приличал в профил на ловджийско куче.

Читателят позна вече навярно нашите двама славни приятели, капитана и студента. Изглежда, че човекът, който ги дебнеше в тъмнината, също ги позна, защото той следваше бавно всички лъкатушения, които капитанът описваше заради младежа. По-закален пияч, Феб бе останал напълно трезв. Подслушвайки внимателно, мъжът с плаща долови изцяло следния интересен разговор:

— Кълна се в Бакхус! Постарайте се да вървите направо, господин бакалавър! Нали знаете, че трябва да ви оставя. Имам среща с една жена.

— Добре де! Оставете ме! Аз виждам звезди и огнени копия. А вие ми приличате на замъка Даммартен, който се пръсва от смях.

— Кълна се в брадавицата на баба ми, Жеан, стига сте дрънкали врели-некипели. Имате ли още пари?

— Господин ректор, никаква грешка няма, малката месарница, parva bucheria.

— Жеан, приятелю Жеан! Нали знаете, че съм определил среша на малката при моста Сен Мишел и че мога да я заведа само при Фалурдел, сводницата, която живее до моста. Трябва да й платя за стаята. Тази дърта мошеница с побелели мустаци няма да ми я даде на доверие. Жеан! Милост! Нима изпихме цялата кесия на кюрето? Не ви ли е останал нито един парижки дьоние?

— Съзнанието за добре прекараните часове е справедлива и сладка подправка за яденето.

— Ах, ненаситен търбух! Край на дрънканиците! Кажете, дяволе Жеан, останала ли ви е още някоя монета? Дайте, пусто да остане, иначе ще ви претършувам, макар и да сте прокажен като Йов и крастав като Цезар!

— Господине, улица „Галиаш“ излиза от едната страна на улица „Верьори“, а от другата на улица „Тисьорандьори“.

— Е да, драги ми Жеан, точно така, улица „Галиаш“, отлично. Но, за бога, елате на себе си! Трябва ми едно парижко су, и то не след седем часа.

Когато плъхът почне котки да яде,
градът Арас пред краля чело ще сведе:
и необятното море когато
замръзне и се вледени сред лято.
ще видите върху леда, прострян пред вас,
че ще излязат всички от Арас завчас.

— Ах ти, студент антихрист! Дано те удушат с червата на майка ти! — извика Феб и блъсна грубо пияния студент, който се изхлузи край стената и се строполи меко върху паважа на Филип-Август. С остатък от братско състрадание, което никога не напуща пияниците, Феб изтъркoли с крака си Жеан до една от „възглавниците за бедните“, които провидението винаги държи на разположение край всички улични камъни в Париж и които богаташите наричат презрително „купчина смет“. Капитанът настани главата на Жеан върху една полегата купчина кочани от зелки и хлапакът тутакси захърка с великолепен бас. Все още ядосан, капитанът избъбри на горкия заспал учещ:

— Ти си виновен, ако дяволът те отнесе с колата си!

И той се отдалечи.

Човекът с плаща, който продължаваше да го следи, се спря за миг над легналия студент, като че раздвоен и нерешителен. После въздъхна дълбоко и тръгна по следите на капитана.

И ние като тях ще оставим Жеан да спи под благосклонния поглед на звездите и ще тръгнем подире им, ако читателят няма нищо против.

Когато излезе на улица „Сент Андре дез-Арк“, капитан Феб забеляза, че някой върви подире му. Извивайки случайно поглед, той видя някаква сянка, която се местеше зад него по стените. Той се спря и сянката спря. Той тръгна отново и тя тръгна след него. Това не го разтревожи особено много. „Какво от това — каза си. — Нямам нито грош!“

Пред фасадата на колежа Отьон Феб се спря. Той бе започнал в този колеж учението си и по стар шегаджийски ученически навик не можеше да мине пред сградата, без да нанесе на статуята на кардинал Пиер Бертран, изваяна вдясно от портала, оскърблението, от което тъй горчиво се оплаква Приап в сатирата на Хораций: „Olim truncus eram ficulnus.“[2] Капитанът правеше това с такова настървение, че надписът: „Eduensis episcopus“[3] — се беше почти заличил. Той се спря прочее пред статуята като друг път. Улицата беше съвсем безлюдна. Докато пристягаше презрамките си, обърнал лице към вятъра, Феб видя, че сянката се приближава бавно към него, толкова бавно, че той успя да забележи, че е с плащ и с шапка. Като се приближи до него, тя се спря и застина неподвижно, по-неподвижно от статуята на кардинал Бертран. Но очите ѝ, пълни с неопределена светлина, каквато нощем излъчват котешките зеници, бяха устремени към Феб. Капитанът беше смел и съвсем не би се уплашил от крадец с кама в ръка. Но тази движеща се статуя, този вкаменен човек вледени кръвта му. Тогава из града се носеха слухове за някакъв монах привидение, който бродел нощем из парижките улици. Той смътно си припомни тези истории. Остана няколко минути вцепенен, после пръв наруши мълчанието, смеейки се пресилено.

— Господине, — обърна се той към сянката, ако — сте крадец, както предполагам, вие ми напомняте рибар, попаднал на орехова черупка. Аз съм потомък на разорено семейство, драги. Отбийте се по-добре встрани. В параклиса на този колеж се съхранява едно парче от Христовия кръст, обковано в сребро.

Ръката на сянката се подаде изпод плаща и се вкопчи в китката на Феб като нокти на орел. В същото време сянката заговори:

— Капитан Феб дьо Шатопер!

— Как, дявол да го вземе! Вие знаете името ми? — промълви Феб.

— Зная не само името ви — поде мъжът с плаща с гробовен глас. — Зная също, че тази вечер имате любовна среща.

— Да — отвърна смаян Феб.

— В седем часа.

— След четвърт час.

— У Фалурдел.

— Точно там.

— Сводницата при моста Сен Мишел.

— Да, моста на архангел Михаил, както го наричат в молитвите.

— Нечестивецо! — измърмори призракът. — С една жена, нали?

— Confiteor.[4]

— Която се казва…

— Смералда, — отвърна Феб весело.

Безгрижието му се бе възвърнало постепенно.

При това име призракът стисна яростно ръката на Феб.

— Капитан Феб дьо Шатопер, лъжеш!

Ако някой би могъл да види в този миг пламналото лице на капитана, буйния му скок назад, с който се изкопчи от клещите, които го държаха, гордия жест, с който посегна към дръжката на шпагата си, и мрачната неподвижност на човека с плаща пред неговия гняв, би се уплашил страшно. Сцената напомняше двубоя на Дон Жуан със статуята.

— Христос и сатаната са ми свидетели! Такива думи рядко стигат до ухото на един Шатопер! Не би се осмелил да ги повториш!

— Лъжеш — повтори студено сянката.

Капитанът скръцна със зъби. Той забрави в този миг всички суеверия, призраци, монаси привидения. Виждаше само мъжа и чуваше оскърблението му.

— А, така ли! — процеди той със задавен от ярост глас, измъкна шпагата, си и извика, заеквайки, защото човек се разтреперва не само от страх, но и от гняв:

— Тук! Незабавно! Хайде! Извадете сабята си! Ще се лее кръв на паважа!

Другият обаче не помръдна. Когато видя, че противникът му застава в отбранително положение и се готви да го нападне, той промълви:

— Капитан Феб, вие забравяте срещата си. — И в гласа му трепна горчива нотка.

Гневът на хора от рода на Феб прилича на кипнала супа с мляко, която спада от капка студена вода. Тези няколко думи бяха достатъчни, за да накарат Феб да отпусне сабята, която святкаше в ръката му.

— Капитане — продължи непознатият, — утре, другиден, след един месец след десет години ще ме намерите готов да ви прережа гърлото. Но идете най-напред на срещата си.

— Вярно — каза Феб, който сякаш търсеше начин да капитулира пред самия себе си, — приятно е да срещнеш в уговорения час и шпага, и жена, но не виждам защо трябва да пропусна едното заради другото, когато бих могъл да имам и двете.

И той пъхна шпагата си в ножницата.

— Идете на срещата си — продължи непознатият.

Господине — каза с леко смущение Феб — много ви благодаря за вашата любезност. Наистина и утре ще имаме време да направим илици и петелки на адамовите си костюми. Признателен съм ви, че ми давате възможност да прекарам още четвърт приятен час. Аз смятах да ви поваля във вадата и пак да стигна навреме при хубавицата, още повече, че е благовъзпитано да накараме жените да ни почакат при подобен случай. Но вие ми направихте впечатление на смелчага и е по-сигурно да отложим дуела за утре. Аз отивам впрочем на срещата си. Както знаете, тя е за седем часа. — при тези думи Феб се почеса по ухото — Ах, дявол да го вземе! Как забравих! Та аз нямам нито едно су, за да платя наема за бордея, а старата сводница ще го иска в предплата. Няма доверие в мен.

— Ето ви пари.

При тези думи Феб се почеса по ухото. — Ах, дявол да го вземе! Как забравих! Та аз нямам нито едно су, за да платя наема за бордея, а старата сводница ще го иска в предплата. Няма доверие в мене.

— Ето ви пари.

Феб усети студената ръка на непознатия, която плъзна в неговата голяма монета. Той не можа да се въздържи и я взе, като стисна ледената десница.

— Справедливи боже! — възкликна той. — Вие сте славно момче!

— Едно условие — каза мъжът. — Докажете ми, че вие имате право и че аз греша. Скрийте ме в някой ъгъл, откъдето да мога да видя, че жената е действително тази, чието име произнесохте.

— О, защо не! — отвърна Феб. — Ще взема стаята на света Марта, Вие ще можете да гледате колкото си искате от съседната „кучешка колибка“.

— Тогава да вървим — предложи призракът.

— На ваше разположение — каза капитанът — Не зная дали вие не сте самият дявол, но нека, бъдем добри приятели тази вечер. Утре ще се разплатя с вас — и със сабя, и с пари.

Те тръгнаха бързо. След няколко минути шумът на реката ги подсети, че са на моста Сен Мишел, отрупан по онова време с къщи.

— Ще въведа най-напред вас — каза Феб на спътника си. — После ще отида да доведа хубавицата, която навярно ме чака до Малкия Шатле.

Непознатият не отвърна, нищо, Откакто вървяха един до друг, той не бе промълвил нито дума. Феб се сиря пред една ниска врата и почука припряно. През цепнатините на вратата се появи светлина.

— Кой е? — извика фъфлещ глас.

— Кълна се в тялото господне! В главата господня! В червата господни! — закрещя капитанът.

Вратата се отвори тутакси и пред очите на двамата мъже застана старица със старовремска лампа в ръка. Треперливи и двете. Бабичката беше превита на две и облечена в парцали. Главата ѝ с малки очички под дрипавата забрадка се тресеше. Старицата бе цялата набръчкана — лицето, ръцете, шията. Устните ѝ бяха хлътнали навътре, около устата ѝ стърчаха кичури бели косми — същинска котешка муцуна. Вътрешността на бордея беше също така разкапана, както и собственицата му. Избелени с тебешир стени, черни греди на тавана, порутено огнище, паяжини по всички ъгли, куп разклатени маси и базкраки столчета по средата, едно мръсно дете, въргалящо се в пепелта, а в дъното — дървена стълба, която завършваше с капак на тавана. Когато се вмъкна в бърлогата, тайнственият спътник на Феб вдигна плаща си чак до очите. Междувременно капитанът, продължавайки да ругае като сарацин, побърза „да разиграе на слънце златното екю“, както казва нашият дивен Рение.

— Дайте ми стаята на света Марта — каза той.

Старицата започна да го ласкае като монсеньор и прибра екюто в едно чекмедже. Това беше монетата, която мъжът с черното наметало бе дал на Феб. Когато бабичката се обърна, рошавото дрипаво момченце се приближи чевръсто до чекмеджето, взе оттам екюто и сложи на негово място едно сухо листо, което откъсна от купчината съчки.

Старицата направи знак на двамата благородници — както ги нарече тя — да я последват и се качи по стълбата пред тях. Когато стигна до горния етаж, тя сложи лампата си върху един сандък и Феб, свикнал с разположението на къщата, отвори една врата, която водеше в тъмното килерче.

— Влезте тук, драги — каза той на другаря си. Човекът с плаща се подчини, без да отвърне нито дума.

Вратата хлопна зад него. Той чу, че Феб я затвори с резето и миг след това слезе със старицата по стълбата. Светлината изчезна.

---

[1] Недостоен е, който живее сред неприлични думи (лат.). Б. пр. ↑

[2] Някога бях маслинено дръвче (лат.). — Б. пр. ↑

[3] Отьонски епископ (лат.). — Б. пр. ↑

[4] Признавам (лат.). — Б. пр. ↑

VIII. УДОБСТВОТО НА ПРОЗОРЦИТЕ, ГЛЕДАЩИ КЪМ РЕКАТА

Клод Фроло — защото ние предполагаме, че читателят е по-умен от Феб и е разбрал, че в това приключение няма друг монах привидение освен самия архидякон, — Клод Фроло се придвижи пипнешком в тъмното скривалище, където го бе залостил капитанът. Това беше едно ъгълче, оставено от архитекта между покрива и вътрешната разделна стена. Вертикалното сечение на тази „кучешка колибка“, както я бе нарекъл Феб, би представлявало триъгълник. Впрочем нямаше нито прозорче, нито капандура и наклонената плоскост на покрива не позволяваше да се стои прав. Клод клекна в прахоляка и мазилката изхруптя под краката му. Главата му гореше. Той опипа около себе си с ръце и се натъкна на парче стъкло. Сложи го на челото си и хладината то поосвежи.

Какво ставаше в този миг в тъмната душа на архидякона? Само той и бог биха могли да знаят.

В какъв съдбоносен ред въставаха в мисълта му Есмералда, Феб, Жак Шармолю, младият му, тъй обичан брат, изоставен от него в калта, архидяконското му расо, доброто му име, изложено може би на гибел у Фалурдел, всички тези образи, всички тези представи? Не бих могъл да ви кажа. Едно е сигурно — тези мисли се преплитаха зловещо в съзнанието му.

Той чакаше от четвърт час. Струваше му се, че е остарял с четвърт век. Внезапно стъпалата на дървената стълба заскърцаха. Някой се качваше. Капакът се повдигна, показа се лампа. В проядената от червеи врата на скривалището му имаше широка цепнатина. Той долепи лице до нея. Така можеше да вижда всичко, което ставаше в съседната стая. Старицата с котешкото лице се подаде първа в отвора е лампа в ръка, после Феб, сучещ мустаците си, и най-сетне трето лице — изящната и хубава Есмералда. На свещеника му се стори, че тя изплува из земята като ослепително видение. Клод потрепера, очите му се забулиха, вените му забиха лудо. Всичко около него се въртеше и бучеше. Той не виждаше и не чуваше нищо. — Когато се опомни, Феб

и Есмералда бяха сами, седнали на дървения сандък до лампата, която осветяваше двете младежки лица и жалкия нар в дъното на таванската стаичка.

До нара имаше прозорче, през чието стъкло, издънено като паяжина, върху която е валял дъжд, прозираше къс небе и лупата, излегнала се в далечината върху ложе от меки облачета.

Девойката бе зачервена, тръпнеща, смутена. Дългите й сведени клепки засенчваха поруменелите й бузи. Офицерът, към когото тя не смееше да вдигне очи, сияеше. Тя чертаеше несъзнателно и с пленителна несръчност несвързани линии по сандъка, без да откъсва поглед от върха на пръста си. Краката й не се виждаха. Козичката бе клекнала върху тях.

Капитанът беше облечен много изящно. Яката и маншетите му бяха украсени богато е надиплени дантели — връх на елегантността по онова време.

Кръвта на отец Клод така силно напираше в слепите му очи, че той едва можеше да чува какво си говорят.

(Разговорите между влюбените са банални. Безконечно „обичам ви“. Музикална фраза, доста бедна и безцветна за равнодушния слушател, когато не е украсена с фиоритури. Но Клод не слушаше равнодушно.)

— О — казваше девойката, без да вдигне очи, — не ме презирайте, монсеньор Феб. Чувствувам, че не постъпвам хубаво.

— Да ви презирам ли, хубаво дете! — отвръщаше офицерът с благосклонна и изтънчена любезност. — Да ви презирам! Но защо?

— Задето доядох с вас.

— По този въпрос, хубавице, не сме на едно и също мнение. Не би трябвало да ви презирам, а да ви мразя.

Девойката го погледна ужасена.

Да ме мразите! Но какво съм сторила? Задето трябваше тъй дълго да ви моля.]

— Уви! — промълви тя. — Не исках, защото нарушавам обета си… Няма да успея да намеря родителите си… муската ми ще загуби своята сила. Но какво значение има това? Каква нужда имам сега от баща и майка?

Докато говореше така, тя гледаше капитана с големите си, влажни от радост и нежност черни очи.

— Дявол да ме вземе, ако разбирам нещо! — възкликна Феб.

Есмералда замълча за-миг, после от очите й се изплъзна сълза, а от устните й — въздишка, и тя промълви:

— О, монсеньор, аз ви обичам.

От младата девойка се излъчваше такова силно ухание на невинност, такова обаяние на непорочност, че Феб не се чувстваше много удобно край нея. Последните й думи обаче го насърчиха.

— Вие ме обичате! — каза възторжено той и хвана египтянката през кръста. Беше чакал само удобен момент.

Свещеникът забеляза жеста му и опита с крайчеца на пръста си острието на камата, която бе скрил на гърдите си.

— Феб — мълвеше циганката, отстранявайки кротко от колана си настойчивите ръце на капитана, — вие сте добър, великодушен, хубав. Вие ме спасихме, мене, нещастното, загубено в Бохемия дете. Отдавна, мечтаех за офицер, които ми спасява живота. Мечтаех за вас, преди да ви познавам, мой Феб, Моят, любим имаше хубава униформа като вас, благородно изражение и шпага. Вие се казвате Феб. Какво хубаво име. Обичам името ви, обичам шпагата ви, извадете шпагата си, Феб за да, я видя.

— Какво дете сте! — възкликна капитанът и извади с усмивка шпагата от ножницата.

Циганката погледна дръжката, острието, сиря се с пленително любопитство на вензела върху дръжката и целуна сабята.

— Ти си шпага на храбрец — й каза тя. — Обичам моя капитан.

Феб пак се възползува от случая, за да сложи на красивата наведена шия една целувка, която накара девойката да се изправи, алена като череша. Свещеникът скръцна със зъби в мрака.

— Феб — поде циганката, — оставете ме да ви говоря. Походете малко, за да ви видя в цял ръст и да чуя звъна на шпорите ви. Колко сте хубав!

Капитанът стана, за да й направи удоволствие, и й се скара с доволна усмивка:

— Но вие сте същинско дете! Ами я ми кажете, прелестно девойче, виждали ли сте ме в парадно облекло?

— Уви, не — отвърна тя.

— Виж, то е действително красиво.

Той седна отново до нея, но много по-близо от по-рано.

— Слушайте, миличка…

Египтянката го удари лекичко няколко пъти с хубавата си ръка по устата, жест, пълен с детинска игривост, грация и безгрижие.

— Не, не, няма да ви слушам. Обичате ли ме? Искам да ми кажете дали ме обичате.

— Дали те обичам, ангел мой! — възкликна капитанът и почти коленичи. — Тялото ми, кръвта ми, душата ми, всичко е твое, всичко е за тебе. Обичам те и никога не съм обичал друга освен тебе.

Капитанът толкова пъти бе повтарял тази фраза в не един подобен случай, че я изтърси на един дъх, без паметта да му измени нито веднъж. При това страстно обяснение циганката вдигна към мръсния таван, който изпълняваше функцията на небе, преливащия си от неземно блаженство поглед.

— О! — прошепна тя. — В такъв миг човек би трябвало да умре.

Феб обаче намери, че „мигът“ е много подходящ да си открадне още една целувка, която подхвърли на ново изпитание злочестия архидякон в неговия ъгъл.

— Да умре ли! — провикна се влюбеният капитан. — Какво говорите, прекрасно ангелче! Ами че точно в такъв миг трябва да се живее, в противен случай Юпитер е най-обикновен страхопъзльо! Да умреш в началото на нещо тъй сладко! Триста дяволи! Що за шега! Съвсем не е така. Слушайте, скъпа Симилар… Есменарда… Извинете, но името ви е толкова необикновено, сарацинско, че не мога да се оправя с него. То е като храсталак, в който всеки път се заплитам.

— Боже мой! — каза бедната девойка. — А пък аз си въобразявах, че името ми е хубаво тъкмо защото е необичайно. Но щом не ви харесва, бих предпочела да се наричам Готон.

— О, няма защо да се огорчавате за такава дреболия, миличка. Трябва да свикна с името ви, това е то. Щом го науча веднъж наизуст, ще върви от само себе си. Слушайте, значи, скъпа Симилар, обичам ви страстно. Обичам ви толкова много, че е просто невероятно. Знам едно девойче, което се пръска от яд…

— Кое? — прекъсна го ревнивото момиче.

— Какво ни засяга това? — каза Феб. — Обичате ли ме?

— О!… — отвърна тя.

— Добре! това е важното. Ще видите колко много ви обичам и аз. Нека този голям дявол Нептун ме набоде на вилата си, ако не ви

направя най-щастливото създание на света. Ще си намерим, някъде приятно жилище. Аз ще карам моите стрелци да дефилират под прозорците ви. Те всички са кавалеристи и се присмиват на стрелците на капитан Минков. Между тях има и копиеносци, я стрелци с лъкове, и топчии. Ще ви заведа на големите парижки паради кри складовете в Рюли. Великолепна гледка! Осемдесетхилядна въоръжена армия! Тридесет хиляди бели военни униформи, туники и ризници. Знамената на шестдесетте и седем занаятчийски цеха, знамето на съда, на сметната палата, на държавното съкровище, на Монетния двор. С една дума, дяволска свита! Ще ви заведа да видите лъвовете в кралския дворец, които са диви зверове. Всички жени обичат да ги гледат.

От известно време, потънала в омайните си мисли, девойката се унасяше от звука на гласа му, без да слуша смисъла на думите му.

— О, вие ще бъдете щастлива! — продължаваше капитанът и в същото време откопча неусетно колана на египтянката.

— Какво правите? — възкликна буйно тя. Това „принудително действие“ я изтръгна от унеса й.

— Нищо — отвърна Феб. — Казах само, че ще трябва да се разделите с това странно улично облекло, когато заживеете с мене.

— Когато бъда с тебе, мой Феб! — каза нежно девойката.

Тя пак млъкна и се замисли.

Насърчен от кроткостта й, капитанът обгърна талията й, без тя да се съпротиви, и почна да развързва безшумно корсажа на клетото дете, като така раздърпа нагръдника й, че задъханият свещеник зърна изпод тънкия воал хубавото голо рамо на циганката, закръглено и мургаво като луната, изплуваща из мъглата на хоризонта.

Девойката не се противеше. Тя като че ли не забелязваше какво прави Феб. Погледът на дръзкия капитан блестеше. Изведнъж тя се обърна към него.

— Феб — прошепна тя безкрайно влюбено, — научи ме на твоята вяра!

— На моята вяра! — извика капитанът и избухна в смях. — Аз да ви науча на моята вяра? Гръм и мълния! Че за какво ви е притрябвала моята вяра?

— За да се венчаем — отвърна тя.

Лицето на капитана изрази смесица от учудване, презрение, безгрижие и сладострастие.

— А, така ли? Нима ще се венчаем?

Циганката побледня и отпусна тъжно глава на гърдите си.

— Любов моя — нежно поде Феб, — какво значение имат всичките тия глупости? Голямо чудо, женитба! Нима човек обича по-малко, ако не е оплют с латински в свещеническата лавка?

И като продължаваше да говори най-нежно, той се приближаваше все по-плътно до египтянката, гальовните му ръце отново обгърнаха нежната гъвкава талия, погледът му се разпалвате все повече и всичко издаваше, че капитан Феб беше на прага на един от тия мигове, когато сам Юпитер върши толкова глупости, че добрият Омир е принуден да вика някой облак на помощ.

Отец Клод обаче виждаше всичко. Вратата беше направена от съвсем изгнили дъски от бъчва, между които погледът му на хищна птица се провираше свободно. Широкоплещестият свещеник с мургава кожа, обречен до този миг на строга монашеска непорочност, тръпнеше и пламтеше пред тази нощна сцена на любов и сладострастие. Младото, хубаво, полуразсъблечено момиче, изцяло във властта на пламенния младеж, вливаше разтопено олово във вените му. Невероятна буря бушуваше в него. Погледът му проникваше със сластна ревност под всяка разкопчана аграфа. Който би видял в този момент лицето на нещастника, долепено до проядените от червеи пречки, би помислил, че вижда тигър, гледаш от дъното на клетката си как чакал разкъсва газела. Зеницата му искреше като свещ през цепнатините на вратата.

Изведнъж Феб махна с рязко движение нагръдника на циганката. Клетата девойка, която стоеше бледа и замечтана, се сепна, уплашено. Тя се дръпна бързо от предприемчивия офицер и погледна пламнала, смутена и занемяла от срам голите си гърди и рамене. После скръсти своите хубави ръце върху гърдите си, за да ги прикрие. Както стоеше безмълвна и неподвижна, тя би приличала на статуята на срамежливостта, ако не бяха пламналите й бузи. Очите й бяха сведени.

Но като махна нагръдника, капитанът откри загадъчната муска, която тя носеше на шията си.

— Какво е това? — запита той и се възползува от този повод, за да се доближи до хубавото създание, което бе изплашил преди малко.

— Не я докосвайте! — извика циганката живо. — Тя ме закриля. Тази муска ще ми помогне да намеря семейството си, ако остана

достойна за него. О, оставете ме, капитане! Майко! Майко! Бедна моя майчице! Къде си? Помогни ми! Смилете се над мене, господин Феб! Върнете ми нагръдника!

Феб се отдръпна и каза хладно:

— О, тъй ли, госпожице! Виждам, че не ме обичате.

— Не те обичам ли? — извика горкото дете и увисна на шията на капитана, като го привлече да седне до него. — Аз ли не те обичам, мой Феб? Как можа да го кажеш лошо момче, за да разкъсаш сърцето ми? Добре, хайде! Вземи ме! Вземи всичко! Прави каквото щеш с мене. Аз съм твоя. Какво значение има муската? За какво ми е майка ми! Ти си моя майка, понеже те обичам. Феб, любими Феб, виждаш ли ме? Аз съм, погледни ме. Това малко момиче, което ти благоволяваш да не отблъснеш, което идва само при тебе. Душата ми, тялото ми, животът ми, цялата аз, всичко е твое, капитане. Добре, да не се венчаваме, щом не ти е приятно. Пък и какво представлявам всъщност аз? Жалко момиче от тинята, докато ти, мой Феб, си благородник. Хубава работа наистина! Благородник да се жени за улична танцьорка! Аз бях луда! Не, Феб, не, аз ще бъде твоя любима, твое развлечение, твое забавление, ще бъда твоя, когато пожелаеш, аз съм създадена за това. Нека бъда омърсена, презряна, обезчестена, какво от това? Но обичана от тебе в замяна. Ще бъда най-гордата и най-честитата от жените. А когато остарея и погрознея, Феб, когато няма да бъда вече достойна да ви обичам, монсеньор, вие ще приемете да ви слугувам. Други ще ви бродират ешарпи, а аз, слугинята, ще се грижа за тях. Ще ми позволявате да лъскам шпорите ви, да четкам униформата ви, да чистя ботушите ви. Наля, Феб, ще ми окажеш тази милост? А сега, вземи ме! Ето, Феб, всичко е твое, обичай ме само! Ние, египтянките, имаме нужда само от това — въздух и любов!

Докато казваше това, тя обвиваше с ръце шията на офицера, гледаше го отдолу нагоре умоляваща и усмихната, обляна в сълзи. Нежната й гръд се търкаше във вълнената дреха с груби ширити. Тя извиваше на колените му хубавото си полуголо тяло. Опиянен, капитанът залепи пламтящите си устни до прекрасните африкански рамене. Зареяла поглед в тавана, извърнала глава назад, девойката тръпнеше под целувката му.

Внезапно тя видя над главата на Феб друга глава — смъртнобледо пръстено лице с поглед на осъден, което се гърчеше

конвулсивно. А над лицето — вдигната ръка стискаше кама. Лицето и ръката на свещеника. Той бе счупил вратата и се бе озовал над тях. Феб не можеше да го види. Девойката се вкамени, вледенена и онемяла пред ужасното видение, като гълъбица, вдигнала глава точно когато ястребът надзърта в гнездото й с кръглите си очи.

Тя дори не извика. Видя как камата се спусна над Феб и се издигна отново димяща.

— Проклятие! — каза капитанът и падна.

Девойката загуби съзнание.

В момента, когато очите й помръкваха, когато всяко чувство у нея угасваше, й се стори, че нещо огнено докосна устните й — една целувка, по-изгаряща от нажеженото желязо на палача.

Когато се опомни, тя беше обкръжена от войници от нощната стража. Отнасяха капитана, потънал в кръв. Свещеникът беше изчезнал, прозорецът в дъното на стаята, който гледаше към реката, беше широко разтворен. Дигнаха от земята някакъв плащ, който предполагаха, че принадлежи на капитана, и тя чу да казват около нея:

— Тази магьосница убила с кама един офицер.

КНИГА ОСМА

I. ПРЕВЪРНАТОТО В СУХО ЛИСТО ЕКЮ

Гренгоар и целият Двор на чудесата бяха в смъртна тревога. Вече повече от месец никой не знаеше какво бе станало с Есмералда; египетският херцог и другарите му босяци бяха искрено натъжени, а Гренгоар скърбеше двойно повече, защото и козичката беше изчезнала заедно с нея. От онази вечер, когато циганката не се завърна, тя сякаш пропадна вдън земя. Всички търсения бяха напразни. Няколко шегаджии лъжеепилептици казаха на Гренгоар, че я били срещнали същата вечер около моста Сен Мишел с един офицер. Но нашият оженен по цигански обичай съпруг беше философ неверник, а освен това той знаеше по-добре от всеки друг до каква степен бе девствена жена му. Той бе имал възможност да прецени неопределимото въздържание, породено от съчетанието на силата на муската и непорочността на циганката, и беше изчислил математически съпротивлението на нейното целомъдрие, повдигнато на квадрат. Затова беше спокоен в това отношение.

Именно поради тази причина той не можеше да си обясни изчезването на Есмералда. И дълбоко тъгуваше. Би отслабнал дори, ако въобще можеше да отслабне повече. Той беше изоставил всичко, дори литературните си занимания, дори голямото си съчинение „De figuris regularibus et irregularibrs“[1], което възнамеряваше да отпечата при първа материална възможност. Защото просто бълнуваше за книгопечатане, откакто бе видял „Didascalon“ or Юг дьо Сен Виктор, напечатан със знаменитите букви на Вендьолен дьо Спир.

Един ден, когато минаваше печално пред Турнел, където се разглеждаха обикновено криминални дела, той забеляза голяма навалица, пред една от вратите на съда.

— Какво става? — попита той един млад мъж, който излизаше оттам.

— И аз не зная, господине — отвърна младежът. — Казват, че съдели някаква жена, която убила един жандарм. Понеже, както изглежда, в цялата тази работа имало и магия, намесили са се епископът и духовният съд и моят брат, жозаският архидякон, ден и

нощ кисне тук. И ето аз исках да му кажа нещо, но не можах да се добера до него поради тълпата. А това ми е страшно неприятно, защото имам нужда от пари.

— Съжалявам, господине — каза Гренгоар, — с удоволствие бих ви заел, но ако джобовете му са съдрани, то съвсем не е от тежестта на монетите.

Той не се осмели да каже на младежа, че познава брат му, архидяконът, когото не бе потърсил след сцената е църквата, и тази небрежност го караше да се чувствува неудобно.

Студентът отмина, а Гренгоар тръгна след тълпата, която се качваше по стълбата към заседателната зала. Той смяташе, че криминалните процеси най-добре разсейват тъгата, защото обикновено съдиите са забавни и глупостта си. Хората, с които се бе смесил, вървяха един до друг, без да разговарят. След бавно и досадно тъпчене по един безкраен тъмен коридор, който лъкатушеше из палатата като храносмилателен канал на старата сграда, той стига до ниска вратичка, водеща в зала, която можа да разгледа над главите на вълнуващата се тълпа благодарение на високия си ръст.

Обширната зала бе тъмна и затова изглеждаше още неголяма. Свечеряваше се. Дългите остросводести прозорци пропущаха само бледа светлина, която угасваше, преди да стигне до кръстосаните греди на тавана, пищно украсени с резби, чиито многобройни фигури сякаш се движеха неясно в мрака. Тук-таме по масите бяха запалени вече няколко свещи, които осветяваха ниско наведените над книжата глави на писарите. Тълпата изпълваше предната част на залата, Вдясно и вляво зад масите стояха представителя на съдийското съсловие. А, в дъното на една естрада — много съдии, чиито последни редици тънеха з мрак. Неподвижни, зловещи лица. Стените бяха осеяни с хиляди хералдически лилии. На стената зад съдиите се различаваше смътно голямо разпятие. Из цялата зала стърчаха копия и алебарди и светлината на свещите запалваше огнени точки по върховете им.

— Господине — попита Гренгоар един от съседите си, — кои са всички тия господа, наредени в дъното като прелати на църковен събор?

— Господине — отвърна съседът му, — вдясно са съветниците от съдебната палата, а вляво — съветниците от следствения отдел. Низшите чинове, облечени в черно, а висшите — в червено.

— Ами оня облян в пот дебел шишко, който е седнал над всички?

— Той е господин председателя.

— А овните зад него? — продължи да разпитва Гренгоар. Както вече казахме, той не обичаше съдебното съсловие. Може би още го беше яд на съдебната палата след злополучното му драматично проявление.

— Разните докладчици на кралския съд.

— Ами глиганът пред него?

— Протоколчикът на съда. — А крокодилът вляво?

— Метр Филип Льолие, извънреден кралски прокурор.

— А тлъстият черен котарак вдясно?

— Метр Жак Шармолю, кралски прокурор в духовния съд, заедно с членовете на този съд.

— Още един въпрос, господине — каза Гренгоар, — какво търсят всички тия почтени люде?

— Съдят.

— Съдят ли? Но аз не виждам обвиняем?

— Една жена, господине. Не можете да я видите. Тя е обърната с гръб към нас и е скрита от тълпата. Вижте, тя е ей там, при групата стражи с алебарди.

— Коя е тази жена? — попита Гренгоар. — Не знаете ли как се казва?

— Не, господине, и аз току-що дойдох. Предполагам само, че става дума за магьосничество, понеже и духовният съд присъствува на процеса.

— Така ли? — каза нашият философ. — Сега ще видим как всички тия съдийски роби ще ядат човешко месо. Няма що, зрелище и половина!

— Господине — забеляза съседът, — не намирате ли, че метр Жак Шармолъо има съвсем кротко изражение?

— Хм! — отвърна Гренгоар. — Нямам особено доверие в кротки физиономии със свити ноздри и тънки устни.

Но окръжаващите зашъткаха на двамата събеседници да млъкнат. Искаха да чуят едно важно показание.

— Господа съдии — говореше в средата на залата някаква старица, чието лице така се губеше под дрехите ѝ, че тя изглеждаше

като куп ходещи парцали, — господа съдии, това, което ще ви кажа, е също така вярно, както е вярно, че аз съм Фалурдел, че живея от четиридесет години при моста Сен Мишел, че плащам редовно всички такси, данъци и налози, че къщата ми се намира срещу дома на Тасен-Каяр, бояджията, от горната страна на реката. Жалка старица сега, хубава девойка някога, господа съдии! Не щеш ли, преди известно време ми казаха: „Фалурдел, недей да въртиш много чекръка си вечер, дяволът обича да реше с рогата си хурките на бабичките. Нима не знаете, че монахът привидение, който лани бродеше край Тампъл, се явява сега в Сите? Пазете се, Фалурдел, да не би да потропа на вратата ви!“ Една вечер, както си предях на чекръка, някой потропа на вратата ми. Питам кой е. Отвръщат ми с проклятие. Отварям. Влизат двама мъже. Единият черен такъв, а с него един хубав офицер. На черния само очите се виждаха — два въглена. Останалото бе скрито под плащ и шапка. Ето че ми казват: „Стаята на света Марта“. Това е стаята ми на горния етаж, господа, най-чистата. Дават ми едно екю. Прибирам екюто в чекмеджето и си казвам: „Утре ще купя шкембе и черва от месарницата на улица «Глориет».“ Качваме се. Пристигаме горе и докато се обърна, черният изчезна. Това ме учуди не малко. Офицерът, който беше хубав като знатен благородник, слиза с мене. Излиза. Докато изпреда четвърт чиле, ето го, че се връща с една хубава девойка, същинска кукличка, която би блестяла като слънце, ако имаше нещо на главата си. Тя водеше със себе си козел, голям козел, не помня дали беше черен, или бял. Това ме накара да се усъмня. Момичето не ми влиза в работата, но козелът!… Не обичам тия брадати и рогати животни. Същински мъже. А освен това миришат на дяволско сборище. Но аз, разбира се, нищо не казвам. Нали съм получила екюто. Права съм, нали, господин съдия? Придружих девойката и капитана до горната стая и ги оставям сами, тоест с козела. А самата аз слизам отново и пак почвам да преда. Трябва да ви кажа, че моята къща е двуетажна и задната й страна гледа към реката, както всички къщи от моста. Прозорците на партера и първия етаж са към водата. Та аз, значи, си предях. Не знам защо все ми беше в главата монахът привидение — сигурно козелът ме подсети за него, пък и красивото момиче беше много странно облечено. Изведнъж чувам горе писък, стъклото изпращя, прозорецът се отвори. Изтичвам на моя прозорец, който е отдолу, и нещо тъмно прелита край мене и цапва във водата.

Призрак, облечен като свещеник. Имаше луна. Аз видях много ясно. Той заплува към Сите. Тогава, цялата разтреперана, извиках стражите. Господата от нощната стража влязоха и понеже не разбраха в първия момент за какво ги викам, а бяха пийнали, взеха, че ме набиха. Аз им обясних. Качваме се. И какво намираме? Бедната ми стая цялата в кръв, капитанът проснат на земята с кама в гърлото, момичето се прави на умряло, а козелът се ежи срещу нас. „Отлично — казах си, — най-малко две седмици ще трябва да мия пода, да търкам, стържа, цяла напаст!“ Отнесоха офицера, горкият младеж! И момичето, цялото раздърпано. Чакайте, най-неприятното е, че когато на другия ден пожелах да взема екюто, за да купя шкембе, намерих на мястото му едно сухо листо.

Старицата млъкна. Ропот на ужас пробягна сред тълпата.

— Призрак, козел, всичко мирише на магия — каза някой до Гренгоар.

— Ами сухото листо? — обади се друг.

— Няма съмнение — забеляза трети. — Тя сигурно е магьосница и се е наговорила с монаха привидение, за да обира офицерите.

Дори самият Гренгоар беше склонен да признае, че тази страшна история е правдоподобна.

— Жено на име Фалурдел — тържествено попита председателят, — имате ли да кажете още нещо на съда?

— Не, монсеньор — отвърна старицата, — само че в доклада са нарекли къщата ми изкривена и воняща колиба, което е много оскърбително. Всички къщи край моста не са кой знае колко угледни, защото са претъпкани с хора но все пак и касапите живеят в тях, а те са заможни хора, оженени за хубави и много чие in жени.

Кралският адвокат, когото Гренгоар оприличи на крокодил, стана от мястото си.

— Достатъчно — каза той. — Моля господата да имат предвид, че у обвиняемата е била намерена кама. Жено на име Фалурдел, носите ли сухото листо, в което се е превърнало златното екю, дадено ви от сатаната?

Да, монсеньор, намерих го. Ето го — отвърна тя. Един пристав предаде сухото листо на крокодила, който поклати зловещо глава и го додаде на председателя, който от своя страна го препрати на кралския прокурор от духовния съд. По този начин листото обходи залага.

— Листо от бреза — каза метр Жак Шармолю. — Още една улика в магьосничество.

Един съветник поиска думата.

— Свидетелко, с вас са се качили двама мъже. Черният, който изчезнал пай-напред и после заплувал в свещенически дрехи по Сена, и офицерът. Кой от двамата ви даде екюто?

Старицата се замисли за миг и отвърна:

— Офицерът.

Тълпата зашумя.

„Аха! — помисли си Гренгоар. — Ето нещо, което ме кара да се съмнявам в цялата тази история“.

В това време извънредният кралски прокурор метр Филип Льолие взе думата.

— Припомням на господа, съдиите, че в писмените си показания, дадени в леглото му, убитият офицер заявява, че в момента, когато черният човек се приближил до него, му се мяркала смътно мисълта, че това е може би монахът привидение, и добави, че призракът много настоявал той да се срещне с обвиняемата, и когато той, капитанът, му казал, че няма пари, черният му дал екюто, с което офицерът е платил на Фалурдел. Следователно екюто е дяволска монета.

Този убедителен довод разсея, както изглежда, съмненията на Гренгоар и на останалите скептици в залата.

— Господа, вие имате всички документи по делото — каза, сядайки, прокурорът — и можете да обсъдите показанията на Феб дьо Шатопер.

При това име обвиняемата стана. Главата й се показа над тълпата. Гренгоар позна ужасен Есмералда.

Тя беше бледа. Тъй изящно сплетените й по-рано коси, отрупани със сребърни парички, падаха безредно по раменете й. Устните й бяха посинели. Хлътналите й очи вдъхваха страх. Уви!

— Феб! — промълви унесено тя. — Къде е той? О, господа, преди да ме убиете, кажете ми, моля ни се, кажете ми дали още е жив!

— Млъкнете, жено! — отвърна председатели! на съда. — Това няма нищо общо е делото.

— О, смилете се! Кажете ми дали е жив! — повтори тя, склучвайки хубавите си отслабнали ръце. Веригите се плъзнаха със звън край роклята й.

— Е добре — отвърна сухо прокурорът. — Той е на смъртно легло. Доволна ли сте?

Нещастницата се отпусна на ниската скамейка, без да каже нито дума, със сухи очи, бяла като восъчна статуя.

Председателят се наведе към един човек, седнал в краката му, с обшита със злато шапка и черна роба, който носеше верижка на шията си и държеше жезъл в ръка.

— Разсилен, въведете втората обвиняема.

Всички погледи се извърнаха към малката вратичка, който се отвори и пропусна — за голямо вълнение на Гренгоар — малка, хубава козичка с позлатена рогца и копита.

Изящното животно се спря за миг на прала и протегна шия, като че ли, застанало на ръба на някоя скала, то оглеждаше обширния кръгозор под себе си. Изведнъж козичката съзри циганката и прескачайки една маса над главата на един писар, се озова в коленете й. После легна гальовно в краката на господарката си, очаквайки ласка или дума. Но обвиняемата продължаваше да стои неподвижно и дори не погледна бедната Джали.

— Ето ти на!… Ами че това е същото отвратително животно! — каза Фалурдел. — Отлично ги разпознах и двете!

Жак Шармолю взе думата.

— Ако е угодно на господа съдиите, ще пристъпим към разпита на козата.

Тя действително беше втората обвиняема. По онова време не беше рядко явление процес за магьосничество възбуден срещу животно. В съдебните протоколи през 1466 година се среща между другото една интересна подробност във връзка с разноските по процеса срещу Жийе-Сулар и неговата свиня, „екзекутирани заради злочинствата им в Корбей“. В тези разноски са включени и парите, дадени за изкопаване на ямата, в която е била заровена свинята, и петстотинте връзки подпалки, купени от пристанището Морсан, и трите пинти[2] вино и хляб — последното ядене на осъдения, братски разделено с палача, — и дори сумата, изразходвана за пазене и хранене на свинята в продължение на единадесет дни, по осем парижки дьоние на ден. Някога дори са отивали още по-далече. Постановленията на Карл Велики и Луи Благочестиви предвиждат тежки наказания за огнените призраци, които се осмеляват да се появяват във въздуха.

Междувременно прокурорът на духовния съд се провикна:

— Ако дяволът, който се е вселил в тази коза и е устоял досега на всички заклинания, упорствува в злодеянията си и продължава да заплашва с тях съда, предупреждаваме го, че ще бъдем принудени да искаме за него бесилка или клада.

Гренгоар се обля в студена пот. Шармолю взе от една маса баското дайре на циганката, поднесе го по особен начин на козичката и я попита:

— Колко е часът?

Козичката го погледна с умния си поглед, вдигна позлатеното си копитце и удари седем пъти. Беше действително седем часът. Тръпка на ужас пробягна из залата.

Гренгоар не можа да се сдържи.

— Тя се погубва! — извика високо той. — Нима не виждате, че не си дава сметка какво прави?

— Тихо, вие там, селяците в дъното на залата! — сопна се сърдито разсилният.

Посредством същите особени движения с дайрето Жак Шармолю успя да накара козичката да направи всички други различни номера — да каже деня, месеца и прочее, — на които нашият читател е бил вече свидетел. По силата на една оптическа измама, свойствена на съдебните следствия, същите зрители, които може би неведнъж бяха ръкопляскали по кръстопътищата на невинните хитрини на Джали, се ужасяваха от тях сега под сводовете на съдебната палата. Козичката беше несъмнено самият сатана.

Работата се влоши, когато кралският прокурор изпразни върху плочите на пода кожената торбичка, пълна с букви, която Джали носеше на шията си, и козичката състави с крачето си от пръснатата азбука съдбоносно име „Феб“. Магията, на която бе жертва капитанът, се стори на всички неопровержимо доказана, и в очите на присъствуващите циганката, прелестната танцьорка, която толкова пъти бе омайвала минувачите с миловидността си, се превърна в ужасна вещица.

Впрочем тя не даваше ни най-малък знак на живот. Нито изящните движения на Джали, нито заплахите на съда, нито глухите проклятия на слушателите, нищо не стигаше вече до съзнанието ѝ.

За да я накарат да дойде на себе си, трябваше един сержант да я разтърси безмилостно, а председателят на съда да повиши тържествено глас:

— Девойко, вие сте от циганската раса, която открай време се занимава с магии. През нощта на 29, миналия месец, март, ведно с омагьосаната коза, подведена под отговорност в същото дело, и при съдействието на пъклените сили вие сте убили посредством магии и всевъзможни способи един капитан от кралските стрелци, Феб дьо Шатопер. Още ли отричате?

— О, ужас! — възкликна девойката, закривайки лице с ръце. — О, мой Феб! Та това е същински ад!

— Продължавате ли да отричате? — попита студено председателят.

— Да, отричам! — каза тя със зловещ глас и се изправи. Очите й хвърляха искри.

Председателят продължи невъзмутимо:

— Как обяснявате тогава фактите, които говорят против вас?

— Аз вече казах — отвърна тя с прекъснат от вълнение глас. — Не зная. Един свещеник. Един свещеник, когото не познавам. Прокълнат свещеник, който ме преследва.

— Точно така — поде съдията. — Монахът привидение. — О, господа съдии! Имайте милост! Аз съм само едно бедно момиче…

— От Египет — добави съдията.

Метр Жак Шармолю взе думата и каза благо:

— Като вземем предвид прискърбното упорство на обвиняемата, предлагам да бъде подложена на изтезание.

— Съдът е съгласен — заяви председателят. Нещастницата се разтрепера от глава до пети.

Тя стана въпреки това по заповед на стражата и се отправи с доста твърди стъпки към една малка вратичка. Жак Шармолю и членовете на духовния съд вървяха пред нея. Клетата циганка бе обградена от два реда стражи. Вратичката тутакси се отвори пред нея и после пак се затвори. Тя се стори на Гренгоар като страшна паст, която погълна девойката.

Когато циганката изчезна, в залата се разнесе жално блеене. Малката козичка плачеше.

Заседанието бе преустановено. Един от съветниците забеляза, че господа съдиите били уморени и ще стане много късно, ако чакат края на изтезанието, но председателят отговори, че съдията трябва да знае да се жертвува в името на своя дълг.

— Ах, гази омразна хубостница! — каза един стар съдия. — Защо трябваше да кара да я изтезават, преди да сме вечеряли!

---

[1] „За правилните и неправилни (стилни) образи“ (лат.) Б.пр. ↑

[2] Стара мярка за вместимост, равняваща се на 0,93 л. — Б. пр. ↑

II. ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ИСТОРИЯТА ЗА ЕКЮТО, ПРЕВЪРНАТО В СУХО ЛИСТО

Неотлъчно обкръжена от зловещата си свита, Есмералда се изкачи и слезе по разни стълби из коридорите на съдебната палата, където беше толкова тъмно, че горяха свещи посред бял ден. Съдебните пристави я блъснаха в една зловеща стая. Това беше кръгло помещение в приземния етаж на една от дебелите кули, които и днес още стърчат над пласта модерни сгради, с които новият Париж е затрупал стария, тази гробница нямаше прозорци и единственият ѝ отвор беше ниска, обкована в желязо тежка вратичка. В нея бе достатъчно светло. Сред дебелата стена бе издълбана пещ, в която гореше буен огън, чиито червени отблясъци изпълваха подземието и затъмняваха светлината на жалката свещ, закрепена в един ъгъл. Желязната решетка, служеща за вратичка на пещта, бе вдигната в тези момент и в отвора на пламтяща паст, ярко очертана върху тъмната стена, се виждаше само долният край на пречките ѝ, напомнящи остри и редки черни зъби. Самата пещ пък напомняше приказен дракон, бълващ пламъци. На светлината на огъня затворничката видя навред из стаята, разни страшни уреди, за чиято употреба нямаше представа. По средата, върху съвсем ниско легло бе проснат кожен дюшек. Над него висеше каиш с тока, прикрепен за медна халка, захапана от зъбите на тъпоносо чудовище изваяно в центъра на свода. Клещи, щипци, широки, подобни на палешници железа бяха пъхнати в пещта и се нажежаваха едни връз други върху жаравата. Кървавите отблясъци на огъня осветяваха пръснатите из цялата стая какви ли не злокобни инструменти.

Тази преизподня носеше най-обикновеното име „стая за разпити“.

Пиера Тортьорю, заклетият палач, се беше отпуснал небрежно на дюшека. Помощниците му, две джуджета с квадратни лица, с кожени престилки и платнени панталони, обръщаха нажежените железа върху жаравата.

Клетата девойка напразно се опитваше да си вдъхне смелост. Още с влизането си в стаята тя бе обхваната от непреодолим ужас.

Стражите на съда застанаха от едната страна, а свещениците от духовния съд — от другата. В единия ъгъл имаше писалище, зад което седеше писар.

Метр Жак Шармолю се приближи до циганката със свойствената си блага усмивка.

— И така, скъпо дете, все още ли продължавате да отричате?

— Да — отвърна тя с угаснал вече глас.

— В такъв случай — поде Шармолю — ще ни бъде много неприятно, но ще трябва да ви разпитаме по-настойчиво, отколкото бихме желали. Благоволете да седнете на това легло. Метр Пиера, направете място на госпожицата и затворете вратата.

Пиера стана неохотно.

— Ако затворя вратата — каза той, — огънят ми ще угасне.

— Добре тогава, драги, оставете я отворена.

Есмералда обаче продължаваше да стои права. Това кожено легло, на което се бяха гърчили толкова клетници, беше зловещо. Обзета от смъртна уплаха, тя се вледени до мозъка на костите си. Стоеше, загубила ума и дума, извън себе си от ужас. По един знак на Шармолю двамата помощници я грабнаха и я поставиха да седне на леглото. Те не ѝ причиниха никаква болка, но само при допира с тях и с кожения дюшек тя почувствува, че цялата ѝ кръв се оттегля от сърцето ѝ. Обходи с блуждаещ поглед стаята. Стори ѝ се, че всички уродливи изтезателски уреди оживяват и се запътват към нея от всички страни, за да запъплят по тялото ѝ, да я захапят и защипят. В сравнение с инструментите, които бе виждала дотогава, те бяха като прилепи, стоножки и паяци сред птици и други насекоми.

— Къде е лекарят? — попита Шармолю.

— Тук съм — отвърна една черна роба, която девойката не беше още забелязала.

По тялото ѝ полазиха тръпки.

— Госпожице — прозвуча отново престорено благият глас на прокурора от духовния съд, — за трети път ви питам, продължавате ли да отричате престъплението, в което сте обвинена?

Този път тя само кимна отрицателно с глава. Гласът ѝ измени.

— Отричате? — каза Жак Шармолю. — Е, няма що, много ми е неприятно, но ще трябва в такъв случай да изпълня служебния си дълг.

— Господин кралски прокурор — каза грубо Пиера, — с какво ще започнем?

Шармолю се поколеба за миг, озадачен като поет, който търси рима.

— С ботинката.

Злочестата девойка се почувства така напълно изоставена от бога и от хората, че склони глава на гърдите, безжизнена и съвършено отпаднала.

Палачът и лекарят пристъпиха едновременно към нея. В същото време двамата помощници почнаха да ровят в отвратителния си арсенал.

При дрънкането на зловещите железа нещастното дете трепна като мъртва жаба, през която прокарват ток.

— О! — прошепна тя тъй тихо, че никой не я чу. — О, мой Феб!

После пак застина, неподвижна и безмълвна като мрамор. Тази гледка би трогнала всяко друго, само не съдийско сърце. Като че ли сам сатаната разпитваше под кървавочервения вход на ада една злочеста грешна душа. Нима в нещастното тяло на това нежно и крехко създание щеше да се впие зловещият мравуняк от триони, колела, триножници, нима то щеше да бъде предоставено на клещите и на грубите лапи на палачите? Клето просено зрънце, което човешкото правосъдие се готвеше да смели под чудовищните воденични камъни на своята инквизиция.

През това време мазолестите ръце на помощниците на Пиера Тортьорю разголиха грубо прелестното краче с изящен глезен, което толкова пъти бе омайвало хората по кръстопътищата на Париж със своята хубост и грация.

— Жалко — промълви палачът, разглеждайки неговите изящни и нежни очертания.

Ако архидяконът присъстваше, той сигурно щеше да си спомни в този миг своя символ за паяка и мухата. Скоро злочестата девойка видя през спусналата се пред очите й мъгла, приближаващата се ботинка. Обкованите с желязо дъски пристегнаха крака ѝ и той изчезна под страшния уред. Тогава ужасът я накара да се опомни.

— Махнете това ужасно нещо! — извика тя буйно и се изправи цяла разрошена. — Милост!

Девойката понечи да стане от леглото, за да се хвърли в краката на кралския прокурор, но кракът й бе приклещен в тежкия уред от дъбови дъски с желязна обковка и тя падна отмаляла над ботинката, като пчела с оловни крила.

По знак на Шармолю отново я положиха на леглото и две грамадни ръце прикрепиха на нежната й талия каиша, който висеше от свода.

— За последен път ви питам, признавате ли деянията, в които сте обвинена? — попита Шармолю с все същото невъзмутимо добродушие.

— Невинна съм.

— Тогава, госпожице, как обяснявате обстоятелствата, които ви уличават?

— Уви, монсеньор, и аз не зная!

— Значи отричате?

— Всичко!

— Почвайте! — каза Шармолю на Пиера.

Пиера обърна ръчката на скрипеца, ботинката се затегна и нещастницата нададе писък, какъвто нито един човешки език не е в състояние да изрази.

— Спрете — каза Шармолю на Пиера. — Признавате ли? — обърна се той към египтянката.

— Всичко! — извика злочестата девойка. — Признавам! Признавам! Милост!

Тя не беше проверила силите си, когато реши да се подложи на изтезанието. Бедно дете, чийто живот до този момент бе тъй безгрижен, тъй сладък, тъй приятен! Първата болка го сломи.

— Човеколюбието ме принуждава да ви кажа — забеляза кралският прокурор, — че след това признание ви очаква смърт.

— Тя ми е едничката надежда! — прошепна девойката и падна примряла върху коженото легло, превита на две, увиснала на ремъка, закопчан на гърдите й.

— Хайде, хубавице моя, съвземете се малко — каза метр Пиера и я повдигна. — Приличате на златния овен, който виси на шията на Бургундския херцог.

Жак Шармолю повиши глас:

— Писарю, пишете! Циганска девойко, признавате ли участието си в дяволските трапези, оргии и магии ведно със зли духове, вещици и вампири? Отговорете!

— Да — каза тя тъй тихо, че думите й се сляха с диханието й.

— Признавате ли, че сте виждали овена, който се появява в облаците по заповед на Велзевул, за да свика демонското сборище, и който е видим само за магьосниците?

— Да.

— Признавате ли, че сте се покланяли на главите на Бафомет, тези отвратителни идоли на тамплиерите?

— Да.

— Че сте били в постоянно сношение с дявола посредством една вярна коза, също привлечена в процеса?

— Да.

— Признавате ли най-сетне, че с помощта на демона и на призрака, наричан от простолюдието монаха привидение, сте ранили и убили през нощта на двадесет и девети март един капитан на име Феб дьо Шатопер?

Тя вдигна към съдията големите си, безизразни очи и отвърна сякаш машинално, без да трепне, нито да се запъне:

— Да.

Явно беше, че всичко в нея бе скършено.

— Пишете, писарю! — каза Шармолю. После той се обърна към изтезателите.

— Отвържете затворничката и я върнете в залата. Когато „събуха“ обвиняемата, кралският прокурор при духовния съд разгледа крака й, още изтръпнал от болката.

— Няма нищо страшно! — каза той. — Извикахте навреме. Пак ще можете да танцувате, хубавице!

После той се обърна към колегите си от духовния съд:

— Най-сетне правосъдието откри истината! Какво облекчение, господа! Госпожицата трябва да признае, че се отнесохме към нея с възможно най-голяма мекост.

III. КРАЙ НА ИСТОРИЯТА ЗА ЕКЮТО, ПРЕВЪРНАТО В СУХО ЛИСТО

Когато се върна бледа и накуцваща в съдебната зала, циганката бе посрещната с всеобщ шепот на задоволство. От страна на зрителите — задоволено нетърпение, каквото се изпитва в театъра към края на последния антракт. От страна на съдиите — надеждата, че скоро ще вечерят. Малката козичка също изблея радостно. Тя пожела да изтича при господарката си, но я бяха вързали за пейката.

Беше се съвсем стъмнило. Понеже не бяха запалили други свещи, залата бе тъй слабо осветена, че дори стените не се виждаха. Здрач обвиваше всички предмети като в мъгла. Из нея едва изплуваха няколко апатични съдийски лица. Срещу тях, в другия край на дългата зала, се виждаше една неясна бяла точка, която се открояваше на тъмния фон — обвиняемата.

Тя се бе довлякла до мястото си. Когато Шармолю се настани величествено на своето място, той седна, после стана повторно и каза, сдържайки задоволството от успеха си:

— Обвиняемата призна всичко.

— Циганко — поде председателят, — вие сте признали, че сте омагьосали, блудствували и убили Феб дьо Шатопер?

Сърцето ѝ се сви. Хълцанията ѝ се разнесоха в мрака.

— Признавам всичко, което ви е угодно — отговори тихо тя. — Убийте ме само по-скоро!

— Господин кралски прокурор при духовния съд — каза председателят, — съдът е готов да изслуша обвинението ви.

Метр Шармолю разгърна една дебела тетрадка и почна да чете с много жестове и с пресилена изразителност, присъща на съдебните пледоарии, една реч на латински, в която всички доказателства по процеса се градяха на цицероновски перифрази, подкрепени с цитати от Плавт, неговия любим автор на комедии. Съжаляваме, че не ни е възможно да предложим на читателите това забележително произведение. Авторът го четеше с удивително усърдие. Не бе прочел

още увода, а пот изби по челото му и очите му изскочиха от орбитите си.

Внезапно посред един дълъг пасаж той прекъсна четенето и погледът му, обикновено доста благ и дори доста глупав, започна да мята мълнии.

— Господа — възкликна той (този път на френски, защото това го нямаше в тетрадката), — сатаната е толкова много замесен в тази история, че и сега присъствува на разискванията ни и се гаври с тяхната тържественост. Вижте!

И той показа с ръка козичката, която, гледайки жестовете на Шармолю, помисли, че е напълно уместно да му подражава, и клекнала на задните си крака, възпроизвеждаше добросъвестно с предните си крака и с брадичката си патетичната пантомима на кралския прокурор при духовния съд. Ако си спомняте, това бе един от най-симпатичните ѝ номера. Това произшествие, това последно „доказателство“ направи огромно впечатление. Вързаха краката на козичката и кралският прокурор поде нишката на красноречието си.

Речта му продължи дълго, но завършекът беше възхитителен. Ето последната фраза. Трябва да прибавите само пресипналия глас и задъханите ръкомахания на метр Шармолю.

— Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam al-tam et bassam justitiam in ilia hac intemerata Civita’tis insula, tenore preasentium declaramus nos requirere, primo, aliquandarn pecuniariam indemnitatem, secundo, amendationem honorabilem ante portalium maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis, tertio, sententiam in virtute cuius ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgarier dicto „Гревски“ seu in insula exeunte in fluvio Sequanae, juxta pointam jardini regalis, executatae sint.[1]

Той сложи шапката на главата си и седна.

— Ehen! — въздъхна Гренгоар съкрушен. — Bassa latinitas![2]

Тогава близо до обвиняемата се надигна друг мъж в черна роба. Беше нейният адвокат. Главните съдии почнаха да шумят.

— Бъдете кратък, защитнико — каза председателят.

— Господин председателю — отвърна адвокатът, — понеже повереницата ми призна престъплението си, аз искам да кажа само едно на господа съдиите. Текстът на салическия закон гласи: „Ако

някоя магьосница е изяла човек и признава престъплението си, тя ще плати глоба осем хиляди дьоние или двеста златни су.“ Нека почитаемият съд осъди доверителката ми на глоба.

— Този текст е отменен — забеляза извънредният кралски адвокат.

— Nego[3] — възрази адвокатът.

— Да гласуваме — предложи един съветник. — Престъплението е доказано, а освен това е вече много късно.

Гласуваха, без да излизат от залата. Съдиите „гласуваха“ със сваляне на шапките си. Те бързаха. В мрака се виждаше как свалят един след друг шапки при зловещия въпрос, който им задаваше съвсем тихо председателят. Клетата обвиняема като че ли ги гледаше, но замъглените й очи не виждаха нищо.

След, това писарят почна да пише. Накрая той подаде на председателя дълъг пергамент.

Тогава нещастницата чу, че тълпата се раздвижи, дръпнаха копия и един леден глас произнесе:

— Циганко, в деня, когато ще бъде угодно на нашия милостив крал, по пладне, ще бъдете откарана по риза, боса и с въже на шията пред главния портал на „Света Богородица“, за да се покаете публично с вощеница в ръка, тежка две ливри. Оттам ще бъдете отведена на Гревския площад, където ще бъдете обесена и удушена на градската бесилка. Също и вашата коза. Ще платите освен това на духовния съд три линдора за изкупление на извършените от вас престъпления, които признахте: магьосничество, вълшебство, блудство к убийство на лицето Феб дьо Шатопер. Бог да приеме душата ви!

— О, ужасен сън! — прошепна Есмералда и усети, че нечии груби ръце я изнасят навън.

---

[1] Ето защо, господа, при наличието на признато магьосничество, при явно престъпление и доказано престъпно намерение, в името на светата църква „Парижката света Богородица“, която има право на висша юрисдикция в пределите на острова Сите, въз основа на настоящите доказателства заявяваме, че искаме: първо, парично обезщетение, второ, публично разкаяние пред главния вход на катедралата „Света Богородица“, трето присъда, по силата на която тази вещица и нейната коза да бъдат екзекутирани било на площада,

наричан от простолюдието Гревски, било край стената на кралските градини в края на острова на река Сена (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Уви! Варварски латински! (лат.) — Б. пр. ↑

[3] Отричам (лат.) — Б. пр. ↑

IV. LASCIATE OGNI SPERANZA[1]

През средните векове всяка завършена сграда заемаше почти толкова място под земята, колкото се издигаше над, нея. Освен в случаите, когато биваха построени върху дървените стълбове, както „Света Богородица“, дворците, крепостите и църквите имаха винаги дълбоки подземия. Точно под горния кораб на катедралите, който бе ден и нощ залян от светлина и-ехтеше от звуците на органа и на камбаните, се гушеше втора подземна катедрала, ниска, тъмна, тайнствена, сляпа и безмълвна. Понякога подземието служеше за гробница. В дворците и бастилиите то бе затвор или гробница, а често и двете неща едновременно. Тези солидни сгради, чийто начин на строеж и на „растеж“ обяснихме другаде, нямаха обикновени основи, а все едно, че пускаха корени, които се разклоняваха в земята под форма на стаи, галерии, стълби, също както в надземната постройка. По този начин църквите, дворците, бастилиите бяха зарити в земята. Подземията на сградата бяха един вид втора сграда, в която се слизаше, вместо да се изкачва. Нейните подземни етажи съответствуваха на външните етажи подобно на горите и планините, които се отразяват във водите на някое езеро, разположено в подножието на истински гори и планини.

В крепостта Сент Антоан, в съдебната палата, в Лувър тези подземни сгради служеха за затвори. Колкото по-навътре в земята слизаха етажите на тези затвори, те ставаха все по-тесни и по-мрачни. Като кръгове, в които се редуваха последователно различните степени ужас. Данте не би могъл да намери нищо по-подходящо за своя „Ад“. Тези затвори фунии завършват обикновено с яма, подобна на дъно на бъчва. Данте бе сложил там своя сатана, а човешкото общество захвърляше в нея осъдения на смърт. Ако някое злочесто същество попаднеше тук, то трябваше да се сбогува със светлината, с въздуха и живота, с ogni speranza[2]. То излизаше оттук само за да отиде на бесилото или на кладата. Понякога изгниваше живо. Човешкото правосъдие наричаше това „забравяне“. Осъденият чувствуваше

надвиснала между себе си и хората огромната грамада от камъни и хора, целия затвор. Тежката бастилия бе сякаш огромен катинар със сложно устройство, който го заключваше извън света на живите.

В такава една яма, в такъв каменен чувал, издълбан по заповед на Луи Свети в подземията на Турнел, хвърлиха осъдената на обесване Есмералда. Страхуваха се да не би да избяга. Грамадната съдебна палата тежеше над главата й. Клета мушичка, та тя не бе в състояние да помръдне и най-малкото й камъче.

Без съмнение и провидението, и обществото бяха еднакво несправедливи към нея. Не беше необходим целият порой от нещастия и изтезания, за да сломят това тъй крехко създание.

Тя стоеше там, загубена в мрака, погребана, заровена, зазидана. Всеки, който би я видял в това състояние, след като я бе виждал да танцува засмяна на слънцето, би-изтръпнал, Студена като нощта, студена като смъртта, никакъв полъх в косите й, никакъв човешки глас до ушите я, никакъв дневен лъч до очите й, превита на две, смазана под тежестта на веригите, сгушена до една стомна с водя н парче хляб върху стиска слама в кална локва, образувана от капките, която се стичаха от влажните стени на тъмницата, неподвижна, дори бездиханна, тя беше безсилна вече дори да страда. Феб, слънцето, денят, волният въздух, парижките улици, танците и ръкоплясканията, сладкият любовен разговор-с офицера, а после свещеникът, сводницата, камата, кръвта, изтезанието, бесилката — всичко това се мяркаше все още в съзнанието й ту като ликуващо златно видение, ту като грозен кошмар. Но тези спомени бяха вече за нея само ужасна неясна борба, обвита в мрак или далечна музика, която долиташе отгоре, от земята, и не стигаше до злочестата девойка, погребана в земните недра.

Откакто беше тук, не бодърствуваше, но и не спеше. Затворена в злощастието и в тъмницата, тя не смогваше вече да различи бдението от съня, бляна от действителността, както денят и нощта се сливаха за нея. Всички представи се смесваха и пречупваха смътно в мисълта й. Тя не чувствуваше, не разбираше, не мислеше. Най-многото можеше може би все още да сънува. Едва ли някога човешко същество е било тъй близко до небитието.

Както бе вцепенена, замръзнала, вкаменена, тя едва си бе дала сметка, че два-три пъти капакът над главата й се бе отворил безшумно,

без да пропусне нито лъч светлина, и нечия ръка й бе подхвърлила кора черен хляб. А това беше единствената й връзка, с хората — ежедневното посещение на тъмничаря.

— Един-единствен звук все още владееше несъзнателно напрегнатия й слух. Влагата се сцеждаше над главата й през мухлясалите камъни на свода и капки вода на равни промеждутъци се отронваха. Тя се вслушваше безсмислено в шума им, когато те падаха в локвата до нея.

Тези капки вода, падащи в локвата, бяха единственото нещо, което все още се движеше край нея, единственият часовник, който отмерваше времето, единственият шум, който долиташе до нея от целия земен грохот.

Впрочем от време на време в калната и тъмна клоака по крака или по ръката й пробягваше нещо студено и тя изтръпваше.

От колко време беше тук? Не знаеше. Спомняше си само за някаква присъда, произнесена някъде срещу някого. После я бяха отнесли и тя се бе събудила вледенена в мрака и безмълвието. Бе запълзяла по ръце, но желязната халка се впи в глезените й и издрънчаха вериги. Тя опипа стените около себе си и разбра, че над нея има мокър свод, а под нея — стиска слама. Ни лампа, ни отдушник. Тогава се отпусна на сламата, а от време на време, за да смени положението си, сядаше на последното стъпало на каменната стълба, която водеше в тъмницата й. Тя се опита известно време да брои черните минути, отмервани от водните капки, но скоро скръбното усилие на болния й мозък, се прекъсна от само себе си и я остави в пълно вцепенение.

И ето че един ден или една нощ — защото полунощ и пладне бяха еднакво черни в нейния гроб — тя чу над главата си по-силен шум, отколкото обикновено вдигаше тъмничарят, носейки й хляб и стомна вода. Тя вдигна глава и съзря през цепнатините на вратичката или ма капака, взидан в свода, слаба червеникава светлина.

В същото време тежкият катинар изскърца, капакът се завъртя шумно около пантите си и тя видя един фенер, нечия ръка и краката на двама мъже. Вратичката беше много ниска, за да може да види лицата им. Рязката светлина й причини болка и тя замижа.

В същото време тежкият катинар изскърца, капакът се завъртя шумно около пантите си и тя видя един фенер, нечия ръка и краката на

двама мъже. Вратичката беше много ниска, за да може да види лицата им. Рязката светлина ѝ причини болка и тя замижа.

Когато погледна отново, капакът беше затворен, фенерът бе сложен на горното стъпало на стълбата и един-единствен мъж стоеше прав пред нея. Черен плащ падаше чак до петите му, качулката в същия цвят закриваше лицето му. Нищо от него не се виждаше — нито, лицето, нито ръцете му. Истински дълъг черен саван, застанал прав, под който се чувствуваше известен живот. Девойката загледа втренчено този призрак. Нито тя, нито той казаха каквото и да било. Две статуи, измерващи се с поглед. Само две неща изглеждаха живи в гробницата — фитилът на фенера, който пращеше поради влагата, и капките вода от свода, които прекъсваха неравномерното пращене с еднообразния си шум и разпръсваха в концентрични кръгове светлината на фенера по маслената повърхност на локвата. Най-сетне затворничката прекъсна мълчанието:

— Кой сте вие?

— Свещеник.

Тази дума, интонацията, звукът на гласа я накараха да изтръпне.

Свещеникът продължи глухо:

— Подготвихте ли се?

— За какво?

— За смърт.

— О, скоро ли ще бъде? — попита тя.

— Утре.

Тя помръкна тутакси и отново оброни глава на гърдите.

— Колко дълго трябва да чакам! — прошепна. — Какво им струваше да го извършат днес?

— Толкова ли сте нещастна? — попита свещеникът след кратко мълчание.

— Много ми е студено — отвърна девойката.

Тя обхвана с ръце стъпалата си, обичайно движение на нещастниците, които страдат от студ, каквото забелязахме и у отшелницата от Роландовата кула. Зъбите ѝ тракаха.

Свещеникът като че ли разглеждаше изпод качулката си килията.

— Без светлина, без огън, без вода. Ужасно!

— Да — отвърна тя, учудена в нещастието си. — Светлината е създадена за всички. Защо ми дават само нощ?

— Знаете ли — поде свещеникът след ново мълчание — защо сте тук?

— Струва ми се, че знаех — каза тя, като прокара слабите си пръсти по веждите си, сякаш за да подпомогне паметта си. — но вече не зная.

Изведнъж тя се разплака като дете.

— Искам да изляза оттук, господине. Студено ми е, страх ме е и някакви животни пълзят по тялото ми.

— Добре, елате с мене.

При тези думи свещеникът я хвана за ръка. Нещастницата бе замръзнала до мозъка на костите си и все пак тази ръка й се стори много студена.

— О! — прошепна тя. — Това е ледената ръка на смъртта? Кой сте вие?

Свещеникът повдигна качулката си. Тя го погледна. Същото зловещо лице, което я преследваше от толкова дълго време, демонската глава, която й се мярна у Фалурдел над обожаваната глава на нейния Феб, погледът, който за последен път проблесна до една кама!

Това видение, винаги тъй гибелно за нея, което я бе тласкало от нещастие към нещастие чак до изтезанието, я извади от вцепенението й. Стори й се, че воалът, който забулваше паметта й, се разкъса. Всички подробности на злокобните й преживелици от нощната сцена у Фалурдел до осъждането й в Турнел изплуваха внезапно в съзнанието й, и то не смътни и неясни както досега, но ярки, резки, определени, животрептящи, ужасни. Тези спомени, полузаличени, полуизтрити от неизмеримо големите страдания, оживяха отново вследствие присъствието на мрачната личност, както невидимите букви, написани със симпатично мастило, се открояват ясно върху бялата хартия, щом ги приближим до огън. Стори и се, че всички рани на сърцето й се разтвориха и закървиха едновременно.

— Ах! — извика тя, закрила с ръце очите си ч трепереща конвулсивно. — Свещеникът!

После отпусна отчаяно ръце и остана седнала, с наведена глава, втренчила поглед в земята, безмълвна и все още трепереща.

Свещеникът я гледаше като ястреб, който дълго се вие над сгушена в житата чучулига, дълго стеснява страхотните кръгове, които

описва, и внезапно се устремява като мълния към жертвата си и я сграбчва пърхаща в ноктите си.

Тя зашепна полугласно:

— Довършете ме! Довършете ме! Нанесете ми последния удар!

И сгуши ужасена глава в раменете си, като овца, която очаква топора на касапина.

— Нима ви вдъхвам ужас? — попита той. Тя не отговори.

— Ужас ли ви вдъхвам? — попита повторно той.

— Да — отвърна девойката и устните й се сгърчиха в нещо като усмивка. — Палачите обичат да се гаврят с осъдените. Месеци вече този човек ме преследва, заплашва, ужасява. Господи, колко щастлива бях, докато не бях го срещнала! Той ме хвърли в тази бездна! О, небе! Той уби… той го уби! Моя Феб! — И тя избухна в ридания и вдигна очи към свещеника. — О, клетнико! Кой сте вие? Какво ви сторих? Толкова ли ме мразите? Горко ми! Какво имате против мене?

— Обичам те! — възкликна свещеникът.

Сълзите й внезапно секнаха. Тя го погледна като малоумна. Той падна на колене и я обгърна с пламналия си поглед.

— Чуваш ли! Обичам те! — извика още веднъж той.

— Що за любов! — каза, потръпвайки, нещастницата.

— Любов на прокълнат! — отвърна той.

И двамата замълчаха за миг, притиснати от тежестта на изживяванията си: той — обезумял, тя — неразбираща нищо.

— Слушай — промълви най-сетне свещеникът, обзет от странно спокойствие, — ще узнаеш всичко. Ще ти разкрия дори това, което досега сам на себе си не съм се осмелявал да призная, когато тайно запитвах съвестта си в безмълвните нощни часове, през които мракът е толкова дълбок, че ни се струва, че бог може да ни види. Слушай. Преди да те срещна, аз бях щастлив, девойко…

— Аз също — въздъхна едва чуто тя.

— Не ме прекъсвай. Да, аз бях щастлив или най-малкото си въобразявах, че съм щастлив. Бях непорочен, душата ми бе изпълнена с кристална чистота. По-горда, по-сияйна от всички други се издигаше моята глава. Свещениците черпеха от мене целомъдрие, а учените — наука. Да, науката беше всичко за мене, Тя ми беше сестра и ми стигаше. Но минаха години и почнаха да ме спохождат други мисли. Неведнъж плътта ми се вълнуваше, когато край мене минеше жена.

— Силата на пола, силата на мъжката кръв, което аз, като безумен юноша, си въобразявах, че навеки съм потушил, неведнъж разтърси конвулсивно веригата на железните обети, приковаващи ме към студения каменен олтар. Но постът, молитвата, заниманията, умъртвяването на плътта направиха духа ми неин господар. Освен това аз избягвах старателно жените. Впрочем достатъчно бе да отворя някоя книга и нечестивият дим на помислите ми се разсейваше пред сиянието на науката. След няколко минути само всичко плътско и земно отстъпваше далеч от мене и аз бях спокоен, омаян и разведрен от безметежния блясък на вечната истина. Докато демонът се опитваше да ме съблазни само с неясни женски очертания, които зървах сегиз-тогиз в църквата, по улиците, по ливадите и които рядко спохождаха сънищата ми, аз лесно ги побеждавах. Уви, ако сега съм сразен, бог е виновен, защото не е дарил с еднаква сила човека и демона. Слушай. Един ден.

Тук свещеникът се сиря и затворничката чу въздишките му, които се изтръгваха с хриптящо хъркане от гърдите му.

— … един ден — продължи той — се бях облегнал на прозореца на килията си… Коя книга четях? О, всичко се върти вихрено в главата ми. Но помия, че четях. Прозорецът гледаше към площада. Чувам биене на дайре, музика. Ядосан, че смущават задълбоченото ми четене, поглеждам към площада. О, други наблюдаваха това, което виждах аз, но независимо от това тази гледка не беше създадена за човешки взор. Беше пладне, грееше силно слънце и там, сред площада танцуваше някакво създание, Създание с тъй дивна красота, че бог би го предпочел пред светата Дева и би го избрал за своя майка, ако то бе съществувало, когато той стана човек! Очите на девойката бяха черни и блестящи. Няколко, косъма от черната й коса, пронизани от слънчевите лъчи, блестяха като златни нишки, Краката й не се виждаха във вихъра на танца, както не се виждаха спиците на шеметно въртящо се колело. Около главата й в черните й плитки святкаха на слънцето метални пластинки и осветяваха като корона от звезди челото й. Синята й рокля, осеяна с пайети, блещукаше, осеяна сякаш от хиляди искри като звездна лятна нощ. Мургавите й гъвкави ръце се виеха около талията й като два ешарпа. Тялото й беше удивително хубаво. О, какъв лъчезарен образ, който се открояваше ярко дори в блясъка на слънчевите лъчи!… Уви, девойко, това беше ти! Изненадан, опиянен,

очарован, аз ти се любувах на воля. Гледах те, докато внезапно изтръпнах ужасен. Почувствувах, че съм във властта на магия!

Задъхан, свещеникът млъкна за миг. После продължи:

— Полуподдал се на непобедимото обаяние, аз се опитах да се вкопча о нещо, за да се задържа в падението си. Спомних си примамките, които бе изпречвал по пътя ми сатаната. Създанието, което виждах пред себе си, бе тъй неземно хубаво, че можеше да бъде изпратено само от небето или от ада. Не беше обикновена девойка, направена от шепа пръст и осветена оскъдно отвътре от колебливия лъч на женска душа. Тя бе ангел! Но ангел на мрака, изтъкан от пламък, а не от светлина! В момента, когато мислех така, съзрях до тебе една коза, бесовско животно, което ме наблюдаваше присмехулно. Обедното слънце пламтеше в рогата ѝ. Тогава прозрях примамката на дявола и ми стана ясно, че си пратена от ада, пратена за моя гибел, убеден бях в това.

Свещеникът се вгледа в лицето на затворничката и добави студено:

— И сега мисля същото. Обаче очарованието ти ми въздействува постепенно, твоят танц се въртеше в главата ми, чувствувах как загадъчното обаяние проникваше в мене. Всичко, кое го трябваше да бди нащрек в душата ми, бе приспано и като тези, които умират от бяла смърт, аз се поддавах с наслада на тази дрямка. Внезапно ти запя. Какво можех да сторя аз, нещастният? Песента ти беше по-запленяваща и от танца ти. Понечих да избягам. Невъзможно. Бях закован, сраснал се със земята. Струваше ми се, че мраморът на плочите стига до колената ме. Трябваше да остана докрай. Краката ми бяха ледени, главата ми кипеше. Най-сетне ти може би се смили над мене, прекъсна песента си к изчезна. Отражението на дивното видение, отзвукът на омайното пеене заглъхнаха постепенно в очите и ушите ми. Тогава се отпуснах на перваза неподвижен и безсилен като повалена статуя. Камбаните, биещи за вечерня, ме събудиха. Аз станах и побягнах, но уви! Нещо в мене бе рухнало и не можеше вече да се възстанови, нещо ме бе връхлетяло и аз не можех да му убягна.

Той пак спря и след малко продължи:

— Да, от този ден у мене заживя човек, когото не познавах. Опитах се да прибягна към всички изпитани средства: манастира, олтара, работата, книгите. Безумие! О, колко кухо отеква науката,

когато в нея се блъска отчаяно пламнала от страст глава! Знаеш ли, девойко, какво се изпречваше оттогава между книгите и мене? Ти, твоята сянка, ослепително видение, което прекоси един ден празното пространство пред мене! Но твоят образ бе променил цвета си — бе станал тъмен, зловещ, мрачен като черния кръг, който дълго стои пред очите на непредпазливия, загледан втренчено в слънцето.

Понеже не можех да се избавя от тебе, понеже песента ти безспир звучеше в ушите ми, понеже краката ти постоянно танцуваха над молитвеника ми, понеже всяка нощ сънувах, че тялото ти се плъзга до плътта ми, пожелах да те видя отново, да те докосна, да узная коя си, да видя дали отговаряш на идеалния образ, който се бе запечатал у мене, и да разбия своя блян в действителността. Надявах се най-малко-; то, че новото впечатление ще заличи първото, защото първото ми беше станало непоносимо. Търсех те. Видях те отново. Нещастие! Когато те видях повторно, пожелах да те виждам хиляди пъти, да те виждам непрестанно. Тогава — нима човек може да се спре по този пъклен наклон? — престанах да принадлежа на себе си. Единият край на нишката, която в дяволът бе вързал за крилете ми, бе прикрепен към твоя крак. Почнах също като тебе да скитам безцелно по улиците. Чаках те по входовете, дебнех на ъгъла на улиците, следях те с очи от високата кула. Всяка вечер се прибирах все по-очарован, по-отчаян, по-омагьосан, по-обречен.

Узнал бях коя си ти, египтянка, циганка, скитница, можех ли да се съмнявам, че не съм жертва на магия? Слушай! Надявах се, че съдебният процес ще ме спаси от магията. Една магьосница бе омаяла Бруно д’Асти. Той накарал да я изгорят и се отървал от магията. Знаех за този случай. Пожелах да опитам това средство. Опитах се най-напред да ти забраня да идваш на площада пред „Света Богородица“. Надявах се да те забравя, ако не те виждам. Но ти не обърна внимание. Продължи да идваш там. Тогава ми хрумна мисълта да те отвлека. Направих опит една нощ. Бяхме двама. Държахме те вече в ръцете си, когато този жалък офицер се появи ненадейно. Той те освободи. И сложи началото на твоето, моето и собственото си нещастие. Най-сетне, като не знаех вече какво да правя и къде да се дяна, аз те обадих на духовния съд. Мислех, че ще се излекувам като Бруно д’Асти. Мислех също смътно, че процесът ще те постави на мое разположение, че ще те държа в моя власт в затвора, ще бъдеш моя, няма да можеш да

ми се изплъзнеш, че достатъчно дълго ме владееш, за да те овладея най-сетне и аз. Когато човек върши зло, трябва да го върши докрай. Лудост е да се спре насред път в чудовищните си замисли. В неимоверно голямото престъпление се крие неимоверна наслада. Свещеник и магьосница могат да се слеят в блаженство и върху стиска слама, и в тъмница!

И аз те наклеветих. Тогава почнах да те плаша при нашите срещи. Затворът, който замислях против тебе, бурята, която готвех над главата ти, се проявяваха в издайнически заплахи и светкавици. И все пак още се колебаех. Планът ми влачеше толкова страшни последици, че отстъпвах уплашен.

Може би щях да се откажа изобщо от него, може би чудовищната мисъл щеше да повехне в мозъка ми, без да роди плод. Струваше ми се, че зее още от мене зависи дали да пусна в ход, или да прекъсна този процес. Но всяка лоша мисъл е неумолима и иска да се превърне в дело. Там, където аз се смятах всемогъщ, съдбата се оказа по-могъща от мене. Уви! Уви! Тя те сграбчи и те хвърли под ужасните колела на машината, която аз изготвих коварно. Слушай. Приближавам до края.

Един ден — пак грееше слънце — пред мене мина мъж, който произнесе със смях името ти и сладострастие трепна в очите му. Проклятие! Аз тръгнах след него. Знаеш какво се случи после.

Той млъкна. Девойката можа да промълви само:

— О, мой Феб!

— Не произнасяй това име! — възкликна свещеникът и стисна силно ръката й. — Не произнасяй това име! О, нещастни ние! Точно това име ни погуби! Или по-скоро ние се погубихме един друг поради необяснима прищявка на съдбата. Ти страдаш, нали? Студено ти е, нощта те ослепява, отвред тъмница, но може би в дъното на душата ти грее все още някаква светлина, ако не друго, поне детинската ти любов към този празен човек, който си играеше с твоето сърце! А аз нося тъмнината в душата си, аз нося в душата си зимата, леда, отчаянието, нощта. Знаеш ли всичко, което съм изстрадал? Присъствувах на твоя процес. Бях седнал на пейката на духовните съдии. Да, под една от свещеническите качулки се гърчеше един прокълнат. Бях там, когато те доведоха. Присъствувах и когато те разпитваха. В онова вълче леговище! Моето престъпление, моята бесилка се изправяше бавно пред челото ти. Присъствувах на разпита на всеки свидетел, на всяка

пледоария, на всяко доказателство. Преброих всяка твоя стъпка по стръмния ти път! Бях там и когато оня див звяр… О, не бях предвидил изтезанието! Слушай. Последвах те в стаята на мъченията. Видях те разсъблечена и докосвана полугола от нечестивите ръце на палача. Видях крака ти — бих дал цяла империя, за да мога да сложа на него една целувка и да умра, — крака ти, под който с блаженство бих положил главата си, стегнат в ужасната ботинка, която превръща крайниците на жив човек в кървава каша. О, горко ми! Докато гледах това, раздирах с кама гръдта си под расото. При втория твой вик тя щеше да прониже сърцето ми. Погледни. Мисля, че още кърви.

Той разгърна расото си. Гърдите му действително бяха изподраскани като от тигрови нокти и встрани се забелязваше широка, зле затворена рана.

Затворничката отстъпи ужасена.

— О, — промълви свещеникът, — смили се над мене, девойко! Ти се смяташ за нещастна. Уви! Ти нямаш представа какво значи нещастие. О, да обичаш жена! Да си свещеник! Да си ненавиждай! Да я обичаш с всичката страст на душата си, да чувствуваш, че би дал за най-малката ѝ усмивка кръвта си, душата си, доброто си име, спасението си, безсмъртието и вечността, земния и задгробния живот! Да съжаляваш, че не си цар, гений, император, архангел, бог, за да сложиш в краката ѝ по-знатен роб. Да я прегръщаш ден и нощ в мечтите и мислите си. И да я видиш влюбена във войнишки мундир! Да не можещ да ѝ предложиш друго освен мръсно свещеническо расо, от което тя се ужасява и отвращава! Да бъдеш свидетел, изнемогвал от ревност и ярост, как тя щедро предлага на един жалък и тъп самохвалко съкровищата на своята любов и красота! Да видиш това тяло, чиито извивки те горят, тази гръд, криеща толкова сладост, тази плът да тръпне и да руменее под целувките на друг! О, небе! Да обичаш крака ѝ, рамото ѝ, ръката ѝ, да се гърчиш по цели нощи по каменните плочи на килията си, мислейки за нейните синкави вени, за мургавата ѝ кожа, и да видиш, че всички бленувани от тебе ласки завършват в стаята за изтезания! Да ти се удаде само едно: да я положиш на кожения дюшек! О, това са истински клещи, нажежени на адски огън! О, блажен е този, когато прерязват с трион между две дъски, когото разчекват между четири коня! Знаеш ли каква мъка изпитва човек през дългите нощи, когато кръвта в артериите кипи,

когато сърцето се разкъсва, когато главата се пръска, когато зъбите се впиват в дланите? Настървени палачи, които те въртят без отдих над любовния блян, ревност, к отчаяние като над нажежена скара. Милост, девойко! Дай ми минута отдих! Сипи малко пепел над тази жарава! Изтрий, заклевам те, потта, която се стича на едри капки по челото ми! Дете, терзай ме с едната си ръка, но приласкай ме с другата! Смили се, девойко, смили се над мене!

Свещеникът се свлече в локвата на каменния под, заудря главата си в ръба на стъпалата. Девойката слушаше и гледаше. Когато той млъкна, задъхан и изтощен, тя повтори полугласно:

— О, мой Феб!

Свещеникът запълзя на колене пред нея.

— Моля те! — извика той. — Ако имаш сърце, не ме отблъсквай! О, обичам те! Горко ми! Когато произнасяш това име, клетнице, все едно, че разкъсваш със зъбите си всички клетки на сърцето ми. Милост! Ако си дошла от ада, ще те последвам. Всичко съм сторил, за да го заслужа. Преизподнята, в която ще бъдеш ти, ще бъде моят рай, твоят лик е по-прекрасен от божия. О, кажи, наистина ли не ме желаеш? В деня, когато една жена отблъсне подобна любов, планините би трябвало да се изместят. О, само ако пожелаеш! Колко щастливи бихме могли да бъдем! Ще избягаме — ще ти помогна да избягаш, — ще отидем някъде, ще потърсим такова място на земята, където има най-много слънце, дървета и най-синьо небе. Ще се обичаме, ще слеем душите си една с друга, ще горим във вечна жажда един за друг и ще я утоляваме заедно и непрестанно от непресекващия извор на любовта!

Тя го прекъсна със зловещ и звънък смях:

— Я се вижте, отче, кръв тече от ноктите ви! Свещеникът остана за миг като вкаменен, втренчил поглед в ръката си.

— Добре. — поде най-сетне със странна благост той. — Оскърбявай ме, присмивай ми се, обвинявай ме, но ела, ела с мен! Да побързаме. Утре ще бъде, казвам ти. Бесилката на Гревския площад, нали я знаеш? Тя е винаги готова. Ужасно е! Да видя как те карат в каруцата! О, милост! Никога не съм чувствувал, както сега, колко много те обичам! Ела с мен, ще имаш време да ме обикнеш, след като те спася. Мрази ме колкото искаш! Но ела! Утре! Утре! Бесилката! Присъдата! О, спаси себе си! Пощади ме!

Той я улови за ръка, извън себе си от възбуда, опита се да я повлече.

Тя го погледна втренчено.

— А какво стана с моя Феб?

— А! — възкликна свещеникът, като пусна ръката й. — Вие нямате капка милост.

— Какво стана с Феб? — повтори тя хладно.

— Той умря! — извика свещеникът.

— Умрял! — каза тя, все така ледена и неподвижна. — За какъв живот ми разправяте тогава?

Той не я слушаше.

— О, да — мълвеше архидяконът сякаш сам на себе си. — Трябва да е умрял. Острието се заби надълбоко. Струва ми се, че докоснах сърцето му с върха на камата си. О, целият ми живот бе съсредоточен във върха на нейното острие!

Девойката се хвърли върху него като разярена тигрица и го събори с нечовешка сила върху стъпалата на стълбата.

— Махай се, чудовище! Махай се, убиецо! Остави ме да умра! Нека нашата кръв навеки заклейми челото ти! Да бъда твоя ли, свещенико! Никога! Никога! Нищо няма да ни свърже, дори и адът! Махай се, прокълнати! Никога!

Свещеникът се олюля на стълбата. Той мълчаливо освободи краката си, омотани в гънките на расото, взе фенера и бавно се заизкачва по стъпалата, които водеха към вратичката. После я отвори и излезе.

Внезапно девойката видя, че той отново подаде глава в отвора. Изражението му бе ужасно. Той й извика с хриптящ от ярост и отчаяние глас:

— Казах ти, той умря!

Тя падна по очи и в мъртвата тишина се чуваше само въздишката на капката вода, която раздвижваше повърхността на локвата в мрака.

---

[1] Надежда всяка оставете — цитат от Данте, „Ад“ (ит.). — Б. пр. ↑

[2] Всяка надежда (лат.). — Б. пр. ↑

V. МАЙКАТА

Едва ли в цялата вселена има нещо по-радостно от чувствата, които буди в душата на майката малката обувчица на детето й. Особено пък празничната, неделна или кръщелна обувчица, извезана дори по стъпалото, обувчица, с която детето не е направило нито една крачка. Тази обувчица е толкова сладка и мъничка, толкова непригодна за ходене, че майката сякаш вижда бебенцето си. Тя му се усмихва, целува го, говори му. Пита се дали наистина е възможно да има тъй малко краче. И ако детето не е при нея, достатъчно е да види хубавата обувчица, за да си представи тутакси сладкото и крехко създание. Струва й се, че го вижда, тя го вижда цялото, живо, весело, с нежните му ръчички, с кръглата главица, с невинната устица, с чистите очи със синкаво бяло. Ако е през зимата, ето го, то пълзи по килима, катери се с мъка по някоя табуретка и майката трепери да не се приближи до огъня. Ако е през лятото, то пълзи по двора, в градината, скубе тревата между камъните, гледа простодушно големите кучета, големите коне, без да се плаши от тях, играе с черупките, с цветята и градинарят се кара, когато намери пясък по лехите и пръст по алеите. Всичко около него се смее, сияе и играе като него, дори лекокрилият вятър, дори слънчевият лъч, които се вплитат на воля в палавите къдрици на косичките му. Обувчицата извиква всичко това пред погледа на майката и сърцето й се разтапя като восък на огън.

Но ако тя е загубила детето си, всички тия радостни, чаровни и нежни картини, свързани с малката обувчица, се превръщат в жестоко страдание. Хубавата везана обувчица става тогава инструмент за изтезание, който вечно терзае майчиното сърце. Тя дърпа все същата струна, най-дълбоката и най-чувствителната. Само че не я докосва гальовно като ангел, а я опъва безжалостно като демон.

Една сутрин, когато майското слънце изгряваше на тъмносиньото небе — фона, на който Гарофало обича да рисува своето „Сваляне от кръста“, — отшелницата от Роландовата кула чу шум от колела и железа и тропот на конски копита по Гревския площад. Това не възбуди любопитството й, тя притисна коси към ушите си, за да

заглуши шума, и пак се отдаде на съзерцание, отпусната на колене пред неодушевени? предмет, който обожаваше от петнадесет години насам. Тази малка обувчица, както вече казахме, представляваше за нея вселената. Мисълта й бе съсредоточена в нея и щеше да я напусне само при смъртта. Мрачната килия на Роландовата кула едничка знаеше колко горчиви клетви, колко покъртителни жалби, колко молитви и ридания бе отправила към небето отшелницата заради прелестното терличе от розов сатен. Никога подобно отчаяние не е бивало изливано върху тъй сладък и изящен предмет.

Тази сутрин изглеждаше, че нейната горест бе още по-силна, отколкото друг път. Чуваха я как нарежда високо и монотонно и сърцата се изпълваха с жал.

— О, дъще — мълвеше тя. — Рожбо моя! Скъпо мое детенце! Никога вече няма да те видя! Всичко е свършено! Все ми се струва, като че ли беше вчера! Господи, господи! Щом си щял да ми я отнемеш тъй бързо, по-добре да не ми я беше давал! Нима не знаеш, че децата са част от нашата плът и че майка, която е загубила детето си, не вярва вече в бога? Ах, горко ми, горко ми, че излязох от къщи з оня ден. Господи! Господи! Нима никога не бе ме виждал с нея, когато я греех ликуваща на огъня, когато тя ми се усмихваше, сучейки, когато пристъпваше с крачката си по гърдите ми чак до устните ми, та ми я отне? О, ако ти би видял това, прави боже, сигурно би се съжалил над моята радост и нямаше да отнемеш едничката обич, останала в сърцето ми! Толкова ли отхвърлено създание бях, господи, че ти не погледна, преди да ме осъдиш? Уви! Уви! Ето обувчицата! Но къде е крачето? Къде е то? Къде е всичко останало? Къде е детенцето? Рожбичко моя! Рожбичко моя! Какво направиха с тебе? Върни ми я, господи! Колената ми се израниха да те моля петнадесет години вече, господи, не стига ли? Върни ми я, господи, макар за един ден, за един час, за една минута, за една минута, господи! И хвърли ме после на дявола во веки веков! О, ако знаех къде се влачи полата на дрехата ти, щях да се вкопча в нея с двете си ръце и ти щеше да бъдещ принуден да върнеш детенцето ми! Виж хубавата ми обувчица, не ти ли е жал, господи? Как можа да осъдиш една майка на това наказание цели петнадесет години? Пресвета Дево! Милостива застъпнице! Взеха ми детенцето — моя Исус, откраднаха ми го, изядоха го върху тревата, изпиха кръвчицата му, сдъвкаха костите му! Света Богородичке, смили

се над мен! Детенцето ми! Искам си детенцето! Много важно че било в рая? Не ми трябва вашето ангелче, искам си моето детенце! Аз съм лъвица, искам си лъвчето. О, ще се гърча по земята, ще строша камъните с челото си, ще погубя душата си и ще те проклинам, господи, ако не ми върнеш детето! Виждаш, че съм изпохапала ръцете си, господи, нима всеблагият няма да се смили над мене? О, нека ям само черен хляб и сол, но да имам детенцето си, което ще ме сгрява като слънце! Уви, господи, аз съм долна грешница, но моето момиченце ме правеше благочестива. Бях изпълнена с вяра от любов към него. Виждах те през неговата усмивка и сякаш небето се разтваряше пред мене. О, да можех само веднъж, още един-единствен път да обуя тази обувчица на сладкото му краче и ще умра, пресвета Дево, благославяйки те! Ах, петнадесет години! Тя щеше да бъде голяма вече! Клето дете! Как? Възможно ли е, нима никога вече няма да я видя, дори на небето? Защото аз няма да отида там. О, какво нещастие! Като си помисли човек само, че извън нейната обувка не ми е останало абсолютно нищо друго!

Нещастницата се хвърли към обувчицата, единствена нейна утеха и покруса от толкова години, и гърдите й се разкъсваха от ридания, както в деня на загубата. Защото за майка, загубила детето си, този ден никога не свършва. Тази скръб не остарява. Траурните дрехи могат да извехтеят и да избелеят, но майчиното сърце остава вечно черно.

Б този момент пред килията й минаха деца с радостни и свежи гласове. Всеки път, когато видеше или чуеше деца, бедната майка се сгушваше в най-тъмния ъгъл на гробницата си и като че ли се мъчеше да пъхне глава в стената, за да не ги чува. Този път обаче тя се сепна, скочи и се вслуша жадно. Едно от момченцата бе казало:

— Защото днес ще бесят една циганка.

С внезапен скок, също като паяка, който, както видяхме, се спуска към мухата при трепване на паяжината, тя изтича към прозорчето си; то — читателят знае тази подробност — гледаше към Гревския площад. Действително до постоянната бесилка бе изправена стълба и палачът нагласяваше ръждясалите от дъжда вериги. Наоколо се трупаха любопитни.

Веселата група деца отмина надалеч. Кълчищната потърси с поглед някой минувач, за да може да го разпита. Тя съгледа от килията

си един свещеник, който уж четеше обществен молитвеник, но всъщност бе погълнат много повече от бесилката, към която хвърляше сегиз-тогиз мрачен див поглед, отколкото от „буквите зад желязната решетка“. Тя позна господин жозаския архидякон, един свят човек.

— Отче — попита го тя, — кого ще бесят?

Свещеникът я погледна и не отговори. Тя повтори въпроса си. Тогава той каза:

— Не зная.

— Тук имаше деца, които казаха, че щели да бесят някаква циганка — продължи отшелницата.

— И на мен така ми се струва — отвърна свещеникът. Тогава Пакет Шантфльори избухна в ехиден смях.

— Сестро — запита архидяконът, — толкова много ли мразите циганките?

— Дали ги мразя! — провикна се отшелницата. — Та те са вампири, крадли на деца! Те разкъсаха моето момиченце, моето детенце, единствената ми рожба! Нямам вече сърце. Те ми го изядоха!

Жената беше страшна. Свещеникът я гледаше безучастно.

— Има особено една между тях, която страшно мразя и която съм прокълнала. Тя е млада я е на същата възраст, на каквато щете да бъде моето момиченце, ако нейната майка не беше го изяла. Всеки път, когато тази млада усойница минава пред килията ми, цялата ми кръв закипява.

— В такъв случай, сестро, можете да се радвате — каза свещеникът, леден като надгробна статуя, — точно нея ще видите на бесилото.

й като склони глава на гърдите си, той се отдалечи бавно. Отшелницата плесна радостно с ръце.

— Аз й го предрекох! Благодаря ти, отче! — извика тя.

После се заразхожда с широки крачки пред прозорчето на килията си, разчорлена, с пламнал поглед, блъскайки рамо в стената, като дива вълчица в клетка, която отдавна е гладна и чувствува, че наближава часът да й донесат ядене.

VI. ТРИ МЪЖКИ СЪРЦА, УСТРОЕНИ РАЗЛИЧНО

Феб не беше мъртъв. Мъжете от неговата порода са жилави. Когато метр Филип Льолке, извънреден кралски прокурор, каза на бедната Есмералда: „Той е на смъртно легло“, може би не бе осведомен или просто пожела да се пошегува. Когато архидяконът повтори на осъдената: „Той е мъртъв“, самият той всъщност не знаеше нищо, но вярваше, че е така, надяваше се, искаше му се да е така. Много жестоко би било за него да даде добри вести за своя съперник на жената, която обичаше. Всеки мъж на негово място би сторил същото.

Не че раната на Феб не бе сериозна, но тя все пак не бе толкова опасна, колкото си въобразяваше архидяконът. Лекарят, при когото го пренесоха в първия момент войниците от нощната стража се опасяваше една седмица за живота му и дори му го каза на латински. Младостта обаче победя. Въпреки прогнозите и диагнозите — нещо, което често се случва — природата се пошегува и спаси болния под носа на лекаря. Феб бе разпитан за пръв път от Филип Льолие и следователите от духовния съд, докато още лежеше на одъра у лекаря, и техните въпроси му бяха страшно неприятни. Затова една сутрин, като се почувствува по-добре, той остави златните си шпори вместо възнаграждение в дома на лекаря и се измъкна. Това впрочем съвсем не затрудни хода на делото. Тогавашното правосъдие се грижеше твърде малко за яснотата и точността на криминалните процеси. Успееше ли да обеси обвиняемия, нищо друго не го интересуваше. Впрочем съдиите имаха достатъчно доказателства срещу Есмералда. Те предположиха, че Феб е умрял, и не се занимаваха повече с него.

Колкото до Феб, той не бе избягал кой знае колко далече. Просто се беше върнал в частта си, в гарнизона в Кьо ан Бри и Ил дьо Франс, на няколко спирки на пощенската кола от Париж.

Истината е, че никак не му бе приятно да се яви лично на този процес. Той чувствуваше смътно, че щеше да се изложи. Всъщност сам не знаеше какво точно да мисли по цялата тази случка. Невярващ, но суеверен като всеки военен, който е само военен, доста обстоятелства го смущаваха, когато се опитваше да си изясни това приключение: и

козата, и странният начин, по който се запозна с Есмералда, и още по-странният начин, по който тя му разкри любовта си, и циганският й произход, и най-сетне монахът привидение. В цялото приключение той съзираше повече магия, отколкото любов. По всяка вероятност девойката бе магьосница, а може би тя беше самият сатана. С една дума, това беше комедия или за да се изразим с езика на онова време, неприятна мистерия, в която той играеше незавидната роля на потърпевш и на изигран герой. Капитанът се чувствуваше неловко. Изпитваше този вид срам, който нашият Лафонтен е определил така сполучливо: „Засрамен като лисица, уловена от кокошка."

Феб се надяваше, че тази история ще се потуши, че името му, щом него го няма, почти няма да се спомене или в най-лошия случай няма да излезе извън залата на Турнел. И той не се лъжеше, защото тогава не съществуваше вестник „Съдебни вести" и понеже не минаваше седмица, без да бъде сварен жив някой фалшификатор на монети, да бъде обесена някоя магьосница или да бъде изгорен някой еретик на някое от многобройните „лобни места" в Париж. Населението бе свикнало до такава степен да среща на всеки кръстопът старата феодална Темида с голи ръце и запретнати ръкави, изпълняваща задачата си край бесилките, стълбите и позорените стълбове, че почти не й обръщаше внимание.

Тогавашното висше общество рядко се интересуваше от името на осъдения, когото караха по улицата, а низшите слоеве охотно се гощаваха с тази просташка храна. Екзекуциите бяха обичайно улично произшествие, също като котлонът с жарава на баничаря или скотобойната на месаря. Палачът бе един вид, касапин, само че по-изкусен.

И така, Феб доста скоро престана да мисли за чаровницата Есмералда или Симилар, както той я наричаше, за удара с кама, нанесен му от циганката или от монаха привидение — впрочем все му бе едно от кого, — и за изхода на процеса. Но щом почувствува сърцето си свободно, образът на Фльор дьо Лис отново се засели в него. Сърцето на капитана, също както физиката по онова време, не търпеше празно пространство.

Освен това пребиваването му в Кьо ан Бри бе страшно скучно. Селцето бе населено с ковачи и краварки с напукани ръце и представляваше само дълъг низ от схлупени къщурки и колиби от

двете страни на улицата по протежение на половин левга. Истинска опашка[1].

Фльор дьо Лис, предпоследното му увлечение, бе хубава девойка със съблазнителна зестра. И така, в една прекрасна утрин, напълно излекуван и предполагащ, че през изтеклите два месеца делото на циганката навярно е приключено и забравено, влюбеният кавалер се озова горящ от нетърпение пред дома на Гондьолорие.

Той не обърна внимание на многочислената навалица, която се трупаше на площада пред портала на „Света Богородица“. Спомни си само, че беше месец май, и предположи, че ще се състои някаква процесия по случай Света Троица или друг някой празник. Завърза коня си за халката пред входа на къщата и се качи безгрижно при хубавата си годеница. Фльор дьо Лис беше сама с майка си. Сцената с магьосницата, козата, проклетата азбука, продължителното отсъствие на Феб тежаха като камък в сърцето на девойката. Но когато видя капитана, лицето му й се стори тъй привлекателно, униформата му така нова, портупеят му така лъскав и изражението му така страстно, че тя се изчерви от удоволствие. Знатната девица беше по-хубава от когато и да било. Прекрасните й руси коси бяха сплетени пленително, тя бе цялата в небесносиньо, което стои толкова добре на русите — кокетство, подсказано й от Коломб, — а очите й плуваха в любовна нега, която още повече я разхубавяваше.

Феб, който напоследък не бе виждал хубава жена, а само леснодостъпните моми от Кьо ан Ври, бе опиянен от Фльор дьо Лис и се държа така любезно и влюбено с нея, че двамата тутакси сключиха мир. Самата госпожа Дьо Гондьолорие, майчински седнала както винаги в своето кресло, не можа да устои на чара му. Колкото до упреците на Фльор дьо Лис, те се стопиха в нежно гугукане.

Девойката беше седнала до прозореца, все още заета със своята Нептунова пещера. Капитанът се бе облегнал на стола й и тя му се карайте гальовно:

— Къде се губихте цели два месеца, лошо момче?

— Кълна ви се — отвърна Феб малко смутено, — вие сте толкова хубава, че можете да завъртите главата дори на някой архиепископ!

Тя не можа да сдържи усмивката си.

— Добре, добре, господине. Оставете на мира хубостта ми и отговорете на въпроса ми. Голяма хубост, няма що!

— Така да бъде, хубава братовчедке, извикаха ме в гарнизона.

— Бъдете така добър да кажете къде точно? И защо не дойдохте да се сбогувате?

— В Кьо ан Бри.

Феб бе очарован, че първият му въпрос му помогна да отклони втория.

— Но вие сте били съвсем близо, господине. Защо не дойдохте да ме видите поне веднъж?

Този въпрос сериозно затрудни Феб.

— Защото… службата… а освен това, братовчедке, бях болен.

— Болен ли? — възкликна уплашено тя. — Да… ранен.

— Ранен!

Горкото момиче съвсем се разстрои.

— О, не се плашете — каза нехайно Феб. — Дребна работа. Скарване, няколко удара с шпага. Защо се тревожите?

— Защо се тревожа! — възкликна Фльор дьо Лис и вдигна към него хубавите си, пълни със сълзи очи. — Не казвате това, което мислите. Какъв беше този дуел? Искам да зная всичко.

— Виждате ли, драга моя, скарах се с Мае Феди, нали го познавате? Лейтенантът от Сен Жермен ан Ле. И си порнахме взаимно кожите. Това е то.

Лъжливият капитан знаеше отлично, че всичко свързано с честта издига мъжа в очите на жените. FI наистина Фльор дьо Лис го гледаше право в очите, развълнувана от тревога, удоволствие и възхищение. Но тя не беше още напълно спокойна.

— Дано само да ви е минало напълно, драги Феб — каза тя. — Не познавам вашия Мае Феди, но трябва да е противен човек. За какво се скарахте?

Феб, който не се отличаваше с особено творческо въображение, се чудеше как да се измъкне от подвига си.

— О, не помня вече… За някаква дреболия, заради коня, заради една неуместна дума! Прелестна братовчедке, — обърна се той към нея, желаейки да промени разговора, — какъв е този шум пред църквата?

Той се приближи до прозореца.

— О, боже мой! Колко много народ на площада, прекрасна братовчедке!

— Не зная — отвърна Фльор дьо Лис. — Струва ми се, че някаква циганка щяла да се покайва публично тази сутрин пред църквата, преди да бъде обесена.

Капитанът бе толкова твърдо убеден, че случката с Есмералда е приключена, че съвсем не се развълнува от думите на Фльор дьо Лис. Все пак той й зададе няколко въпроса.

— Как се казва тази магьосница?

— Не зная — отвърна тя.

— А в какво я обвиняват?

Тя пак повдигна белите си рамене.

— Нямам представа.

— Боже мой! — обади се майката. — Навъдили са се толкова магьосници, че ги горят, без да знаят дори имената им, както ми се струва. Все едно да се опиташ да научиш името на отделните облаци по небето. Но можем да бъдем спокойни. Добрият бог си води точна сметка. — При тези думи почтената дама стана и се доближи до прозореца. — Господи! Вие имате право, Феб! Страшна навалица. Всеблаги господи! Чак по покривите са се покатерили! Знаете ли Феб, това ми напомня моята младост. При влизането на Шарл VI имаше също много народ. Не си спомням вече коя година беше. Когато ви разправям тия неща, те ви се струват много стари, нали, а на мен ми изглеждат съвсем съвременни. О, хората тогава бяха много по-хубави. Бяха се качили чак по бойниците на вратата Сен Антоан. Кралят яздеше с кралицата зад гърба му, а след техни величества идеха всички благородници с дамите, яхнали конете зад тях. Спомням си, че много се смяхме, защото Аманион дьо Гарланд, който беше много нисък, яздеше до един рицар исполин, сир Матфьолон, който бе избил цял куп англичани. Много хубава гледка. Тържествено шествие на всички френски благородници с флаговете им, които се червенееха пред погледа. Едни носеха на копията си триъгълни, други — четириъгълни знаменца. Знам ли? Сир Дьо Калан носеше например четириъгълно, а Жан Дьо Шатомуран — триъгълно. Сир Дьо Куси — също четириъгълно, и то по-разкошно от всички други с изключение на знамето на Бурбонския херцог… Уви! Колко е тъжно, като си помислиш, че всичко това е било някога и нищо не е останало от него!

Двамата, влюбени не слушаха почтената вдовица. Феб се бе облегнал отново на стола на годеницата си, прелестно място, откъдето

нескромният му поглед проникваше във всички отвори на деколтето на Фльор дьо Лис. Нагръдникът й за щастие не прилепваше плътно и му позволяваше да види такива съблазнителни неща и да се досети за толкова други, че омаян от кожата й, с блясък на сатен, той си казваше: „Как е възможно да се влюбиш в жена, която не е руса?“ И двамата мълчаха. Девойката вдигаше сегиз-тогиз към него очарования си, нежен поглед, а косите им се смесваха в лъчите на пролетното слънце.

— Феб — каза ненадейно Фльор дьо Лис с тих глас, — след три месеца ще се венчаем. Закълнете ми се, че не сте обичали друга жена освен мене.

— Кълна ви се, ангел мой! — отвърна капитанът и страстният му поглед засили искрения тон на думите му. В този момент той може би сам си вярваше.

През това време добрата майка, очарована, че годениците се разбират така добре, излезе от стаята, за да се позанимае с домакинството. Феб забеляза отсъствието й и уединението им така одързости нашия предприемчив капитан, че му хрумнаха доста странни мисли. Фльор дьо Лис го обичаше, той беше неин годеник, тя беше сама с него, старото му увлечение се бе пробудило, макар и не с цялата си предишна свежест, но с цялата си страст и най-сетне нима беше голямо престъпление да похапне от своето собствено жито, преди то да е узряло? Не зная дали точно тия мисли се мярнаха в главата му, но истината е, че Фльор дьо Лис внезапно се уплаши от израза на очите му. Тя се огледа и не видя майка си.

— Боже мой! — каза тя, обзета от безпокойство и цяла пламнала. — Колко ми е топло!

— Естествено — отвърна Феб. — Вече е обед. Слънцето става неприятно. Да спуснем завесите.

— Не, не! — възкликна бедната девойка. — Напротив, имам нужда от въздух!

И като кошута, усетила запъхтяната хайка, тя стана, изтича към прозореца, отвори го и бързо излезе на балкона.

Феб я последва доста недоволен.

Площадът пред „Света Богородица“, към който гледаше, както знаем, балконът, представляваше в този миг зловеща и необикновена гледка, която даде рязко друга отсенка на уплахата на боязливата Фльор дьо Лис.

Огромна тълпа задръстваше площада и преливаше в извеждащите към него улици. Ниската, висока колкото парапет стеничка, която ограждаше преддверието на катедралата, нямаше да може да задържи навалицата, ако не бе подсилена от гъста редица сержанти от градската стража и стрелци с лъкове в ръка. Благодарение на този жив плет от копия и аркебузи преддверието беше свободно. Входът се охраняваше от отряд епископски стражи, въоръжени с алебарди. Широките двери на църквата бяха затворени, докато всички прозорци около площада бяха отворени, дори и капандурите по покривите, и през тях се подаваха струпани една връз друга глави, напомнящи купчина снаряди в артилерийски парк.

Гледана отгоре, навалицата беше мръсна, пръстеносива. Очакваното зрелище беше явно от тези, които имат привилегията да привличат най-скверните слоеве на населението. Едва ли има нещо по-отвратително от шума, който се носеше над тази гмеж от жълти забрадки и мръсни коси. Чуваха се повече смехове, отколкото крясъци, имаше повече жени, отколкото мъже.

Сегиз-тогиз нечий пронизителен и възбуден глас се издигаше над общата врява.

……………………………………………………………………………………………………

— Ей! Майе Балифр! Тук ли ще я бесят?

— Глупачка! Тук ще-се кае по риза и добрият бог ще й кихне на латински в лицето. Това се прави винаги тук, по пладне. Ако искаш да гледаш обесването, иди на Гревския площад.

— Ще отида после.

……………………………………………………………………………………………………

— Кажи ма, Букандри? Вярно ли, че отказала Да се изповяда?

— Така изглежда, Бешен.

— Виж я ти, езичницата!

……………………………………………………………………………………………………

Такъв е обичаят, господине. Кралският съдия е длъжен да предаде осъдения злосторник, за да бъде екзекутиран, или на парижкия прево, ако е мирянин, или на духовния съд на епископа, ако е духовно лице.

— Благодаря, господине.

………

— О, боже мой: Клетото създание! — каза Фльор дьо Лис.

Мисълта за осъдената изпълваше с тъга очите й, докато разглеждате тълпата. Капитанът, много повече зает с нея самата, отколкото е тази сбирщина, мачкаше влюбено колана на гърба й. Тя се обърна е умолителна усмивка към него.

— Моля ви се, Феб, пуснете ме. Ако майка ми влезе, ще види ръката ви!

В този момент часовникът на „Света Богородица“ отмери бавно дванадесет удара. Ропот на доволство се понесе из тълпата. Едва заглъхна последният звън и главите се огънаха като вълни под напора на вятър, а от площада, покривите и прозорците се чу оглушителен вик:

— Ето я!

Фльор дьо Лис закри очите с ръце, за да не гледа.

— Любима — каза й Феб, — искате ли да се приберем в стаята’?

— Не — отвърна тя и затворила преди малко очи от страх, сега ги отвори от любопитство.

Каруца, теглена от едър нормандки кон, обкръжена от конници във виолетови ливреи с бели кръстове, пристигна на площада от улица Сен Пиер О Бьо. Сержантите от стражата й нравеха път сред тълпата, размахвайки палки. Отстрани на каруцата яздеха няколко представители на правосъдието и на полицията, които лесно можеха да се познаят по черните костюми и несръчната езда. Начело се движеше метр Жак Шармолю.

В съдбоносната каруца бе седнала девойка със свързани на гърба ръце, без свещеник до нея. Тя бе по риза, дългите й черни коси — по тогавашен обичай ги режеха едва в подножието на бесилката — бяха пръснати по гърдите и полуголите й рамене.

През тези вълнисти коси, по-черни от вранино крило, се забелязваше дебело грубо сиво въже, което жулеше нежните ключици, омотано около пленителната шия на бедното момиче като червей около цвете. Под въжето проблясваше малка муска, украсена със зелени мъниста, която й бяха оставили навярно защото на осъдените на смърт не се отказва вече нищо. Застаналите по прозорците зрители можеха да видят босите й крака, които тя се мъчеше да подвие под себе си, водена от някакъв остатък от женски свян. В нозете й бе вързана козичка. Осъдената придържаше със зъби зле прибраната ек риза. Като че ли тя страдаше двойно повече в мъката си, задето бе изложена полугола на погледите на тълпата. Уви! Свенът не е създаден за подобни изпитания!

— Исусе! — каза живо Фльор дьо Лис на капитана. — Погледнете, братовчеде, та това е онази противна циганка с козичката!

Казвайки това, тя се обърна към Феб. Той бе втренчил поглед в каруцата. Беше много блед.

— Каква циганка с козичката! — смотолеви той.

— Как! Нима не си спомняте?… — поде Фльор дьо Лис.

— Не разбирам какво искате да кажете — прекъсна я Феб.

Той се цакани да се прибере в стаята. Но Фльор дьо Лис, у която отново се събуди чувството на ревност, така силно предизвикано от същата циганка, го погледна изпитателно и недоверчиво. Тя смътно си спомни в същия миг, че бе чула да споменават за някакъв капитан, замесен в процеса срещу магьосницата.

— Какво ви е? — каза тя на Феб. — Тази жена като че ли ви смути.

— Мене ли! Ни най-малко! И таз добра! — опита се да се пошегува Феб.

— Останете тогава — каза властно девойката — и стойте до края!

Злополучният капитан бе принуден да остане. Едно само го успокои донякъде: осъдената не откъсваше поглед от дъното на каруцата. Това беше без всяко съмнение Есмералда. Дори на последното стъпало на безчестието и несретата тя пак беше хубава. Големите й черни очи изглеждаха още по-големи на отслабналото й лице, бледият й профил беше чист и неземно хубав. Тя приличаше на

предишната Есмералда, само че както мадоните на Мазачо приличат на мадоните на Рафаел — беше по-слаба, по-безплътна, по-нежна.

Впрочем тя беше така дълбоко смазана от отчаяние и немощ, че беше съвсем разнебитена, всичко й бе станало безразлично, всичко освен чувството за свян. Тялото й подскачаше при всяко друсане на каруцата, сякаш бе разглобено или безжизнено. Погледът й бе мрачен и занесен. В зениците й проблясваха сълзи, неподвижни и сякаш застинали.

Зловещата процесия прекоси тълпата сред радостни крясъци и любопитни погледи. Трябва да признаем все пак, ако искаме да бъдем правдиви, че като я видяха тъй хубава и тъй сломена, мнозина, дори най-суровите, бяха обзети от жалост. Каруцата влезе в площадчето пред църквата.

Тя спря пред главния портал. Конвоят се строи от двете страни. Тълпата се умълча и сред тази тържествена и тревожна тишина двете крила на голямата врата се отвориха като че ли от само себе си, а пантите им изскърцаха като флейти. Тогава пред погледите се откри в цялата си дълбочина вътрешността на катедралата, тъмна, драпирана в траурни воали и слабо осветена от няколко свещи, блещукащи в дъното върху олтара. Тя зееше като отверстие на пещера сред заления в слънце площад. Съвсем в дъното, в сянката на абсидата, се съзираше огромен сребърен кръст, който се очертаваше върху спуснатото от свода до плочите черно платно. Корабът беше пуст. Зад отдалечените пюпитри се движеха неясно няколко глави на свещеници и в момента, когато голямата врата се отвори, от църквата долетя гръмко и тържествено монотонно пеене, облъхващо от време на време като ветрец главата на осъдената с откъси от зловещи псалми.

— „…Non timebo millia populi circumdantis me; exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!“[2]

— „…Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.“[3]

— „…Infixus sun in limo profundi; et non est substantia.“[4]

В същото време друг глас, отделно от хора, подемаше от стъпалата на главния олтар печалната песен на дароприношението:

— „Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in jidicium non venit; sed transit a morte in vitam.“[5]

Това долитащо отдалеч пеене на няколко потънали в мрака старци беше погребалната служба над дивното създание, изпълнено с младост и живот, милвано от топлия пролетен вятър и окъпано от слънчевите лъчи.

Множеството слушаше благоговейно.

Очите и мисълта на зашеметената нещастница се губеха в мрачните недра на църквата. Бледите ѝ устни се движеха, сякаш се молеха. Когато помощникът на палача се приближи до нея, за да ѝ помогне да слезе от колата, той чу полугласен шепот:

— Феб!

Развързаха ръцете ѝ, свалиха я заедно с козичката, която заблея радостно, почувствувала се отново свободна. Поведоха девойката боса по грапавите камъни до подножието на стълбата пред портала. Вързаното за шията ѝ въже се влачеше зад нея като змия.

Тогава пеенето в църквата пресекна. В мрака се придвижиха редица запалени свещи и голям златен кръст. Чу се звънът на алебардите на пъстро облечената църковна стража и след няколко минути пред очите на осъдената и на тълпата се разгърна дългата процесия на облечените във филони и стихари свещеници дякони, които се приближаваха към девойката, пеейки тържествено. Погледът ѝ се спря на вървящия начело, непосредствено след този, който носеше кръста.

— О! — прошепна тя, потръпвайки. — Пак той! Свещеникът!

Беше действително архидяконът. От дясната му страна вървеше псалтът със своя жезъл, а от лявата — помощник псалтът. Архидяконът пристъпваше, отметнал назад глава, с втренчен поглед, като пееше силно:

— „De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam, et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.“[6]

Когато излезе на светло под високия стрелчат свод на портала, загърнат в широка сребриста одежда, пресечена от черен кръст, той беше толкова блед, че мнозина от тълпата го взеха за един от мраморните епископи, коленичили върху погребалните плочи в църквата, станал, за да посрещне пред прага на гроба тази, която бе осъдена да умре.

А тя, също тъй бледа и подобна на статуя, едва забеляза, че пъхнаха в ръката ѝ тежка запалена восъчна свещ. Не чу кресливия глас

на писаря, който прочете съдбоносното съдържание на публичното покаяние. Когато Той й каза да произнесе дума „амин“, тя каза „амин“. Трябваше свещеникът да направи знак на пазачите й да се оттеглят и да пристъпи сам към нея, за да се опомни тя и да почувствува известен прилив на сили.

Кръвта зашумя в главата й и в изстиналата й, вцепенена душа пламна искра на възмущение.

Архидяконът се приближи бавно до нея. Дори в това крайно окаяно състояние тя видя искрящия му от сладострастие, ревност и желание поглед да се плъзга по разголеното й тяло. После той изрече високо:

— Девойко, помолихте ли се на бога да прости заблужденията и прегрешенията ви?

И като се наведе към ухото й — зрителите мислеха, че приема последната й изповед, — той добави:

— Искаш ли ме? Още мога да те спася.

Тя го погледна втренчено.

— Махни се, демоне! Или ще те изоблича! Той се усмихна зловещо.

— Никой няма да ти повярва. Ще прибавиш само още един скандал към престъплението си. Отговори бързо. Искаш ли ме?

— Какво стори с моя Феб?

— Той е мъртъв — отвърна свещеникът.

Но в този момент злочестникът вдигна неволно глава и видя в другия край на площада на балкона на жилището Гондьолорие капитана, застанал прав до Фльор дьо Лис. Той се олюля, прокара ръка пред очите си, погледна още веднъж, прошепна някакво проклятие и чертите му се изкривиха болезнено.

— Умри тогава и ти! — процеди през зъби той. — Никой няма да те притежава!

И той простря ръката си над циганката и се провикна мрачно:

— „I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!“[7]

Това беше страшната формула, с която обикновено завършваха тези трагични церемонии. Условният знак на свещеника към палача.

Народът коленичи.

— Kyrie Elei’son![8] — запяха свещениците, останали под свода на портала.

— Kyrie Elei’son! — поде тълпата и шепотът ѝ пробягна над главите като клокочене на бурно море.

— Амин — каза архидяконът.

Той обърна гръб на осъдената, отпусна глава на гърдите си, скръсти ръце, присъедини се към останалите свещеници и миг след това изчезна с кръста, свещите и одеждите под тъмните арки на катедралата. Звучният му глас угасна постепенно сред хора, пеейки скръбния стих:

— „Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt!“[9] А междувременно равномерното потракване на подкованите дръжки на алебардите на църковната стража заглъхваше под арките на кораба като чукче на часовник, възвестяващо последния час на осъдената.

Дверите на „Света Богородица“ обаче останаха широко отворени и църквата зееше пуста, безрадостна, траурна, без свещи и без църковно пение.

Осъдената стоеше неподвижно на мястото си, чакайки какво ще ѝ заповядат да направи. Един от сержантите трябваше да подсети метр Шармолю, който, докато траеше тази сцена, проучваше барелефа на големия портал, представляващ според едни жертвоприношението на Авраам, а според други — алхимически процес, в който слънцето е изобразено като ангел, огънят — като сноп пръчки, а майсторът — като Авраам.

Не беше лесно да го откъснат от съзерцанието му, но той най-сетне се обърна и по негов знак двама мъже, облечени в жълто, помощниците на палача, се приближиха до циганката, за да завържат ръцете ѝ.

Когато се качваше отново в съдбоносната кола, за да се отправи към последната си спирка, клетата девойка беше обзета може би от сърцераздирателно съжаление за живота. Тя вдигна зачервените си, сухи очи към небето, към слънцето, към сребристите облаци, разкъсани тук-таме от сини трапеци и триъгълници, и постепенно ги сведе към земята, към тълпата и къщите… Изведнъж, докато човекът в жълто свързваше лактите ѝ, тя нададе ликуващ, нечовешки вик. Там, на балкона, при ъгъла на площада, тя бе забелязала току—що него, своя любим, своя повелител Феб, видението на предишния си жизнерадостен живот! Съдията бе излъгал. Свещеникът бе излъгал! Това бе той, тя не можеше да се съмнява; той стоеше там, хубав, жив и

здрав, облечен в блестящата си униформа, с перо на шлема и със сабя на кръста!

— Феб! — извика тя. — Мили мой Феб!

И пожела да протегне към него трепeрещите си от любов и възторг ръце, но палачът ги бе вече вързал.

Тогава циганката видя, че капитанът се намръщи, а хубавото момиче, което се бе облегнало на него, го погледна гневно и презрително. Феб каза нещо, което не стигна до нея, и двамата се скриха бързо зад вратата на балкона, която се затвори зад тях.

— Феб! — извика горкото момиче, изгубило ума и дума. — Нима и ти вярваш на тази клевета?

Хрумна й чудовищна мисъл, Тя си спомни, че бе осъдена за убийството на Феб дьо Шатопер.

Какво ли не бе изтърпяла до този момент. Но този последен удар бе много жесток. Тя падна безжизнена на камъните.

— Хайде! — каза Шармолю. — Отнесете я в колата и да свършваме по-бързо.

Никой още не беше забелязал в галерията на кралските статуи, изваяни непосредствено над островърхия свод на портала, един странен зрител с опъната шия и уродливо лице, който бе наблюдавал дотогава всичко така невъзмутимо, че ако не бяха дрехите му — наполовина червени, наполовина виолетови, — човек би могъл да го вземе за едно от каменните чудовища, през чиито муцуни изтича водата от капчуците на катедралата вече шестстотин години. Този зрител не беше пропуснал нищо от сцената, която се разиграваше пред портала на „Света Богородица“ от пладне насам. И още от самото начало, без никой да му обърне внимание, той бе привързал здраво на една от колонките на галерията дебело възлесто въже, чийто край се влачеше долу върху площадката. След като направи това, той почна да наблюдава спокойно и да си подсирква от време на време, когато някой кос прелиташе край него. Изведнъж, точно когато помощниците на палача се готвеха да изпълнят равнодушната заповед на Шармолю, той прескочи перилото на галерията, обхвана въжето с крака, колене и ръце и се плъзна по фасадата като дъждовна капка, изтърколила се по стъкло, изтича към двамата палачи като тупнала от покрива котка, повали ги на земята с огромните си юмруци, грабна египтянката с едната си ръка, както дете би взело куклата си, и с един скок се намери

в църквата. После вдигна над главата си девойката и извика със страшен глас:

— Убежище!

Това стана тъй бързо, че ако беше нощ, една—единствена светкавица щеше да бъде достатъчна, за да освети сцената.

— Убежище! Убежище! — повтори тълпата и десет хиляди ръце заръкопляскаха и накараха единственото око на Квазимодо да заискри от радост и гордост.

Това внезапно сътресение свести осъдената. Тя вдигна клепачи, погледна Квазимодо и тутакси затвори очи, сякаш ужасена от спасителя си.

Шармолю се слиса, палачите и стражата също. Действително в пределите на „Света Богородица“ осъдената бе неприкосновена. Катедралата бе сигурно убежище. Всяко човешко правосъдие спираше пред нейния праг.

Квазимодо стоеше под големия портал. Широките му стъпала се опираха така здраво върху плочите на църквата, както тежките романски колони. Голямата му космата глава потъваше в раменете му. Той приличаше на лъвовете, които също имат грива, без да имат шия. Държеше тръпнещата девойка, отпусната като бял ешарп в мазолестите му ръце, и то така грижливо, сякаш се боеше да не би да я прекърши или да я нарани. Като че ли чувстваше, че тя е крехка и изящна скъпоценност, създадена не за неговите ръце. От време на време просто не смееше да я докосне дори с дъха си. После внезапно я притискаше в обятията си до ръбатата си гръд като своя собственост, както би сторила това родната й майка. Уродливото му око, сведено над нея, я заливаше с нежност, скръб и жалост. После той вдигаше рязко пламналия си взор. Жените се смееха и плачеха. Тълпата тропаше с крака от възторг, защото в този миг Квазимодо наистина бе хубав. Той, сиракът, подхвърленото дете, беше хубав. Гърбавият се чувстваше величествен и могъщ, той гледаше надменно обществото, от което бе изключен и в което се беше втурнал така неудържимо, гледаше надменно човешкото правосъдие, чиято плячка бе изтръгнал, тези тигри, които бе принудил да дъвчат с празна уста, тези полицаи, съдии, палачи, цялата тази кралска сила, която той, нищожният, бе смазал с помощта на всесилния бог.

Покровителството, оказано от едно толкова уродливо същество на това тъй злочесто създание, спасяването на осъдената на смърт от Квазимодо бе действително особено трогателно. Двама низвергнати от природата и обществото се доближаваха в нещастието си и си помагаха взаимно.

След няколко минути на тържество Квазимодо се вмъкна внезапно в църквата и изчезна с товара си. Народът, влюбен във всеки подвиг, го следеше с очи в тъмния кораб, съжалявайки, че той се отскубна тъй бързо от неговото възхищение. Изведнъж го зърнаха на единия край на галерията на френските крале, той я прекоси, тичайки като безумен, вдигнал високо в ръцете си грабнатата девойка, като повтаряше непрекъснато:

— Убежище!

Тълпата избухна повторно в аплодисменти. Когато прекоси галерията, той пак се скри във вътрешността на църквата. Миг по-късно се появи на горната площадка, все още с циганката на ръце, тичащ като безумен и викащ:

— Убежище!

Тълпата продължаваше да ръкопляска:

Най-сетне той се показа за трети път на върха на кулата с голямата камбана, показа като че ли с гордост оттам на целия град девойката, която бе спасил, и гръмкият му глас, който хората чуваха тъй рядко, а той самият не чуваше никога, се възнесе три пъти в изстъпление сякаш до самите облаци:

— Убежище! Убежище! Убежище!

— Браво! Браво! — крещеше народът от своя страна и този мощен възглас учуди тълпата, събрана върху другия бряг на Сена, на Гревския площад, и отшелницата, която все още чакаше с вперен в бесилката поглед.

---

[1] Думата queue означава опашка. — Б. пр. ↑

[2] Аз не ще се боя от ограждащата ме тълпа. Стани, господи, спаси ме, боже мой! (лат.) — Б. пр. ↑

[3] Спаси ме, господи, защото водите се надигат и стигат до гушата ми (лат.). — Б. пр. ↑

[4] Лежа в дълбока тиня и нямам вече опора (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Който слуша думите ми и вярва в този, който ме е пратил, ще възкръсне за вечен живот и няма да бъде съден, но ще премине от смъртта към живота (лат.). — Б. пр. ↑

[6] От дълбочините на ада извиках и ти чу моя глас, и ти ме хвърли в бездните, в сърцето на морето, и вълните ме обляха (лат.). — Б. пр. ↑

[7] Иди сега, неразумна душо, и бог де се смили над тебе! (лат.) — Б. пр. ↑

[8] Господи помилуй! (гр.). — Б. пр. ↑

[9] Всички вълни и водовъртежи минаха над мене (лат.) — Б. пр. ↑

КНИГА ДЕВЕТА

I. БЪЛНУВАНЕ

Клод Фроло не беше вече в църквата, когато приемният му син разкъса така решително гибелната примка, която нещастният архидякон бе затегнал около циганката и около самия себе си. Той се прибра в ризницата, смъкна от себе си стихара, расото и епитрахила, хвърли ги в ръцете на учудения клисар, измъкна се през тайната вратичка на манастира, заповяда на един лодкар от Терена да го прекара на левия бряг на Сена и потъна в стръмните улички на Университета, без да знае сам къде отива, срещайки на всяка крачка весели групи жени и мъже, които бързаха „да стигнат навреме", за да не пропуснат обесването на вещицата. Блед, разстроен, по-смутен, по-сляп и по-подплашен от нощна птица, пусната сред бял ден и подгонена от орляк хлапетии, той бе загубил представа къде се намира, за какво мисли и дали не бълнува. Бързаше, крачеше машинално, тичаше наслуки по улиците, шмугвайки се ту з една, ту в друга, преследван от мисълта за Гревския площад, ужасното лобно място, което усещаше смътно зад себе си.

Заобиколи възвишението Сент Жонвиев и излезе най-сетне извън града през Порт Сей Виктор. Докато все още виждаше зад себе си кулите, извисяващи се над стените на Университета, и редките къщи на предградията, тоя продължаваше да тича. Когато най-сетне една неравност на почвата скри напълно от погледа му омразния Париж, когато сметна, че е вече на сто левги от него, в нивята, в пустошта, архидяконът се спря и му се стори, че може свободно да си поеме дъх.

Тогава го обзеха ужасни мисли. Той погледна ясно в себе си и изтръпна. Спомни си за злочестата девойка, която го бе погубила и която той на свой ред бе погубил. Хвърли блуждаеш поглед към двойния лъкатушен път, който съдбата им бе предопределила да изминат, докато се срещнат, сблъскат и смажат безмилостно един друг. Размисли се за безумието на вечните обети, за суетата на целомъдрието, науката, религията, добродетелта, за ненужността от бог. Отдаде се е ожесточена наслада на тези престъпни мисли к

колкото по-дълбоко потъваше в тях, чувствуваше, че в гърдите му се надига сатанински кикот.

Дълбаейки така душата си, той разбра какво необятно място бе отредила в нея природата за плътските страсти и смехът му стана още по-горчив. Той разрови цялата затаена омраза и злост в душата си и се убеди с безпристрастното око на лекар, който изследва болник, че тази омраза и злост се дължаха само на извратена любов, че любовта, източник на всяка добродетел у човека, се изражда в нещо чудовищно в сърцето на свещеника и че мъж, устроен като него, се превръща в демон, ставайки свещеник. Тогава се разтресе от пъклен кикот и изведнъж побледня: прозря най-зловещата страна на гибелната си страст, на тази разяждаща, отровна, неукротима и пълна е ненавист любов, която доведе циганката до бесилото, а него — до ада. Тя — осъдена, той — навеки прокълнат.

И пак се разсмя, спомняйки си, че Феб е жив. Че въпреки всичко капитанът бе останал жив, беше весел и доволен, носеше още по-напета униформа и си имаше нова любима, която бе довел да гледа как ще обесят предишната. Смехът на свещеника етана още по-зловещ, когато размисли, че от всички хора, чиято смърт бе желал, само циганката, единственото създание, което той не мразеше, не можа да я избегне.

Тогава от капитана мисълта му се пренесе към тълпата и то замъчи нечувана ревност. Мина му мисъл те, че и тълпата, цялата тълпа бе видяла любимата му жена но риза, почти гола. Той закърши ръце, мислейки, че тази жена, чието тяло, зърнато в мрака само от него, бе то накарало да изпита неземно блаженство, бе изложена посред бял ден, посред пладне, пред цял народ, облечена като за сладострастна нощ. И заплака от ярост, че всичко най-съкровено в любовта му бе поругано, осквернено, разголено, опозорено навеки. Заплака от ярост, като си представи колко порочни погледи се бяха плъзгали под зле затворената риза, като си представи, че тази дивна девойка, тази девствена лилия, този съсъд на свян и неземно наслаждение, до който той не би се осмелил без трепет да допре устни, се бе превърнал едва ли не в публична гаванка, от която всичкият измет на Париж — крадци, просяци, слуги — бе черпил общо безсрамна, долна и извратена наслада.

А когато се опита да си представи какво щастие можеше да вкуси на земята, ако тя не бе циганка, а той — свещеник, ако Феб не бе съществувал и ако тя обикнеше него, когато си помисли, че и той би могъл да има спокоен и изпълнен с любов живот, че в този миг на земята има щастливи двойки, потънали в дълъг разговор под портокалови дръвчета, край брега на ручеи, пред залез слънце, в звездна нощ, и че ако бог бе пожелал, той можеше да бъде с нея една от тия благословени девойки, сърцето му изнемогна от сласт и отчаяние.

О, тя! Навсякъде тя! Тази страшна натрапчива мисъл се въртеше непрестанно, терзаеше го, гризеше мозъка му, разкъсваше душата му. Той не съжаляваше, не се разкайваше. Готов бе повторно да извърши това, което бе извършил. Предпочиташе да я види в ръцете на палача, отколкото в ръцете на Феб, но страдаше. Страдаше толкова жестоко, че скубеше от време на време кичури коса, за да види дали не е побелял.

В един миг, особено когато му хрумна, че може би точно в това време отвратителната верига, която бе видял тази сутрин, пристяга желязната си примка около крехката изящна шия, пот обля цялото му тяло.

След малко, надсмивайки се сатанински над самия себе си, той си представи едновременно Есмералда такава, каквато я бе видял първия път — игрива, безгрижна, весела, накичена, танцуваща, крилата, хармонична, и такава, каквато я видя последния ден — по риза, с въже на шията, пристъпваща бавно с босите си крака по грапавата стълба на бесилката. Той си представи така ясно тази двойна картина, че от гърдите му се изтръгна страхотен вопъл.

Докато този ураган на отчаяние бушуваше в душата му, като разтърсваше, изскубваше, превиваше и изкореняваше всичките ѝ устои, той хвърли поглед на окръжаващата го природа. Няколко кокошки кълвяха в храсталаците до краката му, лъскави бръмбари пълзяха на слънце, сребристи облачета се гонеха в синьото небе над главата му, стрелата на абатството „Сен Виктор“ пресичаше с плочестия си обелиск закръглената линия на хълмовете на хоризонта, а мелничарят от могилата Кото наблюдаваше, свирейки с уста, въртящите се крила на мелницата си. Този деен, организиран, спокоен живот, въплътен в хиляди форми около него, му причини болка. И той пак се спусна да бяга.

Тича така през нивята чак до вечерта. Това бягство от природата, от живота, от него самия, от човека, от бога от всичко продължи целия ден. Понякога се хвърляше с лице към земята и скубеше с нокти младите житни класове. Понякога се спираше в някоя безлюдна селска улица и мислите му ставаха тъй непоносими, че улавяше с две ръце главата си и се мъчеше да я изтръгне от раменете си и да я разбие о камъните.

Когато слънцето почна да клони към заник, той повторно се вгледа в себе си и му се стори, че е почти обезумял. Вихърът, който вилнееше в съзнанието му от момента, когато загуби надежда и воля да спаси циганката, не бе оставил нито една здрава Мисъл, нито едно оцеляло понятие. Разумът му беше съвсем разнебитен. Само два образа се открояваха ясно: Есмералда и бесилката. Всичко останало тънеше в мрак. Свържеше ли тези две представи, те образуваха страшно съчетание и колкото повече съсредоточаваше върху тях последните останки на внимание и мисъл, на които все още беше годен, толкова по-ясно нарастваха те в някаква фантастична прогресия: едната — все по-чаровно хубава и лъчезарна, другата — все по-страхотна и по-страхотна. Така че в края на краищата Есмералда заприлича на звезда, а бесилката — на огромна костелива ръка.

Забележително е, че по време на цялото това мъчение нито веднъж не му мина сериозно мисълта за смърт. Нещастникът бе устроен така. Той държеше на живота. Може би действително съзираше ада зад него.

Денят гаснеше. Живото начало, което все още мъждукаше у него, го подкани да се върне. Той смяташе, че е далеч от Париж. Но когато се огледа, видя, че трябва само да заобиколи стената на Университета. Стрелата на „Сен Сюлпис“ и трите високи камбанарии на „Сен Жермен де Пре“ стърчаха вдясно над хоризонта. Той се запъти натам. Чу вика на стражата на абатството около зъбчатата ограда и свърна по пътеката между мелницата на манастира и болницата за прока-жени. След няколко минути излезе в края на Пре о Клер. Гази ливада се славеше с буйствата, които ставаха денонощно там. Това беше „хидрата“ на нещастните монаси от „Сен Жермен де Пре“, quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fiat, cleticis nova semper dissidiorum capita suscitantibus. Архидяконът се уплаши да не срещне някого. Той се боеше от всяко човешко лице. Избиколи Университета и

предградието Сен Жермен, стараейки се да влезе в Града колкото се може по-късно. Мина покрай Пре о Клер, свърна по глуха пътека, която го делеше от Дийо-Ньоф, и стигна най-сетне до брега на реката. Там отец Клод намери един лодкар, който го прекара през Сена за няколко парижки дьоние и го свали та пустия бряг, където читателят срещна веднъж замечтания Гренгоар. Тази ивица земя се простираше отвъд кралските градини, успоредно с Островчето на превозвача на кравите.

Монотонното люшкане на лодката и шумът на водата притъпиха до известна степен болката на Клод. Когато лодкарят се отдалечи, той се спря като малоумен на чакълестия бряг, гледайки право пред себе си и възприемайки предметите през някаква увеличителна вибрираща мъгла, която преобразяваше всичко в странна фантасмагория. Често, омаломощен от голяма скръб, разсъдъкът изпада в подобни състояния.

Слънцето бе залязло зад високата кула Нел. Здрачаваше се. Небето побеля, водата на реката също. Левият бряг на Сена, в който той бе вперил поглед, тъмнееше между тези две бели петна, стесняваше се в далечината и се забиваше като черна стрела в забуления хоризонт. Брегът бе отрупан с къщи, чиито черни силуети се очертаваха смътно върху светлия фон на небето и водата. Тук-таме заблещукаха осветени прозорци като отвори на пещ. Този огромен черен обелиск, проснал се самотно между белия саван на небето и на реката, твърде широка на това място, порази Клод. Подобно впечатление сигурно би добил човек, ако легне по гръб в подножието на Страсбургската катедрала и се загледа в огромния ѝ остър връх, врязан в здрача. Само че в нашия случай Клод беше на крака, а обелискът — легнал. И понеже водата, отразявайки небето, правеше още по-дълбока бездна под него, огромният нос изглеждаше също тъй дръзко устремен в празното пространство като стрела на катедрала. И впечатлението беше същото. То бе дори по-необикновено и по-дълбоко, защото действително напомняше Страсбургската катедрала, само че висока две левги. Нещо нечувано, исполинско, неизмерима сграда, каквато никое човешко око не е виждало. Вавилонска кула. Комините на къщите, назъбените стени, разновидните стрехи на покривите, островърхото абатство на августинците, кулата Нел — всички тия издатини, които нащърбваха профила на колосалния обелиск, засилваха илюзията и напомняха извивките на причудливи и

пищни скулптури. В състоянието на халюцинация в което бе изпаднал, Клод помисли, че вижда с очите си камбанарията на преизподнята. Хилядните светлини, пръснати по цялата височина на страхотната кула, му се сториха отверстия на огромната вътрешна пещ, гласовете и шумът, които долитаха оттам — вопли и хъркания. Стана му страшно, той запуши уши с ръце, за да не чува, обърна се гърбом, за да не вижда, и се отдалечи с големи крачки от това ужасяващо видение.

Нещастникът обаче го носеше в себе си.

Когато тръгна по улиците, хората, с които се разминаваше пред осветените витрини на магазините, му се сториха призраци, сновящи безспир около него. Странен шум бучеше в ушите му. Необикновени образи смущаваха разсъдъка му. Той не различаваше нито къщите, нито улиците, нито колите, нито мъжете, нито жените, а виждаше само някакъв хаос от неопределени предмети, които се сливаха един с друг. На ъгъла на улица „Барийри“ имаше бакалничка с навес над вратата, украсен от всички страни според тогавашния обичай е тенекиени обръчи, на които висяха дървени свещи; вятърът ги блъскаше една о друга и те тракаха като кастанети. Клод си въобрази, че скелетите, провесени на Монфокон, произвеждат този шум, като се блъскат един в друг.

— О! — прошепна той. — Нощният вятър ги блъска един в друг и смесва звъна на веригите с тракането на костите им! Тя е вече може би там, между тях!

Съвсем зашеметен, той сам не знаеше къде отива. Направи още няколко крачки и се озова на моста Сен Мишел. Един прозорец в долния етаж на една къща бе осветен. Той се приближи. Надзърна през пукнатото стъкло в стаята, която събуди смътен спомен в паметта му. В зле осветената от мъждукаща лампа стая стоеше рус, румен младеж с весело лице, който се смееше високо и прегръщаше доста нескромно на-гиздена девойка. До лампата седеше старица, която предеше, пеейки с треперливия си глас. Когато младежът преставаш да се смее, откъси от песента на старицата долитаха до свещеника. Думите бяха непонятни и зловещи:

Грев, избухвай, Грев, във рев надуй гърди!
Бързай, бързай, хурко моя, изпреди

ти въжето здраво за палача,
който си подсвирква вън сред здрача.
Грев, избухвай, Грев, във рев надуй гърди!

Хубавото ми въже от здрав коноп!
Сейте, събирайте в полето сноп след сноп
все коноп, а не пшеница вече.
Да, крадецът алчен не отвлече
хубавото ми въже от здрав коноп!

Грев, гърди надувай, Грев, избухвай в лай!
За да видят уличницата накрай
на бесилката неумолима,
по прозорците очи ще има.
Грев, гърди надувай, Грев, избухвай в лай!

А младежът се смееше и галеше момата. Старицата беше Фалурдел, момата — някоя уличница, а момъкът — неговият брат Жеан.

Архидяконът не се отдръпна от стъклото. Не му ли бе все едно какво гледа?

Жеан се приближи до другия прозорец в дъното на стаята, отвори го, погледна към кея, където блестяха в далечината стотици осветени прозорци, и каза, затваряйки прозореца:

— Кълна се в душата си! Ето че е вече нощ. Гражданите запалват свещите си, а всеблагият отец — звездите си.

После Жеан пристъпи към уличницата, счупи бутилката, която бе оставена на масата, и възкликна:

— Нима е празна? Ах дявол да го вземе! А и кесията ми е празна! Изабо, моя мила, ще бъда доволен от Юпитер само когато превърне двете ви бели гърдички в две черни бутилки, от които ден и нощ да пия бонско вино!

Момата се разсмя на шегата, а Жеан излезе на улицата.

Отец Клод едва смогна да се просне по очи на земята, за да избегне срещата с брат си, който би могъл да го познае. За щастие

улицата беше тъмна, пък и младежът бе пиян. Но все пак той забеляза легналия в калта архидякон.

— Охо! — каза Жеан. — И този трябва да е гулял днес! Той побутна с крак свещеника, който сдържаше дъха си.

— Мъртво пиян — поде Жеан. — Няма що, здравата се е натряскал. Пиявица, откъсната от бъчва. Отгоре на всичкото плешив! — добави той, като се наведе над него. — И съвсем стар! Fortunate senex![1]

Отдалечавайки се, младежът продължи да мърмори сам на себе си:

— Все пак разумът не е лошо нещо и моят брат архидяконът е много щастлив, че има и ум, и пари.

Архидяконът се изправи и се втурна, без да си поеме дъх, към „Света Богородица“, чиито огромни кули се извисяваха в нощта над къщите.

Когато пристигна задъхан на площада пред храма, той се сепна и отстъпи, не смеейки да вдигне очи към зловещото здание.

— О! — прошепна той. — Нима всичко това се случи тук тази сутрин?

Най-сетне дързна да погледне църквата. Фасадата се чернееше. Небето зад нея искреше от звезди. Лунният сърп, откъснал се от хоризонта, се беше спрял в този миг върху дясната кула, кацнал като лъчезарна птица над черните трилистници на балюстрадата.

Вратата на манастира беше затворена, но архидяконът носеше винаги със себе си ключа от кулата, където се намираше лабораторията му. Той си отключи с него, за да влезе в църквата.

В храма цареше пещерен мрак и тишина. Той се досети по големите сенки, които се спускаха на широки дипли от всички страни, че траурните платна от тазсутрешната церемония още не бяха махнати. Големият сребърен кръст, обсипан със светли точици, блещукаше в мрака като Млечен път в гробовната нощ на катедралата. Над черните драперии се подаваха заострените върхове на високите тесни прозорци на олтара, чиито разноцветни стъкла, осветени от луната, бяха приели неопределените тонове на нощта — виолетово, бяло, синьо, — отсенките, които се наблюдават само върху лицата на мъртвите. Тези белезникави островърхи сводове се сториха на архидякона митри на

прокълнати епископи. Той замижа, а когато отвори отново очи, доби чувството, че е обграден от бледи лица, които го гледаха.

Затича се из църквата. Стори му се, че тя се заклати, раздвижи, оживя, че всяка дебела колона се превърна в огромна лапа, която удря по земята с широкото си каменно стъпало, исполинската катедрала се превърна в баснословен слон, който дишаше тежко и пристъпваше с колони вместо крака, с кули вместо хобот и огромна черна драперия вместо покривало.

Трескавото състояние, или по-скоро безумието на Клод, стигнаха предела, когато външният свят става видим, осезаем, злокобен апокалипсис.

За миг изпита облекчение: спускайки се към страничните галерии, той зърна зад група колони слаба червеникава светлина. Изтича към нея като към звезда. Беше лампата зад желязната решетка, която осветяваше денонощно обществения молитвеник на „Света Богородица“. Той се хвърли жадно към свещената книга, надявайки се да почерпи в нея утеха или поне морална опора. Книгата бе отворена на следния пасаж от Йов, върху който се плъзна погледът на архидякона: „И един дух мина пред лицето ми, и чух леко дихание, и космите на кожата ми настръхнаха.“

Прочитайки тези зловещи думи, той изпита същото, което би изпитал слепец, ако се набоде на острия край на тоягата си, когато посегне да я вземе. Коленете му се огънаха, архидяконът рухна на плочите и в мисълта му изплува тази, която бе умряла през деня. Мозъкът му като че ли се изпълни с чудовищен дим — главата му се бе превърнала в адски комин.

Изглежда, че дълго бе лежал така, без да мисли за каквото и да било, сразен и безсилен под властта на демона. Най-сетне постепенно се съвзе и реши да потърси убежище в кулата до своя верен Квазимодо. Стана и понеже го беше страх, взе лампата от молитвеника, за да си свети. Това беше светотатство. Но в неговото състояние му се стори дреболия без значение.

Архидяконът изкачи бавно стълбата на кулата, обзет от дълбок ужас, който вероятно се предаваше и на редките минувачи пред църквата, учудени от загадъчната светлина на лампата му, пъплеща в този късен час от бойница на бойница по високата камбанария.

Изведнъж го лъхна хлад и той разбра, че се намира под входа на най-горната галерия. Въздухът беше студен. По небето се влачеха облаци, чиито големи бели талази преливаха едни над други, застъпвайки краищата си като зимен ледоход. Залуталият се сред тях лунен сърп приличаше на небесен кораб, заклещен сред небесните ледове.

Архидяконът сведе поглед и се загледа за миг през решетката на колонките, които съединяват двете кули, в замрежената от мъгла и дим далечина, в безмълвната гмеж на парижките покриви — островърхи, тесни, безчислени, притиснати един към друг като вълни на безбурно море в лятна нощ.

Луната лееше бледа светлина, под която небето и земята изглеждаха пепелявосиви.

В този момент часовникът на кулата възвиси крехкия си треперлив гласец. Полунощ. Свещеникът си спомни обедния час на изтеклия ден. Беше пак дванадесет часът.

— О! — каза си той полугласно. — Тя навярно е изстинала вече!

Внезапно духна вятър и загаси лампата му. Почти в същото време той видя на противоположния ъгъл на кулата една сянка, бял силует на жена. Свещеникът изтръпна. До жената стоеше малка козичка, чието блеене се сля с последния удар на часовника.

Той намери сили да погледне. Беше тя.

Бледа и мрачна, с разпилени по раменете коси както сутринта. Но без въже на шията и с развързани ръце. Беше свободна, мъртва.

Цяла облечена в бяло, с бял воал на главата.

Сянката пристъпваше бавно към него, обърнала взор към небето. Сатанинската коза вървеше подире й. Архидяконът имаше чувството, че се е превърнал в камък, че тялото му станало премного тежко, за да може да избяга. При всяка нейна стъпка напред той отстъпваше крачка назад; това беше най-многото, което можеше да стори. Така той се вмъкна под тъмния свод на стълбата. Вледеняваше го мисълта, че тя също може да влезе тук. Стореше ли това, сърцето му сигурно щеше да се пръсне от ужас.

Тя действително дойде до вратата на стълбището, спря за миг, взря се втренчено в мрака, без да види свещеника, и отмина. Стори му се по-висока, отколкото приживе. Луната прозираше през бялата й рокля. Той долови дишането й.

Когато видението отмина, архидяконът заслиза по стълбата също така бавно, както се бе движило то, считайки се призрак самият той, с блуждаещ поглед и настръхнали коси, стискащ угасналата лампа в ръка. И докато слизаше по спираловидните стъпала, нечий глас ехтеше в ушите му и повтаряше с кикот: „И един дух мина пред лицето ми, и чух леко дихание, и космите на кожата ми настръхнаха.“

---

[1] Щастлив старик (лат.). — Б. пр. ↑

II. ГЪРБАВ, КУЦ, ЕДНООК

Всеки средновековен град и по-специално всеки френски град до царуването на Луи XII имаше своите убежища. Сред потопа на наказателните закони и варварските съдопроизводства тези убежища приличаха на острови, които се издигаха над нивото на човешката справедливост. Всеки престъпник, който успееше да се приюти в тях, бе спасен. Във всяко предградие имаше почти толкова убежища, колкото и бесилки. Злоупотреба с беззаконността редом със злоупотребата с наказанията — две нередни прояви, които се опитваха да се поправят взаимно. Кралските дворци, княжеските домове и главно църкви се ползуваха с правата на убежища. Понякога цял град, който се нуждаеше от нови заселници, се обявяваше временно за убежище. Така Луи XI обяви в 1467 година Париж за убежище.

Стъпил веднъж в убежището, престъпникът ставаше неприкосновен, при условие, че не излезе от него. Една стъпка вън от светилището, и той отново ставаше играчка на вълните. Колелото, бесилката, хвърлянето от голяма височина бдяха зорко около убежището и дебнеха безспир плячката си, подобно на акули, които сноват около кораб. Имаше случаи осъдени да дочакат дълбока старост в някой манастир, на стълбището на някой дворец, в нивите на някое абатство, под входа на някоя църква. По този начин и убежището се превръщаше в затвор, подобен на всеки друг. Случваше се понякога също съдът да наруши правото на убежище и с някое тържествено постановление да върне осъдения на палача. Но това ставаше рядко. Съдилищата се бояха от епископите и когато двете съсловия се сблъскваха, съдийската роба отстъпваше пред расото. В отделни случаи обаче, както в делото срещу убийците на парижкия палач Пти Жан и в делото срещу убиеца на Жан Валре — Емри Русо, правосъдието престъпваше правата на църквата и пряко волята ѝ привеждаше в изпълнение присъдите си. Но горко томува, който би накърнил с оръжие в ръка някое убежище без специално решение на съдебната палата! Всеизвестно е как загинаха Робер дьо Клермон, маршал на Франция, и Жан дьо Шалон, маршал на Шампан. И при

това в случая пострадавшият бе само някой си Перен Марк, сарафски чирак и убиец. Но маршалите бяха разбили вратата на църквата „Сен Мери“. Нечувано провинение.

Убежищата бяха обкръжени с такава почит, че според преданието тя въздействувала понякога и на животните. Емоан твърди, че когато един елен, гонен от Дагобер, се скрил в гробницата на „Сей Дьони“, кучешката хайка спряла внезапно със силен лай.

Църквите разполагаха обикновено със специална килия, предназначена за търсещите убежище. През 1407 година Никола Фламел построил над свода на църквата „Сен Жак дьо ла Бушри“ една такава стаичка, която му струвала четири ливри, шест су и шестнадесет парижки дьоние.

В църквата „Света Богородица“ такава килия беше приспособена над едно от страничните отделения, под подпорните арки, откъм манастира, точно на мястото, където жената на сегашния пазач на кулите си е направила градина, която, сравнена с висящите вавилонски градини, е нещо като маруля и палма или портиерка и Семирамида.

Тук именно, в тази килия, Квазимодо донесе Есмералда след бесния си победоносен бяг по кулите и галериите. Докато той се изкачваше по тях, девойката беше почти в безсъзнание, полуунесена, полубудна, усещаща само, че се изкачва във въздуха, че плува в него, че лети, че нещо я издига над земята. От време на време тя чуваше оглушителния смях и гръмкия глас на Квазимодо. Тогава отваряше очи и виждаше смътно под себе си Париж, пъстреещ с хилядите си плочести и керемидени покриви, напомнящи синя и червена мозайка, а над себе си — страшното, ликуващо лице на Квазимодо. Тогава пак притваряше ресници. Струваше ѝ се, че всичко е свършено, че са я екзекутирали, докато е била в безсъзнание, че уродливият дух, който бе дал началния тласък на нерадата ѝ съдба, я бе завладял отново и я отнасяше някъде. Тя не смееше да го погледне и не му оказваше никаква съпротива. Но когато разрошеният и задъхан звънар я отнесе най-сетне в килията убежище, когато усети грубите му лапи, които нежно развързваха въжето, издраняващо ръцете ѝ, тя изпита силно сътресение, напомнящо внезапното пробуждане на пътници в кораб, доплувал до брега сред черна нощ. Спомените ѝ се проясниха и изплуваха един по един. Тя видя, че се намира в „Света Богородица“, спомни си, че бе изтръгната от ръцете на палача, че Феб е жив, но не я

обича вече, и тези две мисли, втората от които така силно отравяше първата, едновременно завладяха съзнанието на бедната осъдена. Тя се обърна към Квазимодо, който стоеше прав до нея и й навяваше страх, и го попита:

— Защо ме спасихте?

Той я погледна тревожно, опитвайки се сякаш да отгатне думите й. Тя повтори въпроса си. Тогава той я погледна с дълбока тъга и изчезна.

Девойката бе удивена.

Няколко минути след това гърбавият се върна и хвърли в краката й един вързоп. Дрехи, оставени от нечии милосърдни ръце пред прага на църквата. Тогава тя се погледна, видя, че е полугола, и се изчерви. Животът се възвръщаше.

Квазимодо сякаш сподели нейния свян. Той закри очи с широката си длан и се отдалечи повторно с бавни крачки.

Есмералда побърза да се облече. Бяла рокля с бял воал — одежда на послушница от Отел Дийо.

Едва успя да се облече и Квазимодо се завърна. В едната си ръка носеше кошница, а в другата — дюшек. В кошницата имаше бутилка вино, хляб и още нещо за ядене. Той сложи кошницата на земята и каза:

— Яжте! — После просна дюшека върху плочите и добави: — Спете!

Звънарят й бе донесъл собственото си ядене и собствената си постеля.

Египтянката вдигна очи, за да му благодари. Но не можа да промълви нито дума. Клетникът беше действително невъобразимо грозен. Тя наведе глава и потръпна от отвращение. Тогава той й каза:

— Страх ли ви е от мене? Много съм грозен, нали? В такъв случай не ме гледайте. Слушайте ме само. Денем ще стоите тук. Нощем можете да се разхождате из цялата църква. Но не излизайте вън от нея нито денем, нито нощем. Иначе сте загубена. Ще ви убият и аз ще умра.

Трогната, тя вдигна глава, за да му отговори. Но той бе изчезнал. Есмералда остана сама, замислена над странните думи на това едва ли не чудовищно същество и поразена от тона на дрезгавия му и същевременно тъй нежен глас.

После разгледа килията. Стаичката, иззидана върху леко наклонения покрив, покрит с плочи, бе голяма около шест квадратни стъпки и имаше малко прозорче и вратичка. Няколко капчука, изваяни във форма на животински зурли, се навеждаха над нея и сякаш се опитваха да надзърнат през прозорчето. Девойката видя наравно с покрива върховете на хиляди комини, из които се виеха пушеците на всички парижки огньове… Тъжна гледка за бедната циганка, за осъденото на смърт подхвърлено дете, за злочестото създание, лишено от родина, семейство и огнище.

Точно в мига, когато особено силно почувствува самотата си, нещо мъхнато и брадато се пъхна в отпуснатите й на скута ръце. Тя трепна — вече се плашеше от всичко — и погледна. Беше горката козичка, пъргавата Джали; тя се бе затичала след господарката си, когато Квазимодо разпръсна стражата на Шармолю, и цял час вече се умилкваше около краката й, без да успее да привлече вниманието й. Циганката я обсипа с целувки.

— О, Джали — каза тя. — Как можах да те забравя? Значи, ти още ме помниш? О, ти поне не си неблагодарна!

И в същия миг някаква невидима ръка сякаш повдигна бремето, което от толкова дълго време притискаше сълзите в сърцето й, и тя се разрида, чувствувайки, че с всяка сълза се разнася парещата горчива болка.

Когато се свечери, нощта й се стори тъй дивно хубава, лунната светлина така мека, че тя обходи горната галерия, която опасва катедралата. Гледана от тъй високо, земята й се стори безметежна и девойката изпита известно облекчение.

III. ГЛУХ

На другата сутрин, събуждайки се, Есмералда разбра, че бе спала. Това необикновено явление я изненада. От толкова време бе отвикнала от сън. Весел лъч от изгряващото слънце се провираше през прозорчето и огряваше лицето й. Ведно със слънцето тя зърна на прозорчето и нещо друго, което я изплаши — злополучното лице на Квазимодо. Замижа неволно, но напразно. И през затворените си клепачи имаше чувството, че вижда маската на едноокия с щръкналите зъби. Тогава, докато стоеше със затворени очи, тя чу груб глас, който й шепнеше нежно:

— Не се плашете. Аз съм ваш приятел. Дойдох да ви погледам като спите. Няма да ви пречи, нали, ако идвам да ви гледам, като спите? Какво значение има това за вас, щом очите ви са затворени? Сега ще си отида. Ето, аз съм зад стената. Можете да отворите очите си.

Тонът, с който бяха произнесени тези думи, беше по-жален от самите тях. Египтянката отвори трогната очи. Той действително не се виждаше вече на прозорчето. Тя се приближи до стъклото и забеляза бедния гърбльо, сгушен в ъгъла до стената в страдалческа и примирена поза. Девойката се помъчи да преодолее отвращението, което той й вдъхваше, и му каза тихо:

— Елате!

По движението на устните й Квазимодо си въобрази, че го гони. Тогава той стана и се оттегли бавно, накуцвайки, с наведена глава, без да посмее да вдигне към девойката отчаяния си поглед.

— Елате! — извика тя, но той продължаваше да се отдалечава.

Тогава тя изтича от килията и го улови за ръка. Когато почувствува допира й, Квазимодо цял се разтрепери. Той вдигна умолително глава и като видя, че тя го дърпа към себе си, лицето му просия от радост и нежност. Есмералда искаше да го накара да влезе в килията й, но той упорито спря на прага.

— Не, не — промълви, — бухал не бива да влиза в гнездо на чучулига.

Тогава тя приклекна грациозно на постелята си със задрямалата в краката й козичка. И двамата останаха известно време неподвижни и безмълвни, той, съзерцаващ нейната миловидност, а тя — неописуемата му грозота. Тя откриваше у Квазимодо все нови и нови уродливости. Погледът й се местеше от кривите колене до изкривения му гръб, от гърбицата до единственото око. Девойката не проумяваше как може да съществува толкова зле заченато създание. Но от целия него се излъчваше толкова тъга и нежност, че тя почна да свиква с грозотата му.

Квазимодо пръв наруши мълчанието.

— Вие ми заповядахте да се върна.

— Да — каза тя, кимвайки утвърдително с глава. Той разбра кимването й.

— Уви! — поде нерешително той. — Знаете ли… аз съм глух!

— Бедни човече! — извика трогната циганката. Той се усмихна скръбно.

— Ще кажете, че само това ми липсва, нали? Да, аз съм глух. Такъв съм, какво да се прави? Ужасно, нали? А вие сте прекрасна!

В гласа на клетника се долавяше такова съзнание за нещастието му, че тя не можа да каже нито дума. Впрочем той нямаше да я чуе.

— Никога не съм чувствувал по-болезнено грозотата си от сега! — продължи той. — Когато се сравнявам с вас, ми става така жално за мене, злочесто чудовище! Навярно ви приличам на звяр, така ли? А вие, вие сте слънчев лъч, капка роса, птича песен. Аз съм ужасно същество, нито човек, нито звяр, по-грапав, по-нищожен, по-безформен от най-обикновения камък.

После той се разсмя и едва ли имаше нещо по-покъртително от смеха му.

— Да — добави той. — Аз съм глух. Но вие ще ми говорите с жестове, със знаци. Господарят ми разговаря с мене по този начин. Освен това аз лесно ще разбера желанието ви по движението на устните и по погледа ви.

— Добре — каза тя усмихната. — Кажете ми, защо ме спасихте?

Квазимодо я гледаше напрегнато, докато тя говореше.

— Разбрах — каза той. — Питате ме защо съм ви спасил. Вие сте забравили нещастника, който се опита една нощ да ви отвлече, нещастника, комуто на другия ден вие се притекохте на помощ на

позорния стълб. За тази капка вода и капка милосърдие не бих могъл да ви се отплатя дори с живота си. Вие сте забравили този клетник, но той не е забравил нищо.

Тя го слушаше дълбоко развълнувана. Сълза блесна в окото на звънаря, но не се плъзна по бузата му. Той вложи сякаш цялото си честолюбие, за да я задържи.

— Чуйте — поде той, овладял вълнението си, — виждате ли тези високи кули? Ако някой падне от тях, ще умре, преди да докосне земята. Ако някой ден ви е угодно да скоча от тях, няма нужда да казвате нито дума. Един жест ще бъде достатъчен.

Той се изправи. Колкото и злочеста да се чувствуваше циганката, това странно същество извика състрадание у нея. Тя му направи знак да не си отива.

— Не, не — отвърна той. — Не трябва да оставам дълго време. Не се чувствувам удобно, когато ме гледате. Вие не извръщате очи само от съжаление. Ще застана някъде, откъдето ще ви виждам, без вие да ме виждате. Така ще бъде по-добре.

Той извади от джоба си малка металическа свирка и добави:

— Дръжте! Когато имате нужда от мене, когато пожелаете да дойда при вас, когато няма да ви бъде много противно да ме гледате, свирнете с нея. Нейният звук стига до слуха ми.

Той остави свирката на земята и избяга.

IV. ГЛИНА И КРИСТАЛ

Дните летяха.

Постепенно в душата на Есмералда се възвръщаше спокойствието. Безмерната горест, както и безмерната радост са бурни чувства, които не траят дълго. Сърцето на човека не издържа продължително време подобни крайни състояния. След всичко, което бе изстрадала, циганката изпитваше вече само удивление.

Ведно с безопасността се възвърна и надеждата. Тя бе извън обществото, извън живота, но чувствуваше смътно, че не би било може би невъзможно да се върне към тях. Беше покойница, която държи ключа на гробницата си.

Кошмарните видения, които я бяха държали тъй дълго във властта си, се отдалечаваха постепенно от нея. Всички отвратителни призраци — Пиера Тортьорю, Жак Шармолю, дори ненавистният свещеник — се заличаваха от паметта й.

Освен това Феб беше жив. Тя беше сигурна в това. Беше го видяла със собствените си очи. А животът на Феб бе всичко за нея. След върволицата гибелни сътресения, които разнебитиха душата й, бе оцеляло едно-единствено кътче, едно-единствено чувство бе останало незасегнато — любовта й към капитана. Защото любовта е като дърво, тя расте от само себе си, пуска дълбоко корените си в цялото ни същество и често продължава да зеленее дори когато сърцето е опустошено.

Най-необяснимо е, че колкото по-сляпа е тази страст, толкова по-упорита е тя. И е най-силна тогава, когато е най-неоснователна.

Естествено Есмералда си спомняше не без огорчение за капитана. Разбира се, тя изпадаше в ужас при мисълта, че и той се е поддал на измамата, повярвал е в чудовищната клевета и е могъл да допусне, че го е ударила с кама тази, която би жертвувала хиляди пъти живота си за него. Но защо да му се сърди? Та нали самата тя бе признала престъплението си! Не отстъпи ли от слабост пред изтезанието? Цялата вина бе нейна, Трябваше да остави да й изтръгнат по-скоро ноктите, отколкото да направи подобно признание. Но ако й

се удаде само за миг да зърне Феб, една нейна дума, един поглед ще бъдат достатъчни, за да го разубеди, да го спечели отново. Девойката бе уверена в това. Опитваше се да не мисли за много необясними факти: какво търсеше Феб на балкона в деня на публичното й покаяние и кое беше хубавото момиче до него? Навярно негова сестра. Съвсем несъстоятелно обяснение, но Есмералда се задоволяваше с него, защото й бе необходимо да вярва, че Феб все още я обича, че обича само нея. Не й ли се бе заклел в това? Какво по-убедително доказателство за простодушно и доверчиво създание като нея? И после нали в цялата тази случка привидните улики бяха насочени но-скоро против нея, отколкото против него? И тя чакаше. И се надяваше.

Нека прибавим, че църквата, гази необятна катедрала, която я обгръщаше от всички страни, която я закриляше и охраняваше живота й, и въздействуваше успокоително. Величавите линии на архитектурата й, религиозният характер на всички обкръжаващи предмети, благочестивите и миротворни мисли, които се излъчваха като че ли от всички пори на каменната сграда, неволно влияеха на девойката. Звуците, огласящи храма, дишаха такава благодат и тържественост, че приспиваха болната й душа. Еднообразното пеене на свещениците, отговорите на богомолците, ту едва чути, ту гръмогласни, хармоничното трептене на стъклата, бученето на многогласния орган, трите камбанарии — три кошера с бръмнали в тях огромни пчели, — целият този оркестър, над който непрекъснато се издигаше и снишаваше необятна гама от звуци от камбаните до тълпата и от тълпата до камбаните, приспиваше паметта, въображението и скръбта й. Особено силно й действуваха камбаните. Тези исполински музикални инструменти изливаха на широки вълни над нея своя мощен магнетизъм.

Затова всеки изгрев я заварваше по-ведра, по-волно дишаща, по-румена. С постепенното зарастване на душевните й рани на лицето й пак разцъфваха красотата и миловидността й, по-строги и по-спокойни от по-рано. Нейният темперамент също се проявяваше, възраждаше се малко дори предишната й веселост, милата й гримаса, любовта й към количката, склонността й да пее, свенливостта й. Тя се обличаше сутрин в ъгъла на килията, за да не би някой обитател на съседните мансарди да я зърне през капандурата.

Когато не мечтаеше за Феб, тя се сещаше понякога за Квазимодо. Той бе едничката връзка, едничкото общо звено с хората, с живите. Нещастницата! Бе поотчуждена от света дори от него! Тя не проумяваше странния приятел, когото й бе дарило провидението. Често се упрекваше, че не изпитва толкова силна признателност, която да затвори очите к, що решително не можеше да свикне със злополучния звънар. Гой бе прекалено грозен.

Не бе прибрала от земята свирката, която той й бе дал. Но. Квазимодо въпреки това се появяваше от време на време в първите дни. Тя правеше всичко възможно, за да не се извръща с голямо отвращение от него, когато той й донасяше кошницата с храна или стомната с вода, но той винаги забелязваше и най-малкия неволен трепет и си отиваше натъжен. Веднъж той дойде в момента, когато тя галеше Джали. Спря се замислен известно време пред пленителната група, която образуваха циганката и козичката. После поклати тромавата си безформена глава:

— Моето нещастие е, че все още твърде много приличам на човек. Какво не бих дал да съм истинско животно, като козичката ви например.

Тя вдигна учудено поглед към него.

— О, много добре зная защо! — отвърна той на погледа й и си отиде.

Друг път се появи на прага на килията й — никога не влизаше вътре — в момента, когато тя пееше стара испанска балада, чиито думи не разбираше, но която се бе запечатала в паметта й, защото я бяха приспивали с нея като дете. При вида на страшното лице, изникнало внезапно пред нея посред песента й, тя замря в неволна уплаха. Нещастният звънар падна на колене пред прага на килията и сключи умолително големите си уродливи ръце.

— О, заклевам ви — възкликна скръбно той, — продължете песента си и не ме изгонвайте!

Тя не пожела да го наскърби и поде трепереща романса. Постепенно обаче страхът й се разсея и тя се увлече напълно в тъжната провлечена мелодия, която пееше. Той бе останал на колене, със сключени като за молитва ръце, съсредоточен, едва дишащ, несвалящ поглед от блестящите зеници на циганката. Като че ли чуваше песента в очите й.

Веднъж пак дойде при нея плах и смутен и й каза:

— Чуйте ме. Искам да ви кажа нещо. Тя му направи знак, че го слуша.

Тогава той въздъхна, полуотвори устни, накани се като че ли да заговори, но после тръсна отрицателно глава и се оттегли бавно, сложил ръка на челото си, оставяйки девойката озадачена.

Между причудливите образи, изваяни в стената, имаше един, който той много обичаше и с който често разменяше братски погледи. Веднъж египтянката го чу, като му казваше:

— О, защо не съм от камък като тебе!

Но ето че една сутрин Есмералда застана до края на покрива и погледна към площада над острия покрив на „Сен Жан льо Рон“. Квазимодо беше зад нея. Той заставаше винаги така по свое желание, за да спести, доколкото му е възможно, на девойката неудоволствието да го вижда. Внезапно циганката изтръпна, в очите й блеснаха радостни сълзи, тя коленичи на ръба на покрива, простря тревожно ръце към площада и извика:

— Феб! Ела! Ела! Една само дума! Една-едничка дума в името на небето! Феб! Феб!

Гласът й, лицето й, жестът й, цялото й същество напомняха покъртително корабокрушенец, който зове напразно безгрижния, окъпан от слънце кораб на хоризонта, отплувал в далечината.

Квазимодо се наведе над площада и видя, че предмет на тази нежна и страстна молба беше един млад мъж, капитан, напет кавалерист в ослепителен мундир и доспехи, който яздеше в дъното на площада и поздравяваше с окичената си с пера шапка една хубава дама, усмихваща му се от балкона си. Впрочем офицерът не можеше да чуе нещастната девойка, която го зовеше. Той беше много далеч.

Глухият обаче чуваше. Дълбока въздишка се изтръгна от гърдите му. Той се извърна. Сърцето му преливаше от сдържани сълзи. Той зарови конвулсивно двете си ръце в косата си и когато ги свали, пръстите му стискаха кичури червеникави косми.

Египтянката въобще не му обръщаше внимание. Той шепнеше, скърцайки със зъби:

— Проклятие! Ето как трябва да изглеждаш! Достатъчно е да си красив само външно.

В това време девойката продължаваше да стои на колене и да вика извън себе си:

— О, ето че слиза от коня си! Ще влезе в онази къща! Феб! Той не ме чува! Феб! Защо тази омразна жена му говори едновременно с мен! Феб! Феб!

Глухият я гледаше. Пантомимата му беше напълно ясна. Окото на бедния звънар бе пълно със сълзи, но той ги сдържаше. Изведнъж Квазимодо дръпна лекичко девойката за ръкава. Тя се обърна. Той я запита привидно равнодушно:

— Искате ли да го извикам?

Тя нададе радостен вик.

— О, върви! Хайде! Тичай! Бързо! Онзи капитан! Капитанът: Доведи ми го! Ще те обичам! — Тя прегръщаше коленете му. Той не можа да се въздържи да не поклати тъжно глава и прошепна:

— Ще ви го доведа.

После обърна глава и се втурна през две-три стъпала по стълбата, задавен от ридания.

Когато пристигна на площада, видя само хубавия кон, вързан за вратата на жилището Гондьолорие. Капитанът беше влязъл преди малко вътре.

Квазимодо вдигна поглед към покрива на църквата. Есмералда стоеше на същото място в същата поза. Той тъжно й кимна с глава. После се облегна на един от уличните стълбове пред дома Гондьолорие, решен да дочака излизането на капитана.

В дома Гондьолорие даваха тържествен прием, какъвто се устройва обикновено преди сватбата. Квазимодо видя да влизат много хора, но не видя никого да излиза. От време на време поглеждаше към покрива. Циганката също като него не помръдваше от мястото си. Един коняр отвърза коня на капитана и го отведе в конюшнята на дома. Целият ден измина така — Квазимодо до уличния стълб, Есмералда — на покрива, Феб по всяка вероятност в краката на Фльор дьо Лис.

Най-сетне настъпи нощта. Безлунна, тъмна нощ. Квазимодо напразно се взираше към Есмералда. Известно време различаваше само едно бяло петно в здрача. После нищо. Всичко се заличи. Всичко потъмня.

Квазимодо видя как светват от горе до долу всички прозорци по фасадата на дома Гондьолорие. Видя как светват един след друг всички

прозорци на площада. Видя също как загасват постепенно, до последния. Защото той цялата вечер не мръдна от поста си. Офицерът не излизаше. Когато последните минувачи се прибраха, когато всички прозорци на другите къщи угаснаха, Квазимодо остана съвсем сам, потънал в мрака. Преддверието на „Света Богородица“ не беше осветено по онова време.

Само прозорците на дома Гондьолорие останаха осветени късно след полунощ. Неподвижен, внимателен, Квазимодо наблюдаваше зад разноцветните стъкла подвижни, танцуващи сенки. Ако не бе глух, той щеше да чуе ведно със затихването на градския шум все по-ясно долитащите от къщата празнична глъчка, музика и смехове.

Към един часа след полунощ гостите почнаха да се разотиват. Скрит в сянката, Квазимодо ги виждаше под осветения с факли вход. Капитанът не беше между тях.

Квазимодо стоеше изпълнен с тъжни мисли. Понякога, обзет може би от скука, поглеждаше небето. Огромни, тежки, черни облаци, разкъсвани, раздърпани, висяха като люлки от траурни воали под звездния свод на нощта. Тъмни паяжини, опънати по небето.

Внезапно видя, че вратата прозорец на балкона, чиято каменна балюстрада тъмнееше точно над главата му, се отвори безшумно. Тънката стъклена врата пропусна двама души и се затвори тихо зад тях. Бяха мъж и жена. Квазимодо лесно различи в мъжа хубавия капитан, а в жената — младата дама, която посрещна офицера същата сутрин от този балкон. Площадът бе съвсем тъмен, а двойната червена завеса, която се спусна зад вратата след затварянето й, не пропускаше върху балкона светлината от стаята.

Младият мъж и девойката, доколкото можеше да прецени нашият клет глухчо, който не долавяше нито една от думите им, бяха погълнати от много нежен разговор. Девойката бе позволила, както изглежда, на капитана да я пристегне с ръката си като с колан и слабо се съпротивяваше на целувките му.

Квазимодо присъстваше отдолу на тази сцена, толкова по-съблазнителна за гледане, защото не бе предназначена за чужди очи. Той наблюдаваше с огорчение тяхното щастие и красота. Природата в края на краищата не беше няма у този клетник и колкото и да бе изкривен гръбначният му стълб, той не бе лишен от трепети. Звънарят мислеше за жалката участ, която му бе отредило провидението —

жени, любов и сладострастие щяха само да минават пред очите му, щеше само да гледа хорското щастие. Но най-мъчителното в тази гледка, най-възмутителното бе, че тя би причинила неимоверна болка на египтянката, ако девойката я видеше. Вярно е, че нощта бе много тъмна и че Есмералда, ако бе останала на мястото си (в което той не се съмняваше), бе много далеч. Самият той едва успяваше да различи влюбените на балкона. Това го утешаваше.

Техният разговор обаче ставаше все по-оживен. Младата дама като че ли умоляваше офицера да не бъде така настойчив. Квазимодо виждаше само сключените й ръце, усмивките, примесени със сълзи, вдигнатите към звездите очи на девойката и пламенно сведените към нея погледи на капитана.

За щастие — защото съпротивата на девойката ставаше все по-слаба — вратата на балкона се отвори внезапно. Появи се една стара дама, момичето се смути, офицерът се ядоса и тримата се прибраха в стаята.

Малко по-късно под пътната врата изпръхтя кон и блестящият офицер, загърнат в нощния си плащ, мина бързо край Квазимодо.

Звънарят го остави да отмине ъгъла на улицата, после се затича след него, бърз като маймуна, и извика:

— Ей, капитане! Капитанът се спря.

— Какво ли иска от мене този безделник? — измърмори той, когато различи в мрака разкривената фигура, която тичаше, накуцвайки, зад него.

Квазимодо го настигна и улови смело юздата на коня му.

— Елате с мене, капитане, наблизо има едно лице, което иска да говори с вас.

— Кълна се в Мохамед! — измърмори Феб. — Струва ми се, че съм виждал някъде тази грозна разрошена птица! Хей, метр, ще благоволиш ли да пуснеш юздата на коня ми?

— Капитане, не се ли интересувате кой иска да ви види? — попита глухият.

— Аз ти казвам да пуснеш коня ми — отвърна нетърпеливо Феб. — Какво иска от мене този смешник, дето се е обесил на шията на жребеца ми? Да не би да вземаш коня ми за бесилка?

Квазимодо не само не пускаше юздата, но се опитваше да върне коня в обратна посока. Не можейки да си обясни съпротивата на

капитана, той побърза да му каже:

— Елате, капитане! Една жена ви чака! Една жена, която ви обича — добави с усилие той.

— Рядко нахален тип! — каза капитанът. — Да не си въобразяваш, че съм длъжен да ходя при всички жени, които ме обичат? Или които твърдят, че са влюбени в мене? Ами ако случайно тя прилича на тебе, кукумявко? Кажи на тая, която те изпраща, че ще се женя, и да върви по дяволите!

— Слушайте! — извика Квазимодо, който си въобразяваше, че с една само дума ще победи колебанието на капитана. — Елате, вика ви египтянката, която познавате.

Тази дума действително направи силно впечатление на Феб, само че съвсем не такова, каквото очакваше глухият. Спомняте си, че нашият любезен офицер се бе оттеглил с Фльор дьо Лис няколко минути преди Квазимодо да изтръгне осъдената от ръцете на Шармолю. След това при всичките си посещения в дома Гондьолорие той се бе въздържал да заговори за тази жена, чийто спомен въпреки всичко му бе мъчителен. А и Фльор дьо Лис, от своя страна, не смяташе, че е много политично да му каже, че египтянката е останала жива. Следователно Феб смяташе бедната Симилар мъртва, и то още от преди един-два месеца. Нека прибавим, че от няколко минути дълбоката нощ, изключителната грозота и гробовният глас на непознатия пратеник, късният час и пустата улица напомниха неволно на капитана вечерта, когато го бе спрял монахът привидение. Конят му пръхтеше, гледайки Квазимодо.

— Египтянката ли? — извика той, едва ли не уплашен. — Да не би да идваш от оня свят? — И той посегна да извади сабята си.

— Бързо! Бързо! — каза глухият, като се опита да подкара коня. — Насам!

Феб го ритна силно с ботуша си в гърдите.

Окото на Квазимодо заискри. Той понечи да се хвърли върху капитана. После каза, овладявайки се:

— О! Имате щастие, че едно лице ви обича! — И наблегна на думите „едно лице“. После пусна юздата на коня и каза:

— Отивайте си!

Феб пришпори коня, проклинайки. Квазимодо го проследи с поглед, докато той се загуби в мъглата на улицата.

— О! — прошепна глухият. — Да отблъсне такава покана!

Той се прибра — „Света Богородица“, запали лампата си и се изкачи в кулата. Както предполагаше, циганката не беше мръднала от мястото си.

Щом го зърна отдалеч, тя изтича към него.

— Сам! — извика тя и сключи скръбно хубавите си ръце.

— Не можах да го намеря! — отвърна хладно Квазимодо.

— Трябваше да чакаш цялата нощ! — избухна тя.

Гърбавият видя гневният й жест и разбра упрека.

— Ще го дебна по-добре друг път — каза той, навеждайки глава.

— Иди си! — заповяда му тя.

Квазимодо я остави. Тя беше недоволна от него, но той предпочете да понесе лошото и настроение, отколкото да я огорчи. Запази цялата скръб за себе си.

От този ден египтянката не го видя вече. Той престана да идва в килията й. Тя зърваше най-много понякога на върха на една от кулите лицето на злочестия звънар, обърнато печално към нея. Но щом го забелязваше, той изчезваше.

Трябва да признаем, че тя почти не страдаше от доброволното оттегляне на клетия гърбльо. Дълбоко в сърцето си му бе благодарна дори. Впрочем и Квазимодо не си правеше илюзии в това отношение.

Тя не го виждаше вече, но чувстваше присъствието на един добър дух около себе си. Провизиите й бяха редовно подновявани от нечия невидима ръка по време на съня й. Една сутрин намери на прозореца си клетка с птички. Над килията й имаше една скулптура, която я плашеше. Тя неведнъж бе показвала пред Квазимодо страха си. Една сутрин защото всички изненади се вършеха нощем — не я видя вече. Някой я бе счупил. Човекът, който се бе покатерил до скулптурата, бе сторил това с риск за живота си.

Понякога вечер тя чуваше нечий глас изпод стряхата на камбанарията, който пееше, като че ли за да я приспи, някаква необикновено скръбна песен. Стихове без рима, каквито може да съчини глух човек.

Не гледай ти лицето,
девойко, а сърцето виж.

Сърцето на красивия младеж е често пъти грозно.
Във някои сърца не се запазва любовта.
Девойко, борът няма хубост,
каквато има у тополата,
но той запазва зиме своите листа.

Уви, защо ти казвам всичко туй?
За грозното животът е напразен;
че хубостта обича само хубост,
април обръща гръб на януари.

Хубостта е съвършена,
хубостта постига всичко,
хубостта единствена не се дели наполовина.

Гарванът излиза денем,
бухалът излиза нощем,
лебедът лети и в нощ, и в ден.

Една сутрин тя видя, събуждайки се, две вази с цветя на прозореца си. Едната бе много хубава кристална ваза, блестяща, но пукната. Водата ѝ бе изтекла и цветята в нея бяха увехнали. Другата бе глинена, грубовата и най-обикновена, но пълна с вода и цветята в нея бяха останали свежи и пищни.

Не зная дали го направи нарочно, но Есмералда взе увехналия букет и цял ден го носи на гърдите си.

Този ден не чу гласа от кулата.

Но Есмералда не обръщаше внимание на това. По цели дни галеше Джали, дебнеше вратата на дома Гондьолорие, разговаряше полугласно с Феб или хранеше с трохички лястовиците.

Съвсем престана да вижда и да чува Квазимодо. Бедният звънар сякаш бе напуснал църквата. Една нощ обаче, когато бе будна и мислеше за своя хубав капитан, тя чу въздишка до килията си. Стана уплашена и съзря на лунната светлина една безформена черна маса, легнала напреко пред вратата ѝ. Квазимодо спеше зад прага, подпрял глава на един камък.

V. КЛЮЧЪТ ОТ ЧЕРВЕНАТА ВРАТА

Но мълвата за чудното спасение на Есмералда стигна до архидякона. Когато научи това, той сам не разбра чувствата, които изпита. Беше се примирил със смъртта на Есмералда. И беше спокоен, защото бе стигнал до крайните дълбини на страданието. Човешкото сърце — отец Клод бе размишлявал върху тия проблеми — може да побере определено количество отчаяние. Когато гъбата е напоена с вода, и морето да мине над нея, тя няма да може да поеме нито капка повече.

А щом Есмералда бе мъртва, гъбата бе преситена, всичко на тоя свят бе свършено за Клод. Но обстоятелството, че, тя бе жива, че и Феб бе жив, означаваше нови терзания и сътресения, нови съмнения, с една дума, живот. А Клод се чувствуваше премного уморен.

Когато тази вест стигна до него, той се затвори в килията си в манастира. Не се мяркаше нито на събранията на капитула, нито вземаше участие в богослужението. Затвори вратата си за всички, дори за епископа. Остана така зазидан няколко седмици. Предположиха че е болен, И това не бе лъжа.

Какво правеше в усамотението си? Сред какви мисли се бъхтеше този клетник? Дали се опитваше за последен път да превъзмогне пагубната си страст? Или замисляше последен план за смъртта на девойката и собствената си гибел?

Неговият Жеан, любимият му брат, галеното му дете, дойде веднъж до вратата му, тропайки, заклинайки го, умолявайки, произнасяйки десетки пъти името си. Клод не отвори.

Той прекарваше по цели дни, долепил лице до прозореца на килията си. От този прозорец на манастира виждаше килията на Есмералда, а често и самата нея, ту с козичката й, ту с Квазимодо. Забелязваше дребните прояви на внимание от страна на отвратителния гърбльо, покорството му, нежното му и раболепно държание с циганката. Спомняше си — имаше добра памет, а паметта е мъчителка на ревнивите — странния поглед на звънаря, вперен една вечер в танцьорката. Запитваше се какво е подтикнало Квазимодо да я спаси.

Наблюдаваше много малки сцени между циганката и глухия и неговата страст тълкуваше тази пантомима, гледана отдалеч, едва ли не като любовна. Той нямаше твърде вяра в странната природа на жените. И в сърцето му загоря ревност, която го караше да се черви от срам и възмущение. „Да обича капитана, бе обяснимо, но подобен изрод!“ Тази мисъл бе направо непоносима.

Прекарваше ужасни нощи. Откакто знаеше, че египтянката е жива, отрезвяващите мисли за призраци и смърт, които го бяха завладели първия ден, изчезнаха и плътта пак почна да го терзае. Той се гърчеше в леглото си при мисълта, че мургавата девойка е тъй близо до него.

Всяка нощ безумното му въображение рисуваше Есмералда в пози, които караха кръвта да кипи във вените му. Виждаше я просната над промушения капитан, със затворени очи и пленителна гола гръд, заляна в кръвта на Феб, в незабравимия сладостен миг, когато архидяконът бе отпечатал на бледите ѝ устни своята толкова пламенна целувка, че нещастницата, макар и полумъртва, я бе почувствувала. Виждаше още това коляно от слонова кост, подаващо се извън ужасния уред на Тортьорю. Представяше си най-сетне девойката по риза, с въже на шията и голи рамене, боса, почти гола, каквато я бе видял последния ден. Тези сладострастни картини го караха да свива конвулсивно юмруци и извикваха тръпки по гърба му.

Една нощ особено тези представи така жестоко разпалиха във вените му девствената му монашеска кръв, че той впи зъби във възглавницата си, скочи от леглото, наметна едно расо върху ризата си и излезе от килията с лампа в ръка, полугол, обезумял, с горящ поглед.

Знаеше къде стои ключът от Червената врата, която съединяваше манастира с църквата, а ключът от стълбището на кулите беше, както знаем, винаги у него.

VI. ПАК ЗА КЛЮЧА ОТ ЧЕРВЕНАТА ВРАТА

Тази нощ Есмералда бе заспала в килията си, забравила напълно миналото, отдадена на надежди и сладостни мечти. Тя спеше, сънувайки както винаги Феб, но внезапно й се счу някакво шумолене край нея. Девойката спеше леко и неспокойно като птичка и се събуждаше при най-малкия шум. Отвори очи. Нощта бе много тъмна. Но тя видя на прозорчето едно лице, което я гледаше. Видението бе осветено от лампа. Щом разбра, че Есмералда я бе забелязала, сянката духна лампата. Но девойката бе имала време да я зърне. Тя затвори очи от ужас и прошепна с угаснал глас:

— О! Свещеникът!

Тя си припомни светкавично цялото си предишно нещастие и падна вледенена на леглото си.

Миг след това почувствува край тялото си допир, който така я разтърси, че тя се изправи на колене, разсънена и разярена.

Свещеникът се бе плъзнал в постелята й и я притискаше в обятията си.

Тя се опита да извика, но не можа.

— Махай се, чудовище! Махай се, убиецо! — мълвеше с треперещ и схванат от вълнение и ужас глас девойката.

— Смили се! Смили се! — шепнеше свещеникът, долепяй-ки устни до раменете й.

Тя хвана с две ръце плешивата му глава и се опита да избегне целувките, които я пареха като отровни ухапвания.

— Смили се! — повтаряше клетникът. — Ако знаеш само какво представлява моята любов към тебе! Огън, разтопено олово, хиляди ножове в сърцето ми!

И той стисна с нечовешка, безумна сила ръцете й.

— Пусни ме — каза тя — или ще ле заплюя в лицето. Той я пусна.

— Унижавай ме! Удряй ме, бъди зла! Прави каквото искаш, но смили се! Дай ми малко любов!

Тогава тя го заудря с детинско настървение. Напрягаше хубавите си ръце, за да израни лицето му.

— Махай се, демон!

— Обичай ме! Обичай ме! Смили се! — викаше нещастният свещеник, паднал над нея, отговаряйки с ласки на ударите й.

Изведнъж тя почувствува, че той взема надмощие.

— Време е да се свърши всичко това! — каза той и скръцна със зъби.

Победена, тръпнеща и омаломощена, тя лежеше в обятията му, изцяло в негова власт. Усещаше похотливата му ръка, която я опипваше. Направи последно усилие и почна да вика:

— Помощ! Помощ! Вампир! Вампир!

Никой не идваше. Само Джали се събуди и заблея тревожно.

— Мълчи! — шепнеше свещеникът задъхан. Изведнъж, както се бореше с него, пълзейки по земята, ръката на циганката напипа нещо студено и металическо.

Свирката на Квазимодо. Тя я сграбчи в проблясъка на надежда, допря я до устните си и духна в нея с последни сили. Разнесе се чист, рязък, пронизителен звук.

— Какво е това? — сепна се свещеникът.

Почти в същия миг се почувствува повдигнат от нечия мощна ръка. В килията беше тъмно, той не можа да различи кой го бе хванал, но чу яростно скърцане със зъби и видя в сумрака проблясващото острие на нож.

Стори му се, че различи силуета на Квазимодо. Съобрази, че не можеше да бъде никой друг. Спомни си, че се бе спънал в нещо, проснато напреко на вратата. Но понеже новодошлият не промълвяваше нито дума, той не знаеше какво да мисли. Хвана ръката, която държеше ножа, и завика:

— Квазимодо! — забравяйки в отчаянието си, че звънарят бе глух.

В един само миг Квазимодо повали свещеника на земята и притисна гърдите му с оловното си коляно. Архидяконът разпозна Квазимодо по това ръбесто коляно. Но какво да стори! Как да накара звънаря да го познае? Нощта превръщаше глухия в сляп.

Архидяконът беше загубен. Безмилостна като разярена тигрица девойката не се намесваше в негова защита. Ножът надвисна над

главата му. Моментът бе критичен. Внезапно противникът му се разколеба.

— Не бива да я опръсквам с кръв — измърмори той глухо.

Беше гласът на Квазимодо.

Тогава свещеникът почувствува, че грамадната лапа го повлече за крака вън от килията. Той трябваше да умре там. За негово щастие луната бе изгряла преди малко.

Когато прекосиха прага на килията, бледата светлина освети лицето на свещеника. Квазимодо го погледна, разтрепера се, пусна го и отстъпи назад.

Циганката, застанала на прага на килията, видя с изненада, че ролите внезапно се смениха. Сега свещеникът заплашваше, а Квазимодо умоляваше.

Свещеникът обсипваше глухия с гневни жестове и упреци и му направи повелителен знак да се отдалечи.

Глухият наведе глава и коленичи пред вратата на циганката.

— Монсеньор — каза той тържествено и примирено, — убийте най-напред мене, после правете каквото искате!

Казвайки това, той подаде на свещеника ножа си. Извън себе си от ярост, свещеникът се спусна към ножа, но девойката се оказа по-бърза от него. Тя изтръгна ножа от ръцете на Квазимодо и избухна в злъчен смях.

— Ела сега! — каза тя на свещеника.

И вдигна високо ножа. Свещеникът се спря нерешително. Явно тя щеше да го прониже без капка колебание.

— Няма да посмееш вече да се приближиш, подлецо! — извика циганката. После добави безмилостно, понеже знаеше, че думите й ще се забият като хиляди нажежени железа в сърцето на свещеника: — Аз зная, че Феб е жив!

Свещеникът събори с един ритник Квазимодо на земята и потъна, треперещ от ярост, под свода на стълбището.

Когато се скри, Квазимодо вдигна от земята свирката, която бе спасила циганката, и й я подаде.

— Щеше да ръждяса — каза той и я остави сама.

Потресена от бурната сцена, девойката падна изнемощяла на постелята си и се разрида. Хоризонтът й пак се покри със зловещи облаци.

Свещеникът, от своя страна, се върна пипнешком в килията си.

Свършено бе. Отец Клод я ревнуваше от Квазимодо! Той повтори замислено съдбоносните думи:

— Тя няма да принадлежи никому!

КНИГА ДЕСЕТА

I. КОЛКО БЛЕСТЯЩИ ИДЕИ ХРУМНАХА ЕДНА СЛЕД ДРУГА НА ГРЕНГОАР НА УЛИЦА „ДЕ БЕРНАРДЕН“

Когато Пиер Гренгоар видя какъв обрат взе тази история и разбра, че няма да се размине без въже, бесилка и други неприятности за главните лица на комедията, и през ум не му мина да се намеси. Просяците, при които бе останал, убеден, че в крайна сметка това е най-приятното общество в Париж, продължаваха да се интересуват от Есмералда. Той намираше, че това е естествено за хора, които като нея нямаха друга перспектива освен Шармолю и Тортьорю и не летяха като него във въображаемите висоти върху крилата на Пегас. Той бе узнал от разговорите им, че неговата невеста по силата на обреда със счупената стомна се бе приютила в църквата „Света Богородица“ и бе много доволен. Но мисълта да я споходи никак не го привличаше. Мислеше си понякога за козичката и това бе всичко. Впрочем денем той акробатствуваше, за да се изхранва, а нощем се потеше над едно изложение против парижкия епископ, защото не беше забравил още колелата на мелниците му и още го беше яд на него. Занимаваше се също с коментара на прекрасното съчинение на нойонския и турнейски епископ Борди льо Руж „De Cupa Petrarum“[1], което бе породило у него силно влечение към архитектурата. Тази склонност измести в сърцето му страстта към херметиката. Впрочем тя се явяваше естествен завършек на херметиката, защото между тях двете съществува интимна връзка. Любовта към идеята бе отстъпила място у Гренгоар на любовта към формата на същата идея.

Той се бе спрял един ден до „Сен Жермен л’Оксероа“ до ъгъла на зданието, наречено Фор л’Евек, което се намираше срещу друга една сграда, Фор льо Роа. Фор л’Евек имаше пленителен параклис от четиринадесети век с обърнат към улицата олтар. Гренгоар разглеждаше благоговейно външните скулптури. Той изживяваше миг на егоистична, върховна, изключителна наслада, когато артистичната личност вижда само изкуството и свежда цялата вселена до изкуството. Внезапно почувствува върху рамото нечия тежка ръка.

Обърна се. Беше някогашният му приятел и учител негово преподобие архидяконът.

Гренгоар се слиса. Не беше виждал отдавна учителя си, а отец Клод спадаше към интересните и страстни личности, които винаги нарушават равновесието на един философ скептик.

Архидяконът помълча няколко минути, през които Гренгоар можа да го разгледа на воля. Той намери отец Клод много променен, блед като зимно утро, с хлътнали очи и почти бели коси. Свещеникът пръв наруши мълчанието, като попита спокойно, но ледено:

— Как сте, метр Пиер?

— Със здравето ли? — отвърна Гренгоар. — Може да се каже какво ли не, но общо взето, не съм зле. Живея с мярка. Нали знаете, учителю, тайната на доброто здраве според Хипократ id est: cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint[2].

— Значи, нямате никакви грижи, метр Пиер? — поде архидяконът, като втренчи поглед в Гренгоар.

— Бога ми, не.

— И с какво се занимавате понастоящем?

— Нали виждате, учителю. Разглеждам сечението на тези камъни и начина, по който е издялан барелефът.

Свещеникът се усмихна горчиво само с крайчеца на устните си.

— Същински рай! — възкликна Гренгоар и се наведе към скулптурите с възторженото изражение на човек, който демонстрира живи феномени. — Не намирате ли например, че тази метафора е изработена с много сръчност, изтънченост и търпение? Погледнете онази колонка. Виждали ли сте около някой друг капител по-нежни и по-любовно изваяни от длетото листа? Ами трите медальона от Жан Майвен? Не са най-хубавите произведения на този гений и все пак простодушието, благостта на лицата, безгрижните пози, драпериите и необяснимото очарование, с което са проникнати дори недостатъците им, придават на фигурките много живот и грация, бих казал дори, прекалено много. Не намирате ли, че това е страшно интересно?

— Имате право — отвърна, свещеникът.

— А да видите само вътрешността на параклиса! — поде словоохотливо и въодушевено поетът. — Навсякъде скулптури. Една до друга като листа на зелка. Абсидата се отличава с изключително благочестие и своеобразие, каквито не съм виждал никъде другаде!

Отец Клод го прекъсна:

— И така вие сте щастлив?

— Честна дума, да — отвърна Гренгоар с жар. — Отначало обичах жени, после животни, а сега съм влюбен в камъните. Те са също така забавни, както жените и животните, без да са така коварни.

Свещеникът докосна по навик челото си с ръка.

— Имате право!

— Погледнете! — каза Гренгоар. — И каква само наслада изпитва човек!

Той хвана свещеника за ръка. Отец Клод не се възпротиви. Гренгоар го въведе под куличката на стълбището на Фор л'Евек.

— Погледнете само тази стълба! Всеки път, когато я видя, се чувствувам блажен. Съвсем проста и все пак единствена по изработката си в цял Париж. Всички стъпала са заоблени откъм долната страна. Красотата и простотата се заключават именно в плочите на стъпалата, широки около една стъпка, преплетени, включени едно в друго, застъпващи се, съединени, вкопани едно в друго, впили се сякаш в изящна и здрава хватка, не намирате ли?

— И вие нямате никакви желания?

— Не.

— И не съжалявате за нищо?

— Не изпитвам нито съжаление, нито желания. Животът ми е съвсем в ред.

— Хората подреждат едно, но обстоятелствата го разреждат — подхвърли Клод.

— Аз съм философ от школата на Пирон и се стремя да спазвам във всичко равновесие — заяви Гренгоар.

— А как се препитавате?

— Съчинявам от време на време по някоя епопея или трагедия, но най-много ми докарва моят занаят, учителю, който ви е известен. Нося пирамиди от столове със зъбите си.

— Недостоен занаят за философ!

— Своето рода равновесие все пак — заяви Гренгоар. — Когато човек е овладян от една мисъл, той я съзира във всичко:

— Колкото до това, напълно ви разбирам — отвърна архидяконът. Той добави след кратко мълчание: — Но въпреки всичко живеете в оскъдица?

— Беден съм, вярно, но не и нещастен.

В този момент се чу тропот на коне и нашите двама събеседници видяха в дъното на улицата отряд кралски стрелци, които яздеха с вдигнати копия начело с офицера си. Кавалкадата беше блестяща; копитата на конете чаткаха по паважа.

— Как само гледате този офицер! — каза Гренгоар на архидякона.

— Защото ми се струва, че го познавам.

— Как се казва?

— Мисля, че се нарича Феб дьо Шатопер! — каза Клод.

— Феб! Интересно име! Има един Феб, граф дьо Фоа. На времето познавах едно момиче, което лягаше и ставаше с името Феб на уста.

— Елате — каза свещеникът, — имам да ви говоря.

Откакто видя стрелците, под ледената външност на архидякона започна да прозира известно вълнение. Той тръгна напред. Свикнал да му се подчинява, Гренгоар го последва — обичайно държание за всеки, който беше в съприкосновение с този толкова властен човек. Те стигнаха, без да разговарят, до улица „Да Бернарден“, която беше почти безлюдна. Отец Клод се спря.

— Какво искахте да ми кажете, учителю? — попита Гренгоар.

— Не намирате ли — отвърна архидяконът, дълбоко замислен, — че облеклото на тия конници, които току що видяхме, е по-хубаво от вашето и от моето?

Гренгоар поклати отрицателно глава.

— Бога ми, предпочитам моята жълто-червена туника, пред тия стоманени люспи. Голямо удоволствие е да ходиш и да дрънчиш като железарски кей по време на земетресение!

— Значи, Гренгоар, вие никога не сте завиждали на тези хубави синчета във военни униформи?

— За какво да им завидя, ваше преподобие? За тяхната сила, за оръжието или за дисциплината им? Предпочитам независимостта и дрипавата си философия. Намирам, че е по-приятно да съм глава на муха, отколкото опашка на лъв!

— Интересно — забеляза замислено свещеникът. — Все пак хубавата униформа не е лошо нещо.

Като го видя така унесен, Гренгоар го остави и отиде да се полюбува на входа на една съседна къща. Той се върна, пляскайки с ръце.

— Ако не бяхте така зает с хубавите дрехи на военните, ваше преподобие, щях да ви помоля да видите тази врата. Винаги съм твърдял, че жилището на сийор Обри има най-хубавата врата на света!

— Пиер Гренгоар — каза архидяконът, — какво направихте с малката циганка, танцьорката?

— Есмералда ли? Колко бързо сменихте разговора!

— Нали тя беше ваша жена?

— Е да, бяха ни венчали с една счупена стомна. За четири години. Виж ти — забеляза Гренгоар, гледайки леко насмешливо архидякона, — нима още не сте я забравили?

— А нима вие не си спомняте вече за нея?

— Малко. Имам толкова много работа!… Боже мой, колко сладка беше козичката й!

— Но нали тази циганка ви бе спасила живота?

— Така беше, пусто да остане!

— Но какво се случи с нея? Какво направихте с нея?

— И аз не зная. Струва ми се, че я обесиха.

— Така ли мислите?

— Не съм съвсем сигурен. Като разбрах, че работата е стигнала до бесилка, аз се отдалечих.

— Само толкова ли знаете?

— Чакайте. Казаха ми, че намерила убежище в „Света Богородица“ и ми стана много драго, само че не можах да открия дали и козичката е с нея. Това е всичко, което зная.

— Тогава аз ще ви кажа нещо повече! — извика отец Клод и гласът му, дотогава нисък, бавен и почти глух, стана внезапно гръмък. — Девойката действително се бе приютила в „Света Богородица“, но след три дни правосъдието ще я вземе отново в ръцете си и тя ще бъде обесена на Гревския площад. Има решение на съда.

— Колко неприятно! — забеляза Гренгоар. Свещеникът тутакси си придаде спокойно и безучастно изражение.

— Тю, да му се не види! — обади се поетът. — Кой ли се е сетил да иска повторното й осъждане! Не можеха ли да оставят съда на мира? Какво толкова им пречеше, че едно бедно момиче се е

подслонило под стряхата на „Света Богородица“, до лястовичите гнезда?

— Светът е пълен със сатани — отвърна архидяконът.

— Дяволски неприятна история — забеляза Гренгоар.

— И тъй, тя ви спаси живота? — поде след кратко мълчание архидяконът.

— Да, при моите приятели крадците. Още малко и щяха да ме обесят, за което щяха да съжаляват сега.

— Не искате ли да направите нещо за нея?

— С най-голямо удоволствие, отец Клод. Само да не се забъркам в някоя мръсна каша!

— Какво от това?

— Как така какво от това! Добре ви е на вас, учителю. Ами че аз съм захванал два големи труда.

Свещеникът се удари по челото. Въпреки привидното си спокойствие той издаваше от време на време с някой необуздан жест вътрешното си вълнение.

— Как да я спасим?

— Ще ви отговоря, учителю, с думите: „Il padelt“, което ще рече на турски: „Бог е нашата надежда“.

— Как да я спасим! — повтори замислено отец Клод. Гренгоар на свой ред се удари по челото.

— Слушайте, учителю. Аз имам богато въображение. Ще измисля начин. Дали да не поискаме помилване от краля?

— От Луи XI? Помилване?

— Защо не?

— Опитай се да изтръгнеш кокал от тигър! Гренгоар се зае да търси нов изход.

— Добре! Слушайте тогава! Искате ли да отправя до енориашките молба, придружена с декларация, че е бременна?

Хлътналите зеници на свещеника блеснаха.

— Бременна ли? Ей, нещастнико, да не би да има нещо такова!

Гренгоар се уплаши от изражението му. Той побърза да заяви:

— О, не от мене! Нашата женитба бе в истинския смисъл на думата forismaratagium[3]. Аз останах незамесен. Важното е да получим отлагане.

— Безумие! Позор! Млъкни!

— Напразно се гневите — измърмори Гренгоар. — Ще издействуваме отлагане, това не вреди никому, а парижките акушерки ще спечелят четиридесет парижки дьоние. Те са бедни жени.

Свещеникът не го слушаше.

— Тя обаче трябва да излезе оттам! — прошепна той. — Присъдата ще влезе в сила след три дни. Впрочем и да нямаше присъда, този Квазимодо! Жените имат толкова извратени вкусове! — Той повиши глас. — Метр Пиер, аз обмислих добре. Има само едно средство за спасение.

— Какво? Аз не виждам вече никакво.

— Слушайте, метр Пиер! Не забравяйте, че й дължите живота си. Ще ви обясня откровено моя план. Църквата се охранява ден и нощ. Пускат да излязат само тия, които влязат. Следователно вие можете да влезете. Ще дойдете. Аз ще ви въведа при нея. Ще си размените дрехите. Тя ще вземе вашите, вие ще вземете нейната фуста.

— Дотук всичко е прекрасно — забеляза философът. — Ами после?

— После ли? Тя ще излезе с вашите дрехи. Вие ще останете с нейните. Може би ще ви обесят, но тя ще бъде спасена.

Гренгоар се почеса замислен по ухото.

— Виж ти! — промълви той. — Ето една идея, която никога не би ми хрумнала от само себе си!

При неочакваното предложение на отец Клод прямото и добродушно лице на поета помръкна тутакси като засмян италиански пейзаж, когато духне злополучен вятър и скрие зад облак слънцето.

— Е, добре, Гренгоар, какво ще кажете за моя план?

— Казвам, учителю, че не може би, ами сигурно ще ме обесят.

— Това няма значение.

— По дяволите!

— Тя ви е спасила живота. Ще платите сега дълга си.

— Аз имам колкото щете неплатени дългове.

— Метр Гренгоар, това се налага. Архидяконът говореше властно.

— Чуйте, отец Клод — отвърна поетът, напълно съкрушен. — Вие държите на вашия план, но не сте прав. Не виждам защо трябва да се оставя да бъда обесен на мястото на друг.

— Че какво толкова ви свързва с живота?

— О! Хиляди неща!

— Кои например, моля ви се?

— Кои ли? Въздухът, небето, зората, здрачът, лунната светлина, приятелите ми крадци, веселите закачки с момите, изучаването на дивните парижки архитектурни паметници, три обемисти съчинения, които трябва да напиша, едното от които против епископа и неговите мелници, и какво ли не още! Анаксагор твърдял, че живеел, за да се любува на слънцето. А освен това аз имам щастието да прекарвам от сутрин до вечер-дните си с една гениална особа, тоест със себе си, и това е крайно приятно занимание.

— Празноглавецо! — измърмори архидяконът. — Добре, а кой ти осигури приятния живот, който водиш? Кому дължиш, че дишаш този въздух, че виждаш това небе и че имаш възможност да забавляваш птичия си ум с какви ли не лекомислени и безумни неща? Къде щеше да бъдеш ти сега без нея? Нима си съгласен да умре тази, благодарение на която живееше самият ти? Да умре това хубаво, нежно, обожаемо създание, необходимо на светлината, на света, по-неземно, от самия бог? А ти, полумъдрец, полубезумец, жалка наброска на нещо си, своето рода растение, което си въобразява, че се движи и мисли, ти да продължаваш да живееш живота, който си й откраднал, живот, безполезен като запалена сред бял ден свещ! Хайде, прояви малко състрадание. Гренгоар! Бъди великодушен на свой ред! Последвай нейния пример!

Свещеникът бе убеден. Гренгоар го слушаше най-напред равнодушно, после се трогна и най-сетне бледото му лице се разкриви в трагична гримаса — като новородено, обзето от колики.

— Вие сте красноречив! — заяви той, изтривайки една сълза. — Добре, ще си помисля. Странно е това ваше хрумване! Но най-сетне, кой знае — добави той. — може пък и да не ме обесят. Не всеки, който се сгодява, се жени. Когато ме намерят в килията така комично нагизден с пола и забрадка, може би ще избухнат в смях. Пък и дори да ме обесят, какво от това? Въжето е смърт като всяка друга или, по-право казано, съвсем не е обикновена смърт. То е смърт, достойна за мъдрец, който се е колебал цял живот, смърт — нито риба, нито рак, — подобна на ума на истинския скептик. Смърт, която носи отпечатъка на пиронизма и на нерешителността, която стои по средата между небето и земята и ви дава възможност да висите във въздуха. Философска

смърт, за каквато съм може би предопределен. Великолепно е да умреш така, както си живял.

— Значи решено? — прекъсна го свещеникът.

— Та какво представлява в края на краищата смъртта? продължи възторжено Гренгоар. — Един неприятен миг, плащане на пътна такса, преход от нищожното съществуване към небитието. Попитали мегалополиеца Церцидас дали би умрял доброволно. „Защо не? — отвърнал той. — След смъртта си ще видя велики мъже: Питагор между философите, Хакатей между историците, Омир между поетите, Олимп между музикантите.“

Архидяконът му стисна ръка.

— Значи решено? Ще дойдете утре.

Този жест върна Гренгоар към действителността.

— А, не, бога ми! — каза той като човек, който се събужда от сън. — За да бъда обесен? Съвсем безсмислено. Не искам.

— Сбогом тогава! — И архидяконът процеди през зъби: — Ще те науча аз тебе!

„Не искам да имам разправии с този проклет човек!“ — помисли си Гренгоар и изтича подир отец Клод.

— Слушайте, господин архидякон, нека не се караме, ние сме стари приятели. Ако се интересувате от това момиче, искам да кажа от жена ми, нямам нищо против. Вие измислихте средство да я измъкнете невредима от „Света Богородица“, но вашето средство е крайно неприятно за мене, Гренгоар. Ами ако аз изнамеря друго? Предупреждавам ви, че в момента ме осени блестящо вдъхновение. Ако изнамеря успешен начин да я измъкна от беда, без да излагам шията си на каквато и да е примамка, какво бихте казали? Няма ли да бъдете доволен? Необходимо ли е да бъда обесен, за да ви угодя?

Свещеникът дърпаше нетърпеливо копчетата на расото си.

— Поток от празни брътвежи! Какво средство предлагаш?

— Да — продължи Гренгоар, говорейки сам на себе си, допрял показалец до носа си в знак на дълбок размисъл. — Точно така. Крадците са смели момци. Египетското племе я обича. Те ще се вдигнат при една дума. Нищо по-лесно. Нападение. Лесно ще я отвлечем в суматохата. Още утре вечер… Те ще бъдат страшно доволни.

— Средството! Говори! — процеди свещеникът, разтърсвайки го.

Гренгоар се обърна величествено към него.

— Я ме оставете! Не виждате ли, че обмислям плана си! Той се вглъби още няколко секунди, после изръкопляска на щастливото си хрумване.

— Прекрасно! Стопроцентов успех!

— Средството! — викна гневно Клод. Гренгоар сияеше.

— Елате, ще ви обясня всичко тихичко. Това е действително забавен контраудар, който е изгоден за всички ни. Бога ми! Трябва да признаете, че не ми липсва ум! — Той се спря внезапно: — Чакайте! Ами козичката с девойката ли е?

— Да, мътните да те отнесат!

— Защото и нея ще обесят, нали?

— Все ми е едно.

— Да, сигурно ще я обесят. Миналия месец обесиха една свиня. Палачът обича тия церемонии. После изяжда животното. Да обеси моята хубава Джали! Милата ми душичка!

— Проклятие! — извика отец Клод. — Самият ти си палач! Какво средство изнамери, нехранимайко? С щипци ли трябва да измъкна знаменитата ти идея?

— Успокойте се, учителю, ей сега ще я чуете.

Гренгоар се наклони към ухото на архидякона и му зашепна тихичко, като оглеждаше неспокойно улицата от всички страни, макар че не минаваше никой. Когато свърши, отец Клод хвана ръката му и каза студено:

— Добре. До утре.

— До утре! — повтори Гренгоар.

И докато архидяконът се отдалечаваше в една посока, той пое в обратната, шепнейки сам на себе си: „Ето едно славно начинание, господин Пиер Гренгоар. Няма значение. Никъде не е казано, че когато човек е незначителен, трябва да се бои от крупните начинания. Битон[4] вдигна цял бик на плещите си. Стърчиопашките, циганските славейчета и другите малки птички прелитат океана!“

---

[1] „За сечението на камъните“ (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Това е: храна, питие, сън, Венера, всичко да бъде умерено (лат.). — Б.пр. ↑

[3] Фиктивен брак (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Гръцки математик (III в, пр.н.е.). — Б. пр. ↑

II. СТАНЕТЕ СКИТНИК!

Връщайки се в манастира, архидяконът срещна пред вратата на килията си брат си Жеан Мелницата, който го чакаше и пропъждаше скуката от очакването, рисувайки с въглен по стената профила на по-големия си брат с огромен нос.

Отец Клод едва погледна брат си. Той мислеше за друго. Веселото лице на палавника, чиято усмивка толкова пъти бе прояснявала мрачното чело на свещеника, сега бе безсилно да разпръсне мъглата, сгъстяваща се с всеки изминал ден над неговата порочна, зловонна и загниваща душа.

— Дойдох да ви видя, братко — каза плахо Жеан.

Архидяконът дори не го погледна.

— Е, и какво?

— Братко — поде лицемерното хлапе, — вие сте толкова добър с мене и ми давате толкова добри съвети, че винаги се връщам към вас.

— После?

— Уви! Братко, вие имахте пълно право, когато ми казвахте: „Жеан! Жеан! Gessat doctorum doctorina, discipulorum disciplina.“[1] Жеан, бъдете благоразумен. Жеан, учете се, Жеан, не скитайте нощем вън от колежа без уважителна причина и без разрешение на възпитателя. Не се бийте с пикардци-Те, noli, Joannes, verberare picardos, не се излежавайте като неграмотно Марапе, guasi asinus illiteratus върху школската слама, Жеан, посрещайте с покорство наказанията на учителя! Жеан, посещавайте всяка вечер параклиса и пейте псалми, стихове и молитви на пресвета Дева Мария. Уви! Какви прекрасни наставления!

— Е и после?

— Братко, пред вас стои един грешник, престъпник, клетник, развратник, същинско чудовище! Скъпи братко, Жеан превърна съветите ви на пух и прах. Аз съм жестоко наказан и всеблагият бог е напълно прав. Докато имах пари, плюсках, лудувах и водих разгулен живот. О, колко пленителна е лицевата страна на разврата и колко грозна и начумерена е опаката му страна! Сега нямам ни грош,

продадох завивката, ризата и палтото си. Прощавай, весел живот! Хубавата свещ угасна, остана ми само мръсна лоена угарка, която дими в носа ми. Тормозят ме угризения и кредитори.

— Изводът ти?

— Уви! Скъпи братко, бих желал да започна порядъчен живот. Идвам при вас, изпълнен с покаяние. Разкайвам се. Изповядвам прегрешенията си. Удрям се с юмруци в гърдите. Имате пълно право да искате да стана един ден лисансие и помощник-възпитател в колежа Торши. Чувствувам понастоящем чудно призвание за тази професия. Но нямам вече мастило. Трябва да си купя. Нямам и пера, трябва също да си набавя. Нямам хартия, нямам книги, трябва да си купя. Затова имам голяма нужда от малко средства. И ето ме, идвам при вас, братко, изпълнен с покаяние.

— Това ли е всичко?

— Да, малко пари.

— Нямам.

Студентът каза тогава сериозно и същевременно решително:

— Е добре, братко, неприятно ми е, но трябва да ви кажа, че други ми правят много съблазнителни предложения. Не искате ли да ми дадете малко пари? Не? В такъв случай ставам скитник.

Произнасяйки тази чудовищна дума, той зае позата на Аякс, очакващ да бъде сразен от мълния. Архидяконът каза хладно:

— Станете скитник!

Жеан се поклони дълбоко и слезе по стълбата на манастира, свирейки с уста.

Когато минаваше през двора на манастира под прозореца на братовата си килия, той чу, че прозорецът се отвори, вдигна глава и видя строгото лице на архидякона.

— Върви по дяволите! — извика отец Клод. — Това са последните пари, които ще видиш от мене!

В същото време свещеникът хвърли на Жеан една кесия, която направи голяма цицина на челото на студента. Жеан си отиде едновременно сърдит и доволен, като куче, замерено с тлъст кокал.

---

[1] Чезне учеността на учените и послушността на учещите (лат.). — Б. пр. ↑

III. ДА ЖИВЕЕ РАДОСТТА!

Читателят не е забравил може би, че част от Двора на чудесата бе ограден от старинната обиколна стена на града, много от кулите на които бяха почнали да се рушат по онова време. Скитниците бяха приспособили една от тия кули за своите увеселения. В долната зала се помещаваше кръчмата, а останалото — в горните етажи. Тази кула бе най-оживеното и същевременно най-отвратителното свърталище в царството на скитниците. Чудовищен кошер, който бръмчеше ден и нощ. Нощем, когато болшинството просяци спяха, когато нито един прозорец по излющените фасади около площада не светеше, когато безбройните къщурки, мравуняци на крадци, леки момичета и откраднати или незаконородени деца бяха безмълвни, веселата кула можеше да се разпознае лесно по шума, долитащ от нея, по червената светлина, която струеше не само от отдушниците и прозорците, но и от пролуките на пропуканите стени и се излъчваше като че ли от всичките й пори.

И така приземният етаж служеше за кръчма. Слизаше се през ниска вратичка по стръмна като александрийски стих стълба. Над вратата вместо фирма имаше някаква невъобразима цапотия, представляваща монети и заклани пилета със следния надпис отдолу: „При звънарите за умрелите.“

Една вечер, когато всички парижки камбанарии прозвъниха сигнала за загасяване на огъня, ако нощните стражи можеха да проникнат в страшния Двор на чудесата, щяха да забележат, че в кръчмата на скитниците се вдига още по-голям шум, отколкото обикновено, че се пие двойно повече и се проклина много по-ожесточено. Вън, на площада, бяха струпани големи групи, които разговаряха шепнешком, като че ли замисляха важно дело, а тук-таме някой приклекнал мошеник точеше на паважа желязно острие.

В самата кръчма виното и игрите така отвличаха скитниците от мислите, които занимаваха тази вечер всички, че от приказките на посетителите мъчно можеше да се отгатне за какво става дума. Те бяха само по-оживени от друг път и в краката на всеки от тях блестеше

някакво оръжие — брадва, топор, сабя или дръжка на старинен самострел.

Кръглата зала на кулата беше обширна, но масите бяха наредени така гъсто една до друга и посетителите бяха толкова многочислени, че всичко, което се намираше в кръчмата — мъже, жени, пейки, канчета за бира, пиещи, спящи, играещи, здрави и хроми, — изглеждаше струпано едно върху друго с не повече ред и хармония, отколкото купчина черупки от стриди. На масите горяха няколко лоени свещи, но истинското осветление на кръчмата идеше от огъня, който изпълняваше функцията на полилей в оперна зала. Подземието беше толкова влажно, че дори сред лято не оставяха огъня да загасне. В огромната камина, украсена със скулптури от двете страни и тежка желязна скара, отрупана със съдове, пламтеше буен огън от дърва и торф. Подобен огън гори в селските ковачници и хвърли червени отражения по прозорците на отсрещните сгради. Голямо куче, седнало важно в пепелта, въртеше пред жаравата нанизано на шиш месо.

Въпреки безпорядъка при внимателно вглеждане можеше да се различат три главни групи в множеството, струпани около трима души, които читателят вече познава! Единият от тях, странно натруфен с какви ли не ориенталски дрипели, беше Матиас Юнгади Спикалип, херцог на Египет и Бохемия. Мошеникът бе седнал върху една маса, кръстосал крака, и с вдигнат във въздуха пръст посвещаваше на висок глас в тайните на бялата и черната магия обградилите го зяпнали слушатели. Друга навалица се тълпеше около стария ни познайник, въоръжения до зъби безстрашен крал на тюните, Клопен Труйфу, който, напълно сериозен, ръководеше с нисък глас разграбването на огромна бъчва, пълна с оръжия, от която стърчаха секири, шпаги, шлемове, брони, части от брони, върхове на копия и копия, прости и нарязани стрели, напомнящи ябълки и грозде, преливащи от рога на изобилието. Всеки вземаше от купа — кой каска, кой шпага, кой кинжал с кръстообразна дръжка. Дори и децата се въоръжаваха. И безногите, навлекли ризници и брони, пълзяха като огромни бръмбари в краката на пиещите.

Най-сетне третата компания — най-шумната, най-веселата и най-многочислената — заемаше пейките и масите, сред които ораторстваше и псуваше пронизителен глас, изплъзващ се изпод тежко пълно военно снаряжение — от шлема до шпорите. Мъжът,

който бе надянал тия военни доспехи, беше толкова дребен за тях, че от цялото му тяло се виждаше само безочливо вирнатият му червен нос, кичур руси коси, розова уста и дръзки очи. На пояса му бяха набучени ножове и кинжали, на бедрото му висеше дълга сабя, вляво от него лежеше ръждясал лък, а пред него имаше голяма кана с вино; би трябвало да прибавим и дебелата раздърпана мома вдясно от него. Наоколо можеха да се видят само ухилени, псуващи или пиещи уста.

Прибавете и няколко други по-незначителни особи и особености — прислужниците и прислужничките, които тичаха с кани на глави, играчите, приведени над билярда, дамите, заровете или увлекателната хазартна игра, тренгле, кавгите в единия ъгъл, целувките в другия — и ще добиете известна представа за общата картина, заляна от светлината на буйния огън, който хвърляше по стените на кръчмата хиляди причудливи и неимоверно големи танцуващи сенки.

Колкото до шума, представете си залюляна с все сила камбана.

Съдът под шиша, в който пращеше дъжд от мазнина, изпълваше с непрестанното си цвърчене паузите между хилядите диалози, кръстосващи се и летящи от единия до другия край на помещението.

В дъното на кръчмата посред тази врява бе седнал в подножието на камината един философ, който разсъждаваше, заровил крака в пепелта и забил очи в главните. Пиер Гренгоар.

— Хайде! Бързо! Въоръжавайте се! След един час тръгваме! — казваше Клопен Труйфу на бандата си.

Една девойка тананикаше:

Лека вечер, татко, мамо!
Огъня гасят последните.

Двама играчи на карти се караха.

— Вале! — викаше червендалестия, заканвайки се с юмрук на другия. — С такива трефи ще те разкрася, че ще можеш да заместиш мистигри[1] в картите на негово величество краля.

— Уф! — ръмжеше един нормандец, който можеше да се разпознае по носовия акцент. — Наблъскали сме се като светците в параклиса на Кайувил!

— Деца — говореше във фалцет египетския херцог на слушателите си, — френските вещици отиват на дяволското сборище

без метли, мас или козли. Само с няколко магически думи. Пред вратата пък на италианските вещици чака винаги един козел. Но и едните, и другите трябва да излязат през комина.

Гласът на младия обесник, който бе въоръжен от глава до пети, се издигаше над общата врява.

— Слава! Слава! — дереше се той. — Днес за пръв път встъпвам в бой! Скитник! Аз съм скитник! Кълна се в червата на Исус! Дайте ми да пия! Приятели, аз се наричам Жеан Фроло Мелницата и съм благородник. Смятам, че ако бог беше по-сърцат, щеше да стане крадец! Братя, ние предприемаме славна акция. Ние сме храбреци! Ще обсадим църквата, ще издъним вратите, ще измъкнем хубавата девойка, ще я спасим от съдиите, ще я спасим от свещениците, ще разрушим манастира, ще изгорим епископа в дома му, и то светкавично бързо, преди кой да е бургмесътр да успее да глътне лъжица супа! Нашето дело е справедливо, ще разграбим „Света Богородица“ и толкова! Ще обесим Квазимодо. Познавате ли Квазимодо, госпожици? Виждали ли сте го задъхан над голямата камбана в деня на света Троица? Дяволски рога! Прекрасна гледка! Дявол, яхнал зинала паст. Приятели, чуйте, аз съм скитник от все сърце, от дън душа поданик на кралството на аргото, роден крадец. Бях богат, но излапах славно богатството си. Майка ми мечтаеше да ме види офицер, баща ми — помощник-дякон, леля ми — съветник в съда, баба ми — кралски секретар, другата ми баба — ковчежник във военното ведомство. А пък аз станах скитник. Казах на баща ми и той изплю в лицето ми проклятие, казах на майка ми, достопочтената бабка се разрида и се разлигави като ей този пън над скарата. Да живее радостта! Аз съм създаден за разрушител! Кръчмарко, приятелко моя, налей ми вино! Имам с какво да ти платя. Не искам вече от сюренското, дращи ми на гърлото. То е по-остро и от върбова кошница!

Навалицата му ръкопляскаше и се заливаше в гръмък смях. Забелязвайки, че шумът около него се удвоява, студентът се провикна:

— О, каква дивна врява! Populi de bacchan tis popniosa debacchatio.[2] — И той се разпя с плувнали във възторг очи, подражавайки каноник, който почва вечерната служба: — „Qnae cantica! Quae organa! Auae cantilenae! Quae melodiae hie srue gine dtcantantur! Sonant melliglua hymnorum organa, snavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!“[3]

— Внезапно младежът прекъсна пеенето и каза:

— Кръчмарко, дай да вечерям!

За миг настъпи почти пълна тишина, по време на която се чу ясно острият глас на египетския херцог, обучаващ циганите:

— Невестулката се нарича Адюин, лисицата — Синекрака или Горска скитница, вълкът — Сивокрак или Златокрак, мечокът — Стареца или Дядото. Шапката на джудже прави човека невидим и му позволява да вижда невидимото. Когато се кръщава жаба, тя трябва да бъде облечена в червено или черно кадифе, със звънче на шията и на краката. Кръстникът и държи главата, а кръстницата — задните крачка. Демонът Сидрагазум може да накара девойките да танцуват съвсем голи.

— Кълна се в обедната служба! — прекъсна го Жеан. — Бих желал да бъде демонът Сидрагазум!

Междувременно скитниците продължаваха да се въоръжават шепнешком в другия край на кръчмата.

— Клетата Есмералда! — казваше един циганин. — Тя е наша сестра. Трябва да я измъкнем оттам.

— Все още ли е в „Света Богородица“? — запита един лъжефалирал с еврейска физиономия.

— Да, дявол!

— Добре тогава, другари — провикна се лъжефалиралият. — Да вървим в „Света Богородица“! Още повече, че в параклиса на свети Ферeол и Ферюсион има две статуи — едната на свети Йоан Кръстителя, другата на свети Антоан, — и двете от чисто злато, тежки седемнадесет златни марки и петнадесет естелина, с подставки от дубле, тежки седемнадесет марки и пет унции. Това ми е добре известно, защото съм златар.

Донесоха вечерята на Жеан. Той се облегна на гърдите на седналото до него момиче и се провикна:

— Кълна се в свети Вул дьо Люк, наричан от простолюдието свети Гоглю, аз съм напълно щастлив! Срещу мен е седнало едно малоумно кьосе, което ме гледа като ерцхерцог. Отляво пък се е настанил един със зъби, дълги до брадата. Аз пък самият съм също като маршал Дьо Жие по време на обсадата на Понтоаз: десният ми фланг се опира на възвишение[4]! Кълна се в корема на Мохамед! Ей, другарю, ти приличаш на продавач на топки, а си седнал до мене! Ами

че аз съм дворянин, приятелче! Търговското съсловие е несъвместимо с дворянството. Махай се оттук! Охо! Хей, вие там! Не се бийте! Как, Батист Птицеядец, ти имаш толкова красив нос, луд ли си да го излагаш на юмруците на това говедо? Ах, глупчо! Non cuiquam datum est habere nasum.[5] Ти си действително божествена, Жаклин Гризиухо! Жалко, че косите ти са окапали. Ехей! Аз се казвам Жеан Фроло и брат ми е архидякон. Дяволите да го вземат! Всичко, което ви казвам, е истина. Като ставам скитник, аз се отказвам от половината къща в рая, която ми бе обещал блат ми. Dimidia mdomum in paradiso.[6] Цитирам дословно. Имам имение на улица Тир-шап и всички жени са влюбени в мене, както е вярно, че свети Елоа бил превъзходен златар и че петте занаята, развити в Париж, са дъбене на кожи, обработване на кожи, правене на каиши, на кесии и парене на кожи, че и свети Лаврентий е бил изгорен с черупки от яйца. Кълна ви се, другари,

че за година от ракия се отказвам,
ако неистини сега пред вас приказвам!

Мила моя, луната грее, погледни през прозорчето как вятърът мачка облаците! Също както аз мачкам нагръдника ти. Девойки, изтрийте сополите на децата и на свещите! Христос и Мохамед! Какво са ми дали да ям? О, Юпитер! Ей, сводница! Всички косми, дето ги няма по главите на разтуриите ти, са в омлета ми! Ах, бабушкеро! Предпочитам плешиви омлети! Дяволът да ти сплеска носа! Няма що, първокласна пъклена гостилница, в която какичките се решат с вилиците на посетителите!

При тези думи той разби паницата в пода и запя пронизително:

Аз нямам в дар —
туй вижда бог —
ни стар другар,
ни строг чертог,
ни цар,
ни бог!

Клопен Труйфу обаче свърши разпределението на оръжието. Той се приближи до Гренгоар, който, опрял крака о решетката на огнището, изглеждаше потънал в размисъл.

— Приятелю Пиер — му каза кралят на тюните, — за какво толкова си се замислил, дявол да го вземе?

Гренгоар се извърна към него с тъжна усмивка.

— Обичам огъня, драги повелителю. Не заради баналната причина, че огънят сгрява краката ни или че сварява супата ни, а заради искрите му. Понякога с часове гледам искрите. Откривам хиляди неща в тези звезди, които обсипват черния фон на огнището. И тези звезди са цели светове.

— Гръм и мълния, ако разбирам нещо от приказките ти! Знаеш ли колко е часът?

— Нямам представа — отвърна Гренгоар. Тогава Клопен се приближи до египетския херцог.

— Другарю Матиас, не сме избрали подходящо време. Казват, че Людовик XI бил в Париж.

— Още една причина, за да измъкнем от ноктите му нашата сестра — възрази старият циганин.

— Разсъждаваш както подобава на мъж, Матиас — каза кралят на тюните, — Впрочем ние ще свършим всичко много чевръсто. Няма опасност от съпротива в самата църква. Канониците са същински зайци, а силата е на наша страна. Ония от съда ще останат с пръст в устата, когато дойдат утре да я търсят. Кълна се в папските черва! Не искам да обесят хубавото момиче!

Клопен излезе от кръчмата.

През това време Жеан викаше пресипнало:

— Пия, ям, пиян-залян! Аз съм Юпитер! Ей, Пиер Трепача, ако ме гледаш още няколко минути така, ще ти очистя праха по носа!

Гренгоар, от своя страна, изтръгнат от мислите си, наблюдаваше буйната, крещяща тълпа и шепнеше през зъби:

— Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas.[7] Уви, колко добре постъпвам, че не пия. Свети Бьоноа е казал много сполучливо: „Vinum apostatate facit etiam sapientes.“[8]

В този момент Клопен влезе в кръчмата и извика гръмогласно:

— Полунощ!

Тази дума бе все едно сигнал за качване на конете, даден на кавалерийски полк по време на почивка. Всички скитници — мъже, жени, деца — се втурнаха безредно вън от кръчмата, дрънчейки с оръжията и железариите си.

Луната бе забулена.

Дворът на чудесата бе съвсем тъмен. Не се виждаше ни една светлина. А при това площадът съвсем не беше безлюден. Множество мъже и жени разговаряха полугласно. Чуваше се сподавеният им говор и се виждаха техните всевъзможни оръжия, проблясващи в мрака. Клопен стъпи на един голям камък.

— Строй се, арго! — извика той. — Строй се, Египет! Строй се, Галилея!

Тъмната човешка маса се раздвижи. Множеството се разтегли в колона. След няколко минути гласът на краля на тюните прозвуча отново:

— Пълна тишина, докато прекосяваме Париж! Паролата е: „Камата се е разиграла!“ Ще запалим факлите едва пред „Света Богородица“! Напред!

След десетина минути конниците от нощната стража се разбягаха ужасени, натъквайки се на дългата процесия от черни, безмълвни фигури, които се стичаха към Понт о Шанж през криволичещите улици, пресичащи във всички посоки квартала на халите.

---

[1] Валс трефа. — Б. пр. ↑

[2] Бясно въодушевление на разбеснял се народ (лат.) — Б. пр. ↑

[3] „Какви кантики! Какви инструменти! Какви песни! Какви мелодии се изпълняват тук безкрай! Отекват сладките като мед инструменти на химните, сладостната песен на ангелите — дивна песен на песните“ (лат.). — Цитат от свети Августин. — Б. пр. ↑

[4] Игра на думи — mamelon означава възвишение и гръд. — Б. пр. ↑

[5] Не всекиму е дадено да има нос (лат.). — Б. пр. ↑

[6] Половин къща в рая (лат.). — Б. пр. ↑

[7] Порочни неща са виното и шумното пианство (лат.). — Б. пр. ↑

[8] Виното прави дори и мъдрите да отстъпват (лат.). — Б. пр. ↑

IV. МЕЧЕШКА УСЛУГА

През същата тази нощ Квазимодо не спеше. Той току-що бе обиколил за последен път църквата. Когато затваряше вратите, архидяконът мина незабелязано край него и се начумери, като видя колко грижливо залоства и заключва огромните железни брави, благодарение на които църковните двери бяха здрави като крепостни стени. Отец Клод изглеждаше по-замислен от обикновено. Впрочем след среднощното стълкновение в килията на циганката той се държеше много лошо с Квазимодо. Но макар че го нагрубяваше, а понякога дори го удряше, покорството, търпението и преданото примирение на верния звънар оставаха непоколебими. Той понасяше всичко от архидякона — оскърбления, заплахи, удари, — без да промълви нито един упрек, без да пророни ни най-малко оплакване. Проследяваше го само тревожно, когато се запътеше към стълбата на кулата, но архидяконът сам се въздържаше да се мярка пред очите на египтянката.

И така през тази нощ, след като хвърли поглед на бедните изоставени камбани, на Жаклин, Мари и Тибо, той се качи на върха на северната кула, остави добре затворения си фенер върху оловните капчуци и се загледа в Париж. Нощта, както казахме вече, беше много тъмна. По онова време Париж почти не беше осветен и образуваше неясни тъмни купчини, прорязани тук-таме от криволичещата белезникава река. Квазимодо виждаше светлина само в прозореца на една отдалечена сграда, чийто смътен и тъмен профил се очертаваше над покривите откъм Порт Сент Антоан. И там някой бдеше.

Плъзгайки поглед над замъгления нощен кръгозор, звъна-рят изпитваше дълбоко в себе си някаква необяснима тревога. От няколко дни той беше нащрек. Виждаше по всяко време на деня хора със зловещи лица, които бродеха край църквата, вперили поглед в убежището на девойката. Той мислеше, че може би се готви заговор срещу нещастната пленница. Въобразяваше си, че тя е жертва на народната ненавист като самия него и че може би ще й се случи нещо. Затова стоеше буден в своята камбанария, „мечтаейки в своята

мечталия“, както казва Рабле, и гледайки зорко като вярно куче ту града, ту килията, обзет от хиляди подозрения.

Изведнъж, както се взираше в града с единственото си око — навярно за да поправи малко несправедливостта си, природата го бе дарила с толкова проницателност, че то почти му заместваше другите липсващи сетива, — на Квазимодо му се стори, че крайбрежната улица „Вией Пелтьори“ е някак необичайна, нещо като че ли се движи по нея, линията на парапета, чернееща се над бялата вода, не беше права и неподвижна, както по другите крайбрежни улици, а се къдреше като вълни на река или като глави на придвижваща се тълпа.

Това му се стори странно. Удвои вниманието си. Множеството като че ли идваше към Сите. Никъде никаква светлинна. Движението се задържа известно време на крайбрежната улица, после постепенно се отдръпна от нея и като че ли преля в острова, най-сетне я опразни напълно и линията на кея стана отново права и неподвижна.

Докато Квазимодо се губеше в догадки, стори му се, че долови движение по улица „Парви“, която се врязва в Сите перпендикулярно на фасадата на „Света Богородица“. Колкото и дълбок да бе мракът, той най-сетне успя да види челото на колоната, която се зададе от тази улица и се разля по площада. В нощта можеше да се различи само едно: движещите се сенки бяха хора.

Гледката беше ужасяваща. Странната процесия се стараеше явно да остане скрита в дълбокия мрак и вероятно пазеше пълна тишина. И все пак сигурно се долавяше някакъв шум, ако не друго, то поне трополенето на крака. Но, този шум не стигаше до глухия звънар и голямото множество, което той различаваше смътно, без да чува стъпките му, макар че то се движеше и тълпеше съвсем близо до него, му се струваше пълчище от мъртъвци — безмълвни, неосезаеми, замъглени. Струваше му се, че към него настъпва облак, носещ хора, сянка, съставена от безчислени сенки.

Тогава той си спомни опасенията си, в главата му изплува мисълта за вероятно нападение срещу циганката. Почувствува смътно, че се задава буря. В този критичен момент той обмисли всичко по-разумно и по-бързо, отколкото би могло да се очаква от неговия тъй зле устроен мозък. Дали да събуди египтянката? Да й помогне да избяга? Но откъде? Улиците бяха заприщени, църквата бе притисната до реката. Няма лодка! Няма изход! Оставаше му само едно: да умре на

прага на „Света Богородица“, да се съпротивлява, докато му дойдат на помощ, ако изобщо му дойдат на помощ, да не смущава съня на Есмералда. Тя все щеше да се събуди навреме, за да умре. Взел това решение, той започна да разглежда „врага“ по-спокойно.

Тълпата сякаш растеше от минута на минута: той предположи, че тя навярно вдига много малко шум, щом прозорците към улиците и площада си оставаха затворени. Изведнъж блесна светлина и за миг седем-осем запалени факли люшнаха в мрака колебливите си пламъци над главите. Квазимодо видя тогава ясно вълнуващото се пред църквата огромно множество мъже и жени в дрипи, въоръжени с коси, копия, брадви и пики, чиито хиляди остри върхове блестяха. Тук-таме черните вили слагаха рога на отвратителните животински физиономии. Той смътно си припомни тази паплач, стори му се, че разпозна лицата, които само преди няколко месеца го бяха приветствували като папа на шутовете. Един мъж с факла в едната ръка и сопа в другата се качи на един камък и произнесе, както личеше по всичко, реч. 8 същото време странната армия се раздвижи, обкръжавайки църквата. Квазимодо взе фенера си и слезе на площадката между кулите, за да наблюдава по-отблизо и да измисли средство за отбрана. Действително, когато Клопен Труйфу стигна пред главния вход на „Света Богородица“, той строи войските си в боен ред. Макар че не очакваше съпротива, той искаше като благоразумен пълководец да подреди хората си, за да може да се справи при нужда с ненадейно нападение от страна на стражата или градските патрули. Затова разположи така бригадата си, че гледана отвисоко, тя напомняше прословутия римски триъгълник в битката при Екном, „свинската глава“ на Александър или знаменития клин на Густав-Адолф. Основата на триъгълника бе опряна в дъното на площада, за да прегради улица „Парви“. Едното бедро на този триъгълник бе обърнато към Отел Дийо, другото — към улица Сен Пиер о Бьо Клопен Труйфу бе на върха заедно с египетския херцог, нашия приятел Жеан и най-смелите мними епилептици.

Нападение от рода на това, което предприемаха сега скитниците срещу църквата „Света Богородица“, не беше рядко явление за средновековните градове, институцията, която днес се нарича полиция, тогава не съществуваше. В многолюдните и дори в столичните градове нямаше единна централна власт, която да установява порядъка.

Феодализмът беше устроил много интересно тези огромни градове общини. Градът представляваше сбор от хиляди феодални владения, които го разделяха на всевъзможни по форма и големина части. Там бяха в сила хиляди най-противоречиви разпореждания или, с други думи, ни едно. В Париж например, независимо от сто четиридесетте и един сеньори арендатори, съществуваха още двадесет и пет владетели, имащи право на аренда и на раздаване на правосъдие, като се почне от парижкия епископ, който притежаваше сто и пет улици, и се стигне до прийора на църквата. „Нотр Дам де Шан“, който имаше само четири. Всички тези пълновластни феодали признаваха само формално върховната кралска власт. Всеки от тях имаше право да събира пътен данък. Всеки се чувстваше господар. Луи XI, този неуморен труженик, който предприе с размах разрушаването на феодалната сграда — почин, продължен от Ришельо и Луи XIV в полза на кралската власт и довършен от Мирабо в полза на народа, — се опита действително да разкъса мрежата от феодални владения, които покриваше Париж, като издаде два-три общовалидни указа. Така в 1465 година той даде заповед на жителите да палят свещи по прозорците си, щом се стъмни, и да затварят кучетата си под страх от обесване. Същата година той издаде заповед да затварят след залез слънце улиците с железни вериги и забрани носенето нощем из улиците на ками и други смъртоносни оръжия. Но в късо време тези опити за общо законодателство бяха обречени на забвение. Гражданите оставяха вятъра да гаси свещите по прозорците им, а кучетата си — да скитат из града. Железните вериги се опъваха само във време на обсадно положение. Забраната да се носи оръжие доведе единствено до преименуване на улица „Куп Гьол“ в „Куп Горж“, голям напредък безспорно. Старата сграда на феодалното законодателство си остана непокътнната. Над града се кръстосваха кралски и феодални съдопроизводства, пречеха си едни на други, сблъскваха се, застъпваха се, врязваха се едни в други. Излишен жив плет от нощни постове, стражи, караули, през който си пробиваха път с оръжие в ръка грабежът, бунтът и разбойничеството. Впрочем в такъв безпорядък не беше нечувано явление част от населението да предприеме подобно нападение над някой дворец, богат дом или обикновена къща дори в най-населените квартали на града. В повечето случаи съседите си стояха настрана, освен ако грабежът стигнеше до собствените им

врати. Те си запушваха ушите за гърмежите, затваряха капаците на прозорците си, барикадираха вратите си, нехаеха дали размирицата ще приключи със или без намесата на нощната стража, а на следната сутрин коментираха по улиците на града: „Тази нощ обрали Етиен Барбет“, „Нападнали маршал Клермон“ и прочие. Затова не само кралските дворци — Лувър, дворецът, Бастилията, двете Турнел, но и обикновените феодални дворци — Пти Бурбон, Отел дьо Санс, Отел д’Ангулем и други — имаха бойници по стените и над вратите си. Църквите се охраняваха сами благодарение на своята светост. Някои бяха укрепени въпреки всичко — „Света Богородица“ не беше между тях. Абатът на „Сен Жермен де Пре“ се бе оградил с назъбена стена като барон и беше изразходвал повече мед за оръжия, отколкото за камбани. Крепостта му стърчеше чак до 1610 година. Днес се е запазила само църквата.

Но нека се върнем при „Света Богородица“.

Когато първите нареждания бяха дадени — трябва да признаем за чест на скитническата дисциплина, че заповедите на Клопен бяха изпълнени безмълвно и с възхитителна точност, — достойният предводител на бандата се покатери на парапета на преддверието с лице към „Света Богородица“ и размаха факлата си, раздухвана от вятъра и непрекъснато забулвана в собствения си дим. Тя ту осветяваше, ту скриваше от погледа червеникавата фасада на църквата. Труйфу извика с грубия си дрезгав глас:

— На тебе, Луи дьо Бомон, парижки епископ, съветник при кралския съд, аз, Клопен Труйфу, крал на тюните, велик кесар, княз на аргото и епископ на шутовете, ти заявявам: „Нашата сестра, несправедливо осъдена за магьосничество, се е приютила в твоята църква. Ти й дължиш убежище и закрила. А ето че съдът иска да я вземе отново и ти даваш съгласието си. И утре ще я обесят на Гревския площад, ако бог и скитниците не се намесят. И така ние идваме при тебе, епископе. Ако твоят храм е неприкосновен, и нашата сестра е неприкосновена. Ако нашата сестра не е неприкосновена, и храмът ти не е неприкосновен. Затова ние искаме да ни върнеш девойката, ако желаеш да спасиш църквата си, иначе ще вземем насила девойката и ще разграбим църквата. И това ще бъде съвсем справедливо. В потвърждение на гореказаното аз забивам тук знамето си и бог да те пази, парижки епископе!“

За нещастие Квазимодо не можа да чуе тези думи, произнесени с мрачно диво величие. Един скитник подаде знамето на Клопен и той го забучи тържествено между две павета. То бе вила, на чиито зъбци висеше къс кърваво месо.

След това кралят на тюните се обърна и плъзна поглед над армията си — свирепа паплач, чиито очи блестяха почти колкото върховете на пиките. Помълча малко и извика:

— Напред, момци! На работа, разбивачи!

Тридесет плещести и набити здравеняци, чийто външен вид издаваше, че се занимават с разбиване на врати, излязоха от редиците с чукове, клещи и железни лостове на рамене. Те се насочиха към главния портал, изкачиха стъпалата и клекнаха под островърхия свод, опитвайки се да отворят вратата с клещи и лостове. Мнозина скитници се натрупаха около тях, за да им помагат или за да ги гледат. Единадесетте стъпала се задръстиха от народ.

Вратата обаче не се поддаваше.

— Дявол да я вземе! Каква е твърда и упорита! — каза един.

— Стара е и хрущялите й са qe вкостенили — подхвърли друг.

— Смело, другари! — поде Клопен. — Залагам главата си срещу един стар чехъл, че ще отворите вратата, ще отвлечете момата и ще оголите олтара, преди да се е събудил поне един клисар. Ето, струва ми се, че ключалката се огъва.

Страхотен трясък зад гърба на Клопен прекъсна думите му. Той се обърна. Една огромна греда, паднала само миг преди това от небето, премаза дванадесетина скитници по стъпалата на църквата. Тя отскочи като снаряд върху площада, засягайки по пътя си не един просяк, който се отдръпваше с ужасен крясък. За миг около преддверието се образува празен кръг. Макар и защитени от дълбокия свод на портала, разбивачите захвърлиха сечивата си и се отдалечиха от вратата. Дори самият Клопен се отдръпна на почетно разстояние от църквата.

— По чудо се отървах! — крещеше Жеан. — Усетих я, като профуча покрай главата ми! Пусто да остане! Утрепа Пиер Трепача!

Невъзможно е да се опише какво изумление и ужас предизвика сред бандитите падането на тази греда. Те останаха известно време неподвижни, втренчили поглед в небето, по-смутени от това парче дърво, отколкото от хилядите кралски стрелци.

— Дявол да го вземе! — промърмори египетският херцог. — Много ми мирише на магия!

— Дали пък луната не ни хвърли тази цепеница! — каза Андри льо Руж.

— Ами да, нали разправят, че луната обичала Дева Мария — забеляза Франсоа Шантпрюн.

— Хиляди папи! — кресна Труйфу. — Вие сте малоумни! — Но и сам той не знаеше как да обясни падането на гредата.

По стените на църквата не се виждаше нищо. Светлината на факлите не стигаше до върха. Тежката греда лежеше сред площада и се чуваха стенанията на нещастниците, попаднали първи под удара й. Слабините им бяха прерязани на две от острите ръбове на стъпалата.

Когато се съвзе от първоначалното си смайване, кралят на тюните намери най-сетне едно обяснение, което се стори приемливо на другарите му.

— Пъклена паст! Дали пък кюретата не се отбраняват? Грабете тогава! Грабете!

— Да грабим! — повтори с яростен крясък тълпата и лъковете и самострелите се изпразниха срещу фасадата.

При звука на този залп мирните жители от околните къщи се събудиха, много прозорци се отвориха и по тях се подадоха нощни шапчици и ръце със свещи.

— Стреляйте по прозорците! — изрева Клопен. Прозорците тутакси се затвориха и клетите граждани, които едва успяха да хвърлят слисан поглед към осветената с факли бурна арена, се мушнаха, изпотени от страх, до жените си, питайки се дали дяволското сборище не се е изместило в преддверието на „Света Богородица“, или пък, както през шейсет и четвърта година, има бургундско нашествие. Мъжете се бояха от грабеж, жените — от изнасилване, затова и едните, и другите трепереха.

— Да грабим! — повтаряха поданиците на аргото, но не смееха да се приближат. Гледаха църквата, гледаха гредата. Тя не помръдваше. Сградата бе все тъй спокойна и пуста, но непонятен страх вледеняваше скитниците.

— На работа, разбивачи! Издънете вратата! — викна Труйфу.

Никой не мръдна.

— Кълна се в търбуха на дявола! — каза Клопен. — Какви мъже сте вие! Уплашихте се от една греда!

Един стар разбивач му отвърна:

— Капитане, работата не е в гредата, но вратата е цяла обкована с железни пръти. Клещите не са достатъчни.

— Какво ви е нужно, за да издъните? — попита Клопен.

— Какво ли? Трябва ни стенобойна.

Кралят на тюните изтича дръзко до страшната греда и стъпи на нея.

— Ето ви стенобойна! — извика той. — Самите кюрета ви я изпращат! — И той се поклони подигравателно по посока на църквата. — Благодарим ви, кюрета!

Тази смела постъпка оказа добро въздействие. Магията на гредата бе разтурена. Скитниците се ободриха. Скоро тежката греда, вдигната като перце от двеста яки ръце, удари ожесточено голямата врата, чиято брава се бяха опитали напразно да разклатят. При слабата светлина на факлите на скитниците тази дълга греда, поддържана от цяло пълчище, което, тичайки, я насочваше към църквата, изглеждаше като чудовищен хилядокрак звяр, налитащ с наведена глава срещу каменния исполин.

При удара на гредата обкованата с метал врата изкънтя като огромен барабан. Тя не се издъни, но цялата катедрала потрепера и в дълбоките ѝ недра се понесе глух тътен. В същия миг върху нападателите се посипа дъжд от големи камъни.

— Дявол да го вземе! — извика Жеан. — Дали пък кулите не изтърсват балюстрадите си върху нас?

Но подтикът беше вече даден, кралят на тюните увличаше с примера си, нямаше никакво съмнение — епископът се отбраняваше и хората заудряха вратата още по-настървено въпреки камъните, които пукаха черепи надясно и наляво.

Интересно бе, че камъните валяха един по един, но много често. Скитниците усещаха едновременно два — един по главата, друг по краката. Те почти винаги попадаха в целта и площадът пред църквата се покри с убити и ранени, които се гърчеха под краката на нападателите, попълващи с ожесточение редовете си. Дългата греда продължаваше да блъска на равни интервали вратата, подобно език на камбана, камъните продължаваха да се сипят, а вратата — да кънти.

Естествено читателят се е досетил вече, че неочакваната съпротива, която вбеси скитниците, бе дело на Квазимодо.

За нещастие случаят подпомогна смелия глух звънар.

Когато слезе на площадката между кулите, мислите кръжаха в пълен смут в главата му. Той затича като обезумял насам-натам из галерията, взирайки се в плътната маса на скитниците, които се канеха да налетят срещу църквата. Той молеше бога и дявола да спасят египтянката. Хрумна му да се качи на южната кула и да бие тревога. Но дали вратата на църквата нямаше да бъде издънена десет пъти още преди да успее да раздвижи голямата камбана, преди да прозвучи гласът на Мари? Точно в този момент разбивачите се приближаваха със сечивата си. Какво да прави?

Изведнъж си спомни, че през деня бяха работили зидари, които поправяха стената, скелето и покрива на южната кула. Това бе същинско просветление. Стената беше каменна, стряхата — оловна, скелето — дървено. Скелето беше толкова гъсто, че го наричаха „гора“.

Квазимодо изтича към южната кула. Долните помещения бяха действително пълни със строителни материали. Имаше купища дялани камъни, навити на рула оловни листове, връзки, летви, дебели греди с нарези от триони, чакъл. Пълен арсенал.

Всяка минута беше скъпа. Долу бяха влезли в действие чуковете и клещите. С удесеторена от съзнанието за опасността сила Квазимодо повдигна една от гредите, най-тежката и най-дългата, провря я през едно прозорче, плъзна я по ръба на балюстрадата, която огражда площадката, и я пусна в бездната долу. Падайки от сто и шестдесет стъпки височина, огромната греда одраска стената, изпотроши скулптурите, завъртя се няколко пъти около себе си като крило на мелница, литнало в простора. Най-сетне тя падна на земята и се чу ужасяващ вопъл; отскачайки на площада, черната греда напомни мятаща се във въздуха змия.

Квазимодо видя как скитниците се пръснаха след падането на гредата като пепел, духната от дете. Той се възползува от ужаса им и докато те се дивяха в суеверието си на падналия от небето боздуган или обсипваха със стрели и камъни мраморните светци от портала, струпа безшумно върху балюстрадата, от която бе спуснал гредата, чакъл, малки и големи камъни и дори чувалите с инструменти на зидарите.

Затова, щом скитниците започнаха да блъскат вратата, над главите им заваля град от камъни; струваше им се, че църквата се руши от само себе си над тях.

Който би могъл да зърне в този миг Квазимодо, би се ужасил. Освен метателните материали, които бе струпал на балюстрадата, той бе домъкнал и куп камъни върху самата площадка. Щом изчерпи камънаците върху балюстрадата, почна да взема от купа. Навеждаше се, изправяше се, навеждаше се повторно и се изправяше с невероятна пъргавина. Голямата му глава на джудже се подаваше извън балюстрадата и тутакси литваше грамаден камък, а след него втори, трети. От време на време той проследяваше с поглед някой по-обемист камък и след всяко сполучливо попадение промърморваше: „Ха така!“

Обаче дрипльовците не се отчайваха. Над двадесет пъти вече дебелата врата, върху която те налитаха, се разтърсваше под напора на дъбовата стенобойна, засилен многократно от напрежението на стотици ръце. Дървените крила пращяха, резбите се разхвърчаваха на трески, пантите подскачаха при всеки удар на винтовете, ключалките се изкривяваха. Дървото между железните ребра се разсипваше на прах. За щастие на Квазимодо по-голямата част от вратата бе от желязо, а не от дърво.

Той чувстваше обаче, че вратата се олюлява. Макар че не чуваше, всеки удар на стенобойната отекваше едновременно в недрата на църквата и неговите вътрешности. Той виждаше отгоре ожесточените победоносни скитници, които се заканваха с юмруци на тъмната фасада, и облажаваше, мислейки за себе си и за Есмералда, крилатите бухали, които излитаха на орляци над главата му.

Дъждът от камъни не бе достатъчен, за да отблъсне нападателите.

В този тревожен миг Квазимодо забеляза малко по-ниско от балюстрадата, от която замерваше мошениците, два дълги каменни капчука, които се стичаха непосредствено над главния портал. Вътрешният отвор на капчуците бе издълбан в плочите на площадката. Хрумна му спасителна мисъл. Той изтича за съчки в стаичката си, сложи върху съчките много летви и оловни листа, запаси, които още не беше използвал, и като натъкми добре тази клада точно пред отверстието на двата капчука, я подпали с фенера си.

През това време, понеже камъните не валяха вече, просяците престанаха да гледат нагоре. Задъхани като хайка кучета, преследващи глигана чак в бърлогата му, скитниците се блъскаха безредно около средната врата, разнебитена от стенобойната, но все още удържаща напора. Те очакваха тръпнещи окончателния удар, който щеше да издъни. Надпреварваха се да излязат по-напред, за да се втурват първи, когато вратата се отвори, в богатата катедрала, обширна съкровищница, насъбрала тривековни богатства. Припомняха си един на друг с радостни и алчни ревове прекрасните сребърни кръстове, златотканите одежди, позлатените гробници, пищния разкош на олтара, ослепителните празненства, осветени с факли, залени в слънце, всички тия блестящи обреди, когато ковчежетата с мощите, свещниците, чашите, дарохранителниците, реликвите покриваха олтарите с броня от злато и диаманти. Без съмнение в този вълнуващ миг всички тия „прокажени“ и „немощни“, архимошеници и „пострадали от пожар“ мислеха много по-малко за освобождаването на циганката, отколкото за ограбването на „Света Богородица“. Ние сме склонни да допуснем дори, за мнозина от тях Есмералда бе само благовиден предлог, ако изобщо крадците се нуждаят от някакъв предлог.

Внезапно, точно когато се струпаха за последен напън около гредата, сдържайки дъх и напрягайки мускули, за да нанесат решителния удар, се раздаде вой, по-страхотен от вопъла, избликнал и заглъхнал под гредата. Тези, които не викаха, които бяха оцелели, се огледаха. Две струи разтопено олово се изливаха от сградата точно там, където навалицата беше най-гъста. Човешкото море хлътваше под кипящия метал, който скоро образува в двете точки, където се изливаше, две черни, димящи дупки, както когато се излива гореща вода върху сняг. Полуобгорени умиращи се гърчеха и ревяха от болка. Около двете главни струи летяха капки от този страшен дъжд, те пръскаха нападателите и проникваха като огнени свредели в черепите им. Оловният огън правеше на решето окаяните нападатели.

Разнесоха се покъртителни вопли, и най-смелите, и най-страхливите побягнаха безредно, захвърляйки гредата върху труповете, и преддверието за втори път опустя.

Всички погледи се устремиха към върха на църквата. Пред тях се разкри необикновена гледка. На най-горната галерия, по-високо от

централната розетка, гореше буен огън, чиито пламъци се възвисяваха между двете камбанарии, обкръжени с вихър искри — огромни, буйни и яростни пламъци, късове от които излитаха заедно с пушека, носени от вятъра. Под огъня, под тъмната балюстрада с изрязани огнени трилистници, двата капчука, две чудовищни уста, бълваха безспир огнения дъжд, чиито сребристи струи се открояваха на тъмната долна част на фасадата. Приближавайки се до земята, двете струи разтопено олово се разширяваха като снопове, подобно водата, която шурти из многобройните дупчици на лейка. Над пламъците се възвисяваха огромните кули с рязко откроени стени — едната съвсем черна, другата кървавочервена, — още по-високи с гигантските сенки, които хвърляха чак до небето. Безбройните им скулптурни фигури на дяволи и дракони бяха придобили зловещо изражение. Те бяха сякаш оживели под треперливите отблясъци на огъня. Хилеха се змейове, лаеха капчуци чудовища, саламандри раздухваха жаравата, кихаха дракони, задавени от дима. А между тези чудовища, разбудени от каменния си сън, от свистящия огън и необичайния шум, имаше едно, което се движеше и минаваше от време на време, пред пламтящата клада като прилеп пред свещ.

Без съмнение този невиждан фар щеше да разбуди дори дърваря по далечните хълмове на Бисетър и щеше да го изплаши с огромните колебливи сенки на кулите на „Света Богородица“, играещи по храсталаците.

Сред ужасените скитници настъпи тишина. Долавяха се само тревожните, викове на монасите, затворени в манастира, по-неспокойни от залостени в горяща конюшня коне, беглото изскърцване на някой бързо отворен и още по-бързо затворен прозорец, трополенето в съседните къщи и в Отел Дийо, свистенето на вятъра в пламъците, предсмъртното хъркане на умиращите, пращенето на оловния дъжд по паважа.

Главатарите на скитниците се оттеглиха на съвещание под входа на дома Гондьолорие. Седнал на един крайпътен камък, египетският херцог наблюдаваше със суеверен страх фантастичната клада, горяща на двеста стъпки височина. Клопен Труйфу хапеше гневно юмруци…

— Невъзможно е да влезем! — измърмори той.

— Древна църква вълшебница! — прошепна старият циганин Матиас Юнгади Спикали.

— Кълна се в папските мустаци! — обади се посивял пройдоха, бивш войник. — Тези църковни капчуци храчат олово много по-добре от лектурските бойници!

— Виждате ли оня демон, който час по час минава пред огъня? — извика египетският херцог.

— Бога ми — каза Клопен, — това е проклетият звънар Квазимодо!

Циганинът поклати отрицателно глава.

— Аз пък ви казвам, че това е злият дух Сабнак, великият маркиз, демонът на укрепленията. Той прилича на въоръжен войник и има лъвска глава. Понякога язди отвратителен кон. Превръща хората в камъни и построява с тях кули. Има на свое разположение петдесет легиона. Точно той е. Познавам го. Понякога носи хубава златна роба, ушита по турска мода.

— Къде е Белвин дьо л’Етоал? — попита Клопен.

— Той умря — отвърна една скитница. Андри льо Руж се смееше като ненормален.

— „Света Богородица“ отваря работа на Отел Дийо!

— Няма ли начин да издъним тази врата? — извика кралят на тюните и тропна с крак.

Египетският херцог му показа печално двете струи кипящо олово, които продължаваха да браздят черната фасада като две дълги фосфорни хурки.

— Има случаи, когато църкви се защищават сами! — забеляза той с въздишка. — Преди четиридесет години „Света София“ в Константинопол три пъти едно след друго събаряла полумесеца на Мохамед, като разтърсвала кубетата си, които й служат вместо глави. Гийом Парижки, който построи „Света Богородица“, беше магьосник.

— Нима ще си отидем така безславно като просяци от друмищата? — запита Клопен. — И ще оставим тук нашата сестра, за да бъде обесена утре от тия вълци, облечени в раса?

— И ризницата, където има злато с коли! — добави един скитник, чието име за съжаление не знаем.

— Кълна се в брадата на Мохамед! — извика Труйфу.

— Да се опитаме още веднъж — поде същият скитник. Матиас Юнгади поклати глава.

— Няма да успеем да влезем през вратата. Трябва да намерим слабото място на тази въоръжена вълшебница. Някоя дупка, тайна вратичка, малка пролука.

— Кой ще дойде с мене? — попита Клопен. — Аз се връщам при църквата. Ами къде се дяна малкият студент Жеан, който беше тъй добре въоръжен?

— Трябва да е мъртъв — отвърна някой. — Не се чува смехът му.

Кралят на тюните смръщи вежди.

— Жалко. Той имаше смело сърце под железните си дрънкулки. Ами метр Пиер Гренгоар?

— Капитан Клопен — каза Андри льо Руж. — той се измъкна още преди да стигнем до Понт о Шанж.

Клопен тропна гневно с крак.

— Мътната да го отвлече! Навря ни тука, а ни заряза в разгара на борбата! Малодушен дърдорко! Празна кратуна!

— Капитан Клопен — извика Андри льо Руж, който гледаше към улица Парви. — Ето го малкия студент!

— Да бъде благословен Плутон! — възкликна Клопен. — Но какво влачи, дявол да го вземе, след себе си?

Беше действително Жеан, който тичаше, спъван от тежките военни доспехи и дългата сабя, влачена дръзко по паважа, задъхан като мравка, натоварена с двадесет пъти по-дълга от нея сламка.

— Победа! Te Deum! — крещеше студентът. — Ето стълбата на разтоварачите от пристанището Сен Ландри.

Клопен се приближи до него.

— Какво си намислил, хлапе? За какъв дявол мъкнеш тази стълба?

— Взех я — отвърна Жеан задъхан. — Знаех къде я държат. Под навеса на къщата на лейтенанта. Там има една девойка, моя позната, която ме счита хубав като Купидон. Използувах я, за да взема стълбата, и сега тя е моя, кълна се в Мохамед! Горкото момиче, дойде да ми отвори по риза!

— Добре де — каза Клопен, — но за какво ти е притрябвала стълбата?

Жеан го погледна лукаво и самонадеяно и защрака с пръсти като с кастанети. Той беше великолепен в този момент. Тежък шлем от петнадесети век украсяваше главата му, един от тия шлемове, които

плашеха врага с фантастичните си гребени. На него стърчаха десет железни човки, така че Жеан можеше да оспорва на Несторовия кораб от „Илиадата“ страшния епитет δεχέμβολορ[1].

— Какво мисля да правя ли, височайши кралю на тюните? Виждате ли редицата статуи с идиотски лица ей там над трите портала?

— Виждам. И какво?

— Това е галерията на френските крале.

— Че какво от това? — недоумяваше Клопен.

— Почакайте де! В края на тази галерия има една врата, която се затваря само с лост. Качвам се със стълбата и съм в църквата.

— Хей, хлапе! Дай да се кача пръв!

— А, не, другарю! Стълбата си е моя. Но елате, вие ще се качите втори.

— Да те удуши Велзевул! — извика ядосан Клопен. — Аз не желая да бъда втори.

— Тогава потърси си стълба, Клопен!

И Жеан се затича през площада, като влачеше стълбата и викаше:

— След мене, юнаци!

За миг стълбата бе изправена и подпряна на балюстрадата над един от страничните портали. С високи, радостни възгласи скитниците се втурнаха в подножието и, за да се покатерят по нея. Но Жеан защити правото си и стъпи пръв на сгъналата й. Изкачването беше продължително. Днес галерията на френските крале се издига на около шестдесет стъпки над паважа. Единадесетте стъпала на площадката пред входа я възвисяваха още повече по онова време. Жеан се изкачваше бавно, доста затруднен от тежкото въоръжение, държейки с една ръка стълбата, а с другата — лъка си. Когато стигна до средата на стълбата, той хвърли тежък поглед на злочестите мъртви скитници, с които бе отрупано преддверието.

— Уви! Тази грамада трупове е достойна за петата песен на „Илиада“! — каза той, без да прекъсне изкачването. Скитниците го следваха. На всяко стъпало по един. Тази огъваща се в мрака линия от бронирани гърбове напомняше змия със стоманени люспи, пълзяща към църквата. Застаналият начело Жеан, който свиреше с уста, допълваше илюзията.

Студентът стигна най-сетне до перилата на галерията и ги прекрачи чевръсто под одобрителните възгласи на цялата скитническа сбирщина. Овладял крепостта, той нададе ликуващ вик, но мигом млъкна вкаменен. Бе съзрял зад една кралска статуя искрящото око на затаения в тъмнината Квазимодо.

Преди някой друг от обсаждащите да може да стъпи в галерията, страшният гърбльо се озова с един скок до стълбата, сграбчи безмълвно двата пръта с мощните си ръце, повдигна ги леко, отдалечи ги от стената, разклати сред тревожни викове дългата огъваща се стълба, отрупана от горе до долу със скитници, и изведнъж със свръхчовешка сила изтърси живия грозд върху площада. Настъпи мигновение, в което и най-твърдите изтръпнаха. Отметната назад, стълбата се задържа за миг права, олюля се, сякаш се колебаеше, после описа страхотна дъга с радиус осемдесет стъпки и се строполи върху паветата ведно с човешкия си товар, подобно подвижен мост, чиито вериги са се скъсали внезапно. Чу се гръмогласно проклятие, после всичко притихна и няколко злочести осакатени се измъкнаха, пълзейки изпод купчината мъртъвци.

Вопли на болка и гняв смениха раздаващите се до преди малко победоносни викове. Квазимодо наблюдаваше. Той приличаше с дългите си коси на древен крал, гледащ зрелище от прозореца си.

Жеан Фроло изпадна в критично положение. Той бе сам в галерията с ужасния звънар, отделен от другарите си с отвесна стена, висока осемдесет стъпки. Докато Квазимодо си играеше със стълбата, Жеан бе изтичал до тайната вратичка, която смяташе отворена. Уви! Влизайки в галерията, глухият я бе затворил след себе си. Тогава младежът се скри зад един каменен крал, сдържайки дъх, вперил уплашен поглед в уродливия звънар, като човек, ухажващ жената на пазач на менажерия, който отива някоя вечер на любовна среща, но сбърква стената при изкачването си и се озовава внезапно лице с лице с бяла мечка.

В първия миг гърбавият като че ли не го забеляза. Но след малко той обърна глава и се изправи рязко. Беше съзрял студента.

Жеан се приготви за жестоко стълкновение, но глухият не помръдна. Той само стоеше обърнат към него и го гледаше.

— Охо! — каза Жеан. — Защо ме гледаш така печално с единственото си око?

Докато казваше това, младият обесник опъваше скришом лъка си.

— Квазимодо! — извика му той. — Аз ще променя прякора ти! Отсега нататък ще те наричат Слепия.

Той отпусна тетивата. Перестата стрела профуча и се заби в лявата ръка на Квазимодо. Гърбавият се трогна толкова, колкото би се развълнувал мраморният крал Фарамонд, ако някой го бе одраскал. Той посегна към стрелата, измъкна я от ръката си и я счупи невъзмутимо върху коляното си. После хвърли, или по-право, пусна на земята двете парчета. Жеан нема̀ време да се прицели втори път. След като счупи стрелата, Квазимодо въздъхна шумно, скочи като скакалец и се хвърли върху студента, чиято броня се сплеска до стената.

Тогава в полумрака, при колебливата светлина на факлите, се разигра ужасяваща сцена.

Квазимодо улови с лявата си ръка двете ръце на Жеан, който дори не се съпротивляваше, защото разбираше отлично, че е загубен. С дясната си ръка глухият смъкна една след друга, без да промълви нито дума, всички части на въоръжението му: сабята, кинжалите, шлема, бронята, наръкавниците. Зловещо бавно. Той приличаше на маймуна, която чисти орех. Квазимодо хвърляше в краката си парче по парче желязната черупка на студента. Когато Жеан се видя обезоръжен, разсъблечен, безпомощен и гол в страшните ръце, той не се опита да каже каквото и да било на глухия, но се ухили безочливо в лицето му и запя с безстрашното безгрижие на шестнадесетгодишен хлапак популярната по онова време песничка:

Облечен е добре
градът Камбре.
Обра го Марафен…

Той не можа да довърши. Квазимодо стъпи на парапета на галерията, хванал само с една ръка студента за краката, и го завъртя като прашка над бездната. После нещо изпращя, като че в стената се разби кокалена кутия. Крехкото тяло полетя надолу и се закачи на една трета от пътя си за някаква издадена скулптура. То беше вече бездушен

труп, който увисна, превит на две, с празен череп и изпотрошени ребра.

Скитниците изреваха ужасени.

— Отмъщение! — извика Клопен.

— Да грабим! — отвърна множеството. — На пристъп! На пристъп!

Вдигна се неистов вой на всички езици, наречия и жаргони. Смъртта на злочестия младеж разпали дива ярост сред тълпата. Обзе я срам и гняв, че тъй дълго стои в бездействие пред църквата, защищавана от един нищо и никакъв гърбльо. Тя намери в ожесточението си стълби, запали нови факли и само след няколко минути Квазимодо видя с ужас как целият страхотен мравуняк запълзя от всички страни в пристъп срещу „Света Богородица“. Който нямаше стълба, си служеше с възлесто въже, който нямаше въже, се катереше по издатините на скулптурите. Увисваха на дрипите си, заловени един за друг. Никаква възможност да се удържат тези прииждащи разярени лица. Свирепите нападатели пламтяха от гняв, по тъмните им чела струеше пот, очите им мятаха мълнии. Техните разкривени, уродливи силуети обсаждаха Квазимодо. Като че ли някоя друга църква бе изпратила на пристъп срещу „Света Богородица“ своите горгони, песове, лами, демони, най-фантастичните си изваяни фигури. Слой от живи чудовища върху каменните чудовища по фасадата.

Междувременно на площада заблестяха хиляди факли. Хаотично примесеното множество, досега тънещо в мрак, бе заляно внезапно от обилна светлина. Площадът пред църквата искреше и озаряваше с отблясъците си небето. Кладата, запалена на горната площадка, все още гореше и огряваше надалеч града. Огромният силует на кулите се издигаше високо над покривите на Париж и се открояваше черен и застрашителен на светлия фон.

Градът сякаш се беше разтревожил. Камбанен звън отекваше в далечината. Скитниците проклинаха, ревяха, задъхваха се и се катереха, а Квазимодо, безпомощен срещу толкова врагове, изтръпнал от страх за египтянката, виждайки разярените лица все по-близо до галерията, където стоеше, кършеше отчаяно ръце и молеше небето да стори чудо.

---

[1] Десетовръх (гр.). — Б. пр. ↑

V. КЪТЧЕТО, КЪДЕТО ЛУИ ФРЕНСКИ ЧЕТЕ МОЛИТВИТЕ СИ

Читателят навярно си спомня, че когато Квазимодо забеляза в нощния мрак шайката скитници, разглеждайки Париж от своята камбанария, той видя само една светлинка, която блещукаше зад малко прозорче на най-горния етаж на висока и мрачна сграда близо до Порт Сен Антоан. Сградата беше Бастилията. Светлинката беше свещта на Луи XI.

Кралят Луи XI действително се намираше в Париж от два дни. Той възнамеряваше да замине след един ден за крепостта си Монтил де Тур. Кралят се мяркаше винаги много рядко и за кратко време в своя славен град Париж, понеже в него нямаше достатъчно тайни входове, бесилки и шотландски стрелци.

Беше дошъл да прекара тази нощ в Бастилията. Огромната му спалня в Лувъра — цели пет квадратни тоаза — с широката камина, украсена с дванадесет големи животни и тринадесет пророци, грамадното му легло — единадесет стъпки на дванадесет — не му допадаха твърде. Той се губеше сред това великолепие. Този крал имаше вкусове на обикновен гражданин и предпочиташе малката стаичка в Бастилията и простото й легло. Освен това Бастилията беше по-добре укрепена от Лувър.

Стаичката, запазена за краля в този прочут затвор, беше все пак достатъчно широка и заемаше най-горния етаж на една куличка, издигната над главната кула. Това беше кръгло помещение, постлано с рогозки от лъскава слама, облицовано с богата резба, осеяна с розетки от бял калай и боядисана в приятен яркозелен цвят, получен от успоредни греди, по които личаха хералдически лилии от позлатен калай.

Помещението имаше само един прозорец — висок островръх свод, премрежен с медни жици и желязна решетка и засенен от прекрасни стъклописи, изобразяващи гербовете на краля и кралицата. Всеки един от тях струваше по двадесет и две су.

То имаше и само един вход — модерна сводеста врата, облицована от вътрешната страна с килим, а от външната — вмъкната в дълбока ниша от ирландски чам, крехко дърводелско произведение с много изящна изработка, каквато можеше да се срещне в много стари жилища преди сто и петдесет години. „Макар че обезобразяват и задръстват жилищата — пише с прискърбие Совал, — нашите старци не искат да ги махат и ги държат напук на всичко живо.“

В тази стая нямаше обичайните за епохата мебели — пейки, високи столчета, обикновени столове във форма на сандък, изящни табуретки на тънки крака, украсени с резба под-ставки по четири су едната. Имаше само едно доста разкошно сгъваемо кресло. Дървените му части бяха отрупани с рози на червен фон, седалището беше от алена кордовска кожа с дълги копринени ресни и стотици златни гвоздейчета от края. Това единствено кресло свидетелствуваше, че само едно лице имаше право да седи седнало в стаята. До креслото, съвсем близо до прозореца, имаше маса с покривка, върху която бяха изобразени птици. На масата — папка за писане, изцапана с мастило, няколко пергамента, пера и сребърна фино изваяна чаша. Малко по-далеч — подвижна печка, молитвен стол, тапициран с тъмночервено кадифе на златни точици, и най-сетне в дъното — просто легло, покрито с жълточервена коприна с най-обикновени ресни вместо висулки и кордони. Това легло, прочуто, защото бе дарявало сън или безсъница на Луи XI, можеше още да се види преди двеста години в дома на един държавен съветник, където му се е любувала старата госпожа Пилу, обезсмъртена в романа „Кир“ под името Арицидия или Олицетворението на нравствеността.

Такава бе стаята, наричана „кътчето, където Луи XI чете молитвите си“.

В момента, когато въвеждаме там читателя, това кътче бе доста тъмно. Сигналът за загасяване на светлините бе прозвучал преди един час, беше вече нощ и само една треперлива восъчна свещ, сложена върху масата, осветяваше петимата души, разположени своеобразно в стаята.

Първият, върху когото падаше светлината, беше знатна особа в разкошен костюм — къси бухнали панталони, яркочервена прилепнала туника на сребърни ивици и наметка с широки ръкави от златисто сукно с черни шарки. От всяка гънка на този великолепен костюм, по

който играеше светлината, се излъчваше като че ли пламък. На гърдите бе извезан в ярки тонове собственият му герб — две черти, сключващи ъгъл, под който бяга сърна. Отдясно на герба бе избродирано маслинено клонче, а отляво — рог на сърна. Мъжът носеше на пояса си скъпа шпага, чиято позлатена дръжка бе изваяна във форма на гребен на шлем с графска корона над него. Той имаше зло изражение, изглеждаше високомерен и бе вдигнал гордо глава. При пръв поглед по лицето му се четеше безочливост, а при по-внимателно вглеждане — хитрост.

Той стоеше гологлав, с дълъг свитък в ръка, изправен зад креслото, в което седеше лошо облечена особа, грозно превита на две, преметнала крак връз крак и облакътена на масата.

Представете си впрочем върху разкошната кордовска кожа две кокалести колена, две мършави бедра в просто черно трико, бархетна дреха на гърба и като връх на всичко — стара мазна шапка от най-долнокачествено черно сукно с пришити околовръст оловни фигурки. Прибавете мръсната мрежа, прибираща цялата коса, и ще добиете представа за външния изглед на седналото в креслото лице. Този човек бе навел толкова ниско глава над гърдите си, че само върхът на носа му изплуваше от потъналото В сянка лице, огрян от светлината на свещта и доста дълъг между другото. По слабата му набръчкана ръка се отгатваше напредналата му възраст. Това беше Луи XI.

На известно разстояние зад него разговаряха полугласно двама мъже, облечени по фламандска мода. Те бяха доста добре осветени, затова всеки, който бе присъствувал при представянето на Гренгоаровата мистерия, би могъл да разпознае в тях главните фламандски пратеници — Гийом Рим, прозорливия гански сановник, и Жак Копенол, популярния чорапчия. Спомняте си, че тези двама души бяха посветени в тайните политически ходове на Луи XI.

Най-сетне, съвсем в дъното на стаята, близо до вратата, стоеше прав в мрака и неподвижен като статуя едър, набит мъж във военна униформа с извезани върху туниката гербове. Четвъртитото му лице с ниско чело и почти скрити под косата очи, широко цепнатата уста и ушите под два олизани кичура коси му придаваха нещо кучешко и хищно.

Всички, с изключение на краля, бяха без шапки.

Застаналият до краля благородник четеше дълга докладна записка, която негово величество слушаше, както изглежда, внимателно. Двамата фламандци шушукаха.

— Честен кръст! — мърмореше Копенол. — Омръзна ми да стоя прав. Няма ли стол тук?

Рим кимна отрицателно, като се усмихна сдържано.

— Честен кръст! — продължи Копенол, нещастен, че трябва да говори тихо. — Иде ми да седна на земята със скръстени крака, по чорапчийски, както си седя в дюкяна.

— Само такова нещо не правете, метр Жак!

— Да му се не види макар, метр Гийом! Че не може ли да се стои иначе тук освен прав?

— Може, на колене — отвърна Рим.

В този момент кралят повиши глас. Те млъкнаха.

— Петдесет су за дрехи на прислужниците ни и дванадесет ливри за плащове на кралската свита! Отлично. Разсип-вайте златото с тонове! Луд ли сте, Оливие?

При тези думи старецът вдигна глава. На шията му блеснаха златните раковини от огърлицата на свети Михаил. Свещта освети напълно сухия му мрачен профил. Той издърпа листа от ръцете на четеца.

— Вие ни разорявате? — извика той, плъзгайки хлътналите си очи по листа. — Какво означава това? Каква нужда имаме от целия този разкош? Двама капелани със заплата десет ливри месечно всеки, послушник в параклиса със сто су. Камериер с деветдесет ливри годишно! Четири лакеи в трапезарията по сто и двадесет ливри годишно всеки! Надзирател, градинар, помощник-готвач, пазач на оръжията, двама помощник-ковчежници по десет ливри месечно всеки! Един коняр с двама помощници по двадесет и четири ливри месечно! Носач, сладкар, хлебар, двама колари, всеки по шестдесет ливри годишно! А старшият ковач — сто и двадесет ливри! Ковчежникът — хиляда и двеста ливри, а контрольорът — петстотин! И какво ли не още! Та това е лудост! Заплатите на нашите слуги разоряват Франция! Всички съкровища на Лувър иде се стопят върху огъня на подобно разхищение. Ще бъдем принудени да разпродадем съдините си! И догодина, ако бог и пресветата Дева (при тези думи той

повдигна шапката си) продължат дните ни, ще пием чая си в калени чаши!

При тези думи той погледна сребърната чаша, която блестеше на масата му. Поокашля се леко и продължи:

— Метр Оливие, владетелите, на които са подвластни големи кладения, като например кралете и императорите, не трябва да допускат разкош в домовете си. Защото тази зараза се разпростира оттам и в провинцията. И така, метр Оливие, запомни това веднъж завинаги! Нашите разходи се увеличават всяка година. Това не ни се харесва. Как е възможно подобно нещо? До седемдесет и девета година те не надхвърляха тридесет и шест хиляди ливри. В осемдесета достигнаха четиридесет и три хиляди шестстотин и деветнадесет ливри, много добре си спомням сумата, в осемдесет и първа — шестдесет и шест хиляди шестстотин и осемдесет ливри. А тази година — кълна се в душата си! — те ще достигнат осемдесет хиляди ливри! Удвоени само за четири години! Чудовищно!

Той се спря задъхан, после продължи разпалено:

— Виждам около себе си само хора, които затлъстяват за сметка на моето измършавяване! Смучете екютата ми през всичките ми пори!

Всички мълчаха. Свикнали бяха да изслушват търпеливо подобни изблици на гняв.

— Това ни напомня — продължи той — онова прошение на латински, отправено ни от френското дворянство, да възстановим „бремето“ на почетната придворна служба! И какво бреме наистина! Смазващо! А, господа! Вие твърдите, че не сме истински крал, щом царуваме dapifero nullo, buticulario nullo[1]! Пасха Господня, ние ще ви докажем крал ли сме, или не!

Тук кралят се усмихна, съзнавайки своята мощ, лошото му настроение се уталожи и той се обърна към фламандците, Виждате ли, драги Гийом, всички тия главни разпределители на храната, главни виночерпци, главни камериери, главни домоуправители вършат по-малко работа от най-обикновения прислужник. Запомнете, драги Копенол, те не служат за нищо. Както се въртят така без работа около краля, те ми напомнят четиримата евангелисти около циферблата на големия часовник в двореца, които наскоро бяха подновени от Филип Брий. Макар и позлатени, те не показват часа. Стрелката може прекрасно да мине и без тях.

Кралят се замисли за миг и добави, поклащайки старческата си глава:

— Хо! Хо! Кълна се в света Богородица! Аз не съм Филии Брий и нямам намерение да подновявам позлатата на едрите васали. Споделям мнението на крал Едуард: „Спасете народа и убийте феодалите!“ Продължавай, Оливие!

Човекът, към когото той се обръщаше с това име, взе отново ръкописа и зачете на висок глас:

— „На Адам Тьонон, аташиран към пазителя на печатите на парижкия прево, за сребро, изработки и гравиране на гореспоменатите печати, които бяха подновени, защото предишните бяха толкова остарели и изтъркани, че не можеха да бъдат употребявани повече — дванадесет парижки ливри.

На Гийом Фрер сумата от четири ливри и четири парижки су за грижите и разходите му по гледане и хранене на гълъбите от двата гълъбарника в двореца Турнел през месеците януари, февруари и март тази година, за което време те са изяли седем крини ечемик.

На един францискански монах за изповядване някакъв — престъпник — четири парижки су.“

Кралят слушаше мълчаливо. От време на време той се покашляше. Тогава поднасяше чашата към устните си, отпиваше една глътка и се намръщваше.

— „През тази година по разпореждане на съда са били направени петдесет и шест съобщения по кръстопътищата от тръбачи. Сметката подлежи на изплащане.

За разкопки и търсения на разни места в Париж и другаде, където според мълвата е имало скрити пари, макар че не е било намерено нищо — четиридесет и пет парижки ливри.“

— Това ще рече да заровиш екю, за да изровиш су! — забелязва кралят.

— „За поставяне на шест прегради от бяло стъкло на мястото, където се намира желязната клетка в двореца Турнел — тринадесет су. За направа и доставка по заповед на краля в деня на уродите четири кралски герба, обкръжени с гирлянди от рози — шест ливри. За два нови ръкава на старата кралска камизола — двадесет су. За една кутия мас за смазване ботушите на краля — петнадесет дьоние. За направа на нова кочина за черните прасета на краля — тридесет парижки

ливри. За няколко огради, дъски и отвори на пода в помещенията на лъвовете в двореца Сен Пол — двадесет и две ливри.“

— Това се казва скъпи животни! — забеляза Луи XI. — Но какво от това? Чисто кралска прищявка. Там има един голям червен лъв, който много обичам, защото се умилква около мене. Виждали ли сте го, метр Гийом? Владетелите трябва да притежават такива чудни животни. Лъвовете са за нас кралете все едно кучета, а тигрите — котки. На короната не приляга какво да е. По време на езическия култ на Юпитер, когато народът принасял в жертва по сто вола и сто овена в храмовете, императорите давали по сто лъва и сто орли. Колко по-диво и по-красиво! Край престола на френските крале открай време се е разнасял рев на лъвове. Трябва все пак да ми се признае, че харча много по-малко от предшествениците си и не пръскам луди пари за лъвове, мечки, слонове и леопарди. Продължавайте, метр Оливие. Ние искахме да кажем на нашите фламандски приятели само това.

Гийом Рим се поклони дълбоко, а Копенол, както се бе намръщил, приличаше на една от мечките, за които говореше негово величество. Кралят не им обърна внимание. Миг преди това потопи устни в чашата си и изплю питието с думите:

— Уф! Каква отвратителна билка! Четецът продължи:

— „За храна на един празноскитащ, затворен от шест месеца в помещението при живодерната до второ нареждане, шест ливри и четири су.“

— Това пък какво значи? — прекъсна го кралят. — Да храним хора, които би трябвало да обесим! Пасха господня! Няма да дам вече нито су за подобно хрантутене! Оливие, разберете се по въпроса с господин д’Естутвил и още тази вечер се разпоредете този хубостник да се ожени за бесилката. По-нататък!

Оливие отбеляза с палец параграфа за празноскитащия и мина нататък.

— „На Анрие Кузен, главен палач на парижкия съд, сумата шестдесет парижки су, определена по разпореждане на господин парижкия прево за закупения по заповед на превото голям широк меч, служещ за обезглавяване и екзекутиране на лица, осъдени от правосъдието заради провиненията им, ведно с ножицата и всички други принадлежности, като в общата сума е включена и поправката и подновяването на стария меч, който се беше пропукал и нащърбил при

изпълнение присъдата над месир Луи Люксембургски, както това личи ясно…“

— Достатъчно — прекъсна го кралят. — Разрешавам сумата с голямо удоволствие. За такива разходи не се скъпя. Никога не съм съжалявал за изхарчени по този начин пари! Продължавайте!

— „За подновяване на една клетка…“

— А! — каза кралят, хващайки ръчките на креслото си, за да се надигне. — Знаех си, че ненапразно съм дошъл в Бастилията. Чакайте, метр Оливие. Искам да видя лично тази клетка. Ще ми прочетете колко струва, докато я разглеждам. Господа фламандци, елате да я видите. Заслужава си.

Той стана, подпря се на ръката на събеседника си, направи знак на безмълвната личност, която стоеше изправена до вратата да върви пред него, кимна на двамата фламандци да го следват и излезе от стаята.

Кралската свита се попълни в коридора с въоръжени мъже, натежали от желязо, и крехки пажове, носещи факли. Те повървяха известно време из мрачната кула, прорязана от стълби и коридори в самата дебела стена. Управителят на Бастилията вървеше начело и заповядваше да отворят тъмничните врати пред болния, прегърбен крал, който пристъпваше, кашляйки.

При всяка врата всички бяха принудени да навеждат глави с изключение на прегърбения от годините старец!

— Хм! — фъфлеше той през венците си, защото нямаше зъби. — Близо сме вече до прага на гробницата. На прегърбен пътник, ниска врата.

Най-сетне, след като оставиха зад себе си една последна врата с толкова много катинари, че загубиха четвърт час, докато я отключат, те влязоха във висока и обширна готическа зала, в центъра на която можеше да се различи на светлината на факлите голям масивен куб, изграден от камък, дърво и желязо. Вътрешността му бе куха. Това беше една от знаменитите клетки за държавни престъпници, които се наричаха „кралски щерки“. На стените — две-три малки прозорчета, така гъсто преплетени с дебели железни пречки, че стъклото почти не се виждаше. Голяма плоска каменна плоча, подобна на надгробните, служеше за врата. Врата, през която обаче само се влизаше. Но в този случай мъртвецът бе жив човек.

Кралят обиколи бавно малката къщичка, разглеждайки я внимателно, докато метр Оливие, който вървеше след него, му четеше високо докладната записка:

— „За направа на нова голяма дървена клетка с дебели греди, рамки и летви, дълга девет стъпки, широка осем и висока седем от пода до тавана, рендосана и обкована с дебели железни пояси и поставена в едно от помещенията на кулата в крепостта Сент Антоан, в която клетка е задържан по заповед на краля, нашия повелител, един затворник, настанен по-рано в стара, рухнала и почти разнебитена клетка. За гореозначената нова клетка са изразходвани деветдесет и шест греди за долната част, петдесет и две греди за стените и десет греди за тавана, всичките дълги по три тоаза. Бяха заангажирани деветнадесет дърводелци, които за двадесет дни издялаха, нарязаха и изработиха споменатия материал в двора на Бастилията…“

— Доста хубави дъбови сърцевини — забеляза кралят, като удари с юмрук дървените части.

— „За тази клетка са отишли — продължи четецът — двеста и двадесет дебели железни пръчки, дълги осем-девет стъпки, или със средна големина, както и обръчи, плочки и скоби, необходими за прикрепянето на споменатите пръчки, като цялото употребено желязо тежи три хиляди седемстотин тридесет и пет ливри. Освен това осем дебели железни кола за закрепване на гореописаната клетка, тежащи заедно с куките и гвоздеите двеста и осемнадесет ливри, без да се смята желязото за прозоречните решетки на помещението, в което бе поставена клетката, железните пръти за вратата на същото помещение и други…“

— Колко много желязо, за да се обуздае един лекомислен дух! — забеляза кралят.

— „Общата сума възлиза на триста и седемнадесет ливри, пет су и седем дьоние.“

— Пасха Господня! — възкликна кралят.

При този любим израз на Луи XI затворникът в клетката като че ли се събуди. По пода задрънчаха вериги и се чу гробовен глас:

— Господарю! Господарю! Милост! Не можеха да видят говорещия.

— Триста и седемдесет ливри, пет су и седем дьоние! — повтори Луи XI.

Жалният глас, който долетя от клетката, вледени всички присъствуващи, дори и метр Оливие, само кралят сякаш не го чу. По негова заповед Оливие пак зачете, а негово величество продължи да разглежда невъзмутимо клетката.

— „Било е платено освен това на един зидар, който да направи дупка за решетките на прозорците, както и да поднови пода на помещението, в което е поставена клетката, защото предишният под нямаше да издържи тежестта ѝ — двадесет и шест ливри и четиринадесет парижки су…“

Гласът простена:

— Милост, господарю! Кълна ви се, че анжерският кардинал извърши предателството, а не аз.

— Зидарят е скъпчия — забеляза кралят. — Продължавай, Оливие.

Оливие продължи:

— „На един дърводелец за прозорците, наровете, пробития стол и прочие — двадесет ливри и две парижки су…“

Гласът също не спираше:

— Уви! Господарю! Не ме ли чувате? Уверявам ви, че не аз, а кардинал Ла Балю писа на монсеньор Дьо Гиен!

— Скъпо ни струва дърводелецът — забеляза кралят. — Това ли е всичко?

— Не, ваше величество. „На един стъклар за поставяне стъкла на споменатото помещение — четиридесет и шест су и осем парижки дьоние.“

— Милост, ваше величество! Не стига ли, че раздадоха всичките ми имущества на съдиите, че сервизите ми отидоха у господин Дьо Торси, библиотеката — у метр Пиер Дориол, килимите — у управителя на Русийон? Аз съм невинен. Четиринадесет години зъзна вече в тази желязна клетка. Смилете се, ваше величество! И небето ще ви възнагради!

— Метр Оливие — каза кралят, — колко прави общо?

— „Триста шестдесет и седем ливри, осем су и три парижки дьоние.“

— Пресвета Богородичке! — възкликна кралят. — Тази клетка наистина ще ме разори!

Той изтръгна записките от ръцете на метр Оливие и почна да пресмята сам на пръсти, гледайки ту листовете, ту клетката. През това време затворникът хълцаше, риданията му отекваха злокобно в мрака и присъствуващите се споглеждаха пребледнели.

— Четиринадесет години, ваше величество! Четиринадесет години вече! От месец април 1469 година. В името на светата божа майка, изслушайте ме, ваше величество. През цялото това време вие сте се радвали на слънчевата топлина. Нима аз, както съм изтощен, никога вече няма да видя дневния светлик? Милост, ваше величество! Бъдете милосърден. Милосърдието е върховна кралска добродетел, която побеждава гнева. Нима ваше величество смята, че е голямо утешение в предсмъртния час на някой крал, ако не е оставил нито една обида ненаказана? А освен това не аз, а негово преосвещенство анжерският кардинал измени на ваше величество. Кракът ми е окован в тежка верига с железен топуз на края, много по-тежък от провинението ми. О, господарю! Смилете се над мене!

— Оливие — каза кралят, поклащайки глава, — виждам, че са ми прихванали гипса по двадесет су мюида, а той струва всъщност дванадесет. Поправете тази сметка.

И той обърна гръб на клетката и се запъти към изхода. Злочестият затворник разбра по отдалечаването на факлите и по шума, че кралят си отива.

— Ваше величество! Ваше величество! — завика отчаяно той.

Вратата се затвори. Той не видя повече нищо и чу само дрезгавия глас на тъмничаря, който пееше над ухото му:

Жан Балю — светият кардинал,
оттогава май не е видял
своите енориаши вече;
Дьо Вердюн — известен господин,
също вече няма ни един —
всичките са надалече.

Кралят се качваше мълчаливо към стаичката си. Свитата му го следваше, ужасена от последните стонове на осъдения. Внезапно негово величество се обърна към управителя на Бастилията:

— А, добре, че се сетих! Имаше ли някой в клетката?

— Разбира се, господарю! — отвърна управителят, смаян от въпроса.

— Кой точно?

— Вердюнският епископ.

Кралят знаеше по-добре от всеки друг кой е затворникът, но това бе една от неговите мании.

— Ах! — възкликна той наивно, като че ли едва сега се сещаше за това. — Гийом дьо Аранкур, приятелят на кардинал Ла Балю. Биваше си го този епископ!

След няколко минути вратата на неговата стая се отвори и пак се затвори зад петимата души, които читателят видя в началото на тази глава. Те пак заеха първоначалните си места и застанаха в същите пози, като подновиха полугласните си разговори.

Докато кралят отсъстваше, бяха оставили на масата няколко бързи съобщения, които той разпечата собственоръчно. Като ги прегледа набързо едно след друго, той направи знак на метр Оливие, изпълняващ като че ли при него длъжността на министър, да вземе перо и без да споделя с него съдържанието на писмата, почна да му диктува шепнешком отговорите. Метр Оливие пишеше, коленичил доста неудобно на масата.

Гийом Рим наблюдаваше.

Кралят говореше толкова ниско, че фламандците не чуваха нищо от диктовката му освен някои отделни неразбираеми откъси като:

— …Да се поддържат с търговия плодородните местности, а безплодните — с манифактури… Да се покажат на английските благородници нашите четири оръдия: „Лондон“, „Брант“, „Бург ан Брес“ и „Сеит Омер“… Артилерията стана причина войната да се води сега по-благоразумно… До господин Дьо Бресюир, наш приятел… Армиите не могат да се издържат без данъци… — И прочие.

По едно време той повиши глас:

— Пасха Господня! Негово величество сицилийският крал подпечатва писмата си с жълт восък също като краля на Франция! Грешим може би, като му позволяваме това. Моят любезен братовчед бургундският херцог не даваше никому герб на червено поле. Величието на кралските домове се крепи на неприкосновеността на привилегиите. Отбележи това, драги Оливие.

Малко по-късно той възкликна:

— О, о! Какво дълго послание! Какво иска нашият брат императорът? — И той прегледа набързо писмото, прекъсвайки четенето с възклицания: — Е, разбира се! Немците са толкова многочислени и силни, че просто не е за вярване! Само че ние не забравяме старата поговорка: „Няма по-прекрасно графство от Фландрия, няма по-прекрасно херцогство от Милано и няма по-прекрасно кралство от Франция.“ Така ли е, господа фламандци?

Този път и Копенол се поклони заедно с Гийом Рим. Патриотизмът на чорапчията беше поласкан.

Последното писмо накара Луи XI да се намръщи.

— Какво е пък това! — извика той. — Оплаквания и жалби срещу нашите гарнизони в Пикардия? Оливие, пишете бързо на маршал Дьо Руо. Че дисциплината отслабва. Ординарците, служещите във войската благородници, свободните стрелци и швейцарците нанасят безкрайни щети на селяните. Военните не се задоволяват с това, което намерят в дома на земеделците, а ги принуждават, биейки ги с тояги и мушкайки ги с копия, да ходят да търсят вино, риба, подправки и други излишни неща в града. Кралят е осведомен за всичко това. Ние имаме намерение да защитим нашия народ от неприятности, грабежи и посегателства. Такава е нашата воля в името на майката божия. Освен това не ни е приятно всеки селски гъдулар, бръснар или слуга във войската да бъде облечен като принц в кадифе и коприна и да носи златни пръстени. Подобна суета не е угодна богу. Ние самите, макар и дворяни, се задоволяваме с камизола от сукно по шестнадесет су аршинът. Господа, слугите могат също да се снизят до такова облекло. Отговорете му, като му дадете нареждания в този дух. До господин Руо, наш приятел. Добре.

Той продиктува това писмо на висок глас, твърдо и отривисто. Точно когато свършваше, вратата се отвори пред нов посетител, който се втурна като обезумял в стаята и извика:

— Ваше величество! Ваше величество! Парижкото простолюдие се бунтува!

Строгото лице на Луи XI се разкриви, но той даде само за мит външен израз на вълнението си. Овладя се тутакси и каза сурово и невъзмутимо:

— Драги Жак, вие влизате без никакво предупреждение!

— Господарю! Господарю! Бунт! — издума задъхан метр Жак.

Кралят стана, хвана го грубо за ръка и му каза на ухото, така че да го чуе само той, като сдържаше гнева си и му сочеше с поглед фламандците:

— Мълчи или говори тихо!

Новодошлият разбра и почна да му разправя съвсем тихо, силно възбуден. Кралят слушаше спокойно, а Гийом Рим привлече вниманието на Копенол върху облеклото на метр Жак: подплатената му качулка, caputia furrata, късата му връхна дреха, epitogia curta, робата от черно кадифе, които издаваха поста му на председател на сметната палата.

Едва метр Жак започна да обяснява, Луи XI се провикна, като избухна в смях:

— Така ли! Но говорете високо, драги Коактие! Защо трябва да шепнете! Света Богородица ми е свидетелка, че нямам никакви тайни от добрите си фламандски приятели!

— Но, господарка…

— Говорете високо!

„Драгият Коактие“ си бе глътнал езика от изненада.

— Хайде — поде кралят, — разказвайте, господине. Простолюдието в нашия славен град Париж се е разбунтувало, така ли?

— Да, господарю.

— И според вас метежът е насочен против господин главният съдия на съдебната палата?

— По всичко изглежда — отвърна, запъвайки се, Коактие, без да може още да се съвземе от рязката и необяснима промяна в настроението на краля.

— Къде е срещнала стражата тълпата? — продължи Луи XI.

— Но пътя за Гранд Трюандри към Понт о Шанж. И аз я срещнах, като идвах да получа заповедите на ваше величество. Чух някой да вика: „Долу главният съдия на съдебната палата!“

— И защо са недоволни от него?

— Навярно защото той е техен феодален господар — отвърна Коактие.

— Така ли?

— Точно така, господарю. Това са ония обесници от Двора на чудесата. Отдавна вече се оплакват от главния съдия като негови васали. Не искат да го признават повече нито за съдия, нито за събирач на пътно право.

— Виж ти! — каза кралят с доволна усмивка, която напразно се опита да прикрие.

— Във всичките си искания до съда — поде Коактие — те твърдят, че имали само двама господари — ваше величество и техния, бог, който, предполагам, е самият дявол.

— Хе-хе! — каза кралят.

Той потриваше ръце и се смееше в себе си. Цялото му лице сияеше. Не можеше да скрие задоволството си, макар че се опитваше от време на време да придаде на лицето си равнодушно изражение. Никой нищо не проумяваше, дори „метр Оливие“. Кралят се замисли няколко минути, без да каже каквото и да било, явно доволен.

— Много ли са? — попита внезапно той.

— О, да, господарю! — отвърна Жак.

— Колко?

— Най-малко шест хиляди.

Кралят не можа да се сдържи и възкликна:

— Отлично! — После продължи: — А въоръжени ли са?

— С коси, пики, самострели, мотики. Какви ли не опасни оръжия.

Кралят като че ли съвсем не се обезпокои от това изброяване. Жак Коактие се почувствува задължен да прибави:

— Ако ваше величество не изпрати незабавно помощ на главния съдия, той е загубен.

— Ще му изпратим — каза кралят, престорено сериозен. — Добре, ще му изпратим, разбира се. Господин главният съдия е наш приятел. Шест хиляди. Те са отчаяни глави! Дързостта им е наистина удивителна и ние сме страшно ядосани. Но тази нощ разполагаме с много малко хора. И утре сутринта няма да бъде късно.

Жак Коактие се възпротиви:

— Незабавно, господарю! В противен случай домът на съдията ще бъде разграбен на бърза ръка, феодалните права ще бъдат накърнени, а главният съдия — обесен. За бога, господарю, изпратете помощ още сега!

Кралят го погледна право в очите.

— Казвам ви, утре сутрин.

Това беше поглед, който не допускаше възражения. След кратко мълчание се чу отново гласът на Луи XI:

— Драги ми Жак, вие навярно сте осведомен? Какви бяха… — Той се поправи: — Какви са феодалните права на главния съдия?

— Господарю, главният съдия притежава улица Каландър до улица Ербьорд, площад Сен Мишел и местата, наричани от простолюдието Мюро, разположени до църквата „Нотър Дам де Шан“ (при тези думи Луи XI повдигна периферията на шапката си), общо тринадесет двореца плюс Двора на чудесата, плюс болницата за прокажени, наречена Извънградска, и плюс пътя от тази болница до Потр Сен Жак. Във всички тия места гой събира пътем данък, олицетворява висшата, средна и низша съдебна власт и е пълновластен господар.

— Виж ти! — каза кралят, като почеса лявото си ухо с дясната ръка. — Налапал е голям къшей от града ми! Аха! Значи господин съдията беше господар на всичко това?

Този път той не се поправи и продължи замечтано, като че ли говореше сам на себе си:

— Отлично, господин главен съдия! Вие сте били захапали тлъстичко парче от нашия Париж.

Изведнъж той избухна:

— Пасха Господня! Какви са всичките тия господа, които са си присвоили правото да надзирават пътищата, да раздават правосъдие, да бъдат феодали и пълновластни господари в нашето кралство? Които събират пътни такси край всяка нива и имат на всеки кръстопът свое правосъдие и свой палач? Подобно на гърка, който смяташе, че има толкова богове, колкото и чешми, а персиецът — толкова богове, колкото звезди на небето, французинът пък смята, че има толкова крале, колкото бесилки! Дявол да го вземе! Това е вредно и подобен безпорядък не ми се нрави. Бих желал да зная дали по волята на всевишния Париж има друг надзирател на пътищата освен краля, друг съд освен кралския, друг император в кралството освен нас! Кълна се в душата си! Крайно време е вече да дойде денят, когато във Франция ще има само един крал, само един господар, само един съдия, само един палач, както има само един господ в рая!

Той повдигна още малко шапката си и продължи със същия замечтан вид, подобно на ловец, който насъсква и пуска хайката си:

— Отлично, народе мой! Отлично! Смазвай тези лъжегосподари! Довърши делото си! Дръж! Дръж! Граби ги! Беси ги! Опустошаван ги!… Аха, вие искате да бъдете крале, тъй ли, монсеньори? Напред, народе! Напред!

Той млъкна внезапно, прехапа устни, като че за да задържи наполовина изплъзналата се мисъл, спря последователно проницателните си очи на всеки един от петимата обкръжаващи го мъже, сграбчи ненадейно шапката си с две ръце, загледа се в нея и каза:

— О, бих те изгорил, ако знаеш всичко, което се таи в главата ми!

После отново обгърна присъствуващите с внимателния си, неспокоен поглед на прибираща се в бърлогата си лисица и добави:

— Разбира се, това няма значение! Ние ще окажем помощ на господин главния съдия. За нещастие имаме много малко войска в този момент срещу толкова голямо множество. Трябва да почакаме до утре. Ще възстановим реда в Сите и ще обесим, без да ни мигне окото, всички, които заловим.

— Добре, че се сетих, господарю! — каза Коактие. — Забравих в първоначалното си смущение. Стражата е заловила двама души, останали назад от бандата. Ако ваше величество желае да ги види, те са тук.

— Дали искам да ги видя! — възкликна кралят. — Как, бога ми, можа да забравиш подобно нещо! Тичай бързо, Оливие, иди ги доведи!

Метр Оливие излезе и се върна след малко с двама арестанти, заобиколени от стрелци от кралската стража. Първият имаше широко пиянско лице с малоумно изражение. Облечен беше в дрипи и вървеше, прегъвайки коляно и влачейки крак. Вторият беше бледа усмихната личност, позната вече на читателя.

Кралят ги гледа безмълвно една минута, после изведнъж се обърна към първия:

— Как се казваш?

— Жофроа Лъжеца.

— С какво се занимаваш?

— Скитник.

— Защо си взел участие в този осъдителен метеж? Скитникът погледна краля, размахвайки глуповато ръце.

Това беше една от тия зле скроени глави, в които на ума му е толкова удобно, колкото на пламък под гасило.

— И аз не знам — отвърна той. — Другите тръгнаха, тръгнах и аз.

— Не отивахте ли да нападнете дръзко вашият господар главния съдия и да разграбите дома му?

— Знам само, че отивахме да вземем нещо от някого. И нищо повече.

Един войник показа на краля косера, който бяха взели от скитника.

— Познато ли ти е това оръжие? — попита го кралят.

— Да, това е моят косер. Аз съм лозар.

— Ами познаваш ли този човек? С тебе ли беше и той? — добави Луи XI, като посочи другия задържан.

— Не. Съвсем не го познавам.

— Достатъчно — каза кралят. И като направи знак на мълчаливата личност, застана неподвижно до вратата, върху която привлякохме вече вниманието на читателя, каза: — Драги Тристан, ето един човек за вас.

Тристан Отшелника се поклони. Той даде с нисък глас нарежданията си на двама стрелци, които изведоха нещастния скитник.

През това време кралят се приближи до втория задържан, чието чело се бе покрило с едри капки пот.

— Името ти?

— Пиер Гренгоар, господарю.

— С какво се занимаваш?

— Философ съм, господарю.

— Как си позволяваш, негоднико, да нападаш нашия приятел главния съдия и какво можеш да кажеш за този народен метеж?

— Аз не съм участвувал в него, господарю.

— И таз добра! Ами не беше ли уловен, безделнико, от нощната стража сред тези престъпници?

— Не, господарю, стана недоразумение. Нещастна случайност. Аз съчинявам трагедии. Умолявам ваше величество да ме изслуша. Аз съм поет. Мечтателността на хората от моята професия ги кара нощем

да скитат по улиците. Минавах оттам тази вечер съвсем случайно. Задържаха ме по погрешка. Аз съм съвсем невинен в това народно вълнение. Ваше величество видя, че скитникът не ме познава. Заклевам се ваше величество…

— Млъкни! — каза кралят между две глътки чай. — Проглуши ни ушите.

Тристан Отшелника се приближи и посочи с пръст Гренгоар.

— Господарю, да обесим ли и този?

Това бяха първите думи, които той произнесе.

— Пфу! — отвърна небрежно кралят. — Нямам нищо против.

— Затова пък аз имам много нещо против! — възкликна Гренгоар.

В този момент нашият философ беше позеленял като маслина. По леденото и бездушно лице на краля той почувствува, че може да го спаси само извънредно патетична молба. Той се хвърли в краката му и възкликна, кършейки отчаяно ръце:

— Ваше величество! Благоволете да ме изслушате! Господарю, не избухвайте в гняв заради нищожество като мене. Небесният гръм не пада върху обикновената маруля. Господарю, вие сте всесилен, могъщ монарх, съжалете се над един беден почтен човек, който е по-малко годен да подбуди метеж, отколкото ледът да произведе искра! Всемилостиви господарю, добродушието е кралска и лъвска добродетел! Уви! Суровостта само плаши духовете, буйните пориви на северния вятър не могат да свалят плаща от раменете на пътника, а слънцето, като го стопля постепенно с лъчите си, ще го накара да се съблече по риза. Господарю, вие сте слънцето. Уверявам ви, върховни господарю и повелителю, че не съм другар на скитниците, крадец и безпътен тип. Бунтът и разбойничеството не служат на Аполон. Не съм човек, готов да се втурне сред облаците, от които се разразяват въстания. Аз съм верен поданик на ваше величество. Както съпругът държи на честта на жена си, както синът държи за любовта на баща си, така и добрият поданик трябва да милее за славата на своя крал. Той трябва да е готов да загине в усърдна служба на неговия дом, за неговото преуспяване. Всяка друга страст, която би могла да го увлече, би била само безумие. Ето моите политически убеждения, господарю! Не съдете по изтърканата на лактите ми дреха, че съм непокорен и крадлив! Ако ме помилвате, ще я протрия и на Колените, господарю,

молейки денонощно бога за вас! Уви! Не съм кой знае колко богат. По-скоро съм дори беден, но не и порочен. И това не е моя вина. Всеки знае, че литературата не носи големи богатства и че тези, които се трудят до изнемога над ценните книги, не винаги имат огън зиме. Само адвокатското съсловие обира класовете, а оставя сламата за другите научни професии. Има четиридесет една от друга по-хубави поговорки за продупчения плащ на философите. О, господарю, милосърдието е едничката светлина, която озарява дълбините на една велика душа! Милосърдието осветява пътя на всички други добродетели! Без него те биха били слепци, търсещи пипнешком бога. Великодушието, което е едно и също нещо с милосърдието, поражда любовта на поданиците, а тази любов е най-мощната охрани на кралската личност. Какво значение има за вас, ваше величество, който смайвате всички с блясъка си, ако има още един беден човек на земята? Един жалък, безобиден философ, който броди в мрака на нищетата с празната си кесия, която е в унисон с празния му стомах? При това, господарю, аз съм образован. А закриляйки писмеността, великите крале прибавят още един бисер на короната си. Херкулес не презираше званието „вожд на музите“. Матиас Корвен покровителствуваше Жан дьо Монроял, светилото на математиката. А за какво покровителство на писмеността може да се говори, щом се бесят образовани люде? Представяте ли си какво петно щеше да си лепне Александър, ако бе заповядал да обесят Аристотел? Подобна постъпка нямаше да бъде бенка, разхубавяваща лицето на славата му, а злокачествена обезобразяваща язва. Господарю, аз съчиних една не лоша сватбена пиеса в чест на Маргарита Фламандска и монсеньор августейшия престолонаследник. Това не е дело на подбудител на бунт. Ваше величество вижда, че не съм жалък драскач, но имам отлични познания и много вродено красноречие. Помилвайте ме, господарю! Правейки това, ще угодите на божията майка и освен това, кълна ви се, че се ужасявам при мисълта да бъда обесен!

Говорейки така, съкрушеният Гренгоар целуваше пантофите на краля, а Гийом Рим шепнеше на Копенол:

— Много добре прави, че се въргаля в краката му. Кралете са като критския Юпитер: имат уши само в краката.

Без да иска да знае за критския Юпитер, чорапчията отвърна саркастично несваляйки поглед от Гренгоар:

— О, каква приятна гледка! Струва ми се, че чувам отново канцлерът Югоне да ме моли за пощада!

Когато най-сетне Гренгоар млъкна съвсем задъхан, той вдигна разтреперан глава към краля, който стържеше с нокът едно петно върху коляното си. После негово величество отпи от чая си. Но той не казваше нито дума и неговото мълчание измъчваше Гренгоар. Най-сетне кралят го погледна.

— Какъв непоносим дърдорко! — каза той.

После се обърна към Тристан Отшелника:

— Че какво! Пуснете го!

Гренгоар се отпусна назад, зашеметен от радост.

— Да го пусна? — измърмори недоволно Тристан. — Няма ли ваше величество да заповяда да го подържим известно време в клетка?

— Драги мой — възрази Луи XI, — да не би да си въобразяваш, че строим за подобни птици клетки, които струват триста шестдесет и седем ливри, осем су и три дьоние? Пуснете незабавно този безделник (Луи XI имаше слабост към тази дума, която заедно с възклицанието „Пасха Господня“ изчерпваше запаса му от непринуденост) и го изхвърлете навън с един ритник!

— Ох! — извика Гренгоар. — Това се казва велик крал! И опасявайки се да не би кралят да се отметне, той се втурна към вратата, която Тристан отвори пред него доста неохотно. Войниците излязоха заедно с него, блъскайки го с юмруци пред себе си, нещо, което Гренгоар понесе търпеливо като истински философ стоик.

Доброто настроение на краля, откакто му бяха съобщили за бунта срещу главния съдия, прозираше във всичко. Това необичайно милосърдие не беше маловажен признак. Тристан Отшелника се чумереше в-своя ъгъл като куче, на което са показали кокал, без да му го дадат.

През това време кралят барабанеше весело с пръсти марша „Понт Одмер“ по ръчката на креслото. Той беше потаен владетел, но умееше да прикрива по-добре загрижеността си, отколкото радостта си. Изблиците на задоволство при всяка приятна новина бяха понякога много необуздани. Така например, узнавайки за смъртта на Карл Безразсъдни, той стигна дотам, че обеща сребърни балюстради за църквата „Сен Мартен де Тур“. А при възкачването си на престола забрави да се разпореди за погребението на баща си.

— Е, господарю — провикна се внезапно Жак Коактие, — какво стана с острия пристъп на болестта ви, заради който ме повикахте?

— Ох! — отвърна кралят. — Действително много се измъчвам, драги. Ушите ми шумят и някакви огнени гребла стържат гърдите ми.

Коактие взе ръката на краля и премери пулса му с вид на познавач.

— Погледнете, Копенол — пошепна Рим, — ето го между Коактие и Тристан. Това е целият му двор. Лекарят за него, палачът — за останалите.

Докато проверяваше пулса на краля, Коактие придобиваше все по-загрижено изражение. Луи XI го гледаше тревожно. Коактие ставаше с всяка изминала минута все по-мрачен. Горкият човек нямаше друг източник на доходи освен здравето на краля. И той го използуваше възможно най-добре.

— О! О! — прошепна той най-сетне. — Положението е действително сериозно.

— Нали? — каза неспокойно кралят.

— Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis[2] — продължи лекарят.

— Пасха Господня!

— За по-малко от три дни при такъв пулс човек може да иде на оня свят.

— Света Богородичке! — възкликна кралят. — Какво лекарство ще ми предпишете, драги?

— И аз за това мисля, господарю.

Той накара Луи XI да си покаже езика, поклати глава, изкриви в гримаса лицето си и посред всички тия преструвки каза неочаквано:

— Добре, че се сетих, господарю, исках да ви кажа, че има едно свободно място за събирач на кралските налози, а аз имам племенник.

— Давам тия налози на племенника ти, драги Жак, но избави ме от този огън в гърдите — отвърна кралят.

— Щом ваше величество е толкова великодушен — поде лекарят, — сигурно няма да откаже да ми помогне малко да довърша къщата си на улица Сент Андре дез Арк.

— Уф! — въздъхна кралят.

— Останах съвсем без средства — продължи лекарят, — а ще бъде действително жалко да оставя къщата си без покрив. Не толкова

заради самата къща, която е най-обикновен градски дом, но заради картините на Жеан Фурбо, които украсяват ламперията. Има една летяща във въздуха Диана, така прекрасна, нежна, изящна, така крехка, с прелестна прическа и полумесец на главата, с толкова бяла кожа, че просто изкушава всеки, който се вгледа по-продължително в нея. Има и една Церера. И тя е прелестна богиня. Седнала е върху житни снопове и носи на главата си венче от житни класове, преплетени с лютичета и други полски цветя. Едва ли има нещо по-запленяващо от очите ѝ, по-закръглено от краката ѝ, по-благородно от изражението ѝ, по-съвършено надиплено от полата ѝ. Една от най-съвършените и непорочни красавици, излезли под четката на художник.

— Палач! — промърмори Луи XI. — Какво целиш с всичко това?

— Трябва ми покрив над тия фрески, господарю, и макар че не струва кой знае колко, аз нямам вече пари.

— Колко ще излезе този твой покрив?

— Ами че… меден покрив с украшения и позлата, най-много две хиляди ливри.

— Ах, разбойнико! — извика кралят. — Всеки изваден от него зъб ми струва поне един диамант.

— Ще имам ли покрива? — попита Коактие.

— Да! Излекувай ме и върви по дяволите! Жак се поклони дълбоко и каза:

— Ваше величество, вас ще ви спаси лечение с вторично въздействие. Ще ви наложим на кръста голям пластир от восък, арменска пръст, белтък, зехтин и оцет. Ще продължавате да пиете същата отвара от билки и ние отговаряме за здравето на ваше величество.

Горящата свещ привлича не една муха. Виждайки краля така щедър и смятайки, че моментът е подходящ, метр Оливие се приближи на свой ред.

— Какво още има? — попита Луи XI.

— Господарю, ваше величество знае, че метр Симон Раден умря, нали?

— Е, и какво от това?

— Той беше съветник по съдебните дела на хазната.

— Е, и?

— Мястото му е свободно, господарю.

При тези думи високомерното лице на метр Оливие смени безочливото си изражение с раболепно. Лицата на царе-дворците могат да имат само тези две изражения. Кралят го погледна право в лицето и отвърна сухо:

— Ясно ми е! — После поде: — Метр Оливие, маршал Дьо Бусико казваше: „Само от краля може да се очаква подарък, само в морето може да се лови риба.“ Виждам, че и вие сте на мнението на господин Дьо Бусико. Слушайте сега. Ние имаме добра памет: в шестдесет и осма ви направихме кралски камериер. В шестдесет и девета управител на замъка при моста Сен Клу със сто турецки лири заплата, а вие искахте да ги пресмятаме в парижки. През ноември седемдесет и трета със заповед, издадена в Жержол, ви назначихме надзирател на Венсенската гора на мястото на благородния Жил-бер Акл. През седемдесет и пета станахте лесничей в гората Рувре ле Сен Клу на мястото на Жак льо Мер. В седемдесет и осма ние отпуснахме милостиво с кралска грамота, подпечатана с двойни печати от зелен восък, една рента от десет парижки ливри на ваше име и на името на жена ви — такси от търговците от пазара до училището Сен Жермен. В седемдесет и девета ви назначихме лесничей на гората Сьонар на мястото на оня беден Жеан Дец. После комендант на замъка Лош. После управител на Сен Кентен. После комендант на моста Мьолан и вие се наричате оттогава граф Дьо Мьолан. От петте су глоба, които плаща всеки бръснар, който бръсне в празничен ден, вие вземате трите, а ние — останалото. Ние благоволихме да се съгласим да смените името си Злия, което отлично подхождаше на изражението ви. В седемдесет и четвърта година — за голямо неудоволствие на нашите благородници — ви разрешихме разноцветен герб и гърдите ви заприличаха на паунова опашка. Пасха Господня! Не се ли наситихте? Не е ли много богат и невероятен вашият улов? И не се ли боите, че още една голяма риба може да обърне лодката ви? Тщеславието ще ви погуби, драги. Разорението и позорът вървят по петите на необузданата амбиция. Поразмислете над думите ми и не искайте вече нищо.

Тези строги думи възвърнаха безочливото изражение върху ядосаното лице на метр Оливие.

— Добре — измърмори почти гласно той. — Вижда се, че кралят е болен днес. Той дава всичко на лекаря.

Вместо да се разсърди на тази нахална забележка, Луи XI отвърна кротко:

— Чакайте, аз бях забравил, че бях ви изпратил дори мой посланик в Ганд при херцогиня Мари. Да, господа фламандци, тази особа беше посланик! Хайде, драги мой — продължи той, обръщайки се към метр Оливие, — не се сърдете. Ние сме стари приятели. Но ето че стана вече късно. Свършихме днешната си работа. Обръснете ме.

Навярно нашите читатели отдавна са познали в „метр Оливие“ този ужасен Фигаро, когото провидението — велик създател на драми — намеси тъй трагично в дългата и кървава комедия на царуването на Луи XI. Не е тук мястото да описваме тази своеобразна личност. Този кралски бръснар имаше три имена. В двора го наричаха учтиво Оливие льо Ден, сред народа бе познат като Оливие Дявола, а истинското му име беше Оливие Злия.

Прочее Оливие Злия не помръдна, сърдейки се на краля и гледайки накриво Жак Коактие.

— Е, да! Лекарят! — процеди той.

— Е, да! Лекарят — поде Луи XI с необичайно добродушие. — Лекарят се ползува с повече кредит от тебе. И това е толкова просто. Цялата ни особа е в негови ръце, докато ти държиш само брадата ми. Хайде, не тъжи, бедни ми бръснарю, ще има и за тебе! А как щеше да се чувствуваш и главно какво щеше да стане със службата ти, ако имах навика на крал Хилперик да галя дългата си брада? И тъй, приятелю, заеми се със задълженията си и ме обръсни. Иди да донесеш каквото ти е нужно.

Виждайки, че кралят е решил да вземе всичко на шега и е невъзможно дори да го разгневи, Оливие излезе, мърморейки недоволно, за да изпълни заповедта му.

Кралят стана, приближи се до прозореца и изведнъж го разтвори, страшно развълнуван.

— О, да! — извика той, пляскайки с ръце. — Небето над Сите е цялото червено. Навярно главният съдия гори. Не може да бъде нищо друго. А, славни мой народе! Ето, че ти ми помагаш най-сетне да смажа феодалните владетели! Той се обърна към фламандците и им каза:

— Елате да видите, господа. Това са отблясъци на пожар, нали?

Двамата жители на Ганд се приближиха.

— Силен огън — забеляза Гийом Рим.

— О! — обади се Копенол и очите му заискриха внезапно. — Това ми напомня изгарянето на къщата на благородника Имберкур. Метежът трябва да е доста голям.

— Така ли предполагате, метр Копенол? — И погледът на краля блесна почти така радостно, както очите на чорапчията.

— Нали много мъчно ще може да се потуши?

— Честен кръст! Ваше величество ще трябва да хвърли много отряди стрелци!

— А, аз ли! То е съвсем друго! Само ако поискам!

— Ако въстанието е такова, каквото предполагам — възрази дръзко чорапчията, — съвсем няма да е достатъчно да пожелаете, господарю!

— Драги мой — отвърна му Луи XI, — два отряда от моите стражи и един оръдеен залп ще се справят тутакси с тази селяндурска паплач.

Въпреки знаците, които му правеше Гийом Рим, чорапчията, изглежда, бе решил да не отстъпва на краля.

— Господарю, и швейцарците бяха селяни, а бургундският херцог беше знатен благородник и пет пари не даваше за тази сбирщина. По време на битката при Грансон той викаше: „Артилеристи, стреляйте по тия селяндури!“ И се кълнеше в името на свети Георги. Но градският старейшина Шарнахтал се втурна върху великолепния херцог с топора и с народа си и под натиска на селяните, облечени в биволски кожи, блестящата бургундска армия се разлетя като ударено с камък стъкло. Много рицари бяха убити от селяните. Дори господин Шато Гийон, най-знатният благородник на Бургундия, бе намерен убит ведно с големия си сив кон сред една блатиста ливадка.

— Приятелю — възрази кралят, — вие говорите за битка, а в случая имаме само обикновено вълнение. И когато пожелая да се справя с него, достатъчно е само да помръдна веждите си.

Събеседникът му отвърна равнодушно:

— Възможно е, господарю. В такъв случай часът на народа още не е ударил.

Гийом Рим сметна, че е време да се намеси:

— Метр Копенол, вие говорите с могъщ крал.

— Зная — отвърна сериозно чорапчията.

— Оставете го да се изкаже, приятелю Рим — каза кралят. — Обичам откровените думи. Баща ми Шарл VII казваше, че истината е болна. Аз пък мислех, че е умряла, без да намери изповедник. Метр Копенол ми доказа, че се лъжа.

И той сложи непринудено ръка на рамото на Копенол.

— И така, какво казвахте, метр Жак?

— Казвам, господарю, че вие може би имате право; часът на народа още не е настъпил в кралството ви.

Луи XI го погледна проницателно.

— А кога ще удари този час, метр?

— Вие ще го чуете.

— От кой часовник, моля?

Все тъй непринудено и спокойно Копенол привлече краля до прозореца.

— Чуйте, господарю, тук има крепост, кула, оръдия, граждани, войници. Когато от кулата прозвучи тревожен звън, когато оръдията забумтят, когато крепостта се сгромоляса със страшен трясък, когато граждани и войници закрещят и почнат да се избиват помежду си, тогава ще удари този час.

Лицето на Луи стана мрачно и замислено. Той замълча за миг, после лекичко потупа с ръка, както се глади задница на жребец, дебелата стена на кулата.

— О, не! — промълви той. — Нали ти няма да се срутиш така лесно, славна моя Бастилийо?

И той се обърна рязко към дръзкия фламандец:

— Случвало ли ви се е някога да видите въстание, метр Жак?

— Аз сам съм вдигал въстание — отвърна чорапчията.

— И какво правите — попита кралят, — за да вдигнете въстание?

— А! — отвърна Копенол. — Съвсем не е трудно. Има стотици начини. Най-напред необходимо е да има недоволство в града. А това се случва често. После зависи от характера на жителите. Хората от Ганд са много склонни към въстания. Те винаги обичат сина на владетеля, а самия владетел никога! И ето. Една сутрин влизат, да речем, в дюкяна ми и ми казват: „Чичо Копенол, така и така, фландърската херцогиня иска да спаси министрите си, главният съдия удвоява данъка на дивите овошки“ или нещо от този род. Няма

значение какво. Аз зарязвам работата, излизам от работилницата, тръгвам по улицата и почвам да викам: „На оръжие!“ На пътя ми все ще се намери някоя издънена бъчва. Качвам се отгоре и почвам да говоря високо каквото ми хрумне, всичко, което ми лежи на сърцето. А когато си от народа, господарю, все нещо ти лежи на сърцето. И тогава хората се натрупват, крещят, бият тревога, селяните се въоръжават с взето от войниците оръжие, присъединяват се и хората от пазара и ето ти въстание! И все така ще бъде, докато има владетели във владенията, граждани в градовете и селяни в селата.

— И срещу кого се бунтувате? — попита кралят. — Срещу съдиите? Срещу феодалите?

— Както се случи. Зависи. Понякога и срещу самия херцог.

Луи XI седна в креслото си и каза усмихнат:

— Ха! У нас засега е ред само на съдиите!

В този миг влезе Оливие льо Ден. След него вървяха двама пажове, носещи тоалетните принадлежности на краля. Но Луи XI видя с изненада, че го придружаваха и парижкият прево, и началникът на нощната стража, които изглеждаха много разстроени. Обиденият бръснар също си бе придал разстроено изражение, но дълбоко в себе си злорадстваше. Той заговори пръв:

— Господарю, прося извинение за неприятната вест, която нося на ваше величество.

Кралят се обърна живо и одраска рогозката с краката на креслото си.

— Какво значи това?

— Господарю — поде Оливие льо Ден злорадо, доволен, че може да нанесе жесток удар, — това народно вълнение не е насочено против главния съдия.

— А против кого?

— Против вас, господарю.

Старият крал скочи и се изправи като младеж.

— Обясни хубаво, Оливие, обясни хубаво! И пази главата си, драги мой, защото аз те заклевам в кръста на Сен Ло, че ако сега ни лъжеш, сабята, която отряза шията на люксембургския херцог, не е толкова нащърбена, за да не може да отреже и твоята!

Клетвата беше страшна. Само два пъти в живота си Луи XI се бе заклевал в кръста на Сен Ло.

Оливие отвори уста, за да отговори:

— Господарю…

— На колене! — прекъсна го грубо кралят. — Тристан, пазете този човек!

Оливие коленичи и каза хладно:

— Господарю, една магьосница е била осъдена на смърт от вашия съд. Тя е намерила убежище в „Света Богородица“. Народът иска да я вземе оттам насила. Господин парижкият прево и началникът на нощната стража са тук и могат да ме изобличат, ако това не е истината. Те идвам оттам. Народът обсажда „Света Богородица“.

— Аха! — каза кралят тихо, блед и треперещ от гняв. — „Света Богородица“! Те обсаждат света Богородица, моята добра покровителка, и при това в собствената й катедрала! Стани, Оливие, не си ме излъгал. Давам ти службата на Симон Раден. Не си ме излъгал. Срещу мен значи са се вдигнали. Магьосницата е под закрилата на църквата, църквата е под моя закрила. А аз си въобразявах, че се бунтуват против главния съдия! То било против мене!

Подмладен от гнева, той се заразхожда из стаята с широки крачки. Не се смееше вече. Беше страшен. Сновеше надлъж и нашир. Лисицата се беше превърнала в хиена. Така се беше задъхал, че не можеше да говори. Устните му се мърдаха, мършавите му юмруци се свиваха конвулсивно. Изведнъж той вдигна глава, в хлътналите му очи блеснаха искри и гласът му прокънтя като бойна тръба:

— Излови ги, Тристан! Излови тия мерзавци! Бягай, приятелю Тристан! Убивай! Убивай!

Когато премина първият изблик, той седна отново и каза със сдържано и студено ожесточение:

— Приближи се, Тристан. Тук, в Бастилията, имаме петдесет рицари на виконт Дьо Жиф, които заедно с оръженосците си правят общо триста конници. Ще ги вземете. Вземете също отряда стрелци от нашата охрана под командата на господин Дьо Шатопер. Вие сте прево на цеха на ковачите и хората от вашия цех са на ваше разположение. Вземете и тях. В двореца Сен Пол ще намерите четиридесет стрелци от новата стража на господин престолонаследника, вземете и тях и с всички тия сили ще се спуснете към „Света Богородица“. Тъй ли, парижки голтаци! Вие въставате срещу френската корона! Срещу светостта на „Света Богородица“, срещу мира в нашето кралство?

Изтреби ги, Тристан! Изтреби ги! Нито един да не се изплъзне, освен за да увисне в Монфокон!

Тристан се поклони.

— Добре, господарю. — После добави: — Ами какво да сторя с магьосницата?

Този въпрос затрудни краля.

— Хм! — промълви той. — Магьосницата ли!

— Господарю — отвърна парижкият прево. — предполагам, че щом народът идва да я вземе от убежището ѝ в „Света Богородица“, навярно се дразни, че не е наказана, и иска да я обеси.

Кралят се замисли дълбоко и се обърна най-сетне към Тристан Отшелника:

— Добре тогава! Изтреби народа, приятелю, и обеси магьосницата!

— Точно така — каза съвсем тихо Рим на Копенол. — Да се накаже народът, задето се е осмелил да пожелае нещо, а после да се изпълни това, което той е желал.

— Слушам, господарю — отвърна Тристан. — Ами ако магьосницата е още в „Света Богородица“? Трябва ли да я взема въпреки правото на убежище?

— Пасха Господня! Сега пък правото на убежище! — каза кралят и се почеса по ухото. — Тази жена обаче трябва да бъде обесена.

При тези думи, сякаш озарен от внезапно просветление, той коленичи пред стола си, свали шапката си, сложи я на седалката и като погледна благоговейно една от украсяващите я оловни фигурки, произнесе с молитвено сключени ръце:

— О, парижка Богородице, милостива моя закрилнице, простете ми. Само този път ще го направя. Трябва да се накаже престъпницата. Уверявам ви, пречиста Дево, милостива моя покровителко, че тази магьосница не е достойна за вашата благосклонна закрила. Вие навярно знаете, владичице, че много напълно благочестиви крале са нарушавали тази привилегия на църквите поради държавна необходимост и за възхвала на бога. Свети Юго, епископ английски, позволи на крал Едуард да вземе един магьосник от неговата църква. Свети Луи, моят покровител, накърни неприкосновеността на храма „Сен Пол“ по същите съображения. А Алфонс, синът на ерусалимския крал, накърни дори неприкосновеността на църквата при гроба

господен. Простете ми този път, парижка света Богородице! Никога друг път няма да го сторя и ще ви подаря прекрасна сребърна статуя, подобна на тази, която дадох миналата година на църквата „Света Богородица“ в Екуи. Амин.

Той се прекръсти, стана, сложи шапката си и каза на Три-стан:

— Побързайте, драги. Вземете със себе си господин Дьо Шатопер. Заповядайте да бият тревога. Смажете простолюдието. Обесете вещицата. Казах вече. Искам присъдата да бъде изпълнена лично от вас. После ще ми докладвате. Хайде, Оливие, няма да си лягам тази нощ, обръсни ме.

Тристан Отшелника се поклони и излезе. Кралят отпрати с ръка Рим и Копенол.

— Бог да ви закриля, мои добри фламандски приятели. Идете да си отдъхнете малко. Нощта напредва. По-близо сме вече до зората, отколкото до вечерта.

Двамата се оттеглиха и когато стигнаха до стаите си, водени от коменданта на Бастилията, Копенол каза на Гийом Рим:

— До гуша ми дойдоха и кралят, и кашлицата му! Виждал съм Карл Бургундски пиян, но той не беше така зъл, както този болен Луи XI.

— Нищо чудно, метр Жак — отвърна му Рим, — билките са по-горчиви от кралското вино.

---

[1] Без разпределител на хляба и без виночерпец (лат.). — Б. пр. ↑

[2] Ускорен, задъхан, шумен и нервен пулс (лат.). — Б. пр. ↑

VI. КАМАТА. СЕ Е РАЗИГРАЛА

Излизайки от Бастилията, Гренгоар се спусна по улица „Сент Антоан“ като отвързан жребец. Щом стигна до Порт Бодоайе, той се запъти право към каменния кръст, който стърчеше сред площада, макар че едва можеше да различи в мрака фигурата на един мъж, облечен в черно и с черна качулка на глава, който беше седнал в подножието на кръста.

— Вие ли сте, учителю? — попита Гренгоар.

— Страсти господни! — каза черната фигура, ставайки. — Караш ме да горя от нетърпение, Гренгоар. Стражата от кулата Сен Жерве току-що извика един часа и половина след полунощ.

— О, не по моя вина закъснях — отвърна Гренгоар, — а заради стражата и краля. Едва се отървах. Все съм на косъм от обесването! Такава е орисията ми!

— Ти всичко пропускаш — каза другият. — Но да побързаме. Имаш ли паролата?

— Представете си, учителю, аз видях краля. От него идвам. Носи фланелени гащи. Какво приключение!

— О, празно дрънкало! Какво ме интересува приключението ти? Имаш ли паролата на скитниците?

— Имам я, бъдете спокоен — „Камата се е разиграла“.

— Добре, защото иначе няма да можем да се доберем до църквата. Скитниците преграждат, улиците. За щастие, изглежда, че са срещнали съпротива, ще пристигнем може би навреме.

— Да, учителю, но как ще влезем в „Света Богородица“?

— Ключът от кулите е у мене.

— А как ще излезем?

— Зад манастира има малка вратичка, която извежда на Терена и оттам в реката. Взел съм и нейния ключ и още от сутринта съм приготвил лодка.

— Как само се отървах от бесилката! — опита се да разкаже Гренгоар.

— Хайде, нямаме време! — прекъсна го другият. И те се спуснаха бързо към Сите.

VII. НА ПОМОЩ, ШАТОПЕР!

Читателят си спомня може би в какво критично положение оставихме Квазимодо. Смелият глух звънар, обграден от всички страни, бе загубил ако не мъжеството си, то най-малкото всяка надежда за спасение. Не за себе си, съвсем не за себе си мислеше той, а за циганката. Загубил ума и дума, клетникът се суетеше в галерията. Скитниците скоро щяха да превземат „Света Богородица“. Изведнъж силен тропот на коне изпълни съседните улици, показа се дълга редица от факли и гъста колона конници с отпуснати поводи и наведени копия. Те заляха бурно площада и го огласиха с неистовите си викове:

— За Франция! За Франция! Колете голтаците! На помощ, Шатопер! За превото! За превото!

Изненадани, скитниците се обърнаха с лице към врага.

Квазимодо не чу нищо, но видя извадените саби, факлите, върховете на пиките, цялата тази кавалерия, начело на която разпозна капитан Феб, видя объркването на скитниците и така се окуражи от тази неочаквана помощ, че изхвърли вън от църквата първите нападатели, които прескачаха вече балюстрадата.

Кралските войски пристигаха.

Скитниците проявиха сърцатост. Те се защищаваха отчаяно. Нападнати отстрани през улица „Сен Пиер о Бьо“ и в гръб откъм улица „Парви“, притиснати до „Света Богородица“, без да престанат да я атакуват и без Квазимодо да престане да я защищава, едновременно обсаждащи и обсадени, просяците изпаднаха в същото необикновено положение, в каквото се озова по-късно граф Анри д’Аркур по време на прословутата обсада на Торино през 1640 година, когато бе приклещен, както гласи надгробният му надпис: „Taurinum obsessor idemet obsessus“[1], между савойския принц Тома, когото обсаждаше, и маркиз Дьо Леганез, който го бе блокирал.

Схватката беше ужасна. „На вълчо месо кучешки зъб“ — както казва Пиер Матийо. Кралските конници, сред които се подвизаваше смело Феб дьо Шатопер, не щадяха никого и ако не успееха да промушат някой нещастник, то поне го изпосичаха. Скитниците, зле

въоръжени, хапеха, разпенени от ярост. Мъже, жени, деца се хвърляха зад конете и дори срещу гърдите им и се вкопчваха в тях като котки с нокти и зъби. Други хвърляха запалените си факли в лицата на стрелците. Трети мятаха железни куки на шиите на конниците, издърпваха ги към себе си и после ги разкъсваха.

Особено се набиваше в очи един от скитниците, въоръжен с огромна коса, с която прерязваше дълго време безнаказано краката на конете. Той беше страшен. Тананикайки с гъгнещ глас, ту отмяташе напред, ту дръпваше към себе си косата, като при, всеки замах наоколо му се образуваше широк кръг от срязани крайници. Бавно, спокойно, полюшвайки леко глава и дишайки равномерно като жътвар, който прави първите откоси в нивата си, той пробиваше по този начин път към сърцето на конницата. Това беше Клопен Труйфу. Един изстрел от аркебуза го повали:

Междувременно прозорците около площада се бяха отворили повторно. Чувайки бойните викове на кралските стрелци, съседите се намесиха в боя и от всички етажи върху скитниците заваляха куршуми. Площадът пред църквата се изпълни с гъст дим, прорязвай от проблясващите дула на оръжията. Из сумрака изплуваха смътно фасадата на „Света Богородица“ и олющеният Отел Дийо с няколко хлътнали лица на болни по прозорчетата на покрива му.

Най-сетне скитниците отстъпиха. Умората, липсата на добри оръжия, ужасът, предизвикан от ненадейното нападение, стрелбата от прозорците, бурният напор на кралските конници сломиха силите им. Те пробиха линията на нападателите и се разбягаха по всички посоки, оставяйки върху площада купища мъртъвци.

Когато Квазимодо, който не бе престанал нито за миг да се сражава, видя поражението им, той коленичи и вдигна ръце към небето. После, опиянен от радост, се затича, литна като птица към килията, чийто достъп бе отбранявал тъй безстрашно. Само една мисъл го владееше: да коленичи пред онази, чийто живот бе спасил за втори път.

Когато влезе в килията, тя беше празна.

---

[1] Обсаждащ Торино и самият той обсаден (лат.). ↑

КНИГА ЕДИНАДЕСЕТА

I. ОБУВЧИЦАТА

Есмералда спеше, когато скитниците започнаха обсадата на църквата.

Скоро растящият шум около „Света Богородица“ и неспокойното блеене на събудилата се преди нея козичка прекъснаха съня й. Тя седна в постелята си ослуша се, огледа се и уплашена от светлината и врявата, излезе от килията да види какво става. Изгледът на площада с движещите се по него сенки, хаотичното нощно нападение, отвратителната сган, подскачаща с хрипливо квакане в тъмнината като пълчище жаби, няколкото червени факли, които пробягваха и се кръстосваха над мрака подобно на огньовете, играещи по мъгливата повърхност на блатата, цялата тази гледка й напомни тайнствено стълкновение между призраците от дяволските сборища и каменните чудовища на църквата. Закърмена още от детинство със суеверията на циганското племе, първата й мисъл бе, че присъствува по някаква случайност на магьоснически обред на загадъчни нощни същества. И тя изтича ужасена в килията си, притаи се и коленичила в постелята си, се помоли горещо да не й се привиждат такива страшни кошмари.

Постепенно първите и неясни опасения се разсяха. По непрекъснато увеличаващия се шум и по много други реални признаци тя разбра, че нападат не призраци, а живи същества. Страхът й тогава взе друга насока. Девойката си каза, че може би народът се бунтува, защото иска да я изтръгне насила от убежището й. Мисълта, че отново ще трябва да се прости с живота, с надеждата, с Феб, когото тя не преставаше да вижда в бъдещето, дълбокото съзнание за нейната безпомощност, невъзможността за бягство, липсата на каквато и да било опора, пълната й изоставеност, самотата и хиляди други мисли я сломиха окончателно. Тя падна на колене със сключени ръце, изпълнена с трепет и тревога, зарови глава във възглавницата си и макар и циганка, езичница и идолопоклонница, започна, ридаейки, да моли добрият християнски бог за пощада, да призовава света Богородица, която я бе приютила. Защото в живота настъпват такива

мигове, когато дори невярващият в нищо е готов да изповяда религията на най-близкия храм.

Девойката дълго, лежа така, просната на земята, по-скоро трепереща, отколкото молеща се, вледенена от диханието на все повече приближаващото се яростно пълчище, без да може да проумее неговото изстъпление, без да има представа какво са замислили, какво вършат и какво искат тия нападатели, но предчувстваща трагична развръзка.

И ето че сред тази смъртна тревога тя долови стъпки край себе си. Обърна се. В килията й току-що влизаха двама мъже, единият от които носеше фенер. Есмералда нададе слаб вик.

— Не се бойте — каза й един глас, който й бе познат, — аз съм.

— Кой сте вие? — попита тя.

— Пиер Гренгоар.

Това име я успокои. Тя вдигна очи и действително позна поета. Но до него стоеше някаква тъмна фигура, забулена от краката до главата, която я порази с безмълвието си.

— А! — укори я Гренгоар. — Джали ме позна преди вас. Малката козичка наистина не бе чакала Гренгоар да се обади. Още щом той влезе, тя се потърка нежно о коленете му и обсипа поета с ласки и бели косми, защото точно по това време сменяше козината си. Гренгоар също я милваше.

— Кой е другият човек с вас? — попита циганката тихо.

— Бъдете спокойна — отвърна Гренгоар. — Един мой приятел.

Философът сложи фенера на земята, клекна на плочите и се провикна възторжено, притискайки Джали в обятията си:

— О, милата ми козичка! Вижте я каква е малка, а толкова ми е чистичка! И колко е умна, чевръста, учена, същински граматик. Я да видим, Джали, дали не си забравила някой от забавните си номера. Какво прави метр Жак Шармолю?…

Мъжът в черно обаче не го остави да довърши. Той се приближи до Гренгоар и го разтърси грубо. Гренгоар се изправи.

— Вярно! — извика той. — Забравих, че бързаме. И все пак това не е достатъчно основание, учителю, за да се държите така грубо с хората. Скъпо мое прелестно дете, животът ви, както и животът на Джали са в опасност. Искат да ви вземат отново. Ние сме ваши приятели и идваме да ви спасим. Елате с нас.

— Вярно ли е това? — извика потресена циганката.

— Да, самата истина. Елате бързо!

— Съгласна съм — прошепна тя. — Но защо вашият приятел не каза нито дума?

— А! — отвърна Гренгоар. — Баща му и майка му бяха чудаци и му завещаха в наследство мълчалив нрав.

Тя трябваше да се задоволи, с това обяснение. Гренгоар я хвана за ръка, другарят му взе фенера и тръгна напред. Девойката бе зашеметена от страх и се остави да я отведат. Козичката ги следваше, подскачайки, толкова доволна, че вижда отново Гренгоар, че го спъваше на всяка крачка, провирайки рогца между краката му.

— Такъв е животът — казваше философът всеки път, когато тя го спъваше. — Най-добрите ни приятели често ни поставят крак.

Те слязоха бързо по стълбата на кулата и прекосиха безлюдната мрачна църква. Външната врява отекваше в нея и контрастираше ужасно с тишината под нейните сводове. Есмералда излезе с двамата мъже през Червената врата в двора на манастира. Манастирът беше пуст. Монасите се бяха скрили в епископският дворец, за да се молят всички заедно. Дворът беше празен, няколко обезумели от страх слуги се гушеха в тъмните ъгли. Тримата спътници се отправиха към малката вратичка, която извеждаше към Терена. Мъжът в черно я отключи. Нашите читатели знаят, че Теренът беше ивица земя, заградена със стени откъм Сите, която принадлежеше на капитула на катедралата и заемаше източния край на острова зад църквата. Мястото беше съвсем безлюдно. И сравнително тихо. Врявата на нападащите скитници долиташе по-смътно и по-глухо дотук. От реката духаше свеж вятър, който разклащаше вейките на единственото дърво, посадено в самия край на Терена. Долавяше се шумоленето на листата. За бегълците обаче все още имаше опасност. Най-близките до тях сгради бяха епископският дворец и църквата. В епископския дворец явно цареше голямо смущение. Светлини прорязваха непрекъснато мрачната му фасада, пробягвайки от прозорец на прозорец, също както след като изгорим хартия, в тъмната купчина пепел пробягват причудливо хиляди ярки искри. Черните силуети на огромните кули на „Света Богородица“, гледани в гръб заедно с дългия кораб, над който се издигаха, се очертаваха върху обширния кървав фон на площада като две гигантски пиростии в огнище на циклопи.

Разстлалият се околовръст град трептеше пред погледа с размесените си тъмни и светли точки. Рембранд понякога рисува картините си на подобен фон.

Човекът с фенера се запъти към носа на Терена. Там, до самата вода, се издигаше изпочупена, полуизгнила ограда от колове, преплетени с летви, по които се виеше хилава ниска лозница, разперена като пръсти на ръка. Долу в сянката, зад плета, бе скрита лодка. Мъжът направи знак на Гренгоар и спътницата му да се качат з лодката. Козичката ги последва. Човекът в черно се качи последен. Той преряза въжето на лодката, отдалечи я от сушата с един дълъг прът, седна на носа, хвана веслата и загреба с всички сили към средата на реката. На това място течението на Сена е много бързо и той с мъка се отдели от острова.

Първата грижа на Гренгоар, когато влезе в лодката, беше да вземе козичката в скута си. Той се настани на кърмата, а девойката, която изпитваше необясним страх от непознатия, седна до поета и се сгуши до него.

Когато философът почувствува, че лодката заплува, той плесна с ръце и целуна Джали между двете рогчета.

— О! — възкликна той. — Ето ни спасени и четиримата! — И добави дълбокомислено: — Понякога дължим щастливия изход на великите хрумвания на съдбата, а понякога на собствената си съобразителност.

Лодката плуваше бавно към десния бряг. Девойката наблюдаваше непознатия с тайна уплаха. Той бе заслонил грижливо светлината на фенера и изправен на носа на лодката, изглеждаше като същински призрак в мрака. Ниско спуснатата му качулка го закриваше като маска и при всеки замах на веслата ръцете му в широките черни ръкави напомняха разперени криле на прилеп. Впрочем, той все още не бе промълвил нито дума, не беше издал никакъв звук. Чуваше се само плясъкът на веслата и клокоченето на водните струи край лодката.

— Кълна се в душата си! — провикна се внезапно Гренгоар. — Ето ни бодри и весели, сякаш сме чеда на Ахерон! Мълчим като питагорейци или като риби! Пасха Господня! Много бих се радвал, мили приятели, ако някой от вас ми каже нещо. Човешкият глас е музика за ухото. Това не е моя мисъл, а блестяща сентенция на Дидим Александрийски! Без съмнение Дидим Александрийски съвсем не е

посредствен философ. Кажете ми нещо, прелестно дете, кажете поне една дума, моля ви. Добре, че се сетих, вие правехте по-рано една забавна гримаса. Не сте ли я забравили? Знаете ли, миличка, че кралският съд има власт над всички убежища и в килията в „Света Богородица“ ви грозеше голяма опасност? Уви! Колибри свива гнездото си в устата на крокодила. Учителю, ето че и луната се показа. Дано не ни забележат! Ние извършихме похвална постъпка, спасявайки госпожицата, но въпреки това ще ни обесят в името на краля, ако ни хванат. Уви! Човешките действия се преценяват двояко. Обсипват с хули някого за същото, за което увенчават с лаври другиго. Същите, които благоговеят пред Цезар, порицават Катили-на. Не е ли така, учителю? Какво ще кажете за такава философия? Моята философия е инстинктивна, вродена, ut apes geometriam[1]. Хубава работа! Никой не отговаря. Какво лошо настроение имате и двамата. Трябва да си говоря самичък. В трагедиите това се нарича монолог. Пасха Господня! Предупреждавам ви, че преди малко видях Луи XI и от него запомних тази клетва. Пасха Господня! Какъв страшен рев се носи още от Сите. Противен и зъл е този стар крал. Цял омотан в кожи. Дължи ми пари за моята епиталама, а едва не ме обеси тази вечер, което много щеше да обърка сметките ми. Той проявява дребнаво скъперничество срещу заслужилите хора. Би трябвало да прочете четирите тома на Салвиен от Кьолн „Adversus avaritiam“[2]. Истина ви казвам, този крал е много тесногръд по отношение на литераторите и си позволява варварски жестокости. Гъба за изсмукване на пари, която се е впила в народа. Неговата пестеливост напомня далак, уголемен за сметка на всички други излинели органи. Затова оплакванията от тежките времена се превръщат в ропот срещу краля. При царуването на този набожен и благ монарх бесилките се огъват от обесени, дръвниците на ешафодите изгниват от кръв, затворите пращят като претъпкани кореми. Този крал с едната си ръка граби, а с другата беси. Прокурор на господин Налог и госпожа Бесилка. На знатните отнема почетния сан, на бедните стоварва все нови и нови тежести. Не знае мярка в нищо! Не обичам този монарх. А вие, учителю?

Човекът в черно оставяше бъбривия поет да глаголствува. Той продължаваше да се бори със силното тясно течение, което разделя задната част на Сите от носа на острова Света Богородица, наричан днес остров Сен Луи.

— Ах, добре, че се сетих, учителю! — поде внезапно Гренгоар. — Дали ваше преподобие забеляза, когато пристигнахме на площада пред църквата, сред разярените скитници онова клето момченце, на което вашият глух звънар се готвеше да размаже черепа в перилото на галерията на кралете? Аз съм късоглед и не можах да го позная. Знаете ли кое може да е било?

Непознатият не отвърна нищо. Но той неочаквано спря да гребе, отпусна ръце като прекършени, обори глава и Есмералда чу неволна въздишка. Тя изтръпна. Чувала бе вече подобни въздишки.

Изоставена сама на себе си, лодката плува известно време по течението. Но човекът в черно се изправи, стисна веслата и отново загреба срещу течението. Той отмина носа на остров Света Богородица и се насочи към пристанището Порт о Фоан.

— А! — каза Гренгоар. — Ето двореца Барбо. Погледнете, учителю, тези черни покриви, които се пречупват така чудновато ей там, под купа надвиснали влакнести, мътни и мръсни облаци, сред които луната изглежда смазана и разплута като жълтък на счупено яйце. Прекрасен дом. В него има един параклис с малък свод, украсен с изящна резба. А над него се възвисява прелестно стройна камбанария. Има и чудна градина с езеро, голяма клетка за птици, „ехо“, мрежа за игри на топка, лабиринт, къщичка за дивите зверове и колкото щете сенчести алеи, особено приятни на богинята Венера. Има и едно забавно дърво, наречено „сластолюбец“, защото е закриляло със сянката си любовните наслаждения на една известна принцеса и един галантен и остроумен френски конетабъл. Уви, ние, обикновените философи, сме в сравнение с някой конетабъл като леха със зеле и репички в сравнение с парка на Лувър. Но какво значение има това? Човешкият живот, както на великите, така и на нас, обикновените хора, е еднакво примесен с добро и зло. Страданието винаги съпътствува насладата, спондеят се редува с дактила. Трябва да ви разкажа, учителю, историята на двореца Барбо. Нейният край е много трагичен. Това се е случило през 1319 година по време на Филип V, най-високия от всички френски крале. Поуката от тази история е, че плътските изкушения са гибелни и коварни. Не бива да се заглеждаме твърде в жената на ближния, колкото и да сме податливи на нейните прелести. Прелюбодеянието е непристойно увлечение. Измяната е любопитство към насладата на ближния… Охо! Шумът там се засилва!

Суматохата около „Света Богородица“ действително нарастваше. Те се вслушаха. Ясно се чуваха победоносни викове. Внезапно стотици факли, при чиято светлина заблестяха шлемове на войници, трепнаха по цялата църква, по кулите, галериите, под подпорните арки. Факлите сякаш търсеха нещо. Скоро бегълците доловиха ясно далечни викове: „Циганката! Магьосницата! Смърт на циганката!“

Нещастницата скри лице в ръце, а непознатият загреба яростно към брега. В това време нашият философ потъна в размисъл. Той държеше козичката в ръце и се отдръпваше лекичко от циганката, която се притискаше все повече към него като към единствено и последно прибежище.

У Гренгоар явно бушуваше жестока душевна борба. Той мислеше, че според „съществуващото законодателство“ и козичката ще бъде обесена, ако бъде уловена. Колко жалко би било! Бедничката Джали! Мислеше също, че двете осъдени, вкопчени в него, му идваха малко множко и че неговият спътник сигурно би се нагърбил с циганката с най-голямо удоволствие. В душата му се водеше страшна борба и подобно на Юпитер в „Илиадата“ Гренгоар измерваше едно след друго чувствата си към циганката и към козичката. Той гледаше ту едната, ту другата р овлажнели от сълзи очи, мърморейки през зъби:

— Не мога обаче да спася и двете!

Рязко разтърсване ги предупреди, че лодката е достигнала брега. Зловещата врява в Сите още не беше заглъхнала. Непознатият стана, приближи се до египтянката и пожела да я хване за ръка, за да ѝ помогне да слезе. Тя го отблъсна и увисна на ръката на Гренгоар, който, зает с козичката, едва не я бутна. Тогава тя скочи сама от лодката. Беше така развълнувана, че не си даваше сметка какво прави и къде отива, остана за миг така, зашеметена, гледайки течащата вода. Когато се опомни, видя, че е сама на пристанището с непознатия. Изглежда, че Гренгоар се беше възползувал от залисията при, слизането, за да се измъкне с козичката и да потъне в сгушените една до друга къщи на улица „Грьоние сюр Ло“.

Клетата циганка изтръпна, като се видя сама с този човек. Тя се опита да каже нещо, да извика, да призове Гренгоар, но езикът ѝ се беше сякаш схванал в устата и никакъв звук не се отрони от устните ѝ. Изведнъж тя почувствува върху ръката си ръката на непознатия, студена и силна. Зъбите ѝ затракаха, девойката стана по-бледа от

лунния лъч, който я огряваше. Мъжът не произнесе нито дума. Той се отправи с бързи стъпки към Гревския площад, държейки я за ръка. В този миг тя почувствува смътно, че силата на съдбата е непобедима. Обхвана я слабост, престана да се съпротивява и затича след него, защото той крачеше бързо. Кеят на това място се изкачваше нагоре, обаче тя имаше чувството, че се спуска по наклонена плоскост.

Огледа се на всички страни. Нито един минувач. Кеят беше съвършено безлюден. Крясъци и трополене на крака долитаха откъм бурното, обагрено в пурпур Сите, от което я делеше само единият ръкав на Сена; оттук се чуваше името й, съпроводено от смъртни закани, останалата част на Париж се разстилаше около нея на огромни тъмни петна.

Непознатият продължаваше да я влачи подире си, все така безмълвен и забързан. Тя не си спомняше да е минавала през тия места. Когато прекосяваха улицата под един осветен прозорец, девойката събра сили, напрегна се и извика:

— Помощ!

Живеещият в този дом гражданин отвори прозореца, показа се по нощница с лампа в ръка, погледна тъпо крайбрежната улица, измърмори нещо, което не стигна до нея, и затвори пак капаците. И последният лъч на надеждата угасна.

Човекът в черно не каза нито дума. Държейки здраво ръката й, той само закрачи още по-бързо. Смазана, тя не се противеше вече и покорно подтичваше зад него.

От време на време само събираше сетни сили и задъхана от тичането по неравния паваж, мълвеше с пресеклив глас:

— Кой сте вие? Кой сте вие?

Но той не отговаряше.

Така те стигнаха, вървейки все край реката, до доста обширен площад, слабо осветен от луната. Гревският площад. В средата се открояваше нещо като черен кръст. Бесилката. Девойката я позна и разбра къде се намира.

Мъжът се спря, обърна се към нея и махна качулката си.

— О! — заекна тя вледенена. — Знаех, че е пак той.

Беше свещеникът. Той изглеждаше като своя собствен призрак. Това бе сигурно игра на лунната светлина, под която всички предмети изглеждаха призрачни.

— Слушай — каза архидяконът и тя цяла се разтрепера при звука на този съдбоносен глас, който не бе чувала отдавна. Той продължи да говори задъхано, отривисто и прекъснатите му думи издаваха дълбоко душевно вълнение. — Слушай. Ние дойдохме тук. Искам да говоря с тебе. Това е Гревският площад. Крайната точка на нашия път. Съдбата ни предава един на друг. Аз държа в ръцете си твоя живот, а ти — моята душа. Зад този площад и зад тази нощ започва небитието. Изслушай ме. Ще ти кажа… Но само не споменавай твоя Феб! (Докато й говореше, той не изпускаше ръката й и се движеше насам-натам, като че ли не го свърташе на едно място). Не ми говори за него. Разбираш ли, не знам какво ще сторя, ако произнесеш това име, но навярно ще извърша нещо страшно.

Изричайки тия думи, той се спря като тяло, възвърнало центъра на тежестта си. Но в думите му пак личеше вълнение и гласът му ставаше все по-глух.

— Не извръщай глава. Слушай. Работата е сериозна. Ето какво се случи най-напред. Това не е шега, кълна ти се. Какво казвах? Припомни ми! Ах, да! Има постановление на кралския съд да бъдеш екзекутирана. Измъкнах те от ръцете им, но те ни преследват. Погледни!

Той простря ръка към Сите. Там действително като че ли още претърсваха квартала край катедралата. Кулата над дома на заместник-върховния съдия точно срещу Гревския площад бе изпълнена с шум и светлика. Виждаха се войниците, които тичаха по отсрещния бряг с факли в ръце и викаха:

— Циганката! Къде е циганката? На смърт! На смърт!

— Виждаш, че те преследват и че не те лъжа. А аз те обичам. Не отваряй уста. По-добре не ми говори, ако ще ми кажеш, че ме мразиш. Не искам да слушам повече това. Спасих те. Остави ме да ти кажа. Мога да те спася напълно. Всичко съм приготвил. Само ако пожелаеш. Ако пожелаеш, ще успея.

’Гой прекъсна рязко думите си:

— Не, не това трябва да ти кажа.

Затича се, без да пуска ръката й, като по този начин принуждаваше и нея да тича, право към бесилката и й я посочи с пръст, казвайки хладно:

— Избирай между нея и мене!

Тя се отскубна от ръцете му и се строполи в подножието на бесилката, прегръщайки тази смъртоносна опора. После извърна леко прелестната си главица и погледна през рамо свещеника. В този миг тя напомняше божията майка в подножието на кръста. Свещеникът бе застинал неподвижно с вдигната към бесилката ръка, подобен на статуя.

Най-сетне циганката промълви:

— Аз се ужасявам по-малко от нея, отколкото от вас. Тогава той отпусна бавно ръка и погледна съкрушен каменната настилка на площада.

— Ако тези камъни можеха да говорят — прошепна той, — те навярно биха казали: „Колко злочест човек!“

После отново заговори. Коленичила пред бесилката и скрита под дългите си разпуснати коси, девойката го остави да говори, без да го прекъсва. Гласът му звучеше сега скръбно и нежно, като противоречеше мъчително на суровата надменност на изражението му.

— Обичам ви! О, това е самата истина. Нима не виждате нито една искра от огъня, който изгаря сърцето ми? Уви, девойко, ден и нощ, да, ден и нощ аз горя. Не заслужавам ли малко милост? Ден и нощ пламти любовта ми, повярвайте, това е същинско изтезание. О, аз страдам жестоко, клето мое дете! Заслужавам съчувствие, уверявам ви. Виждате, че ви говоря кротко. Какво не бих дал да не се боите вече от мене. Виновен ли е един мъж, когато е влюбен в една жена? О, боже мой! Нима никога няма да ми простите? Вечно ли ще ме мразите? Нима всичко е свършено? Това именно ме прави зъл, разбирате ли, и противен на мене самия. Вие дори не ме поглеждате! Вие мислите може би за нещо друго, докато аз ви говоря тръпнещ и изправен пред вас на прага на вечността, която чака и двама ни. Не ми говорете главно за офицера! О, аз ще падна в краката ви! О, аз ще целувам не нозете ви — вие няма да позволите, — но земята под вашите нозе! О, аз мога да ридая като дете, мога да изтръгна от гърдите си не думи, а душата си, сърцето си, за да ви докажа, че ви обичам, но всичко ще бъде напразно! Всичко! А при това във вашата душа има само нежност и милосърдие, вие сияете от благост, вие сте така пленителна, добра, състрадателна и чаровна. Уви! Само към мене ли сте безпощадна? Каква жалка орис!

Той скри лице в ръцете си. Девойката чу хълцанията му. Това й се случваше за първи път. Прав, разтърсван от ридания, гой беше по-окаян и по-умоляващ, отколкото ако бе паднал на колене. Свещеникът рида известно време така.

— Какво да се прави! — продължи той, когато първият пристъп се уталожи. — Не намирам думи. Толкова много мислих върху това, което трябва да ви кажа. А сега треперя и се боя, губя сили и решителната минута. Чувствувам някаква върховна сила над нас и заеквам безпомощно. О, аз ще се хвърля на земята, ако вие не се съжалите над мене и над себе си. Не обричайте на гибел и двама ни! Ако знаехте само колко ви обичам! Ако познавахте сърцето ми! О, какво отречение от всяка добродетел! Какво отчаяно отказване от всичко мое! Учен, аз се гавря с науката! Благородник, аз петня името ек. Свещеник, аз превръщам требника във възглаве на сладострастни мечти, като плюя на своя бог! И всичко това заради тебе, вълшебнице! За да бъда по-достоен за твоя ад! А ти се отвръщаш от прокълнатия! О, нека ти кажа всичко! И нещо повече, нещо по-ужасно, о, много по-ужасно…

Като каза тия думи, лицето му придоби безумно изражение. Той млъкна за миг и продължи, сякаш говорейки сам на себе си с гръмък глас:

— Каин, какво направи с твоя брат? После пак замълча и след малко поде:

— Какво направих ли, господи? Прибрах го, отгледах го, отхраних го, обичах го, обожавах го и го убих. Да, господи, току-що смазаха черепа му пред очите ми върху камъните на твоя храм, и го заради мене, заради тази жена, заради нея…

Погледът му стана див. Гласът му постепенно гаснеше. Той повтори няколко пъти машинално с дълги промеждутъци, като камбана, чиито последни звуци бавно заглъхват:

— Заради нея… Заради нея…

После не можа да изговори нито една разбираема дума, макар че устните му още се движеха. Изведнъж той рухна на земята като покосен и остана така неподвижен, с глава върху колените.

Помръдването на девойката, която издърпа крака си изпод него, го опомни. Той бавно прокара ръка по хлътналите си бузи и загледа смаяно мокрите си пръсти.

— Как! — прошепна той. — Нима съм плакал?

И внезапно се обърна към циганката с неизказано вълнение:

— Уви! Вие гледахте равнодушно сълзите ми! Дете, знаеш ли, че тези сълзи са лава? Колко вярно било, че човекът, когото мразим, не може да ни трогне с нищо! Ти би се смяла дори ако ме видиш, че умирам! А аз не искам да те видя умираща! Една дума! Една-едничка дума на прошка! Не казвай, че ме обичаш, кажи само че си съгласна, това иде бъде достатъчно. Аз ще те спася. Ако ли не… О, времето лети, заклевам те във всичко свято, не чакай да стана отново от камък като тази бесилка, която също те желае. Помисли, че нашите две съдби са в моите ръце, че не съм на себе си, а това е страшно, че мога да погубя всичко, че под нас зее бездънна бездна, нещастнице, и аз ще падна след тебе, за да те преследвам във вечността! Една блага дума! Едничка дума! Една-единствена!

Тя понечи да му отговори. Той се хвърли на колене пред нея, за да приеме благоговейно думата, която тя щеше да произнесе, трогната най-сетне може би.

— Вие сте убиец! — каза девойката.

Свещеникът я сграбчи гневно в обятията си, разтърсен от отвратителен кикот.

— Добре! Така да бъде! Убиец! — каза той. — Но ти ще бъдеш моя. Ти не пожела да бъда твой роб, тогава ще ти бъда господар. Ти ще ми принадлежиш. Имам скривалище, където ще те завлека. Ти ще дойдеш с мене, ще се принудиш да дойдеш, иначе ще те предам на палача. Или ще бъдеш моя, хубавице, или ще трябва да умреш. Ще принадлежиш на свещеника, на вероотстъпника, на убиеца! И то още тази нощ! Чуваш ли? Хайде! Да се веселим! Хайде! Целуни ме, глупачко! Или моето легло, или гробът!

Очите му святкаха от похот и гняв. Сладострастните му устни се впиваха в шията на девойката. Тя се бъхташе в ръцете му, а той я обсипваше с бесни целувки.

— Не ме хапи, чудовище! — викна тя. — О, какъв отвратителен, гнусен калугер! Остави ме! Ще изскубя мръсните ти сиви коси и ще ти ги хвърля на шепи в лицето!

Той се изчерви, пребледня, пусна я и я изгледа мрачно. Тя си въобрази, че е надвила, и продължи:

— Пак ти повтарям, че съм на моя Феб, че обичам Феб, че само Феб е хубав! А ти, свещенико, си стар. Ти си грозен! Махай се!

Той простена диво, като мъченик, когото докосват с нажежено желязо.

— Умри тогава? — простена той и скръцна със зъби. Девойката видя зловещия му поглед и се опита да избяга.

Но той я улови, разтърси я, събори я на земята и се запъти към ъгъла на Роландовата кула, влачейки я по камъните за хубавите ръце.

Когато доближи кулата, той се обърна към нея.

— За последен път те питам, съгласна ли си да бъдеш моя?

Тя отвърна твърдо:

— Не.

Тогава той извика високо:

— Гюдюл! Гюдюл! Ето ти циганката! Отмъсти й!

Девойката усети, че някой я сграбчи за лакътя. Тя се огледа. Една костелива ръка се бе подала от прозорчето в стената и я стискаше като в железни клещи.

— Дръж здраво! — каза свещеникът на отшелницата. — Това е избягалата циганка. Не я изпускай. Аз ще извикам стражата. Ще я видиш увиснала на бесилката.

В отговор на жестоките думи проехтя гърлен смях:

— Ха-ха-ха!

Циганката видя, че свещеникът се отдалечи, тичайки към Пон Нотър Дам. Оттам долиташе тропот на коне.

Девойката позна злата отшелница. Задъхана от ужас, тя се опита да се откопчи. Гърчеше се и се дърпаше, обзета от смъртна тревога и отчаяние, но жената я държеше с нечувана сила. Костеливите мършави пръсти се впиваха болезнено в плътта й, сключени около ръката й. Като че ли се бяха слепнали с нея. Това беше нещо по-лошо от верига, по-лошо от нашийник, по-лошо от желязна халка — одушевени, съзнателни клещи, изникнали от стената.

Есмералда се отпусна изнемощяла до зида, завладяна от страха пред смъртта. Помисли за радостта от живота, за младостта, за небето, за природните красоти, за любовта, за Феб, за всичко, което се отдалечаваше от нея, и за това, което я грозеше, за свещеника, който отиваше да я предаде, за палача, който щеше да дойде, за бесилката,

която стърчеше наблизо. Тя почувствува, че косите й щръкват от ужас и чу зловещия кикот на отшелницата, която й шепнеше задавено:

— Ха-ха-ха! Ще те обесят!

Девойката се обърна примряла към прозорчето и зърна през решетката свирепото лице на отшелницата.

— Какво съм ви сторила? — попита тя съвсем отмаляла. Отшелницата не й отговори. Тя почна да си тананика насмешливо, силно възбудена:

— Циганка! Циганка! Циганка!

Нещастната Есмералда наведе глава под разпуснатите си коси, разбирайки, че пред нея стои същество, загубило всичко човешко.

Изведнъж отшелницата се провикна, като че ли въпросът на циганката едва сега стигна до съзнанието й:

— Какво си ми сторила ли? Това ли питаш? А! Какво си ми сторила ли, циганко! Добре, слушай тогава! Аз имах дете, аз! Чуваш ли? Имах детенце! Детенце, разбираш ли? Едно прелестно момиченце! Моята Анес — зашепна унесено тя, целувайки нещо в мрака. — И ето, виждаш ли, циганко? Взеха ми детенцето, откраднаха ми го, изядоха ми го! Ето какво си ми сторила!

Девойката отговори като агнето от баснята:

— Но аз тогава не съм била родена може би!

— О, да! Сигурно си била родена. Била си родена. Моята дъщеря щеше да бъде на твоята възраст. Точно така. Петнадесет години вече, откакто съм тука, петнадесет години страдам, петнадесет години се моля, петнадесет години удрям главата си в четирите стени. Циганките ми я откраднаха, чуваш ли? Те ми я изядоха със зъбите си. Имаш ли сърце? Представяш ли си какво значи едно детенце, което си играе, суче, спи. Самата невинност! Ето! Това ми отнеха! Това ми убиха! Бог ми е свидетел! И днес е мой ред. Сега аз ще изям една циганка. О, как бих те захапала, да не беше решетката! Главата ми е много голяма! Клетото ми момиченце! Откраднаха го! Кой знае колко е плакало, ако са го събудили, вземайки го, мене ме нямаше! Ах, цигански майки, вие изядохте моето дете! Полюбувайте се сега на вашето!

И тя почна да се смее или да скърца със зъби — лицето й беше така разярено, че не можеше да се различи какво точно прави. Зазоряваше се. Пепелява светлина озаряваше смътно тази сцена и бесилката се очертаваше все по-ясно сред площада. Злочестата

осъдена си въобразяваше, че чува тропота на приближаващите се коне от отсрещната страна, откъм Пон Нотър Дам.

— Госпожо! — извика тя, като сключи ръце и се свлече на колене, цялата, разрошена, обезумяла, загубила ума и дума от ужас. — Госпожо! Смилете се! Те се приближават. Аз не съм ви сторила нищо. Нима действително искате да ме видите убита така жестоко пред очите ви? Аз съм сигурна, че вие сте милостива. Това е така страшно! Оставете ме да избягам. Пуснете ме! Милост! Не искам да умра така!

— Върни детето ми!

— Милост! Милост!

— Върни детето ми!

— Пуснете ме, за бога!

Девойката пак падна изнемощяла, сломена, изцъклила очи като мъртвец.

— Уви! — промълви тя. — Вие търсите детето си, а пък аз търся родителите си.

— Върни ми моята малка Анес! — продължи Гюдюл. — Не знаеш ли къде е тя? Тогава умри и ти! Ще ти кажа всичко. Бях леко момиче, родих дете, откраднаха ми го. Циганките ми го откраднаха. Разбираш ли сега защо трябва да умреш и ти? Когато твоята майка циганка дойде да те иска от мене, аз ще й кажа: „Майко, погледни тази бесилка! Или ми върни детенцето! Знаеш ли къде е детенцето ми! Ела да ти покажа. Ето обувчицата му, едничкото нещо, което ми е останало. Знаеш ли къде се намира другата? Ако знаеш, кажи ми и дори ако е на другия край на земята, ще отида да я намеря, па макар и да трябва да се влача по колене дотам!“

Казвайки това, тя простря другата си ръка извън прозорчето и показа на циганката малката везана обувчица. Беше вече доста светло и можеше да се различат формата и цветът й.

— Покажете ми тази обувчица! — помоли разтреперана циганката. — Божичко! Божичко! — й със свободната си ръка тя отвори бързо малката торбичка, украсена със зелени мъниста, която висеше на шията й.

— Хайде! Хайде! — мърмореше Гюдюл. — Тършувай в дяволската си муска! — Но изведнъж тя млъкна, потрепера с цялото си тяло и извика, сърцераздирателно: — Дъще моя!

Египтянката бе извадила от торбичката една, малка обувчица, съвсем еднаква с другата. На обувчицата бе прикрепено парче пергамент, на което бе написано следното заклинание:

Като намериш второто, тогава
ще те прегърне майка ти в забрава.

Отшелницата сравни светкавично бързо двете обувчици, прочете заклинанието и долепи до пречките на прозорчето грейналото си от неземна радост лице.

— Дъще! Дъще! — викаше тя.

— Мамо! — прошепна циганката.

Отказваме се да опишем тази сцена. Стената и железните пръчки деляха майката от дъщерята.

— О, тази стена! — възкликна отшелницата. — Да виждам детето си и да не мога да го прегърна! Дай ми ръката си! Дай ми ръката си!

Девойката провря ръка през прозорчето, отшелницата се наведе, долепи устни и замря в тази целувка, без да дава други признаци на живот освен разтърсващото я от време на време ридание. Тя плачеше мълчаливо в мрака и сълзите ѝ се лееха обилно като нощен дъжд. Бедната майка изливаше на потоци върху жадуваната нежна ръка черния дълбок кладенец от сълзи, в който капка по капка се бе сцеждала петнадесетгодишната ѝ скръб.

Изведнъж тя се изправи, отстрани дългите сиви коси от челото си и без да каже нито дума, почна да разклаща с две ръце решетката на килията си, разярена като лъвица. Железните пречки не се поддадоха. Тогава тя, взе от ъгъла на килията си голямото паве, което ѝ служеше за възглавница, и замахна по решетката с такава сила, че една от железните пречки се счупи, пръскайки хиляди искри. Втори удар разчупя напълно старите кръстосани железа, които преграждаха прозорчето. Тогава отшелницата дочупи и преви с ръце ръждясалите краища на пречките. В някои моменти женските ръце придобиват нечовешка сила.

Като разчисти по такъв начин пътя — нещо, което и отне не повече от минута, — тя сграбчи дъщеря си през кръста и я въвлече в

килията си.

— Ела! Ще те спася от гибел! — шепнеше тя.

Когато дъщеря й беше вече в килията, тя я сложи леко на земята, после пак я взе на ръце, като че ли това беше все още нейната невръстна Анес. Майката я носеше назад-напред из килията, опиянена, обезумяла, ликуваща. Тя пееше, целуваше дъщеря си, говореше й, избухваше в смях и плачеше от радост, не на себе си от щастие.

— Дъще моя! Дъще моя! — шепнеше тя. — Намерих дъщеря си! Ето я. Всеблагият бог ми я върна. Ей, вие! Елате всички насам! Няма ли кой да види, че дъщеря ми е при мене? Исусе Христе, колко е хубава! Значи циганките не я били изяли? Кой беше пръснал този слух? Момиченцето ми, момиченцето ми! Целуни ме! Ах, тия добри циганки. Обичам ги. Да, ти си. Затова сърцето ми подскачаше всеки път, когато те видех. А аз си въобразявах, че това е от ненавист. Прости ми, Анес, прости! Ти навярно си ме смятала за много лоша, нали? Обичам те! Имаш ли още малкия белег на врата си? Дай да видя. Още си стои. О, колко си хубава! Аз съм ти дала тия големи очи, госпожице! Целуни ме. Ах, колко те обичам. Все ми е едно сега, че и другите майки имат деца, пет пари не давам за тях сега! Нека дойдат. Ето го и моето дете. Ето шията на дъщеря ми, очите й, косите й, ръката й. Нека намерят нещо по-хубаво! О, няма да й липсват обожатели, уверявам ви! Петнадесет години плаках. Цялата ми хубост се стопи, но сега се възвръща чрез дъщеря ми. Целуни ме!

Тя й шепнеше хиляди други безсмислени, но чаровни думи, защото ги казваше с неизразим тон. Разгръщаше дрехите на девойката и я караше да се черви от свян, галеше копринената й коса, целуваше крака й, коляното, челото, очите, възхищаваше се от всичко. Девойката се бе отпуснала безволно в ръцете й и повтаряше само сегиз-тогиз съвсем тихо и безкрайно нежно:

— Мамо!

— Разбираш ли, мъничка моя — продължаваше отшелницата, прекъсвайки думите си с целувки, — колко много ще те обичам! Ще се махнем оттук. Ще бъдем толкова щастливи. Аз имам наследство в Реймс, родния ни град. Спомняш ли си Реймс? А, не. Не е възможно да си спомняш, ти беше съвсем мъничка. Да знаеш само колко беше сладка на четири месеца! Чак от Еперне, което е на седем левги, идваха да се любуват на крачката ти! Ще си имаме ниви, дом. Ще спим

в едно легло. Боже мой, боже мой! Кой би могъл да повярва! Намерих дъщеричката си!

— О, майко! — каза най-сетне девойката, когато се опомни от вълнението си. — Циганката ми бе разказала. Една добра циганка от нашите, която умря миналата година. Грижеше се за мене като бавачка. Тя ми окачи тази муска на врата. Винаги ми повтаряше: „Пази добре това съкровище, моето момиче. То е единственото ти богатство. То ще ти помогне да намериш майка си. Не забравяй, че носиш майка си на шията си!“ Тази циганка ми предсказа срещата ни.

Кълчищната притисна отново дъщеря си в обятията си.

— Дай да те целуна! Колко сладко го казваш! Когато се приберем в родния ни край, ще обуем в тези обувчици статуята на младенеца Исус. Това е наше задължение пред пресветата Дева. Божичко, колко е приятен гласът ти! Когато преди малко ми говореше, сякаш слушах музика. Ах, милостиви боже! Намерих си детенцето! Може ли да повярва човек? Щом не умрях от радост, значи от нищо не се умира!

После тя почна да пляска с ръце и да вика, заливайки се в смях:

— Ах, колко щастливи ще бъдем!

В този момент в килията отекна звън от оръжия и конски галоп, който сякаш идеше от Пон Нотър Дам и се приближаваше по крайбрежната улица. Египтянката се хвърли в обятията на Кълчищната, обзета от смъртна тревога.

— Спаси ме! Спаси ме, майко! Те идват!

Отшелницата пребледня.

— О, небе! Какво говориш! Съвсем забравих! Преследват те! Какво си сторила?

— Не зная — отвърна нещастното дете, — но съм осъдена на смърт.

— На смърт! — повтори Гюдюл, олюлявайки се като поразена от мълния. — На смърт! — повтори тя по-бавно и втренчи поглед в дъщеря си.

— Да, майко — поде тревожно девойката. — Искат да ме убият, идват да ме заловят. Тази бесилка е за мене. Спаси ме! Спаси ме! Те идват! Спаси ме!

Отшелницата остана за миг като вкаменена, после поклати недоверчиво глава и изведнъж се разсмя, но с предишния си безумен смях.

— Хо, хо! О, не, ти бълнуваш! И таз добра! Да те загубя? Затова ли страдах петнадесет години! За да я намеря само за една минута и пак да ми я вземат? И то сега, когато тя е тъй хубава, голяма, когато ми говори, когато ме обича, да я изядат пред майчините очи! О, не! Само това няма да го бъде! Добрият господ няма да позволи подобно нещо!

В този миг конският тропот сякаш спря и в далечината се чу глас:

— Насам, месир Тристан! Свещеникът каза, че ще я намерим в Плъховата дупка.

Копитата отново зачаткаха. Отшелницата се изправи с отчаян вопъл:

— Бягай! Бягай, мое дете! Сега си спомням всичко. Ти си праза. Искат смъртта ти. Ужас. Проклятие! Бягай.

Тя подаде глава през прозорчето, но бързо се отдръпна.

— Стой! — пошепна рязко и мрачно, стискайки конвулсивно ръката на примрялата от страх девойка. — Стой! Не дишай! Пълно е с войници. Не можеш да излезеш, много е светло.

Сухите ѝ очи горяха. Тя остана за миг мълчалива. После се заразхожда с големи крачки из килията, като от време на време се спираше, скубеше с шепи сивите си коси и ги ръфаше със зъби.

Изведнъж тя каза:

— Те се приближават. Ще поговоря с тях. Скрий се в оня ъгъл. Няма да те забележат. Ще им кажа, че си избягала, че съм те изпуснала.

Тя отнесе дъщеря си — през цялото това време я беше държала на ръце — в най-отдалечения ъгъл на килията, който не се виждаше отвън. Накара я да клекне там, нагласи я грижливо, така че и краката, и ръцете ѝ да бъдат в сянка, разпусна косите ѝ и ги пръсна върху бялата ѝ рокля, за да я прикрие, сложи пред нея стомната и павето — единствената си покъщнина, — въобразявайки си, че могат да я закрият. Когато свърши с тези приготовления, тя се успокои малко, падна на колене и почна да се моли. Току-що се бе съмнало, но Плъховата дупка тънеше още в мрак.

В този момент съвсем близо до килията се чу пъкленият глас на свещеника.

— Насам, капитан Феб дьо Шатопер!

При това име, произнесено от омразния й глас, Есмералда, сгушена з своя ъгъл, трепна.

— Не мърдай! — прошепна й Гюдюл.

В същата секунда пред килията се разнесе шум от хора, оръжие и тропот на коне. Майката скочи и застана пред прозорчето, за да го затули с тялото си. Тя видя множество въоръжени мъже, пеш и на коне, строени на Гревския площад. Началникът им скочи от коня и се приближи до нея.

— Ей, старухо — каза той със свирепо изражение, — търсим една магьосница, за да я обесим. Казаха ни, че била при тебе.

Злочестата майка придаде на лицето си възможното най-равнодушно изражение и отвърна:

— Не разбирам какво искате да кажете.

Другият поде:

— Дявол да го вземе! Какво дрънкаше онзи завеян архидякон? Къде се дяна той?

— Той изчезна, монсеньор! — отвърна един войник.

— Слушай, бабушкеро — продължи началникът. — Недей да ме лъжеш. Били ти дали да пазиш една магьосница. Какво направи с нея?

Отшелницата се побоя да отрече всичко, за да не събуди подозрения, и отвърна с престорено искрен и начумерен вид:

— Ако говорите за едно високо момиче, което ми тикнаха в ръцете преди малко, ще ви кажа, че то ме ухапа и аз го пуснах. Това е то. Не ме безпокойте повече.

Началникът се намръщи озадачен.

— Не се опитвай да ме лъжеш, старо плашило — подзе той. — Аз се наричам Тристан Отшелника и съм приближен на краля. Разбра ли? Тристан Отшелника! — Той огледа Гревския площад. — Точно тук това име е добре познато!

— Може да сте и Сатана Отшелника — отвърна Гюдюл, у която проблесна искрица надежда, — но нямам какво друго да ви кажа и не ме е страх от вас.

— Тю да се не види! — извика Тристан. — И тази вещица си я бива! Така значи? Младата магьосница избяга, а накъде пое?

Гюдюл отвърна равнодушно:

— Струва ми се, че към улица „Мутон“.

Тристан извърна глава и даде знак на отряда си да се приготви за път.

— Монсеньор — обади се внезапно един стрелец, — попитайте старата вещица защо пръчките на прозорчето й са изпочупени.

Този въпрос отново хвърли в тревога злочестата майка. Тя не загуби обаче напълно присъствие на духа.

— Те са си, открай време така — заекна тя.

— Ами! — удиви се стрелецът. — До вчера все още си стояха като черен кръст и будеха благочестиви мисли.

Тристан погледна изкосо отшелницата.

— Струва ми се, че нашата лелка се смути.

Нещастницата почувства, че всичко зависи от хладнокръвието й, и въпреки смъртната си тревога избухна в смях. На какво ли не са способни майките!

— И таз добра! — възрази тя. — Този човек трябва да е пиян. Преди повече от година една кола с камъни се блъсна в прозорчето и издъни решетката. Малко ли клех каруцаря!

— Вярно е — каза друг стрелец. — И аз видях това.

Винаги се намира някой, който е видял всичко. Този неочакван свидетел ободри отшелницата, която се чувстваше по време на разпита като човек, който върви над пропаст по острие на нож.

Съдено й беше да бъде тласкана едно след друго от надеждата към отчаянието.

— Ако каруцата е направила това — поде първият стрелец, — краищата на решетката щяха да бъдат закривени навътре, а не навън, както сега.

— Я виж ти! — каза му Тристан. — Ти имаш нюх на следовател от Шатле. Е, какво ще отговориш на това, старухо?

— Боже мой! — възкликна тя с трепереща от сълзи глас, изпаднала в безизходно положение. — Заклевам ви се, монсеньор, че каруцата счупи пречките. Нали чухте, че този човек сам е видял. Пък и каква връзка има това с вашата циганка.

— Хм! — промърмори Тристан.

— Дявол да го вземе! — поде първият стрелец, поласкан от похвалата на превото. — Личи си, че е счупено наскоро.

Тристан поклати глава. Тя побледня.

— Кога, казваш, мина тази каруца?

— Че знам ли, монсеньор, преди месец или може би две седмици.

— Преди малко каза година — забеляза войникът.

— Това става вече подозрително.

— Монсеньор — извика тя, все така плътно долепена до прозорчето, трепперейки да не би да се усъмнят и да надзърнат в килията. — Кълна ви се, монсеньор, че една каруца счупи решетката. Кълна ви се в светите ангели от рая. Ако не е било така, нека бъда прокълната навеки, готова съм да се отрека от бога!

— Много горещо се кълнеш! — забеляза Тристан и я обгърна с инквизиторския си поглед.

Бедната жена чувствуваше, че все повече губи самообладание. Тя допусна няколко грешки и разбираше ужасена, че съвсем не казва това, което трябва.

В този момент пристигна един войник и извика:

— Монсеньор, старата вещица лъже. Магьосницата не е избягала по улица „Мутон“. Веригата е била опъната през цялата нощ и пазачът не е видял никого.

Тристан, чието лице ставаше все по-мрачно, се обърна към отшелницата.

— Какво ще отговориш на това?

Тя се опита да се справи с новото затруднение.

— И аз не знам, монсеньор, може и да съм се излъгала. Имате право наистина, струва ми се, че мина реката.

— Ами че реката е точно на противоположна посока! — възкликна превото. — При това не изглежда твърде вероятно да е пожелала да се върне в Сите, откъдето я гонят. Ти лъжеш, бабушкеро!

— А освен това — добави първият войник, — нито от тази страна на реката, нито от другата има лодка.

— Може би е преплувала — отвърна отшелницата, бранейки всяка педя от позициите си.

— Че коя жена може да плува! — каза войникът.

— Дявол да і о вземе! Ти лъжеш, вещице, лъжеш! — поде гневно Тристан. Иде ми да зарежа магьосницата и да обеся тебе. Четвърт час изтезание ще ти развърже навярно езика. Хайде, тръгвай с нас!

Тя се хвана жадно за тези думи.

— Както заповядате, монсеньор. Водете ме! Водете ме! Изтезание ли — готова съм. Отведете ме! Хайде, по-бърже, да тръгваме веднага! — И тя мислеше дълбоко в себе си: „През това време дъщеря ми ще избяга!“

— Тю да се не види! — учуди се превото. — Как се натиска да я изтезават. Нищо не разбирам от тази побъркана жена!

Един сержант от нощната стража с посивели коси излезе от редиците и каза на превото:

— Тя наистина не е с всичкия си, монсеньор. Ако е изпуснала египтянката, сигурно не е било по нейна вина, защото никак не обича циганките. От петнадесет години карауля нощем и всяка вечер я слушам, като кълне циганките с какви ли не клетви. Ако тази, която търсим, е, както предполагам, малката танцьорка с козичката, тя й е най-омразна.

— Да, нея най-много мразя — каза с усилие Гюдюл.

Единодушното потвърждение на хората от нощната стража подкрепи думите на стария сержант. Като се отчая, че ще маже да измъкне нещо от отшелницата, Тристан Отшелника й обърна гръб и тя с неизразимо вълнение го проследи с очи, докато той се запъти към коня си.

— Хайде! — процеди през зъби той. — На път! Да продължим търсенето! Няма да си легна, преди да обеся тази циганка!

Все пак той се поколеба малко, преди да яхне коня си. Гюдюл трепереше ни жива, ни умряла, а палачът оглеждаше неспокойно площада като ловджийско куче, което надушва близо до себе си леговището на дивеча и не иска да се отдалечи. Накрая тръсна глава и се метна на седлото. Свитото от ужас сърце на Гюдюл се поотпусна и тя промълви тихо, поглеждайки към дъщеря си, без да смее да се обърне към нея, докато войниците не са си отишли:

— Спасена си!

През цялото това време бедната девойка не бе помръднала в ъгъла си. Тя не смееше да диша, нито дори да трепне пред мисълта за дебнещата я смърт. Не пропусна нито дума от сцената между Гюдюл и Тристан и всяка тревога на майка й отекваше и в нейното сърце. Чуваше пращенето на тънката нишка, на която се държеше, надвиснала над бездната, и двадесет пъти й се, стори, че тази нишка се скъсва.

Най-сетне тя си отдъхна, почувствува твърда почва под краката си. Точно в този момент се чу познат глас, който казваше на превото:

— Кълна се в рогатия, господин прево! Не ми е работа на мене, военен човек, да беся магьосници. Нали смазахме простолюдието! Ще ви оставя да се оправяте сам по-нататък. Разрешете да се върна при отряда си, който остана без капитан.

Този глас принадлежеше на Феб дьо Шатопер. Невъзможно е да се изрази какво изпита циганката. Значи той беше тук. Нейният любим, нейният закрилник, опора, пристан, нейният Феб! Тя се изправи и преди майка й да я задържи, се хвърли към прозорчето и извика:

— Феб! Ела при мене, Феб!

Феб си беше отишъл. Той бе завил в галоп по улица „Кутелри“. Тристан обаче беше още там.

Отшелницата се спусна с див вой към дъщеря си. Тя я дръпна силно назад, забивайки нокти в шията й. Майката тигрица не е особено нежна. Но беше твърде късно. Тристан бе видял.

— Охо! — извика той и се разсмя гръмко. Зъбите му се белнаха и лицето му заприлича на вълча муцуна! — В капана имало две мишки!

— Така и предполагах — обади се войникът.

Тристан го потупа по рамото.

— Ти си славен мишеловец! Хайде — добави той, — къде е Анрие Кузен?

От редиците излезе един мъж, който не приличаше на войник нито по изражение, нито по облекло. Косите му бяха загладени. Беше облечен в наполовина сива, наполовина кафява туника, кожени ръкавици. Той държеше в грубите си ръце връзка въжа: Този човек вървеше винаги като сянка зад Тристан, както Тристан, от своя страна, следваше Луи XI.

— Приятелю — каза Тристан Отшелника, — предполагам, че това е търсената от нас магьосница. Ще ми я обесиш начаса. Носиш ли стълбата си?

— Под навеса на Дома с колоните има една — отвърна мъжът. — На тази ли бесилка ще свършим работата? — добави той, посочвайки каменната бесилка.

— Да.

— Отлично! — възкликна мъжът с груб кикот, по-свиреп дори от смеха на превото. — Няма да се морим надалеч.

— Побързай! — каза Тристан. — После ще се смееш. Откакто Тристан бе съзрял дъщеря й и нямаше ни най-малка надежда за спасение, отшелницата не промълвяше нито дума. Тя блъсна бедната полумъртва девойка в ъгъла на килията и пак застана на прозорчето, вкопчила се като хищна птица в рамката му. Изправена неподвижно, тя гледаше безстрашно войниците. Погледът й бе станал отново див и безумен. Когато Анрие Кузен се приближи до килията, тя го изгледа така свирепо, че той отстъпи.

— Монсеньор — каза той, като се върна при превото, — коя от двете да уловя?

— Младата.

— Толкова по-добре. Защото старата няма да се даде лесно.

— Бедната танцьорка с козичката! — промълви старият сержант от нощната стража.

Анрие Кузен се приближи до прозорчето. Погледът на майката го принуди да сведе очи. Той каза плахо:

— Госпожо…

Тя го прекъсна с нисък и гневен глас:

— Какво искаш?

— Не вас — отвърна той, — другата.

— Коя друга?

— Младата.

Тя почна да клати глава, викайки:

— Няма никого! Няма никого! Няма никого!

— Има! — поде палачът. — И вие отлично знаете това. Оставете ме да взема младата. Нищо лошо няма да ви сторя.

— Ах, нямало да ми стори нищо! — захили се странно тя.

— Не ми пречете, госпожо, това е заповед на господин превото.

Тя повтори като луда:

— Няма никого!

— Аз пък ви повтарям, че има — възрази палачът. — Всички видяхме, че сте две.

— Погледни сам — захили се насреща му отшелницата. Пъхни глава през прозорчето!

Палачът погледна ноктите на майката и не посмя.

— Побързай! — извика му Тристан, който бе подредил войниците си в кръг около Плъховата дупка и чакаше, без да слиза от коня си, до бесилката.

Анрие се върна пак при превото много смутен. Той сложи въжето на земята и почна да върти неловко шапката в ръцете си.

— Монсеньор! — попита той. — откъде да вляза?

— През вратата. — Няма врата.

— През прозореца. — Много е тесен.

— Разшири го тогава! — гневно каза Тристан. — Нямаш ли кирки?

От дъното на своята пещера майката, все още нащрек, наблюдаваше. Тя вече на нищо не се надяваше, едва ли дори желаеше вече нещо, но знаеше само едно — че не иска да отнемат дъщеря й.

Анрие Кузен отиде да вземе сандъка с инструментите си под навеса на Дома с колоните. Той издърпа също и двойната стълба и тутакси я опря на бесилката. Пет-шест мъже от отряда грабнаха кирки и лостове и Тристан се отправи заедно с тях към прозорчето.

— Старице! — каза й строго превото. — Предай ни доброволно девойката.

Тя го погледна с неразбиращ поглед.

— Дявол да те вземе! — поде Тристан. — Защо ни пречиш да обесим тази магьосница, както е угодно на краля?

— Защо ли? — засмя се нещастницата със зловещия си смях. — Защото е моя дъщеря!

Тонът, с който тя произнесе тези думи, накара дори Анрие Кузен да настръхне.

— Много ми е неприятно — поде превото. — Но такава е волята на краля.

Отшелницата извика гръмко, заливайки се в зловещ кикот:

— Какво ме интересува твоят крал! Казвам ти, че тя е моя дъщеря!

— Пробийте стената! — заповядя Тристан.

За да се разшири отворът, достатъчно беше да се махне един пласт камъни под прозорчето. Когато майката чу ударите на кирките и лостовете, които пробиваха крепостта й, тя нададе страхотен вопъл и почна да снове с невероятна бързина в килията си. Беше придобила

привички на див звяр. Не говореше вече, само очите ѝ пламтяха. Сърцата на войниците замряха.

Изведнъж тя грабна своето паве и го запрати с две ръце срещу работещите. Хвърлено несполучливо, то не удари никого и се отъркoли до краката на коня на Тристан. Тя скръцна със зъби.

Макар че слънцето не бе още изгряло, беше съвсем светло и старите полуразрушени комини на Дома с колоните розовееха вече. Часът, когато най-ранобудните прозорци по покривите на големия град се отварят весело. Селяни и зарзаватчии, отиващи към халите, яхнали магаретата си, прекосяваха Гревския площад, спираха се за миг пред групата войници, струпани около Плъховата дупка, поглеждаха ги учудено и отминаваха.

Отшелницата беше седнала до дъщеря си, закривайки я с тялото си, с безизразен поглед, слушайки клетото дете, което лежеше безжизнено и шепнеше една-едничка дума: „Феб! Феб!“ Колкото повече напредваше работата на стражите, разбиващи стената, майката се отдръпваше неволно и притискаше все повече девойката към дъното на килията. Изведнъж отшелницата видя (защото тя наблюдаваше внимателно и не сваляше поглед от прозорчето), че големият камък се заклати. Чу гласа на Тристан, който насърчаваше работещите. Тогава излезе от обзелото я за няколко мига вцепенение. Започна да вика и гласът ѝ ту пронизваше ухото като трион ту пресекваше, като че ли всички проклятия на света напираха в устата ѝ, за да излязат наведнъж:

— О, о, какъв ужас! Вие сте престъпници! Нима наистина ще обесите дъщеря ми? Нали ви казвам, че е моя дъщеря? О, мерзавци! О, долни палачи! Жалки, гнусни убийци! Помощ! Помощ! Пожар! Но как така ще ми вземете моето дете! Има ли наистина бог?

Тя се обърна към Тристан с разпенена уста и блуждаещ поглед, застанала на четири крака като пантера и цяла настръхнала:

— Приближи се да вземеш дъщеря ми! Не разбираш ли, една жена ти казва, че това е нейна дъщеря! Знаеш ли какво значи собствено дете? Ей, ягуар, не си ли спал никога с твоята женска? Не си ли имал никога малки? А ако имаш малки и те вият, нищо ли не трепва в душата ти?

— Свалете камъка, той вече едва се държи — каза Тристан.

Лостовете повдигнаха тежкия камък. Той беше последното укрепление на майката. Тя се хвърли върху него, пожела да го задържи, издраска камъка с нокти, но масивният блок, повдигнат от шест души, се изплъзна от ръцете ѝ и се свлече бавно на земята по железните лостове.

Когато видя, че отворът е готов, майката падна напреко пред прореза, задръствайки входа с тялото си, кършейки ръце, блъскайки глава в плочите на пода и викайки с пресипнал от изтощение глас, който едва се чуваше:

— Помощ! Пожар! Пожар!

— Вземете девойката сега — заповяда Тристан, все така невъзмутим.

Майката изгледа така страшно войниците, че те предпочетоха по-скоро да се отдръпнат, отколкото да се приближат.

— Хайде де! — поде превото. — Иди ти, Анрие Кузен! Никой не пристъпи.

Превото изруга:

— Мътната да ви отнесе! И това ми било войници! Да се уплашат от една жена!

— Монсеньор — възрази Анрие, — нима според вас това е жена?

— Тя има лъвска грива — обади се друг.

— Хайде — повтори превото. — Отворът е достатъчно широк. Влезте трима наведнъж, както в процепа по време на обсадата на Понтоаз. По-бърже, дявол да ви вземе! Ако някой отстъпи, ще бъде съсечен лично от мене!

Застанали между превото и майката, и двамата еднакво заплашителни, войниците се поколебаха малко, после се решиха и пристъпиха към Плъховата дупка.

Когато отшелницата ги видя, тя се изправи внезапно на колене, отмахна косите от лицето си и отпусна своите мършави и изподраскани ръце на скута си. Едри сълзи се затъркаляха една след друга от очите ѝ и потекоха по дълбоките бръчки на бузите ѝ, както потокът тече по коритото, което сам си е издълбал. В същото време тя почна да говори, но така умолително, така кротко, така покорно и сърцераздирателно, че не един стар надзирател на каторжници от свитата на Тристан, който би бил в състояние да яде човешко месо, почувствува очите си овлажнели:

— Монсеньори! Господа сержанти! Една дума само! Трябва да ви кажа нещо. Това е моята дъщеря, разбирате ли, моята малка дъщеря, която бях загубила. Слушайте. Моята история е същинска приказка. Знаете ли, някога аз много добре познавах господа сержантите. Те винаги бяха премного добри към мене по времето, когато малките момченца ме замеряха с камъни, понеже водех блуден живот. Разбирате ли? Вие ще ми оставите моето детенце, когато узнаете всичко. Аз съм злочеста уличница. Циганките ми я откраднаха. Цели петнадесет години пазех обувчицата й. Ето, вижте я, Тя имаше такова краче. В Реймс. Шантфльори! Улица „Фол-Пен“! Може би сте чували това име? Това бях аз, когато вие сте били млади. Хубаво време беше тогава. С мене се прекарваха петнадесетина приятни минути. Ще се съжалите над мене, нали, монсеньори? Египтянките откраднаха детенцето ми и го криха цели петнадесет години. Аз го мислех мъртво. Представете си, приятели, мислех я мъртва! Прекарах петнадесет години в тази килия, без огън зиме. Тежко е. Бедната сладка обувчица! Толкова плаках, че добрият господ ме чу. Тази нощ той ми върна моята дъщеря. Добрият господ стори чудо. Тя не била мъртва. Вие няма да ми я отнемете, сигурна съм в това. Разбирам да ставаше дума за мене, нямам нищо против, но нея, едно шестнадесетгодишно дете! Дайте й да се порадва на слънцето! Какво ви е сторила? Абсолютно нищо! Аз също не съм ви сторила нищо. Нали разбирате, аз имам само нея на света, вече съм стара и е същинско благословение, че божията майка ми я изпраща! Вие всички сте толкова добри, вие не знаехте, че тя е моя дъщеря. Сега знаете. О, колко я обичам! Господин главен началник, бих предпочела да разпорите корема ми, отколкото да одраскате малкото й пръстче. Вие изглеждате толкова добър! Сега, след като ви разказах, ви стана ясно, нали? О, нали и вие сте имали майка, монсеньор! От вас зависи, оставете ми детето! Вижте, аз ви моля на колене, както се моли Исус Христос. Не искам от никого нищо, аз съм от Реймс, монсеньори. Имам там малка нива от моя чичо Майе Прадон. Не съм просякиня, не искам нищо. Искам само детето си. О, искам само да запазя детето си! Затова ли ми го върна добрият господ, нашият господар? Кралят? Краля ли казахте? Нима за него ще бъде голямо удоволствие, ако убият моето момиченце? Освен това кралят е добър! Това е моята дъщеря! Моя собствена дъщеря! Тя не е на краля. Тя не е ваша! Искам да си отида! И двете искаме да си

отидем. Та най-сетне, когато минават две жени, едната от които е майката, а другата — дъщерята, нима някой ги спира? Пуснете ни, ние сме от Реймс. О, вие сте много добри, господа сержанти, аз обичам всички ви, вие няма да вземете моето любимо момиченце, това е невъзможно! Това е напълно невъзможно, нали? Моето дете! Рожбичката ми!

Няма да се опитваме да дадем представа за нейния израз, за гласа й, за сълзите, които поглъщаше, говорейки, за сключените й, кършещи се ръце, за покъртителните усмивки, за умоляващите погледи, за воплите, за въздишките, жалните, сърцераздирателни възклицания, които тя примесваше към несвързаните си, разбъркани и безумни думи. Когато млъкна, Тристан Отшелника се намръщи, за да скрие сълзата, която овлажни свирепите му очи. Обаче той преодоля слабостта си и каза рязко:

— Такава е волята на краля!

После се наведе към ухото на Анрие Кузен и му каза съвсем тихо:

— Хайде, свършвай бързо!

Безсърдечният Тристан чувствуваше може би, че и той няма да може да издържи повече.

Палачът и сержантите влязоха в килията. Майката не се противопостави. Тя се повлече само към дъщеря си и се хвърли отчаяно върху нея. Египтянката видя приближаващите се войници. Ужасът от смъртта я съживи.

— Майко! — извика тя с неизразимо отчаяние. — Те идат, мамо! Защити ме!

— Да, обична моя, ще те защитя! — отвърна майката с угаснал глас, притисна я крепко в обятията си и я обсипа с целувки. Проснати така на земята — майката, покрила с тялото си дъщерята, — те представляваха покъртителна гледка.

Анрие Кузен улови девойката под мишниците. Когато почувствува ръката му, тя промълви: „Ох!“ и загуби съзнание. Палачът, от чиито очи капеха една след друга едри сълзи, понечи да я вземе на ръце. Опита се да отблъсне майката, но тя сякаш бе вързала на възел ръцете си около кръста на, своята дъщеря и така силно се бе вкопчила в нея, че беше невъзможно да я отделят. Тогава Анрие Кузен повлече

девойката вън от килията ведно с майка й. Очите на майката бяха също склопени.

В този миг слънцето изгря. На площада се беше струпала вече доста голяма тълпа, която наблюдаваше отдалеч как влачат някого по паважа към бесилката. Тристан имаше такъв обичай по време на екзекуции. Той държеше любопитните на известно разстояние.

По прозорците нямаше жива душа. Само в далечината, на върха на една от кулите на „Света Богородица“ — тази, която се вижда от Гревския площад, — два черни силуета, двама мъже се открояваха на светлото утринно небе. Те като че ли гледаха към площада.

Анрие Кузен се спря с товара си в подножието на съдбоносната стълба, поемайки с мъка дъха си от вълнение, и надяна примката на прелестната шия на девойката. Нещастната девойка почувствува ужасното съприкосновение с конопеното въже. Тя повдигна клепки и видя костеливата ръка на бесилката, простряна над главата й. Тогава се разтрепера силно и извика сърцераздирателно с пълен глас: — Не! Не! Не искам!

Скрила лице в дрехата на дъщеря си, майката не пророни ни дума. Силни тръпки пробягаха само по цялото й тяло и тя зацелува още по-горещо детето си. Палачът се възползува от този миг, за да отстрани с един замах ръцете й, обвити около осъдената. Било от изтощение, било от отчаяние, тя не се възпротиви.

Тогава той метна девойката през рамо. Прекрасното момиче увисна грациозно превито на две до грамадната му глава. После палачът понечи да се качи по стълбата.

В този миг майката, която лежеше върху камъните на площада, отвори широко очи. Тя се изправи безмълвно, със страшно изражение, нахвърли се като див звяр на палача и захапа ръката му. Той изрева от болка. Притекоха се. Измъкнаха с мъка кървавата му китка от зъбите на майката. Тя остана безмълвна. Отблъснаха я грубо, но им направи впечатление, че жената оброни тежко глава върху камъните. Повдигнаха я, тя се строполи повторно. Беше мъртва.

Палачът, който продължаваше да държи здраво девойката, заизкачва стълбата.

---

[1] Като у пчелите геометрията (лат.). — Б. пр. ↑

[2] „Против скъперничеството“ (лат.). — Б. пр. ↑

II. CREATURA BELLA BIANCO VESTITA[1] (DANTE)

Когато Квазимодо видя, че килията е празна и че египтянката я няма, че са я отвлекли, докато той я защищаваше, нещастникът си заскуба косите, изпаднал в изстъпление от мъка. После се втурна тичешком из цялата църква, търсейки циганката, издавайки нечовешки звуци, осейвайки плочите с червеникавите си косми. Точно в този момент кралските стрелци влязоха победоносно в църквата, търсейки също египтянката. Квазимодо ги подпомогна. Бедният глух звънар не подозираше гибелните им намерения. Той си въобразяваше, че скитниците бяха истинските врагове на египтянката. Заведе сам Тристан Отшелника във всички възможни скривалища, отвори му тайните входове, тайните помещения зад олтара и ризницата. Ако нещастницата беше още в църквата, той сам щеше да я предаде. Когато Тристан, който беше неуморим, се умори от безплодното търсене, Квазимодо продължи да търси сам. Двадесет пъти, сто пъти обходи църквата надлъж и нашир, от горе до долу, изкачваше се, слизаше, тичаше, викаше, крещеше, душеше, тършуваше, пъхаше глава във всички дупки, осветяваше с факла всички сводове, отчаян, обезумял. Звяр, загубил женската си, не би могъл да вие по-свиреп, нито да броди по-настървено. Най-сетне, когато се убеди напълно, че я няма, че всичко е свършено, че му я бяха откраднали, той се качи бавно по стълбата на кулите, същата, по която бе изтичал така победоносно в деня, когато я бе спасил. Мина по същите места с наведена глава, без да пророни нито звук, без да пролее сълза, почти без да си поеме дъх. Църквата отново бе опустяла, отново тънеше в тишина. Стрелците я бяха напуснали, за да гонят магьосницата в Сите. Останал сам в обширната „Света Богородица“, до преди малко така бурна и ожесточено нападана, той се запъти към килийката, в която циганката беше спала толкова седмици под неговата закрила. Приближавайки се, той си въобразяваше, че може би ще я намери там. Когато зави по галерията, минаваща над покрива на страничните отделения, и зърна тясната стаичка с малкото прозорче и вратичка, сгушена под един

подпорен свод като птиче гнездо под клон, сърцето му замря и клетият звънар се облегна на една колона, за да не падне. Въобрази си, че тя може би се е върнала, че някой добър дух я е довел навярно отново тук, че стаичката бе премного спокойна, сигурна и приятна, за да я напусне. Той не се осмели да пристъпи нито крачка повече за да запази илюзията си.

— Да — шепнеше си той. — Тя навярно спи или се моли. Не бива да я безпокоя.

Най-сетне се реши, приближи се на пръсти, погледна вътре и влезе. Празна! Килията беше все така празна! Нещастният глух я обходи бавно, повдигна постелята, погледна под нея, като че ли девойката можеше да се скрие между дюшека и плочите, поклати глава и застана вцепенен. Изведнъж смачка яростно факлата с крак и без да каже нито дума, без да въздъхне, блъсна с все сила глава о стената и падна безчувствен на плочите.

Когато се свести, той се хвърли върху леглото, затъркаля се по него, зацелува в изнемога топлото още място, където бе спала девойката, и лежа известно време неподвижно като мъртъв. После стана и задъхан, плувнал в пот, почна да удря главата си в стените, ужасяващо равномерно, както биеше камбаните си, с упорството на решен на смърт човек. Омаломощен, той падна за втори път на земята. Повлече се по колене извън килията и клекна пред вратата, не можейки още да съзнае станалото. Той стоя така повече от час, без да помръдне, вперил поглед в пустата килия, по-печален и по-занесен от майка, седнала между празната люлка и пълния ковчег. Не промълвяше нито дума. От време на време само силно ридание разтърсваше цялото му тяло, ридание без сълзи, подобно на безшумно блеснала светкавица.

Като че ли точно тогава, обмисляйки в своята горест кой би могъл да бъде неочакваният похитител на циганката, подозрението му падна върху архидякона. Той си спомни, че отец Клод единствен имаше ключ от стълбището, което водеше към нейната килия, спомни си неговите нощни покушения над девойката, при първото от които самият Квазимодо го беше подпомогнал, докато при второто го бе възпрепятствувал. Спомни си хиляди други подробности и се увери напълно, че именно архидяконът е отвлякъл циганката. Но неговата почит към свещеника, неговата признателност, преданост и любов към

този човек бяха толкова дълбоко вкоренени в душата му, че дори в този момент те устояха на ноктите на ревността и отчаянието.

Той разсъждаваше, че по всяка вероятност архидяконът е извършил похищението, но кръвожадната, смъртоносна ярост, която би изпитал към всеки друг, се превръщаше сега само в по-дълбока горест, понеже похитителят беше Клод Фроло.

Точно когато той се увери, че свещеникът е похитителят, зората освети подпорните арки и Квазимодо видя, че някой се движи в горния етаж на „Света Богородица“ покрай външната балюстрада, която обикаля абсидата. Този човек се приближаваше към него. Глухият го позна. Беше архидяконът. Клод вървеше бавно, съсредоточен в мислите си. Крачеше в посока на северната кула, без да гледа пред себе си, извърнал лице настрани, към десния бряг на Сена. Изпънал шия, той като че се мъчеше да види нещо над покривите. Бухалът хвърля понякога такива коси погледи, летейки на една страна и гледайки на друга. Свещеникът мина над Квазимодо, без да го забележи.

Глухият звънар застина при неочакваното му появяване. Той го проследи с поглед, докато расото му потъна под свода на стълбата към северната кула. Читателят знае, че от тази кула може да се види кметството. Квазимодо стана и последва архидякона.

Той се качи по стълбата на кулата просто така, за да разбере защо се качва архидяконът. Впрочем клетият звънар сам не знаеше какво би направил, какво би казал, какво би желал. Той бе изпълнен с ярост и боязън. Архидяконът и египтянката се бореха в сърцето му.

Когато стигна до върха на кулата, преди да излезе от сянката на стълбата и да стъпи на площадката, той се огледа внимателно, за да види къде е свещеникът. Клод бе застанал с гръб към него. Площадката на камбанарията бе обградена с ажурна балюстрада. Подпрял гърди до ъгъла на балюстрадата, свещеникът се бе извърнал към Пон Нотър Дам. Той се взираше в града.

Квазимодо се доближи с котешки стъпки зад него, за да разбере какво гледа. Архидяконът бе толкова погълнат от гледката, че не чу стъпките на звънаря зад гърба си.

Гледан от върха на кулите на „Света Богородица“ в свежата ведрина на лятното утро, Париж представляваше, особено по онова време, великолепна и приказна гледка. Беше може би през месец юли. Небето бе съвсем чисто. Няколко закъснели звезди гаснеха постепенно

ту тук, ту там, само една продължаваше да блести на изток, където небето бе най-светло. Слънцето едва-що изгряваше. Париж почваше да се раздвижва. Бялата чиста светлина отразяваше ясно обърнатите на изток стени на хилядите къщи. Исполинската сянка на камбанариите пълзеше от покрив на покрив, протегнала се от единия до другия край на града. От някои квартали долиташе вече шум и говор. Тук камбанен звън, там екот на чук, другаде трополене на каруца. На места над начупените покриви избликваше дим като през цепнатини на богата със сяра почва. Реката, къдреща вълните си под арките на многобройните мостове и край носовете на островите, се диплеше на сребристи гънки. Около града, извън стените, погледът се губеше в широк кръг от пухкави изпарения, през които прозираше смътно безкрайната линия на равнината и меките очертания на хълмовете. Разнородни звуци се носеха над полуразбудения град. На изток утринният вятър гонеше по небето няколко бели клъбца, откъснати от руното мъгла над хоризонта.

На площада пред църквата няколко жени с гърне мляко в ръка си показваха учудени изпотрошения главен портал и двете струи застинало олово между цепнатините на камъните. Само това свидетелствуваше за нощния метеж. Кладата, запалена от Квазимодо, между кулите, беше угаснала, а Тристан бе разчистил площада и бе хвърлил труповете в Сена. Крале от породата на Луи XI имат грижата да измият незабавно улиците след всяко кръвопролитие.

От външната страна на балюстрадата на кулата, точно под мястото, където се бе спрял свещеникът, имаше фантастично издялан каменен капчук, каквито често се виждат по готическите постройки. В една пукнатина на капчука бяха поникнали и разцъфнали два стръка шибой. Люшкани от ветреца, те си кимаха закачливо като живи. Над кулите, високо в небето, чуруликаха птици.

Свещеникът обаче не чуваше и не виждаше нищо от всичко това. Той спадаше към хората, за които не съществуват утрини, птички, цветя. Той съзерцаваше една-единствена точка от необятната разнообразна шир около него.

Квазимодо гореше от желание да го попита какво бе сторил с египтянката. Но в този миг архидяконът сякаш живееше в друг мир. Той изживяваше едно от тия бурни мигновения в човешкия живот, когато дори земята да се раззине пред вас, няма да усетите. Вперил

неизменно взор в едно и също място, той стоеше безмълвен и неподвижен. Неговото безмълвие и неподвижност бяха така внушителни, че дивият звънар се стъписа, не смеейки да ги наруши. Той проследи само посоката на погледа му — това бе също своего рода въпрос — и съзря Гревския площад.

Той видя какво гледаше свещеникът. Близо до постоянната, бесилка бе изправена стълба. На площада имаше малко любопитни и повече войници. Един мъж влачеше по каменната настилка нещо бяло, за което се беше закачило нещо черно. Мъжът се спря под бесилката.

В този момент стана нещо, което Квазимодо не успя да различи добре. Не че единственото му око бе загубило проницателността си, но около бесилката се струпаха войници, които му попречиха да види. Впрочем в същия миг изгря слънцето и такъв поток светлина бликна на хоризонта, че всички остри върхове на Париж — стрели, комини, покриви — пламнаха наведнъж.

Мъжът се заизкачва по стълбата. Тогава Квазимодо го видя ясно. Той носеше на рамото си жена, девойка, облечена в бяло, с примка на шията. Квазимодо я позна. Беше тя.

Мъжът стигна до върха на стълбата. Нагласи примката. В този миг свещеникът застана на колене върху балюстрадата, за да може да вижда по-добре.

Внезапно мъжът бутна рязко стълбата с крак и Квазимодо, който от няколко минути не дишаше, видя как нещастното дете се люшка в долния край на въжето високо над паважа, а мъжът увисна на раменете му. Въжето се завъртя няколко пъти около себе си, Квазимодо долови ужасните тръпки по тялото на циганката. Свещеникът от своя страна, опънал шия, с изхвръкнали от орбитите очи, не сваляше поглед от страшната група, която образуваха девойката и палачът — мухата и паякът.

В най-страшния момент сатанински смях, смях, в какъвто човек може да, избухне само когато престане да бъде човек, разкриви смъртно бледото лице на свещеника. Квазимодо не чу смеха, но го видя. Той отстъпи няколко крачки зад архидякона, втурна се внезапно яростно към него и го бутна с големите си ръце в бездната, над която отец Фроло се беше надвесил.

— Проклятие! — извика свещеникът и полетя надолу.

Той се задържа при падането си на капчука, над който стоеше. Вкопчи се отчаяно за него и в момента, когато отвори уста, за да извика повторно, видя наведено над балюстрадата ужасното, пълно с мъст лице на Квазимодо. Викът му замря.

Под него зееше бездна, дълбока над двеста стъпки. Долу — каменната настилка. В това ужасно положение архидяконът не промълви нито дума, не издаде нито стон. Той се сгърчи само с нечовешки усилия върху капчука, стараейки се да се покатери по него. Но ръцете му се плъзгаха по гранита, краката му дращеха тъмната стена, без да се закрепят на нея. Хората, които са се качвали по кулите на „Света Богородица“, знаят, че непосредствено под балюстрадата има малък каменен корниз. Архидяконът се мъчеше да се закрепи именно върху този леко издаден ръб. Стената под него не беше отвесна, а вдлъбната навътре.

Квазимодо трябваше само да му подаде ръка, за да го измъкне от бездната, но той дори не го поглеждаше, а гледаше към Гревския площад. Гледаше бесилката. Гледаше египтянката. Глухият звънар се бе облегнал на мястото, където до преди малко стоеше архидяконът, и не сваляше поглед от единственото нещо, което съществуваше за него в този свят сега. Той стоеше безмълвен и неподвижен, като поразен от мълния, и неспирен поток сълзи се стичаха тихо от окото му, което до този момент беше проляло само една-едничка сълза.

Архидяконът се задъхваше. Плешивото му чело се ороси с пот, ноктите му се разкървавиха от камъка, коленете му се потриваха от стената. При всяко негово най-малко движение расото му, закачено на капчука, изпращяваше. Като връх на нещастието капчукът завършваше с оловна тръба, която се огъваше под тежестта на тялото му. Архидяконът усещаше как тръбата бавно се наклонява надолу. Злочестникът си казваше, че когато ръцете му омаломощеят от умора, когато расото му се скъса, когато оловото се огъне, той ще полети надолу и ужас вледеняваше сърцето му. Понякога поглеждаше зашеметен тясната площадка на десет стъпки под него, образувана от издатините на скулптурите, и молеше небето от дълбините на отчаяната си душа да го задържи на тази плоскост, голяма две квадратни стъпки, за да дочака там смъртта си, дори ако трябва да остане сто години на нея. Веднъж погледна под себе си към площада, в

бездната. Когато вдигна глава, очите му бяха затворени, а косите щръкнали.

Мълчанието на двамата мъже навяваше ужас. Докато архидяконът агонизираше така жестоко на няколко стъпки под него, Квазимодо плачеше, вперил очи в Гревския площад.

Виждайки, че с движенията си само разклаща несигурната опора, архидяконът реши да не мърда повече. Той се крепеше, прегърнал капчука, сдържащ дъха си, несмеещ да трепне, разтърсван само от конвулсивни свивания на стомаха, каквито човек изпитва, когато пада насън. Втренчените му очи бяха болезнено и учудено разтворени. Малко по малко обаче той губеше опора, пръстите му се плъзгаха по капчука, чувствуваше ръцете си отмалели, тялото си — натежало, а тръбата, която го задържаше, се накланяше все повече, и повече към пропастта. Виждаше ужасен под себе си покрива на „Сент Жан льо Рон“, мъничък като сгъната на две карта. Огледа една след друга бездушните скулптури по кулата, увиснали като него над бездната, но без да са изложени на опасност и без да изпитват състрадание към него. Околовръст само камък: зиналите чудовища пред очите му, паважът на площада дълбоко под него и плачещият Квазимодо над главата му.

На площада пред църквата имаше няколко групи любопитни, които се опитваха равнодушно да отгатнат кой ли е този безумец, който се забавлява така странно. Свещеникът ги чуваше — гласовете им стигаха до него, тънки и ясни: — Сто на сто ще си счупи врата! Квазимодо продължаваше да плаче.

Най-сетне, разгорещен от напрежение и отчаяние, архидяконът разбра, че усилията му са излишни. Той събра все пак цялото си мъжество за един последен напън. Напрегна се върху капчука, отблъсна се е крак от стената, залови се с ръце за един процеп между камъните и успя да изпълзи една стъпка. Но това разтърсване огъна внезапно оловната тръба, на която се крепеше. В същото време се скъса и расото му. Тогава, усещайки, че всичко се изплъзва под него, държейки се само с вкочанясалите си, изтръпнали ръце, нещастникът затвори очи и пусна капчука. Той полетя надолу. Квазимодо проследи с поглед падането му. Падането от такава височина рядко бива отвесно. Литнал в пространството, архидяконът падаше отначало с главата надолу, с разперени ръце. После се завъртя няколко пъти около себе си.

Вятърът го отвя върху покрива на една къща, в която той се блъсна с все сила. Не беше още мъртъв, когато падна там. Звънарят видя, че той пак се опита да се задържи по стръмния наклон, впивайки ноктите си. Но покривът бе много остър, а и той бе останал без сили. Търколи се бързо като счупена от вятъра керемида и падна върху паважа. Там вече не помръдна.

Квазимодо вдигна тогава взор към египтянката, чието тяло висеше на бесилката и потрепваше в далечината под бялата дреха в последните гърчове на агонията, после го сведе над проснатия в подножието на кулата и загубил човешка форма архидякон и от уродливата му гръд се изтръгна скръбно стенание:

— Ето всичко, което обичах!

---

[1] Прекрасно създание, облечено в бяло — Данте (ит.). — Б. пр. ↑

III. СВАТБАТА НА ФЕБ

Привечер същия ден, когато съдебните пристави на епископа вдигнаха от площада смазания труп на архидякона, Квазимодо изчезна от „Света Богородица“.

По този повод се пръснаха много слухове. Всички бяха убедени, че е настъпил денят, в който според сключения договор Квазимодо, тоест дяволът, трябваше да отнесе Клод Фроло или, с други думи, магьосника. Предположиха, че сатаната е смазал тялото, за да вземе душата, както маймуните счупват ореха, за да изядат ядката.

Ето защо не погребаха архидякона на светена земя. Следната година, месец август 1483 година, почина Луи XI.

Колкото до Пиер Гренгоар, той успя да спаси козичката и постигна известни успехи в трагедията. Изглежда, че след като вкуси астрологията, философията, архитектурата, херметиката и разни други щуротии, нашият приятел се върна към трагедията, най-безразсъдното увлечение. Той наричаше това „свой трагичен край“. Ето какво срещаме във връзка с драматичните му успехи в сметките на епархията през 1483 година: „На Жеан Маршан, дърводелец, и Пиер Гренгоар, стихоплетец, за направа на скелето и съчиняване на мистерията, представена в Шатле по случай влизането на господин папския пратеник, за възнаграждение на лицата, облечени и нагласени съгласно изискванията на споменатата мистерия, както и за построяването на необходимата за целта естрада, за всичко гореизброено — сто ливри.“

Феб дьо Шатонер също завърши трагично — той се ожени.

IV. СВАТБАТА НА КВАЗИМОДО

Казахме преди малко, че Квазимодо изчезна от „Света Богородица“ в деня, когато загинаха египтянката и архидяконът. И действително никой вече нито го видя, нито чу какво е станало е него.

През нощта след екзекуцията на Есмералда помощниците на палача откачиха тялото й от бесилката и го отнесоха според обичая в гробницата Монфокон.

По думите на Совал Монфокон беше „най-старата и най-великолепна бесилка на кралството“. Между предградията Тампъл и Сен Мартен, на около сто и шестдесет тоаза от стените на Париж, на няколко изстрела с лък от Куртий, се забелязваше на ниско възвишение, достатъчно издигнато все пак, за да се вижда на няколко левги околовръст, едно здание със странна форма, което приличаше твърде много на келтски кромлех, и то не само по външния си вид, но защото и в него се принасяха жертви.

Представете си варовита могилка, върху която е иззидан голям паралелепипед, висок петнадесет стъпки, широк тридесет, дълъг четиридесет, с врата, външна стълба и площадка. Върху площадката — шестнадесет огромни стълба по недялан камък, високи тридесет стъпки, разположени като колонада от трите страни върху масивни основи и съединени помежду си в горната част с дебели греди, на които са закачени на равни разстояния вериги. На всяка верига виси скелет. В равнината край могилата — каменен кръст и две по-малки бесилки, напомнящи издънки край дебелия дънер. В небето над могилката — вечно виещи се гарвани. Монфокон.

В края на петнадесети век ужасната бесилка, която бе издигната през 1328 година, бе доста порутена. Гредите бяха проядени от червеи, веригите — от ръжда, стълбовете — от плесен. Каменните поставки се бяха пропукали на местата, където се съединяваха камъните, а площадката под бесилките бе обрасла с трева, защото човешките крака не достигаха до нея. Този паметник се открояваше зловещо на небето. Особено нощем, когато някой лунен лъч огрееше белите черепи или когато вечерният зефир разлюлееше веригите и скелетите в мрака.

Тази грозна бесилка беше достатъчна, за да придаде злокобен изглед на цялата околност.

Каменният масив, който служеше за основа на отвратителната площадка, беше кух. Вътре имаше огромно мазе, което се затваряше със стара решетка от прогнило вече желязо. Там хвърляха не само всички останки, които се откъсваха от веригите на Монфокон, но и телата на всички клетници, екзекутирани по другите постоянни бесилки на Париж. В тази дълбока костница, където гниеха заедно толкова човешки останки и толкова престъпления, оставяха костите си много велики люде, както и много невинно осъдени, като се почне от несправедливо осъдения Ангеран дьо Марини, който увисна пръв в Монфокон, и се стигне до също така несправедливо осъдения адмирал дьо Колони, който приключи кръга.

Колкото до Квазимодо, ето до какво успяхме да се доберем.

Две години или по-право година и половина след събитията, с които завършва нашата история, когато дойдоха да търсят в гробницата на Монфокон трупа на обесения два дни преди това Оливие льо Ден, тъй като Шарл VIII бе благоволил да разреши да погребат тялото му в Сен Лоран сред по-отбрано общество, намериха сред злокобните останки два скелета, единият от които като че ли притиснал в обятията си другия. Единият от двата скелета принадлежеше на жена и по него още имаше няколко къса от рокля, някога бяла, а на шията му висеше наниз от лаврови зърна и малка копринена торбичка, обшита със зелени мъниста. Торбичката бе празна и отворена. Този накит беше толкова евтин, че палачът явно не се бе полакомил за него. Вторият скелет, който го бе прегърнал крепко, принадлежеше на мъж. Гръбначният му стълб бе изкривен, главата хлътнала в плешките и единият му крак по-къс от другия. Нито един прешлен в тила му не бе счупен и по всичко личеше, че не е бил обесен. Мъжът, на когото бе принадлежал този скелет, бе дошъл следователно по собствена воля, за да умре там. Когато се опитаха да го отделят от скелета, който притискаше в обятията си, той се разсипа на прах.

Издание:
ВИКТОР ЮГО
ПАРИЖКАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА
РОМАН
Първо издание, 1987

Преведе от френски Лилия Сталева
Преводач на стиховете Пенчо Симов
Редактор на издателството Добринка Савова-Габровска
Художествен редактор Борис Бранков
Технически редактор Спас Спасов
Коректор Богдана Асенова
Националност френска. Индекс 11/95376/6126–25–87 Издателски № 1358. Дадена за набор м. VIII 1986 г. Подписана за печат м. декември 1986 г. Излязла от печат м. януари 1987 г. Формат 16/60/90. Печатни коли 32. Издателски коли 32. УИК 2 8,38. Цена 1.34 лв.
Държавно издателство „Отечество“, пл. „Славейков“ 1
Държавна печатница „Г. Димитров“, бул. „Ленин“ 117

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.